

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ
ԻՋԵՎԱՆԻ ՄԱՍՆԱՃՅՈՒՂ

ԵՐԿՐԱՊԱՀ ԿԱՄԱՎՈՐԱԿԱՆՆԵՐԻ ՄԻՈՒԹՅՈՒՆ

«ՀՀ սահմանամերձ գոտու ազգաբնակչության
հոգեբանամանկավարժական հիմնախնդիրները»
միջբուհական հանրապետական

ԳԻՏԱԺՈՂՈՎԻ ՆՅՈՒԹԵՐ

ՎԱՆԱԶՈՐ
ՄԻՍ ՏՊԱԳՐԱՏՈՒՆ
2015

ՀՏԴ 159.9:37:06.053
ԳՄԴ 88+74.00
Հ 247

*Հրապարակության է երաշխավորել Երևանի պետական համալսարանի
Իջևանի մասնաճյուղի գիտական խորհուրդը*

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴ

Բրուտյան Վ. Ա. - մ.գ.թ., դոցենտ, ԵՊՀ Իջևանի մասնաճյուղի
մանկավարժության և հոգեբանության ամբիոնի վարիչ
Պետրոսյան Հ. Հ. - մ.գ.դ., պրոֆեսոր, ՀՀ ԳԱԱ ԳԿՄԿ
մանկավարժության և սոցիոլոգիայի ամբիոնի վարիչ
Մանուկյան Մ. Մ. - մ.գ.դ., պրոֆեսոր, ՀՊՄՀ
Սողոյան Ս. Ս. - մ.գ.դ., դոցենտ, ԳՊՄԻ պրոռեկտոր
Աղուզումցյան Ռ. Վ. - հ.գ.թ., պրոֆեսոր, ՊԿԱ հոգեբանության ամբիոնի վարիչ
Ավանեսյան Հ. Մ. - հ.գ.դ., պրոֆեսոր, ԵՊՀ ընդհանուր հոգեբանության ամբիոնի վարիչ
Ավակիմյան Հ. Ռ. - հ.գ.թ., դոցենտ, ԵՊՀ Իջևանի մասնաճյուղ
Սարգսյան Դ. Յ. - հ.գ.թ., ԵՊՀ Իջևանի մասնաճյուղ
Բեժանյան Ս. Ս. - մ.գ.թ., դոցենտ, Վանաձորի պետական համալսարան
Խառատյան Տ. Գ. - բ.գ.թ., դոցենտ, ԵՊՀ Իջևանի մասնաճյուղ

Հ 247

«ՀՀ սահմանամերձ գոտու ազգաբնակչության հոգեբանամանկավարժական
հիմնախնդիրները» միջբուհական հանրապետական գիտաժողովի նյութերի
ժողովածու: -Վանաձոր, «ՍԻՄ տպագրատուն», 2015. - 354 էջ:

Սույն ժողովածուն ներառում է ԵՊՀ Իջևանի մասնաճյուղի և Երկրապահ կամավորականների
միության համատեղ ջանքերով կազմակերպված «ՀՀ սահմանամերձ գոտու ազգաբնակչության
հոգեբանամանկավարժական հիմնախնդիրները» միջբուհական հանրապետական գիտաժողովի
նյութերը:

ՀՏԴ 159.9:37:06.053
ԳՄԴ 88+74.00

*Գիտաժողովի կազմակերպմանն աջակցելու համար
շնորհակալություն ենք հայտնում
«ԻՆՏԵՐՆԵՅՇՆ ՄԱՍԻՍ ՏԱՐԱԿ»
Սահմանափակ պատասխանատվությամբ ընկերությանը*

ISBN 978-9939-71-037-2

© ԵՊՀ ԻՋԵՎԱՆԻ ՄԱՍՆԱՃՅՈՒՂ, ԵԿՄ, 2015
© «ՍԻՄ ՏՊԱԳՐԱՏՈՒՆ» ՍՊԸ, 2015

ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՂԱԿԱՆ ԿՈՄԻՏԵ

Առաքելյան Ս. Ա. - պ.գ.թ., դոցենտ, ԵՊՀ Իջևանի մասնաճյուղի տնօրեն
կազմակոմիտեի նախագահ

Բրուտյան Վ. Ա. - մ.գ.թ., դոցենտ, ԵՊՀ Իջևանի մասնաճյուղի
մանկավարժության և հոգեբանության ամբիոնի վարիչ

Ալեքսանյան Վ. Ա. - պ.գ.թ., դոցենտ, ԵՊՀ Իջևանի մասնաճյուղի
հումանիտար գիտությունների ֆակուլտետի դեկան

Աթոյան Մ. Ս. - ֆիզմաթ.գ.թ., դոցենտ, ԵՊՀ Իջևանի մասնաճյուղի
գիտական քարտուղար

Սողոյան Ս. Ս. - մ.գ.դ., դոցենտ, ԳՊՄԻ պրոռեկտոր

Աղուզումցյան Ռ. Վ. - հ.գ.թ., պրոֆեսոր, ՊԿԱ հոգեբանության ամբիոնի վարիչ

Ավակիմյան Հ. Ռ. - հ.գ.թ., դոցենտ, ԵՊՀ Իջևանի մասնաճյուղի դասախոս

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՍՈՎՈՐՈՂՆԵՐԻ ՀԱՅՐԵՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱԿԱՆԱՑՄԱՆ ՈՒՂԻՆԵՐԸ

ԱՌԱՔԵԼՅԱՆ ՍԱՄՎԵԼ. Դպրոցականների հայրենասիրական դաստիարակություն իրականացնող ուսուցիչների նախապարաստման գիտատեսական հիմքերը	8
ԲՐՈՒՏՅԱՆ ՎԱԶԻԿ. Հայրենասիրությունը որպես ազգային գաղափարախոսություն	17
ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ Գ. Մ., ԽԱԶԱՏՐՅԱՆ Ա. Ա. Ռազմահայրենասիրական դաստիարակության և հոգեբանական աշխատանքների բարելավման ուղիները դպրոցներում	22
ԱՍՄԱՐՅԱՆ ՔՆԱՐԻԿ, ՍԻՄՈՆՅԱՆ ԱՆՆԱ. Հայրենասիրությունը՝ որպես բարոյական դաստիարակության նախապայման	27
ՂԱԶԱՐՈՍՅԱՆ ԱՆԱՀԻՏ. Սովորողների հայրենասիրության դաստիարակության ուղիները.....	31
ՍՈՂՈՅԱՆ ՍՊԱՐՏԱԿ. Սովորողների հայրենասիրական դաստիարակության իրականացման ուղիներն ու մեթոդներն ինֆորմատիկայի դասերին.....	36
ՄԱՐՈՒՔՅԱՆ ԼՈՒՍԻՆԵ. Սովորողների ռազմահայրենասիրական դաստիարակության իրականացման ուղիները ՊՄՏ ՀԿ նախկին ԴՕՍԱԱՖ-ի շրջանակներում.....	41
ԴԱՎԹՅԱՆ ՆՈՒՆԵ. Սովորողների հայրենասիրական դաստիարակության իրականացման ուղիները	47
ԱՍՄԱՐՅԱՆ ՔՆԱՐԻԿ, ՊՈՆՈՍԱՐԵՆԿՈ ԻՐԻՆԱ. Ընտանեկան դաստիարակության ժամանակակից մոտեցումներ	51

ՈԱԶՄԱԿԱՆ ՀՈԳԵԲԱՆՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԶԻՆՎՈՐԱԿԱՆ ՄԱՆԿԱՎԱՐԺՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ ՀԱՅԿ, ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ ՀՐԱՅՐ. Անդրագոգիկ մոդելի հիմնական սկզբունքների կիրառումը զինծառայողների կրթության գործընթացում	56
ԱՂՈՒԶՈՒՄՅԱՆ ՌՈՒԲԵՆ. ՀՀ զինված ուժերում հոգեբանական ծառայության առանձնահատկությունները և խնդիրները	63
ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ ՆԱՐԻՆԵ. Հարմարման հոգեբանական նախադրյալները զինվորական ծառայության պայմաններին	67
ԱՎԱԳԻՄՅԱՆ ՀԱՅԿ. Համախմբվածության սոցիալ-հոգեբանական երևույթի դերը զինվորական ստորաբաժանումների արդյունավետ գործունեության մեջ	72
ԲԵՋԱՆՅԱՆ ԱՐՄԵՆ. Զինվորական ստորաբաժանումների հրամանատարների կոնֆլիկտալոգիական կոմպետենտությունը որպես միջանձնային կոնֆլիկտների նվազման պայման	78
ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ ԳԱՅԱՆԵ, ԽԱԶԻԿՅԱՆ ՎԱՆՈՒՀԻ. Տեղեկատվական-հոգեբանական պատերազմը հայ-ադրբեջանական հակամարտության համարեքստում	84
ՆԱԶԱՐՅԱՆ ԱՐՄԵՆ, ՆԱԶԱՐՅԱՆ ԼՈՒՍԻՆԵ. Ռազմական հոգեբանության հիմնախնդիրները	90

ՍԱՐԳՍՅԱՆ ԱՐԹՈՒՐ. <i>Զինված ուժերի ծառայողների մասնագիտական և հոգեբանական պատրաստականության կառուցվածքի որոշ խնդիրների մասին</i>	95
ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ ԼԱՌՈՒԱ. <i>Պետական ծառայողների գործառույթների հոգեբանական ասպեկտները</i>	100
ԲՂՈՅԱՆ ԼԻԼԻԹ. <i>Զինվորական ծառայության հոգեբանական խնդիրները</i>	107
ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ ՄԱՆՈՒԿ. <i>Վարքի աուտոդեսպորտիկ ձևերի ընտրության պատճառները ժամկետային զինծառայողների մոտ</i>	113
ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ ՍՈՖՅԱ. <i>Ազգային անվտանգության ապահովման մասնագիտական և տեխնիկական կարողությունների կատարելագործման քաղաքագիտական հիմնախնդիրները</i> ..	118
ՍՏԵՓԱՆՅԱՆ ԱՆՈՒՇ. <i>Զինվորական կոլեկտիվի սոցիալ-հոգեբանական առանձնահատկությունների դերը կոնֆլիկտային իրավիճակներում</i>	125

**ՀՀ ՍԱՀՄԱՆԱՄԵՐՁ ԳՈՏՈՒ ԴՊՐՈՑՆԵՐՈՒՄ ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ԾԱՌԱՅՈՒԹՅԱՆ
ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒՄԸ: ՍԱՀՄԱՆԱՄԵՐՁ ԳՈՏՈՒ ԱԶԳԱՐԱԿՉՈՒԹՅԱՆ
ՍՈՑԻԱԼ-ՎԵՐԱԿԱՆ ԳՆՈՂԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔՆԵՐԻ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒՄԸ**

ՄԱՆՈՒԿՅԱՆ ՄԼԱՑԱԿԱՆ. <i>Սահմանամերձ գոտու ավագ դպրոցականի մասնագիտական կողմնորոշման հոգեբանամանկավարժական նախադրյալները</i>	130
ՄԱՆՈՒԿՅԱՆ ԱՐՄԵՆՈՒՀԻ. <i>Սահմանամերձ գոտու դեռահասների սրախոսության դրդապատճառների բացահայտման հոգեբանական մեխանիզմները</i>	138
ՍՏԵՓԱՆՅԱՆ ՆԱՐԵԿ. <i>Արտակարգ իրավիճակներում գտնվող մարդկանց մոտ սթրեսի և կոնֆորմության միջև կապի սոցիալ-հոգեբանական առանձնահատկությունները</i>	145
ՍԻՄՈՆՅԱՆ ԱՆՆԱ. <i>Հոգեկանի զարգացման հապաղում ունեցող նախադպրոցականի ճանաչողական հետաքրքրությունների զարգացման առանձնահատկությունները</i>	151
ՍԻՄՈՆՅԱՆ ԷՂԻՏԱ. <i>ՀՀ սահմանամերձ գոտու դպրոցների հոգեբանական ծառայության կազմակերպման առանձնահատկությունները</i>	156
ՍԱՐԳՍՅԱՆ ԵՂԻՇԵ. <i>Ուսուցման դերը սթրեսի հաղթահարման գործընթացում (Ճգնաժամային կառավարման կենտրոնի կարգավարների վերապատրաստման ծրագրի օրինակով)</i>	160
ՄԵԼԻՔՍԵԹՅԱՆ ՎԻԿՏՈՐՅԱ. <i>Կենսագործունեության անբարենպաստ պայմաններում դաստիարակվող նախադպրոցականների հուզական խանգարումների առանձնահատկությունները</i>	165
ՄԱՏԻՆՅԱՆ ԱՆԱՀԻՏ. <i>Սահմանամերձ գոտու ազգաբնակչության հետսթրեսային սոցիալ-վերականգնողական աշխատանքների կազմակերպումը</i>	171
ՂԱԶԱՐՅԱՆ ԳԱՅԱՆԵ, ԳԱԼՍՏՅԱՆ ԱԼԻՆԱ, ՄՈՒՐԱԴՅԱՆ ԵԼԵՆԱ. <i>Հեքիաթաթերապիան որպես երեխաների մոտ հոգեբանական խնդիրների հաղթահարման արդյունավետ միջոց</i>	178
ԱԼԱՎԵՐԴՅԱՆ ՀԵՐՄԻՆԵ, ԲԱՂՎԱԳՈՒԼՅԱՆ ՆԵԼԼԻ. <i>Կրոնի սոցիալականացման մի քանի հարցեր</i>	183
ՏՈՆՈՅԱՆ ԱՇԽԵՆ. <i>Աշակերտների հակահասարակական վարքի կանխարգելման ուղիներն ու միջոցները</i>	189
ВАРДАНИЯН Н. Т. <i>Изучение мнений старшеклассников о выборе профессии и профориентации посредством проведения фокус-групп</i>	195

**ՀՀ ՍԱՀՄԱՆԱՄԵՐՁ ԳՈՏՈՒ ԴՊՐՈՑՆԵՐՈՒՄ ՆԵՐԱՌԱԿԱՆ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ
ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒՄԸ: ՍՈՑԻԱԼ-ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔԵՐԻ ԻՐԱԿԱՆԱՑՈՒՄԸ
ՍԱՀՄԱՆԱՄԵՐՁ ՀԱՄԱՅՆՔՆԵՐԻ ԴՊՐՈՑՆԵՐՈՒՄ**

ՍԱՐԳՍՅԱՆ ԴԻԱՆԱ. Ներառական կրթության կազմակերպման սոցիալ-հոգեբանական դժվարությունները	199
ՄԱՐԴԱՆՅԱՆ ՄԱՐԻԱՆՆԱ. Ներառական կրթության իրականացման առանձնահատկությունները	204
ԽՈՒԳԵՅԱՆ ԱՐԵՎԻԿ. Ներառական կրթության հիմնախնդիրները նախադպրոցական կրթական հաստատություններում.....	209
ԲԱԴԱԼՅԱՆ ՄԵԼԱՆԻՅԱ. «Հուզական այրում» համախտանիշի դրսևորման առանձնահատկությունները ներառական կրթության համակարգում	214
ԲԵԺԱՆՅԱՆ ՍԵՂԱ, ԱՍԼԱՆՅԱՆ ԱՆՆԱ. Սոցիալ-մանկավարժական օգնություն աուտիկ երեխաներ դաստիարակող ընդանիքներին.....	219
ОВАКИМЯН АННА. Социально- педагогическая адаптация и реабилитация детей находящихся в трудной жизненной ситуации	223
ՂՈՒԿԱՅԱՆ ԼՈՒՍԻԿ, ՄԻՔԱԵԼՅԱՆ ԼՈՒՍԻՆԵ. Ամուսնալուծությունները և դրանց հետևանքով առաջացած սոցիալ-մանկավարժական խնդիրները	230
ԲԵԺԱՆՅԱՆ ՍԵՂԱ. Երեխայի ուսուցման և դաստիարակության հիմնախնդիրն անբարենպաստ ընդանիքում (Վանաձորի ԲՀԿ-ների օրինակով).....	236
ՄՈՒՐԱԴՅԱՆ ՀԱԿՈԲ. Օժտված երեխաների ընդունակությունների բացահայտման խնդիրը համակարգչային անիմացիոն ծրագրերի միջոցով	245
ԱՆԴԵԱՍՅԱՆ ՀԱՅԿ. Օրար լեզուների ուսուցչի մեթոդական կոմպետենտությունը	252
ԱՍՄԱՐՅԱՆ ՔՆԱՐԻԿ. Ընդանեկան խաթարված իրավահարաբերությունները և երեխաները՝ որպես ընդանեկան դժվարությունների կրողներ	258
ХАРАТЯН ТИГРАН, АРУТЮНЯН ЛИАНА. Проблемы преподавания иностранного языка в классах-комплектах в отдаленных сельских школах.....	263
ՂՈՒԿԱՅԱՆ ԼՈՒՍԻԿ. Սոցիալ-մանկավարժական գործընթացի առանձնահատկությունները սահմանամերձ համայնքներում	266

ՀՈԳԵԲԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐ

ԱՎԱՆԵՍՅԱՆ ՀՐԱՆՏ, ՍՏԵՓԱՆՅԱՆ ԼՈՒՍԻՆԵ. Ուսանողի մասնագիտական նույնականացման գործընթացում «դեցենտրացիայի» դրսևորումների առանձնահատկությունները	272
ՍԱՐԳՍՅԱՆ ԼԵՎՈՆ, ԼԱԶԻՆՅԱՆ ԼԻԼԻԹ. Սեռի նախապատվության հոգեբանական խնդիրը Հայաստանում	277
ՄԻՐԶՈՅԱՆ ՎԱՆԱՆԵ. Ալեքսիթիմիայի ուսումնասիրությունը որպես հոգեբանական երևույթ, դրա առաջացման պարճառներն ու հետևանքները	283
ՄԱՐՏԻՐՈՍՅԱՆ ԱՆՈՒՇ. Գործազրկության ազդեցությունը երիտասարդների սոցիալ-հոգեբանական զարգացման վրա	291

ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ ԳԱՅԱՆԵ, ԲԱՐՍԵՂՅԱՆ ԱՆԻ. Հայաստանի իմիջի ձևավորման առանձնահատկությունները	296
ՊՈՂՈՍՅԱՆ ՍՈՆԱ. Կառավարիչների հուզական ինտելեկտի և հաղորդակցման առանձնահատկությունների փոխհարաբերակցությունը	301
ԱՎԱՆԵՍՅԱՆ Դ. Հ. Սպառողական վարքը պայմանավորող հոգեբանական գործոնների վերլուծություն	307
ԶԵՅՆԱԼՅԱՆ ՆԱՆԵ. Ներդրարքերինգային հնարները որպես սպառողական վարքի վրա ազդեցության միջոց	311
ԱԲՐԱՀԱՄՅԱՆ ԱՆԻ. Աշխատանքային մոտիվացիայի առանձնահատկությունները Արևմուտքում և Արևելքում	316
ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ ՄԱՐԻՆԵ. Կազմակերպություններում կոնֆլիկտների դրսևորման հոգեբանական առանձնահատկությունները	321
ՂԱՐԱԽԱՆՅԱՆ ՇՈՒՀԱՆ. Ղեկավարի հուզական ինտելեկտի ազդեցությունը կոլեկտիվի սոցիալ-հոգեբանական մթնոլորտի վրա	327
ՀԱՅՐԱՊԵՏՅԱՆ ՆՈՐԱ. Անձի ինքնագնահատականի ազդեցությունը ղեկավարման ոճի ընտրության վրա	332
ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ ԶՈՒԼԻԵՏԱ. Հուզական ինտելեկտի ազդեցությունը ղեկավարի աշխատանքի արդյունավետության վրա	337
ԱԲԵԼՅԱՆ ԻՆՆԱ. Հաջողության հասնելու և անհաջողությունից խուսափելու մոտիվացիաների և անձի կրեատիվության փոխկապվածությունը	343
ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ ԱՆԻ. Պետական ծառայողների ընտրության մեթոդաբանության հոգեբանական առանձնահատկությունները	348

**ԴՊՐՈՑԱԿԱՆՆԵՐԻ ՀԱՅՐԵՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆ
ԻՐԱԿԱՆԱՑՆՈՂ ՈՒՍՈՒՑԻՉՆԵՐԻ ՆԱԽԱԴԱՏՐԱՍՏՄԱՆ
ԳԻՏԱՏԵՍԱԿԱՆ ՀԻՄՔԵՐԸ**

ԱՌԱՔԵԼՅԱՆ ՍԱՄՎԵԼ

ԵՊՀ Իջևանի մասնաճյուղի տնօրեն, պատմ. գիտ. թեկն., դոցենտ

Ազգային արժեհամակարգով երիտասարդ սերնդի ձևավորման գործում կարևոր դեր է խաղում հայրենասիրական դաստիարակությունը, որով սերմանվում է հայրենիքի հանդեպ սեր և նվիրվածություն, երկրի առաջընթացին սեփական ջանքերով նպաստելու ձգտում:

Ժամանակակից հասարակության մեջ երիտասարդության հայրենասիրական դաստիարակությունն առանձնակի կարևորություն է ձեռք բերում մի քանի պատճառներով. բարձրանում է նոր սերնդի տեղեկացվածության մակարդակը, ժողովրդավարացման գործընթացները և քաղաքական կյանքում բազմակուսակցական համակարգի գոյությունը որոշակի դժվարություններ են ստեղծում՝ ըմբռնելու հայրենասիրության էությունը: Անհրաժեշտություն է առաջանում երիտասարդության հայրենասիրական դաստիարակությունն իրականացնել որակապես նոր մակարդակով:

Ակնհայտ է, որ այսօր կրթական հաստատություններում սովորողների հայրենասիրական դաստիարակությանը բավարար ուշադրություն չի դարձվում: Ակնհայտ է նաև, որ խորհրդային ժամանակաշրջանում կուտակված հարուստ փորձը չի կարող իր ամբողջ ծավալով կիրառվել նոր պայմաններում, ինչով էլ պայմանավորվում է հայրենասիրական դաստիարակության հարցերով զբաղվող փիլիսոփայական-մանկավարժական ժառանգության վերաիմաստավորման անհրաժեշտությունը, դրա ժամանակակից տեսական հիմքերի մշակումը:

Հիմնահարցի փիլիսոփայական, հոգեբանամանկավարժական վերլուծությունը թույլ է տալիս որոշարկել հայրենասիրության՝ որպես սոցիալական երևույթի և անձի բարոյական հատկանիշի էական առանձնահատկությունները: Բազմակուսակցական համակարգի, ժողովրդավարական հասարակության պայմաններում «հայրենասիրություն» հասկացությունն օգտագործվում է որպես կարգախոս տարբեր հասարակական-քաղաքական կառույցների կողմից, հետևաբար մեկնաբանվում է տարբեր կերպ, այդ պատճառով էլ կարևոր է դառնում նրա բովանդակության ճշգրտումը և առանձնահատկությունների սահմանումը նոր սոցիալ-տնտեսական և քաղաքական պայմաններում, ինչը թույլ կտա երիտասարդության հայրենասիրական դաստիարակությունն իրականացնել գիտական հենքի վրա:

Աճող սերնդի դաստիարակության գործում հանրակրթական դպրոցն առաջատար դեր է խաղում, ահա թե ինչու մանկավարժական կադրերի պատրաստման և կատարելագործման հարցերը ներկայումս առանձնակի հրատապություն են ձեռք բերում: Ժամանակակից ուսուցչին ներկայացվող սոցիալական պատվերը ուսումնադաստիարակչական գործընթացը որակապես նոր մակարդակի բարձրացնելն է: Սակայն ուսուցիչների նախապատրաստումը հարկ եղած չափով չի համապատասխանում արդի պահանջներին: Բուհի շրջանավարտների զգալի մասը չի տիրապետում դաստիարակ-

չական աշխատանքի տվյալ ուղղության հետ առնչվող գիտելիքներին և ունակություններին, ավելին՝ հետաքրքրություն չի դրսևորում դրանց հանդեպ:

Մանկավարժական հետազոտությունները և կրթության պրակտիկան թույլ են տալիս ի հայտ բերել հետազոտվող խնդրի մի քանի կողմեր, որոնք բավականաչափ ուսումնասիրված չեն. ժամանակակից պայմաններում սովորողների հայրենասիրական դաստիարակության ուղղությամբ ապագա ուսուցիչների նապատրաստման համակարգի, այդ գործընթացի կատարելագործման ուղիների ոչ բավարար վերլուծություն, ապագա ուսուցիչների նախապատրաստմանը նպաստող պայմանների բացակայություն, նախապատրաստման ամբողջական բնույթին և յուրահատկությանը համապատասխանող մեթոդաբանական մոտեցման ոչ բավարար մշակվածություն:

Մեր կարծիքով՝ սովորողների հայրենասիրական դաստիարակությունն իրականացնող ապագա ուսուցիչների նախապատրաստման խնդրում գլխավորը մանկավարժական հիմքի մշակումն է:

Սովորողների հայրենասիրական դաստիարակությունն իրականացնող ապագա ուսուցիչների նախապատրաստումը կիրականացվի առավել արդյունավետ, եթե՝

1. սովորողների հայրենասիրական դաստիարակությունն իրականացնող ապագա ուսուցիչների նախապատրաստումը դիտարկվի որպես մասնագիտական-մանկավարժական նախապատրաստման համակարգի մաս, որպես բարդ ենթահամակարգ մի համակարգի, որի ամբողջականությունը ձեռք է բերվում նրա բաղադրատարրերի (բարոյահոգեբանական, մեթոդաբանական, տեսական, մեթոդական, տեխնոլոգիական) համադրմամբ.

2. որպես նախապատրաստման տեսական-մեթոդական ռազմավարություն հանդիսանա ինտեգրատիվ-գործունեության մոտեցումը, որը ենթադրում է նախապատրաստման համակարգի և նրա մակարդակների տարբեր բաղադրատարրերի համադրում՝ ուսուցման բազմաբնույթ ձևեր և բովանդակություն ունեցող գործունեության հիման վրա.

3. որպես նախապատրաստման նպատակ դիտվի սովորողների հայրենասիրական դաստիարակություն իրականացնող ապագա ուսուցիչների պատրաստության ձևավորումը, որը բնորոշվում է որպես բարդ անհատական կրթություն.

4. նախապատրաստման բովանդակությունը սահմանվի՝ հաշվի առնելով «հայրենասիրություն» հասկացության բովանդակությունը, ժամանակակից պայմաններում հայրենասիրական դաստիարակության խնդիրներն ու առանձնահատկությունները.

5. ստեղծվեն այնպիսի պայմաններ, որոնք կնպաստեն սովորողների հայրենասիրական դաստիարակությունն իրականացնող ապագա ուսուցիչների բարոյահոգեբանական և արդյունավետ գործնական պատրաստականության կողմերի ձևավորմանը՝ ակտիվ ուսումնաճանաչողական գործունեության մղող տարբեր խթանների համադրում, ուսումնաճանաչողական գործունեության կազմակերպման տարաբնույթ ձևերի օգտագործում, պարապմունքների ժամանակ հուզական մթնոլորտի ստեղծում, մանկավարժական փուլի տարբեր առարկաների փոխկապակցվածության ապահովում, ուսանողների ուսումնական գործունեության տարբեր տեսակների (ուսումնաճանաչողական, ուսումնագործնական և ինքնուրույն պրակտիկ գործունեություն) համադրում:

Մեր հետազոտությամբ փորձել ենք լուծել հետևյալ խնդիրները՝

1. վերլուծել մանկավարժական փորձը և սովորողների հայրենասիրական դաստիարակությունն իրականացնող ապագա ուսուցիչների նախապատրաստման նկատ-

մամբ տեսական-մեթոդաբանական մոտեցումները:

2. Հիմնավորել սովորողների հայրենասիրական դաստիարակությունն իրականացնող ապագա ուսուցիչների նախապատրաստման նկատմամբ ինտեգրատիվ-գործնական մոտեցումը՝ որպես հետազոտության մեթոդաբանական ռազմավարություն:

3. Մշակել ժամանակակից պայմաններում սովորողների հայրենասիրական դաստիարակությունն իրականացնող ապագա ուսուցիչների նախապատրաստման հայեցակարգի հիմնական դրույթները:

4. Ներկայացնել սովորողների հայրենասիրական դաստիարակությունն իրականացնող ապագա ուսուցիչների նախապատրաստման համակարգի հիմնավորումը և բացահայտել արդյունավետ գործունեության պայմանները:

5. Մշակել և տեսականորեն հիմնավորել հայրենասիրական դաստիարակություն իրականացնող ապագա ուսուցիչների նախապատրաստման գործընթացի կառուցվածքը, բովանդակությունը, մոդելը, բացահայտել օրինաչափություններն ու սկզբունքները:

Մեր կողմից մշակվել են սովորողների հայրենասիրական դաստիարակություն իրականացնող ապագա ուսանողների նախապատրաստման հայեցակարգային հիմքերը, որոնք ներառում են հետևյալ դրույթները.

1. Հայրենասիրությունը բարդ երևույթ է. նրա էությունը կապվում է ոչ միայն առանձին քաղաքական կամ բարոյական սկզբունքի, այլև նրա առանձնահատկությունների ինտեգրատիվության հետ, ինչը թույլ է տալիս հայրենասիրությունը դիտարկել որպես անձի սոցիալ-բարոյական ուղղվածության անբաժանելի մաս:

Հայրենասիրության կառուցվածքում առանձնանում են մի քանի փոխկապակցված բաղադրատարրեր՝ մտավոր, պահանջմունքա-շարժառիթային, հուզականային և գործնական:

Հայրենասիրության բովանդակության մեջ իրենց արտացոլումն են գտնում «Մայր հող» և «Հայրենիք» հասկացությունները: Առաջինը բնորոշում է մարդու բնական կապվածությունը հարազատ հողին: Երկրորդը պայմանավորված է որոշակի հասարակական հարաբերություններով, երկրի տնտեսական, քաղաքական, մշակութային առանձնահատկություններով:

Մեր երկրում տեղի ունեցող արմատական վերափոխումներն իրենց հետքն են թողնում հասարակության կյանքի տարբեր ոլորտների, այդ թվում՝ երիտասարդ սերնդի վրա, ինչը պայմանավորում է ժամանակակից պայմաններում հայրենասիրության բովանդակության առանձնահատկությունների բացահայտման անհրաժեշտությունը:

Ժամանակակից պայմաններում հայրենասիրության բովանդակության կարևոր առանձնահատկությունն է նրա միտվածությունը դեպի ապագան: Իր հայրենիքին նվիրված մարդն անմիջականորեն մասնակցում է նրա առջև ծառացած խնդիրների լուծմանը: Տնտեսության վերելքը, ժողովրդավարական պետության կայացումը ուղղակիորեն կախված են հասարակության անդամի՝ իր հայրենասիրական պարտքի կատարումից, որն իրականացվում է ոչ միայն հերոսական արարքների միջոցով, այլ նաև ամենօրյա գործերով: Դա պայմանավորում է ժամանակակից հայրենասիրության ևս մեկ առանձնահատկություն. իսկական հայրենասիրությունն անանց բնույթ ունի և դասվում է համամարդկային արժեքների շարքը:

2. Հայրենասիրական դաստիարակությունը մեր կողմից դիտվում է որպես դաստիարակների և սաների փոխգործակցության գործընթաց, որն ուղղված է հայրենասիրական զգացմունքների ձևավորմանը, հայրենասիրական համոզմունքների և հայրե-

նասիրական վարքագծի մշակմանը:

Հայրենասիրական դաստիարակության նպատակն ու արդյունքը հայրենասիրության ձևավորումն ու զարգացումն է: Ընդ որում՝ էական է հասարակական փորձի փոխանցումը սերնդին՝ որպես անձնական ձեռքբերում, ինչն արտացոլում է դաստիարակության գործընթացի էությունը՝ արտաքինի, օբյեկտիվի փոխադրումը ներքին, սուբյեկտիվ աշխարհ:

Հայրենասիրական դաստիարակությունն իրականացվում է դաստիարակչական աշխատանքի մյուս ուղղությունների հետ միասին: Այն փոխկապակցված է քաղաքացիական դաստիարակության հետ, սակայն, մեր կարծիքով, առավել նպատակահարմար է հայրենասիրական դաստիարակությունը դիտել ոչ թե որպես վերջինիս մաս, այլ որպես դաստիարակչական աշխատանքի ինքնուրույն ուղղություն:

Հայրենասիրական դաստիարակությունն անբաժանելիորեն կապված է նաև ինտերնացիոնալ, բարոյական, աշխատանքային դաստիարակության հետ: Այս ուղղություններից յուրաքանչյուրն իր խնդիրներն է լուծում, բայց համեմատական վերլուծությունը ցույց է տալիս նաև ընդհանուր խնդրի առկայությունը, ինչը պայմանավորում է դրանց համալիր լուծման անհրաժեշտությունը, այսինքն՝ հայրենասիրական դաստիարակությունը կարծես «մի շարանի վրա է դնում», համադրում դաստիարակչական աշխատանքի տարբեր ուղղությունները:

3. Մարդու անձի ձևավորումն ու զարգացումը տեղի է ունենում գործունեության տարաբնույթ ձևերով, դրա համար էլ հայրենասիրության՝ որպես անձի սոցիալ-բարոյական ուղղվածության անբաժանելի մասի, ձևավորումն իրականացվում է սաների գործունեության ձևով և բովանդակությամբ տարաբնույթ գործընթացում, որը կազմակերպվում է մանկավարժների կողմից՝ օգտագործելով ուսումնադաստիարակչական աշխատանքի տարբեր մեթոդներ, միջոցներ և ձևեր:

4. Սովորողների հայրենասիրական դաստիարակությանը ապագա ուսուցիչների նախապատրաստությունն իրենից ներկայացնում է ամբողջական, բազմաչափ և բազմամակարդակ մանկավարժական գործունեություն, ինչը թույլ է տալիս այն դիտել որպես համակարգ:

Սովորողների հայրենասիրական դաստիարակությանն ուղղված՝ ուսուցիչների մասնագիտական-մանկավարժական նախապատրաստման ընդհանուր համակարգում մենք առանձնացնում ենք հետևյալ փոխկապակցված բաղադրատարրերը՝ բարոյափոխության նախապատրաստում, մեթոդաբանական, տեսական, մեթոդական և տեխնոլոգիական նախապատրաստում:

5. Սովորողների հայրենասիրական դաստիարակությունն իրականացնող ապագա ուսուցիչների նախապատրաստման հետազոտության և կազմակերպման տեսական մեթոդաբանական ռազմավարությունն է հանդիսանում ինտեգրատիվ-գործնական մոտեցումը, որը ենթադրում է նախապատրաստման համակարգի տարրերի համադրում և նախապատրաստման կիրառում նրա տարբեր մակարդակներում (նախամասնագիտական և մասնագիտական)՝ տեսակներով, ձևերով և բովանդակությամբ տարբեր գործունեության ընդգրկման հիման վրա:

6. Դիտարկվող համակարգի շրջանակներում իրականացվում է սովորողների հայրենասիրական դաստիարակությանն ուղղված՝ ուսանողների նախապատրաստման գործընթացը: Նրա նպատակի, խնդիրների, բովանդակության սահմանումը տեղի է ունենում ուսուցչին ներկայացվող պահանջները և ժամանակակից պայմաններում

հայրենասիրական դաստիարակության առանձնահատկությունները հաշվի առնելով, ինչը պայմանավորված է հետևյալ գործոններով՝ կրթության համակարգի ապաքաղաքականացմամբ, հասարակության ժողովրդավարացմամբ, հրապարակայնության ընդլայնմամբ և տեղեկատվական հոսքի մեծացմամբ, հասարակության մեջ տեղի ունեցող վերափոխման գործընթացների բարդությամբ, միջազգային կապերի ընդլայնմամբ և այլն:

Սովորողների հայրենասիրական դաստիարակություն իրականացնող ապագա ուսուցիչների նախապատրաստման գործընթացի էությունը աճող սերնդի հայրենասիրական դաստիարակության հասարակական-մանկավարժական փորձի յուրացումն է ուսանողների կողմից, համապատասխան գիտելիքների ձեռք բերումը, հմտությունների և ունակությունների, արժեքավոր կողմնորոշումների ձևավորումը՝ տարաբնույթ ակտիվ և արդյունավետ գործունեության հիման վրա:

Ապագա ուսուցիչների նախապատրաստման նպատակն է հանդիսանում սովորողների հայրենասիրական դաստիարակության իրականացմանը ուսանողների պատրաստականության ձևավորումը, որը դիտվում է որպես անձի սուբյեկտիվ վիճակ, դրսևորվում է գործունեության տվյալ տեսակի նկատմամբ ունեցած ձգտմամբ և տվյալ գործունեության տիրապետմամբ: Պատրաստականությունը ներառում է երկու կողմ՝ բարոյահոգեբանական (բարոյահոգեբանական պատրաստվածություն) և արդյունավետ գործնական (տեսական և գործնական նախապատրաստվածություն):

7. Սովորողների հայրենասիրական դաստիարակությանը ուսանողների նախապատրաստումն իրականացվում է՝ հաշվի առնելով այն օրինաչափությունները, որոնք արտացոլում են հայրենասիրական դաստիարակության կախվածությունը սոցիալ-տնտեսական պայմաններից և զարգացող հասարակության պահանջներից: Տվյալ օրինաչափություններն արտացոլվում են սովորողների հայրենասիրական դաստիարակությանը ուսանողների նախապատրաստման գործընթացի սկզբունքներում:

8. Սովորողների հայրենասիրական դաստիարակությանը ուսանողների պատրաստվածության համակարգի արդյունավետ գործարկումն ապահովվում է մանկավարժական պայմանների ստեղծմամբ, որոնք նպաստում են պատրաստվածության բարոյահոգեբանական և արդյունավետ գործնական հայեցակետի ձևավորմանը:

9. Հայրենասիրության բովանդակության առանձնահատկությունները ժամանակակից պայմաններում պայմանավորում են սովորողների հայրենասիրական դաստիարակություն իրականացնող ապագա ուսուցիչների նախապատրաստման բովանդակության, մեթոդների և հնարների փոփոխություններ:

Նախապատրաստման բովանդակությունը հիմնվում է հայրենիքի հանդեպ սիրո դաստիարակության վրա, հայկական պետության ավանդույթների վրա, ինչը ենթադրում է ոչ միայն ուսանողներին մեր երկրի պատմության վերաբերյալ համապատասխան գիտելիքների ապահովում, այլ նաև նրանց մոտ հայրենիքի անցյալի ու ներկայի նկատմամբ հետաքրքրության առաջացում: Տարբեր երկրներում երիտասարդ սերնդին հայրենասիրական ոգով դաստիարակության ավանդույթների և գիտատեսական հիմքերի վերլուծությունը թույլ է տալիս համեմատել տվյալ հասկացության բովանդակության հանդեպ մոտեցումները, բացահայտել հայրենասիրական դաստիարակության պատմական, ազգային, տարածաշրջանային և այլ առանձնահատկությունները և դրա հիման վրա սահմանել մեր երկրում ժամանակակից պայմաններում հայրենասիրական դաստիարակության հիմքերը, քանի որ հնարավոր չէ կուրորեն պատճենահանել ուրիշի

փորձը, անհրաժեշտ է պահպանել և զարգացնել սեփական մշակույթը, ավանդույթները, այն ամենը, ինչը ամեն մի ժողովրդի դարձնում է ինքնատիպ:

Սովորողների հայրենասիրական դաստիարակության ուղղությամբ ուսանողների նախապատրաստման բովանդակության իրականացումը պահանջում է մանկավարժական ներգործության այնպիսի մեթոդների և հնարների կիրառում, որոնք կարող են նպաստել սովորողների ակտիվ դիրքորոշման մշակմանը: Հայտնի մանկավարժական աքսիոմը՝ «միայն անհատականությունը կարող է անհատականությունն ձևավորել», պայմանավորում է անհատապես կողմնորոշող ուսումնադաստիարակչական գործընթացի իրականացման անհրաժեշտությունը, որն ուղղված է սովորողների անձի զարգացման համար պայմանների ստեղծմանը: Նախապատրաստման գործընթացում ուսանողների գործունեության ակտիվացումը ենթադրում է ուսուցման հիմնահարցային մեթոդների օգտագործում, հայրենասիրական դաստիարակության հիմնահարցերի վերաբերյալ բանավեճի կազմակերպում, «կլոր սեղանի», «բանավեճ ակումբի» տիպի պարապմունքների, համաժողովների անցկացում, ուսանողների կողմից մանկավարժական խնդիրների լուծում, մանկավարժական իրավիճակների ստեղծում-բեմականացում, ստեղծագործական առաջադրանքների կատարում և այլն: Հայրենասիրության հիմնահարցի քննարկմանը մասնակցելը նպաստում է ապագա ուսուցիչների մոտ սեփական տեսակետի մշակմանը, հայրենասիրական համոզմունքների ձևավորմանը, ինչպես նաև այդ համոզմունքները բացատրելու և դրանք պնդելու ունակությունների ձևավորմանը:

10. Սովորողների հայրենասիրական դաստիարակություն իրականացնող ապագա ուսուցիչների նախապատրաստման գործընթացի արդյունավետությունը պայմանավորվում է պատրաստվածության գնահատման համար չափանիշների ամբողջությամբ, որոնց թվին են դասվում անհրաժեշտ գիտելիքները, այդ գիտելիքները դաստիարակչական գործնական իրականացման մեջ կիրառելու հմտությունները, գործունեության տվյալ տեսակի հանդեպ դրական շարժառիթների և հետաքրքրության առկայությունը:

Ընդգծված հայեցակարգային դրույթներն ընկած են ժամանակակից պայմաններում դպրոցականների հայրենասիրական դաստիարակության ուղղությամբ ուսանողների նախապատրաստման կազմակերպման հիմքում:

Այսպիսով՝ կարելի է եզրակացնել, որ.

1. աճող սերնդի հայրենասիրական դաստիարակության հիմնահարցը հրատապ է մարդկային հասարակության զարգացման բոլոր փուլերում: Ներկայումս, մեր հասարակության կյանքի բոլոր ոլորտներում արմատական վերափոխումների հետ կապված, հիմնահարցը հատուկ նշանակություն է ձեռք բերում: Քաղաքականության, տնտեսության, կրթության մեջ տեղի ունեցող փոփոխությունները պահանջում են «հայրենասիրություն» հասկացության էության և բովանդակության հատուկ վերլուծություն:

2. Հայրենասիրության բազմակողմանի վերլուծությունը հիմք է տալիս առանձնացնել նրա կառուցվածքում մի քանի բաղադրիչ տարրեր՝ մտավոր, հուզականային և գործնական:

Այդպիսի մոտեցումը թույլ է տալիս հայրենասիրական դաստիարակությունը դիտել որպես մանկավարժների և սաների փոխգործակցության գործընթաց, որն ուղղված է հայրենասիրական գգացմունքների զարգացմանը, հայրենասիրական համոզմունքների և սաների հայրենասիրական կայուն վարքագծի ձևավորմանը:

3. Աճող սերնդի հայրենասիրական դաստիարակությունն իրականացնելու գոր-

ծում առաջատար դեր են խաղում մանկավարժները, հետևաբար առանձնապես հրատապ է դառնում ժամանակակից պայմաններում՝ դաստիարակչական աշխատանքի տվյալ ուղղության գործում ապագա ուսուցիչների նախապատրաստման հիմնահարցի մշակումը:

4. Սովորողների հայրենասիրական դաստիարակություն իրականացնող ապագա ուսուցիչների նախապատրաստման տեսական-մեթոդաբանական հիմքերի մշակման համար ժամանակակից պայմաններում անհրաժեշտ է այնպիսի մոտեցում, որը հաշվի է առնում ժամանակակից մանկավարժության նվաճումները և դաստիարակչական աշխատանքի դիտարկվող ուղղության առանձնահատկությունները: Այդպիսի մոտեցում, մեր կարծիքով, հանդիսանում է ինտեգրատիվ-գործնական մոտեցումը, որ դասվում է մեթոդաբանության կոնկրետ-գիտական մակարդակի շարքում: Այդ մոտեցման իրականացումը հենվում է ժամանակակից հասարակության պահանջներին նախապատրաստվելու բովանդակության ինտեգրատիվության, համարժեքության, պարուրաձև զարգացման, տարբերակվածության, ակտիվիզացիայի սկզբունքների վրա:

5. Սովորողների հայրենասիրական դաստիարակություն իրականացնող ապագա ուսուցիչների նախապատրաստումը, ինտեգրատիվ-գործնական մոտեցումը հաշվի առնելով, ներակայանում է որպես համակարգ, որպես հարաբերականորեն ինքնուրույն տարր՝ ապագա ուսուցիչների մասնագիտական նախապատրաստման ընդհանուր համակարգում: Նախապատրաստման հիմնական նպատակը դաստիարակչական աշխատանքի դիտարկվող ուղղության հանդեպ սովորողների մոտ պատրաստականության ձևավորումն է: Սովորողների հայրենասիրական դաստիարակություն իրականացնող ապագա ուսուցիչների նախապատրաստման գործընթացն իրականացվում է ընդհանուր և յուրահատուկ սկզբունքների հավաքականության հիման վրա, որոնք արտացոլում են ամբողջական մանկավարժական գործընթացի ընդհանուր օրինաչափությունները և դաստիարակչական աշխատանքի տվյալ ուղղության առանձնահատկությունները: Առաջինների թվին են դասվում գիտականությունը, համակարգայնությունն ու ամբողջականությունը, կանոնավորությունը և հետևողականությունը, տեսության կապը պրակտիկայի հետ, ընդհանուրի, առանձնահատուկի և անհատականի փոխգործակցությունը նախապատրաստման բովանդակությունում և զարգացնող արդյունքների միասնությունը, սովորողների վերարտադրողական և արտադրողական գործունեության ամենաարդյունավետ համադրումը, շարժառիթների համար դրական հուզական մթնոլորտի ստեղծումը:

6. Նախապատրաստման կառուցվածքի մեջ են մտնում բաղադրատարրեր, որոնք բնորոշում են տեսական, մեթոդական, տեխնոլոգիական և բարոյահոգեբանական նախապատրաստումը: Տվյալ բաղադրատարրերի օրգանական փոխկապակցվածությունն ապահովում է նախապատրաստման համակարգի ամբողջականությունը և նրա գործարկման արդյունավետությունը: Յուրաքանչյուր բաղադրատարրի բովանդակությունը սահմանվում է դաստիարակչական աշխատանքի դիտարկվող ուղղության հանդեպ նախապատրաստման նպատակի, խնդիրների, ինչպես նաև ժամանակակից պայմաններում հայրենասիրական դաստիարակության էության և առանձնահատկությունների հիման վրա:

7. Սովորողների հայրենասիրական դաստիարակություն իրականացնող ապագա ուսուցիչների նախապատրաստման համակարգի բարեհաջող գործարկման համար անհրաժեշտ են պայմաններ, որոնց ի հայտ բերումը կապված է «պատրաստակա-

նություն» հասկացության վերլուծության հետ: Դիտարկելով պատրաստականությունը որպես բարդ ինտեգրալ կառուցվածք, անձի սուբյեկտիվ վիճակ՝ մենք առանձնացնում ենք տվյալ հասկացության կառուցվածքում այնպիսի բաղադրատարրեր, ինչպիսիք են գործընթացային և բարոյահոգեբանական պատրաստվածությունը: Առաջին ներառում է տեսական (գիտելիքների առկայություն) և գործնական (ունակությունների առկայություն) նախապատրաստվածությունը: Երկրորդը՝ արժեքային-շարժառիթային, հուզականային և մտավոր պատրաստականությունը:

Ելնելով այդ դրույթներից՝ մենք առանձնացրել ենք սովորողների հայրենասիրական դաստիարակություն իրականացնող ապագա ուսուցիչների նախապատրաստման արդյունավետ գործարկման պայմանների երկու խումբ: Առաջին խումբը կազմում են այն պայմանները, որոնք նպաստում են բարոյահոգեբանական պատրաստականության ձևավորմանը: Երկրորդ խմբում այն պայմաններն են, որոնք նպաստում են սովորողների հայրենասիրական դաստիարակություն իրականացնող ապագա ուսուցիչների պատրաստականության գործընթացային հայեցակարգի ձևավորմանը:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Патриотическое воспитание учащихся. Методические рекомендации к изучению темы. Шадринск: ШГПИ, 1985, 10 с.
2. Взаимосвязь различных видов деятельности как условие патриотического воспитания // Деятельностный подход в обучении и формировании творческой личности. Тезисы докладов и выступлений на Всесоюзной научно - практической конференции. Ч. 1. Уфа - Москва: АПН СССР - БГПИ, 1990, с. 119-120.
3. Пути гуманизации высшего педагогического образования // Гуманизация высшего образования. Тезисы научно - практической конференции. Челябинск: Глав УНО, 1990, сС. 112-113.
4. Сущность и особенности патриотического воспитания в современных условиях // Тезисы научно-практической конференции по проблемам гражданского и патриотического воспитания молодежи. Курган: Курган. ГлавУно, 1998, с. 18-20.
5. Интегративно-деятельностный подход в довузовской подготовке будущих учителей. - Наука и образование Зауралья. 1998. N 2(3).
5. Концептуальные основы подготовки студентов педвуза к патриотическому воспитанию учащихся // Обучение и воспитание в совмещенной школе (проблемы, тенденции, технология): Сб. научн. статей. Шадринск: ШГПИ, 1998. С. 16 - 23.

ԴՊՐՈՑԱԿԱՆԵՐԻ ՀԱՅՐԵՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆ ԻՐԱԿԱՆԱՅՆՈՂ ՈՒՍՈՒՑԻՉՆԵՐԻ ՆԱԽԱՊԱՏՐԱՍՏՄԱՆ ԳԻՏԱՏԵՍԱԿԱՆ ՀԻՄՔԵՐԸ

Առաքելյան Սամվել

ԵՊՀ Իջևանի մասնաճյուղի տնօրեն, պատմ. գիտ. թեկն., դոցենտ

Հոդվածում ներկայացվում են սովորողների հայրենասիրական դաստիարակությունն իրականացնող ապագա ուսուցիչների նախապատրաստման համակարգը, նրանց մասնագիտական-մանկավարժական նախապատրաստման կատարելագործման արդյունավետության ապահովման ուղիներ:

Բանալի բառեր. Երիտասարդ սերնդի ձևավորում, հայրենասիրական դաստիարակություն, մանկավարժական կադրերի պատրաստում, ապագա ուսուցիչների նախապատրաստում:

НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПОДГОТОВКИ УЧИТЕЛЕЙ, ОСУЩЕСТВЛЯЮЩИХ
ПАТРИОТИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ

Արաքելյան Սամվել

Директор Иджеванского филиала ЕПУ, канд. ист. наук, доцент

В статье обсуждается система подготовки будущих учителей, которые будут заниматься патриотическим воспитанием учащихся, пути эффективного усовершенствования их профессионально-педагогической подготовки.

Ключевые слова: формирование молодого поколения, патриотическое воспитание, подготовка педагогических кадров, подготовка будущих учителей.

PREPARATIONAL SCIENTIFIC-THEORETICAL BASIS OF TEACHERS
IMPLEMENTING PATRIOTIC UPBRINGING OF PUPILS

Arakelyan Samvel

Principal of YSU Ijevan branch, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor

Summary

In the article it is presented the preparation of future teachers implementing patriotic upbringing of learners, their directions of professional-pedagogical preparational improvement and the provision of the effectiveness.

Keywords: Formation of young generation, patriotic upbringing, preparation of pedagogical staff, preparation of future teachers.

ԲՐՈՒՏՅԱՆ ՎԱԶԻԿ

ԵՊՀ Իջևանի մասնաճյուղի մանկավարժության և հոգեբանության
ամբիոնի վարիչ, մանկ. գիտ. թեկն., դոցենտ

Հայրենասիրության գաղափարն առանձնահատուկ տեղ է գրավում ոչ միայն հասարակության հոգևոր կյանքում, մշակույթում, այլ նաև նրա գործունեության բոլոր կարևորագույն ոլորտներում՝ քաղաքականության, տնտեսության, գաղափարախոսության, բնապահպանության մեջ:

Հայրենասիրությունը ենթադրում է մարդու դրական հատկանիշների համալիր ձևավորում և զարգացում: Նրա հիմքում ընկած են հոգևոր-բարոյական և սոցիալ-մշակութային բաղադրատարրեր: Հայրենա սիրությունը հանդես է գալիս հայրենիքի հետ իր անբաժանելի լինելն ու միասնականությունը գիտակցող անձի հոգևոր արժեքների, քաղաքացիականության և սոցիալական ակտիվության հետ միասին: Էությամբ այն միասնական է, բայց միևնույն ժամանակ բազմաբնույթ է իր դրսևորումներում: Սակայն առայսօր դեռ չի ձևավորվել միասնական, բոլորի կողմից ընդունելի կարծիք, թե ինչ պետք է հասկանալ հայրենասիրություն ասելով:

Հայրենասիրության ըմբռնմանն ուղղված մոտեցումների ողջ բազմազանությունը կարելի է պայմանականորեն դասել ուղղությունների:

Առաջին ուղղությունը մեջ կարելի է ներառել այն տեսակետներն ու դատողությունները, որոնք հայրենասիրությունը սահմանում են որպես հայրենիքի հանդեպ սիրո վեհ զգացմունք: Այս ուղղությունը բնորոշվում է բնության, հայրենի տան, ծննդավայրի, մանկության պատկերների հանդեպ սիրո վերացական դրսևորմամբ:

Երկրորդ ուղղությունը հիմնվում է հայրենասիրության՝ որպես բարձրագույն, առավել կարևոր ու էական զգացմունքներից մեկի ըմբռնման վրա: Սակայն այստեղ, հուզական կողմի հետ մեկտեղ, ներառվում է նաև գործնական տեսանկյուն. հայրենասիրական զգացմունքի ուժը չի սահմանափակվում հայրենիքի հանդեպ սոսկ սիրո խորությամբ ու վեհությամբ, այլ մղում է ակտիվ գործողությունների՝ հանուն սեփական հայրենիքի բարօրության:

Երրորդ ուղղությունը հայրենասիրությունը դիտարկում է որպես հասարակական երևույթ, որի բովանդակությունն ու բնույթը նշանակալի չափով պայմանավորվում են հասարակության, պետության պատմական զարգացման առանձնահատկություններով, իշխող ընտրախա վի քաղաքականությամբ: Խորհրդային հասարակական համակարգի պայմաններում հայրենասիրությունը գաղափարախոսական կարևորագույն հիմքերից մեկն էր, հանդես էր գալիս աճող սերնդի դաստիարակության առանցքային ուղղությունների շարքում:

Չորրորդ ուղղությունը բնութագրվում է նրանով, որ հայրենասիրության օբյեկտ է դիտվում պետությունը: Այն անվանում են «պետական հայրենասիրություն»: Հայրենասիրության այդ տարատեսակի ի հայտ գալը պայմանավորված էր պատմական առանձնահատուկ պայմաններով: Այն առաջացավ՝ կապված պետության, վերջինիչս ամրապնդման համար պետական իշխանության տարբեր ձևերի ստեղծման ջանքերի հա-

մախմբման անհրաժեշտության հետ:

Հինգերորդ ուղղությունը բացահայտում է հայրենասիրության էությունը հենց անձի հետ անբաժանելի կապի հետ միասին, որը նրա համար բարձրագույն արժեք է: Տվյալ ուղղությունը կոչվում է նաև **անձնային հայրենասիրություն:**

Վեցերորդ ուղղությունը որպես հայրենասիրության սուբյեկտ շատ հաճախ դիտարկում է անձին: Հայրենասիրությունն ըմբռնվում է որպես անձի հոգևոր զարգացման, ինքնարտահայտման կարևորագույն փուլ: Դա հայրենասիրության բարձր մակարդակ է, քանի որ անձի հոգևոր ինքնադրսևորումը ենթադրում է կարևորագույն կողմերի և որակների մի ամբողջության դրսևորում, որոնք բնութագրվում են իրենց ձևակերպվածության լիարժեքությամբ, ամբողջությամբ, կատարելությամբ: Անձի այդ որակները ենթադրում են կրոնական բովանդակություն, ինչը հնարավորություն է տալիս այդ ուղղությունն անվանել հոգևոր-կրոնական: Հոգևոր-կրոնական հայրենասիրությունն ունի ամենամեծ և ամենահարուստ ավանդույթը, խոր և հզոր արմատներ:

Հայրենասիրությունը, եթե նկատի ունենանք ծագումը, առաջանում և զարգանում է որպես զգացմունք, որն ավելի ու ավելի է սոցիալականացվում և վեր հառնում հոգևոր-բարոյական հարստացման միջոցով: Հայրենասիրական զգացմունքի ըմբռնումը անբաժանելիորեն կապված է նրա գործունեության հետ, ինչն առավել կոնկրետ պլանով դրսևորվում է ակտիվ սոցիալական գործունեությամբ, գործողություններով և արարքներով, որ կատարվում են մարդու կողմից՝ ի բարօրություն հայրենիքի:

Հայրենասիրությունը՝ բնույթով որպես խորապես սոցիալական երևույթ, հասարակության գոյության և զարգացման հզոր աղբյուր է, հանդես է գալիս որպես մարդու կենսունակության, իսկ երբեմն էլ նրա կենսակայունության բնութագրիչ:

Հայրենասիրության բնորոշ դրսևորումներից մեկը հզոր պետականության երազանքն է: Այն արտացոլում է մեր հասարակության պատմական զարգացման յուրահատկությունը: Այդպիսի հայրենասիրության կարևոր գործոն է պետությունը: Ներկայումս հայ հասարակության զարգացման, ժամանակակից պետության ստեղծման համար կարևորագույն պայման է համարվում հայրենասիրության վերածնունդը:

Իսկական հայրենասիրությունը նրա հոգևոր բնույթի մեջ է: Հայրենասիրությունը կարևորագույն գործոն է սոցիալական խմբում անձի առավել լիարժեք դրսևորման համար: Այն ենթադրում է հայրենիքին անշահախնդիր, անմնացորդ ծառայություն:

Ելնելով այս ամենից՝ կարելի է ընդհանրացնել հայրենասիրության առավել էական կողմերը և սահմանել այն:

Հայրենասիրությունը անձի առավել նշանակալից բարոյական արժեքներից է, անհատի կարևորագույն հոգևոր ձեռքբերումը, որը բնութագրում է նրա զարգացման բարձրագույն մակարդակը և արտահայտվում է ինքնադրսևորման ակտիվ գործունեությամբ՝ ի բարօրություն հայրենիքի:

Հայրենասիրությունը մարմնավորում է սերը սեփական հայրենիքի հանդեպ: Այն սերտ առնչություններ ունի հայրենիքի պատմության, մշակույթի, նվաճումների հետ և կազմում է մարդու հոգևոր-բարոյական հիմքը: Այն ձևավորում է անհատի քաղաքացիական դիրքորոշումը, հայրենիքին արժանիորեն ծառայելու պահանջմունքը: Հայրենասիրությունը հասարակական և պետական կառույցի, մարդու և հասարակության կենսունակության գաղափարախոսական հիմքն է:

Թեմայի հրատապությունը պայմանավորված է ազգային անվտանգության նկատմամբ սպառնալիքների աճով հատկապես հասարակության հոգևոր կյանքում, որոնք նվազ վտանգավոր չեն, քան տնտեսական և ռազմաքաղաքական ոլորտի սպառնալիք-

ները: Հոգևոր անվտանգությունը ազգային անվտանգության առավել խոցելի ոլորտներից է՝ կապված արտաքին ներգործության հետ: Հետևաբար ազգային անվտանգության ապահովման համակարգի հիմնական նպատակներից մեկը պիտի լինի արդի Հայաստանի հոգևոր ոլորտի պաշտպանության խնդիրների լուծումը:

Հնարավոր չէ պահպանել ազգի միասնականությունը՝ երկրում միասնական հոգևոր և գաղափարախոսական տարածքի բացակայության պայմաններում: Գաղափարապես տարբաժանված հասարակությունն ի վիճակի չէ զարգանալու սոցիալական կյանքի և ոչ մի ոլորտում: Միասնական հոգևոր տարածքի պահպանվածության չափանիշներ են հանդիսանում ազգամիջյան հաղորդակցման լեզուն, ազգային գաղափարը (գաղափարախոսությունը), մտածողության և վարքագծի ազգային կարծրատիպերը, միասնական ազգային տեղեկատվական տարածությունը, մշակույթը, ազգային զանգվածային մշակույթը, ազգային ավանդույթները, յուրաքանչյուր անհատի ստեղծագործական ներուժի իրագործումը: Ազգը չի կարող լիարժեք կերպով զարգանալ առանց աշխարհայացքային և գաղափարախոսական միասնության:

Երկրագնդի ժամանակակից աշխարհաքաղաքական պատկերը համընդհանրացման գործընթացների հետ միասին վերափոխել է մեր ժողովրդի որոշակի մասի հասարակական կարծիքը՝ կապված ժամանակակից աշխարհում և Հայաստանում հայրենասիրության դերի և տեղի հետ:

Ժամանակակից հասարակության մեջ երիտասարդության հայրենասիրական դաստիարակությունը ձեռք է բերում առանձնակի կարևոր նշանակություն մի քանի պատճառով. աճում է երիտասարդ սերնդի տեղեկացվածության մակարդակը, ժողովրդավարացման գործընթացները և բազմակուսակցական համակարգը որոշակի դժվարություններ են ստեղծում երիտասարդ սերնդի համար հայրենասիրության էությունն ընկալելու համար:

Ազգամիջյան հակասությունները, բնակչության ճնշող մեծամասնության սոցիալական անբարենպաստ վիճակը, օրենքների անգործությունը և հասարակության մեջ առկա բարոյահոգեբանական վտանգավոր զարգացումները չեն կարող բացասաբար չազդել իշխանության և երկրի հանդեպ մարդկանց վերաբերմունքի վրա: Անտարակույս, չի կարելի «հայրենիք» հասկացությունը հանգեցնել միայն պետական և հասարակական կառուցվածքին, ներկայումս ձևավորված սոցիալ-տնտեսական և քաղաքական պայմաններին. հասարակական և պետական կառուցվածքը փոխվում են, իսկ հայրենիքը՝ ոչ. այն հավերժական քաղաքական և բարոյական արժեք է: Այնուամենայնիվ, առկա բացասական գործոնները վտանգում են բուն հայրենասիրական դաստիարակության արդյունավետությունը նույնպես:

Հասարակության կյանքի հոգևոր ոլորտը բաղկացած է մարդկանց բարոյական, գեղագիտական և մտավոր գործունեությունից: Դա նշանակում է, որ երբ խոսում ենք հայրենասիրության մասին, հասարակության հոգևոր ոլորտի անվտանգության ապահովման մասին, հիմնական ուշադրությունը պետք է սևեռել ներքին և արտաքին ավերիչ ազդեցություններից հասարակական գիտակցության պաշտպանության վրա ինչպես զանգվածային, այն է՝ ամբողջ հայ հասարակության, այնպես էլ՝ անհատական: Անկայուն հասարակությունը արտաքին ներգործությունների հանդեպ դառնում է բաց, սկզբունքորեն պատրաստ՝ դրսից ընդունելու կյանքի որևէ նոր ձև՝ ձգտելով անձնական և հասարակական հանգիստ, կայուն վիճակի և անվտանգության: Հենց հասարակության դժվարին ժամանակաշրջաններում, երբ տարբաժանության սպառնալիքներ են ծագում, իր դրսևորումն է գտնում հայրենասիրության՝ որպես անձնական, կոլեկտիվ և հասարակա-

կան միասնության իսկական արժեքը: Հայրենասիրությունն ի վիճակի է համախմբելու անձին, հասարակությանը և պետությանը՝ հաղթահարելու համար ցանկացած փորձություն ու դժվարություն:

Համաշխարհային պատմության մեջ շատ են հայրենասիրական արժեքներին դիմելու օրինակները: Այդ ամենն արվել է՝ հասնելու համար առավել բարդ նպատակների, լուծելու այն խնդիրները, որոնք ծառացած են ժողովրդի առջև, վերացնելու համար սպառնալիքներն ու հաղթահարելու վտանգները: Օտարերկրյա շահագործման սպառնալիքը, մարդկանց կյանքին սպառնացող վտանգը, նյութական և հոգևոր այն արժեքների ոչնչացումը, որոնք ստեղծվել են բազմադարյան ստեղծագործ աշխատանքով և դարավոր մշակույթի միջոցով, ստիպել են ամեն մարդու համար բարձրագույն արժեք հանդիսացող հայրենասիրական զգացումներին դիմել: Եվ դա դարերի փորձված միջոց է՝ միավորելու հասարակության տարբեր շերտերը:

Անձը, հասարակությունը, պետությունը՝ որպես անհատական, զանգվածային և խմբային երևույթներ, փոխկապակցված են և փոխգործակցում են ոչ միայն անձի՝ որպես հասարակության զարգացման գլխավոր արժեքի և նպատակի, պահանջմունքներն ու շահերը բավարարելու հիմքի վրա. բնականաբար առավել կարևոր նշանակություն և արժեք ունեն հասարակության և պետության շահերը:

Դրանց իրականացումն ամրապնդում է պետության ամբողջականությունն ու անկախ վիճակը, նրա հարստությունը և միջազգային ասպարեզում հեղինակությունը, ապահովում է հայրենական նյութական և հոգևոր մշակույթի կատարելագործման գործընթացը, նրա մուտքը համաշխարհային քաղաքակրթություն: Հայ քաղաքացիների ակտիվության հայրենասիրական ուղղվածությունն անհրաժեշտ պայմաններ է ստեղծում ոչ միայն անձնական պահանջմունքների ու շահերի բավարարման համար, այլ նաև քաղաքացիների մասնակցությունը դարձնում է առավել բազմազան, անձի և հասարակության համար օգտակար:

Այդ իսկ պատճառով էլ այն բարեփոխումները, որոնք կոչված են վերածնելու Հայաստանը, չեն կարող իրենց հիմքում ունենալ բացասական և հակասոցիալական գաղափարներ ու բարքեր:

Հայրենասիրության գաղափարը կողմնակիցներ ունի բնակչության ամենատարբեր խավերի մեջ: Թվում է՝ բոլորը կողմ են հայրենասիրությանը: Սակայն ամենևին էլ ոչ բոլորն են հասկանում հայրենասիրության էությունը և այն դաստիարակելու անհրաժեշտությունը: Հետևաբար իրավիճակն այս առումով կարելի է անվանել «հայ հոգևոր ոլորտի ճգնաժամ», որը բնութագրվում է հայրենիքին նվիրված ծառայելու ազգային գաղափարի բացակայությամբ, որը հիմնված է անձնական, հասարակական և պետական շահերի միասնության համընդհանուր գիտակցման վրա: Դա հանգեցնում է գաղափարական և արժեքային անցանկալի փոփոխությունների մարդկանց գիտակցության և վարքի մեջ. սկսում են ի հայտ գալ ազգայնամոլության, կոսմոպոլիտիզմի, զանազան այլ դասակարգային, հասարակական, քաղաքական, կրոնական գաղափարներ, որոնցով սպառնալիքի տակ է դրվում սերնդի հայրենասիրական դաստիարակությունը:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора философских наук “Духовная безопасность российского общества в условиях современного геополитического соперничества (социально-философский анализ)” Тонконогов А.В., М., 2011.
2. Бондаренко Е. А., Петрова О. Г. Патриотическое воспитание сегодня. Анализ, проблемы, перспек-

- тивы / М-во образования и науки Российской Федерации, ООО «Соврем. образоват. концепции», авт.сост. Бондаренко Е.А., Петрова О.Г. М., АС-Траст, 2009, 240 с.
3. **В. Б. Орлов, В. И. Лесняк.** Патриотизм как ценность гражданского общества, Вестник Югорского государственного университета, 2006, Выпуск 3, с. 80-86.
 4. **Зорькин В.,** Патриотизм истинный и ложный // Диалог. 1994. №9, 10.
 5. Современное понимание патриотизма в молодежной среде Сафонова А. С. “Вопросы социологии, политологии, философии и истории”: материалы международной заочной научно-практической конференции. 14 ноября 2012.

ՀԱՅԴԵՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ՈՐՊԵՍ ԱԶԳԱՅԻՆ ԳԱՂԱՓԱԴԱԽՈՍՈՒԹՅՈՒՆ

Բրուտյան Վաչիկ

*ԵՊՀ Իջևանի մասնաճյուղի մանկավարժության և հոգեբանության ամբիոնի վարիչ,
մանկ. գիտ. թեկն., դոցենտ*

Ամփոփում

Հոդվածում քննարկվել է հայ հասարակության կյանքի հոգևոր ոլորտի արդի վիճակը: Հատուկ ուշադրություն է դարձվել հասարակական կյանքի հոգևոր ոլորտում Հայաստանի ազգային անվտանգության ռիսկերին և վտանգներին: Դիտարկվել են նաև գիտահետազոտական գրականության մեջ առկա հայրենասիրության ըմբռնման տարբեր մոտեցումները:

Բանալի բառեր. հայրենասիրություն, գաղափարախոսություն, հասարակական կյանքի հոգևոր ոլորտ:

ПАТРИОТИЗМ КАК НАЦИОНАЛЬНАЯ ИДЕОЛОГИЯ

Брутян Вачик

*Зав. кафедрой педагогики и психологии Иджеванского филиала ЕГУ,
канд. пед. наук, доцент*

Резюме

В статье рассматривается современное состояние духовной сферы жизни армянского общества. Особое место отводится рассмотрению рисков и угроз национальной безопасности Армении в духовной сфере жизни общества. Рассматриваются подходы к пониманию патриотизма, имеющиеся в научно-исследовательской литературе.

Ключевые слова: патриотизм, идеология, духовная сфера жизни общества.

PATRIOTISM AS NATIONAL IDEOLOGY

Brutyan Vachik

*Head of Pedagogy and Psychology Chair of YSU Ijevan Branch,
Candidate of Pedagogical Sciences, docent*

Summary

The article discusses the current state of spiritual aspects of life of Armenian society. Particular consideration is given to the risks and threats to the national security of Armenia in the spiritual sphere of society. The approaches to the understanding of patriotism are available in the research literature.

Keywords: patriotism, ideology, spiritual sphere of society.

ՈԱԶՄԱՀԱՅՐԵՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔՆԵՐԻ ԲԱՐԵԼԱՎՄԱՆ ՈՒՂԻՆԵՐԸ ԴՊՐՈՑՆԵՐՈՒՄ

ՀՈՎՀԱՆԵՒՍՅԱՆ Գ. Մ.

ԽԱԶԱՏՐՅԱՆ Ա. Ա.

ԵՊԲՀ ռազմաբժշկական ֆակուլտետի
ուսումնական մասի պետ, ավագ լեյտենանտ

ԵՊԲՀ ռազմաբժշկական ֆակուլտետի
արտակարգ իրավիճակների բժշկության և
ռազմական թունաբանության ամբիոնի պետ,
բ.գ.թ., դոցենտ, բ/ծ փոխգնդապետ

ԱՐԴԻԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

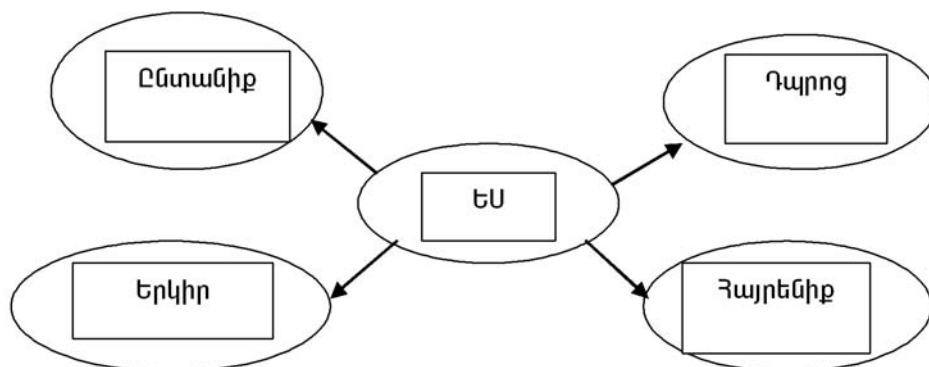
Գնահատելով ազգի ինքնությունության ձևավորման, ազգապահպանման, ինքնա-
ներկայացման և զարգացման դրսևորումներում մշակույթի բաղադրիչների դերն ու նշա-
նակությունը, այնուամենայնիվ պետք է նշել, որ, ինչպես ապացուցում է պատմությունը,
մշակույթի առավել որոշիչ բաղադրիչներն են կրթությունն ու գիտությունը:

Ժամանակի մարտահրավերներին համարժեք պատասխան տալու համար, պե-
տությունն առաջին հերթին պետք է հենվի լավ կրթության վրա, քանի որ վերջինս՝
օժտված ներքին ազատությամբ, մեծահոգությամբ, անձնվիրությամբ, հայրենասիրու-
թյամբ ու բարոյական արժեքներով, պետք է ձևավորի ստեղծագործող անհատ:

Ռազմահայրենասիրական դաստիարակության առաջին քայլերն անհրաժեշտ է
սկսել դեռևս նախադպրոցական տարիներին, իսկ առավել գիտակցված և կայուն գի-
տելիքներ պետք է տան դպրոցը և բուհը (գծապատկեր 1): Այս փուլում ձևավորվում է ան-
ձին առանձնահատուկ «արմատային համակարգը», որն օգնում է նրան կողմնորոշվելու
այնպիսի արժեքների հարցում, ինչպիսիք են՝ ընտանիքը, ազգը, հայրենիքը [5, էջ 15]:

Գաղտնիք չէ, որ անձնային որակների, բարոյական արժեքների և հայրենասիրու-
թյան ձևավորումը սկսվում է ընտանիքում, իսկ հետագա զարգացումը շարունակվում
դպրոցում, բուհում, բանակում, աշխատանքում և այլ ոլորտներում:

Անուրանալի է դպրոցի դերը, որտեղ երեխան անցկացնում է իր կյանքի կարևորա-
գույն տարիների մի մասը և հենց այդ տարիներին էլ նա դառնում է սեռահասուն, առավել
գիտակից, ինքնություն որոշումներ կայացնելու ունակ և որոշակի արժեքներ կրող: Այդ
առումով, և՛ ուսուցիչները, և՛ դպրոցի հոգեբանը, և՛, հատկապես, զինդեկը կարևոր առա-
քելություն ունեն լինելու աշակերտների, ապագա զինվորների մեջ պարտքի, հայրե-
նասիրության, քաջության և բարոյական արժեքների ջատագովը, արթնացնելու համար

Գծապատկեր 1. Անձի հայրենասիրության ձևավորման սխեմա

հանուն հայրենիքի անգամ անձնագոհության գնալու մղումը [4, էջ 95-100]:

Շատ կարևոր է դպրոցներում նպաստել աշակերտների գաղափարական պատրաստությանը: Ռազմահայրենասիրությունը աշակերտների գաղափարական մակարդակի բարձրացման անհրաժեշտ միջոցներից է: Հայրենասիրություն սերմանելն ամենաբարդ խնդիրներից է, որի արդյունքը միանգամից չի երևում: Դա ամենօրյա հետևողական աշխատանք է: Ապագա հայ զինվորը պետք է գիտակցի, որ իր երկիրը երբեք անարդար պատերազմներ չի վարել, որ իր պարտքն է հայրենիքը պաշտպանել թշնամիներից ու կռվել պատմական անարդարության դեմ:

ՀՀ պաշտպանության նախարար Սեյրան Օհանյանն ասել է «Հավատացած եմ, որ բոլոր խնդիրները կլուծվեն, եթե մենք կարողանանք նոր սերնդի մեջ իսկական հային բնորոշ հանդուրժողականություն, զիջողականություն, բարություն քարոզել հատկապես հայրենակցի՝ հայ մարդու նկատմամբ և այս աշխատանքների հիմքում դնել հայրենասիրությունը» [1, էջ 21]:

Դպրոցներում առաջնային խնդիրներից են՝ աշակերտների հայրենիքի նկատմամբ անմնացորդ նվիրվածության, ՀՀ զինված ուժերում ծառայելու նկատմամբ լարվածության և վախի հաղթահարման, ֆիզիկական ու հոգեբանական պատրաստվածության նպաստելը, միաժամանակ նրանց մեջ հետաքրքրություն առաջացնելով ռազմական գիտելիքների, ռազմական մասնագիտությունների հանդեպ: Այս ամենը պետք է իրականացնել նախապատրաստական և դաստիարակչական ինքնատիպ աշխատանքներով՝ գերծ պահելով նրանց փողոցային արատավոր բարքերից:

Ինչպես նշվում է ՀՀ պաշտպանության նախարարի 2014 թ. տարեմուտի ուղերձում «Դպրոցը, բուհն ու բանակը պետք է դարձնել արատավոր երևույթների դեմ պայքարի ամրոցներ և միասնական պատերազմ հայտարարել փողոցային արատավոր բարքերի դեմ» [5, էջ 24]: Հայ զինվորն այսօր արդեն լավ է հասկանում, որ միայն որակյալ ուսուցմամբ կարող է հակառակորդի նկատմամբ պահպանել գերազանցությունը: Ձենք ու ռազմական տեխնիկա ունենալը դեռ քիչ է: Պետք է ունենալ նաև դրանք շահագործող բարձրակարգ մասնագետներ, և հենց այս գիտակցությամբ էլ հայ զինծառայողները պետք է սովորեն ու կատարելագործեն իրենց գիտելիքները:

Այստեղ կարևորագույն դեր ու նշանակություն է տրվում մանկավարժի մասնագիտությանը՝ հատկապես զինղեկին, հայոց լեզվի և հայ ժողովրդի պատմության ուսուցիչներին, դպրոցի հոգեբանին: Ուսուցիչների մանկավարժական հմտությունները, յուրաքանչյուր երեխայի նկատմամբ նրանց առանձնահատուկ վերաբերմունքը, անաչառ ու սրտացավ աշխատանքն էլ հանդիսանում են այս գործի հաջողության լուրջ գրավականը:

Մասնավորապես, զինղեկը [2, էջ 259] պետք է գիտակցի գործի կարևորությունը, լինի իրական հայրենասիրության ջատագովը, կարողանա հմուտ ու արդյունավետ կազմակերպել ռազմահայրենասիրական աշխատանքները: Ջինդեկի արտադպրոցական և արտադասարանային աշխատանքները աշակերտներին հայրենիքի պաշտպանությամբ պատրաստելու անհրաժեշտ և անքակտելի մասն են: Փորձը ցույց է տալիս, որ արտաժամյա բազմաթիվ միջոցառումները հաճախ ավելի արդյունավետ են աշակերտների մոտ ռազմահայրենասիրական դաստիարակության հարցերում:

Հայրենասիրական աշխատանքը ներառում է հիմնականում ռազմահայրենասիրական թեմաներով միջոցառումներ, հանդիպումներ մարտական գործողությունների մասնակիցների, մերօրյա հերոսների, կամավորական ջոկատների հետ և այլն: Արդյունավետ են նաև սպորտային միջոցառումները, մրցակցային խաղերը, իսկ մարտական փառքի վայրերով արշավները ձևավորում են հարգանք ավագ սերնդի նկատմամբ և ամրապնդում նրանց գործի շարունակականությունը:

Կարևորվում է զինղեկի համագործակցությունը հայոց լեզվի և պատմության ուսուցիչների հետ՝ առավել հիշարժան դարձնելով պատմության կարևորագույն իրադարձությունները, մեր ազգի հերոսների գործունեությունը, կազմակերպելով այցելություններ պատմական հիշարժան վայրեր, հուշարձանների մոտ՝ ներկայացնելով հերոսների անցած փառավոր ուղին, ծաղիկներ դնելով և իրենց հարգանքի տուրքը մատուցելով: Այս ամենն անհետևանք չի անցնում:

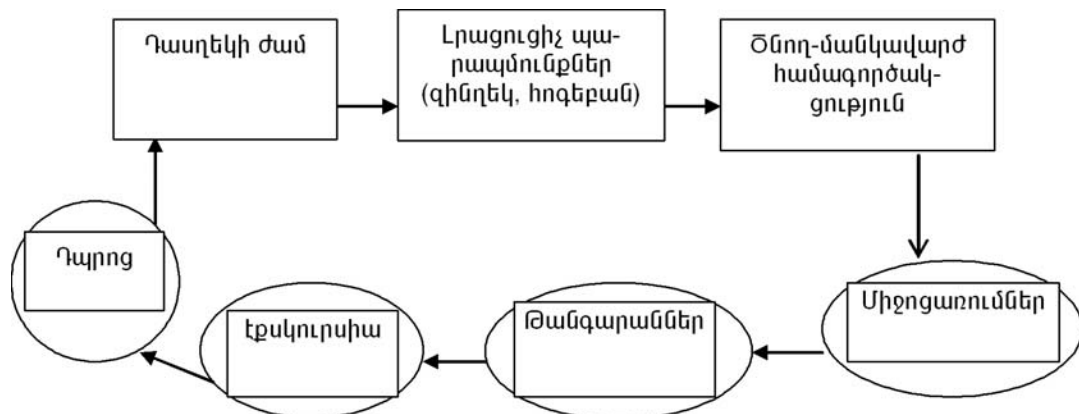
Դպրոցներում կարևոր է համարվում հոգեբանի աշխատանքը [2, էջ 258]: Անհրաժեշտ է բարձրացնել աշակերտների ոչ միայն մարտունակ ու քաջ ոգին, այլև նպաստել հոգեբանական պատրաստվածությանը, որը պակաս կարևոր չէ: Յուրաքանչյուր աշակերտի պետք է ներշնչել իր կատարած գործի կարևորության ու նշանակալիության մասին համոզմունքը: Հայ զինվորը պետք է հպարտությամբ հիշի, որ ինքն ու իր ընկերները հաջողությամբ են պահպանելու հայրենիքի խաղաղությունն ու անդորրը:

Դպրոցներում աշխատող հոգեբանների խնդիրներից է ավարտական դասարաններում հոգեբանորեն նախապատրաստել տղաներին զինվորական ծառայությանը, որպեսզի նրանք պատրաստ լինեն զինվորական երդմանը, անձնուրաց կերպով և արիաբար ծառայելուն, պաշտպանելու իրենց հայրենիքը, կատարելու զինվորական պարտքը՝ անմոռուչ տանելով զինվորական ծառայության դժվարությունները:

Հոգեբանը պետք է ներշնչի ապագա զինծառայողներին խորապես հավատալու իրենց անձնական երդմանը, հավատալու, որ այն չափազանց կարևոր է ընդհանուր գործի հաջողության համար: Անհրաժեշտ է դրական գծեր և ազնիվ սկզբունքներ ձևավորել աշակերտների մեջ, ինչպես նաև աշխատանքներ կատարել բացասական երևույթների դեմ պայքարի ուղղությամբ:

Վերը նշվածից կարելի է եզրակացնել (գծապատկեր 2), որ դպրոցներում իրականացվող ռազմահայրենասիրական դաստիարակության արդյունավետությունը պայմանավորված է տարբեր մասնագետների շղթայական աշխատանքների փոխկապակցվածությունից, որը ընդգրկում է մի շարք ազգային գաղափարական դաստիարակության միջոցառումներ [6]:

Այսպիսով, աշակերտների ռազմահայրենասիրության ամրապնդման գործում մեծ դեր ունի ուսումնադաստիարակչական ամբողջ գործընթացը, ինչի առնչությամբ անհրաժեշտ է լուրջ աշխատանքներ իրականացնել: Հայրենասիրության դասերը աշակերտի անձի ինքնահաստատման, կայացման, բարոյական արժեքների ձևավորման, պատշաճ վարվեցողության, ռազմական գաղափարադաստիարակչական մտածելակերպի բարձրացման և հետագայում զինված ուժերում ծառայելու նախապայման են հանդիսանում:

Գծապատկեր 2. Ռազմահայրենասիրական դաստիարակության միջոցառումները դպրոցում

Արժանի քաղաքացի, զինվոր ու հայրենասեր ձևավորելու գործում դրա անհրաժեշտությունը մեծ է և անուրանալի:

ՆՅՈՒԹԸ ԵՎ ՄԵԹՈԴՆԵՐԸ

Բանակում ծառայելու դրդապատճառները և հայրենասիրության աստիճանը պարզելու համար ԵՊԲՀ ՌԲՖ-ի 1-ին և 2-րդ կուրսերի կուրսասնտների շրջանում անցկացվել են հարցումներ: Կազմվել են հարցեր

ա) «Ինչու եմ ընտրել ռազմաբժշկական մասնագիտություն» (դա իմ պարտքն է, հպարտության զգացում է, հայրենասեր եմ, հետագա կարիերայիս համար, բոլորը),

բ) «Մտափոխվել եմ ընտրած մասնագիտությանս համար» (տարիների կորուստ եմ համարում, ունենում եմ հուսահատության պահեր, ներսում տիրող անարդարությունների պատճառով):

2. «Իմ անձի ռազմահայրենասիրական դաստիարակության և մասնագիտությանս ընտրության հարցում կարևորում եմ» (ընտանիքիս դերը, շրջապատի ազդեցությունը, դպրոցի դերն ու նշանակությունը, նշվածներից ոչ մեկը):

Հարցմանը մասնակցել է թվով 60 կուրսասնտ:

ՄՏԱՑՎԱԾ ԱՐԴՅՈՒՆՔՆԵՐԸ ԵՎ ԴՐԱՆՑ ՔՆՆԱՐԿՈՒՄԸ

Հարցումների արդյունքում պարզվել է, որ պատասխանները միանշանակ են և կուրսասնտների շրջանում բանակում ծառայելու նկատմամբ նեգատիվիզմ չի նկատվել: Գրեթե բոլոր կուրսասնտները պատրաստ են ծառայելու հայրենիքին և մտավախություններ ու անորոշություններ չունեն:

Ռազմաբժշկական մասնագիտության ընտրությունը կուրսասնտների ստվար զանգվածը մեկնաբանում է իրենց հայրենասեր լինելով, իսկ մյուսները՝ հետագա կարիերայով: Միայն 6 կուրսասնտ էր մտափոխվել իր մասնագիտական ընտրության հարցում՝ համարելով ժամանակի կորուստ և պատճառաբանելով ներսում տիրող անարդարությունները:

Կուրսասնտների մեծամասնությունն իր անձի ռազմահայրենասիրական դաստիարակության և մասնագիտության ընտրության գործում կարևորում են ընտանիքի դերը, և ինչ-որ չափով դպրոցի և շրջապատի նշանակությունը: Այս տարիքային խմբի տղաների մեծ մասի դրական պատասխանները պայամանավորված էին ընտանեկան ճիշտ դաստիարակությամբ: ԵՊԲՀ ռազմաբժշկական ֆակուլտետի 1-ին և 2-րդ կուրսի կուրսասնտների հայրենասիրությունը և ապագայի նկատմամբ լավատեսությունը մեծ ոգևորության տեղիք է տալիս: Կարելի է հետևություններ անել, որ խիստ անհրաժեշտ է դպրոց-ընտանիք փոխհամագործակցությունը և, որ այս առումով, կրթության ոլորտը հետագա ուսումնասիրությունների կարիք ունի:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Օհանյան Ս. Մ. Բանակը մեր տունն է, մեր ամրոցը//ՀՀ պաշտպանության նախարար Սեյրան Օհանյանի 2014 թվականի տարեմուտի ուղերձը, էջ 21:
2. Ռազմական հոգեբանության հիմնախնդիրները //Հանրապետական գիտաժողով, Եր., 2013: 258-259 էջ:
3. Дорощко О. М. Методологическое значение категории «культура» в педагогике// Вестник Томского государственного педагогического университета. 2013. №6 (134). с. 59-63.
4. Коупленд Норман. Психология и солдат //Военизда. 1991. 95-100 с.
5. ՀՀ պաշտպանության նախարարի հատուկ ուղերձը ՀՀ ԶՈՒ ողջ անձնակազմին, Եր., 2014, էջ 24:
6. ՀՀ Պաշտպանության նախարարի 2015թ. ուսումնական տարվա հայրենիքի պաշտպանի ազգային գաղափարական դաստիարակության միջոցառումների ծրագիր:

ՌԱԶՄԱՀԱՅՐԵՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ
ԱՇԽԱՏԱՆՔՆԵՐԻ ԲԱՐԵԼԱՎՄԱՆ ՈՒՂԻՆԵՐԸ ԴՊՐՈՑՆԵՐՈՒՄ

Հովհաննիսյան Գ.Մ.

*ԵՊՀ ռազմաբժշկական ֆակուլտետի ուսումնական մասի պետ, ավագ լեյտենանտ
Խաչատրյան Ա.Ա.*

*ԵՊՀ ռազմաբժշկական ֆակուլտետի արտակարգ իրավիճակների բժշկության և ռազմական
թունաբանության ամբիոնի պետ, Բ.Գ.Թ., դոցենտ, ԲԾ փոխգնդապետ*

Ամփոփում

Հոդվածում դիտարկվում է հայրենասիրական դաստիարակության հասկացությունը, նրա էությունը և բովանդակությունը: Բնորոշվել են անձի հայրենասիրական որակների ձևավորման մեթոդները, ինչպես նաև բնութագրվել են դասերի և արտադասարանային միջոցառումների կազմակերպման բովանդակությունը և մոտեցումները՝ ուղղված հայրենասիրության զարգացմանը:

Բանալի բառեր. ժամանակի մարտահրավերներ, ռազմահայրենասիրական դաստիարակություն, ապագա հայ զինվոր, ուսումնադաստիարակչական աշխատանք:

ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ВОЕННО-ПАТРИОТИЧЕСКОГО И ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО
ВОСПИТАНИЯ В ШКОЛАХ

Оганесян Г.М.

Начальник учебной части ВМФ, ЕГМУ

Хачатрян А. А.

Начальник кафедры медицины чрезвычайных ситуаций и военной токсикологии ВМФ, ЕГМУ

Резюме

В статье рассмотрено понятие патриотического воспитания, его сущность и содержание. Определены методы формирования патриотических качеств личности, используемых в педагогической деятельности, а также охарактеризованы содержание и подходы к организации и проведению уроков и внеклассных мероприятий, направленных на развитие патриотизма через практическую деятельность.

Ключевые слова: вызовы времени, военно-патриотическое воспитание, армянский воин будущего, учебно-воспитательные работы.

WAYS OF IMPROVEMENT OF MILITARY PATRIOTIC AND PSYCHOLOGICAL
TRAINING AT SCHOOLS

Hovhannisyan G.M.

Head of Educational part of Military-Medical Faculty, YSMU

Khachatryan A.A.

Chief of the Emergency Medicine and Military Toxicology department of MMF, YSMU

Summary

The article deals with the notion of patriotic education, its essence and content. There are defined the methods of forming the patriotic qualities used in pedagogical activities, and also are characterized the contents and approaches to the organization and carrying out the lessons and out-of-class actions aimed at the development of patriotism through practical activities.

Keywords: modern challenges, military-patriotic upbringing, future Armenian soldier, teaching-upbringing work.

ՀԱՅՐԵՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆԸ՝ ՈՐՊԵՍ ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ՆԱԽԱՊԱՅՄԱՆ

ԱՄՄԱՐՅԱՆ ՔՆԱՐԻԿ

Խ. Աբովյանի անվան ՀՊՄՀ,
մանկ. գիտ. թեկն. դոցենտ

ՄԻՄՈՆՅԱՆ ԱՆՆԱ

Խ. Աբովյանի անվան ՀՊՄՀ դասախոս

Մարդու կյանքում նախադպրոցական տարիքն այն շրջանն է, երբ դրվում են բարոյական զգացմունքների, որակների, ազգային պատկանելության գիտակցության ձևավորման և գնահատման նախնական հիմքերը: Երեխան սկսում է գնահատել ինչպես ուրիշի, այնպես էլ իր վատ ու լավ արարքները: Այդ գնահատումների հիմքի վրա երեխայի մոտ ծագում են ապրումներ, որոնք հետագայում վերածվում են դրական կամ բացասական սովորությունների: Հոգեբանների ուսումնասիրությունները ցույց են տվել, որ նախադպրոցական տարիքի երեխաների մեջ դաստիարակված հատկություններն ու բնավորության գծերը հետագայում վճռական ազդեցություն են ունենում նրա անձնավորության ձևավորման գործում: Դրա համար անհրաժեշտ է դեռ վաղ տարիքից մեծ ուշադրություն դարձնել նրա բարոյական դաստիարակության վրա: Բարոյական դաստիարակությունը նպատակ ունի երեխաների մեջ զարգացնել բարոյական զգացմունքներ, սովորություններ և բարոյագիտություն [1, էջ 161]: Նախադպրոցական տարիքում երեխայի վարքը զգալի չափով որոշվում է զգացմունքներով: Այդ իսկ պատճառով արդեն այդ տարիքից երեխաների մեջ դաստիարակում են տարբեր զգացմունքներ՝ սեր ծնողների նկատմամբ, սեր մեծերի, հայրենիքի նկատմամբ, սեր և հարգանք հարևան ժողովուրդների նկատմամբ, նաև դրվում են բարեկամության և ընկերության նախնական զգացմունքի հիմքերը: Այդ առիթով Բելիսկին ասել է. «Ինչքանով երեխան փոքր է, այնքանով անմիջական պետք է լինի նրա բարոյական դաստիարակությունը, այսինքն՝ նրան պետք է ոչ թե սովորեցնել, այլ ընտելացնել լավ զգացմունքների, հակումների, սովորությունների»: Եթե կրտսեր նախադպրոցական տարիքում երեխաներին ընտելացնում ենք տարրական, կենցաղային նորմերի, համատեղ խաղի, ապա ավագ նախադպրոցական տարիքում այդ սովորություններն ամրապնդվում են և դաստիարակվում են նրանց ավելի բարդ տեսակները՝ կոլեկտիվ խաղերի, աշխատանքի պարապմունքների մեջ ընդգրկվելը, հանձնարարությունների և պարտականությունների կատարելը: Բարոյական դաստիարակության գործընթացում անհրաժեշտ է հաշվի առնել երեխայի անհատական առանձնահատկությունները, որոնք որոշվում են նրա նյարդային գործունեության յուրօրինակությամբ: Ելնելով այսքանից՝ յուրաքանչյուր տարիքի համար սահմանվում են բարոյական դաստիարակության խնդիրներ: Երեխայի դաստիարակության գործում՝ նրա կյանքի առաջին տարում, մեծ տեղ է գրավում բարոյական զգացմունքների ձևավորումը:

Մեծահասակների հետ շփման գործընթացում երեխաների մեջ դաստիարակվում է սեր և հարգանք մեծահասակների նկատմամբ: Երեխան անհանգստանում է, երբ իր վատ արարքից մեծահասակները դժգոհում են, և հակառակը, ուրախանում է, երբ մեծահասակները գոհունկություն են հայտնում: Երեխաների զգացմունքները և արարքները անկեղծ են: Օր.՝ փոքրիկը նայում է նկարը, որի վրա պատկերված է երեխա, որը իր հասակակցի ձեռքից խլում է գնդակը: Հետո տեսնելով լացող երեխային՝ շոյում է նրա գլուխը (ինչպես իր մայրն է անում) և տալիս է այն խաղալիքը, որի հետ ինքը խաղում էր: Միջին նախադպրոցական տարիքում բարոյական զգացմունքները դառնում են ավելի

գիտակցական: Երեխաներ մոտ ձևավորվում է սեր դեպի իր քաղաքը, հարգանքի զգացմունք դեպի մեծահասակի աշխատանքը: Ավագ նախադպրոցական տարիքում բարոյական զգացմունքների հիմքում դաստիարակվում են սեփական արժանապատվության զգացում, հարգանք մարդկանց նկատմամբ, ինչպես նաև հանձնարարված աշխատանքի պատասխանատվություն: Նախադպրոցական տարիքի երեխաներին հատուկ է ընդօրինակումը: Միևնույն ժամանակ անբավարար զարգացած վարքը չկարողանալով հսկել իր գործունեությունը կարող է հանգեցնել անցանկալի երևույթների: Այդ իսկ պատճառով վարքի բարոյական ունակությունների ձևավորումը համարվում է առաջնակարգ խնդիր: Պետք է երեխաների մոտ ձևավորել բազմակողմանի ունակություններ՝ ճիշտ խոսել, պահպանել մաքրություն, կարգ ու կանոն, կատարել օգտակար գործ: Երեխաների բարոյական դաստիարակության մեջ կարևոր նշանակություն ունեն հաջորդականությունը, պլանաչափությունը, մանկապարտեզի ու ընտանիքի դաստիարակչական ներգործությունների միասնականությունը: Երեխաների վրա դաստիարակչական ազդեցությունները պետք է կիրառվեն հաջորդական բարդացումով: Երեխային պետք է հասկանալ, իսկ դա ամենից շատ նրա՝ մեծ լինելու ձգտման հետ հաշվի նստելն է: Այդ ձգտումը համարյա միշտ բխվելով նրա անփորձ և թույլ կամքի հետ ստեղծում է հակասություններ, որոնց պայքարում էլ կերտվում է երեխայի բնավորությունը: Ուշինսկին ընդգծել է, որ բնավորությունը ձևավորվում է կյանքի առաջին տարիներից և այն ինչ մտնում է բնավորության մեջ այդ երեխայի առաջին տարիներին, մտնում է հաստատ կերպով և կարծես թե դառնում է մարդու երկրորդ բնավորությունը: Երեխաների մոտ մինչև 7 տարեկան հասակը ստացած դաստիարակությունը մեծ ազդեցություն է ունենում հետագա ամբողջ զարգացման վրա: Կոլեկտիվը երեխայի բնավորության ձևավորման անհրաժեշտ պայմանն է, որ ն էլ ակտիվացնում է երեխաներին: Համատեղ խաղերում նրա մեջ արթնանում է նախաձեռնություն: Ընդօրինակելով ընկերներին երեխան հաղթահարում է ամաչկոտությունը, դառնում է համարձակ, համառ: Բնավորության ձևավորման մեջ մեծ դեր են խաղում կամային հատկանիշները: Կամքի դաստիարակման առաջին և կարևոր խնդիրն այն է, որ երեխայի մեջ դաստիարակվի իր գործունեության նպատակադրման ընդունակությունը: Առանց որոշակի նախապես դրված նպատակի, չի կարող լինել մտածված, իր կամքով կատարվող գործողություն: Խաղի ժամանակ կամային հատկությունների դաստիարակման մեջ մանկավարժի դերը բավականին բարդ է. խաղի ընթացքում հետևելով երեխայի վարքին, նա պետք է նկատի դրական և բացասական դրսևորումները և իմանա, թե տվյալ պահին որ եղանակներն են նպաստում կամային հատկությունների ձևավորմանը: Համարձակությունը կամային բնավորության գծերից մեկն է, երբ երեխան համարձակ է, նա համոզված է իր ուժերի մեջ և վախի զգացում չունի: Քանի որ նախադպրոցական տարիքի երեխաների բարոյական դաստիարակությունը յուրահատուկ է, ուստի կրկին անգամ մանկապարտեզում մեծանում է դաստիարակի դերը: Միշտ պետք է հիշել, որ մանկապարտեզում տիրող մթնոլորտը ոչ միայն ազդում է երեխաների ամբողջ օրվա տրամադրության վրա, այլև դաստիարակում է նրան: Այդ իսկ պատճառով պետք է ստեղծվեն այնպիսի պայմաններ, որպեսզի ընտանիքում լավ դաստիարակություն ստացած շատ երեխաներ ոչ միայն չկորցնեն իրենց լավ գործերը, այլև եղածի վրա ավելացնեն կոլեկտիվիզմի, ընկերասիրության, փոխօգնության դրական հատկությունները: Եթե ուշադիր հետևենք երեխաների դաստիարակության ընթացքին, կտեսնենք, որ նրանք որոշ չափով էլ մեզ են դաստիարակում, սովորեցնում են կյանքին նայել իրենց աչքերով, ներկայանալ իրենց որպես սովորական մարդ՝ իրենց խաղերի և հետաքրքիր զբաղմունքներին մասնակից, սովորեցնող շնորհալի մարդ և ոչ թե որպես դաստիարակ: Ուստի մեր ներդրած դաստիարակչական ջանքերը պետք

է աննկատ մնան երեխաներից: Մենք չպետք է արտաքնապես շատ տարբերվենք դաստիարակությամբ, այլ բնական և անկեղծ կերպով մտահոգվենք երեխաների կյանքը բովանդակալից և ուրախ կազմակերպելու խնդրով: Իսկ դա հնարավոր է այն դեպքում, երբ դաստիարակը կարողանում է կյանքին նայել երեխայի աչքերով: Ուստի կարող ենք ասել, որ նախադպրոցական տարիքի երեխաների բարոյական դաստիարակության խնդիրների ճիշտ լուծումը մանկավարժներից, հոգեբաններից լուրջ ու հետևողական աշխատանք է պահանջում:

Նախադպրոցական տարիքը անձի կայացման առավել կարևոր ժամանակաշրջան է, երբ դրվում են քաղաքացիական որակների հիմքերը, ձևավորվում են երեխաների առաջին պատկերացումները շրջապատող միջավայրի, հասարակության և մշակույթի մասին: «Հայրենա- սիրությունը», որը գուցեղաված է այլ ժողովուրդների նկատմամբ հետաքրքրությամբ և սիրով, անփոխարինելի է մտքի և սրտի նորմալ զարգացման համար: Մարդկանց համար բնական է սիրել իրենց հողը, իրենց գյուղը, քաղաքը, իրենց երկիրը և ժողովրդին, ինչպես նաև իրենց հարևաններին և այլ ազգերին, ողջ աշխարհը: Մարդու համար բնական է սիրելը. այս գաղափարը պետք է տարածվի դաստիարակության բոլոր ոլորտների վրա: Մենք ձևավորում ենք մեր սեփական «ես»-ը միայն այլ մարդկանց հետ շփման գործընթացում: Մինչև վերջերս, թվում էր, որ հայրենասիրության հարցը մեր երկրում վաղուց արդեն լուծված է: Սակայն հաճախ հանդիպում ենք երևույթների, որոնք կարող են ազդել յուրաքանչյուր ազնիվ մարդու ներաշխարհի վրա:

Նախադպրոցականի մեջ հայրենասիրական զգացմունքների դաստիարակումը երկար և բարդ գործընթաց է: Հարազատ մարդկանց, մանկապարտեզի, հարազատ քաղաքի և հայրենիքի հանդեպ սերը կարևոր նշանակություն ունի երեխայի անձնավորության զարգացման վրա: «Յուրաքանչյուր երեխա ծնվում է բարի և բարի կյանքի համար», - ասել է հրաշալի դերասան Ե. Լեոնովը: Եվ բարոյական ինչպիսի որակներ կզարգանան երեխայի մոտ, հիմնականում կախված է ծնողներից և երեխային շրջապատող մեծահասակներից:

Արդի ժամանակաշրջանում երիտասարդ սերնդի հայրենասիրական դաստիարակության հարցը առավել հրատապ է: Հայրենասիրական դաստիարակության ծրագիրն անհրաժեշտ է իրականացնել երեխաների ուսուցման և դաստիարակության նոր մոտեցումների կիրառման միջոցով: Առաջին հերթին, դա նշանակում է հրաժարվել դաստիարակության ավտորիտար միջոցներից: Ուսուցումը պետք է լինի ուղղակի, զարգացնող, հարստացնի երեխայի գիտելիքները, ձևավորի ճանաչողական հետաքրքրություններն ու կարողությունները:

Անհրաժեշտ է հստակ պատկերացում, թե ինչպես ենք մենք ցանկանում նախադպրոցականի մեջ դաստիարակել հայրենասիրություն, սեր երկրի, քաղաքի, հարազատների, հարգանք մեծահասակների հանդեպ:

Այդ աշխատանքի իրականացման համար անհրաժեշտ է կատարելագործել բարոյական դաստիարակությունը, զարգացնել երեխայի անձնական մշակույթը, որպես հայրենիքի հանդեպ սիրո հիմք: Այս նպատակի իրականացման համար անհրաժեշտ է առանձնացնել հետևյալ խնդիրները.

- յուրաքանչյուր նախադպրոցականի մեջ առաջացնել հետաքրքրություն իր քաղաքի, մարզի, երկրի պատմության վերաբերյալ, ձևավորել մարդասիրական վերաբերմունք շրջակա միջավայրի, բոլոր կենդանի էակների նկատմամբ,
- յուրաքանչյուր երեխայի մեջ արթնացնել հետաքրքրասիրություն, գեղեցիկը զգալու ունակություն, իր ընտանիքի, իր տան, իր սեփական ժողովրդի, նրա պատմության, սովորույթների և ավանդույթների հանդեպ ձևավորել սիրո, ջերմության և պատասխա-

նատվության զգացում,

• օգնել ծնողներին պահպանել և զարգացնել երեխաների հետաքրքրասիրությունը ծնող-երեխա-մանկապարտեզ համատեղ գործունեության ընթացքում:

Նշված խնդիրների լուծման համար իրականացվել են մի շարք ճանաչողական պարապմունքներ և զրույցներ, մշակվել է հարցաթերթ ծնողների համար:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Ս. Ա. Մարության, Ա. Մ. Դավթյան, Նախադպրոցական մանկավարժություն, Եր., «Գասպրինտ», 2005, 288 էջ:
2. Дошкольное воспитание N1, 8, 2005.
3. Е. А. Алябьева, Тематические дни и недели в детском саду. М., «Сфера» 2014, 160 с
4. Л. А. Кондрыкинская. Методическое пособие по патриотическому воспитанию в ДОУ. М., «Сфера» 2005, 160 с.
5. М.Б. Зацепина, Дни воинской славы. М., 2010, «Мозаика-Синтез», 112 с.

ՀԱՅՐԵՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆԸ՝ ՈՐՊԵՍ ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ՆԱԽԱՊԱՅՄԱՆ

*Ամարյան Քնարիկ
Միմոնյան Աննա*

Ամփոփում

Հոդվածում խոսվում է նախադպրոցական տարիքի երեխաների մեջ բարոյական դաստիարակության միջոցով հայրենասիրական որակների ձևավորման մասին: Նախադպրոցականի մեջ հայրենասիրական զգացմունքների դաստիարակումը երկար և բարդ գործընթաց է: Հարազատ մարդկանց, մանկապարտեզի, հարազատ քաղաքի և հայրենիքի հանդեպ սերը կարևոր նշանակություն ունի երեխայի անձնավորության զարգացման վրա:

Բանալի բառեր. Հայրենասիրություն, բարոյական դաստիարակություն, ազգային գիտակցություն, բարոյական զգացմունքներ:

ПАТРИОТИЗМ КАК ПРЕДУСЛОВИЕ НРАВСТВЕННОГО ВОСПИТАНИЯ

*Асмарян Кнарик
Симонян Анна*

Резюме

В данной статье говорится о нравственном воспитании детей дошкольного возраста посредством формирования патриотических качеств. Воспитание патриотических чувств у дошкольника длительный и сложный процесс. Любовь к родным людям, к детскому саду, к родному городу является важным аспектом развития личности ребенка.

Ключевые слова: патриотизм, нравственное воспитание, национальное сознание, нравственные эмоции.

PATRIOTISM AS A PRECONDITION OF MORAL EDUCATION

*Asmaryan Knarik
Simonyan Anna*

Summary

This article discusses the moral education of preschool children through the formation of patriotic qualities. Developing patriotism in preschool child is a long and difficult process. It is also an important aspect of developing child's personality.

Keywords: Patriotism, moral education, national consciousness, moral emotions..

Ներկա ժամանակաշրջանում՝ արագ ընթացող փոփոխությունների հորձանուտում, շատ արժեքներ են վերաբժնորվել, իսկ որոշ բարոյական նորմեր ու չափանիշներ էլ արժեզրկվել են, այդ իսկ պատճառով աճող սերնդի բարոյական դաստիարակության պրոբլեմը առանձնահատուկ նշանակություն է ստացել: Հասարակական, քաղաքական, սոցիալ-տնտեսական, կրթական և այլ ոլորտներում շատ բարեփոխումներ իրականացվեցին: Տեսադաշտից դուրս չմնաց նաև բարոյական դաստիարակությունը, որը անձի ընդհանուր դաստիարակության բաղկացուցիչ մասն է և անխզելիորեն կապված է սովորողների գաղափարական, աշխատանքային, ֆիզիկական, գեղագիտական դաստիարակության, ի վերջո՝ աշխարհայացքի ձևավորման հետ: Բարոյական դաստիարակության նպատակն է աշակերտներին հաղորդել բարոյական սկզբունքի և նորմերի մասին գիտելիքներ, նրանց ներգրավել գործունեության տարբեր ոլորտներում, սոցիալ-բարոյական հարաբերությունների համակարգում, որոնք համապատասխանում են տվյալ ժամանակաշրջանում գործող պահանջներին, կանոններին ու նորմերին: «Բարոյականությունը հասարակական գիտակցության ձևերից է, որը կատարում է մարդկանց վարքի կարգավորման ֆունկցիա: Բարոյականության մեջ հասարակության պահանջմունքները, շահերը արտահայտվում են տարբերակներով ձևավորված և ընդհանուր ճանաչում գտած պատվիրանների ու գնահատականների ձևով, որոնք ամրապնդվում են մասսայական օրինակի, սովորույթի, ավանդույթի, հասարակական կարծիքի ուժով» [3, էջ 59]: Բարոյական արժեքներ ու նորմեր ձևավորելը բավական բարդ գործընթաց է, բայց այն ավելի է բարդանում, երբ խոսքը վերաբերում է հայրենասիրությանը, որի դաստիարակումը սովորողների գաղափարական մակարդակի բարձրացման միջոցներից է:

Հոդվածի նպատակն է.

ա) ուսումնասիրել սովորողների հայրենասիրության ձևավորման նախադրյալները,

բ) ուսումնասիրել հայրենասիրության ընկալումը տարբեր տարիքում

գ) տարբեր արդյունավետ միջոցներով սովորողների մոտ ձևավորել նվիրվածություն, հայրենասիրություն

դ) սովորողների մոտ հետաքրքրություն առաջացնել մեր պատմական հերոսական անցյալի և նորօրյա հերոսների, սխրագործությունների ու հայրենասիրության մասին:

Խնդիրն է.

ա) տալ բարոյական կատեգորիայի հասկացությունը

բ) պարզել, թե սովորողը ինչ է հասկանում հայրենասիրություն ասելով

գ) բացահայտել այն պատճառները, դաստիարակության ներգործությունները, որոնք սովորողների մոտ ձևավորում են հայրենասիրություն:

Մանկության տարիներից է սկսվում անձի ձևավորումը՝ խաղի, հանրօգուտ աշխատանքի, հասակակիցների և մեծահասակների հետ շփման պրոցեսում: Այդ տարիներին են ձևավորվում բարոյական արժեքները՝ բարու ու չարի գաղափարը, ազնվությունը,

ընկերասիրությունը, հայրենիքի նկատմամբ անսահման սերը, նրա բարօրության, հզորության ու անկախության համար կյանքը նվիրելու պատրաստականությունը: Իսկ դպրոցում ուսանելու տարիներին ձևավորվում են դպրոցականների դրդապատճառները, վարքի ձևերը, գիտելիքները, փորձն ու հմտությունները: Ուսումնական գործընթացում հարստանում է երեխայի կենսափորձը, ընդլայնվում է ճանաչողական ոլորտը, զարգանում են զգացմունքները, կամքը և բարոյական կերպարը: Դպրոցում ուսուցիչներն անցկացնում են տարբեր միջոցառումներ հայրենիքի, հավատարմության և նվիրվածության, աշխատանքի, գեղեցիկի, գեղագիտական զգացմունքների և այն ամենի մասին, ինչը ձևավորում է բազմակողմանի զարգացած, ներդաշնակ մարդ-քաղաքացի և հայրենասեր:

Տարբեր տարիքի երեխաների հոգեկան հատկությունների ուսումնասիրությունը հնարավորություն է տալիս ճիշտ որոշելու երեխաների ուսումնա-դաստիարակչական աշխատանքների բովանդակությունը և ցուցաբերել անհատական մոտեցում: Իսկ երեխայի բարոյական հատկությունների զարգացումը իրենից ներկայացնում է նրա գործունեության տարբեր տեսակներով պայմանավորված փոփոխությունների բարդ ու երկարատև գործընթաց:

Տարրական դասարաններում բարոյական գնահատումները պարզելու համար ուսուցիչը օգտվում է զրույցի, դիտումների մեթոդներից, կարդում է հեքիաթներ և պատմվածքներ հերոսների, քաջերի մասին ու այդ ընթացքում ուշադրություն է դարձնում երեխաների դրսևորած վերաբերմունքին, ժեստերին, միմիկային, արած արտահայտություններին: Ուսուցիչը ցուցադրում է տարբեր իրավիճակային նկարներ, կոնֆլիկտային իրադրություններ և որոշում նրանց ճիշտ կողմնորոշվելու կարողությունը, նրանց դրական կամ բացասական վերաբերմունքը, համարձակությունն ու պատրաստականությունը օգնության հասնելու և այլն, որոնք այն նախադրյալներն են, որոնք հետագայում կձևավորեն նաև հայրենասիրություն: Հատուկ զրույցների միջոցով երեխաներին ծանոթացնում են, թե ինչ է հայրենիքը, ինչ է պահանջվում իրենցից և փորձում են նրանց հասանելի ձևով բացատրել, թե ինչու ենք սիրում նրան: Մի բան ևս հստակ է, որ չի կարելի հայրենասեր դաստիարակել, եթե երեխան ինքնասիրահարված է, բարի ու աշխատասեր չէ: Առաջին դասարանցիներին տրվել են հետևյալ հարցերը.

Ի՞նչ է հայրենիքը:

Արմեն - ընտանիքը սիրել:

Նոնա -լավ լինել, որ մարդիկ իրար հետ չկռվեն:

Ի՞նչ պետք է անել, որ լավ լինի:

Կ. - չվիճել, չկռվել, չնեղանալ:

Ո՞րն է մեր հայրենիքը:

Գարիկ- Վանաձորը:

Բ. - բանակը:

Երեխաներից մեկը բացականչում է.

Չէ որ մենք կռվել չենք սիրում:

Վահրամ- բանակում ո՞նց չեն կռվում:

Բացատրում ենք, որ բանակը անհրաժեշտություն է, որ հարկ եղած դեպքում մեր հայրենիքը պաշտպանենք, որ բանակը ուժ է և ապահովություն: Ի վերջո, դուք համոզվեցիք նաև արցախյան դեպքերի ժամանակ, երբ մեր հերոս զինվորները ցույց տվեցին մեր ուժը:

Երբ մուլտֆիլմեր եք դիտում կովի մասին, ի՞նչ եք մտածում:

– Որ բարին կհաղթի, մերոնք կհաղթեն:

Եվ վերջում հարցրինք. որպեսզի ամեն ինչ լավ լինի, ի՞նչ պետք է անենք:

– Փոքրիկներին սիրենք, օգնենք ընկերներին, ծնողներին, հայրենիքը սիրենք:

Իհարկե, խոսել ենք նաև հերոսների և այսօրվա հերոսների մասին նույնպես, որը ուղեկցվել է հիացմունքի ու հպարտության զգացումով: Մեկ անգամ ևս տրվեց «Հայրենիք» բառի բացատրությունը, որ «Հայրենիքը միայն այն վայրը չէ, ուր մենք ծնվել ենք: Այն մեր երկիրն է: Պատահական չէ, որ մեր գիտակցության մեջ երկու բառեր միշտ իրար կողքի են՝ մայր հայրենիք» [1, էջ 56]:

Հայրենասիրությունը դաստիարակելը պահանջում է հետևողական, համբերատար աշխատանք, այն չի ձևավորվում միանգամից, դրա ակունքները շատ խորն են, գալիս են նախնիներից, սկիզբ են առնում ընտանիքում, բակում, ընկերական և հասարակական հարաբերություններում, դառնում կայուն որակ և անձի անբաժանելի մաս ու բնավորության գիծ: Դրանք ստանում են գաղափարական հիմնավորում և մարդը սովորում է, թե ինչպես պետք է ապրի ու վարվի, որ պատշաճ ու հարիր լինի այն հասարակության ընդունած ու գործող նորմերին, որում ապրում է:

Սովորաբար աշակերտը դեռահասության և պատանեկան տարիքում իր արարքներում հաճախ հիմնվում է հասարակական կարծիքի և բարոյական պատկերացումների վրա, յուրացնում է դրանք դաստիարակության պրոցեսում, և գալիս է մի պահ, որ արդեն կարող է ինքնուրույն կարգավորել ու վերահսկել իր արարքները, գործողությունները՝ առաջնորդվելով սեփական բարոյական նորմերով, արժեքներով, պարտքի պատասխանատվության գիտակցմամբ, սեփական արժանապատվությամբ ու խղճի թելադրանքով:

Հատկապես ավագ դպրոցական տարիքում կարելի է խոսել հայկական ինքնության մասին: Պետք է բացատրել, որ «Ինքնությունը ունենում է տարբեր անդրադարձներ, որոնք վերաբերում են՝ **ա) Եսի** կամ անձի ինքնությանը, **բ) սոցիալական** ինքնություն, որը կապված է անձի սոցիալական կարգավիճակի և վերջինիս անձի մակարդակում վերձանման հետ, **գ) կոլեկտիվ** ինքնություն, որը կարող է կապված լինել այն կոլեկտիվի կամ կոլեկտիվների հետ, որին տվյալ պահին անձը պատկանում է, **դ) մասնագիտական**, որը առնչվում է անձի ընտրած մասնագիտությանը, **ե) էթնոազգային** ինքնություն, որտեղ խոսվում են թե՛ ազգային պատկանելության հույժ կարևոր, թե՛ էթնոսին առնչվող ինքնության ուղենիշները: Այս ամենն առանձնանում է հետևյալ ընդհանուր գծերով՝ նմանատիպ լեզու, հագնվելու մշակույթ և միևնույն ազգային ծագում, աշխարհագրական ապրելավայր, կրոն, զբաղմունքների ձևեր և սեփական ինքնությունը պահպանելու հակվածություն» [4, էջ 11]: Դաստիարակության կարևոր կողմերից է ազգային ինքնագիտակցության, ազգային պատկանելության խնդիրը, և հարկ է սովորողի գիտակցությանը հասցնել հայրենասերի բարձր կոչումը, հայրենիքի վեհ գաղափարը և նախնիների փառավոր անցյալը, և ավելորդ չէ մեկ անգամ ևս փաստել, որ հայի հայրենասիրությունը խարսխված է դարավոր պատմության ակունքներում, նախնիների և նրանց անցած փառավոր ուղու և փորձի, ինչպես նաև մեր օրերի արցախյան պատերազմում թրծված ազատամարտիկների սխրանքի, անձնուրացության, անուրանալի կամքի, արժանավայել ապրելու, հողը և հարազատներին պաշտպանելու, հայրենիքը, ծնողին և երեխային աստվածացնելու ու անմահացնելու հիման վրա: Մեր նախնիներից մեզ է փոխանցվել նրանց արդարամիտ, քաջ ու անկոտրում կամքը, տոկունությունը, լավատեսությունը և անսահման սերը հայրենիքի նկատմամբ և անմնացորդ նվիրվելու պատրաստակամու-

թյունը, որը հայրենիքի անկախության ու ազատության կարևորագույն գրավականներից մեկն է: Պետք է հստակ գիտակցել, որ հայրենիքը սոսկ աշխարհագրական միջավայր չէ, այլ հոգևոր արժեքներով հարուստ ու սրբազան անկյուն, տարածք, որը քոնն է և յուրաքանչյուր հային: Այդ առումով կարելի է նշել Նժդեհի հետևյալ միտքը. «Հայաստան աշխարհը հայրենիք դարձրին Մեսրոպի այբուբենը, Մամիկոնյանների ուխտը, Բագրատունիների շինարարական մեծագործությունները» [2, էջ 247]:

Մեր գոյատևման երկար ու ձիգ հազարամյակների ընթացքում բազմաթիվ հարկադրված ճակատամարտեր ենք մղել, և անհնար էր, որ այդ մարտերը հայի մեջ հայրենասերի ու ռազմիկի ոգի չդաստիարակեին:

Պատմության դասերը ուսանելի են հայ երեխաների համար, դրանք պայքարելու և հաղթելու յուրատեսակ դասեր են, որոնք իրենց նորոգյա դրսևորումը ստացան արցախյան պատերազմում ու հաղթանակներում: Ինչպես նաև 2014-15 թթ. տեղի ունեցած դիվերսիաները, լոկալ (տեղային) բախումները, պատերազմական իրավիճակները և մեր երիտասարդների աննախադեպ քաջագործությունները, որոնք հայրենասիրության վկայությունն են: Այս հաղթանակները հերոսության նոր էջեր ավելացրին մեր հնագույն ու հարուստ տարեգրության մեջ: Այդ հաղթանակները հայ զինվորի մարտունակության և հայ ժողովրդի բարոյական ոգու օրինաչափ աճն է և մեր ժողովրդի, մեր ազգի ձեռքերումն ու առհավատյան: Կրկին համոզվում ենք, որ հայի էությունը դրսևորվում է հատկապես ճակատագրական, օրհասական պահերին, երբ անհատները դառնում են միակամ ու միասիրտ և դրսևորում են հոգու միասնություն: Սովորողների բարոյական նորմերի, հայրենասիրության ձևավորման արդյունավետությունը ձեռք է բերվում այն ժամանակ, երբ դաստիարակության խոսքային մեթոդները զուգակցվում են տարբեր մեթոդների, գործունեության տարբեր ձևերի հետ, և աշակերտը այդ գիտելիքները դրսևորում է իր վարքում, գործողություններում և դառնում է դրա կրողը, ջատագովն ու դրոշակակիրը:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Ինչ է, ով է, հատ.3, խմբ.Մ. Վ. Արզումանյան, Է. Ա. Ալեքսանյան և ուր., Եր., 1986, էջ 56, 368 էջ:
2. **Ա. Այվազյան**, 2004, Հիմնատարրեր Հայաստանի անվտանգության հայեցակարգի, Մաս Ա, Ե, էջ 247:
3. Փիլիսոփայական բառարան, Եր., խմբ. Մ. Մ. Ռոզենտալ, 1975, էջ 59, 468 էջ:
4. Ռազմական հոգեբանության հիմնախնդիրները, հանր. գիտաժող., Եր., 2013, 278 էջ:

ՍՈՎՈՐՈՂՆԵՐԻ ՀԱՅՐԵՆԱՍԻՐՈՒԹՅԱՆ ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ՈՒՂԻՆԵՐԸ

Ղազարոսյան Անահիտ
ՎՊՀ հոգեբանության և սոցիոլոգիայի ամբիոն, հոգ. գիտ. թեկն., դոցենտ

Ամփոփում

Հոդվածում քննարկվում են աշակերտների բարոյական նորմերի ձևավորման, հայրենասիրության դաստիարակման հարցերը: Տրվում են այն ուղիներն ու միջոցները, որոնք նպաստում են քաջության, նվիրվածության, հայրենասիրության ձևավորմանը և պատմական ու ներկա փառավոր էջերի արժևորմանը:

Հանգուցային բառեր. բարոյական դաստիարակություն, բարոյական նորմեր ու արժեքներ, հայրենիք, հայրենասիրություն:

ПУТИ ВОСПИТАНИЯ ПАТРИОТИЗМА У УЧАЩИХСЯ

Казаросян Анаит

Доцент кафедры психологии и социологии ВГУ, канд. псих. наук

Резюме

В статье обсуждаются вопросы воспитания моральных норм, патриотизма у учащихся. Отмечаются пути и средства, которые способствуют формированию храбрости, преданности, патриотизма и оценке славных исторических и современных событий.

Ключевые слова: моральное воспитание, моральные нормы и ценности, родина, патриотизм.

THE WAYS OF EDUCATING PATRIOTISM

Ghazarosyan Anahit

Cand. of Psychological Sciences

Assistant professor of the Department of Psychology and Sociology

Summary

In this article the formation of moral norms of the learners and some educational problems are discussed. The corresponding ways and means have been given here that contribute to the formation of bravery, devotion to end patriotism, also the estimation of some historic and glorious pages of history have been found valuable.

Keywords: moral education, moral norms and values, fatherland, patriotism.

ՍՈՎՈՐՈՂՆԵՐԻ ՀԱՅՐԵՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱԿԱՆԱՑՄԱՆ ՈՒՂԻՆԵՐՆ ՈՒ ՄԵԹՈԴՆԵՐՆ ԻՆՖՈՐՄԱՏԻԿԱՅԻ ԴԱՍԵՐԻՆ

ՍՈՂՈՅԱՆ ՍՊԱՐՏԱԿ

ԳՊՄԻ, մանկ. գիտ. դոկտոր

Հայրենիքներն ապրում են հայրենասիրությամբ, կործանվում դրա պակասի պատճառով... Հայրենապաշտական դաստիարակություն- ահա մեր փրկության խարիսխը... Գարեգին ՆՇԴԵՀ

Հայրենասիրությունը՝ որպես բարոյահոգեբանական բարձրագույն արժեք, սովորողների մոտ ձևավորվում է մասնագիտական կարևոր հատկանիշների, կարողությունների հետ զուգակցված: Ասել է թե, այն պատվաստվում և կիրարկվում է կյանքի տարբեր ոլորտներում [2]: Սովորողների հայրենասիրական դաստիարակության և բարձր պատասխանատվության ձևավորման համար շատ կարևոր են հետևյալ նախապայմանները.

- ձևավորել գիտակցական մոտեցում հայրենիքի, նրա անցյալի, ներկայի և ապագայի հանդեպ՝ պատմական և ազգային արժեքների հիման վրա,
 - սովորողների մեջ զարգացնել ազգային ինքնագիտակցությունը,
 - ձևավորել հայրենասիրական ոգի, զարգացնել հայրենիքի նկատմամբ հպարտության, մեր լինելիության, գոյի անբեկանելի հավատ,
 - զարգացնել և խորացնել հայրենի երկրի պատմությունն ու ավանդույթները,
 - ինֆորմատիկայի դասերին յուրաքանչյուր սովորողի համար ակտիվ մոտեցման միջոցով պայմաններ ստեղծել քաղաքացիական նկարագրի ձևավորման տեսանկյունից.
 - ապահովել կազմակերպչամեթոդական աշխատանքներ,
 - իրականացնել ընտրություն ուսուցման օպտիմալ ձևերի և աշխատելու մեթոդների միջև, գործածել նորարարական տեխնոլոգիաները,
 - զարգացնել իրավական դաշտը ինֆորմատիկայի դասերի միջոցով,
 - սովորողների մոտ ձևավորել ակտիվ կյանքի դիրքորոշում,
 - սովորողների մեջ ձևավորել առողջ ապրելակերպի անհրաժեշտությունը:
- Վերոհիշյալ խնդիրների իրականացումը պետք է ծավալել հետևյալ հիմնական ուղղություններով՝

Մերնդային կամ պատմական կապը, այսինքն՝ զարգացնել սովորողների գիտակցությունը հայրենիքի ճակատագրի ձևավորման, կերտման մեջ նրա անցյալի, ներկայի, ապագայի դիտակետից: Ներկա սերնդին զինել հպարտությամբ մեր դարավոր երթի նկատմամբ: Կարևոր նախապայման է պատասխանատվության զարգացումը:

Այսինքն՝ ինֆորմատիկայի ուսուցման ընթացքում հայրենասիրական դաստիարակությունն ընդգկում է հայրենիքի բազմադարյան պատմության ուսումնասիրությունը, Հայաստանի տեղը և դերը համաշխարհային պատմության մեջ, նրա մտածելակերպի, սովորույթների և ավանդույթների, հերոսական անցյալի իմացություն:

Իրավական՝ անձի իրավական ուղղվածության ձևավորումը, կյանքի ակտիվ դիր-

քորոշումը: Սահմանադրական պարտքի խորը հասկացության ձևավորումը, քաղաքական և իրավական իրադարձություններն ու ընթացքը հասարակության և հանրապետության մեջ, հասարակության և հանրապետության քաղաքական համակարգի իմացություն: Ներառում է հանրապետության օրենքների, Հայաստանի պետական նշանների ծանոթացում:

Երկրագիտահետազոտական՝ դաստիարակում է սովորողի մեջ սեր դեպի իր հայրենիքը, հարազատ հողի պատմության ուսումնասիրումը, էկոլոգիական դրսևորման ձևավորումը:

Ես և ընտանիքը՝ սովորողների դիրքորոշումը ընտանիքի՝ որպես կյանքի կարևոր արժեքի նկատմամբ: Դաստիարակել ընտանեկան հարաբերությունների կուլտուրա, ընտանեկան դրական արժեքներ:

Ֆիզիկական կուլտուրա և սպորտ՝ խթանել առողջ ապրելակերպը:

Այս բոլոր ուղղությունները օրգանապես փոխկապակցված են, պետք է միավորվեն պրակտիկ գործունեության ընթացքում՝ իրենց խնդիրներով, բարոյահոգեբանական և աշխարհայացքային հիմքերով, սկզբունքներով, ձևերով և հայրենասիրական դաստիարակության մեթոդներով [2]:

Անհրաժեշտ է հենվել կիրառական գիտությունների վրա և սովորողների՝ համակարգիչն ուսումնասիրելու ցանկության վրա՝ ներդնելով բացի անհրաժեշտ տեխնիկական և պրակտիկ գիտելիքներից, նաև համամարդկային գիտելիքներ՝ սովորեցնելով նրանց մշակութային ավանդություններ և բարոյական հիմքեր: Քաղաքական-հայրենասիրական դաստիարակությունն իրականացնելիս ինֆորմատիկայի դասերի ժամանակ կհետևենք կրթական համակարգի կառուցվածքին:

Դասավանդման գործունեությունն ունի դաստիարակչական մեծ հնարավորություններ: Նպատակահարմար է պարապմունքների ժամանակ օգտագործել զանազան դիդակտիկ նյութեր: Դրանք կարող են լինել սկավառակներ, նախապես պատրաստված ֆայլեր, հայտնի մարդկանց ելույթներ, բանաստեղծություններ, նկարներ և տեսանյութեր, որոնք օգտագործելիս սովորողը ստանում է ոչ միայն որոշակի գիտելիքներ, կարողություններ, հմտություններ, այլ նաև ծանոթանում է համաշխարհային մշակույթի գանձարանին:

Վերլուծելով մանկավարժության մեջ առկա մոտեցումները՝ հայրենասիրական դաստիարակության կազմակերպումը, մեթոդներն ու ձևերը, կարելի տարանջատել հետևյալ մեթոդները

Անձի գիտակցության ձևավորման մեթոդ՝ համոզմունք, ներշնչում, զրույց, դասախոսություն, բանավեճ, օրինակի մեթոդ: Սովորողի դիրքորոշումը՝ իբրև ընթացքի լիարժեք մասնակցի, այսինքն՝ նա ենթակա չէ ինչ-որ մեկին, այլ հենց ինքն է ակտիվ գործունեություն ծավալում դրանք գործածելու մեջ:

Քաղաքական դրսևորման փորձի ձևավորման և գործունեության կազմակերպման մեթոդ՝ հայրենասիրական պահանջ, կոլեկտիվի պահանջ, հասարակական կարծիք, հրահանգ, մեթոդ-պահանջ, դաստիարակչական իրավիճակի ստեղծում, կոլեկտիվ ստեղծագործական աշխատանք, նախագծի մեթոդ: Անհրաժեշտ է ստեղծել իրավիճակ, որտեղ ուսանողը մարզվի հայրենասիրական գործունեության մեջ, գիտակցի իր պարտականությունները կոլեկտիվի, հասարակության նկատմամբ, գիտակցի իր արարքների պատասխանատվությունը: Կարևոր է ուսանողին ցուցադրել հայրենասիրական գործունեության կարևորությունը հասարակություն մեջ: Միատեմատիկ պահանջների միջո-

ցով կձևավորվի վարքի ավանդույթ:

Գործունեության և վարքի խթանման մեթոդ՝ մրցակցություն, գովեստ, պատիժ, փոխադարձ աջակցություն, հաջողության վիճակի ստեղծում: Անհրաժեշտ է դրդել ուսանողին, որ շտկի իր վարքը: Խթանման բոլոր ձևերը պետք է լինեն չափի մեջ և արժանի: Խթանումը դրդում է ուսանողին վերլուծելու սեփական արարքը, ծրագրավորելու հետագա վարքը:

Յուրաքանչյուր տարի համացանցից օգտվողների քանակը շատանում է քառասուն տոկոսով: Վիճակագրությունը ցույց է տալիս, որ ուսանողների և երիտասարդների հետաքրքրության կայուն աճ է ստեղծել իրենց սեփական տարածքը ցանցում: Ակնհայտ է, որ առավել արդյունավետ միջոցներ են ինտերնետ նախագծերը, որոնք ուղղված են հանդուրժողականությանը, քանի որ նրանք են հավաքում ավելի ու ավելի աճող լսարան:

Աշխարհայացքի ձևավորման աշխատանքը ուսուցչից պահանջում է դուրս գալ դասի սահմաններից, կարողանալ իր առարկան կապել կյանքի և պրատիկայի հետ: Դասավանդումը անհրաժեշտ է վարել այնպես, որ սովորողի առջև կանգնած լինեն «խնդիրներ»՝ նրա համար կարևոր, որոնք նա համարում է իրենը, և որոնց լուծմանը նա կմասնակցի»:

Մարդու հայրենասիրական ոգու դաստիարակումը կարելի է համարել ավարտված, երբ մեր տված գիտելիքները կօգնեն նրան գտնել կյանքի ճիշտ ուղին, և երբ այդ ուղին կդառնա համոզմունք՝ որոշելու նրա կյանքի ճանապարհը: Դրա համար մեծ հնարավորություններ են տալիս դասավանդվող դասընթացները, մասնավորապես՝ ինֆորմատիկան:

Երեխաների և մեծահասակների կրթական արտադրությունը սոցիալ-մանկավարժական բարձր նորարարություն է, քանի որ պարփակված չէ «փոքրիկ աշխարհում», այլ երիտասարդներին դուրս է բերում իրական հասարակական և տնտեսական հարաբերությունների, քաղաքական հասարակության հարաբերակցմանը:

Դասավանդողի կողմից իրականացվող հայրենասիրական դաստիարակությունը ուսանողին պետք է տանի «թույլ կողմի» գիտակցմանը, նոր միջոցների ներգրավվմանը: Մինևույն ժամանակ հայրենասիրության դիրքորոշումը անհրաժեշտ է հանդարտ պահել, մինչև որ չառաջանա դիրքորոշումների լուրջ հակասություն, որի մեջ կընդգրկվի մասնակիցների զգալի մասը: Այդ պահին ուսուցիչը պետք է փոխի զրույցի ուղղությունը՝ հայրենասիրությունից դեպի «ինֆորմատիկա» առարկան:

Այստեղ հաղորդակցությունը հատուկ է, դիրքորոշային: Ի տարբերություն դասական հաղորդակցմանը, որտեղ անձը կենտրոնացված է իր մտքի արտահայտմանը և ուրիշներին էլ պատրաստ է համոզելու իր խոսքերի իրական լինելիությունը դիրքորոշային հաղորդակցման մեջ, անձը փնտրում է իր դիրքը մյուսների նկատմամբ, նա որոշում է ում հետ պետք է համագործակցել, ում հետ պետք է հակադրվել, և նրանց, ում հետ ընդհանրապես պետք չէ առնչվել:

Դրա իմաստն ուսանողի մոտ ռեֆլեքսի ձևավորումն է, առաջացած խնդիրների ինքնուրույն դիրքորոշումը և իր գաղափարի պահպանումը:

Հայրենասիրական դաստիարակությունը հանդիսանում է կրթական համակարգի առաջնային ուղղություններից մեկը, քանի որ նպաստում է հայրենասիրական վեհ գաղափարի ձևավորմանը, քաղաքական պարտքի կատարման պատրաստակամությամբ, հայրենիքի պաշտպանության կարևոր սահմանադրական պարտականությունների կատարմանը:

«Ինֆորմատիկա» դասավանդող ուսուցչի կրթական ծրագրի նմանատիպ աշխատանքը ներկայացնում է բազմաբովանդակ, համակարգված, նպատակաուղղված և փոխհամաձայնեցված դաստիարակություն [3]: Նշանակում է՝ ինֆորմատիկան սերտորեն միջառարկայական կապ է ստեղծում հայոց պատմության, Հայաստանի աշխարհագրության, իրավագիտության, հայ գրականության, հայոց լեզվի և այլ առարկաների հետ՝ ապահովելով հայրենասիրական դաստիարակությունը առարկայի ուսումնասիրության ուղեծրում: Կարևորը նպատակի իրականացումն է՝ ուղիների ընտրությունը թողնելով մանկավարժի ստեղծագործական մոտեցմանը և մեթոդների արդյունավետ օգտագործմանը: Հայեցի դաստիարակություն տալ մերօրյա իրականության պայմաններում չափազանց դժվար է, բայց և հրատապ: Այդ իսկ պատճառով էլ դարի տեղեկատվության հորձանքում շատ կարևոր է ինֆորմատիկայի միջոցով ապահովել հայրենասիրական դաստիարակությունը, քանզի ներկա սերունդը կարողանում է լիարժեքորեն կողմնորոշվել տեխնոլոգիայի զարգացման հարահոսում [4]: Ուսումնառության գործընթացում միշտ պետք է արժևորել ազգի գոյության և հարատևության ամուր երաշխիքը՝ կենսահաստատ և ամուր ոգին, որը պիտի բարձր պահի յուրաքանչյուր մանկավարժ՝ այն իբրև ամուր կովան ունենալով ուսուցման համակարգում և իբրև վերջնարդյունք դիտարկելով հայեցի դաստիարակությունը:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Նժդեհ Գ., Երկեր, հ. 1, 2002, էջ 46:
2. Հայաստանի Հանրապետության Պաշտպանության նախարարության Հանրային իրազեկման հայեցակարգ, Գլուխ 2, կետ 4: www.mil.am
3. Шутикова М. И., Изучение социальных аспектов информатики в школе и вузе: Монография. / М.И. Шутикова. Омск, 2007. 92 с.
4. Элиасберг Н. И., Нравственно-правовое воспитание личности в условиях «электронного государства» Текст. / Н.И. Элиасберг // Народное образование. 2006, №9, с. 222-225.

ՍՈՎՈՐՈՂՆԵՐԻ ՀԱՅՐԵՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ԴԱՍԽԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱԿԱՆԱՅՄԱՆ ՈՒՂԻՆԵՐՆ
ՈՒ ՄԵԹՈԴՆԵՐՆ ԻՆՖՈՐՄԱՏԻԿԱՅԻ ԴԱՍԵՐԻՆ

*Սողոմոն Սպարտակ
ԳՊՄԻ, մանկ. գիտ. դոկտոր*

Ամփոփում

Հոդվածում դիտարկվում է սովորողների հայրենասիրական դաստիարակության իրականացման ուղիները և մեթոդները, նրանց վերաբերմունքը և նոր դերն ինֆորմատիկայի դասընթացում, դասավանդողներին ներկայացվող նոր պահանջներն ու որակները:

Բանալի բառեր. հայրենասիրություն, դաստիարակություն, ինֆորմատիկա, դասընթաց:

ПУТИ И МЕТОДЫ ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ ПАТРИОТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ У УЧАЩИХСЯ НА
УРОКАХ ИНФОРМАТИКИ

Согоян Спартак
ГГПИ, доктор пед. наук

Резюме

В статье рассматриваются пути и методы осуществления патриотического воспитания у учащихся, их отношение и новая роль на курсах информатики, предъявляемые к преподавателю новые требования и качества.

Ключевые слова: патриотизм, воспитание, информатика, курс.

WAYS AND METHODS OF THE LEARNERS' PATRIOTIC EDUCATION DURING INFORMATICS
CLASSES

Soghoyan Spartak
Dr. of Sciences (Education)

Summary

In the article ways and methods of learners' patriotic education during Informatics classes is being presented, learners' attitude and their new role in that class, what kind of qualities and requirements should teachers have.

Key words: Patriotism, education, Informatics, classes.

**ՍՈՎՈՐՈՂՆԵՐԻ ՌԱԶՄԱՀԱՅՐԵՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ
ԻՐԱԿԱՆԱՑՄԱՆ ՈՒՂԻՆԵՐԸ ՊՄՏ ՀԿ ՆԱԽԿԻՆ ԴՕՍԱԱՖ-Ի ՇՐՋԱՆԱԿՆԵՐՈՒՄ**

ՄԱՐՈՒՔՅԱՆ ԼՈՒՍԻՆԵ

Վանաձորի Հովհ. Թումանյանի անվան պետական համալսարան
մանկ. գիտ. թեկն., ասիստենտ

Երեխաների դաստիարակությունը մեր կյանքի ամենակարևոր ոլորտն է: Մեր երեխաները մեր երկրի և աշխարհի ապագա քաղաքացիներն են: Նրանք պետք է կերտեն պատմությունը, երեխաները ապագա հայրեր ու մայրեր են, նրանք նույնպես պետք է դաստիարակեն իրենց երեխաներին: Մեր երեխաները պետք է դառնան հիանալի քաղաքացիներ, լավ հայրեր ու մայրեր:

Չի կարելի ընտանեկան գործերն առանձնացնել հասարակականից: Հասարակության մեջ կամ աշխատանքում դրսևորած ակտիվությունը պետք է իր արտացոլումը գտնի նաև ընտանիքում, ընտանիքը պետք է տեսնի իր ամեն մի անդամի քաղաքական և քաղաքացիական դեմքը և այն չպետք է առանձնացնի ծնողի դեմքից: Այն բոլորը, ինչ տեղի է ունենում երկրում, յուրաքանչյուրի հոգու և մտքի միջոցով պետք է հասնի երեխաներին: «Իրականության նկատմամբ տիրոջ վերաբերմունքը իսկական քաղաքացիական բնավորության առաջին նշանն է» [4, էջ 551, 556-557]:

Հրաշալի օրինակներ կան, անդրադառնանք դրանցից փողոցի անվանակոչման օրինակին: Դրանցից շատերը կրում են ժողովրդական հերոսների անունները: Բայց երբեմն պատահում է, որ երեխաները ոչինչ չգիտեն այն մարդու մասին ում անունով կոչվում է այդ փողոցը: Մի թե այդքան դժվար է ստեղծել հերոսի կենսագրության կամ նրան անմահացնող սխրագործության օրը նշանավորելու ավանդույթ՝ ընդհանուր տոների ժամանակ նրա դիմանկարը կախել դպրոցի շենքում...

Երեխայի հոգին լցրեք հերոսականությամբ և պոեզիայով, դրանով դուք նրա մեջ կդաստիարակեք ինքնագոհ նուրբ հոգի: Ավելի շատ պատմեք հերոս մարդկանց, հերոս ժողովուրդների մասին, որքան կարելի է նրան շատ տվեք երաժշտություն և պոեզիա... [Բլոնսկի]:

Մի քիչ հնարամտություն, մի քիչ ձեռներեցություն, և երեխաների մոտ կստեղծվի այն տպավորությունը, որ նրանք շատ լավ գիտեն այն հիանալի մարդուն, ում անունով կոչվել է իրենց փողոցը, և նրա օրինակը հարյուր անգամ ավելի հրապուրիչ ու վարակիչ կդառնա: Հայրենասիրական դաստիարակության նկատմամբ խոհուն վերաբերմունքի դեպքում ծնողները շատ բան կհասցնեն անել մինչև երեխային դպրոց ուղարկելը: Բավարարելով մանկական հետաքրքրասիրությունը՝ փոքրիկին կպատմեն հարազատ քաղաքի, նրա զարգացման հեռանկարների, նրա անցյալի և մարդկանց մասին: «Այ այստեղ երբևէ ապրել է... Իսկ այնտեղ կառուցվելու է...», - և կփայլեն փոքրիկի աչքերը, և արդեն մեկ ժամ հետո նա այդ հետաքրքիր մանրամասնությունների մասին կպատմի ընկերներին, և մեկ էլ տեսար երեխաները կսկսեն խաղալ այն, ինչ եղել է և ինչ լինելու է: Իսկական հայրենասերի պետք է դաստիարակել: Ծնողների կենսադիրքորոշումը, նրանց սեփական քաղաքացիական ակտիվությունը այդպիսի դաստիարակության առաջին նախապայմանն է:

Դպրոցը նպաստում է աճող սերնդի քաղաքացիական և հայրենասիրական զգացմունքների զարգացմանը: Նա տալիս է կայուն գիտելիքներ, որոնցով դպրոցականները տիրապետում են ժամանակակից գիտությանը և տեխնիկային, նրանց մեջ ձևավորում է գիտական աշխարհայացք, հնարավորություն տալիս հասկանալու բնության և հասարակության մեջ տեղի ունեցող երևույթներն ու պրոցեսները:

Տվյալ առարկայի մասնագիտական գիտելիքներին զուգահեռ յուրաքանչյուր մանկավարժի առաջնահերթ խնդիրն է աշակերտների մեջ դաստիարակել հայրենասիրական զգացմունքներ և համոզմունքներ, նրանց նախաձեռնությունները վերածել կոնկրետ գործերի: Այդ դեպքում ուսումնական և արտադասարանական աշխատանքների ընթացքում երեխաների հոգում ավելի կխորանա հայրենասիրությունը, որը և կորոշի մարդու ապագա բնավորությունը՝ գիտակցական բարձր ակտիվությամբ մասնակցելու հայրենիքի պաշտպանության գործին:

Երիտասարդության վրա մեծ ներգործություն է ունենում թերթերի, ռադիոյի, հեռուստատեսության, ինտերնետային կայքերի, գրականության, թատրոնի ինֆորմացիան: Այդ պատճառով դպրոցի ուսումնադաստիարակչական աշխատանքները պլանավորելիս պետք է նկատի ունենալ ռազմահայրենասիրական դաստիարակության խնդիրները, սերտ կապ ստեղծել պաշտպանական մարզատեխնիկական կազմակերպության խորհրդի, զորամասերի, հիմնարկ-ձեռնարկությունների, վետերանների խորհուրդների և ծնողների հետ [1, էջ 52]:

Դպրոցականների ռազմահայրենասիրական դաստիարակությունը պետք է իրականացվի հետևյալ ուղղություններով՝

1. Դպրոցականների մեջ զարգացնել հայրենասիրության գաղափարը, գիտակցված պատկերացում տալ հայրենասիրության մասին:

2. Ծանոթացնել մեր հարեհիքի հերոսական անցյալին, հայ ժողովրդի փառավոր մարտական, աշխատանքային ավանդույթներին (Ղարաքիլիսայի, Բաշ-Ապարանի և Սարդարապատի հերոսամարտեր):

3. Սեր ու հարգանք ներշնչել զինված ուժերի, մարտական ռազմական աշխատանքի նկատմամբ, ճիշտ ըմբռնել Զինված ուժերի դերը՝ որպես հայ ազգի և հայ պետականության միակ երաշխավորի:

4. Դպրոցականների մեջ ձևավորել այնպիսի բարոյահոգեբանական բարձր որակներ, ինչպիսիք են՝ քաջություն, կարգապահություն, պատրաստ լինել սխրագործության, մշտական պատրաստակամություն, հավատ ուժի նկատմամբ:

5. Աշակերտների մեջ դաստիարակել կենդանի հետաքրքրություն ռազմական գործի նկատմամբ, ձգտում ուսումնասիրելու և տիրապետելու ռազմական մասնագիտություններ:

6. Դպրոցականներին ֆիզիկապես կատարելագործել ու կոփել, զարգացնել ուժ, դիմացկունություն, հնարամտություն և այլն:

7. Երեխաներին ներգրավել հետևյալ աշխատանքներում՝ զբաղվել ընթերցանությամբ, քննարկել ռազմագեղարվեստական, արկածային գրականություն, դիտել և վերլուծել ռազմահայրենասիրական թեմաներով գեղարվեստական ու վավերագրական կինոնկարներ:

8. Ռազմահայրենասիրական դաստիարակությունը պահանջում է նպատակասլացություն և հաստատակամություն ամբողջ հասարակայնության և հատկապես դպրոցների մանկավարժական կոլեկտիվների ուշադրությունը հրավիրելով այդ գործի վրա [2, էջ 32]:

Վերոհիշյալ գործառնություններով էր առաջնորդվում Հայաստանի ՊՍՀ ՀԿ (Պաշտպանական Մարզատեխնիկական հասարակական կազմակերպության) նախկին ԴՕՍԱԱՖ-ը մինչև 1988 թ.: Կազմակերպությունն զբաղվում էր ռազմակիրառական և տեխնիկական 17 մարզաձևերով, որոնց զարգացումն ապահովելու համար հանրապետությունում գործում էին 6 հանրապետական, 30 շրջանային և քաղաքային սպորտակումբներ, 5 մանկապատանեկան մարզադպրոցներ, 17 ավտոդպրոցներ և նույնքան էլ մարզատեխնիկական ակումբներ նրանցում: Կազմակերպությունն ուներ 34 մարզատեխնիկական ուսուցման տներ, 17 ուսումնական համալիրներ, 3 արտադրական ձեռնարկություններ, մեկական շինվերանորոգման վարչություն, մատակարարման բազա, հյուրանոց՝ ընդամենը 70 միավոր, որոնց ընդհանուր տարածքը կազմում էր 217.372 քառ. մետր: Կազմակերպության սաների կողմից առավել սիրված մարզաձևերն էին գնդակային հրաձգությունը, ռազմակիրառական բազմամարտը, ռադիո, ավիացիոն, մոդելային և այլ մարզաձևեր, որոնց գծով պատրաստվել են բազմաթիվ մարզիկներ, որովհետև այդ տարիներին ապահովված էր ռազմակիրառական և տեխնիկական մարզաձևերի մեծ զանգվածայնությունը:

Միայն ՊՍՀ ՀԿ (Պաշտպանական Մարզատեխնիկական հասարակական կազմակերպության) նախկին ԴՕՍԱԱՖ-ի Կիրովականի քաղկոմի սպորտային ակումբներում զբաղվում էին հազարից ավելի մարզիկներ: Տարեկան պատրաստվում էին 50 պարաշյուտիստներ (այդ թվում աղջիկներ): Պատանիներն ավանդաբար զբաղվում էր մեր քաղաքում սիրված այնպիսի մարզաձևերով, ինչպես օրինակ, կարտինգը, ավտոմեքենայի ձևավոր վարումը, մոտոկրոսը, ավիամոդելիզմը, ռադիոպլենգացիան, ռադիոգրերի ընդունում-հաղորդում և այլն: Այս մարզաձևերով զբաղվողների թվում տարեկան երևան են գալիս սպորտի վարպետներ, վարպետության թեկնածուներ և առաջին կարգայիններ մոտավորապես 50 մարզիկներ:

Վանաձորում (նախկին Կիրովական) տեխնիկական մարզաձևերի կարապի երգը 1988 թ. սեպտեմբերին Կիրովական-Բանյո բարեկամության 20-ամյակին նվիրված մեծ միջոցառումն էր, որի շրջանակներում անցկացվեց քաղաքի բաց առաջնություն Մոտոկրոս մարզաձևից 1 ֆրանսիական, 2 վրացական, 12 հայկական թիմերի մասնակցությամբ: Մրցումներից հետո տեղի ունեցավ մասնակիցների ավտո-մոտո քարոզարշավ՝ Կիրովական-Դիլիջան-Սևան-Երևան-Աշտարակ-Ապարան-Սպիտակ-Կիրովական երթուղով:

1988 թ. երկրաշարժը շատ կորուստներ պատճառեց նաև ՊՍՀ ՀԿ (Պաշտպանական Մարզատեխնիկական հասարակական կազմակերպության) նախկին Կիրովականի ԴՕՍԱԱՖ-ին: Ավերվեց մարզահրաձգային ակումբը՝ 50 մետրանոց հրաձգարանով: Երրորդ աստիճանի վնասվածք ստացավ վարչական շենքը: Ավերվեց ավտոպարկի տեխնիկական ախտորոշման կետը, դասասենյակը, հսկիչ անցագրային կետը: Ավերվեց Կամազ և ԶԻԼ 131 ավտոմեքենաների համար կառուցված, ծրագրի պահանջները լիարժեք կերպով բավարարող ավտոդրոմը: Լրջորեն վնասվեցին Ախուրյանի, Ղուկասյանի, Դիլիջանի ՊՍՀ ՀԿ (Պաշտպանական Մարզատեխնիկական հասարակական կազմակերպության) նախկին ԴՕՍԱԱՖ-ի շենքերը: Հիմնահատակ ավերվեցին Գյումրու տեխնիկական դպրոցի և Սպիտակի շրջկոմի շենքերը, չորրորդ աստիճանի վնասվածք ստացավ և ոչ պիտանի վիճակի հասավ Գուգարքի շրջկոմի շենքը [3, ՎԱՆԱԶՈՐԻ ՊՍՀ ՀԿ ԽՈՐՀՆՈՒՐԴ-ի արխիվ]:

Այս ամենին զուգահեռ՝ սրվում էր լարվածությունը արցախյան սահմաններում, իսկ

Հայաստանը չունի ո՛չ զենք, ո՛չ զինամթերք, ո՛չ բանակ, բայց թշնամուն սանձահարել պետք էր: Սկսվում էր մի նոր գոյամարտ, որտեղ որոշվելու էր ոչ միայն Արցախի, այլ նաև ամբողջ Հայաստանի լինել-չլինելու հարցը:

Հայաստանի ՊՄՏ ՀԿ (Պաշտպանական Մարզատեխնիկական հասարակական կազմակերպության) նախկին ԴՕՍԱԱՖ-ը՝ որպես այն ժամանակներում գործող միակ ռազմահայրենասիրական կազմակերպություն, իր բոլոր միջոցներով և հնարավորություններով լծվեց ազգապահպան վեհ գործին:

Մեծ աշխատանք տարվեց կամավորական ջոկատների մարտական պատրաստման ուղղությամբ: Կազմակերպության ուսումնականության բազան գրեթե ամբողջությամբ տրամադրվեց ինքնապաշտպանական ջոկատներին: Կազմակերպության սպաները սովորեցնում էին կամավորներին մարտի դաշտում զինվորի գործողությունների կարգը, տարբեր զինատեսակների կառուցվածքը, անցկացվում էին գործնական պարապմունքներ կրակային պատրաստում և այլ ռազմական առարկաներից: Պաշտպանական կազմակերպությունը Պաշտպանության կոմիտե գործուղեց 100-ից ավելի սպաների, այդ թվում՝ Վանաձորից էդիկ Վարդանյանին, Հենրիխ Խաչմանուկյանին, Շմավոն Գալստյանին, Արամ Հակոբյանին, Ժուլբերտ Սարգսյանին, Էդուարդ Ալախվերդյանին: Հազարավոր ՊՄՏ ՀԿ (Պաշտպանական Մարզատեխնիկական հասարակական կազմակերպության) նախկին ԴՕՍԱԱՖ-ականներ համալրեցին ինքնապաշտպանական ջոկատները և արիաբար կռվեցին հայրենիքի ազատության համար:

Նոր կազմավորվող հայոց բանակի ստորաբաժանումների տեղավորման համար Հայաստանի Պաշտպանական կազմակերպությունը տրամադրեց (անհատույց) Երևանի ավիաակումբը, Կապանի ուսումնական համալիրը, Սիսիանի ավտոդպրոցը, Երևանի տեխնիկական դպրոցը, Շահումյանի, Շենգավիթի, Էրեբունու, Արաբկիրի, Մաշտոցի շրջանային ռազմատեխնիկական ուսուցման տները, Արգնու օդանավակայանը (ինքնաթիռներով) և այլն:

1994 թ. հրադադարից հետո Պաշտպանական կազմակերպությունը շարունակեց երիտասարդության ռազմահայրենասիրական դաստիարակության ուղղությամբ տարվող իր աշխատանքը, որի կարիքն այսօր, առավել քան երբևէ, ունի հայ ժողովուրդը:

Չնայած դեռևս անբավարար, սակայն որոշակի աշխատանք է կատարվում ռազմակիրառական մարզաձևերի զարգացման ուղղությամբ: Այս աշխատանքի հիմնական կենտրոնները սկզբնական կազմակերպություններն են, որոնք պարտավոր են և այսօր իրականացնում են մեր երկրի վաղվա պաշտպանի դաստիարակությունը:

Պաշտպանական կազմակերպության մյուս հիմնական ուղղությունը Ձինված ուժերի համար կադրերի պատրաստումն է: Պաշտպանության նախարարությունը Կազմակերպությանն առաջադրանք է տալիս տարեկան պատրաստել 2200 վարորդ, 60 կապավոր, և 100 ՄՏԼԲ մեխանիկ վարորդներ: ՊՄՏ ՀԿ-ն միշտ էլ պատվով է կատարել այդ առաջադրանքը:

ԴՕՍԱԱՖ-ը իր գործունեության հիմքում ունի գաղափարական աշխատանքների ուղենիշ, ըստ որի՝ կազմակերպում է իր հայրենանվեր գործը:

1. Ապագա զինվորը պետք է լինի գաղափարապես համոզված, բարոյապես կայուն, ֆիզիկապես ուժեղ և իհարկե պետք է տիրապետի նաև զենքին: «Զենք և զինավարժություն՝ սա է հայի փրկությունը» նշանաբանով անցկացվում է Հայաստանի Պաշտպանական կազմակերպության (նախկին ԴՕՍԱԱՖ-ի) Վանաձորի Խորհրդի փոխանցիկ գավաթի խաղարկության գնդակային հրաձգության ամենամյա մրցումները:

2. Հայաստանի Պաշտպանական կազմակերպության (նախկին ԴՕՍԱԱՖ-ի) Վանաձորի խորհուրդը և Լոռու մարզպետարանի կրթության մշակույթի և սպորտի վարչությունը վերականգնել են քաղաքում ռազմահայրենասիրական աշխատանքների միասնականության ավանդույթը, որոնց ընթացքում ուսումնական հաստատությունների մանկավարժական կոլեկտիվները կազմակերպում են երիտասարդության ռազմա- հայրենասիրական դաստիարակության և իսկական զինվորական ծառայությանը նրանց նախապատրաստելու ուղղությամբ բազմաբնույթ միջոցառումներ: Միայն Շուշիի ազատատաքրման 22 և Մեծ Հայրենական պատերազմում տարած հաղթանակի 69-ամյակին նվիրված միամսյակի ընթացքում, Վանաձոր քաղաքի ուսումնական հաստատություններում կազմակերպվել են զրույցներ, զեկուցումներ և նման բնույթի 264 այլ միջոցառումներ, որոնց մասնակցել են 12205 պատանիներ և աղջիկներ: Նույն ժամանակահատվածում ուսումնական հաստատություններում կազմակերպվել են 148 մրցումներ նոնակի նետման, ուժային վարժությունների, Կալաշնիկովի ավտոմատի քանդման-հավաքման, գնդակային հրաձգության և այլ մարզաձևերի գծով, որոնց մասնակցեց մոտ 4341 մարդ:

3. Միայն Վանաձորի Կազմակերպությունը վերջին տարիների ընթացքում Զինված ուժերի համար պատրաստել է 2184 զինվորական վարորդներ, ովքեր բարձր են պահել մեր քաղաքի և մարզի պատիվը՝ բարեխղճորեն կատարելով իսկական զինվոր դառնալու ճանապարհին իրենց պարտականությունները: Այդ են վկայում զորամասի հրամանատարներից ստացվող բազմաթիվ շնորհակալական նամակները և խրախուսանքի այլ ձևերը:

Այս ամենը վկայում է, որ Պաշտպանական կազմակերպությունը եղել է, կա և միշտ կմնա որպես Ազգային բանակի մարտական օգնականը և հուսալի ռեզերվը:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. **Հ. Պ. Անդրեասյան**, Ռազմահայրենասիրական դաստիարակությունը դպրոցում, Եր., «Լույս», 1982, 122 էջ:
2. **Ֆ. Ֆ. Կոզիրյով**, Երեխաները մեծանում են հայրենասերներ, Եր., «Լույս», 1975, 220 էջ:
3. ՎԱՆԱՁՈՐԻ ՊՍՏ ՀԿ ԽՈՐՀՈՒՐԴ
4. Երկխոսություններ դաստիարակության մասին: Գիրք ծնողների համար //Վ. Ն. Ստոլետովի խմբագրությամբ, Եր., «Լույս», 1990, 640 էջ:

ՍՈՎՈՐՈՂՆԵՐԻ ՌԱԶՄԱՀԱՅՐԵՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱԿԱՆԱՑՄԱՆ ՈՒՂԻՆԵՐԸ ՊՍՏ ՀԿ ՆԱԽԿԻՆ ԴՕՍԱԱՖ-Ի ՇՐՋԱՆԱԿՆԵՐՈՒՄ

Մարտիքյան Լուսինե
ՎՊՀ, մանկ. գիտ. թեկն., ասիստենտ

Ամփոփում

Հոդվածում քննության է առնված սովորողների հայրենասիրական դաստիարակության դրույթները, գաղափարաբանությունը և նշանակությունը, ԴՕՍԱԱՖ-ի հիմնարար գործունեությունը Վանաձորում և նրա սահմաններից դուրս: Հոդվածում խոսվում է թեմայի արդիականության և հրատապության վերաբերյալ, հատկապես Մեծ եղեռնի 100-ամյա տարելիցի հիշատակության և անմեղ զոհերի ոգեկոչման այս օրերին: Աշխատանքը նվիրված է հայրենիքի

հանդեպ ունեցած մեծ սիրո և այն պաշտպանելու գործին:

Բանալի բառեր. պաշտպանական կազմակերպություն, ռազմահայրենասիրական դաստիարակություն, ռազմահոգեբանական մտածողություն, գաղափարախոսություն:

ПУТИ ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ ВОЕННО-ПАТРИОТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ УЧАЩИХСЯ В
РАМКАХ СО (СОЦИАЛЬНАЯ ОРГАНИЗАЦИЯ) СШЗ
(СПОРТИВНО-ТЕХНИЧЕСКАЯ ШКОЛА ЗАЩИТЫ) ДОСААФ-А

Марукян Лусине
ВГУ, канд. пед. наук, ассистент

Резюме

В статье рассматриваются положения, идеологии и значения патриотического воспитания учащихся, основная деятельность ДОСААФ в Ванадзоре и за пределами города. В статье идет речь об актуальности темы “100 лет со дня Геноцида армянского народа”. Данная работа посвящена большой любви к родине и её защите.

Ключевые слова: оборонные предприятия, военно-патриотического воспитания, военно- психологическая мышление, идеология.

THE WAYS OF THE FRUITION OF THE STUDENTS' PATRIOTIC EDUCATION WITHIN THE
PROTECTIVE TECHNICAL SOCIAL ORGANIZATION

Marukyan Lusine
VSU, Pedagogical Sciences of the candidate, asistent

Summary

The article deals with the thesis of the patriotic education, its ideology and importance as well as with the basic activities of the Protective Technical School in Vanadzor and out of its borders. It also introduces the modernity and urgency of the topic mentioning the 100 anniversary of the Armenian Genocide and its innocent victims. The work is devoted to the importance of loving and protecting our homeland.

Keywords: protective companies, patriotic education, patriotic-psychological thinking, ideology.

ՍՈՎՈՐՈՂՆԵՐԻ ՀԱՅՐԵՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱԿԱՆԱՑՄԱՆ ՈՒՂԻՆԵՐԸ

ԴԱՎԹՅԱՆ ՆՈՒՆԵ

ԵՊՀ Իջևանի մասնաճյուղ, ք. գ. թ., ասիստենտ

«Հայրենասիրությունը գերագույն արժեք է: Դա մայրն է իր նման փրկարար մի շարք առաքինությունների՝ գաղափարականության, անձնփրկության, արիության» [6, էջ 29]:

Մատաղ սերնդի հայրենասիրական դաստիարակությունը մշտապես գտնվել է ժամանակակից դպրոցի ուշադրության կենտրոնում, քանի որ մանկությունն ու պատանեկությունն ամենանպաստավոր շրջանն են անձի մոտ հայրենիքի նկատմամբ իր պատկերացումները ճիշտ ձևավորելու, սիրո զգացմունքն արմատավորելու և որպես հայրենիքի պաշտպանի գիտակցումը սերմանելու համար: Այս հարցն էլ ավելի սուր է ներկայացվում մեր օրերում, քանզի այսօր ակներև է ավանդական հայրենասիրության գիտակցության մակարդակի նվազումը, իսկ «մեր հայրենիքը կարիք չունի այն սիրույն, որ գործում է կույր հավատի օրենքներով: Նա արժանի է այն սիրույն, որ ենթակա է ըմբռնողության օրենքներին» [7, էջ 18]:

Այսօր արժեզրկվում են բարոյական մի շարք որակներ: Ժամանակակից գլոբալացման պայմաններում, երբ տեղի են ունենում ոչ միայն մշակույթների ներթափանցում, ինտեգրում, այլև բացասական դրսևորումների ներթափանցում, «երբ մեր օրերի հայ իրականությունում զգալիորեն առկա է օտարամոլություն ու հայրենասիրության արժեզրկում կամ նվազում» [4, էջ 2], կարևոր է դառնում բարոյական արժեքներից հատկապես հայրենասիրության դաստիարակությունը:

Իսկ որո՞նք են ուղիները:

«Մանկավարժությունը չի առաջարկում դեղատոմսեր, միանշանակ պատասխաններ, սակայն առաջարկում է դրույթներ, որոնք թույլ են տալիս իրականացնել երեխայի դաստիարակությունը՝ ձևավորելով նրա ազգային-հայրենասիրական որակները» [1, էջ 11]: Դպրոց, ընտանիք, հասարակություն, ավանդույթներ, մամուլ. կարծում ենք, սրանք են հայրենասիրական դաստիարակության իրականացման ուղիները:

Դպրոցների դերն այդ գործում ավելի հստակեցնելու նպատակով զրուցել են դպրոցների դաստիարակչական աշխատանքների գծով փոխտնօրենների, ուսուցիչների հետ, ծանոթացել նրանց աշխատանքներին և միջոցառումներին: Հիմնականում մեր ուսումնասիրած դպրոցներում ներկայացրին դաստիարակչական աշխատանքների պլանը, որտեղ առանձին հատվածով ներկայացված էր հայրենասիրության դաստիարակությունը, այնուհետև այդ ուղղությամբ կատարած աշխատանքները հիմնավորեցին լուսանկարներով ու տեսահոլովակներով:

Նրանք իրենց դժգոհությունն արտահայտեցին դասագրքերի բովանդակության վերաբերյալ: Դժվար չէ եզրակացնել, որ դպրոցներում հայրենասիրության խնդիրը լուծելու համար դասագրքերում ընգրկված նյութերն առավել մեծ հետք են թողնում դաստիարակության գործում, քանզի դրանց յուրացումը, քննարկումը պարտադիր բնույթ են կրում, իսկ միջոցառումները, որպես դրան նպաստող գործոններ (հայրենասիրության թեմայով մրցույթների անցկացում, անկախության օրվան, բանակի օրվան նվիրված հանդեսների կազմակերպում, պատի թերթերի ստեղծում, հայտնի գրողների տուն թանգա-

րանների այցելում, ուսուցչի գրագետ հայերեն խոսք), դպրոցի ուսուցչի հայեցողությամբ են կազմակերպվում:

Մեր դասագրքում տեղ չեն գտել բազմաթիվ գրողների հայրենասիրական ստեղծագործություններ՝ 1999 թ. լույս տեսած Լևոն Խեչոյանի «Սև գիրք, ծանր բզեզ» վեպը, որը հայ գրականության առաջին և ամենահաջողված արձագանքներից է Արցախյան հերոսամարտի մասին, Հովհաննես Երանյանի «Ջինադադար» վիպակը, Հովիկ Վրդումյանի «Կանթեղ» վեպը և շատ այլ ստեղծագործություններ, որոնք պետք է ընդգրկված լինեին դասագրքերում:

Արդի դպրոցին պետք է ջերմություն, հոգի: Նա պիտի լինի հայրենագիտության ամբիոն, տաճար: Սրտի և մտքի կրակով է պետք խոսել հայրենի երկրի մասին՝ հրաբերելով հայրենիքի պաշտամունքը երեխաների հոգիներում: Պատմությունը բաբախուն սիրտ է: Սիրտ է պետք դնել դասերի մեջ, սիրտ, ոչ թե ցամաք անցքեր, թվեր, անուններ: Մեր նոր սերունդը պետք է դասեր առնի պատմությունից և չմոռանա հերոսների պատգամը՝ հպարտ զգան, որ հազարամյակների խորքից եկող տաղանդաշատ և ստեղծագործ հայ ժողովրդի զավակներ են: Չմոռանան, որ մենք ազատագրել ենք Արցախը, որ մեր պահանջատիրության առաջին քայլն է: Չորավիզ լինեն մեր տառապած, բայց հաղթական հայ ժողովրդին ու հայրենիքին, քանի որ «Հայրենասիրությունը զոհողության աղբյուր է արդեն այն պատճառով, որ վարձատրության չի սպասում, երբ կատարում է պարտքը» [9, էջ 66]:

Ընտանիք, հասարակություն, դպրոց – հայրենասիրական դաստիարակության գործում մայրն է ամենավճռական դեր խաղացողը: Մոր ազդեցությունը մեծ է որպես դաստիարակչուհի և ոգևորիչ մարտնչող սերունդների: Հայ կինը կարող է հոգեփոփոխել հայ ընտանիքը և դառնալ հայ ազգի հարատևության գրավականը:

Չափազանց մեծ է մտավորականության դաստիարակիչ դերակատարությունը: Ճշմարիտ մտավորականությանը պետք է բնորոշ լինեն բարոյական նկարագիրը, բարձր գաղափարականությունը, նոր իդեալներ, արժեքներ ստեղծելու ընդունակությունը, հոգևոր արիությունը, իրենց ժողովրդին խորապես սիրելու և նրա համար նվիրաբերվելու կարողությունը: «Պարտվում է մի ժողովուրդ, հենց որ իրեն պարտված է զգում իր մտավորականությունը» [2, էջ 13]:

Նշանակալից է նաև կրթիչ և դաստիարակիչ նշանակություն ունեցող մամուլի դերը հայ ազգի հոգևոր-բարոյական ինքնապաշտպանական համակարգի ձևավորման գործում: Մամուլը նույնպես առանցքային դերակատարում ունի հայրենասիրական դաստիարակության և հայության համար ավելի արժանավայել ապագա կերտելու գործում:

Հայրենիք ասելով սովորողները պիտի նկատի չունենան այն տարածքը, որ կոչվում է ՀՀ: Հայրենիք ասելով նրանք պիտի հասկանան այն ամենը, ինչը հայինն է՝ մեր պատմությունը, լեզուն ու գրականությունը, Առաքելական եկեղեցին, մշակույթը, մեր ազգային յուրահատկությունները՝ երգը, պարը, ծեսերը, հայի ավանդական կերպարը՝ իր բնորոշ գծերով, սովորույթներով: Պիտի կարողանան պահել մենք-ի ու մեր-ի գաղափարը: Հայրենիքը պիտի լինի երիտասարդների էությունը, մտածելակերպը, ներաշխարհը: Հայրենասիրությունը, մեր կարծիքով, հայրենիքին, ազգին նվիրվելու բարոյականությունն է: Հայրենասիրությունն ազնվություն է, արդարամտություն, աշխատասիրություն, հայրենակցին հարգելու, աջակցելու պատրաստականություն:

Հայրենիքը այն մեծ ուժն է, այն իմաստուն հիմքը, որ միացնելու է նրանց ու հեռավոր որևէ երկրում ապրող, նույնիսկ հայի անուն-ազգանուն չունեցող, բայց իրեն հայ համարող հայրենակցին: Երբ ասեն Տիգրան Մեծ, Մաշտոց, Նարեկացի, դառնան հարազատներ, հասկանան, որ նույն արմատն ունեն, նույն ականքից են:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. **Сластерин В. А.** «Общая педагогика» ч. 2, М. 2002, с. 11
2. **Նժդեհ Գ.**, Երկեր, հ. 1, 2002
3. **Վ. Գրիչենց,** Հայ ազգային գաղափարախոսություն, Ե. 2010
4. Հայք Հաստատություն, Դասեր անցյալից և հայոց Մեծերից, Եր., 2012:
5. **Ա. Ավագեան,** Հայաստան. Պաշտպանել հայրենիքը և ազգը, 2004:
6. «Գլոբուս» վերլուծական հանդես, թիվ 2, 2014:
7. Վասն հայության շաբաթաթերթ, 2004, թիվ 2 (95):
8. «Լուսանցք», թիվ 27 (332), 2014:
9. Աֆորիզմներ – 1985:

ՍՈՎՈՐՈՂՆԵՐԻ ՀԱՅՐԵՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ
ԻՐԱԿԱՆԱՑՄԱՆ ՈՒՂԻՆԵՐԸ

Դավթյան Նունե

Ամփոփում

ՀՀ սահմանամերձ գոտու ազգաբնակչության հիմնախնդիրներից մեկն էլ հանդիսանում է հայենասիրական դաստիարակության իրականացումը: Հայրենասիրական դաստիարակությամբ պետք է հասնել նրան, որ ուսանողները հասկանան, որ հայրենիքը այն տարածքը չէ, որը

կոչվում է Հայաստան, այլ այն ամենը, ինչը որ համարվում է հայկական՝ մեր պատմությունը, լեզուն և գրականությունը, եկեղեցին, մշակույթը, հայի կերպարը:

Բանալի բառեր. հայրենասիրություն, հայրենասիրական դաստիարակություն, բարոյական արժեքներ, հայրենիք:

ПУТИ ПАТРИОТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ УЧАЩИХСЯ

Давтян Нуне

Резюме

Одной из психопедагогической проблемой населения в пограничной зоне является определение путей реализации патриотического воспитания. Патриотическим воспитанием нужно добиться того, чтобы студент понял, что родина – это не та территория, которая называется Армения. Это все то, что является армянским: наша история, наш язык и литература, наша Апостольская церковь, культура, наша песня, танец, обряды, образ армянина. Родины живы патриотизмом и погибают от его недостатка.

Ключевые слова. патриотизм, патриотическое воспитание, моральные ценности, Родина.

THE WAYS OF IMPLEMENTING STUDENTS' PATRIOTIC EDUCATION

Tavtyan Nune

Summary

One of the main psychological – pedagogical problems of the population of frontier area are the ways of implementing patriotic education. Through the patriotic education, we must achieve to learners' understanding that homeland is not the place, which is called Armenia. Everything that belongs to Armenian, namely our history, our language and literature, the Apostolic church, culture, our songs and dances, the rites, the portrait of Armenian. Homelands survive due to patriotism and are destroyed because of its less.

Keywords: patriotism, patriotic upbringing, moral values, homeland.

ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ՄՈՏԵՑՈՒՄՆԵՐ

ԱՄՄԱՐՅԱՆ ՔՆԱՐԻԿ

ՀՊՄՀ մանկ. գիտ. թեկն., դոցենտ

ՊՈՆՈՄԱՐԵՆԿՈ ԻՐԻՆԱ

ՀՊՄՀ դասախոս

Ժամանակակից ծնողական կրթությունը լուրջ փոփոխությունների է ենթարկվում ինչպես բովանդակության, այնպես էլ ընտանիքում երեխաների դաստիարակության գործունեության կազմակերպման ձևերի և փոխհարաբերությունների տեսանկյունից: Ծնողական կրթության, ծնող-երեխա փոխհարաբերությունների զարգացումն ընթանում է այնպիսի մոդելների որոնման ուղղությամբ, որոնք թույլ կտան բացահայտելու երեխաների ճանաչողական, հուզական, հոգեբանական կողմերը:

Երեխայի ապագա կայացումը սկսվում է ընտանիքի պատերի ներսում, որտեղ անհրաժեշտ է ստեղծել այնպիսի բարոյահոգեբանական միջավայր, որը կնպաստի առողջ երեխաների զարգացմանը: Երեխայի անձի ձևավորման վրա էական ազդեցություն ունեն հարազատ ընտանիքի միջավայրն ու առողջ մթնոլորտը: Յուրաքանչյուր երեխայի համար դրանք տարբեր են՝ ուրախ կամ տխուր, չափազանց զգացմունքային կամ սառը, անտարբեր կամ ջերմ, լի վախերով կամ անվտանգ և աջակցող: Այն երեխաները, ովքեր զրկված են ծնողների կողմից անհրաժեշտ ուշադրությունից, հոգատարությունից, սիրուց, մեծանում են անվստահ, պասիվ կամ, ընդհակառակը, ագրեսիվ, դաժան և սառը: Ընտանեկան փոխհարաբերությունները երեխայի համար առաջին հերթին նշանակում է ծնողների՝ հոր և մոր վերաբերմունքն իր նկատմամբ, որը երեխայի համար մեկնաբանվում է ընդունված և ցանկալի լինելու կամ չընդունված և չսիրված լինելու ենթատեքստում: Մրա հիման վրա էլ կառուցվում է երեխայի վերաբերմունքն իր և շրջապատող արտաքին աշխարհի նկատմամբ: Այսինքն՝ ձևավորվում է երեխայի բազային վստահությունը կամ անվստահությունն աշխարհի նկատմամբ: Ընտանեկան սոցիալականացումը չի նշանակում պարզապես երկկողմանի փոխգործունեություն, այլ նշանակում է ծնողների և երեխաների դերային փոխլրացում: Երեխայի անձի համարժեք զարգացման համար էական նշանակություն ունեն ընտանեկան հարաբերությունների հուզական տոնը և վերահսկման, կարգ ու կանոնի գերակշռող տիպը: Երեխաների պահանջմունքներին չբավարարող հուզական տոնը ձևավորում է չգիտակցված ագրեսիվություն ուղղված կամ դեպի դուրս՝ նույնիսկ բոլորովին իր հետ կապ չունեցող մարդկանց, կամ դեպի ներս, որն առաջ է բերում ցածր մեղքի զգացում, տազնապ և այլն:

Վերահսկման կամ կարգ ու կանոնի որոշակի տիպը նպաստում է բնավորության որոշակի գծերի ձևավորմանը: Մի դեպքում ձևավորվում է ակտիվ ինքնություն և նախաձեռնող բնավորությամբ, մյուս դեպքում՝ պասիվ, համակախյալ, կուրորեն ենթարկվող բնավորությամբ երեխա: Երեխայի համար ցանկացած տարիքում չափազանց անհրաժեշտ է իր համար նշանակալի մեծահասակների հետ շփումը, նրանց անմիջական մասնակցությունն իր կյանքում: Դրանց բացակայության դեպքում երեխաներն ունենում են ֆիզիկական, ճանաչողական, հուզական և վարքային զարգացման հապաղումներ:

Ծնողների մանկավարժական կրթության հիմնախնդիրը մանկավարժության ամենադժվար և ամենաքիչ մշակված հարցերից է: Սովորաբար յուրաքանչյուր երիտասարդ գույզ երեխայի դաստիարակության բարդ ու պատասխանատու գործին ձեռնամուխ է լինում սեփական նախաձեռնությամբ և կամքի ուժով: Սակավափորձ ծնողները երբեմն օգտվում են ընդունված ավանդույթների զինանոցից, առանձին դեպքերում էլ որևէ դժվարության հանդիպելիս դիմում են կողմնակի մարդկանց ոչ ճիշտ հիմնավորված

խորհուրդներին: Ընտանեկան դաստիարակության անհաջողությունների պատճառները թաքնված են կրթադաստիարակչական աշխատանքին ծնողների անպատրաստ լինելու, երեխայի հոգեկան զարգացման գործընթացները հասկանալու նրանց անկարողության մեջ: Երբեմն էլ նրանք հստակ չեն գիտակցում հասարակության առջև իրենց պատասխանատվությունը: Երեխան ընտանիքում է սկսում և անցկացնում իր կյանքի մեծ մասը: Այստեղից էլ կարևորվում է այն խնդիրը, թե նա ինչպիսի դաստիարակություն է ստանում իր ընտանիքում: Արդյոք դա համապատասխանում է երեխայի դաստիարակության այն սկզբունքներին ու մեթոդներին, որոնք կիրառվում են նախադպրոցական հաստատություններում: Գոյություն ունի՝ համագործակցություն մանկավարժների և ծնողների միջև: Սույն հոդվածում մենք կփորձենք բացահայտել դաստիարակության այն սխալ ոճերն ու սկզբունքները, որոնք բացասաբար են անդրադառնում աճող երեխայի վարքի վրա և առաջարկել այնպիսի սկզբունքներ և մոտեցումներ, որոնք անհրաժեշտ են ընտանիքում երեխաների արդյունավետ դաստիարակության իրականացման համար: Բոլորիս հայտնի է, այն անժխտելի փաստը, որ երեխայի դաստիարակության հիմքերը դրվում են առաջին հերթին ընտանիքում: Ընտանիքը դաստիարակող կոլեկտիվ է, և ոչ ոք չի կարող փոխարինել նրան: Սա այն օղակն է, որտեղ սկիզբ է դրվում անձի ձևավորմանը: Եթե ընտանիքում մթնոլորտն անբարենպաստ է, եթե մեծահասակները հասարակության հետ հաշվի չեն նստում, ապա հասարակությունից անկախ կյանքը չի կարող նպաստել համակողմանի և ներդաշնակ զարգացած անձնավորության ձևավորմանը:

Պետք է նշել, որ անբարենպաստ ընտանիքը երեխայի համար հակասոցիալական կամ ասոցիալ ընտանիքի հոմանիշ չէ: Տարբեր են ընտանիքները, տարբեր են նաև երեխաները, այնպես որ, միայն ընտանիք-երեխա փոխհարաբերություններն ունեն իրավունք համարվելու բարենպաստ կամ անբարենպաստ [4, էջ 47-50]:

Կարևորելով ընտանիքի դերը երեխաների ճիշտ, հասարակայնորոն համարժեք դաստիարակության, մարդու բարոյահոգեբանական նկարագրի ձևավորման խնդրում՝ ցավով ենք արձանագրում, երբ այդ նկարագիրը ենթարկվում է այլափոխումների և մենք ունենում ենք հուզական դժվարություններով և վարքի շեղումներով, ծնողական խնամքից դուրս մնացած երեխաներ:

Դժբախտաբար, մեր ազգին, հայ ընտանիքին անհարիր այդ երևույթները հետևանք են դժվար կյանքի, սոցիալական և իրավական անպաշտպանվածության, անկայուն քաղաքականության, քայքայված տնտեսության և այլն:

Անբարենպաստ ընտանիքի սոցիալ-հոգեբանական բնութագիրն առաջին հերթին հատկանշվում է նրանով, որ այն իր՝ էապես ոչ ճիշտ կամ մանկավարժորեն, հասարակայնորեն անընդունելի դաստիարակչական ներգործությամբ նպաստում է անձի սխալ կայացմանը, նրա անձնային և հասարակական ուղղվածության ձևավորմանը, նրա մեջ բացասական դիրքորոշումների, ոչ համարժեք կամ հիվանդագին հակումների, հետաքրքրությունների և պահանջմունքների, ինչպես նաև, կյանքին ու շրջապատին հարմարվելու և կողմնորոշվելու սովորությունների ու հմտությունների կազմավորմանը: Այսինքն՝ այդպիսի ընտանիքն իր նկարագրով ստեղծում է ակնառու նպաստավոր պայմաններ, այստեղ աճող, զարգացող երեխայի բարոյական և սոցիալական դեգրադացիայի համար: Այստեղ անձն աստիճանաբար ենթարկվում է դեֆորմացիայի (ձևափոխման): Բոլորովին պարտադիր չէ, որ նման ընտանիքում մեծացող երեխան անպայման ընտրի օրինազանց վարքի ուղին, բայց ակնհայտորեն նա կկրի ընտանիքի անբարենպաստության կնիքը, որը կարող է արտահայտվել հուզական խաթարումներով, հույզերի դրսևորման դժվարություններով և այլն: Նման երեխան կարող է լինել ոչ բարյացակամ, չկամ, զուրկ գրասրտությունից, անտարբեր լինել մարդկանց նկատմամբ, չունենալ հասարա-

կալան ակտիվություն, ունենալ արտահայտված չարություն, ագրեսիվություն և այլն, որոնք կարտահայտվեն մարդ-մարդ, մարդ-հասարակություն հարաբերություններում:

Ըստ ընտանիքում տիրող հոգեբանական մթնոլորտի բնույթի, հարաբերությունների դրսևորումների, ծնողների և ծնողների ու երեխաների միջև փոխհարաբերությունների, դերային վարքագծի և այլնի, կարելի է առանձնացնել անբարենպաստ ընտանիքների մի շարք տիպեր: Անդրադառնանք առավել արտահայտված տիպերի բնութագրմանը:

- պայմանականորեն բարենպաստ կամ պոտենցիալ անբարենպաստ ընտանիքներ,
- պաշտոնական, «սառը» փոխհարաբերություններով ընտանիք,
- կոնֆլիկտածին կամ քրեածին հարաբերություններով ընտանիք,
- քրեածին հոգեբանական մթնոլորտով և հարաբերություններով ընտանիք,
- սոցիալապես ոչ լիարժեք ընտանիք:

Նշելով անբարենպաստ ընտանիքների տիպերը՝ նշենք նաև դրանց հիմքը կազմող հիմնական առանձնահատկությունները.

• հոգեբանական անհամատեղելիություն ծնողների միջև, որը պայմանավորում է ընտանիքի բարոյահոգեբանական մթնոլորտը,

• մանկավարժական անհամատեղելիություն, որն արտացոլում է երեխայի դաստիարակության հարցում առկա տարաձայնությունները,

• ծնողների ռեֆլեքսիայի, խոհածության, ինքնակառավարման, ինքնաքննադատության և ինքնագնահատման ընդունակությունների բացակայությունը,

• ծնողների գիտակցության դիսհարմոնիան՝ երկատվածությունը,

• ծնողների սոցիալական դերի, դերային վարքագծի և սոցիալական սպասումների միջև հոգեկան անհամատեղելիությունը,

• խորը հոգեբանական հակասությունները ծնողների վարքի ու գործունեության, երեխաներին ներկայացվող պահանջների միջև,

• երեխաների ճիշտ դաստիարակության հարցում ծնողների ցանկությունների և նրանց գիտելիքների ու հնարավորությունների միջև հակասությունները և այլն [1, էջ 7-13]:

Կարևորելով ընտանիքի դերը՝ չենք կարող չխոսել դաստիարակության ոճի կարևորության և ճիշտ ընտրության մասին: Այդ իսկ պատճառով էլ պետք է խուսափել դաստիարակության սխալ ոճերից: Դրանք են.

• Անկանոն դաստիարակություն, որի դեպքում երեխան հսկողության տակ չէ և նրան դաստիարակում է փողոցը՝ հիմնականում իր բացասական ներգործությամբ,

• Գերհովանավորչություն, երբ երեխաներին անընդհատ և ամենուր հետևում են: Այս ոճը երեխային կարող է դարձնել կամակոր և էսասեր, կամ, ընդհակառակը, նրա մեջ ձևավորել սխալ, թերի գնահատական սեփական ուժերի նկատմամբ,

• Դաստիարակություն «Մոխրոտի» սկզբունքով, երբ երեխային համարելով «մեծ», հանձնարարում են ծանր, նրա ուժերից վեր աշխատանք և պարտավորություններ:

Բացի դաստիարակության սխալ ոճերից, տեսակներից, գոյություն ունեն նաև դաստիարակության թերություններ: Դրանցից են՝

• տարերային դաստիարակության գերիշխումը ընտանիքում, երբ դաստիարակության ընթացքում չեն կիրառվում սկզբունքներ, կամ կիրառվում են ժամանակ առ ժամանակ,

• դաստիարակության ընթացքում վերբալ մեթոդների կիրառման նախընտրանքը՝ դաստիարակություն քարոզների միջոցով,

• ծնողների հեղինակության արժեզրկումն ու հեղինակազրկումը,

• հուզական ջերմ մթնոլորտի բացակայությունը,

• կենցաղային կուլտուրայի պակասը,

• երեխային ներկայացվող պահանջների բացակայությունը կամ տարբեր լինելը (ծնողները մի այլ պահանջ են ներկայացնում երեխաներին, մանկապարտեզն ու բակը այլ),

• «ազատ» դաստիարակություն, որ հաճախ վերածվում է անկանոն դաստիարակության,

• մանկավարժական և հոգեբանական գիտելիքների պակասը,

• հաղորդակցման ռճի փոփոխական բնույթը, անկանոնությունը և այլն [4, 207 էջ]:

Ուստի, ընտանեկան դաստիարակության առավել արդյունավետ կազմակերպման նպատակով հարկավոր է կիրառել մանկավարժագիտության մեջ ընդունված ընտանեկան դաստիարակության սկզբունքային մոտեցումներ, որոնք կոչված են նպատակաուղղելու տվյալ գործընթացը և շտկելու հնարավոր սխալներն ու թերությունները: Ընտանեկան դաստիարակության սկզբունքները գրեթե չեն տարբերվում դաստիարակության ընդհանուր սկզբունքներից: Դրանք են՝

• մարդասիրություն և գթասրտություն,

• երեխայի հանդեպ սիրո և հարգանքի դրսևորում,

• ընտանեկան փոխհարաբերություններում լավատեսության գերակայություն,

• երեխայի հետ բաց և վստահելի հարաբերությունների հաստատում,

• երեխային՝ դաստիարակության միասնական պահանջների ներկայացում,

• ծնողների հեղինակության անսասանելիության և կարծիքի գերակայության,

• ընդունում, հետևողականություն և պահանջկոտություն,

• երեխային ընտանիքի գործունեության մեջ ակտիվ ներգրավում [2, էջ 263]:

Ակնհայտ է, որ ծնողների հետ տարվող աշխատանքը նախադպրոցական հաստատության մանկավարժների գործունեության համակարգի անբաժանելի մասը պետք է կազմի:

Այդ իսկ պատճառով ծնողների հետ տարվող աշխատանքներում առանձնացնում ենք հետևյալ անհրաժեշտ պայմանները.

1. երեխայի ընտանիքի կենսաձևի և սոցիալական մշակույթի, միկրոկլիմայի ուսումնասիրում,

2. երեխայի դաստիարակության մեջ մանկապարտեզի և ընտանիքի միասնական պահանջների սահմանում ու պահպանում,

3. երեխաների ազատ ժամանակի արդյունավետ օգտագործում և այդ աշխատանքների մեջ ծնողների ներգրավում,

4. ծնողների հետ վստահելի և գործնական հարաբերությունների հաստատում,

5. երեխայի զարգացման ընթացքի մասին անհրաժեշտ տեղեկատվության փոխանակում,

6. ծնողների մանկավարժական գիտելիքների հարստացում,

7. պրակտիկ մանկավարժական օգնության ցուցաբերում,

8. ծնողների՝ մանկապարտեզ այցելելու պարբերականության ապահովում,

9. ծնողներին համապատասխան տեղեկատվության տրամադրում [3, էջ 44-47]:

Մանկավարժի կողմից ծնողների հետ համատեղ աշխատանքը հնարավոր է իրականացնել հետևյալ ձևերով՝ տարաբնույթ միջոցառումներ և խաղեր, մանկավարժական զրույցներ ու թեմատիկ խորհրդատվություններ, գիտագործնական համաժողովներ, հատուկ ծրագրով կազմակերպվող թրեյնինգներ և խմբային հանդիպումներ: Ծնողական հանդիպումները կարող են կազմակերպվել ծնողական ժողովների, այցելությունների, բաց դռների օրերի, կլոր սեղանի, բանավեճի, խաղային սցենարների, ցերեկույթների, պրոբլեմային իրադրությունների քննարկման ձևով: Ծնողների հետ կազմակերպվող թեմատիկ հանդիպումներին կարող են հրավիրվել այլ մասնագետներ՝ հոգեբան, լոգո-

պեղ, բժիշկ, օտար լեզվի մասնագետ, սոցիալական մանկավարժ և այլն: Ծնողական նման հանդիպումները էապես կնպաստեն նրանց մանկավարժական գիտելիքների ձեռքբերմանը և երեխաների կրթադաստիարակչական գործընթացին՝ ինչպես նախադպրոցական հաստատություններում, այնպես էլ ընտանիքում:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Արզումանյան Ս. Ջ. Անբարենպաստ ընտանիքի սոցիալ հոգեբանական բնույթագիրք, «Հոգեբանությունը և կյանքը», N2, 2000, էջ 7-17:
2. Մարության Ս., Դավաթյան Ա., Նախադպրոցական մանկավարժություն, Եր., 2008, էջ 288:
3. Նախաշավիղ N 2, 2011, 64 էջ:
4. Буянов М. Н. Ребенок из неблагополучной семьи. М., 1988, 207 с.

ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ ԴԱՍՏԻԱԴՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ՄՈՏԵՑՈՒՄՆԵՐ

*Ասմարյան Քնարիկ
Պոնոմարենկո Իրինա*
Ամփոփում

Հոդվածում փորձել ենք ներկայացնել ընտանեկան դաստիարակության և ծնողական կրթության կարևորությունը երեխաների դաստիարակության հարցում: Ինչպես նաև անդրադարձել ենք դաստիարակության «սխալ» ոճերին և սկզբունքներին, փորձելով առաջարկել դաստիարակության ժամանակակից մոտեցումներ:

Բանալի բառեր. ընտանեկան դաստիարակություն, ծնողական կրթություն, դաստիարակության «սխալ ոճեր», սկզբունքներ, դաստիարակության նոր մոտեցումներ, ծնողական հանդիպումներ և այլն:

СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ СЕМЕЙНОГО ВОСПИТАНИЯ

*Асмарян Кнарик
Пономаренко Ирина*
Резюме

В статье представлена роль и значение родительского образования и семейного воспитания в процессе развития личности ребенка. Представляя недостатки семейного воспитания и используемые в процессе обучения неправильные принципы и подходы, мы пытаемся предложить новые подходы, подчеркнув важность родительского образования.

Ключевые слова: родительское образование, семейное воспитание, неправильные принципы воспитания, новые подходы и т.д.

MODERN APPROACHES OF FAMILY EDUCATION

*Asmaryan Knarik
Ponomarenko Irina*
Summary

In this article we have tried to present the role and importance of parental and family education during the process of developing the child's personality. Introducing the disadvantages of family education and incorrect approaches and principles, which are used in the process of education, we tried to suggest modern approaches, emphasizing the importance of parental education.

Keywords: parental education, family education, the wrong principles of education, modern approaches.

**ԱՆԴՐԱԳՈԳԻԿ ՄՈՂԵԼԻ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՍԿԶԲՈՒՆՔՆԵՐԻ ԿԻՐԱՌՈՒՄԸ
ԶԻՆԾԱՌԱՅՈՂՆԵՐԻ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑՈՒՄ**

ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ ՀԱՅԿ

ՀՀ ԳԱԱ ԳԿՄԿ «Մանկավարժության և
սոցիոլոգիայի» ամբիոնի վարիչ,
մանկ. գիտ. դոկտոր, պրոֆեսոր

ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ ՀՐԱՅՐ

Գորիսի պետական համալսարանի
«Մանկավարժության և հոգեբանության»
ամբիոնի վարիչ, մանկ. գիտ. թեկն., դոցենտ

Հայաստանի Հանրապետության քաղաքական և տնտեսական զարգացման առկա իրավիճակով պայմանավորված, նշանակալիորեն աճում է զինծառայողների կրթության հիմնախնդիրը: Զինծառայողների կրթության, նրանց վերապատրաստման և որակավորման բարձրացման հիմնախնդիրները դասվում են անդրագոգիկ կրթության ոլորտին, որի գերակա խնդիրն արդի դինամիկ զարգացող հասարակության մեջ նրանց ակտիվ ստեղծագործական և բավարարվածություն բերող կյանքին անհրաժեշտ գիտելիքների և հմտությունների համակարգով ապահովելն է: Այստեղ, իհարկե, խոսքը գնում է զինծառայողի՝ որպես աշխատողի, քաղաքացու, անձի անհատականության, ծառայության ողջ ընթացքում չդադարող զարգացման մասին: Այժմ արդեն, նրանց կրթության դերի մասին, անձի և հասարակության համաձայնեցված առաջընթացի ու դրա նորացման ճանապարհների իմաստավորման անցնելու գործընթացում կուտակվել է որոշակի հայացքներ:

Ամերիկյան խոշոր տեսաբան և մեծահասակների կրթության պրակտիկ մասնագետ Մալկոլմ Շեպարդ Նոուլզի կարծիքով՝ ամենաեական խնդիրը կոմպետենտ մարդկանց արտադրությունն է, այնպիսի մարդկանց, ովքեր կարող են իրենց գիտելիքները կիրառել փոփոխվող պայմաններում, և որոնց հիմնական կոմպետենտությունն ամբողջ կյանքի ընթացքում ինքնուրույն ուսումնառության ձեռնամուխ լինելու կարողությունն է [5]:

Երբ խոսում ենք կրթության մոդելի մասին, նկատի ենք ունենում ուսուցման գործընթացում դասավանդողի և ուսումնառողի գործունեությունների հիմնական օրինաչափությունների համակարգված համալիրը: Ընդ որում՝ հաշվի է առնվում նաև գործընթացի այլ բաղադրիչները՝ նույնպես՝ ուսուցման բովանդակությունը, աղբյուրները, ձևերը, մեթոդները, միջոցները [1]: Անդրագոգիկ մոդելում հիմնական դերը պատկանում է հենց ուսումնառողին, նա ուսուցման գործընթացի լիիրավ անդամ է, ակտիվ մասնակից: Անդրագոգիկայի այս հիմնական դրույթների վրա էլ կառուցվում է մեծահասակների կրթությունը, որի գլխավոր բնութագրերը հանդիսանում են ուսումնառողների ակտիվ, առաջատար դերն ուսումնական ծրագրերի կազմման և իրականացման գործընթացում՝ մի կողմից, դասավանդողների և ուսումնառողների համատեղ ուսումնական մասնագիտական գործունեությունը՝ մյուս կողմից: Սակայն երբեք չպետք է մոռանալ, որ խիստ կարևոր է փոխադարձ հարգանքի մթնոլորտի և ոչ ձևական, համատեղ աշխատանքի, համատեղ ուսումնական մասնագիտական գործունեության ժամանակ փոխօգնության և պատասխանատվության պայմանների ապահովումը:

Նոտտինգեմի համալսարանի գիտնականների կողմից մշակված մեծահասակների կրթության անդրագոգիկ մոդելը նույնպես ելնում էր Մ.Շ. Նոուլզի առաջարկած հիմնադրույթներից՝ ուսումնառողների տարիքային առանձնահատկություններից և ուսուց-

ման գործընթացում նրանց գործունեությունից: Մեծահասակների կրթության հիմնական նպատակը նրանք համարում էին մարդկային էակի զգացմունքային ոլորտին ինտեգրված քննադատական, ստեղծագործական մտածողության զարգացումը: Հաշվի առնելով Մ.Շ. Նոուզի և Նոտտինգեմի համալսարանի գիտնականների վերոնշյալ մոդելը և դրա հիմքի վրա զարգացնելով մեծահասակների գործնական ուսուցման կազմակերպման նրանց հիմնադրությունները, կարելի է ձևակերպել հիմնական մոտեցումները զինծառայող-ուսումնառողների (ԶՈԻ) կրթության, վերապատրաստման և որակավորման բարձրացման ոլորտում:

Անդրագոգիկայի տեսակետից վերապատրաստվող զինծառայողները զգալով առավել լայն ինքնուրույնության և ինքնակառավարման (չնայած առանձին իրավիճակներում նրանք կարող են ժամանակավորապես ինչ որ մեկից կախված լինել) պահանջմունք, պետք է ուսուցման գործընթացում (ավելի կոնկրետ այդ գործընթացի բոլոր պարամետրերի որոշման հարցում) ստանձնեն առաջատար, որոշիչ դեր:

Վերջին հաշվով, դասավանդողի խնդիրը հանգում է ինքնակառավարման աճից ամբողջովին կախված՝ զինծառայողների զարգացման խրախույսի և օժանդակության, տեղեկության որոնման և ուսուցման պարամետրերի որոշման հարցում՝ օգնության: Ուսուցման գործընթացի հիմնական բնութագիրը դառնում է ԶՈԻ-ի կողմից ուսուցման պարամետրերի ինքնուրույն որոշման գործընթացը և գիտելիքների որոնումը, կարողությունների, հմտությունների և այլ որակների ձևավորումը [3]:

Ուսուցման անդրագոգիկ մոդելի տեսանկյունից մարդն իր աճի և զարգացման ընթացքում կուտակում է հսկայական փորձ, որը որպես աղբյուր կարող է օգտագործվել իր, ինչպես նաև ուրշների ուսուցման գործընթացում: Դասավանդողի գործառույթն այս պարագայում ԶՈԻ-ի առկա փորձի բացահայտման օժանդակությունն է: Հետևաբար, այս դեպքում հիմնական են դառնում պարապմունքների այն ձևերը, որոնց ժամանակ կիրառություն են ստանում նրանց փորձը՝ փորձարկումներ, բանավեճեր, կոնկրետ խնդիրների լուծում, խաղային գործունեության տարբեր տեսակներ և այլն:

Անդրագոգիկ մոդելում ուսումնառողների ուսուցման պատրաստությունը որոշվում է կոնկրետ իրավիճակային հիմնախնդիրների լուծման նպատակով ինչ-որ բան սովորելու պահանջունքներով: Այդ պատճառով էլ ԶՈԻ-ը հիմնական տեղ են գրավում դրդապատճառների ձևավորման և ուսուցման նպատակների որոշման ժամանակ: Այս դեպքում դասավանդողի խնդիրը նրանց ուսումնառության նպաստավոր պայմանների ստեղծումն է, անհրաժեշտ մեթոդներով և չափանիշներով գիները, որոնք նրանց կօգնեն բացահայտել իրենց կրթական պահանջունքները: Ուսումնական ծրագրերը պետք է կառուցված լինեն դրանց գործնական կիրառության հնարավորության հիման վրա, իսկ դրանց հաջորդականությունը և ուսուցման ժամկետը պետք է որոշվի ոչ միայն համակարգային սկզբունքներով, այլ նաև ԶՈԻ-ի հետագա ուսումնառության պատրաստակամությամբ: Այդ կապակցությամբ ուսուցման գործընթացի կազմակերպման հիմքը դառնում է ԶՈԻ-ի անհատական, կոնկրետ նպատակներ հետապնդող կրթական ծրագրերի անհատականացման հիման վրա ուսուցման անհատականացումը:

Անդրագոգիկ մոդելում շրջանակներում ԶՈԻ-ը ցանկանում են ստացած գիտելիքները, կարողությունները և հմտությունները կիրառել անմիջապես, որպեսզի ի վիճակի լինեն ինչ-որ հիմնախնդիրներ լուծել, կյանքում գործեն ավելի արդյունավետ: Բնականաբար, ուսումնական դասընթացը կառուցվում է ԶՈԻ-ի առանձին կոմպետենցիաների զարգացման հիման վրա և ուղղորդվում է կոնկրետ խնդիրների լուծմանը: ԶՈԻ-ի գործունեությունը կայանում է այն կոնկրետ գիտելիքների, կարողությունների և հմտու-

թյունների ձեռքբերման մեջ, որոնք էական են կարևոր հիմնախնդիրների լուծման համար: Դասավանդողի գործունեությունը հանգում է նրանց անհրաժեշտ գիտելիքների, կարողությունների և հմտությունների ընտրության հարցում օգնության, իսկ ուսումնառությունը կազմակերպվում է միջառարկայական մոդուլներով:

Անդրագոգիկ մոդելում ուսուցման ամբողջ գործընթացը կառուցվում է հենց դասավանդողների և ՁՈՒ-ի համատեղ գործունեության վրա, առանց որի ուսուցման գործընթացը հնարավոր չէ իրականացնել: Դասավանդողները համատեղ գործունեությունը կազմակերպում են ՁՈՒ-ի հետ, նրանք բոլոր փուլերում ցուցաբերում են ակտիվություն:

Այսպիսով, ուսուցման անդրագոգիկ մոդելը նախատեսում և ապահովում է ՁՈՒ-ի ակտիվ գործունեությունը, նրանց դրդապատճառների բարձր մակարդակը, և հետևաբար նաև՝ ուսուցման գործընթացի բարձր արդյունավետությունը:

Ելնելով վերոնշյալից, հաշվի առնելով զինծառայողների ուսումնառության և նրանց ուսուցման կազմակերպման առանձնահատկությունները կարելի է ձևակերպել զինծառայողների կրթության հիմնական սկզբունքները՝

1. Ինքնուրույն կրթության գերակայություն: ՁՈՒ-ի ինքնուրույն գործունեությունը հանդիսանում է նրանց կրթության հիմնական ձևը:

2. Համատեղ գործունեության սկզբունք, որը ենթադրում է դասավանդողների և ՁՈՒ-ի համատեղ ուսումնական գործունեություն, նրանց ներգրավումը պլանավորման, նախագծման, նախատատրաստման, գնահատման, շտկման գործառույթների իրականացմանը:

3. ՁՈՒ-ի փորձի վրա հիմնվելու սկզբունք: Այս սկզբունքի համաձայն զինծառայողների կյանքի փորձը՝ կենցաղային, սոցիալական, մասնագիտական, որպես աղբյուր օգտագործվում է իր և գործընկերների կողմից:

4. Ուսուցման անհատականացումը: Յուրաքանչյուր ՁՈՒ դասավանդողի հետ ստեղծում է ուսումնառության անհատական ծրագիր, որը ուղղորդվում է կրթական կոնկրետ պահանջմունքների և ուսումնառության նպատակների իրականացմանը, և հաշվի է առնում զինծառայողների փորձը, պատրաստության մակարդակը, հոգեֆիզիոլոգիական և ճանաչողական առանձնահատկությունները:

5. Ուսուցման համակարգվածությունը: Այս սկզբունքը ենթադրում է ուսուցման նպատակների, բովանդակության, ձևերի, մեթոդների, միջոցների և արդյունքների գնահատման համապատասխանություն:

6. Ուսուցման կոնկրետություն սկզբունք: Այս սկզբունքին համապատասխան ուսուցումը մի կողմից հետապնդում է ՁՈՒ-ի անձի կատարելագործման, նրա կողմից սոցիալական դերի կատարմանն ուղղորդված կարևոր և կոնկրետ նպատակներ, իսկ մյուս կողմից՝ կառուցվում է հաշվի առնելով նրանց պրոֆեսիոնալ, սոցիալական, կենցաղային գործունեությունը և դրա տարածական, ժամանակային, կենցաղային գործոնները:

7. Ուսուցման արդյունքների արդիականացման սկզբունք, որը ենթադրում է ձեռք բերած գիտելիքների, կարողությունների, հմտությունների և որակների անհապաղ կիրառություն գործնականում:

8. Ուսուցման էլեկտիվ սկզբունք: Դա նշանակում է ՁՈՒ-ի կողմից ուսումնառության նպատակների, բովանդակության, ձևերի, մեթոդների, աղբյուրների, միջոցների, ժամկետների, տեղի ընտրության որոշակի ազատության:

9. Կրթական պահանջմունքների զարգացման սկզբունք: Այս սկզբունքի համաձայն, նախ ուսուցման արդյունքների գնահատումն իրականացվում է ուսումնական նյութի յուրացման իրական աստիճանի բացահայտման և այն նյութերի որոշման ճանապարհով,

առանց որոնց յուրացման հնարավոր չէ դրված նպատակներին հասնելը և երկրորդ՝ ուսուցման գործընթացը կառուցվում է ՁՈՒ-ի նոր կրթական պահանջմունքների ձևավորման նպատակով, որոնց կոնկրետացումը կատարվում է ուսուցման որոշակի նպատակի հասնելու արդյունքում:

10. Ուսուցման գիտակցականության սկզբունք, որը ենթադրում է դասավանդողների և ՁՈՒ-ի կողմից ուսուցման գործընթացի բոլոր պարամետրերի և կազմակերպման հարցերում իրենց գործողությունների գիտակցում, իմաստավորում:

Ուսուցման պրակտիկայում անհնար է հանդիպել իրավիճակի, երբ ուսուցման անդրագոգիկ մոդելը և դրա սկզբունքները կիրառություն ստացած լինեն ամբողջությամբ և լրիվ ծավալով: Միաժամանակ, դիտարկված անդրագոգիկ մոդելը չի կարելի դիտարկել վերջնական և կատարյալ, կիրառելի բոլոր դեպքերում [4]: Այն պետք է կիրառել համապատասխան պայմաններում և որոշակի խմբերի ուսուցման ժամանակ: Խնդիրն այստեղ կայանում է ոչ թե ավանդական մոդելի կերպափոխման մեջ, այլ մարդու զարգացմանը, կյանքի փորձի կուտակմանը համապատասխան անդրագոգիկ սկզբունքների լայնորեն կիրառությանը:

Որպեսզի ճշգրտվի անդրագոգիկ մոդելի կիրառության պայմանները, եղանակները, զինձառայողների որակավորման բարձրացման դասընթացների մասնակիցների նկատմամբ կիրառության չափը, նախ և առաջ անհրաժեշտ է նկատի ունենալ այնպիսի կարևոր գործոնները, ինչպիսիք են ՁՈՒ-ի տարիքը, կյանքի փորձը, անձի հոգեբանական առանձնահատկությունները, ինքնուրույնության զգացումը, անձի զարգացման մակարդակը:

Մ.Շ. Նոուլզի կարծիքով՝ ուսուցման անդրագոգիկ սկզբունքների մոդուլի կիրառությունը տարիքից կախված կարելի է ներկայացնել հետևյալ կերպ: Հասուն մարդու բնութագրումը կարևոր պատասխանատու ինքնակառավարվող վարքի համար բավարար կյանքի փորձի տիրապետելն է, ֆիզիոլոգիական, հոգեբանական, սոցիալական և բարոյական հասունության, տնտեսապես անկախության և ինքնագիտակցության մակարդակի առկայությունը [5]: Հետևաբար, ուսուցման անդրագոգիկ սկզբունքները կարելի է կիրառել այն դեպքում, երբ ուսումնառողը, անկախ տարիքից, ընդունակ է ուսումնառության, դրա կազմակերպման և արդյունքների նկատմամբ պատասխանատու վերաբերմունքի: Միայն նման ուսումնառողը կարող է գիտակցաբար պատասխանատվություն ստանձնել ուսուցման անդրագոգիկ մոդելի գործողության համար:

Մեր կարծիքով՝ ՁՈՒ-ին բնութագրում են հետևյալ հիմնական բնութագրիչ առանձնահատկությունները՝

1. նա զգում է առավել ինքնուրույն, ինքնակառավարվող անձնավորություն,
2. նա կուտակում է կյանքի փորձի ավելի շատ պաշար, որը դառնում է նրա և իր գործընկերների ուսուցման կարևոր աղբյուր,
3. նրա պատրաստվածությունը ուսուցմանը որոշվում է ուսումնական գործունեության միջոցով (դրդապատճառային) իր կարևոր հիմնախնդիրները լուծելու և կոնկրետ նպատակների հասնելու նրա ձգտումներով,
4. նա ձգտում է անհապաղ կիրառել ստացած գիտելիքները, կարողությունները, հմտությունները, նրա ուսումնական գործունեությունը նշանակալի չափով պայմանավորված է ժամանակային, տարածական, կենցաղային, պրոֆեսիոնալ, սոցիալական գործոններով:

Ելնելով այս բնութագրերից, նշենք, որ զինձառայողների կրթության տեխնոլոգիայում մարդու ինքնագիտակցության աճի կիրառությունը երաշխավորվում է առավել մեծ

չափով, այն առաջին գործոնն է կամ պայմանը, որի դեպքում հնարավոր է ուսուցման անդրագոգիկ սկզբունքների կիրառությունը:

Կյանքի փորձի առկայությունը ԶՈՒ-ի մոտ, նրա հասունության հիմնական չափանիշն է: Բայց, պետք է հաշվի առնել, որ կյանքի փորձը, որը կարող է կիրառվել որպես իր և գործընկերների ուսումնառության աղբյուրներից մեկը, կարող է հանդես գալ և՛ կենցաղային, և՛ սոցիալական, և՛ պրոֆեսիոնալ ձևերով: Ուսուցման անդրագոգիկ տեխնոլոգիան հարկ է կիրառել այն չափով, որքանով, անկախ տարիքից, նրանք տիրապետում են կյանքի փորձի տարատեսակներին: Պրոֆեսիոնալ փորձում պետք է հաշվի առնել գործունեության այս կամ այն ոլորտում գործնական կարողությունների և հմտությունների առկայությունը: Եթե ԶՈՒ-ի ուսումնառությունը տեղի է ունենում մասնագիտական ոլորտում, ապա գործնական կարողությունների և հմտությունների առկայությունը կարող են ծառայել.

1. որպես բազա տվյալ անհատականության հետագա ուսումնառության համար,
2. որպես աղբյուր գործընկերների ուսումնառության համար,
3. համակարգման օբյեկտ և ստեղծագործական հիմնավորում՝ տվյալ գործունեության ոլորտում վերապատրաստման համակարգին առավել հստակ ու կանոնավոր բնույթ հաղորդելու համար:

Այս կամ այն գործնական պրոֆեսիոնալ գործողությունների կատարման համար զինծառայողները պետք է տիրապետեն կոմպետենտության որոշակի մակարդակի: Հետևաբար, այստեղ կարևոր է հաշվի առնել գործունեության տվյալ ոլորտում նախնական պատրաստվածությունը: Իսկ եթե գործունեության այդ ոլորտը համընկնում է վերապատրաստման ոլորտին, ապա ինչքան բարձր է կոմպետենտության մակարդակը, այնքան ավելի է անհրաժեշտ կիրառել մեծահասակների կրթության տեխնոլոգիաները [2]:

Նախնական պատրաստվածությունը, ուսումնասիրվող գործունեության ոլորտում կոմպետենտության նշանակալի մակարդակը նույնպես կարող են ծառայել զինծառայողների հետագա ուսումնառության բազա և գործունեության տվյալ ոլորտում ավելի ցածր պատրաստվածություն ունեցող իր գործընկերների ուսումնառության աղբյուր: Այսպիսով, զինծառայողների կրթության բնագավառում անդրագոգիկ տեխնոլոգիաների կիրառությունը պայմանավորված է ոչ միայն կյանքի նշանակալի փորձով, այլև զբաղվածության կամ գործունեության տվյալ ոլորտում նախնական պատրաստվածության առկայությամբ, անկախ ԶՈՒ-ի տարիքից և նրանց բնութագրող այլ պարամետրերից:

Մեծահասակների դրդապատճառային բնութագրիչը կերպափոխված ձևով ի հայտ է գալիս նաև ԶՈՒ-ի մոտ: Դրդապատճառների բարձր մակարդակը կարող է որոշվել ԶՈՒ-ի նպատակասլացությամբ, ուսումնական գործունեության նկատմամբ նրանց վերաբերմունքով: Վերջին հաշվով, անհատի հոգեբանական դիրքորոշումը որոշվում է ուսումնառության միջոցով որոշակի կոնկրետ նպատակների հասնելու նրա ձգտումներով՝ ստանալ նախընտրելի մասնագիտություն, հասնել որոշակի մասնագիտական և սոցիալական կարգավիճակի, ուսումնառության ժամանակ լինել առաջին շարքերում և այլն: Այս դեպքում կարևոր է որոշակիությունը, ուսումնառության նպատակների գիտակցումը, ստացած գիտելիքները, կարողությունները, հմտությունները հետագայում գործածելու հնարավորությունների մասին պատկերացումների առկայությունը:

ԶՈՒ-ի կրթության մյուս բնութագրիչ առանձնահատկությունն այս կամ այն չափով հատուկ է այն անձանց, ովքեր ձգտում են կարճ ժամկետներում ստանալ որոշակի պատրաստվածություն կիրառելով ուսումնառության ինտենսիվ ձևեր: Ստացած գիտելիքները, կարողությունները, հմտությունները անհապաղ կիրառության ձգտումը մարդկանց

ստիպում է ընտրել ուսումնառության հենց այս ձևը: Այս պարագայում ևս երաշխավորվում է մեծահասակների ուսումնառության տեխնոլոգիական գործողությունները:

Այսպիսով, ուսուցման անդրագոգիկ սկզբունքների կիրառությունը զինծառայող-ուսումնառողների կրթության գործընթացում հնարավոր է և բավականաչափ արդյունավետ այն չափով, որքանով, անկախ տարիքից, զինծառայող-ուսումնառողները մոտիվացիայի, պատասխանատվության, նախնական պատրաստվածության, ընդհանուր զարգացման, կյանքի փորձի առկայության մակարդակով կարող են դասավանդողի հետ ակտիվորեն մասնակցել ուսումնական համատեղ գործունեությանը:

Յուրաքանչյուր կոնկրետ ՁՈԻ-ի ուսումնառության նպատակը հանդիսանում է այն գիտելիքներին, կարողություններին, հմտություններին տիրապետելը, որոնք անհրաժեշտ կոմպետենտության մակարդակի համար իր մոտ բացակայում են: Սակայն ուսուցման կոնկրետ նպատակների ամբողջությամբ անհատականության դեպքում դրանցից յուրաքանչյուրն իր բնույթով պատկանում է ուսուցման մեկ կամ մի քանի տեխնոլոգիական նպատակների՝

1. նոր գիտելիքների, նոր տեղեկույթի ստացում,
2. տեղեկույթի ստացում նոր մակարդակով,
3. կարողությունների և հմտությունների կիրառում տեղեկույթի օգտագործման ժամանակ,
4. համագմունքների ձևավորում,
5. նոր որակների մշակում,
6. ճանաչողական հետաքրքրությունների բավարարում:

Առաջին կետում նշված ուսուցման նպատակը միայն այն դեպքում է անհրաժեշտ չափով թելադրում հիմնականում ուսուցման մանկավարժական մոդելի կիրառությունը, եթե նոր տեղեկույթը ձեռք է բերվում պրոֆեսիոնալ գործունեության կամ գիտելիքների նոր բնագավառից: Միայն այս դեպքում ՁՈԻ-ն, որպես կանոն, ուսումնական գործընթացի պլանավորման այս փուլում չունի կրթության ձևի, բովանդակության, ուսուցման մեթոդների ընտրության բավարար նախնական պատրաստվածություն:

Մնացած բոլոր նպատակները, այս կամ այն չափով, ենթադրում են ուսումնասիրվող գործունեության կամ գիտելիքների ոլորտում ՁՈԻ-ի մոտ որոշակի փորձի և նախնական պատրաստվածության առկայություն, ձևավորված դրդապատճառներ, կենսագործունեության այս կամ այն չափով հստակեցված հիմնախնդիրներ, որոնց լուծման համար ընտրում է ուսուցման այս կամ այն նպատակը: Այս եղանակով ուսուցման այնպիսի տեխնոլոգիական նպատակները, ինչպիսիք են տեղեկույթի տիրապետումն արդի մակարդակով, տեղեկույթի օգտագործման ժամանակ կարողությունների և հմտությունների տիրապետումը, համոզմունքների և նոր որակների մշակումը, ճանաչողական հետաքրքրությունների բավարարումը հնարավորություն են ընձեռում նրանց, անկախ տարիքից, ուսումնառության անդրագոգիկ սկզբունքների կիրառման համար: Սրանք են ուսուցման անդրագոգիկ մոդելի և անդրագոգիկ սկզբունքների կիրառության անհրաժեշտության հիմնական գործոնները:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Պետրոսյան Հ. Հ., Մասնագետի կայացման գործընթացի հոգեբանական ուղեկցության մշտադիտարկումը, Մեծահասակների կրթություն և ուսումնառություն ողջ կյանքի ընթացքում, N4, հոկտեմբեր-դեկտեմբեր, 2008:
2. Պետրոսյան Հ. Հ., Ուսուցման տեխնոլոգիայի կառուցվածքը, Նոր սերնդի ձայն, VONS, VOICE

- OF NOR SEROUNT, Published September 2008, LONDON. Issue 113/4/5/6- May/ Jun/Jul/Aug 07:
3. Змеёв С.И., Андрагогика: основы теории и технологии обучения взрослых, М., ПЕР СЭ, 2003.
4. Колесникова И. А., Основы андрагогики. М., “Академия”, 2003.
5. Knowles M. S., The Modern Practice of Adult Education. From Pedagogy to Andragogy. Chicago: Contemporary Books, 1988. P. 43.

ԱՆԴՐԱԳՈԳԻԿ ՄՈԴԵԼԻ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՍԿԶԲՈՒՆՔՆԵՐԻ ԿԻՐԱՌՈՒՄԸ
ԶԻՆՏԱՌԱՅՈՂՆԵՐԻ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑՈՒՄ

Պետրոսյան Հայկ
ՀՀ ԳԱԱ ԳԿՄԿ մանկավարժության և սոցիոլոգիայի ամբիոնի վարիչ, մանկ. գիտ. դոկտ., պրոֆ.
Պետրոսյան Հրայր
Գորիսի պետ. համալսարանի մանկ. և հոգ. ամբիոնի վարիչ, մանկ. գիտ. թեկն., դոցենտ
Ամփոփում

Հոդվածում ներկայացված են անդրագոգիկ մոդելի հիմնական սկզբունքները և նրանց կիրառությունը զինծառայողների կրթության մեջ:

Բանալի բառեր: զինծառայողների կրթություն, ուսուցման անդրագոգիկ մոդել, զինծառայողների կրթության հիմնական սկզբունքներ:

ПРИМЕНЕНИЕ ОСНОВНЫХ ПРИНЦИПОВ АНДРАГОГИЧЕСКОЙ МОДЕЛИ В ПРОЦЕССЕ
ОБРАЗОВАНИЯ ВОЕННОСЛУЖАЩИХ

Петросян Гайк
Заведующий кафедрой педагогики и социологии Международного Научно-образовательного
Центра НАН РА, доктор пед. наук, профессор
Петросян Грайр
Заведующий кафедрой педагогики и психологии Горисского гос. унив., канд. пед. наук, доцент
Резюме

В статье представлены основные принципы андрагогической модели и применение их в образовании военнослужащих.

Ключевые слова: образование военнослужащего, андрагогическая модель обучения, основные принципы образования военнослужащего.

IN APPLYING THE ANDRAGOGICAL MODELS IN THE MILITARY EDUCATION

Petrosyan Hayk
Head of the Department of Pedagogy and Sociology of the International Scientific-Educational Center
of NAS RA, Doctor of Sciences (Pedagogy), Professor
Petrosyan Hrayr
Head of the Department of Ped. and Psychology Goris State University, Ph.D. (Pedagogy), Datcent
Summary

The article presents the basic principles of andragogical models and their application in the formation of the military education.

Keyword: education of military personnel, teaching andragogy model, main principles of education of military personnel.

ՀՀ ԶԻՆՎԱԾ ՈՒԺԵՐՈՒՄ ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ԾԱՌԱՅՈՒԹՅԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԵՎ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

ԱՂՈՒՋՈՒՄՅՅԱՆ ՌՈՒԲԵՆ

ՀՀ պետական կառավարման ակադեմիայի կառավարման
հոգեբանության ամբիոնի վարիչ, հոգ. գիտ. թեկն., պրոֆեսոր

Ժամանակակից զինված ուժերի հուսալիությունը, որտեղ առկա են և գործում են բազմաթիվ մարդիկ և մեծաքանակ բարդ տեխնիկա, մեծամասամբ որոշվում է մարդկային գործոնով: Զինաձառայողների գործունեության արդյունավետությունն ապահովելու համար անհրաժեշտ է ստեղծել համապատասխան հոգեբանական ծառայություն, որը կապահովի նրանց կենսագործունեությունը ինչպես ծառայության, այնպես էլ ռազմական գործողությունների ժամանակ: Զինված ուժերի յուրահատուկ առանձնահատկություններով են պայմանավորված այն խնդիրները, որոնք պետք է լուծի հոգեբանական ծառայությունը:

Դրանց շարքում ամենահիմնականը հոգեբանական ծառայության խնդիրների և նպատակների հստակ սահմանումն է և նրա կադրային ապահովումը բարձր որակավորում ունեցող հոգեբան-մասնագետներով: Սույն խնդրի լուծման համար առկա են մի քանի ուղիներ՝

- Զինվորական ուսումնական հաստատություններում ստեղծել ռազմական հոգեբաններ պատրաստող հոգեբանության ամբիոններ:

- Զինված ուժերում ընդգրկել տարբեր բուհերի շրջանավարտ հոգեբաններին:

- Մշտապես կազմակերպել և իրականացնել ռազմական հոգեբանների վերապատրաստում և որակավորման բարձրացում:

- Բացել գլխահետազոտական կենտրոններ և լաբորատորիաներ, որտեղ կգրավեն ռազմական գիտությամբ, և այդպիսով կբարձրանա ռազմական հոգեբանների գիտական ներուժը: Նրանք պետք է մշակեն գիտական հիմնավորված ծրագրեր, մեթոդներ և մեթոդիկաներ, միջոցներ՝ գործնական կիրառության և զինված ուժերի կոնկրետ ենթաբաժիններում գործածության համար:

Հոգեբանական ծառայության գործունեությունն ուղղված է զինաձառայողների մասնագիտական և հոգեբանական որակների ուսումնասիրությանը, խաղաղ և ռազմական գործողությունների ժամանակ կայուն հոգեկան վիճակի ձևավորմանը և նրանց առողջության ապահովմանը: Այդ դեպքում կարելի է նշել հոգեբանական աշխատանքի երեք ուղղություններ՝

- Անձի հիմնախնդիրները,

- Սոցիալ-հոգեբանական խնդիրները,

- Զինվորական ծառայության պահանջները կատարելու հետ կապված խնդիրներ:

Հոգեբանական աշխատանքի հիմքը մարդու մասին գիտելիքներն են, որոնք ձևավորվում են որոշակի հոգեբանական գործընթացների կիրառման միջոցով և միավորվում են մասնագիտական հոգեբանական ընտրություն հասկացությամբ:

Մասնագիտական հոգեբանական ընտրությունը կազմված է որոշակի փուլերից՝

- Պրոֆեսիոգրամայի կազմում, գործունեության հոգեբանական վերլուծություն և նկարագրություն:

- Պսիխոգրամայի կազմում, գործունեության արդյունավետությունն ապահովող հոգեբանական որակների և հատկությունների բացահայտում:

- Դրանց գնահատման գոյություն ունեցող մեթոդների կիրառում և մշակում:

- Հոգեկան որակների և հատկությունների ախտորոշում:

Այդ դեպքում անհրաժեշտ է հաշվի առնել հոգեկանի փոխհատուցող, փոխընդունող հատկությունները, որի համար պետք է մշակել բացահայտված որակների և հատկությունների կառուցվածքներ՝ կոռելյացիոն վերլուծության միջոցով:

Հարկ է նշել, որ հոգեբանական ընտրության արդյունքները կարող են կիրառվել մարդկանց հետ աշխատելու բոլոր փուլերում՝ կոնկրետ առաջադրանքներ կատարելու ընտրության դեպքում: Մասնավորապես դրանք կարող են կիրառվել ուսուցման, պատրաստվածության, վերապատրաստման, որակավորման բարձրացման գործընթացների կազմակերպման դեպքում, հոգեբանական աջակցություն ցույց տալու և խորհրդատվության ժամանակ, անհատական և խմբային հոգեթերապևտիկ աշխատանք կատարելու դեպքում: Այդ պատճառով հոգեախտորոշումը պետք է լինի առանցքայինը ռազմական հոգեբանների ուսուցման և պատրաստման դեպքում: Մասնագիտական հոգեբանական ընտրությունը ռազմական մասնագետների ուսումնառական գործունեության որակի բարձրացման, ժամանակակից ռազմատեխնիկական համակարգերի բարձր արդյունավետության ապահովման և պահպանության բարձրացման ուղղություններից է «մարդ-տեխնիկա» համակարգում՝ մարդկային գործոնի հուսալիությունը բարձրացնելու հաշվին: Ընտրությունը թույլ է տալիս բարելավել մասերի և ենթաբաժինների միավորման որակը, համալրել անձնակազմը, կրճատել ուսուցման, պատրաստության և վարժանքի ժամկետները, ինչպես նաև նվազեցնել զինծառայողների մահումը (մասնագիտական ոչ պիտանելիություն) և բարձրացնել ռազմական կոլեկտիվների կայունությունը: Մասնագիտական ընտրությունը հիմնվում է մարդկանց անհատական-հոգեբանական առանձնահատկությունների վրա: Դրանք բնութագրում են մարդկային հոգեկանի բովանդակային կողմը և ունեն սոցիալական բնույթ: Այդ հոգեբանական որակները բնութագրում են մարդուն որպես անձ և կարող են կատարելագործվել ու փոփոխվել ուսուցման, դաստիարակության ազդեցությամբ: Մասնագիտական հոգեֆիզիոլոգիական ընտրությունը միջոցառումների համակարգ է, որն ուղղված է բացահայտել այն անձանց, ովքեր իրենց հոգեֆիզիոլոգիական հատկություններով, հնարավորություններով և ընդունակություններով առավել շատ են համապատասխանում կոնկրետ մասնագիտության պահանջներին: Դրանք առավել պիտանի են ուսուցման համար որոշակի ժամկետներում և հանգեցնում են գործունեության հաջողությանը: Մասնագիտական հոգեբանական ընտրություն իրականացնելու դեպքում նպատակահարմար է կանխատեսել մարդու հոգեֆիզիոլոգիական հատկությունները զարգացնելու հնարավորությունը՝ դրանով իսկ պլանավորելով կարիերայի առաջընթացը: Անհրաժեշտ է հաշվի առնել, որ մասնագիտական հոգեբանական ընտրությունն ունի տեղեկատվական և խորհրդատվական բնույթ, այդ իսկ պատճառով դրա արդյունքները պետք է հաշվի առնվեն յուրաքանչյուր մարդու մասնագիտական պիտանելիության հարցը քննարկելիս՝ միաժամանակ հաշվի առնելով առողջության վիճակի, ընդհանուր զարգացվածության, գիտելիքների, կարողությունների, հմտությունների, սոցիալ-ժողովրդագրական չափանիշների մասին համալիր տվյալները: Այդ դեպքում կարևոր նշանակություն ունի բարոյական որակների խոր և բազմակողմանի գնահատումը, որոնք կարող են որոշիչ լինել ռազմական գործառնություններն իրականացնելիս:

Զինված ուժերում մասնագիտական ընտրության արդյունավետությունը բարձրացնելու համար և լավ կազմակերպված հոգեբանական ծառայության առկայության դեպքում այն անհրաժեշտ է իրականացնել մի քանի ուղղություններով՝

Առաջին ուղղությունը հոգեֆիզիոլոգիականն է, որտեղ կներգրավվեն բժշկական ծառայություններ:

Հոգեբանականը հիմնվում է պրոֆեսիոգրամաների և պսիխոգրամաների վրա:

Սոցիալ-հոգեբանական ուղղությունը միտված կլինի այն որակների բացահայտմանը, որոնք ապահովում են խմբային կենսագործունեությունը:

Կրթական, որը կապված է հիմնավորված և գրագետ կազմակերպված ռազմական կադրերի ուսուցման ու պատրաստման համակարգի հետ:

Ինչպես արդեն նշել էինք, զինվորական պատրաստության ապահովման մյուս կարևոր ուղղությունը մասնագիտական ուսուցման համակարգի մշակումն է, որտեղ պետք է դիտարկվեն հետևյալ հարցերը՝

- Ուսուցման գործընթացի բաղադրիչների ամբողջությունը
- Մասնագիտական ուսուցման տեխնիկական միջոցները
- Գործունեության հոգեբանական վերլուծության անհրաժեշտությունը՝ որպես ուսուցման համակարգի ծրագրավորման հիմք
- Նոր ավտոմատիզացված ուսուցման համակարգի ստեղծում
- Մասնագիտական պատրաստության գործընթացում նոր փուլ ստեղծելու հիմնավորում՝ հոգեբանական սարքեր:

Ուսուցումը, լինելով մարդու վրա ազդեցության նպատակաուղղված գործընթաց, ունի երկկողմանի բնույթ, ներառում է իր մեջ սովորողի և սովորեցնողի գործունեությունը և բնութագրվում է փոխազդեցությամբ՝ ուսուցման, դաստիարակության, սովորողի նպատակներով: Յուրաքանչյուր ուսուցման հիմքում պետք է ընկած լինեն հոգեբանամանկավարժական սկզբունքները, որոնք օբյեկտիվորեն արտացոլում են դրա հիմնական օրինաչափությունները:

Զինված ուժերում հոգեբանական ծառայության աշխատանքի բարդ և կարևոր ուղղություններից է բարոյահոգեբանական մթնոլորտ ստեղծելը և ապահովելը, որոնք առանձնահատուկ նշանակություն են ձեռք բերում ռազմական գործողություններ իրականացնելիս: Տվյալ խնդրի բարդությունն այն է, որ հասարակության մեջ առկա բացասական, արատավոր սոցիալական երևույթները տեղափոխվում են զինված ուժեր և կարող են դառնալ վատ փոխհարաբերությունների պատճառ, թուլացնել ռազմական ոգին, առաջացնել միայնության զգացում, անվճռականություն ու անտարբերություն և այլն: Այդ իսկ պատճառով անհրաժեշտ է ստեղծել դաստիարակության այնպիսի համակարգ, որի հիմքում ընկած են հետևյալ սկզբունքները՝

- Ուշադիր և հոգատար հարաբերություններ,
- Համբերատարություն,
- Հարգանք անձի նկատմամբ,
- Մարդու սոցիալական էությունը:

Վերը թվարկածները չեն սահմանափակում զինված ուժերում հոգեբանական ծառայության աշխատանքը և գործառույթները, այլ մատնանշում են, որ ժամանակի, սերունդների փոփոխության և տեխնիկայի զարգացման հետ մեկտեղ անհրաժեշտ է զարգացնել նաև հոգեբանական ծառայությունը:

ՀՀ ԶԻՆՎԱԾ ՈՒԺԵՐՈՒՄ ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ԾԱՌԱՅՈՒԹՅԱՆ
ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԵՎ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

*Աղուզումցյան Ռուբեն
Հոգ. գիտ. թեկն., պրոֆեսոր*

Ամփոփում

Սույն հոդվածում քննարկվում են ՀՀ ժամանակակից զինված ուժերում հոգեբանական ծառայություն ստեղծելու հիմնահարցերը, որի նպատակն է աջակցել զինծառայողների կենսագործունեությանը ինչպես ծառայության, այնպես էլ ռազմական գործողությունների ժամանակ, ապահովել նրանց գործունեության արդյունավետությունը: Վերլուծվում են հոգեբանական ծառայության խնդիրները, որոնցից ամենաբարդը բարոյահոգեբանական մթնոլորտի ստեղծումն ու ապահովումն է, ինչն առանձնահատուկ նշանակություն է ձեռք բերում ռազմական գործողությունների իրականացման ժամանակ:

Բանալի բառեր զինված ուժեր, հոգեբանական ծառայություն, զինծառայողներ, բարոյահոգեբանական մթնոլորտ:

ОСОБЕННОСТИ И ЗАДАЧИ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ СЛУЖБЫ В ВООРУЖЕННЫХ СИЛАХ
РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИИ

*Агузумцян Рубен
Канд. псих. наук, профессор*

Резюме

В статье обсуждаются вопросы создания психологической службы в современных вооруженных силах Армении. Рассматриваются задачи психологической службы, которые должны обеспечить успешность деятельности военнослужащих и сопровождать их жизнедеятельность во время службы и в период боевых действий. Самая сложная и важная задача психологической службы - организация и поддержание высокого нравственного и морально-психологического климата, которые приобретают особую значимость при выполнении боевых действий.

Ключевые слова: вооруженные силы, психологическая служба, военнослужащие, морально-психологический климат.

FEATURES AND OBJECTIVES OF PSYCHOLOGICAL SERVICE IN ARMED FORCES
OF THE REPUBLIC OF ARMENIA

*Aghuzumtsyan Ruben
Candidate of Psychological Science*

Summary

In this article it is discussed the issues of creation of psychological service in the modern armed forces of Armenia. Here is considered the objectives of psychological service which has to provide success of activity of the military personnel and accompany their activity during the service and military operations. The organization and maintenance of high moral and psychological climate are the most complex and important challenges of the psychological service. These functions gain special importance during combat operation performance.

Keywords: armed force, psychological service, military personnel, moral and psychological climate.

ՀԱՐՄԱՐՄԱՆ ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ՆԱԽԱԴԻՅԱԼՆԵՐԸ ԶԻՆՎՈՐԱԿԱՆ ԾԱՌԱՅՈՒԹՅԱՆ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐԻՆ

ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ ՆԱՐԻՆԵ

ԵՊՀ, հոգ. գիտ. թեկն., ասիստենտ

Հայկական պետականության պահպանման, ազգային ինքնության կայացման ներկա ժամանակաշրջանում էական ու կարևոր նշանակություն ունի մարտունակ բանակի ստեղծումն ու կայունացումը, որին ուղղված գործընթացները պատկանում են նաև ռազմական հոգեբանության գործառնությունների թվին: Ռազմական հոգեբանության, որպես ժամանակակից հոգեբանության ոլորտներից մեկի, արդիական հիմնախնդիրներից է ծառայության պայմաններին զինվորի հոգեբանական հարմարման նախադրյալների առանձնահատկություններն ու դրանց բացահայտումը:

Հարմարումը բանակային կյանքին բազմակողմանի գործընթաց է, այն դրսևորվում է ոչ միայն նոր կենսական պայմաններին ողջ օրգանիզմի հարմարվողականությամբ, այն անձի կողմից պետք է մշակվեն վարքի որոշակի եղանակներ, որոնք հնարավորություն կտան անձին հաղթահարելու զինծառայության հետ կապված դժվարությունները: Հոգեբանական գրականության մեջ տարբերակում են հարմարման մի քանի տեսակներ [4, 6, 7].

- Կենսաբանական, երբ անձի մոտ տեղի է ունենում հարմարումը կոնկրետ միջավայրի պայմաններին՝ շոգին, ցրտին, մթնոլորտի ճնշմանը, մթությանը և այլն: Զինվորական ծառայության մեջ դրան ավելանում է նաև հարմարումը ֆիզիկական վարժանքներին, լարվածությանը կամ ծանրաբեռնվածությանը, ինչպես նաև սննդակարգի փոփոխությանը՝ այսինքն որոշակի սնման ռեժիմին, քնի ռեժիմին և այլն:

- Հոգեբանական, երբ անձի մոտ տեղի են ունենում հոգեկան գործընթացների, վիճակների և հատկությունների վերակառուցումներ: Զինվորական ծառայության մեջ գտնվող անձի մոտ այն դրսևորվում է նաև այնպիսի գիտելիքների, հմտությունների, կարողությունների, կենսափորձի ձեռքբերմամբ, արժեքների փոփոխմամբ, որոնք կնպաստեն զինվորի օպտիմալ գործառնությանը:

- Սոցիալ-հոգեբանական, երբ անձը ստանձնում է նոր կարգավիճակ և սոցիալական դեր, մտնում է նոր միջանձնային հարաբերությունների մեջ: Անցնելով զինվորական ծառայության անձը պետք է հարմարվի նոր խմբին և նոր հարաբերություններին, ինչը իր մեջ ընդգրկում է նոր վարքի ձևեր՝ համապատասխան բանակային կարգ ու կանոնին, օրենքներին ու նորմերին:

Ասենք նաև, որ զինծառայության անցած անձի մոտ հարմարման այս ձևերը հանդես են գալիս միաժամանակ, ինտեգրված և սկսվում են զինծառայության անցնելու օրվանից իսկ: Զինծառայողի գործունեության արդյունավետությունը պայմանավորված է հարմարման հնարավորությունից և ընդլայնվածությունից, անձնային որակներից, դիրքորոշումներից, նաև ցանկությունից: Ուսումնասիրությունները ցույց են տվել, որ անձի հոգեբանական հարմարումը զինվորական ծառայության պայմաններին ընթանում է երեք մակարդակներով, որից կարող է կախված լինել նաև գործունեության արդյունավետությունը: Առաջինն այն մակարդակն է հարմարման, որտեղ անձն իր վարքն ու գործու-

ներությունը, հմտություններն ու կարողությունները առավելապես համապատասխանեցնում է միջավայրի պահանջներին և իրեն վերագրված դերի ռեալիզացմանը: Հարմարումը նոր միջավայրում կարող է լինել նաև մակերեսային, վարքային դրսևորումներով միայն, երբ անձը ձևավորում է կոնֆորմ վարք, չենթարկվելով անձնային կառուցվածքային փոփոխությունների, ներքուստ պահպանելով ինքնությունություն: Զինծառայողներին բնորոշ է նաև հարմարման այն ձևը, որը կոչվում է ապահարմարում, երբ անձը ոչ վարքով, ոչ էլ ներքուստ չի հարմարվում նոր միջավայրում [2, 4, 6]: Քանի որ հարմարման հիմքում ընկած է անձի առանձնահատկությունների ոլորտը, հետևաբար, եթե ասում ենք որ անձը չի կարողանում հարմարվել, հասկանում ենք որ նրա մոտ բավարար չափով չի ձևավորվել ընդունակությունների և անհատականության մի շարք ոլորտներ: Դրանցից են համագործակցելու և շփվելու ընդունակությունները, ուրիշներին ճիշտ ըմբռնելու, ինքնահսկվելու և ինքնաճանաչվելու, ինչպես նաև տվյալ միջավայրին համապատասխան վարքի կարգավորման ունակությունները և այլն: Այս ամենի հիմքը իհարկե, կազմում է նաև կյանքի ընթացքում ձևավորված կարծրատիպերը, կենտրոնական նյարդային համակարգը, խառնվածքը, բնավորությունը, որոնք էլ թելադրում են անձի հարմարման դիսպոզիցիան, հնարավորության սահմանները, և ընդհանրապես ընդլայնվածությունը: Ի վերջո կարելի է առանձնացնել հարմարվողական վարքի դրսևորման չորս տիպ՝ առաջինը, երբ անձը օժտված է և դրսևորում է բարձր հարմարվողականություն: Հաջորդը միջին և ցածր հարմարվողականությամբ օժտվածներն են: Բավականին մեծ տոկոս են կազմում այն անձիք որոնք օժտված չեն հարմարվողականությամբ և դրսևորում են դեգադապտիվ վարք [6, 7]:

Տարբեր անհատական առանձնահատկություններով և հարմարման տարբեր տիպերով մարդիկ ընդգրկվում են զինված ուժերի համակարգ, որոնց գործունեության հաջողությունը կախված է նաև հարմարման ամբողջականությունից:

Ռազմական հոգեբանության մեջ զինծառայողի հարմարման հիմնախնդիրը ունի երկու տեսակետ. հարմարումը զինվորական ծառայության պայմաններին խաղաղ ժամանակ և հարմարումը մարտական իրադրությանը [1, 3]:

Խաղաղ ժամանակ հարմարումը զինծառայության պայմաններին ենթադրում է զինվորի հարմարումը զինվորական կամ բանակային կանոնադրությանը, օրենքներին, նորմերին, սահմանված կարգին, օրվա ռեժիմին և այլն: Ինչպես վերը նշվեց հարմարման բնույթը, ամբողջականությունը կախված է սուբյեկտիվ գործոններից՝ անձնային որակներից, դիրքորոշումներից, ծառայության նկատմամբ վերաբերմունքից, սակայն էական նշանակություն ունի նաև օբյեկտիվ գործոնների համախումբը: Այն է հոգեբանական առողջ մթնոլորտի առկայությունը մարտական խմբում, որի ստեղծման և պահպանման գործում մեծ նշանակություն ունի հրամանատարական անձնակազմի գործունեությունը: Հրամանատարը պետք է ունենա ունակություններ կազմակերպելու և կառավարելու համախմբող հարաբերությունները խմբի ներսում: Բացի այդ հրամանատարների աջակցությամբ և զինվորական ծառայության նշանակության ու կարևորության համապատասխան ներկայացմամբ կարող է զինծառայողի հարմարման արդյունավետությունը բարձրանալ, շնորհիվ բանակի նկատմամբ անձի ունեցած հայացքների, արժեքների, վերաբերմունքի դրական փոփոխման: Կարևոր է նաև հաշվի առնել զինվորի խառնվածքի և բնավորության գծերը և դրսևորել համապատասխան անհատական աշխատանք: Հարմարման նախադրյալներից է նաև կենսական և մասնագիտական փորձը: Բանակային ծառայության պայմաններին հեշտ են հարմարվում այն մարդիկ, ովքեր ունեցել

են կենցաղի, ապրելաճի որոշակի ռեժիմ: Մեծ դեր ունի նաև վարժանքների համակարգը: Վարժանքների համակարգ ասելով հասկանում եք ոչ միայն ֆիզիկական կոփումը անձի, այլ նաև այնպիսի գիտելիքների համակարգի ձևավորումը, ինչը մեծացնում է տեղեկացվածությունը, կողմնորոշումը և վարքի կառավարումը տարբեր մարտական իրավիճակներում [1, 5]:

Այսպիսով, զինվորի հարմարումը խաղաղ ժամանակ, ենթադրում է հարմարումը բանակային կենցաղին, առօրյային, զինվորի կոչմանը, կարգավիճակին ու դերին վերագրված պարտականություններին, և ուսումնամարտական գործունեությանը: Հարմարման կարևոր նախադրյալ է հանդիսանում նաև հրամանատարական կազմի կողմից կազմակերպվող ուսուցման և դաստիարակության գործընթացը:

Հաջորդ մոտեցումը զինվորի հարմարումն է մարտական իրադրությանը, բուն մարտի պայմաններին: Այն իրենից ներկայացնում է նախ օրգանիզմի հարմարումը առանձնահատուկ պայմաններին կամ արտակարգ իրավիճակներին, երկրորդը, որոշակի վարքի դրսևորում է, ինչը թույլ կտա զինվորին հաղթահարելու ստեղծված ռազմական կամ մարտական իրավիճակը: Երրորդը տիրապետումն է մարտական գործունեության: Այս ամենի հիմքում ընկած է մարտական փորձի յուրացումն ու դրա կատարելագործումը ծառայության ընթացքում: Անհրաժեշտ փորձի կուտակումը, մարտունակ հատկությունների ձևավորումը, զինվորական հնարների յուրացումը նախադրյալ են դրական և ամբողջական հարմարման, ինչն էլ նպաստում է մարտական գործողությունների հաջող իրագործման:

Համաձայն մի շարք ուսումնասիրությունների՝ մարտերի ժամանակ զինվորը հաղթահարում է այն բացասական ներգործությունը, որը կապված է վտանգի զգացողության հետ, բացի այդ, ժամանակի ընթացքում սկսում է առավել ճիշտ գնահատել իրադրությունը և զենքը օգտագործել խելամիտ: Մասնակցելով մարտերին փոխվում է զինվորի վերաբերմունքը վտանգի նկատմամբ: Ավելի շուտ այն հետին պլան է մղվում մարտական իրադրության ընկալման մեջ, քանի որ զինվորը իր ուժերը մոբիլիզացնում, կենտրոնացնում և ուղղում է գործունեության և դրա արդյունքի վրա [5]: Մակայն պետք է ասել, որ միայն մարտական իրավիճակին մասնակցելով դժվար է հասնել քաջության ու համարձակության: Այստեղ էական դեր և նշանակություն կարող է ունենալ անձի հոգեբանական մի շարք որակներ և հատկություններ, օրինակ կամային որակները, հուզական կայունությունը, բնավորությունը, խառնվածքը, վարքի կառավարումն ու ինքնատիրապետումը: Հարմարման ընթացքը և արդյունքը կախված է նաև մարտական խնդիրները իրագործելու անձի ընդհանուր և հատուկ պատրաստվածությունից: Այստեղ մեծ է դերը հրամանատարական անձնակազմի նպատակաուղղված աշխատանքի՝ զինվորների բարոյական, հոգեբանական, ֆիզիկական, տեխնիկական պատրաստման համար:

Ռազմական հոգեբանության մեջ զինծառայողի մարտական իրադրության հարմարման նախադրյալները բաժանվում են երկու հիմնական խմբի: Առաջինը անձնային առանձնահատկություններն են, այլ կերպ ասած սուբյեկտիվ գործոնները՝ տարիքը, առողջական և սկզբնական ֆունկցիոնալ վիճակը, դրդապատճառային համակարգը, պարտքի, պատասխանատվության զգացողությունը և այլն: Օբյեկտիվ են համարվում մարտի անմիջական պայմանները՝ մարտական իրադրության ընթացքի հանկարծակիությունը, վտանգի աստիճանը, տեխնիկայի բարդությունը, հրամանատարական անձնակազմի կառավարչական-կազմակերպչական և ուսումնադաստիարակչական գործունեությունների արդյունավետությունը և այլն [1, 3, 5]:

Հայտնի է, որ հարմարման վերոհիշյալ ձևերը փոխադարձաբար կապված են և մեկը մյուսից կախված է նրանց արդյունավետությունը: Մարտական իրադրության մեջ զինվորի լիարժեք ներգրավվածության, մարտական հնարավորությունները հաջող իրագործելու համար անհրաժեշտ է, որ իրականացված մարտական փորձերը համապատասխան լինեն պատերազմական պահանջներին: Դա թույլ կտա նաև, որպեսզի նրանց հոգեբանական մի շարք հատկություններ՝ ընկալումը, մտածողությունը, երևակայությունը, զգացմունքները և կամքը դրսևորվի առավելագույնս մարտականին մոտ պայմաններում: Բանակում մարտական գործողությունների կազմակերպման, ուսուցման և յուրացման կարևորությունը նաև այն է, որ ապահովվի անձնակազմի ինչպես ռազմական, այնպես էլ բարոյահոգեբանական պատրաստվածությունը պատերազմական կամ այլ արտակարգ պայմաններին: Ընդ որում՝ մարտական իրավիճակում զինվորի կատարելագործումը և ռազմական հաջողությունները նպաստում են ոչ միայն մարտական իրադրության մեջ արագ մտնելու, կողմնորոշվելու և ռեալիզացվելու գործընթացին, այլ նաև նպաստում է խաղաղ ժամանակ առավել գիտակից վերաբերվելու զինվորական պարտականություններին և առավել խելացի ու պատասխանատու մոտենալու ռազմաուսումնական գործընթացին:

Այսպիսով, զինվորի բանակին հարմարվելու նախադրյալները իրենցից ներկայացնում են հիմնական երկու խումբ գործոններ՝ սուբյեկտիվ և օբյեկտիվ, որոնք փոխադարձաբար պայմանավորում են իրար և դրանց հաջող համադրությունից կախված է զինվորի հարմարման արդյունավետությունն ու ընդլայնվածությունը:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. **Մարգարյան Վ. Հ.** Մարտական գործունեության հոգեբանական հիմքերը. Եր.: ՀՀ ՊՆ ԱՌՀԻ, 2009. 284 էջ:
2. **Մկրտումյան Մ. Պ.** Արտակարգ պայմաններում մարդկանց կենսագործունեության և հոգեկան առողջության պահպանման առանձնահատկությունները. Եր.: Երևանի համալս. Հրատ., 1999. 180 էջ:
3. **Ջամալյան Դ. Վ. և ուրիշներ.** Ռազմական հոգեբանության խնդիրները: Համառոտ ուսումնական ձեռնարկ: / Դ. Վ. Ջամալյան, Հ. Վ. Թադևոսյան, Ս. Ս. Աբազյան. Եր. «Զանգակ-97», 2002. 192 էջ:
4. **Андреева Г. М.** Социальная психология. М., “Аспект Пресс”, 2006. 363 с
5. **Евсюконова Е. И.** Психолого-педагогические условия формирования готовности юношей допризывного возраста к службе в вооруженных силах: монография. Владимир: ВГТУ, 2009. 192 с.
6. **Крысько В. Г.** Социальная психология: Учеб. Для студ. высш. Учеб. Заведений. М., “ВЛАДОС-ПРЕСС”, 2002. 448 с.
7. Социальная психология. /под. ред. А. Н. Сухова, А. А. Деркача: М., “Academia”, 2001. 531 с.

ՀԱՐՄԱՐՄԱՆ ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ՆԱԽԱԴԻՅԱԼՆԵՐԸ ԶԻՆՎՈՐԱԿԱՆ ԾԱՌԱՅՈՒԹՅԱՆ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐԻՆ

Հարությունյան Նարինե

Ամփոփում

Հոդվածը նվիրված է ռազմական հոգեբանության արդի հիմնախնդիրներից մեկին՝ զինծառայությանը հարմարվելու հիմնախնդրին: Տեսականորեն վերլուծության է ենթարկվել հարմարման հոգեբանական և սոցիալ-հոգեբանական առանձնահատկությունները: Ինչպես նաև լուսաբանվել է զինծառայության հարմարման ասպեկտները՝ հարմարումը ծառայությանը խա-

դադ պայմաններում և մարտական իրադրությանը: Աշխատանքում քննարկվել է նաև զինծառայության պայմաններին հարմարման օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ գործոնները:

Բանալի բառեր. սոցիալ-հոգեբանական հարմարում, զինվորի հարմարումը մարտական իրադրությանը, հարմարումը զինծառայության պայմաններին:

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ПРЕДПОСЫЛКИ АДАПТАЦИИ К УСЛОВИЯМ ВОЕННОЙ СЛУЖБЫ

Арутюнян Нарине

Резюме

Статья посвящена одной из проблем современной военной психологии, а именно проблеме адаптации к военной службе. Был проведен теоретический анализ психологических и социально-психологических особенностей адаптации. Описаны аспекты адаптации к военной службе в мирное и военное время. В работе обсуждены объективные и субъективные факторы адаптации к условиям военной службы.

Ключевые слова: социально-психологическая адаптация, адаптация солдата к боевой ситуации, адаптация к условиям военной службы.

THE PSYCHOLOGICAL PRECONDIONS OF ADAPTION TO MILITARY SERVICE

Harutyunyan Narine

Summary

The article is devoted to one of the problems of modern military psychology, namely the problem of adaptation to military service, was a theoretical analysis of the psychological and socio-psychological characteristics of adaptation. We describe aspects of adaptation to military service in peacetime and wartime. In this paper we have discussed the objective and subjective factors of adaptation to the conditions of military service.

Keywords: socio-psychological adaptation, adaptation of a soldier to a combat situation, adaptation to military service.

**ՀԱՄԱԽԱՄԲԱԾՈՒԹՅԱՆ ՍՈՑԻԱԼ-ՀՈԳԵՐԱՆԱԿԱՆ ԵՐԵՎՈՒՅԹԻ ԴԵՐԸ
ԶԻՆՎՈՐԱԿԱՆ ՍՏՈՐԱԲԱԺԱՆՈՒՄՆԵՐԻ ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏ
ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ**

ԱՎԱԳԻՄՅԱՆ ՀԱՅԿ

Վանաձորի պետական համալսարանի
հոգեբանության և սոցիոլոգիայի ամբիոնի դոցենտ, հոգ. գիտ. թեկն.

Հայ-ադրբեջանական սահմանին և ԼՂՀ ՊԲ ադրբեջանական զինված ուժերի հետ շփման գծում մշտական լարվածությունը և չդադարող սադրանքները պայմանավորում են մեր բանակի մարտական պատրաստականության և ընդունակության որակական բարձրացման անհրաժեշտությունը: Մարտական գործառնությունների և ստորաբաժանումների համալրումը պայմանագրային և զորակոչային ծառայողներով նախատեսում է նաև կարևոր սոցիալ-հոգեբանական գործոնների հետ հաշվի նստելը ռազմական կառավարման նորմալ գործընթացի ապահովման նպատակով:

Կառավարման գործընթացի մասին ժամանակակից պատկերացումը՝ որպես սոցիալական համակարգի ներսում կառավարչական փոխգործունեություն, ենթադրում է ոչ միայն կառավարող ենթահամակարգի կոնկրետ ստորաբաժանման վրա ներգործության առանձնահատկությունների վերլուծություն, այլև այդ ստորաբաժանումների սոցիալ-հոգեբանական առանձնահատկությունների, դրանց կողմից հրամանների ընդունման, ըմբռնման և դրանց հետևանքով կատարման արդյունավետության վերլուծություն:

Համատեղ ռազմական գործունեությունը, որի կոլեկտիվ սուբյեկտն է ստորաբաժանումը, խմբային ակտիվության համակարգ է, որը միավորում է զինծառայողների անհատական գործունեությունը և կարգավորվում է խմբային սոցիալ-հոգեբանական գործընթացներով: Սոցիալական հոգեբանի համար ռազմական գործունեության հոգեբանության և կառավարման խնդիրներն ավելի հաճախ հանդես են գալիս որպես նրա արդյունավետության վրա ազդող գործոնների ուսումնասիրություն:

Հաշվի առնելով սոցիալ-հոգեբանական ուսումնասիրությունները [Դ. Կրեչ, Ռ. Կրասչիլով, Է. Բելչի, Ն. Ն. Օբոզով, Ռ. Ս. Նեմով, Ա. Վ. Պետրովսկի, Ա. Ի. Դոնցով և այլք]՝ կարելի է առանձնացնել համատեղ գործունեության արդյունավետության գործոնների մի քանի խմբեր, որոնց մեծամասնությունը զինվորական կոլեկտիվի հոգեբանության կառուցվածքի հիմնական բաղադրիչներն են՝ խմբում անդամների քանակությունը, խմբի գոյության ժամկետը, կոմպոզիցիան խմբային կազմակերպման առանձնահատկությունները, խմբի ապահովումը նյութատեխնիկական պաշարներով, հաղորդակցման առանձնահատկությունները խմբի անդամների միջև, շրջապատող միջավայրը, խմբի ֆունկցիոնալ տեղը կազմակերպության մեջ, խմբային խնդրի տիպը, նորմատիվ պահանջները, ղեկավարության ոճը, ռազմական մասնագիտական պատրաստականության և ծառայողական-մարտական փորձի անհատական-խմբային մակարդակը, ոչ ֆորմալ լիդերության ոճը, անհատական և գերիշխող մոտիվացիան, սոցիալ-հոգեբանական դերերի կառուցվածքը, միջանձնային հարաբերությունները, խմբի անդամների համատեղելիությունը, գործունեության արդյունավետությունը, խմբի անդամների բավարարվածությունը իրականացրած գործունեությունից, առանձին անդամների և կոլեկտիվի մասնագիտական ու սոցիալ-հոգեբանական զարգացումը, ստորաբաժանման համախմբվածու-

թյունը և այլն:

Այս ուսումնասիրության շրջանակներում կցանկանայինք վերը նշված բազմաթիվ սոցիալ-հոգեբանական գործոններից ավելի մանրամասն վերլուծության ենթարկել զինվորական ստորաբաժանումներում համախմբվածության խնդիրը: Հրամանատարի կողմից պաշտոնական պարտականությունների կատարման գործընթացում իրագործվող կարևոր գործառնություններից է առողջ բարոյա-հոգեբանական կլիմայի ձևավորումը նրան վստահված ստորաբաժանման մեջ:

Կոլեկտիվի ղեկավարությունն ընդգրկում է ներքին, սոցիալ-հոգեբանական գործընթացների կարգավորում, զինվորական կարգապահության ամրապնդում, մարտական ոգու բարձրացում, մի շարք սոցիալ-կենցաղային և միջանձնային խնդիրների լուծում, դեստրուկտիվ կոնֆլիկտների կանխարգելում և հանգուցալուծում, անձնակազմի համախմբվածության բարձրացում:

Չնայած այն հանգամանքին, որ համախմբվածություն հասկացությունը վաղուց և լայնորեն է կիրառվում զինվորական պրակտիկայում՝ գիտական և գեղարվեստական աղբյուրներում տարբեր հեղինակներ միանշանակ չեն մեկնաբանում այդ հասկացությունը: Դրան է նպաստում նաև այդ երևույթի էության դիտարկումը տարբեր գիտությունների տեսանկյունից, որը պրակտիկայում հանգեցնում է նրա տարբեր բաղադրիչների առանձնացմանը: Ընդհանուր առմամբ, չնայած համախմբվածության էության հասկացման վերաբերյալ տեսակետների բազմա- գանությանը՝ նրանց հիմնականում բնորոշ է վերլուծության հոգեբանական մակարդակը: Միայն այդ դեպքում է հնարավոր մոտենալ նշված երևույթի իրական էության ամբողջական բացահայտմանը, որի լուծման բնական արդյունքը զինվորական կոլեկտիվի հոգեբանության ուսումնասիրությունն է: Առավել նպատակահարմար է այդ երևույթը դիտարկել ոչ մեծ առաջնային զինվորական ստորաբաժանումների՝ փոքր խմբերի օրինակի վրա: Փոքր խմբերի ուսումնասիրության դեպքում համախմբվածության խնդիրը զբաղեցնում է կենտրոնական տեղերից մեկը: Տվյալ խնդրի նկատմամբ մեծ հետաքրքրությունը բացատրվում է նրա կիրառական կարևորությամբ մարդու կենսագործունեության տարբեր ոլորտների համար, այդ թվում նաև՝ ռազմական ստորաբաժանումների գործունեության արդյունավետության տեսանկյունից:

Համախմբվածության ուսումնասիրությունները սկզբնական շրջանում հենվում էին խմբի՝ որպես էմոցիոնալ հիմքի վրա ձևավորված միջանձնային հարաբերությունների որոշակի համակարգ: Չնայած համախմբվածության մեկնաբանության բազմաթիվ տարբերակների՝ վերը նշված ընդհանուր ելակետը առկա է գրեթե բոլոր դեպքերում: Սոցիո-մետրիկական ուղղության մեջ համախմբվածությունը կապվում է միջանձնային հարաբերությունների մակարդակի հետ, որտեղ մեծ է փոխա դարձ համակրանքի վրա հիմնված ընտրությունների քանակը [5, էջ 2]:

Լ. Ֆեստինգերը համախմբվածությունը սահմանում էր որպես խմբի անդամների վրա ազդող ուժերի գումար՝ նրանց խմբում պահելու նպատակով, և դիտարկվում էր խմբում առկա կոմունիկատիվ կապերի հաճախականության և ամրության հիմքի վրա [4]:

Դ. Քարթրայթը ուսումնասիրել է խմբային հակվածության մոտիվացիոն ոլորտը: Ըստ գիտնականի՝ խմբի գրավչությունը կախված է նրա անդամների՝ տվյալ խմբում սեփական հիմնական պահանջումները բավարարելու հնարավորությունից: Վերլուծելով համախմբվածության աճի հնարավոր հետևանքները՝ հանգում է այն եզրակացության, որ համախմբվածության բարձր աստիճան ունեցող խմբերում նվազում է

նրանից հեռանալու հավանականությունը: Նրա անդամների վրա մեծ ազդեցություն է կատարվում, ուժեղանում է վարքի կոնֆորմությունը, պաշտպանված լինելու զգացումը, նվազում է անդամների տագնապայնությունը:

Ըստ Ս. Կրատոխվիլի՝ համախմբվածությանը նպաստում են խմբի անդամների պահանջմունքների բավարարումը, անհատական պահանջմունքների հետ համընկնող խմբի նպատակները, անդամությունից ստացվող օգուտները, տարբեր տեսակի համակրանքները խմբի անդամների միջև և բարեհարմար մթնոլորտը նրա անդամների համար:

Տ. Նյուկոմի կարծիքով՝ համախմբվածության կարևոր պայմաններից է խմբի անդամների կարծիքների, դիրքորոշումների, արժեհամակարգերի մեջ նմանությունը [1, էջ 213]:

Մ. Շերիֆն ուսումնասիրում էր փոխհարաբերությունները փոքր խմբերում միջ-խմբային մրցակցության պայմաններում: Համախմբվածությունը կարող է լինել մրցակցության և փոխադարձ ֆրուստրացիայի հաղթահարման արդյունք: Համատեղ գործունեության արդյունքից բավարարվածությունը նույնպես կարող է հանդես գալ որպես մարդուն խմբում պահող գործոն:

Բ. Քոլինզի, Վ. Ռավենի, Ռ. Սթոքդիլի ուսումնասիրություններում պարզվում է, որ բարձր համախմբվածությունը կարող է նաև նվազեցնել արդյունավետությունը: Այդ երևույթների փոխադարձ կապի վրա ազդում են խմբային նորմերը, եթե նորմերը նախատեսում են արդյունավետության ցածր մակարդակ, ապա նման խմբերի անդամները կարող են խոչընդոտել դրանց բարձրացմանը: Մյուս կողմից, արդյունավետությունը բարձրանում է բավականին բարձր մոտիվացիայով մասնակիցների առկայության դեպքում:

Կ. Լևինը գտնում էր, որ համախմբվածությունը խմբի անդամների միջև և խմբի նկատմամբ գրավչության աստիճանն է: Համախմբվածությունը դրսևորվում է խմբում մնալու, ընդհանուր խնդիրների լուծման ժամանակ համագործակցելու և խմբի պահպանման ձգտման մեջ: Կ.Լևինը համախմբվածությունը սահմանում էր որպես խմբում դրական ուժերի փոխադարձ ձգողականության և բացասական ուժերի փոխադարձ վանողականության արդյունք՝ որպես ուժերի համընդհանուր դաշտ, որը անդամներին ստիպում է մնալ խմբում: Ընդհանուր առմամբ որքան խումբը համապատասխանում է մարդկանց էմոցիոնալ միջանձնային կապերի մեջ պահանջմունքին, այնքան ավելի է համախմբված [2, էջ 50]:

Ռուս հոգեբանության մեջ համախմբվածության խնդրի լուծման համար ելակետային է սոցիալական և հոգեբանական գործոնների միասնության սկզբունքը, քանի որ փոքր խումբը գտնվում է հասարակության հետ որոշակի կապի մեջ, և համախմբվածությունը դիտարկվում է որպես համատեղ գործունեության առաջատար գործոն: Այդ դեպքում խմբի ձևավորման և նրա հետագա զարգացման գործընթացը դիտարկվում է որպես համախմբվածության բարձրացման գործընթաց, որը հիմնվում է նախ անհատների համատեղ գործունեության մեջ ընդգրկման և ապա՝ խմբի էմոցիոնալ գրավչության բարձրացման վրա: Համատեղ գործունեությունը հիմք է էմոցիոնալ հարաբերությունների և արժեքային կողմնորոշումների միասնության առաջացման համար: Համատեղ գործունեության խնդրով զբաղվել են Բ. Ֆ. Լոմովը, Լ. Ի. Ումանսկին, Ա. Ն. Լուտոշկինը և այլք: Համատեղ գործունեության սոցիալ-հոգեբանական ասպեկտներն արտացոլվել են Ռ. Ս. Նեմովի, Ն. Ն. Օբոզովի, Ա. Լ. Ժուրավևի, Ա. Ս. Չերնիշևի, Ի. Պ. Վոլկովի և այլոց աշխատություններում, որտեղ ուսումնասիրվել են կոլեկտիվների առանձնահատկությունները, որոնք հանդես էին գալիս որպես գործունեության սուբյեկտներ:

Ա. Վ. Պետրովսկու ստրատոմետրիկական տեսությունը հիմք էր խմբերի և կոլեկտիվների համախմբվածության ընկալման համար: Այստեղ սոցիալապես նշանակալից առարկայական գործունեությունը ներխմբային ակտիվության բոլոր ձևերի կայացման ու զարգացման առաջատար գործոն է: Տվյալ հայեցակետում գործունեությամբ միջնորդավորված գործողությունը հանդես է գալիս խմբում կատարվող սոցիալ-հոգեբանական գործոնների կարևորագույն համակարգ կազմող հատկանիշի դերում: Այդ տեսակետից խումբը հանդես է գալիս որպես հիերարխիկ կառուցակարգված ակտիվության բազմամակարդակ համակարգ, որը բաղկացած է տարբեր աստիճանով համատեղ գործունեությամբ միջնորդավորված տարբեր շերտերից: Առաջին՝ մակերեսային շերտը, անմիջական կախվածության միջանձնային հարաբերությունների հանրագումարն է, այսինքն՝ խմբի անդամների միջև փոխադարձ համակրանքը և հակակրանքը, էմոցիոնալ մակարդակը: Երկրորդ շերտն ավելի խորքային է, այն կազմված է փոխհարաբերություններից, որոնք միջնորդավորված են խմբային գործունեության արժեքային բնութագրումներով, խմբի զարգացման մակարդակը պայմանավորված է այդ շերտի զարգացմամբ: Խմբում տարաձայնությունների բացակայությունը համատեղ խմբային գործունեության արդյունք է: Երրորդ ավելի խորը շերտը կազմվում է ամբողջ խմբի կոնկրետ, նպատակաուղղված գործունեությունը կանխորոշող հարաբերություններից, նրա նպատակներից, խնդիրներից, հասարակության սոցիալական հարաբերությունների համակարգում զբաղեցրած տեղից: Այսպիսով՝ համախմբվածության ձևավորումը կարելի է դիտարկել որպես համատեղ գործունեության հաջորդական ընդգրկում խմբի անդամների միջև բազմաձև շփումների միջնորդավորման մեջ [1, էջ 214-215]:

Ռազմական հոգեբան Պ. Ա. Կորչեմնին գտնում է, որ նման փոխհարաբերություններն իրագործվում են համատեղ գործունեության սերտորեն փոխկապակցված երեք հիմնական ոլորտներում՝ բարոյաքաղաքական, ռազմական-մասնագիտական և միջանձնային-կենցաղային: Համախմբվածությունն այդ ոլորտներում իրագործվում է օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ մակարդակներում (աղյուսակ 1) [3, էջ 199]:

Աղյուսակ 1

Համախմբվածության կառուցվածքային բաղադրիչները

Համատեղ գործունեության ոլորտները	Բարոյաքաղաքական	Ռազմական-մասնագիտական	Միջանձնային-կենցաղային
Համախմբվածության բաղադրիչները	Բարոյաքաղաքական միասնությունը	Մարտական համագործակցվածություն	Հոգեբանական համատեղելիություն
Համախմբվածության օբյեկտիվ ցուցանիշները	Համատեղ գործունեության վերաբերյալ դիրքորոշումների, մոտիվների, նպատակների, պահանջմունքների, աշխարհայացքների ընդհանրության աստիճանը	Համատեղ մարտական գործունեության արդյունավետությունը	Հաղորդակցման ոչ կոնֆլիկտայնությունը
Համախմբվածության սուբյեկտիվ ցուցանիշները	Համախոհների փոխադարձ վստահությունը, համագործակցելու ցանկությունը	Ծառայողական և մասնագիտական հարցերի վերաբերյալ փոխհասկացումը	Փոխադարձ հուզական բավարարվածությունը

Համախմբվածությունը խմբի անդամների միջև առաջացնում է էմոցիոնալ կապվածություն և հավատարմություն ընդհանուր խնդիրների նկատմամբ, ապահովում է կայունություն խմբում: Ընդհանուր նպատակին հասնելու ձգտումով միավորված խմբի անդամների փոխկախվածությունը պայմանավորում է դժվարությունները հաղթահարելու և անձնային տարածայնությունները հարթելու պատրաստականությունը: Նման խմբերն աշխատում են բավականին արդյունավետ և կարող են բարձրացնել ամբողջ կազմակերպության արդյունավետությունը, սակայն խմբի և կազմակերպության նպատակների տարբերության դեպքում համախմբվածության բարձր աստիճանը կարող է բացասաբար անդրադառնալ ամբողջ կազմակերպության գործունեության վրա: Չափից ավելի համախմբվածության բացասական կողմերից կարող է լինել նաև նրա անդամների մոտ խմբային միակարծիքության զարգացումը: Այդ միտումն առաջանում է կարծիքների արագ զուգամիտման և միմյանց հետ համաձայնվելու պատրաստականության արդյունքում՝ հաշվի չառնելով սխալվելու հավանականությունը, չնայած դրան՝ համախմբվածությունը ցանկալի է խմբում:

Համախմբվածության դրական էֆեկտի բարձրացման համար ստորաբաժանման հրամանատարը պետք է պարբերաբար բացատրի խմբի նպատակները և դրա փոխադարձ կապը զորամիավորման նպատակների հետ՝ ստեղծելով պայմաններ, երբ խմբի անդամը կկարողանա հասկանալ սեփական ներդրման կարևորությունն այդ նպատակներին հասնելու ճանապարհին: Բացի դրանից, համախմբվածությանը նպաստում է խմբի անդամների անձնական պահանջումների բավարարումը խմբում կամ խմբի օգնությամբ:

Անձնակազմի և մարտական հաշվարկների համախմբվածության հիմնական ուղղությունները կարելի է բնութագրել հենվելով համախմբվածության սոցիալ-հոգեբանական հայեցակարգի վրա՝ առանձնացնելով այնպիսի կարևոր բաղադրիչներ, ինչպիսիք են բարոյաքաղաքական միասնությունը, մարտական համագործակցվածությունը և հոգեբանական համատեղելիությունը:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. **Андреева Г. М.** Социальная психология : учебник / Г. М. Андреева. 5-е испр. и доп. М., М., “Аспект Пресс”, 2014. 363 с.
2. **Галкина Т. П.**, Социология управления: от группы к команде. М.: «Финансы и статистика, 2001, 219с.
3. **Корчемный П.А. и др.**, Военная психология: методология, теория, практика.-М., 2010. 340 с.
4. **Макаров Ю.В.** Формирование групповой сплоченности средствами социально-психологического тренинга // Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена. 2010. N128, с. 72-83.
5. **Морено Я. Л.** Социометрия: Экспериментальный метод и наука об обществе: Пер. с англ., М., “Академический проект”, 2006. 315 с.

ՀԱՄԱԽԱՐԱՎԱԾՈՒԹՅԱՆ ՍՈՑԻԱԼ-ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ԵՐԵՎՈՒՅԹԻ ԴԵՐԸ ԶԻՆՎՈՐԱԿԱՆ
ՍՏՈՐԱԲԱԺԱՆՈՒՄՆԵՐԻ ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ՄԵԶ

Ավագիմյան Հայկ

ՎՊՀ հոգեբանության և սոցիոլոգիայի ամբիոնի դոցենտ, հոգ. գիտ. թեկն.

Ամփոփում

Անձնակազմի և մարտական հաշվարկների համախմբվածության հիմնական ուղղությունները կարելի է բնութագրել՝ հենվելով համախմբվածության սոցիալ-հոգեբանական հայեցակարգի վրա՝ առանձնացնելով այնպիսի կարևոր բաղադրիչներ, ինչպիսիք են բարոյա քաղաքական միասնությունը, մարտական համագործակցվածությունը և հոգեբանական համատեղելիությունը:

Բանալի բառեր. համախմբվածություն, արժեքանորմատիվային միասնություն, գործունեության արդյունավետություն, համատեղ գործունեության ոլորտներ, միջանձնային հարաբերություններ:

РОЛЬ СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ФЕНОМЕНА ГРУППОВОЙ СПЛОЧЕННОСТИ
В ЭФФЕКТИВНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ АРМЕЙСКИХ ПОДРАЗДЕЛЕНИЙ

Авагимян Гайк

Доцент кафедры психологии и социологии ВГУ, канд. псих. наук

Резюме

Основные направления сплочения экипажей и боевых расчетов можно охарактеризовать, опираясь на социально-психологическую концепцию сплоченности с выделением таких ведущих ее компонентов, как морально-политическое единство, боевая сработанность и психологическая совместимость.

Ключевые слова: групповая сплоченность, ценностно-нормативное единство, эффективность деятельности, сферы совместной деятельности, межличностные отношения.

ROLE OF SOCIAL-PSYCHOLOGICAL PHENOMENON OF CONSOLIDATION ON EFFECTIVE
FUNCTIONING OF MILITARY SUBDIVISIONS

Avagimyan Hayk

Docent of Psychology and Sociology Chair of VSU, C.P.S

Summary

In the article it is discussed that the main directions of consolidation of the staff and military squads can be described basing on the social-psychological concept of consolidation by specifying such important components, as moral unity, military cooperation and psychological compatibility.

Keyword: Cohesion, unity of standard value, efficiency of activity, fields of joint activity, interpersonal relations.

**ՀԻՆՎՈՐԱԿԱՆ ՍՏՈՐԱԲԱԺԱՆՈՒՄՆԵՐԻ ՀՐԱՄԱՆԱՏԱՐՆԵՐԻ
ԿՈՆՖԼԻԿՏԱԼՈԳԻԱԿԱՆ ԿՈՄՊԵՏԵՆՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ՈՐՊԵՍ ՄԻՋԱՆՁՆԱՅԻՆ
ԿՈՆՖԼԻԿՏՆԵՐԻ ՆՎԱԶՄԱՆ ՊԱՅՄԱՆ**

ԲԵՋԱՆՅԱՆ ԱՐՄԵՆ

Առողջության և կրթության հայկական կենտրոն
«Ապագա» հոգեբանական ծառայության ղեկավար, հոգ. գիտ. թեկն.,

Թեմայի արդիականությունը: Հայաստանի Հանրապետության զինված ուժերում կոնֆլիկտների ծագման և լուծման յուրահատկությունը հոգեբանության և հատկապես սոցիալական, կառավարման ու կազմակերպական կոնֆլիկտաբանության տեսանկյունից հրատապ խնդիր է:

Այդ պատճառով, ելնելով խնդրի արդիականությունից ու հրատապությունից, նրա գիտագործնական մեծ նշանակությունից, անբավարար մշակվածությունից՝ որոշվեց սույն հետազոտության թեման:

Հետազոտության նպատակն է բացահայտել կոնֆլիկտների հոգեբանական առանձնահատկությունները զինվորական ստորաբաժանումներում և տալ դրանց ծագման, կանխարգելման և լուծման ուղիները, պատճառահետևանքային կապերը, ինչպես նաև արդյունավետ կառավարման մեխանիզմները՝ գործնական մոտեցումների որոշման և որոշակի պայմաններում դրանց լուծման համար:

Հետազոտության օբյեկտն են՝ միջանձնային կոնֆլիկտները զինվորական ստորաբաժանումներում:

Հետազոտության առարկան զինվորական ստորաբաժանումներում կոնֆլիկտների հոգեբանական պատճառներն են, դրանց բնութագրերը, հոգեբանական մեթոդական պայմանները և դրանք կառավարելու միջոցները:

Հետազոտությանն առաջադրվել է հետևյալ վարկածը. ենթադրվում է, որ զինվորական կազմակերպությունները կոնֆլիկտաբանական միջավայր են, որտեղ կոնֆլիկտածին միջավայրի ձևավորման հիմնական աղբյուրն է ինտերիորիզացիայի գործընթացը: Հետևաբար զինվորական միկրոմիջավայրը ստեղծում է կազմակերպության սուբյեկտի և օբյեկտի այնպիսի հարաբերություններ, որոնք պահանջում են հատուկ կոնֆլիկտախույս կառավարման ռազմավարություն:

Հետազոտության խնդիրներն են.

1. Տեսամեթոդաբանական վերլուծությամբ ընդհանրացնել հոգեբանական գործոնների հետազոտության խնդիրները՝ մասնավորապես զինվորական ստորաբաժանումներում կոնֆլիկտների առանձնահատկությունները մեծամիջավայրի (մակրոմիջավայր) և մանրամիջավայրի (միկրոմիջավայր) փոխհարաբերության յուրահատկության տեսանկյունից:

2. Վեր հանել կոնֆլիկտների առաջացման, զարգացման ընթացքի առանձնահատկությունները զինվորական ստորաբաժանումներում:

3. Մշակել և նախապատրաստել պատեհաժամ ախտորոշման մեթոդներ:

Հետազոտության մեթոդաբանական հիմքը և գիտահայեցակարգային հենքն են կազմում համակարգային մոտեցումը, ընդհանուր և կիրառական կոնֆլիկտաբանության

և կոնֆլիկտների հոգեբանության տեսությունն ու կազմակերպչական հոգեբանության և կառավարման հոգեբանության տեսությունն ու մեթոդաբանությունը, սոցիալ-հոգեբանության տեսությունն ու մեթոդաբանությունը, ակմեոլոգիայի տեսությունը, անձի զարգացման և նրա արհեստավարժ գործունեության ձևավորման մոտեցման տեսությունը, հոգեբանական իրազեկության և կոմպետենտության հայեցակարգերը:

Հետազոտության մեթոդները: Առաջադրված խնդիրները լուծելու նպատակով հետազոտության մեջ կիրառվել է համախումբ մեթոդական գծիքակազմ, որը ներառում է մի կողմից համագիտական մեթոդները (տեսական վերլուծություն, ընդհանրացում, մաթեմատիկական վերլուծություն), մյուս կողմից՝ հոգեբանական մեթոդները (հարցաթերթային հարցում, հարցազրույց, դիտում, փորձագիտական գնահատական, բանավեճ, թեստ):

Ինչպես ցույց են տվել մեր դիտարկումները և խնդրի նախնական վերլուծությունը, զիվորական միջավայրում կոնֆլիկտների զգալի մասն առավելապես հոգեբանական պատճառներ ունի, դրա համար կոնֆլիկտների հոգեբանության իմացությունը դրանք ուսումնասիրելու և լուծելու առումով առաջնային է համարվում: Միաժամանակ, այդ կոնֆլիկտները ենթարկվում են ընդհանուր օրինաչափությունների, որոնք հիմնավոր են կամայական կոնֆլիկտի համար, այսինքն՝ դրանց ուսումնասիրությունը հիմնվում է կոնֆլիկտների բնույթի իմացության ընդհանրական համակարգի և դրանց օրինաչափությունների, մակրոռոշիչների (դետերմինանտների), դինամիկայի, որոշակի յուրահատկության վրա:

Հետազոտության նորույթը. զիվորական ստորաբաժանումներում կոնֆլիկտների կառավարման ընթացքում կարողանալ նկատել, հաշվի առնել և հենվել ինչպես կոնֆլիկտի, այնպես էլ կոնֆլիկտող կողմերի հոգեբանական պայմանների, գործոնների և առանձնահատկությունների վրա, զարգացնել հրամանատարների կոնֆլիկտաբանական կոմպետենտությունը:

Սույն աշխատանքի ընտրամքը և գործնական նշանակությունը զիվորական ստորաբաժանումներում կոնֆլիկտների կանխարգելումն ու կանխումն է, հրամանատարների ու անձնակազմի մոտ կորպորատիվ մշակույթի, կոնֆլիկտալոգիական կոմպետենտության ձևավորումն ու զարգացումը:

Հետազոտության փուլերը և կազմակերպումը: Ըստ մեթոդաբանական և մեթոդական հիմնավորվածությամբ էմպիրիկ հետազոտությունների հարցումը իրականացվեց երկու ուղղությամբ: Առաջին ուղղության հետազոտություններում իրականացվել է խնդրի փորձագիտական գնահատում, ընդ որում՝ փորձագետի դերով հանդես եկան իրենք՝ հրամանատարները՝ թվով 20 անձ:

Երկրորդ ուղղությամբ անցկացվեց զիվորական ծառայությունից զորացրված 80 երիտասարդների հարցում:

Փորձագիտական գնահատումները ևս իրականացվեց երկու փուլով: Առաջին փուլում ճշգրտվեց էմպիրիկ հետազոտությունների խնդրահարույց դաշտի բովանդակությունը, անցկացվեց զրույց հրամանատարների հետ, որոնք հանդես եկան որպես փորձագետներ: Այդ զրույցի և հարցազրույցի հիման վրա փորձագիտական գնահատման համար մշակվեց հարցաթերթի առաջին տարբերակը՝ որպես չափորոշված հարցազրույց [1]:

Հարցաթերթը վերաբերում էր զիվորական կազմակերպություններում ծագած կոնֆլիկտների ընդհանուր բնութագրերի գնահատականին, դրանց գործառույթներին, տարբեր տիպի կոնֆլիկտների գերակշռությանը, դրանց ազդեցությանը համատեղ

գործունեության փոխհարաբերության և արդյունավետության վրա, նախաձեռնողների վրա, հոգեբանական և այլ պատճառների վրա, բուն հրամանատարների և անձնակազմի՝ կոնֆլիկտի ընթացքում վարքի վրա ներգործող հոգեբանական առանձնահատկությունների վրա, կոնֆլիկտների մեթոդների լուծման վրա և այլն:

Տեսամեթոդական վերլուծությունը հնարավորություն տվեց վեր հանել հետևյալ դրույթները. զինվորական ստորաբաժանումներում միջանձնային կոնֆլիկտները կազմակերպական կոնֆլիկտների մի յուրահատուկ տեսակ են, որոնք բնորոշ չեն կազմակերպչական կոնֆլիկտների ընդհանուր տիպին և ունեն իրենց տարբերակիչ առանձնահատկությունները՝ պայմանավորված հետևյալ էական հոգեբանական գործոններով՝

- այս կազմակերպությունները կազմակերպական և մասնագիտական միջավայր են՝ լատենտ և բաց կոնֆլիկտայնության բարձր մակարդակով, «կոնֆլիկտային իրականությունների յուրահատուկ աշխարհով»:

- կոնֆլիկտներն այստեղ օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ պատճառների հետևանք են, որտեղ նշանակալից պատճառներից են միջավայրի բարձր կոնֆլիկտայնությունը, ներքին մրցակցությունը, անձնակազմի մեջ տարածում գտած այնպիսի հոգեբանական դրսևորումներ, ինչպիսիք են՝ վարքի և գործունեության իրական դրդապատճառների քողարկումը, վարքի դեկլարատիվ դրսևորումները, դոմինանտության ձգտումը:

Դատողությունների համեմատական վերլուծությունը հանգեցրեց այն եզրակացության, որ զինվորական կազմակերպություններում կոնֆլիկտների կանխարգելման կարևոր հոգեբանական մեթոդական պայմաններից են՝

- բոլոր մակարդակներում հրամանատարների կոնֆլիկտաբանական և հոգեբանական կոմպետենտության զարգացումը,

- հաղորդակցման և փոխազդման «պատկերավոր դիստնանսի» (պարտականությունների, հոգեբանական անհամատեղելիության, կառավարման ոճի և այլնի ասիմետրիկ ընկալման) [5] վերացումը, կորպորատիվ մշակույթի զարգացումը,

- հոգեբանական մշտադիտարկման իրականացումը:

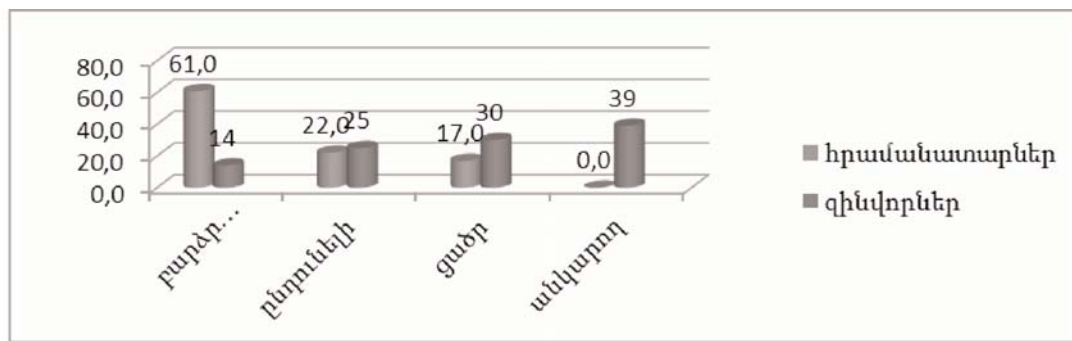
Հետազոտության արդյունքները ուսումնասիրելիս ակնհայտ դարձավ, որ անձնակազմն ավելի հուզականորեն է արձագանքում կոնֆլիկտներին, ցավագին վերապրում դրանք: Զինվորական ստորաբաժանումներում կոնֆլիկտների պատճառների առկայության վերաբերյալ նկատելի են գործնականում փոխակերպված գնահատականներ. հրամանատարների 40% և ենթակաների 60% գտնում են, որ կոնֆլիկտներն իրենց ստորաբաժանումներում կարող են լինել ոչ արդյունավետ կառավարման հետևանք և ունեն հոգեբանական հիմք:

Որպես կոնֆլիկտների կարևոր պատճառ են նշվել նաև հրամանատարների բարոյական հատկանիշներն ու նորմատիվային պահվածքը: Ակնհայտ է հրամանատարների և ենթակաների «Ես դեկլար եմ» կերպարի տարաբնույթ ընկալումը:

Տարբեր են նաև կոնֆլիկտների կանխարգելման գործունեության գնահատականները. ի տարբերություն հրամանատարների զինվորները գտնում են, որ նման աշխատանք գրեթե չի իրականացվում:

Տարբեր են նաև հրամանատարների՝ կոնֆլիկտները լուծելու կարողության գնահատականները, զինվորներն այդ ունակությունները զգալիորեն ավելի ցածր են գնահատում (14%), քան իրենք՝ հրամանատարները (61%) (նկար 1):

Ինչպես ցույց են տվել էմպիրիկական հետազոտությունները, կոնֆլիկտների կանխման կարևոր պայման է ստորաբաժանումների հրամանատարների կոնֆլիկտաբանական կոմպետենտության ձևավորումը և զարգացումը:

Նկար 1. Հրամանատարների կոնֆլիկտներ լուծելու կարողությունների գնահատական

Հոգեբանական մեթոդաբանական հետազոտություններում [2] ցույց է տրվել, որ կոնֆլիկտաբանական կոմպետենտությունը, լինելով հոգեբանական կոմպետենտության տեսակ, կառավարչական գործունեության սուբյեկտների կարևոր մասնագիտական կոմպետենտության բաղկացուցիչ մաս է և մտնում է անձի և գործունեության մասնագիտացման համակարգի մեջ: Հրամանատարի կոնֆլիկտաբանական կոմպետենտությունը դիտվում է որպես անձի և գործունեության մասնագիտացման կոգնիտիվ-կարգավորիչ ենթակառուցվածք, որը հնարավորություն է տալիս կանխագուշակել կոնֆլիկտները, արդյունավետորեն ղեկավարել և օբյեկտիվ հիմքով լուծել դրանք:

Հրամանատարի կոնֆլիկտաբանական իրազեկվածության համակարգը ներառում է մի շարք փոխկապակցված բաղադրիչներ.

- գնոստիկական՝ կապված կոնֆլիկտաբանական գիտելիքների հատուկ համակարգի տիրապետման հետ,
- կարգավորող՝ ներառում է ընդդիմադիրների և կոնֆլիկտի վրա ներգործության հմտություն, այն օբյեկտիվորեն լուծելու ունակություն, կոնֆլիկտների կանխարգելման իրականացում,
- նախագծող՝ պահանջում է կոնֆլիկտային իրադրությունների առաջացման և բխվող կողմերի պահվածքը կռահելու ունակություն,
- հակազդական-կարգավիճակային՝ դրսևորվում է կոնֆլիկտային իրավիճակներում արդյունավետ հակազդող կապերի համակարգում և իրավունք է տալիս գործել կոնֆլիկտների կառավարման և լուծման ուղղությամբ,
- նորմատիվային՝ սահմանում է իրավասությունների շրջանակը և կոնֆլիկտների կառավարման ու լուծման ոլորտը, հաղորդակցական՝ ենթադրում է կոնֆլիկտի և նրա լուծման պայմաններում արդյունավետ գործնական շփում իրականացնելու ունակություն [3]:

Կոնֆլիկտային կոմպետենտության զարգացումն անհրաժեշտ է զինվորական ստորաբաժանումների բոլոր հրամանատարներին, քանի որ նրանցում կոնֆլիկտների առաջացման հաճախակիությունը բավականին մեծ է, սակայն կոմպետենտության ինքնուրույն ձևավորումը և զարգացումը դժվար խնդիր է, դրա համար անհրաժեշտ է նրանց համար ապահովել հատուկ ուսուցանող սեմինարներ կամ հոգեբանական թրեյնինգներ:

Այսպիսով՝ հոգեբանական կոմպետենտության բարձր մակարդակը հանդիսանում է ոչ միայն կոնֆլիկտների կանխարգելման կարևոր պայման, այլ ելնելով այդ գործունեության բովանդակությունից՝ նաև դրանց նախագուշացման գործոն:

Ինչպես արդեն նշվել է, կարևոր է հրամանատարի ակմեոլոգիական իրազեկվածու-

թյան մակարդակի բարձրացումը, այդ իսկ պատճառով դրա զարգացումը հատուկ պայման է կոնֆլիկտների կանխարգելման և նախազգուշացման համար[4]:

Եզրակացություններ

1. Կոնֆլիկտներն զինվորական ստորաբաժանումներում հիմնականում միջանձնային են և հուզական, «հորիզոնական», կարճատև, շեշտված հիմնականում առարկայի վրա:

2. Առևտրային կազմակերպություններում որպես կոնֆլիկտների հոգեբանական պատճառներ գերակշռում են մրցակցությունը, հոգեբանական անհամատեղելիությունը, կորպորատիվ մշակույթի ցածր մակարդակը:

3. Կոնֆլիկտների լուծման ընթացքում զինվորական ստորաբաժանումների հրամանատարները որպես «դատավոր» հաճախ կիրառում են հարկադրման, ստիպողականության մոտեցում՝ հիմնված կոնֆլիկտի սեփական ընկալման վրա:

4. հրամանատարների համար կոնֆլիկտաբանական իրադեկությունը և միջանձնային կոնֆլիկտների լուծման հմտությունները չեն դիտվում որպես մասնագիտական իրադեկության բաղադրիչ:

5. Միջինից ցածր մակարդակի վրա են հրամանատարների կառավարման հմտությունները, բարձր է կառավարման ժամանակ կարծրատիպային մոտեցումները:

Այսպիսով՝ առևտրային կազմակերպություններում կոնֆլիկտների կանխարգելման և կանխման կարևորագույն պայմաններից են հրամանատարների կոնֆլիկտաբանական կոմպետենտության զարգացումը: Կարևոր հոգեբանական գործոններից են նաև հարաբերությունների, հաղորդակցման և հոգեբանական մթնոլորտի մշտադիտարկումը, կոնֆլիկտային իրավիճակներում հրամանատարների կոնֆլիկտային իրադրությունում գործելու պատրաստվածության զարգացումը:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. **Ավանեսյան Հ. Մ.** Փորձաքարական հոգեբանություն // Ուսումնական ձեռնարկ Եր., «Էդիթ պրինտ», 2010. էջ 49-73:
2. **Денисов О.И.** Проблема конфликтологической компетентности руководителя. М, МААН, 2000. 35с.
3. **Сокоп Е. М.** Профилактика межличностных конфликтов в организациях: Автореф. дис. канд. психол. наук. М., 2003.
4. **Спивак В.А.** Корпоративная культура. СПб.: ПИТЕР, 2001
5. **Филиппов А.В. и др.** Производственная социология, психология и педагогика. М., “Высшая школа”, 1989. 255 с.

ԶԻՆՎՈՐԱԿԱՆ ՍՏՈՐԱԲԱԺԱՆՈՒՄՆԵՐԻ ՀՐԱՄԱՆԱՏԱՐՆԵՐԻ ԿՈՆՖԼԻԿՏԱԼՈԳԻԱԿԱՆ ԿՈՄՊԵՏԵՆՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ՈՐՊԵՍ ՄԻՋԱՆՁՆԱՅԻՆ ԿՈՆՖԼԻԿՏՆԵՐԻ ՆՎԱԶՄԱՆ ՊԱՅՄԱՆ

*Բեջանյան Արմեն
Հոգ. գիտ. թեկնածու*

Ամփոփում

Հոդվածում կարևորվում է զինվորական ստորաբաժանումներում հոգեբանական մթնոլորտի բարելավումն ու կորպորատիվ մշակույթի ձևավորումը, պարբերաբար հոգեբանական մշտադիտարկման գործընթացը:

Բանալի բաներ. կոնֆլիկտների ծագում, կոնֆլիկտների հոգեբանական առանձնահատկությունները զինվորական ստորաբաժանումներում, կոնֆլիկտների կառավարման մեխանիզմները:

КОНФЛИКТОЛОГИЧЕСКАЯ КОМПЕТЕНТНОСТЬ КОМАНДИРОВ КАК ОСНОВА СНИЖЕНИЯ
МЕЖЛИЧНОСТНЫХ КОНФЛИКТОВ В ВОИНСКИХ ПОДРАЗДЕЛЕНИЯХ

Беджанян Армен
Канд. псих. наук

Резюме

В статье отмечена значимость улучшения психологического климата и формирования корпоративной культуры в воинских частях, а также необходимость регулярного проведения психологического мониторинга.

Ключевые слова: возникновение конфликтов, особенности психологических конфликтов в воинских частях, механизмы управления конфликтами.

COMPETENCY OF CONFLICT RESOLUTION STUDIES OF MILITARY SUBDIVISION OF
OFFICERS AS A DESCENDING CONDITION OF INTERPERSONAL CONFLICTS

Bejanyan Armen
Candidate of Psychological Sciences

Summary

In the article it is signified the improvement of psychological field and the formation of corporative culture in military subdivisions, and occasional psychological monitoring process.

Keywords: genesis of conflict, psychological peculiarities of conflict in military subdivisions, managing mechanisms of conflict.

**ՏԵՂԵԿԱՏՎԱԿԱՆ-ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄԸ ՀԱՅ ԱԴԻԲԵՋԱՆԱԿԱՆ
ՀԱԿԱՄԱՐՏՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՏԵՔՍՏՈՒՄ**

ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ ԳԱՅԱՆԵ

ՀՀ Պետական կառավարման ակադեմիայի
կառավարման հոգեբանության ամբիոնի
դոցենտ, հոգ. գիտ. թեկնածու

ԽԱԶԻԿՅԱՆ ՎԱՆՈՒՀԻ

ՀՀ Պետական կառավարման ակադեմիայի
կառավարման հոգեբանության ամբիոնի
մագիստրանտ

21-րդ դարն իրավացիորեն անվանում են ինֆորմացիոն հասարակության դարաշրջան: Աշխարհում ձևավորվել է համընդհանուր տեղեկատվության մի հարթակ, որի շրջանակներում տեղի է ունենում ինֆորմացիայի ստեղծում, մշակում, ձևափոխում և շրջանառում կամ խեղդում: «Ով տիրապետում է տեղեկատվությանը, նա տիրում է աշխարհին» հայտնի սկզբունքով ԶԼՄ-ներն արտադրում և տարածում են «անհրաժեշտ» ինֆորմացիան և նրանց դերը նշանակալիորեն մեծանում է հասարակության զարգացման փուլային կամ ճգնաժամային շրջաններում:

Տեղեկատվությունը ժամանակակից աշխարհում դարձել է այն գենքը, որի շնորհիվ պատերազմը մարտի դաշտից տեղափոխվել է տեղեկատվական հարթակ, որտեղ սահմանափակ թվով զոհերի միջոցով ի դեմս տեղեկատվական-հոգեբանական պատերազմների, պայքար է գնում զանգվածային գիտակցության վրա իշխանությունն ունենալու, հակառակորդին հոգեպես կոտրելու, ոչնչացնելու համար: Տեղեկատվական-հոգեբանական պատերազմների միջոցով տեղի է ունենում զանգվածների հոգեբանական մշակում, որը հասարակական գիտակցության մեջ նպատակաուղղված ձևով ստեղծում է նոր պատկերացումներ, դիրքորոշումներ, աշխարհայացք, հասարակական կարծիք և վարք ու հնարավորություն տալիս դրանք կառավարել:

Ժամանակակից պատերազմները ռազմական գործողություններին զուգահեռ, որոնք կոչված են հակառակորդի ֆիզիկական բնաջնջմանը, որպես թիրախ ընտրում են նաև գիտակցությունը՝ հոգեբանական ոչնչացումը, որի վրա ազդեցության մեթոդները ոչ բոնի են և կարող են իրականացվել թե՛ պատերազմին նախորդող, թե՛ բուն ռազմական գործողությունների ընթացքում և թե՛ դրանց դադարից հետո: Այստեղ գործ ունենք արդեն տեղեկատվական պատերազմների, մասնավորապես տեղեկատվական-հոգեբանական պատերազմի հետ, որի գլխավոր նպատակը հասարակության վրա զանգվածային հոգեբանական ներգործությունն է, որը փոխում է մարդկանց կյանքը, գոյության ձևերը, բնակչության սոցիալական դրվածքը, հասարակական կարգը՝ ստեղծելով փոխհարաբերությունների նոր որակներ և ձևեր:

Տեղեկատվական-հոգեբանական պատերազմները այսօր դարձել են այն հիմնական ճակատը, որտեղ չեն կրակում հրազենից, սակայն կրակոցները կարող են շատ ավելի մեծ աղետների պատճառ դառնալ: Տեղեկատվական պատերազմների հիմնական թիրախը պետական քարոզչության միջոցով հարևան-թշնամի կամ ոչ դաշնակից պետությանը վնաս հասցնել ու սեփական քաղաքական առաջնահերթություններն իրականացնելն է: Իրականացվում է բացասական քարոզչություն՝ «նպատակն արդարացնում է միջոցները» սկզբունքով ստեղծել թշնամու ոչ մարդկային կերպար, ինչից հետո մրցակցին ոչնչացնելը բարոյափոխական տեսանկյունից ընդունելի է դառնում հան-

րության կողմից:

Ինչպես նշում է Պ. Լայմբարջերը [8] հոգեբանական պատերազմը այնքան լայն ճանաչում է ստացել, որ արդեն խոսքը այն մասին չէ գնալ դրան, թե ոչ, այլ այն մասին, թե ինչպես հնարավորինս օգտագործել այն: Ինֆորմացիոն պատերազմները դարձել են արդի հասարակությունների էությունը, գործընթացներն ու հաջողությունները պայմանավորող կարևոր ֆենոմեն:

Այսօր համաշխարհային տեղեկատվական դաշտում Հայաստանը նույնպես ներքաշվել է վիրտուալ պայքարի մեջ՝ կապված ԼՂՀ-ի և Ադրբեջանի միջև դեռևս չկարգավորված հակամարտության և Թուրքիայի կողմից հայոց ցեղասպանության ճանաչման ժխտողական քաղաքականության հետ: Այս պարագայում կարծում եմ, որ շատ կարևոր է տեղեկատվահոգեբանական պատերազմների զարգացման պատմության, համաշխարհային փորձի, դրանց իրականացման տեխնիկաների ու ազդեցության մեխանիզմների ուսումնասիրությունը, ինչը հնարավորություն կտա ավելի արդյունավետ համակարգել ու իրականացնել սեփական գործողությունները, մշակել նոր ու ազդեցիկ միջոցներ՝ հակառակորդի ապակայունացնող քայլերին դիմակայելու համար:

Հոգեբանական տարբեր հնարքներով հակառակորդին ոչնչացնելու մասին հայտնի են դեռևս հին ժամանակներից: Չին փիլիսոփա Սուն Ցզին (մ.թ.ա. 6-րդ դար) ներկայացրել է դասական դարձած մարտավարությունը՝ քայքայել այն լավը, որ գոյություն ունի թշնամու մոտ, ներքաշել նրա կարկառուն ներկայացուցիչներին հանցավոր արարքների մեջ, դարձնել նրանց խեղկատակ հասարակության առաջ, համագործակցության համար օգտագործել ամենանողկալի մարդկանց:

Պատերազմի նոր ձևերը սկսեցին դրսևորվել տպագրության զարգացմանը զուգահեռ, որի շնորհիվ ստեղծվեցին ապատեղեկատվության լայն հնարավորություններ: Թերթերը որպես հոգեբանական պատերազմի միջոց կիրառել է Հ.Կեսարը: Իսկ Բ.Նապոլեոնը գտնում էր, որ 5 թերթ ավելի մեծ վնաս կարող է հասցնել թշնամուն, քան բազմահազար բանակը: Նրա ինֆորմացիոն պատերազմի դրույթները առավել քան արդիական են. քարոզել միահամուռություն սեփական բանակում և հակառակը՝ թշնամու, հակառակորդի անբարենպաստ իրադարձությունների լայն լուսաբանում, պատմական փաստերի և տեղեկատվության աղավաղում, սեփական սխալներում հակառակորդին մեղադրում, ծաղրում և այլն:

Տեղեկատվական-հոգեբանական պատերազմի համար կարևոր էր նաև ռադիո հայտնագործությունը: Եթե տպագիր նյութերը կարելի է վերլուծել, գտնել հեղինակներին, ապա ռադիոյի դեպքում դա դժվար է կատարել և ապատեղեկատվության համար լայն դաշտ է բացվում:

Իսկ հեռուստատեսության ծնունդը հեղափոխական դեր ունեցավ տեղեկատվահոգեբանական պատերազմների կատարելագործման մեջ: Հեռուստատեսությունը հսկայական ազդեցություն ունի հասարակական գործընթացների վրա, այն կարող է ոչ միայն մարդկանց, այլ նաև պետությունների ճակատագիրն ու հետագա բախտը որոշել: Ըստ մասնագետների՝ ցանկացած հեռուստատեսային ռեպորտաժ կամ ելույթ քաղաքական պատվեր է և ձևավորվում է ըստ քաղաքական նպատակահարմարության: Հեռուստատեսությունը ոչ միայն մեծ լսարան է ապահովում, այլև հոգեբանական ներգործության տեսանկյունից ամենարդյունավետ լրատվամիջոցն է: Հենց հեռուստատեսությունն է այսօր կանխորոշում զլորալ տեղեկատվական միջավայրում ապրող միլիոնավոր մարդկանց մտածելակերպը՝ տեղափոխելով նրանց ազգային և պետական սահմաններից

դուրս՝ այլ իրականություն: Նոր հազարամյակում մարդկությունը ձգտում է դառնալ ինֆորմացիոն իմաստով «գլոբալ գյուղ»: Եզրույթը գիտական աշխարհ է բերել կանադացի հայտնի պրոֆեսոր Մարշալ Մաքկլյունը: Ըստ նրա՝ մեդիայի շնորհիվ երկրագունդը փոքրացել, դարձել է մեկ «գյուղ»: «Գյուղի» մի անկյունում կատարվող իրադարձությունն արագ հայտնի է դառնում նրա բոլոր ապրողներին, ակտիվորեն քննարկվում է, որովհետև վերաբերում է բոլորի շահերին: «Եթե հեռուստատեսկրանը գնդակոծում է անհրաժեշտ ռազմամթերքով անհրաժեշտ մարդկանց, ուրեմն այն լավն է» [9, էջ 14-17]:

Այսօր մասնագետները խոսում են հեռուստատեսային հիպնոսի մասին: Նրանց կարծիքով հեռուստացույց դիտող մարդը ընկնում է թեթև տրանսի մեջ, որը, ձևավորելով գիտակցության պասիվ վիճակ, բարենպաստ հող է նախապատրաստում զանազան գաղափարների, համոզմունքների ու հոգեբանական դիրքորոշումների ներդրման համար [2, էջ 68]: Հեռուստատեսության ազդեցության հնարավորությունների ուսումնասիրման առաջատարն է ԱՄՆ-ը, որին բաժին է ընկնում ողջ աշխարհում այդ ոլորտի ուսումնասիրությունների 60%-ը [11, էջ 59]: ԱՄՆ-ում և եվրոպական հեռուստաընկերություններում աշխատում է մոտ 4500 հոգեբան, որոնք մասնագիտական խորհրդատվություն են անցկացնում լսարանի ուսումնասիրման, հաղորդավարների իմիջի ձևավորման, ազդեցությունների ուժեղացման և այլ ոլորտներում:

Հայաստանում հեռուստատեսությունը շարունակում է մնալ ամենահասանելի և ամենաազդեցիկ լրատվամիջոցը: Մինչդեռ այստեղ դեռևս չեն կարևորում հոգեբանների աշխատանքը և կոպիտ սխալներ են թույլ տալիս քարոզչական ոլորտում՝ շրջանառելով աղբյուրազանց լրատվամիջոցներում տեղ գտած ապատեղեկատվական տեսահոլովակային ներկայացումները: Աղբյուրազանց քարոզչության գործիչները, կարևորելով հակահայ քարոզչության մեջ աղբյուրազանցական հայալեզու հեռուստահաղորդումների դերը, 2009 թ. հոկտեմբերից գործարկեցին նոր մեխանիզմ՝ բացելով քառալեզու (ռուսերեն, հայերեն, պարսկերեն և անգլերեն) լրատվություն տրամադրող ATV-Int արբանյակային հեռուստաալիքը: Անգլերեն լեզվով դասական ֆիլմերը և ժամանակակից երաժշտական հիթերը ընդմիջվում են լուրերով, որոնք հիմնականում Ղարաբաղյան կոնֆլիկտի և հայ-թուրքական փոխհարաբերությունների վերաբերյալ աղբյուրազանց քարոզչություն են պարունակում:

«Թվային հեղափոխության» շնորհիվ հեռուստատեսության հետ այսօր մրցում և ապագայում՝ ըստ բոլոր կանխատեսումների, առաջ է անցնելու համացանցը: Ինտերնետային տարածությունը այն հարթակն է, որը տալիս է անսահմանափակ հնարավորություն առանց գոհերի և անմիջական շփման վարել պատերազմ՝ մասսակայան ազդեցություն ունենալով մարդկության գիտակցության վրա: Համացանցի մասշտաբայնության շնորհիվ յուրաքանչյուրը կարող է հաղորդակից ու մասնակից դառնալ այլ երկրների կյանքին, ներքաղաքական դրությանն ու արտաքին քաղաքական գործողություններին և որոշակի պատկերացում կազմել այդ տարածաշրջանում տիրող իրավիճակի մասին: Տարբեր սիմվոլների, գույների, ինֆորմացիայի մատուցման ձևերի ու մեկնաբանությունների միջոցով ինտերնետը ազդում է մարդկանց ենթագիտակցության վրա՝ նախօրոք ծրագրավորված արդյունքներ ակնկալելով:

21-րդ դարում մարդիկ ինտերնետ են մտնում բազմազան սարքերից և աշխարհի տեղեկատվությունը on-line կամ ուղիղ եթերով բջջայինի շնորհիվ անընդհատ գտնվում է մեր ձեռքերում: Ծրջանառության մեջ է մտել easy information տերմինը, ինչը ենթադրում

է, որ տեղեկատվությունը փոխանցվում է խիստ պարզունակացված և «զլորալացված» լեզվով [14]: Սոցիալական ցանցերը ևս գործիք են հանդիսանում տեղեկատվական-ցանցակենտրոն պատերազմներ վարելու համար: Որոշ հանգամանքներում այդ կառույցները որոշ իմաստով զանգվածային ոչնչացման զենք են դառնում: Միևնույն ժամանակ, ինտերնետին սպասվում է վերածվել վտանգավոր ցանցի՝ կիբերգրոհների աճող քանակության պատճառով: Այս առումով հետաքրքիր է, որ ԱՄՆ-ում չեն բացառում կիբերգրոհներին ի պատասխան ռազմական հարվածի հնարավորությունը [էջ 7, 96], այսինքն՝ գործողություններն Ինտերնետում կարող են հանգեցնել ինչպես իրական, այնպես էլ վիրտուալ աշխարհների համընդհանուր կործանման:

Ինչպես հին աշխարհում այնպես էլ այսօր տեղեկատվական հոգեբանական պատերազմների իրականացման մեխանիզմների մեջ ավերիչ բաղադրիչներից են քարոզչությունը, ապատեղեկատվությունը, միֆերն ու մանիպուլացիաները: Մրանք այն գործիքներն են, որոնց կիրառման միջոցով կողմերից յուրաքանչյուրը փորձում է հոգեբանական ազդեցություն թողնել թե՛ սեփական ժողովրդի, թե՛ հակառակորդի գիտակցության վրա:

«Քարոզչությունը մարդկանց որոշակի խմբի գիտակցության, զգացմունքների և տրամադրությունների վրա ռազմական, տնտեսական, քաղաքական նպատակներով իրականացվող ներգործությունն է հաղորդակցական ցանկացած միջոցի պարբերաբար օգտագործմամբ» [3, էջ 48]: Քարոզչությունը կոշտ դիրքորոշումներ ունի և ձգտում է մարդկանց պարտադրել որևէ տեսակետ՝ անկախ նրանց ցանկություններից: Այն միակողմանի տեղեկատվական ճնշում է անհատի կամ խմբի վրա, որի ընթացքում միշտ չէ, որ հաշվի են առնվում բարոյական հարցերը: Քարոզչության ազդեցությամբ կարող են տեղի ունենալ այնպիսի ճանաչողական խեղաթյուրումներ, ինչպիսիք են անհատականացումը, երբ բոլոր իրադարձությունները մեկնաբանվում են անձնապես, դիխոտոմիկ մտածողությունը, երբ բոլոր իրադարձությունները դիտարկվում են կամ միայն լավ կամ միայն վատ տեսանկյունից, ընտրողական վերացարկումը, երբ մի տարրին տրվող գնահատակով մեկնաբանվում է ամբողջ երևույթը և այլն [10, էջ 22]:

Այս ամենը, իհարկե, չի ընթանում առանց մանիպուլացիոն գործողությունների, որն իրենից ներկայացնում է դեկավար դասի կողմից մարդու հոգեբանական վիճակի վրա ներազդելու, մտածելակերպի մեջ յուրահատուկ կարծրատիպեր ներշնչելու միջոցով նրանց կառավարում [5, էջ 56]: Աղբրեջանի կողմից իրականացվող մանիպուլատիվ բազմաթիվ տեխնիկաների մեջ կարելի է հիշել այն, որ աղբրեջանական լրատվություններում բազմիցս շրջանառվում է «միջազգային հանրությունը ճանաչում է Աղբրեջանի տարածքային ամբողջականությունը» արտահայտությունը, որի մանիպուլատիվ միջոցը այդ հայտարարությունը մշտապես կրկնելն է միևնույն շարժումներով, բառերով ու նախադասություններով: Դա ընթերցողի մոտ պահանջվող նախադրյալները ձևավորելու և ամրապնդելու արդյունավետ տեխնոլոգիաներից մեկն է [1, էջ 66]:

Հոգեբանական պատերազմների վարման տարածված միջոց է ապատեղեկատվությունը, որը տրվում է սենսացիաների, կարծրատիպերի, կերպարների, նորությունների տեսքով [5, էջ 57]: Ապատեղեկատվության զանազան դրսևորումները նկատվում են զինադադարի խախտման ամեն մի դեպքի ժամանակ, երբ աղբրեջանական մամուլը գրում է հայերի դիվերսիայի փորձի, դրա հաջող կանխման մասին, հայկական կողմի զոհերի թվի ուրճացման ու սեփական կորուստների թվի նվազեցման մասին: Տեղեկատվության ազդեցության արդյունավետության համար նրանում անհրաժեշտ է ճշմար-

տության մասնակի ներկայություն, որն ապահովում են քաղաքական միջերը: ԶԼՄ-ները ստեղծում և վերարտադրում են միջեր՝ կարճ նորությունների կամ հոդվածների, ռադիո-սյուժեների, հեռուստառեպորտաժների և համացանցի միջոցով՝ դրանք դարձնելով հասարակական կարծիքի, գիտակցության կառավարման և ուղղորդման հզոր գործիք ու զենեքատոր: Դրանց գրազետ համադրումը կարող է փոխել հասարակության վերաբերմունքը որևէ խնդրի նկատմամբ: Կեղծ միջերը Ադրբեջանի կողմից բավականին շատ են կիրառվում սերունդների դաստիարակության գործում: Դրանցից են՝ հայերի՝ ադրբեջանցիների նկատմամբ գործած, գործվող և դեռ գործվելիք վայրագությունների մասին պատմությունները, հայկական հողերը Ադրբեջանին պատկանելու և 50 տարով դրանք հայերին վարձակալության տալու պատմությունը, չկա ՀՀ, կա «Արևմտյան Ադրբեջան» («Իրևանի խանություն»), արմենները թյուրքալեզու ցեղ էին, իսկ եկվոր հայերը (գրում են «хай») գողացել են նրանց ինքնանվանումը այլն [4]:

Այսպիսով, տեղեկատվական-հոգեբանական պատերազմը ցանկացած գործողություն է, որի ժամանակ որպես գործիք օգտագործվում է ինֆորմացիան, որն ուղղված է հակառակորդի ինֆորմացիայի և դրա գործառույթների խեղաթուրմանը, ոչնչացմանը, ինչպես նաև սեփական ինֆորմացիան նմանատիպ գործողություններից պաշտպանելուն: Հայաստանի Հանրապետության ներկայիս քաղաքական դրությունը մասնագետներից պահանջում է ուսումնասիրել ժամանակակից աշխարհում հայտնի տեղեկատվական պատերազմների տեխնոլոգիական և հոգեբանական ազդեցության կառուցակարգերը և հենվելով ազգային ու տարածաշրջանային առանձնահատկությունների վրա՝ մշակել նոր ռազմավարություն ոչ միայն հակառակորդի կողմից ցանկացած տիպի ճնշմանը հակահարված հասցնելու համար, այլ նաև նախահարձակ լինելու և տեղեկատվական դաշտում հաղթելու նպատակով:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Ադրբեջանի հակահայկական տեղեկատվական համակարգը, Եր., «Նորավանք», ԳԿՀ, 2009:
2. **Բարսեղյան Գ., Հարությունյան Գ.** Քաղաքական PR. նրա դրսևորման հայաստանյան առանձնահատկությունները: ՀՀ ԳԱԱ, գիտակրթ. միջազգ. կենտրոն. Եր., «Գիտություն», 2009:
3. **Դեմոյան Հ.**, Լեոնային Ղարաբաղի հիմնախնդրի շուրջ քարոզչության և հակաքարոզչության կազմակերպման և իրականացման եղանակների մասին: http://www.noravank.am/upload/pdf/76_am.pdf
4. Վրթանեսյան Մ., «Հայ-ադրբեջանական հակամարտության քարոզչական թեզերը», 2009: <http://www.noravank.am/arm/issues/index.php>
5. **Атаманов Г. А.** Информационные войны: Волгоград. 2010.
6. **Волкогонов Д. А.** Психологическая война. подрывные действия империализма в области общественного сознания; М.; 1983.
7. Зарубежное военное обозрение, #6, с. 96, 2010.
8. **Лайнбарджер П.** Психологическая война. М., 1962.
9. **Маклюэн М.**, Понимание медиа: внешние расширения человека, М., «Гипербория», 2007.
10. **Малькова Т. В.**, Массы. Элита. Лидер. М., 2006.
11. **Матвеева Л. В., Аникеева Т. Я., Мочалова Ю. В.**, Психология телевизионной коммуникации, М., 2004.
12. **Почепцов Г. Г.**, Информационные войны. «Рефл-бук», «Ваклер», 2001.
13. **Тоффлер. Э.** Третья волна. М., ООО «Издательство АСТ», 1999.
14. **McC.Robert**, Globish, London/New York City.: Viking/Norton, 2010.

ՏԵՂԵԿԱՏՎԱԿԱՆ-ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄԸ ՀԱՅ ԱՐԲԵՋԱՆԱԿԱՆ
ՀԱԿԱՄԱՐՏՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՏԵՔՍՏՈՒՄ

Հարությունյան Գայանե
ՀՀ ՊԿԱ կառավարման հոգեբանության ամբիոնի դոցենտ, հոգ. գիտ. թեկն.
Խաչիկյան Վանուհի
ՀՀ ՊԿԱ կառավարման հոգեբանության ամբիոնի մագիստրանտ
Ամփոփում

Հոդվածում ներկայացված են տեղեկատվության դերն ու նշանակությունը ժամանակակից հասարակության մեջ, մասնավորապես ընդգծված են տեղեկատվական հոգեբանական պատերազմի, որպես 21-րդ դարի բաղկացուցիչ մասի ու զանգվածային գիտակցության վրա ազդեցության միջոցի հիմնահարցերը: Հայ-ադրբեջանական հակամարտության համատեքստում քննարկված են հասարակական գիտակցությունը կառավարելու գործընթացի էությունը, տեղեկատվական պատերազմների հոգեբանական հնարները և իրականացման կառուցակարգերը:

Բանալի բառեր. Ինֆորմացիոն հասարակություն, տեղեկատվական-հոգեբանական պատերազմ, քարոզչություն, մանիպուլացիա, ապատեղեկատվություն, միֆեր:

ИНФОРМАЦИОННО-ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ВОЙНА В КОНТЕКСТЕ
АРМЯНО-АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО ПРОТИВОСТОЯНИЯ

Арутюнян Гаяне
Доцент кафедры психологии Академии гос. управления РА, канд. псих. наук
Хачикян Вануи
Магистрант кафедры психологии Академии государственного управления РА

Резюме

В статье представлен вопрос о важности роли и значения информации в современном обществе. Рассматривается феномен информационно-психологической войны, как компонент 21-ого века и средство воздействия на массовое сознание. Объясняется суть процесса управления общественным сознанием с помощью информационно-психологической войны и механизмов воздействия, которые комментируются в контексте армяно-азербайджанских отношений.

Ключевые слова: информационное общество, информационно-психологическая война, пропаганда, манипуляция, дезинформация, мифы.

INFORMATION-PSYCHOLOGICAL WARFARE IN THE CONTEXT OF ARMENIAN-AZERBAIJAN ENGAGEMENT

Haroutunyan Gayane
Associate Professor at the Department of Psychology of Management of the Public Administration Academy of the RA, Ph.D in Psychology
Khachikyan Vanui
Master's Program Student at the Department of Psychology of Management of the Public Administration Academy of the RA

Summary

The article presents the significance of the role and importance of information to influence on the mass consciousness. and discusses the phenomenon of information-psychological warfare in history, as well in 21st century The article is emphasized the essence of managing the mass consciousness by information-psychological warfare and the mechanisms of its realization, which are interpreted in the context of Armenian-Azerbaijan engagement.

Keywords: information society, information-psychological war, propaganda, manipulation, disinformation, myths.

ՆԱԶԱՐՅԱՆ ԱՐՄԵՆ

ՀՀ ՊՆ Վ. Սարգսյանի անվան ռազմական ինստիտուտի հասարակագիտական առարկաների և լեզուների ամբիոն, ԲՀՊ ցիկլի ավագ դասախոս, փոխգնդապետ

ՆԱԶԱՐՅԱՆ ԼՈՒՄԻՆԵ

Ինչպես ցանկացած գիտության բնագավառ, ռազմական հոգեբանությունն էլ ունի իր առջև դրված հստակ խնդիրներ: Ռազմական հոգեբանության ուսումնասիրության ոլորտը մեծ է, խնդիրները՝ բազմաբնույթ:

Ռազմական հոգեբանության ողջ պրոբլեմատիկան նպատակահարմար է ներառել չորս ծավալուն բաժինների մեջ: Դրանք են՝ զինվորականի (զինծառայողի) հոգեբանությունը, զինծառայության պայմանների հոգեբանությունը, մարտական գործողությունների բարոյահոգեբանական ապահովումը, պատերազմի հոգեբանությունը, որի մեջ մտնում է նաև պատերազմական պայմաններում հայտնված խաղաղ բնակչության հոգեկան ակտիվության ուսումնասիրությունը:

Այս գիտական կոնֆերանսում մենք ձեզ կներկայացնենք մարտական գործողությունների բարոյահոգեբանական ապահովման հետ կապված հիմնախնդիրները: Ինքնին հասկանալի է, որ անկախ ռազմական գործողությունների բնույթից, մարտական իրադրությունում խնդիրները առանց անգնակազմի նպատակաուղղված գործունեության լուծվել չեն կարող: Ժամանակակից պատերազմում մարտական խնդիրների կատարումը կախված է նախկինում չհանդիպած դժվարությունների, բարոյական, հոգեբանական ու ֆիզիկական ծանրաբեռնվածությունների հետ, որոնք պայմանավորված են ինչպես մարտական գործողությունների բնույթի փոփոխությամբ, այնպես էլ տարբեր տեսակի ներգործություններով և հանկարծակիությամբ: Այս պարագայում ստորաբաժանումներից պահանջվում են շատ մեծ շարժունություն, գործողությունների արագություն, կարգապահություն, անձնուրացություն, համախմբվածություն, ներդաշնակորեն գործելու ունակություն, իսկ հրամանատարներից՝ կառավարման մեծ վարպետություն, ստեղծագործական մտածողություն և կազմակերպչական ընդունակություն:

Զինվորական ծառայությունը այնպիսի գործունեության տեսակ է, որը կապված է էքստրեմալ պայմանների և կյանքի համար ռիսկային տարրերի հետ: Սակայն զինծառայողների գործունեության մեջ կան որոշակի փուլեր, երբ կյանքի համար վտանգն առավել սուր է արտահայտվում և դառնում մասնագիտական գործունեության մշտական պայման: Հարկ է նշել, որ գործունեության այդ փուլերում հուզական ծանրաբեռնվածությունները տարբերվում են իրենց ինտենսիվությամբ: Օրինակ՝ մարտական գործողություններին անմիջական մասնակցության ժամանակ կյանքի համար սպառնալիքն ավելի մեծ է և էական ազդեցություն է գործում զինծառայողի հոգեվիճակի վրա: Միննույն ժամանակ մարտական գործողությունների ապահովմանն ուղղված գործունեության դեպքում հոգեհուզական ներգործության աստիճանը թույլ է: Մարտական խնդիրներ կատարելիս հրամանատարները պետք է հաշվի առնեն զինծառայողների հոգեվիճակների առանձնահատկությունները և էքստրեմալ պայմանների հոգեծին գործոնների ազդեցության բնույթն ու ինտենսիվությունը, ինչպես նաև տվյալ գործունեությանը հարմարման ժամանակ հոգեվիճակի այն փոփոխությունների օրինաչափությունները, որոնք

առաջ են գալիս կյանքի համար սպառնալիքի առկայությամբ:

Հարմարվելու, մարտական իրադրության մեջ արագ կողմնորոշվելու, մարտական գործողությունները ակտիվ և արդյունավետ կերպով կատարելու համար կարևոր նշանակություն ունեն զինվորի անձի դիրքորոշումը, մարտին հոգեբանական պատրաստությունը, մարտական խնդիրների կատարման անձնական մասնակցության անհրաժեշտության գիտակցումը:

Այսպիսով՝ մարտական գործունեության արդյունավետության կարևոր նախադրյալներն են՝ զորքերի բարձր մակարդակի բարոյահոգեբանական վիճակը, արագ փոփոխվող իրավիճակի մասին մշտական տեղեկատվական ապահովվածությունը, զենքի ու մարտական տեխնիկայի տիրապետման կայուն հմտությունները, վտանգի նկատմամբ անհատի և կոլեկտիվի հոգեբանական կայունությունը, տարբեր դժվարությունների և արգելքների հաղթահարմանը զինվորի բարձր մակարդակի պատրաստությունը, անձնուրացություն դրսևորելու պատրաստակամությունը:

Վարքի կայուն շարժառիթները, բարոյական և հոգեբանական հատկությունները, մարտական վարպետությունը զինվորներին հնարավորություն են տալիս հաղթահարելու մարտի բացասական ազդեցությունը և իրենց գործողություններն ուղղելու մարտական խնդիրների արդյունավետ կատարմանը:

Գիտենալով, թե ինչպես է փոխվում անձնակազմի հոգեվիճակը՝ կախված մարտական իրավիճակի առանձնահատկություններից, նրանց անձնային հատկություններից, ինչպես նաև հաշվի առնելով մարտի պայմաններում զինվորների մարտական գործունեության արդյունավետության նախադրյալները՝ հրամանատարները կարող են առավել նպատակաուղղված և արդյունավետ կերպով կառավարել մարտական իրադրությունում նրանց վարքը, բարդ խնդիրների կատարումից հետո արագ վերականգնել անձնակազմի բարոյահոգեբանական վիճակը, մարտունակությունը:

Ժամանակակից մարտում զինծառայողների կայուն և արդյունավետ գործունեության պայմաններն են՝

- Վարքի շարժառիթավորման բարձր մակարդակը
- Բարոյամարտական հատկությունների կայունությունը
- Մարտական իրադրության մեջ արագ ինտեգրվելու ընդունակությունը
- Մարտական մեծ վարպետությունը
- Գործունեության վրա վտանգի, հանկարծակիության, իրադրության նորության բացասական ազդեցությունները հաղթահարելու կարողությունը:

Ներկայումս ԶՈՒ-ի արդիական խնդիրների շարքն են դասվում՝

- մարտական գործունեության հոգեբանական ուսումնասիրությունը,
- արտակարգ իրավիճակներում զինվորի և սպայի անձի հոգեբանական կայունության ու մարտական ակտիվության պատշաճ մակարդակի ապահովումը,
- զինծառայողների պաշտպանությունը հավանական հակառակորդի բացասական տեղեկութահոգեբանական ներգործությունից:

Այսպիսով՝ ժամանակակից պատերազմների փորձը վկայում է, որ զինծառայողների հոգեվիճակների ուսումնասիրությունը և կառավարումը վերին աստիճանի արդիական խնդիրներ են զորքերի մարտունակության մակարդակը բարձրացնելու առումով: Մարտական գործողությունների վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ ֆիզիկական կորուստների հետ մեկտեղ զորքերը կրում են նաև զգալի հոգեբանական կորուստներ: Դրանք կապված են հոգեխոցիչ դիսթրեսների հետ, ինչը իր հերթին հանգեցնում է հոգեկան գործունեության խանգարումների, մարտունակության լրիվ կամ մասնակի կորստի: Նման բացասական երևույթների կանխման համար անհրաժեշտ է կիրառել

հոգեբանական պատրաստման, հոգեբանական ապահովման, հոգեբանական օգնության՝ ուղեկցման և վերականգնման արդյունավետ համակարգ: Ելնելով վերոհիշյալ խնդիրներից ներկայացնում ենք ԲՀԱ Բաղկացուցիչները, որոնց կիրառումը ԶՈՒ ստորաբաժանումներում թույլ կտա արդյունավետորեն կատարել ցանկացած մարտական առաջադրանք:

ՀՀ ԶՈՒ Բարոյահոգեբանական ապահովման Բաղկացուցիչներն են՝

1. Տեղեկատվական-դաստիարակաչական աշխատանք

2. Հոգեբանական աշխատանք

3. Մոցիալ-իրավական աշխատանք

4. Մշակութամասնագյին աշխատանք

5. Հակառակորդի տեղեկատվական-հոգեբանական ազդեցությունից պաշտպանություն

6. Զորքերին դաստիարակության տեխնիկական միջոցներով ապահովում

1. **ՏԵՂԵԿԱՏՎԱԿԱՆ-ԴԱՍՏԻԱՐԱԿԱՇԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔԸ** այնպիսի նպատակաուղղված ներգործություն է զինծառայողների գիտակցության, վարվելաձևի վրա, որը հնարավորություն է տալիս բարձրացնել զինծառայողների մարտական ոգին, դաստիարակել զինվորական երդման, զինվորական պարտքի նկատմամբ հավատարմությունն ու ձևավորել Բարոյահոգեբանական առողջ մթնոլորտ:

2. **ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔԸ** անձնակազմի հոգեբանական կայունության և ցանկացած իրավիճակում մարտական առաջադրանքները կատարելու պատրաստականության ձևավորման, նրանց ֆիզիկական և հոգեբանական առողջության պահպանման ու վերականգնման նպատակով հրամանատարության և ԱՀՏԱ մարմինների համաձայնեցված գործունեությունն է:

3. **ՍՈՑԻԱԼ-ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔԸ** հրամանատարության և պաշտոնատար անձանց ուժերով կատարվող զինծառայողների և նրանց ընտանիքների անդամների համար օրենսդրությամբ սահմանված սոցիալ-տնտեսական իրավունքների և երաշխիքների իրականացմանը նպատակաուղղված կազմակերպչական, իրավական և դաստիարակչական միջոցառումների համակարգ է:

4. **ՄՇԱԿՈՒԹԱԺԱՍՄԱՆՑԱՅԻՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔԸ** բոլոր տեսակի մարտական և ամենօրյա գործունեության ընթացքում իրականացվող միջոցառումների համալիր է՝ մշակույթի և արվեստի միջոցներով անձնակազմի հանգիստն ու դաստիարակությունը կազմակերպելու նպատակով:

5. **ՀԱԿԱՌԱԿՈՐԴԻ ՏԵՂԵԿԱՏՎԱԿԱՆ-ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ԱԶԴԵՑՈՒԹՅՈՒՆԻՑ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ** հրամանատարության մարտական և ամենօրյա գործունեության ընթացքում զինծառայողների տեղեկատվական-հոգեբանական բացասական ազդեցության կանխարգելմանը և չեզոքացմանը (թուլացմանը), դրանց հետևանքների վերացմանը նպատակաուղղված գործողությունների համալիր է:

ԿԱՆԽԱՏԵՍՈՒՄ

• Հակառակորդի ՏՀԱ ուժերի ու միջոցների հայտնաբերում,
• հակառակորդի քարոզչական միջոցների գնահատում,
• մեր ստորաբաժանումների անձնակազմի վրա հնարավոր տեղեկատվական-քարոզչական կապուղիների որոշում,

• ՏՀԱ օբյեկտների որոշում,

• հակառակորդի կիրառած քարոզչության թեմատիկայի կոռահում,

• գորամասի տեղաբաշխման շրջանում տեղեկատվական և ԲՀԻ վերլուծություն,

• հակառակորդի ՏՀԱ -ից անձնակազմի կորուստների հնարավոր աստիճանը:

ԿԱՆԽԱՐԳԵԼՈՒՄ

- զ/ծ ապահով պաշտպանությունը հակառակորդի ազդեցության ալիքներից,
- անձնակազմին հակառակորդի ազդեցության իրական նպատակների, խնդիրների և հնարավոր հետևանքների մասին օբյեկտիվ մարտական և քաղաքական տեղեկատվություն,

- քարոզչահոգեբանական ազդեցության սկզբնաժամանակի որոշում,
- հակառակորդի քարոզչական նյութերի հավաքման խմբերի ստեղծում,
- հոգեպես անկայուն զինծառայողների բացահայտում և նրանց հետ հոգեբանական աշխատանքի կազմակերպում,

- ՏՀԱ նյութատեխնիկական բազայի ամրապնդում:

ԽԱՓԱՆՈՒՄ

- հակառակորդի ՏՀԱ միջոցների արագ հայտնաբերում և անհապաղ ոչնչացում,
- ցանկացած լուրերի, խուճապային տրամադրությունների տարածման ու սադրիչ գործողությունների կասեցում,

- խուճապի մատնված ու բարոյալքված զ/ծ մեկուսացում,
- հակառակորդի քարոզչական նյութերի հավաքում ու ոչնչացում:

ՀԵՏԵՎԱՆՔՆԵՐԻ ՎԵՐՍՅՈՒՄ

- բարոյալքման ենթարկված զինծառայողների հայտնաբերումը, նրանց վիճակի ճշգրտումը և հոգեբանական օգնության կազմակերպումը,

- բարոյալքող լուրերը տարածողներին, խուճապահարներին և այլոց պատասխանատվության ենթարկումը,

- անկազմակերպ զորամասերի և ստորաբաժանումների մարտունակության և կազմակերպվածության վերականգնումը,

- հակառակորդին հոգեբանորեն դիմագրավելու համապատասխան միջոցների ձեռնարկումը:

6. ԶՈՐՔԵՐԻՆ ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ՏԵԽՆԻԿԱԿԱՆ ՄԻՋՈՑՆԵՐՈՎ ԱՊԱՀՈՎՈՒՄԸ զորամասերի ԴՏՄ հաստիքացուցակին համապատասխան այդ միջոցներով ապահովելու հրամանատարության, շտաբների և ԱՀՏԱ մարմինների համալիր աշխատանքն է:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Վ. Մարգարյան, Մարտական գործունեության հոգեբանության հոգեբանական հիմքերը, ՀՀ ՊՆ ԱՌՀԻ, Եր., 2009:
2. Դ. Ջամալյան, Ռազմական հոգեբանության հիմունքներ, I մաս, Լինգվա, 2008:
3. А. Г. Маклаков, Военная психология, Питер, 2007.

ՌԱԶՄԱԿԱՆ ՀՈԳԵԲԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

Նազարյան Արսեն
Նազարյան Լուսինե

Ամփոփում

Գիտական կոնֆերանսում ներկայացվում են մարտական գործողություններին բարոյահոգեբանական ապահովման հետ կապված հիմնախնդիրները: Ինքնին հասկանալի է, որ անկախ ռազմական գործողությունների բնույթից, մարտական իրադրությունում խնդիրները առանց անձնակազմի նպատակաուղղված գործունեության լուծվել չեն կարող: Ժամանակից պատե-

րազմում մարտական խնդիրների կատարումը կախված է նախկինում չհանդիպած դժվարությունների, բարոյական, հոգեբանական ու ֆիզիկական ծանրաբեռնվածությունների հետ, որոնք պայմանավորված են ինչպես մարտական գործողությունների բնույթի փոփոխությամբ, այնպես էլ տարբեր տեսակի ներգործություններով և հանկարծակիությամբ: Այս պարագայում ստորաբաժանումներից պահանջվում են շատ մեծ շարժունություն, գործողությունների արագություն, կարգապահություն, անձնուրացություն, համախմբվածություն, ներդաշնակորեն գործելու ունակություն, իսկ հրամանատարներից՝ կառավարման մեծ վարպետություն, ստեղծագործական մտածողություն և կազմակերպչական ընդունակություն:

Բանալի բառեր. Բարոյահոգեբանական ապահովում, բարոյահոգեբանական վիճակ, հոգեբանական կայունություն, տեղեկութահոգեբանական ներգործություն, հոգեբանական ուղեկցում, հոգեբանական վերականգնում, տեղեկատվական, դաստիարակչական աշխատանք, հոգեբանական աշխատանք, սոցիալ-իրավական աշխատանք, մշակութաժամանցային աշխատանք:

ПРОБЛЕМЫ ВОЕННОЙ ПСИХОЛОГИИ

*Назарян Арсен
Назарян Лусине*

Резюме

Данной научной конференции представлены основные задачи, связанные с морально-психологическим обеспечением боевых действий. Само собой разумеется, что независимо от характера военных действий, в боевых условиях задачи без целенаправленного действия личного состава не могут быть решены. В современной войне выполнение боевых задач зависит от не встречавшихся ранее трудностей, моральных, психологических и физических нагрузок, которые обусловлены как изменением характера боевых действий, так и разных видов воздействий и неожиданностей.

В этих обстоятельствах от подразделений требуется очень большая подвижность, быстрота действий, дисциплина, самоотверженность, сплоченность, способность действовать согласованно, а от командиров - огромного мастерства управления, творческого мышления и организаторской способности.

Ключевые слова: морально-психологическое обеспечение, морально-психологическое состояние, психологическая устойчивость, информационно-психологическое воздействие, психологическое соупутствие, психологическое восстановление, информационно-воспитательная работа, психологическая работа, социально-правовая работа, культурно-массовая работа.

THE MAIN ISSUES OF MILITARY PSYCHOLOGY

*Nazaryan Arsen
Nazaryan Lusine*

Summary

The topic of this article is the issues of moral and psychological building of combat operations. It is obvious that despite the type of the military operations, problems cannot be solved without proper targeting the aim of the operations. In modern warfare the performance of the military task depends on morale, psychological and physical overload of the units, which are interconnected not only with the type of military operations as well as different types of interferences and unexpected situations. On one hand, it is required that the units make a great agility, quick actions, discipline, cohesion, ability to act in harmony. On the other hand the commanders should have excellent management, creative thinking and organizational skills.

Keywords: Moral and psychological support, moral and psychological state, psychological stability, psychological informative influence, psychological attendance, psychological rehabilitation, informative and educational work, psychological work, social-legal work, cultural and past-time work.

**ԶԻՆՎԱԾ ՈՒԺԵՐԻ ԾԱՌԱՅՈՂՆԵՐԻ ՄԱՍՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ԵՎ ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ
ՊԱՏՐԱՍՏԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔԻ ՈՐՈՇ ԽՆԴԻՐՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ**

ՍԱՐԳՍՅԱՆ ԱՐԹՈՒՐ

ՀՀ ոստիկանության կրթահամալիր, հասարակագիտական առարկաների և
հոգեբանության ամբիոնի ավագ դասախոս, ոստիկանության փոխգնդապետ

Վերջին շրջանում զինված ուժերի ծառայողների առջև դրվում են բազմաթիվ խնդիրներ, որոնք հարկավոր է լուծել բարդ, ռազմական դրությանը բնութագրական պայմաններում: Ներկայիս լարված քաղաքական իրավիճակը, ռազմատեխնիկական բազայի կատարելագործումը, մարտավարության հիմունքների զգալի փոփոխությունը նոր պահանջներ են ներկայացնում անձնակազմի մասնագիտական պատրաստվածությանը: Հրատապ է դառնում նաև մարտական-հոգեբանական պատրաստականության հարցում որակապես այլ մոտեցումների մշակումը և իրագործումը: Այս համատեքստում մասնագիտական պատրաստականության հոգեբանական բաղադրատարրը ներկայանում է ոչ թե որպես ցանկալի հավելված, այլև որպես մարտական պատրաստվածության անհրաժեշտ *պարտադիր* ուղղություն: Առաջին հերթին նշված հանգամանքները իրենց խիստ պահանջներն են ներկայացնում ուժային բոլոր կառույցների ղեկավարներին՝ ստիպելով նրանց մարտական և հոգեբանական պատրաստականության պարապմունքները անցկացնել ժամանակի նոր հրամայականների հաշվառումով:

Նախ և առաջ, կարծում ենք, որոշ ճշգրտումների կարիք ունեն *մարտական պատրաստականություն և պատրաստվածություն* հասկացությունները: Նշված հասկացությունները մանրամասն վերլուծել է Վ. Հ. Մարգարյանը՝ զուգահեռներ անցկացնելով ռուսական և անգլիական համապատասխան տեխնոլոգիաների հետ [1, 104-108]:

Հաշվի առնելով նշված հեղինակի մեկնաբանությունները և ձգտելով խուսափել տերմինաբանական շփոթությունից՝ նշենք, որ հոդվածում պատրաստում և պատրաստականություն հասկացությունները օգտագործված են որպես հոմանիշներ, իսկ պատրաստվածություն հասկացությունը ընկալվում է որպես վերոնշված հասկացությունների արդյունք: Այսինքն՝ զին.ծառայողների պատրաստականությունը (պատրաստումը) ուղղված է նրանց պատրաստվածության ապահովմանը: Ավանդական սահմանմանը համաձայն՝ մարտական պատրաստվածություն է կոչվում անձնակազմի այնպիսի ուսուցվածությունը, որը թույլ է տալիս լավագույն կերպով օգտագործել իր տիրապետման տակ գտվող ուժերն ու միջոցները և հաջողության հասնել մարտում [2, 358]: Մարտական պատրաստականության հոգեբանական տարրերը զին.ծառայողի գիտելիքները, կարողությունները, հմտությունները, մասնագիտական սովորությունները և մարտական-մասնագիտական որակներն են: Զինվորական կոլեկտիվի վերաբերությամբ առանձնացվում են հոգեբանական տարրերի հետևյալ առանձնահատկություններն ու հատկանիշները՝ կազմակերպվածություն, տակտիկական պատրաստվածություն, մարտական կարողություն և մարտական կայունություն [2, 358]:

Շատ չեն տարբերվում մարտական պատրաստվածություն տերմինի նաև ժամանակակից սահմանումները: Այսպես, օրինակ, Վ. Ա. Կլիմովը ՌԴ ոստիկանության հետ կապված մարտական պատրաստականությունը սահմանում է որպես ստորաբաժա-

նումների ղեկավարության կողմից անցկացվող միջոցառումների համալիր, որի նպատակն է ծառայողներին պատրաստել առաջադրված խնդիրների կատարմանը ըստ նրանց նախանշանակման, ինչպես նաև գործողությունների իրականացմանը արտակարգ իրադրության պայմաններում: Մարտական պատրաստականության հիմնական նպատակն է համարում անձնակազմի ֆիզիկական և հոգեբանական պատրաստվածության ապահովումը, որը թույլ կտա յուրացնելու գիտելիքներ և հմտություններ զենքի և մարտական տեխնիկայի, հատուկ միջոցների մասին, ինչպես նաև տարբեր պայմաններում, ներառյալ մարտական գործողությունները, դրանց օգտագործման կարողության ձևավորումը [3, 49]: Հոգեբանական պատրաստվածության (հոգեբանորեն պատրաստ վիճակ) տակ նախ և առաջ հասկացվում է *հուզականային կայունությունը* (բացասական հույզերը հաղթահարելու կարողություն, մարտական իրադրության ներգործությանը, վտանգին դիմակայելու ունակություն և այլն) և *հոգեկանի հուսալիությունը* օրգանիզմի ակտիվության և արտադրողականության պահպանումը բարդ պայմաններում: Հայրենական գրականության մեջ հոգեբանական պատրաստություն հասկացությունը ևս լիարժեք մոդելի չի բերվել: Մասնակիորեն այն քննարկվում է Վ.Մարգարյանի հոդվածներում և աշխատություններում [1, 116]:

Մի շարք այլ աշխատություններում հեղինակները գերադասում են խոսել զին. ծառայողների բարոյահոգեբանական պատրաստականության մասին: Մասնավորապես առանձնացվում են վերջինիս հետևյալ ուղղությունները

1. Գիտականորեն հիմնավորված գիտելիքներով զինումը մարտական գործողությունների, ժամակակակից պատերազմի յուրահատկության և դժվարությունների մասին:

2. Համոզմունքների ձևավորումը, պատրաստությունը սխրանքի, ինքնագոհ արարքների հանուն թշնամու հանդեպ հաղթանակի հասնելու:

3. Մասնագիտական և մարտական հմտությունների և կարողությունների մակարդակի բարձրացում:

4. Ֆիզիկական և հոգեբանական դիմացկունության ամրապնդում:

5. Մարտական խնդրի կատարման ժամանակ պահանջմունքների և ցանկությունների մեջ չափավորվածության դաստիարակություն:

6. Հրամանատարների և պետերի նկատմամբ վստահության պատվաստում, անառարկելիորեն հրամանները կատարելու դիրքորոշման մշակում:

7. Պետական քաղաքականության նկատմամբ բարեհույս և լոյալ վերաբերմունքի ձևավորում [3, 16]:

Այսպիսով պատրաստ լինելու վիճակը որպես հոգեկան վիճակ ունի բարդ դինամիկ կառուցվածք, որի հստակ սահմանման հարցում միակարծություն չկա: Այդ իսկ պատճառով, կարծում ենք, նպատակահարմար կլինի ուսումնասիրել ՌԴ ոստիկանության հատուկ ջոկատների հոգեբանական պատրաստության կառուցվածքային տարրերի վերաբերյալ կուտակված փորձը՝ հազեցնելով այն մարտական գործունեության առանձնահատկություններով: Այս առումով մի շարք ռուս հեղինակներ առանձնացնում են հետևյալ բաղադրատարրերը՝

1. Մոտիվացիոն (դրդապատճառային) – հայրենասիրություն, պարտքի զգացում, անձնական պատասխանատվություն խնդրի կատարման համար և այլն:

2. Գործելակերպային (օպերացիոնալ) – անհրաժեշտ գիտելիքներ, հմտություններ, գործողության ձևեր:

3. Կամային – ինքնավերահսկողություն, ինքնամոբիլիզացիա, զսպվածություն,

վճռականություն և այլն:

4. Գնահատողական – իրադրության և սեփական պատրաստվածության մակարդակի ինքնագնահատականը [4, 33]:

Հայտագրված թեմայի վերաբերությամբ մոտիվացիոն բաղադրատարրը ենթադրում է անդրադարձ հոգեկան այնպիսի հատկության, ինչպիսին է անձի ուղղվածությունը (արժեքային կողմնորոշումները, պահանջմունքների հիերարխիան, վարքի կայուն դրդապատճառները): Այս առումով կարևորվում է անձնակազմի մասնագիտական գործունեության դրդապատճառների (նախ և առաջ լայն հասարակական նշանակության դրդապատճառների և դիրքորոշումների) ամրապնդումը: Գործելակերպային բաղադրատարրը ներկայանում է որպես պատկերացումների կուտակում մարտական գործողության ձևերի մասին, որն ըստ էության ուղղվում է անորոշության զգացումի բացառմանը: Կամային բաղադրատարրի մասին խոսելիս առաջին հերթին նկատի է առնվում անձնակազմի հուզականային կայունությունը: Անձնակազմի մոտ հուզականային կայունության ապահովմանը, ինքնահսկողության փորձի կուտակմանը նպաստում է իրական կամ պարապմունքների ժամանակ մոդելավորված իրավիճակների բնութագրական վտանգը: Ընդ որում՝ հոգեբանական մոդելավորման պարապմունքների բովանդակության պլանավորման, ուսումնական հարցերի մշակման ժամանակ անհրաժեշտ է ուրվագծել կոնկրետ պարապմունքի ոչ միայն տակտիկական, այլև հոգեբանական մտահղացումը:

Ընդհանրապես հոգեբանական գրականության մեջ արտակարգ (էքստրեմալ) իրավիճակը ներկայումս ընկալվում է ոչ թե որպես մարդուց կտրված պայմանների ամբողջություն, այլև որպես օբյեկտիվ-սուբյեկտիվ հանգամանքների միաձուլում, որոնք բնութագրական են մարդու կենսագործունեությանը ժամանակի որևէ կոնկրետ հատվածում կամ միավորում [6, 43]: Այլ կերպ ասած՝ արտակարգ կամ էքստրեմալ հասկացությունը, ըստ էության, «մարդը իրավիճակում» համակարգի հատուկ վիճակի ցուցանիշ է, որը փոխվում է որոշակի միջակայքում՝ կախված հենց իր՝ մարդու պատրաստվածությունից և վարքագծի տարբերակի ընտրությունից: Այսպես օրինակ, նույն իրավիճակը նորակոչիկի կողմից կարող է ընկալվել որպես հիպերէքստրեմալ, փորձառու սպայի կողմից՝ որպես նորմալ:

Մի շարք հետազոտություններ ցույց են տվել, որ լավ պատրաստված, փորձառու մասնագետների վրա էքստրեմալ պայմանները կարող են անգամ բարենպաստ ազդեցություն թողնել [7, 7]: Ստեղծվում է անհրաժեշտ հոգեբանական տրամադրվածություն, ընկերական ուսի զգացում, որի արդյունքում գործունեության արդյունավետությունը սովորականի համեմատ աճում է: Այսինքն՝ առանցքային նշանակություն ունի մարդու կողմից իրավիճակի իմաստավորումն ու գնահատումը, դրա անձնական նշանակության գիտակցումը, սեփական մոբիլազացվածության աստիճանը, ակտիվության մոտիվացիան և այլն [7, 7]:

Ամփոփելով, կարելի է ներկայացնել մասնագիտական հոգեբանական պատրաստվածությունը որպես մասնագիտական վարպետության էական տարր, որը ներառում է՝

1. Մասնագիտական հոգեբանական գիտելիքներ: Դրանք գերադրաբար «աշխատող», ծառայողական և մարտական գործունեությանը հարմարեցված գիտելիքներ են, որոնք հիմք են ծառայում մասնագիտական գործունեության դժվարությունները հասկանալու և գիտակցված հաղթահարելու համար:

2. Մասնագիտական հոգեբանական հմտություններ և կարողություններ: Զին.ծա-

ռայոդի կողմից յուրացված գործողության ձևեր են, որոնք կողմնորոշված են հոգեբանական կողմի գործնական հաշվառման վրա: Դրանց շարքում կարելի է առանձնացնել անալիտիկ (վերլուծողական) հոգեկան կարողություններ՝ մարտական և ծառայողական իրադրություններում հոգեբանական կողմը տեսնելու, հասկանալու, ճիշտ գնահատելու, որոշման իրագործմանն ուղղված գործողություններ ուրվագծելու կարողություններ:

- տակտիկական հոգեբանական կարողություններ - հոգեբանական գործողությունների յուրացված ձևերն են:

Հնարները, որոնք ներառում են մասնագիտական խնդիրների լուծման գործընթացում և բարձրացնում դրա հաջողությունը: Օր.՝ հոգեբանորեն գրագետ իրականացնել դիտումը:

- տեխնիկական հոգեբանական կարողություններ, որոնք ըստ էության իրենցից ներկայացնում են հոգեբանական միջոցների և հնարների օգտագործման կարողություն՝ մասնագիտական աշխատանքում: Օր.՝ խոսքային, ոչ խոսքային, վարքագծային միջոցների օգտագործում (դիմախաղ, հուզական նկարագիր, արտահայտիչ կեցվածք և քայլվածք և այլն):

3. Մասնագիտորեն զարգացած որակներ (մասնագիտական ընդունակություններ): Օր.՝ զարգացած զգայունակություն՝ մասնագիտորեն կարևոր ձայների, հոտերի, ջերմաստիճանի նկատմամբ, գիշերային տեսողություն, մասնագիտական դիտողունակություն, հիշողություն, տակտիկական մտածողություն և այլն:

4. Մասնագիտական հոգեբանական կայունություն: Կարելի է հասկանալ որպես մասնագիտական պատրաստվածություն հատուկ բաղադրատարր, որն ապահովում է բարդ, վտանգավոր իրադրություններում գործելու հնարավորությունը՝ առանց մասնագիտական խնդիրների լուծման արդյունավետության և որակի անկման:

Մասնագիտական հոգեբանական պատրաստվածության նշված կառուցվածքը կարելի է հաշվառել զին.ծառայողների պատրաստման կառուցման գործում:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Մարգարյան Վ. Հ., Մարտական գործունեության հոգեբանական հիմքերը, Եր., 2009:
2. Военная психология. Под ред. В. В. Шеляга, А. Д. Глоточкина, К. К. Платонова, М., 1972.
3. Климов В. А. Некоторые проблемы психологической готовности и боевой подготовки сотрудников ОВД к деятельности в экстремальных условиях [Экстремальные ситуации, конфликты, согласие] М., 1998.
4. Дунин Г. С. Проблемы и результаты оценки психологической готовности сотрудников МВД России к деятельности в чрезвычайных ситуациях /Психопедagogика в правоохранительных органах/, 2006, N1 [25].
5. Военная психология: методология, теория, практика. Часть 2. М., 1998.
6. Столяренко А.М., Экстремальная психопедagogика. М., 2002.
7. Смирнов В. Н. Особенности профессиональной экстремально-психологической подготовки сотрудников специальных подразделений ОВД. Дмд. 2005.

ԶԻՆՎԱԾ ՈՒԺԵՐԻ ԾԱՌԱՅՈՂՆԵՐԻ ՄԱՍՆԱԳԻՏԱԿԱՆ-ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ
ՊԱՏՐԱՍՏԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔԻ ՈՐՈՇ ԽՆԴԻՐՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ

Մարգարյան Արթուր

Ամփոփում

Հոդվածում վերլուծվում են զինծառայողների մասնագիտական-հոգեբանական պատրաստության կառուցվածքի վերաբերյալ տարբեր մոտեցումներ, որի հիման վրա ներկայացվում են պատրաստման նշված տեսակի օպտիմալացման առաջարկներ:

Բանալի բառեր. մարտական պատրաստվածություն, մասնագիտական պատրաստականության հոգեբանական բաղադրիչներ, անձի ուղղվածություն, մասնագիտական վարպետություն:

О НЕКОТОРЫХ ПРОБЛЕМАХ СТРУКТУРЫ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ
ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ ВОЕННОСЛУЖАЩИХ

Саргсян Артур

Резюме

В статье анализируются различные подходы к вопросу структурирования профессиональной психологической готовности военнослужащих. На этой основе представлены предложения по оптимизации данного вида подготовки.

Ключевые слова: боевая готовность, психологические компоненты профессиональной подготовки, направленность личности, профессиональное мастерство.

SOME PROBLEMS OF PROFESSIONAL AND PSYCHOLOGICAL PREPAREDNESS OF
MILITARY PERSONEL

Sargsyan Artur

Summary

This study aims at analyzing different approaches to the problem of structuring the professional and psychological preparedness of military personnel. In this respect, suggestions have been made towards the optimization of this kind of preparedness.

Keywords: military training, psychological components of professional training, orientation of the person, professional workmanship.

ՊԵՏԱԿԱՆ ԾԱՌԱՅՈՂՆԵՐԻ ԳՈՐԾԱՌՈՒՅԹՆԵՐԻ ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ԱՍՊԵԿՏՆԵՐԸ

ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ ԼԱՌԻՐԱ

ՀՀ պետական կառավարման ակադեմիայի
կառավարման հոգեբանության ամբիոնի դոցենտ, հոգ. գիտ. թեկնածու

Քաղաքացիական ծառայողների գործունեության հոգեբանական ասպեկտները քննարկելու համար անդրադառնանք այն հարցին, թե քաղաքացիական ծառայության համակարգում ըստ պաշտոնների ինչպես են փոխվում գործառույթները, և փոխվում անձին ներկայացվող պահանջները: Ժամանակակից փուլում պաշտոններից գրեթե բոլորն ունեն անձնագրեր, որտեղ հանգամանորեն նկարագրված են քաղաքացիական ծառայողին ներկայացվող մասնագիտական և հոգեբանական պահանջները, սակայն բաց է մնում այն հարցը, թե որքանով են դրանք համապատասխանում կոնկրետ տվյալ պաշտոնի գործառույթներին: Քաղաքացիական ծառայությունում տարբեր պաշտոններ զբաղեցնող անձիք կատարում են միմյանց լրացնող գործառույթներ, և դրանք գրեթե չեն կարող նույնը լինել: Ինչպես գիտենք, քաղաքացիական օրենքի համաձայն՝ բարձրագույն պաշտոն զբաղեցնող քաղաքացիական ծառայողը կազմակերպում է, ծրագրում, համակարգում, ղեկավարում և/կամ վերահսկում աշխատանքները: Ունի անմիջական ղեկավար, որին ներկայացնում է հաշվետվություն: Նրա աշխատանքային գործունեությունը պահանջում է մեծ պատասխանատվություն: Վերլուծում և գնահատում է ռազմավարական ու կազմակերպական նշանակության խնդիրներ, ինչպես նաև դրանց տալիս է ստեղծագործական և այլընտրանքային լուծումներ, իրականացնում է ռազմավարական պլանավորում: Մասնագիտական գրականության մեջ նշվում է, որ ռազմավարական պլանավորումը մատնանշում է կազմակերպության զարգացման հեռանկարային ուղղությունները, որոշում է նրա գործունեության հիմնական տեսակները, հնարավորություն է տալիս միասնական համակարգի մեջ միավորել ծրագրային, մարկետինգային, արտադրական և ֆինանսական գործունեությունը: Այն ապահովում է կազմակերպության հարմարումն արտաքին միջավայրին, բաշխում է ռեսուրսները և ապահովում գործունեության ներքին հավասարակշռումը ուժեղ և թույլ կողմերը վեր հանելու նպատակով: Ի դեպ, ռազմավարական պլանը մեծ կազմակերպություններում, որպես կանոն, երկարաժամկետ է, բայց յուրաքանչյուրի համար այդ ժամկետը տարբեր է: Այսպիսով՝ ռազմավարական պլանավորումը կոչված է ապահովել կազմակերպության անհրաժեշտ տնտեսական աճը և զարգացման ցանկալի արդյունքը երկարատև ժամանակահատվածում [2]:

Հաղորդակցման հմտություններն անհրաժեշտ են ինչպես իր՝ աշխատակիցների հետ հարաբերվելու գործընթացում, այնպես էլ ՀՀ-ից դուրս միջազգային ասպարեզում բանակցություններ վարելու, սեմինարներին, խորհրդակցություններին մասնակցելու համար: ԲՊԲԾ ունի տրամաբանելու, արագ կողմնորոշվելու կարողություն, տիրապետում է անհրաժեշտ (պարտադիր) կառավարչական հմտությունների և ունակությունների, ինչպես նաև իր պաշտոնի անձնագրով նախատեսված գործառույթներից բխող կառավարչական հմտությունների և ունակությունների:

Քաղաքացիական ծառայությունում բարձրագույն պաշտոններ զբաղեցնելու համար, նրանց պաշտոնների անձնագրերով նախատեսված է հոգեբանական և մասնա-

գիտական որակների ցանկ, սակայն այդ ցանկից դժվար է զանազանել մասնագիտականը հոգեբանականից: Թերևս համաձայնվելով այն մտքի հետ, որ մասնագիտականը և հոգեբանականը սերտ կապված են, միևնույն ժամանակ դրանց զանազանումը թույլ է տալիս կրթության կամ վերակրթության ընթացքում լուծել կոնկրետ խնդիրներ մասնագիտական և հոգեբանական ոլորտի հետ կապված: Ժամանակակից կրթական համակարգերում բազմիցս առնչվում ենք այն խնդրին, որ կրթության ընթացքում առկա է որակական կորուստ, ինչը ենթադրում է մասնագիտական որակների ոչ լիարժեքություն: Ակնհայտ է որ մասնագիտական կարողությունները և հմտությունները համեմատաբար ավելի հեշտ է ձևավորել, քանի որ այն տեսանելի է գիտելիքի տեսքով, բայց մասնագիտական հոգեբանական որակները տեսանելի են դառնում աշխատանքային փորձի ընթացքում: Օրինակ՝ բարձրագույն պաշտոն զբաղեցնող քաղծառայողի համար պաշտոնի անձագրով նախատեսվում է, որ նա պետք է տիրապետի անձնակազմի կառավարմանը և զարգացմանը: Այս կետը պարունակում է լայնածավալ գիտելիքների պաշար, որը վերաբերվում է անձնակազմի կառավարմանը, բնականաբար դրան տիրապետելու աստիճանը չափելի է գիտելիքների տեսքով: Իսկ ինչ վերաբերվում է անձնակազմի կառավարման չնախատեսված, իրավիճակային դեպքերին, ապա դա հնարավոր է տեսնել միայն աշխատանքի ընթացքում, և, բնականաբար, զարգացումը տեղի է ունենում անմիջական աշխատանքային գործունեության ընթացքում: Այս դեպքում խոսքը կազմակերպչական ունակությունների, դժվար իրավիճակներում կողմնորոշվելու կամ սթրեսակայունության մասին է: Դրանք հոգեբանական որակներ են, որոնք դարձյալ պաշտոնի անձնագրերում կարելի է հանդիպել, սակայն որևէ մասնագիտական կրթական ծրագիր չի պարունակում այդպիսի վերջնարդյունքներ: Ենթադրվում է, որ քաղծառայությունում աշխատանքի անցնող անձը նշված որակները պետք է ունենա առհասարակ իր խառնվածքի կամ բնավորության արդյունքում, կամ էլ դրանք պետք է ձեռք բերի բարձր ինքնուրույնության շնորհիվ, ինչը նրան կդրդի զարգացնել անձնային հոգեբանական որակները անկախ կրթությունից: Անձի՝ ինքն իր վրա աշխատելու կարողությունը զարգանում է կրթության ընթացքում, երբ, բացի պլանային կրթական սահմաններից, նա ձգտում է տարաբնույթ հմտություններ ձեռք բերել: Այս ամենի հետ մեկտեղ սկսում է աշխատել նաև այն անձնային որակների վրա, որոնք անհրաժեշտ են կամ խանգարում են մասնագիտական զարգացման ընթացքում: Համարելով որ մագիստրոսական կրթությունն ընտրում են արդեն մասնագիտական զարգացման ճանապարհը որոշած անձիք, հետագոտել ենք անձնային որակները հենց այն մագիստրանտների մոտ, որոնք դիմել էին ՀՀ պետական կառավարման ակադեմիա:

Հետազոտությունն անցկացվել է ուսումնառության սկզբում: Հետաքրքիր ցուցանիշներ են ստացվել նրանց ինքնուրույնության սանդղակում: Ինքնուրույնության միջին ցուցանիշը երեք տարիների մագիստրանտների մոտ դրսևորվում է ցածր մակարդակում (տե՛ս աղյ.):

Ինքնուրույնության ցուցանիշը վերլուծում ենք ըստ Կետտելի անձնային գործոնների թեստի և ներկայացնում ենք միջին ցուցանիշների դրսևորումը երեք տարիների ընթացքում [3]: Մագիստրանտների մոտ ինքնուրույնության ցուցանիշի դրսևորումը

Աղյուսակ

Տարիները	Ինքնուրույնության միջին ցուցանիշները
2012 (n=315)	4,4
2013 (n=205)	4,1
2014 (n=200)	4,4

համարվում է ցածր, քանի որ արտահայտվում է 4,4 կամ 4,1 միավորով (բարձրը՝ 9-12 միավոր): Ինքնությունության հակառակ բնեռը կախյալությունն է, այսինքն մագիստրանտները գտնվում են հենց այս բնեռում: Այս ամենը վկայում է, որ նրանք ձգտում են աշխատել և որոշումներ ընդունել խմբի հետ համատեղ, կախված են խմբի պահանջներից և կարծիքից, հակված են սոցիալական խրախույսի: Այդպիսի անձինք շփվող են, և նրանց համար մեծ նշանակություն ունի հասարակության կողմից խրախուսանք, գնահատական ստանալը: Բարձր միավորները բնութագրում են այն անձանց, ովքեր նախաձեռնող են, սեփական որոշումներն առաջադրող: Նրանք գործում են ինքնություն և հասարակական կարծիքից կախված չեն: Բնութագրելով քաղաքացիական ծառայության համակարգի աշխատանքի հոգեբանական կողմերը՝ կարելի է եզրակացնել, որ նրանց աշխատանքի արդյունավետությունը պայմանավորող բաղադրիչներից մեկն էլ բարձր ինքնությունությունն է: Այսպիսով՝ հետազոտական տվյալները պահանջ են ներկայացնում բարձրացնելու քաղծառայողների մոտ ինքնությունության ցուցանիշը արդեն իսկ կրթական միջավայրում:

Անձնագրով նախատեսված մյուս կետով բարձրագույն պաշտոն զբաղեցնող քաղծառայողը պետք է մշակի աշխատանքային պլան, ինչը դարձյալ հնարավոր է գիտելիքների առկայության արդյունքում, սակայն հաջորդ կետով նախատեսված արտակարգ իրավիճակների կառավարումը, բանակցությունների վարումը դարձյալ հոգեբանական հմտություններ են պահանջում, սակայն դրանց զարգացման հնարավորությունները մնում են առանց հիմնավորման: Ելույթ ունենալուն, ժամանակի կառավարմանը, ժողովների կազմակերպմանը և վարմանը պարտադիր պահանջներ են ներկայացվում, բայց ձեռքբերման ճանապարհը անհասկանալի է: Ըստ պաշտոնի անձնագրի՝ քաղծառայողը պետք է մշակի ծրագրեր և կառավարի դրանք. կառավարի կոնֆլիկտները, սպասարկի քաղաքացիներին, սահմանի նպատակները, մոտիվացնի աշխատակիցներին, պատրաստի որոշումներ, պատվիրակի, մարդկային ռեսուրսները բաշխի և կառավարի, սթրեսը կառավարի, ֆինանսները կառավարի և ունենա հասարակայնության հետ կապերի հմտություններ:

Քաղաքացիական ծառայության մյուս դասի՝ գլխավոր պաշտոն զբաղեցնող քաղաքացիական ծառայողը կազմակերպում, ծրագրում, համակարգում, ղեկավարում և/կամ վերահսկում է աշխատանքները: Ունի անմիջական ղեկավար, որին ներկայացնում է հաշվետվություն: Ունի իրեն ենթակա աշխատողներ: Աշխատանքային գործունեությունը պահանջում է մեծ պատասխանատվություն: Որպես ղեկավար ընդունում է որոշումներ, լուծում է հիմնախնդիրներ և տալիս հանձնարարականներ: Բացահայտում, վերլուծում և գնահատում է ռազմավարական ու կազմակերպական նշանակության խնդիրներ, ինչպես նաև դրանց տալիս է ստեղծագործական և այլընտրանքային լուծումներ: Հաղորդակցման հմտությունները անհրաժեշտ են ինչպես իր աշխատակիցների հետ հարաբերվելու գործընթացում, այնպես էլ ՀՀ դուրս միջազգային ասպարեզում բանակցություններ վարելու, սեմինարներին, խորհրդակցություններին մասնակցելու համար: ԳՊՔԾ ունի տրամաբանելու, արագ կողմնորոշվելու կարողություն, տիրապետում է անհրաժեշտ (պարտադիր) կառավարչական հմտությունների և ունակությունների, ինչպես նաև իր պաշտոնի անձնագրով նախատեսված գործառնություններից բխող կառավարչական հմտությունների և ունակությունների:

Քաղաքացիական ծառայության առաջատար պաշտոն զբաղեցնող քաղաքացիական ծառայողը աշխատանքների կազմակերպման, համակարգման, ղեկավարման և վերահսկման լիազորություններ չունի. օժանդակում է իր կառուցվածքային ստորաբա-

Ժանման ավելի ցածր պաշտոն զբաղեցնող քաղաքացիական ծառայողների աշխատանքներին, ինչպես նաև մասնակցում է իր կառուցվածքային ստորաբաժանման աշխատանքների ծրագրմանը, ենթակա և հաշվետու է իր անմիջական ղեկավարին: Աշխատանքային գործունեությունը պահանջում է մեծ պատասխանատվություն: Միայն մասնակցում է հիմնախնդիրների լուծմանը, որոշումների ընդունմանը և հանձնարարականների կայացմանը: Մասնակցում է բարդ խնդիրների բացահայտմանը, վերլուծմանը և գնահատմանը, ինչպես նաև դրանց ստեղծագործական և այլընտրանքային լուծումներին: Հաղորդակցման հմտություններն անհրաժեշտ են ինչպես իր աշխատակիցների հետ հարաբերվելու գործընթացում, այնպես էլ ՀՀ դուրս միջազգային ասպարեզում բանակցություններ վարելու, սեմինարներին, խորհրդակցություններին մասնակցելու համար: ԱՊՔԾ ունի տրամաբանելու, արագ կողմնորոշվելու կարողություն, տիրապետում է անհրաժեշտ (պարտադիր) կառավարչական հմտությունների և ունակությունների, ինչպես նաև իր պաշտոնի անձնագրով նախատեսված գործառնություններից բխող կառավարչական հմտությունների և ունակությունների:

Քաղաքացիական ծառայության կրտսեր պաշտոն զբաղեցնող քաղաքացիական ծառայողը աշխատանքների կազմակերպման, ծրագրման, համակարգման, ղեկավարման և վերահսկման լիազորություններ չունի, օժանդակում է իր կառուցվածքային ստորաբաժանման ավելի ցածր պաշտոն զբաղեցնողներին: Ենթակա և հաշվետու է իր անմիջական ղեկավարին, չունի իրեն ենթակա աշխատողներ: Մասնակցում է հիմնախնդիրների լուծմանը, որոշումների ընդունմանը և հանձնարարականների կայացմանը: Իր անմիջական ղեկավարի հանձնարարությամբ է մասնակցում խնդիրների վերլուծմանը և գնահատմանը, բարդ խնդիրների բացահայտմանը, դրանց ստեղծագործական և այլընտրանքային լուծումներին մասնակցելու լիազորություններ չունի: Հաղորդակցվում է իր լիազորությունների շրջանակներում իր կառուցվածքային ստորաբաժանման ներսում, կարող է այլ հաստատությունների հետ շփվել իր ղեկավարի հանձնարարությամբ: ԿՊՀԾ ունի տրամաբանելու, արագ կողմնորոշվելու կարողություն, տիրապետում է անհրաժեշտ (պարտադիր) կառավարչական հմտությունների և ունակությունների, ինչպես նաև իր պաշտոնի անձնագրով նախատեսված գործառնություններից բխող կառավարչական հմտությունների և ունակությունների:

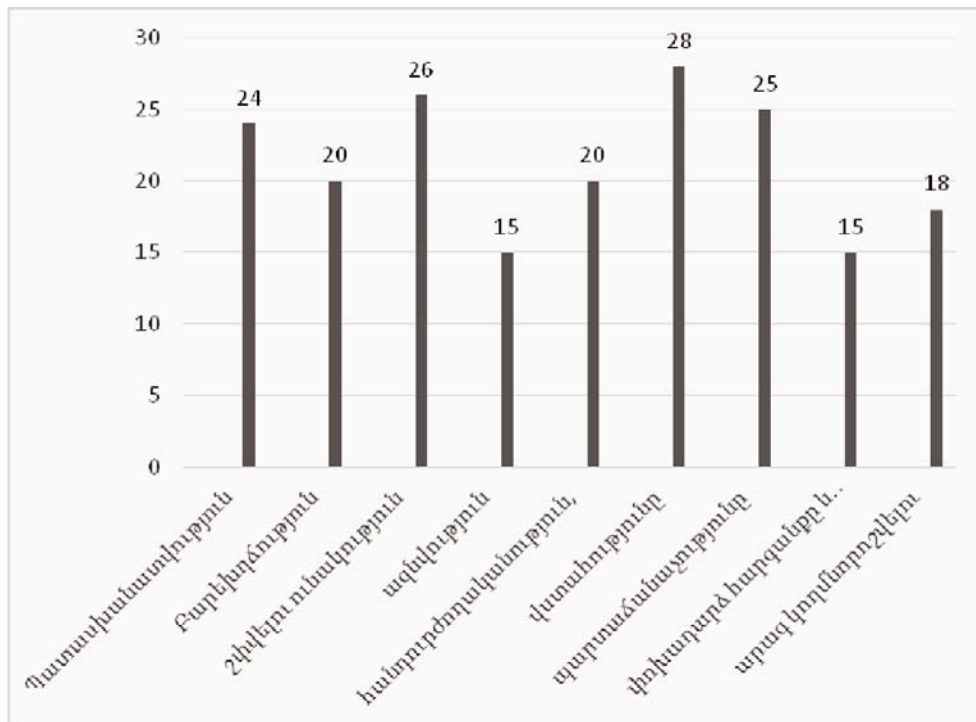
Նշենք, որ քաղծառայողների մասնագիտական և հոգեբանական որակների դուրս բերումը անմիջականորեն կապված է նրանց գործունեության արդյունավետության հետ: Հոգեբանական տեսանկյունից գործունեության արդյունավետությունը սովորաբար որոշվում է նրանց աշխատանքային մոտիվացվածությամբ: Սակայն Ի. Կոտելևսկայան իր՝ «Պետական քաղաքացիական ծառայողների գործունեության արդյունավետության գնահատումը» ծրագրում նշում է՝ գիտական գրականության և փորձագիտական վերլուծությունը ցույց է տվել, որ արդյունավետություն հասկացության էության, նշանակության և գնահատման մեկնաբանության վերաբերյալ չկա միասնական համակարգային մոտեցում: Առայժմ ստեղծված չէ արդյունավետության գնահատման ընդունելի նորմատիվային իրավական հիմք [1]:

Մեր կողմից մշակվել է հարցարան, որի միջոցով պարզել ենք, թե քաղծառայողներին որ հոգեբանական հատկություններն են օգնում աշխատել: Քաղծառայողները հարցերին պետք է պատասխանեին հիմնվելով իրենց աշխատանքային փորձի վրա: Հարցարանը բաղկացած էր 10 հարցից: Նրանք ազատ էին իրենց արտահայտությունների մեջ:

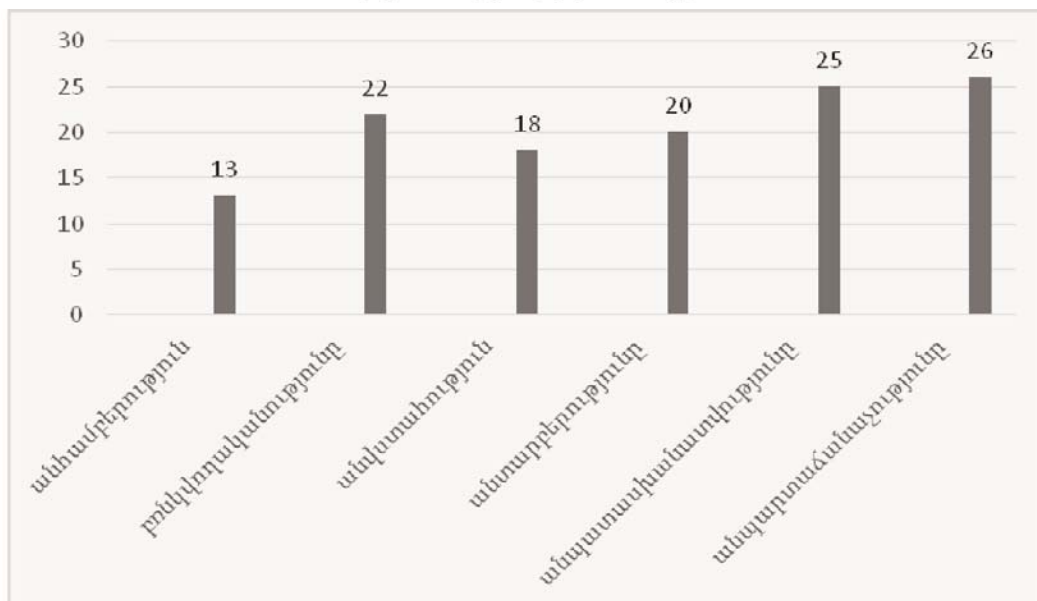
Հարցման արդյունքները խմբավորելուց և վերլուծության ենթարկելուց հետո դուրս

ենք բերել այն հատկությունները, որով հանրային ծառայողները պայմանավորում էին իրենց գործունեության արդյունավետությունը: Նկար 1-ում ներկայացված են դրանց արտահայտվածության ցուցանիշները: Ինչպես տեսնում ենք՝ առավել արտահայտված հոգեբանական որակներն են շփվելու ունակությունը և վստահությունը միմյանց հանդեպ: Հատկանշական են նաև պատասխանատվության և պարտաճանաչության ցուցանիշները:

Իրականացված հետազոտությունը ենթադրում էր նաև հոգեբանական այն որակների դուրս բերումը, որոնք քաղծառայողներին խանգարում են աշխատանքային գոր-

Նկար 1. Քաղծառայողների գործունեության արդյունավետությունը պայմանավորող գործոնները

Նկար 2. Քաղաքացիական ծառայողների գործունեությանը խանգարող որակներ

ծունեության ընթացքում: Այս հարցին տրված նրանց բնորոշումները հաստատում են նկար 1-ի տվյալները, քանի որ ինչպես տեսնում ենք հիստոգրամից, անպատասխանատվության և անպարտաճանաչության ցուցանիշները գերակշռող են: Հաջորդ բարձր արտահայտված խանգարող որակը բոնկվողականությունն է, որը ենթադրում է աշխատանքային գործունեության ընթացքում պատասխան ռեակցիաների բուռն արտահայտում (նկար 2):

Հետազոտական տվյալները թույլ են տալիս դուրս բերել քաղծառայողների հոգեբանական որակների բնեղները, որոնց արտահայտվածության աստիճանով կարող է պայմանավորվել նրանց գործունեության արդյունավետությունը:

Ինչպես տեսնում ենք՝ քաղաքացիական ծառայողներն իրենց աշխատանքի հաջողությունը կապում են հոգեբանական որակների հետ, որոնք էլ ձեռք են բերում աշխատանքային փորձի ընթացքում: Հետաքրքրականն այն էր, որ բնորոշումների մեջ հազվադեպ էր արտահայտվում գիտելիքների առկայությունը: Թերևս ենթադրվում է, որ այն պարտադիր, բայց ոչ բավարար պայման է արդյունավետ աշխատելու համար: Հատկանշական է, որ 19 քաղծառայողի համար փորձի առկայությունը մասամբ է կարևոր, 13-ի համար ամենակարևորն է: Վերլուծողները նշում են, որ արդի ժամանակներում կան բազմաթիվ հետազոտություններ, որոնք նվիրված են պետական մարմինների և քաղծառայողների գործունեության արդյունավետությանը: Արդյունավետության տեսության մեջ ներդրում ունեն տնտեսությունը, կառավարման տեսությունները, պետական կառավարումը: Սակայն արդյունավետության խնդրի տեղափոխումը գործնական դաշտ կապված է մի շարք բարդ հարցերի հետ՝ առաջին հերթին արդյունավետության գնահատման հետ [1]:

Այսպիսով՝ վերլուծելով քաղաքացիական ծառայողների գործունեության հոգեբանական ասպեկտները՝ ակնհայտ է, որ նրանց գործունեությունը մեծապես պայմանավորված է հոգեբանական որակների առկայությամբ: Սակայն մասնագիտականի հետ մեկտեղ դրանք չեն հասնում զարգացման գագաթնակետին, ինչը խոչընդոտում է լիարժեք արտահայտել մասնագիտական որակները: Սակայն դարձյալ բաց է մնում այն հարցը, թե որտեղ պետք է քաղաքացիական ծառայողները ձեռք բերեն անհրաժեշտ մասնագիտական և հոգեբանական որակները: Վերլուծության արդյունքում պարզ դարձավ, որ մասնագիտական որակների գերակշռող մեծամասնությունն ապահովում է ընդհանրապես բարձրագույն կրթությունը, սակայն հոգեբանական մասը մնում է ոչ լիարժեք: Որոշ հետազոտություններում նշվում է, որ ներկա ժամանակներում գնահատականը հիմնվում է ձևական ցուցանիշների վրա և իրականացվում է մեծամասամբ ատեստացիայի ձևով: Արդյունավետության գնահատման այդպիսի համակարգն ընկալվում է քաղծառայողների կողմից որպես պարզ ձևականություն, գործնականում չի ազդում նրանց աշխատանքի վարձատրության վրա [1]:

Այնուամենայնիվ, քաղծառայողների գործառնությունների հոգեբանական ասպեկտների մեկնաբանումը որոշիչ նշանակություն ունի նրանց գործունեության արդյունավետության տեսանկյունից: Կարծում ենք՝ դժվար է գտնել այն չափանիշները, որոնք չափելի կդարձնեն նրանց գործունեության արդյունքը: Սակայն հոգեբանական հատկությունների առկայությունը թույլ է տալիս գործունեության արդյունավետությունը դարձնել վերահսկելի հենց անձի կողմից, հետևաբար հոգեբանական գործոնների որոշման միջոցով հնարավոր կլինի որոշել այն չափանիշները, որոնք ապահովում են գործունեության արդյունավետությունը:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Котелевская И., Ключевой эксперт Проекта «Оценка эффективности деятельности. государственных гражданских служащих» <https://www.google.am>
2. Непомнящий Е. Г., Планирование на предприятии, Конспект лекций. Таганрог: ТИУиЭ, 2011.
3. Райгородский Д. Я., Практическая психодиагностика, методики и тесты, Самара, Изд. Дом «БАХРАХ-М» 2001, 672 с.

ՊԵՏԱԿԱՆ ԾԱՌԱՅՈՂՆԵՐԻ ԳՈՐԾԱՌՈՒՅԹՆԵՐԻ ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ԱՍՊԵԿՏՆԵՐԸ

Պետրոսյան Լաուրա

Ամփոփում

Սույն հշոթվածում վերլուծվում են տարբեր պաշտոն զբաղեցնող քաղաքացիների գործունեության հոգեբանական ասպեկտները, ինչպես նաև քննարկվում են նրանց մասնագիտական և հոգեբանական որակները: Վերլուծելով քաղաքացիների գործունեության հոգեբանական ասպեկտները պարզվում է, որ նրանց գործունեությունն առավելապես պայմանավորված է հոգեբանական որակների առկայությամբ:

Բանալի բառեր. քաղաքացիական ծառայողներ, գործունեություն, գործառույթներ, մասնագիտական և հոգեբանական որակներ:

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ФУНКЦИИ ГОСУДАРСТВЕННОГО СЛУЖАЩЕГО

Петросян Лаура

Резюме

В статье рассматриваются функции государственных служащих, которые занимают различные должности, которые анализируются с точки зрения психологии. Обсуждаются психологические и профессиональные качества государственных служащих. Анализируя психологические аспекты деятельности государственных служащих становится ясно, что их деятельность во многом определяется наличием психологических качеств.

Ключевые слова: государственный служащий, деятельность, функции, психологические и профессиональные качества.

PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF FUNCTIONS OF THE PUBLIC SERVANT

Petrosyan Laura

Summary

The article analyzes the functions of civil public servants through the point of view of psychology. We discuss the psychological and professional qualities of civil servants. Analyzing the psychological aspects of activities of public servants, it becomes clear that their activity in many respects is defined by existence of psychological qualities.

Keywords: public servants, activity, functions, psychological and professional qualities

Հայաստանի զինված ուժերում այսօր տեղի են ունենում խորը փոփոխություններ, որոնք ուղղված են զինված ուժերի մարտունակության բարձրացմանը, նրանց արդիականացմանը, զորքերի գործունեության արդյունավետության բարձրացմանը: Զինվորական գործունեությունը բնորոշվում է բարձր դինամիկությամբ, արագ տեմպով, ֆիզիկական և հոգեբանական լարվածությամբ, կազմակերպական հստակությամբ և խիստ կարգապահությամբ:

Զինվորական ծառայողները բանակում առնչվում են հետևյալ խնդիրներին՝

- Ադապտացիոն խնդիրներ (բնակավայրի և կենսակերպի փոփոխություն)
- Հուզական զսպվածություն (հուզական կապերի թուլացում և նորերի ստեղծում)
- Էքստրեմալ պայմաններ՝ կապված ռազմական գործողությունների հետ:

Այսպիսով, զինվորական գործունեությունը պատանուց պահանջում է ֆիզիկական և հոգեբանական ուժերի խիստ լարվածություն, իր վարքը կառավարելու հմտություն: Հուզական-կամային պատրաստականությունը բնորոշվում է անձի հուզական վիճակի (տազնապայնություն, վախ, ուրախություն) կարգավորման, բարդ պայմաններին դիմակայելու ունակությամբ: Որքան լավ են երիտասարդի մոտ ձևավորված կամային որակները, այնքան ավելի խորն է զինվորական ծառայության բնույթի խոր գիտակցումը: Տարիքային առանձնահատկություններից զատ բանակում արդեն իսկ գտնվելը նրանց համար բոլորովին նոր միջավայր է, որտեղ հարմարվելը ընթանում է մի շարք դժվարություններով: Դժվարությունների հետ բախումը կարող է հանգեցնել նյարդահոգեկան լարվածության, ներանձնային և միջանձնային կոնֆլիկտների, որոնք զինվորն ինքնուրույն դժվարանում է լուծել: Զինվորների ապահարմարման դեպքում բարձրանում է նրանց մոտ ագրեսիվությունը, տազնապայնությունը, նյարդահոգեկան լարվածությունը: Զորակոչային տարիքը, որպես կանոն, ընդգրկում է մարդու պատանեկության ժամանակահատվածը [4]:

Մինչ այսօր գոյություն ունեն տարիքային ժամանակահատվածի առանձնահատկությունների հետևյալ մոտեցումները՝

- Ժամանակագրական տարիք, որը որոշվում է մարդու կյանքի տևողականությամբ,
- կենսաբանական տարիքային-կենսաբանական ցուցիչների ամբողջականությունը, օրգանիզմի կենսագործունեությունը (արյունատար, շնչառական, մարսողական համակարգեր և այլն),
- հոգեբանական տարիք – հոգեկանի զարգացման որոշակի մակարդակ, որի մեջ ներառվում են մտավոր զարգացվածությունը, սոցիալական և հուզական հասունությունը:

Մինչ օրս գոյություն չունի մարդկային զարգացման տարիքային պարբերացման միանշանակ, բոլորի կողմից ընդունելի դասակարգում, չնայած տարբեր ժամանակներում բազմաթիվ փորձեր են նախաձեռնվել [6]:

Կենսագենետիկական տեսությունը հերքող անձնական ուղղվածության տեսու-

թյունը սկզբունքորեն հերքում է այն դրույթը, որ մարդու ներքին աշխարհը չի որոշվում բնության կամ սոցիալական դետերմինանտներով: Գերմանացի փիլիսոփա և հոգեբան Շպրանգերի կարծիքով՝ հոգեբանության գլխավոր խնդիրը անձի մշակույթի և պատմության հետ կապված ներքին աշխարհի բացահայտումն է: Պատանեկության շրջանը, որ աղջիկների մոտ տևում է 13-ից մինչև 19 տարեկան, իսկ տղաների մոտ՝ 14-ից մինչև 22 տարեկան, առաջին հերթին հոգևոր զարգացման փուլ է, չնայած այն կապված է հոգեֆիզիոլոգիական գործընթացների համալիրի հետ: Այդ տարիքի գլխավոր հատկանիշները՝ ըստ Շպրանգերի, ես-ի բացահայտումն է, ռեֆլեքսիայի զարգացումը, սեփական անհատականության և նրա առանձնահատկությունների գիտակցումը: Այդ գործընթացը տեղի է ունենում ներսից դեպի դուրս: Շպրանգերը մանրամասն նկարագրում է պատանեկության պատմական պայմանները և սոցիալական դրույթները, նրա բարոյական զարգացումը, իրավագիտակցության ձևավորումը: Այսպիսով հիմք է դրվում պատանեկան ինքնագիտակցության և արժեքային կոդմոնորոշման համակարգային հետազոտությանը[7]: Վերը նշված տեսությունները վերլուծելով՝ հանգում ենք այն եզրակացությանը, որ հոգեկան զարգացման պարբերականացումը իրենից ներկայացնում է ընդհանուր օրինաչափությունների դուրս բերման փորձ, որին ենթարկվում է մարդու կենսական ցիկլը: Մարդու յուրաքանչյուր տարիք ունի տարբեր նշանակություն, ինչը առաջին հերթին որոշվում է նրանով, թե այդ ժամանակահատվածը ինչ տեղ է զբաղեցնում զարգացման փուլում:

Ըստ էության, զինծառայողների գործունեությունը որոշվում է մի շարք առանձնահատկություններով՝ սովորական կենսապայմանների բացակայությամբ, վարքային հատուկ պահանջներով, մարդկային շփման շրջանի նեղացմամբ և այլն:

Զինվորական գործունեության նախագծումն ընդգրկում է գործունեության կառուցվածքի, օպերատորի գործառույթների և նրա հոգեկան հակազդումների մշակում, իսկ գործունեության նախագծի իրագործումն ապահովվում է մասնագիտական կոդմոնորոշմամբ, ընտրությամբ ու ուսուցմամբ [1]:

Զինվորական գործունեությունը զինվորական ծառայության բաղադրիչ մասն է: Այն, ի տարբերություն այլ սոցիալապես կարևոր գործունեությունների, բնորոշվում է բարձր դինամիկությամբ, արագ տեմ պով, ֆիզիկական և հոգեբանական լարվածությամբ, կազմակերպական հստակությամբ և խիստ կարգապահությամբ, ինչը պայմանավորված է զորքերի բարձր մարտունակության ապահովմամբ [8]:

Զինծառայողների գործունեությունը անց է կացվում տարբեր պայմաններում՝

- տարածքային (դաշտում, մարտական մեքենայում, սենյակում) ;
- ժամային (ցերեկը, գիշերը);
- աշխարհագրական (սարերում, հարավում, հյուսիսում);
- կլիմայական և այլն [11]:

Վերը թվարկված պայմանները պատանուն թելադրում են պահանջներ, որոնք կապված են տվյալ գործունեության շրջանակներում ինքնակարգավորման և ինքնակազմակերպման հետ:

Բանակում ծառայելու պատրաստակամությունը կայանում է նրա բոլոր պահանջները նախնական փուլում բարեհաջող կատարելու մեջ: Որքան բարձր է պատանու պատրաստակամությունը, այնքան քիչ ժամանակ է նա ծախսում զինվորական գործունեության հարմարվողականության վրա:

Զինվորական ծառայության պատրաստակամությունն անհատի բարդ հատկանիշ

է: Այն որոշվում է մարդկային հոգեկանի բոլոր ոլորտների զարգացումով՝ դրդապատճառային, իմացական, կամային, հուզական: Զինվորական ծառայությանը հոգեբանական պատրաստակամություն ձևավորելու համար պետք է զարգացնել երեք փոխկապակցված բաղադրիչ՝ սոցիալ-հոգեբանական, ընդհանուր զինվորական-մասնագիտական, հուզական-կամային պատրաստակամություն:

Սոցիալ-հոգեբանական պատրաստակամությունը բնորոշվում է պատանու՝ բանակում ծառայելու ձևավորման մակարդակով, զինվորական գործունեության հանդեպ հետաքրքրությամբ, հասարակության հանդեպ պարտքի զգացումով, հայրենասիրությամբ և այլն:

Ն. Գ. Բոնդարը հատուկ ուշադրություն է դարձրել իմացական ընդունակությունների, նյարդահոգեկան կայունության, ագրեսիայի, ենթարկվողության-իշխանություն հակվածության, իրադրային և անձնային տագնապայնության ուսումնասիրությունների [4]:

Վ. Ա. Բոդորովը պնդում է, որ անձնավորության ռեսուրսները մարդու այն ֆիզիկական և հոգևոր հնարավորություններն են, որոնց մոբիլիզացիան ապահովում է նրա վարքային ծրագրի և միջոցների իրականացումը սթրեսի կանխարգելման կամ հաղթահարման նպատակով: Հոգեբանական սթրեսի ցանկացած տարատեսակ (անձնային, միջանձնային, ընտանեկան, մասնագիտական և այլն) ունի տեղեկատվական նախադրյալներ, այսինքն դրա զարգացման աղբյուրն արտաքին հաղորդումներն են, ընթացիկ կամ ենթադրվող անբարենպաստ իրադարձությունների ներգործությունների մասին տեղեկությունները կամ «ներքին» տեղեկությունը՝ հոգեկանը վնասած իրադարձությունների մասին հիշողությունից դուրս բերվող տեղեկությունների, նախկին պատկերացումների ձևով [6]:

Ս. Հոբֆոլի սթրեսի ռեսուրսային հայեցակարգում ռեսուրսները սահմանվում են որպես այն, ինչ նշանակալի է մարդու համար և օգնում է նրան ադապտացվել բարդ կենսական իրավիճակներում: Ռեսուրսային մոտեցման հիմնավորումներից մեկը «կոնսերվացիայի» սկզբունքն է, որը ենթադրում է մարդու հնարավորություն ստանալ, պահպանել, վերականգնել, բազմապատկել և վերաբաշխել ռեսուրսները սեփական արժեքներին համապատասխան: Ռեսուրսների նմանատիպ բաշխման միջոցով մարդը հնարավորություն է ունենում ադապտացվել կենսական միջավայրի պայմանների բազմազանությանը: Երբ տեղի է ունենում ռեսուրսների կորուստ, մյուս ռեսուրսները կատարում են իրադրության գործիքային, հոգեբանական և սոցիալական ներգործության սահմանափակման գործառույթ: Ներքին և արտաքին ռեսուրսների կորուստը հանգեցնում է սուբյեկտիվ բարեկեցության կորստի և ապրում է որպես հոգեբանական սթրեսի վիճակ [10]:

Ըստ Ա. Գ. Մակլակովի՝ անձնային ադապտացիոն ներուժը ներառում է հետևյալ բնութագրիչները՝ նյարդահոգեկան կայունություն, որի զարգացման մակարդակն ապահովում է սթրեսադիմացկունությունը, անձի ինքնագնահատական, որը ինքնակարգավորման միջուկն է և որոշում է գործունեության պայմանների և իր հնարավորությունների ընկալման համարժեքության աստիճանը, սոցիալական աջակցության զգացողությունը, որը պայմանավորում է սեփական նշանակալիության զգացումը շրջապատողների աչքերում, անձի կոնֆլիկտայնության մակարդակը, սոցիալական շփման մակարդակը: Որքան բարձր է այս բնութագրիչների զարգացվածության մակարդակը, այնքան բարձր է մարդու հաջող ադապտացիայի հնարավորությունը և այնքան ավելի նշանա-

կալի է արտաքին միջավայրի գործոնների շրջանակը, որոնց անձը կարող է հարմարվել [7]:

Վերը նշված հանգամանքները պահանջ են ներկայացնում ժամանակակից հոգեբանական գիտությանը մշակել համոզիչ մեթոդաբանություն, որը թույլ կտա հետազոտել և առաջարկել համապատասխան լուծումներ: Սույն նպատակի իրականացման համար առաջադրվում են հետևյալ խնդիրները՝

1. Ուսումնասիրել զինվորականների մոտ տագնապայնության մակարդակը
2. Ուսումնասիրել զինվորականների մոտ սթրեսակայունությունը
3. Հուզական կայունությունը
4. Կամային ինքնակարգավորումը
5. Ադապտացիա-դեզադապտացիան:

Խնդիրների իրագործման համար առանձնացվել են հետևյալ մեթոդիկաները:

Զինվորականների մոտ միջանձնային փոխհարաբերություններում դրսևորվում է ագրեսիա: Կախված ծառայության պայմաններից, վայրի փոփոխությունից, միջավայրից՝ նրանց մոտ նկատվում է լարվածություն, տագնապայնություն: Զինվորների մոտ կարող են նկատվել նաև դեպրեսիվ վիճակներ: Այս ամենը ախտորոշելու համար լավագույն մեթոդիկան Սպիլբերգ-Ռադյուկի սթրեսի և տագնապայնության մեթոդիկան է, որի շնորհիվ կբացահայտենք զինվորականների՝ հետաքրքրությունները, ագրեսիան, տագնապայնության և դեպրեսիայի արտահայտվածությունը:

Զինվորականների սթրեսակայունության մակարդակը բացահայտելու նպատակով նախատեսում ենք կիրառել Դեյթոյի մեթոդիկան, որի միջոցով հնարավոր կլինի բացահայտել զինվորականների թույլ, չափավոր, սուր և արտահայտված սթրեսակայունության մակարդակը [2]:

Զինվորական ծառայության ժամանակ զինծառայողներից որոշակի մաս առանձնանում են շփումներ արագ հաստատելու ունակությամբ. ոմանք ավելի հեշտ են շփման մեջ մտնում, ոմանք առավել պարփակված են: Անձնային այս առանձնահատկությունները որոշելու համար նպատակահարմար է կիրառել Հ. Այզենկի մեթոդիկան, որը հնարավորություն է տալիս բացահայտել անձի մոտ հուզական կայունությունը, ինչն ազդում է գործունեության արդյունավետ իրականացման վրա, հնարավորություն տալիս արագ որոշումներ ընդունել: Այս մեթոդիկան նաև հնարավորություն է տալիս բացահայտել անձի հոգեկան կայունությունը, տագնապայնությունը ինքնահարգանքի և հնարավոր վեգետատիվ խանգարումների տեսանկյունից [9]:

Հաջորդ մեթոդիկան Ա. Գ. Զվերկովի և Է. Վ. Էյդմանի կամքի ինքնակարգավորման թեստն է, որի վելուծության արդյունքում պարզ կդառնան զինվորականների հուզական վիճակները, նրանց ինքնուրույնությունը, հասունության մակարդակը, ակտիվությունը, խոցելիությունը, ձգտումները, հուզական ռեակցիաների և վիճակների կամածին հսկողության մակարդակները [11]:

Զինվորական ծառայողների ադապտացիան և դեզադապտացիան որոշելու նպատակով նախատեսել ենք գործածել սոցիալ-հոգեբանական ադապտացիայի ախտորոշման մեթոդիկան, որի միջոցով մենք նպատակ ունենք պարզելու զինծառայողների ապրելակերպի՝ ապրումների, մտքերի, սովորությունների, վարքագծի դրսևորման պատկերը: Այն թույլ է տալիս որոշել նրանց հարմարվողականությունը, անհարմարվողականությունը, կեղծությունը, անկեղծությունը, համակրանքն իր ես-ի նկատմամբ, հակակրանքն ես-ի նկատմամբ, համակրանքն այլ մարդկանց նկատմամբ, հակակրանքն

այլ մարդկանց նկատմամբ, հուզական բարեհարմարությունը, հուզական անբարեհարմարությունը, ներքին վերասկողությունը, արտաքին վերահսկողությունը, գերակայությունը, իրազեկությունը և խնդրից խուսափումը [3]: Մարդու աղապտացիոն վարքում, ինչպես նշում է պրոֆեսոր Մ.Բ.Դյաչենկոն, կարող են մասնակցել ֆիզիոլոգիական, էնդոկրին և այլ հակազդումները, հոգեկան գործընթացները, փորձը, վիճակները, անձնային հատկությունները: Որքան ավելի բարդ են պայմանները և սոցիալական առումով նշանակալի են մարդկանց առջև դրված նպատակները, այնքան ավելի մեծ դեր են աղապտացիայի գործընթացում խաղում անձնավորության բարձրագույն կողմերը, ներառյալ աշխարհայացքը [10]:

Այսպիսով՝ զինվորական ծառայության հոգեբանական խնդիրների լուծումը, մասնավորապես աղապտացիայի, հուզական զսպվածության և էքստրեմալ պայմաններում գործողությունների կատարումը, ենթադրում է հոգեբանական մեթոդաբանության մշակում՝ համապատասխան վեր հանված խնդիրների: Նշված մեթոդաբանության հետազոտության իրականացումը թույլ կտա բացահայտել զինված ուժերի գործունեության արդյունավետությունը և նպաստել զինված ուժերում առողջ հոգեբանական մթնոլորտի ապահովմանը:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. **Աղուզումցյան Ռ.**, Ռազմական մասնագիտական պատրաստման համակարգերի նախագծման հոգեբանական հիմքերը, «Ռազմական հոգեբանության հիմնախնդիրները» Հանրապետական գիտաժողովի նյութեր, Երևան, 2013, մայիսի 23-24, էջ-19-23:
2. **Ավանեսյան Հ., Է. Ասիրյան, Ա. Գալստյան,** Դեյթոյի թեստի տեղայնացման ընթացակարգ, Մեթոդական ձեռնարկ, Եր., 2010, 26 էջ:
3. **Ս. Արզումանյան, Ս Մկրտչյան, Վ. Սարգսյան.,** Կ. Ռոջերսի և Ռ. Դայմոնդի սոցիալ-հոգեբանական աղապտացիայի ախտորոշման մեթոդիկա, Եր. 2002, էջ 66-71:
4. **Агузумция Р. В.,** Роль и значение психологического отбора в военной системе. Тезисы научнопрактической конференции, МОРА, Ер., 1998, с. 15-17.
5. **Реана А. А.,** Психология человека от рождения до смерти. Полный курс психологии развития. Под ред. СПб., 2005. 416с.
6. **Абрамова Г. С.,** Возрастная психология. М., 1988, 564 с.
7. **А.В. Петровский,** Возрастная и педагогическая психология// Под ред М 1980, 358 с.
8. **Бондарь Н. Г.,** Психологическая готовность юношей к службе в вооруженных силах Российской Федерации [Текст] / Н.Г. Бондарь // Гуманитарные науки. 2008. N6.
9. **Барабанщикова Т. А., Рыжкова А. Н.,** Психологические методики изучения личности: Практикум, под ред., проф. А.Ф. Ануфриева, М., Ось-89, 2007, 304с.
10. **Варваров В.,** Психологическая готовность к бою. КВС, 1981. N6. С.48-52.
11. **Дьяченко М. И., Кандыбович Л. А.,** Психологические проблемы готовности к деятельности. Кея М. Психология подростка М., 1991. 246 с.
12. **Райгородский Д. Я.,** Практическая психодиагностика, методики и тесты, Издательский: Дом «БАХРАХ-М» Самара 2001, 672 с.

Բդոյան Լիլիթ

ՀՀ պետական կառավարման ակադեմիայի մագիստրոս

Ամփոփում

Հոդվածում քննարկվում են զինվորական ծառայության ընթացքում զինվորականների մոտ առաջացող դժվարությունները, խնդիրները, որոնց դիտարկումը հնարավորություն կտա բարձրացնել զինված ուժերի գործունեության արդյունավետությունը: Այդ նպատակով առաջարկվում է հետազոտության մեթոդաբանություն, որը միտված է զինծառայողների հոգեբանական խնդիրների լուծմանը:

Բանալի բառեր. զինվորական ծառայություն, զինծառայողներ, գործունեություն, հետազոտության մեթոդաբանություն, հոգեբանական խնդիրներ:

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ВОЕННОЙ СЛУЖБЫ

Бдоян Лилит

Магистрос Академии государственного управления РА

Резюме

В статье рассматриваются трудности, задачи, возникающие во время военной службы у военнослужащих, раннее выявление которых дает возможность повысить успешность деятельности военных служащих. С этой целью предлагается методология исследования, которая направлена на решение психологических проблем военнослужащих.

Ключевые слова: военная служба, военнослужащие, деятельность, методология исследования, психологические проблемы.

THE PSYCHOLOGICAL ISSUES OF MILITARY SERVICE

Bdoyan Lilit

Student of Master's degree of the Public Administration Academy of the RA

Summary

The article discusses the difficulties and issues arising during military service. The monitoring of laters will enable to increase the efficiency of the armed forces activity. The research methodology was offered for this purpose, which focuses on solving the psychological problems of militaries.

Keywords: military service, armed force, activity, research methodology, psychological problems.

ՎԱՐՔԻ ԱՌԻՏՈՂԵՍՏՐՈՒԿՏԻՎ ՁԵՎԵՐԻ ԸՆՏՐՈՒԹՅԱՆ ՊԱՏՃԱՌՆԵՐԸ ԺԱՄԿԵՏԱՅԻՆ ԶԻՆԾԱՌԱՅՈՂՆԵՐԻ ՄՈՏ

ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ ՄԱՆՈՒԿ

ՀՀ ՊԿԱ Կառավարման հոգեբանության ամբիոնի մագիստրանտ

ՀՀ ՊՆ ԶՈՒ անձնակազմի հետ տարվող աշխատանքների համար պատասխանատու օղակների գլխավոր գործառույթներն են զինծառայողների կարգապահության և զինծառայության ընթացքում խաղաղ պայմաններում նրանց կյանքի անվտանգության ապահովումը նրանց հետ սոցիալ-իրավական և հոգեբանական աշխատանքների միջոցով: Այս ոլորտի կարևորագույն խնդիրներից է գորամասային օղակում ժամկետային զինծառայողների ադապտացիայի և գորքերի ծառայության արդյունավետ կազմակերպման խնդիրը: Գաղտնիք չէ, որ պարտադիր զինվորական ծառայությունը ոչ բոլոր զինծառայողների կողմից է ընդունվում որպես հայրենիքի և պետության անվտանգության ապահովմանն ուղղված, իր կողմից իրականացվող կարևորագույն ֆունկցիա: Այս և մի շարք այլ հայտնի ներքին ու արտաքին հանգամանքներ զինակոչիկների և զինծառայողների մոտ առաջ են բերում բացասական վերաբերմունք և ապամոտիվացիա զինվորական ծառայության նկատմամբ, որն էլ իր հերթին հանգեցնում է ներկայումս շատ կարևոր և արդիական մի խնդրի: Խնդիրը վերաբերվում է ծառայության ընթացքում զինծառայողների աուտոդեստրուկտիվ վարքի այն դրսևորումներին (ինքնավնասման դեպքեր), որոնք ուղղված են զինվորական ծառայությունից և զինվորական պարտականությունները կատարելուց խուսափելուն:

Սույն աշխատանքում մենք քննարկում ենք զինծառայողների զինվորական ծառայությունից խուսափելու կամ զինվորական պարտականությունները կատարելուց ժամանակավորապես խուսափելու համար *վարքի աուտոդեստրուկտիվ ձևերի ընտրության պատճառները և հանգամանքները*:

Աուտոդեստրուկտիվ վարքը (ինքնակործանարար վարք) աուտոագրեսիվ վարքի տեսակներից մեկն է, որի ժամանակ անձը կատարում է այնպիսի գործողություններ, որոնք կարող են բացասական հետևանքներ թողնել իր ֆիզիկական կամ հոգեկան առողջության վրա, սակայն դրանով իսկ, նա չի ունենում իրեն կյանքից զրկելու նպատակ [4]:

Սրանք այն արարքներն են, որոնք մարդը կատարում է գիտակցաբար, սակայն իր առողջության վրա այդ գործողությունների բացասական հետևանքները, որպես կանոն, չի գիտակցում կամ չի կանխատեսում: Ըստ նպատակի՝ աուտոդեստրուկտիվ վարքը բաժանում են մի քանի տեսակների՝ ռելաքսացիոն, մանիպուլյատիվ, ցուցադրական, մագոխիստական, բողոքի, ընդօրինակող և սիմուլյատիվ [5]:

Սույն հոդվածի շրջանակներում մեզ հետաքրքրում է աուտոդեստրուկտիվ վարքի *մանիպուլյատիվ* և *սիմուլյատիվ* տեսակները, քանի որ զինվորական ծառայությունից կամ զինվորական պարտականությունները կատարելուց խուսափել համար զինծառայողները և զինակոչիկները վարքի հենց այդ ձևերին են դիմում:

Սիմուլյատիվ աուտոդեստրուկցիան մակերեսային կամ սիմվոլիկ ինքնասպանությունների փորձեր են, որոնք բաժանվում են կոմպուլսիվ, իրադրային և կրկնվող գործողությունների: Սրանք մարմնի տարբեր հատվածների ոչ խոր վնասվածքներ են, որոնք վտանգավոր չեն կյանքի համար [1, էջ 89]: Զինծառայողների կողմից իրականացվող

ինքնավնասման այդպիսի բացահայտված ձևերից են՝ *հոգեկան հիվանդ ձևանալու համար մաշկի վրա մակերեսային կտրվածքներ և նախշեր անել, մարմնի ջերմաստիճանը բարձրացնելու համար յոդ խմել, կրակայրիչով գազը բաց թողնելով՝ մաշկի վրա մաշկային հիվանդությանը նմանվող բշտիկներ առաջացնել և այլն:*

Բացի սիմուլյատիվ ինքնավնասման այն դեպքերից, որոնց ժամանակ ինքնավնասումը մակերեսային վնասվածքներով է և կարող է որևէ իրական վնաս չհասցնել առողջությանը: Ջինձառայողների մոտ դիտարկվում են նաև աուտոդեստրուկցիայի այնպիսի ձևեր, երբ վերջիններս դիմում են ինքնավնասման այնպիսի ձևերի, որոնք իրական և ծանր վնաս կարող են հասցնել իրենց առողջությանը, սակայն նրանք դա չեն գիտակցում, Օրինակ՝ *վերքի բուժմանը խոչընդոտելու համար վերքի մեջ ատամի քերուկ քսել, խոնավ հագուստ հագնելով դիտավորյալ մրսել, որոշակի հոգեմետ դեղեր խմել, կուլ տալ օտար մարմիններ և այլն:*

Հայտնի է, որ որոշ զինձառայողներ դիմում են ցուցադրական բնույթի ինքնավնասման գործողությունների, որոնց նպատակը զինվորական պարտականությունները կատարելուց ժամանակավորապես խուսափելն է հրամանատարական կազմին *մանիպուլյացիայի* ենթարկելու միջոցով: Այս դեպքում նրանք ձգտում են ազատվել իրենց համար «դժվար» պարտականություններից (օր.՝ վերակարգում չընդգրկվել, դուրս չգալ դաշտային պարապմունքների, ընդունվել ստացիոնար բուժման զինվորական հոսպիտալում և այլն):

Վերը թվարկված 3 դեպքերում էլ զինվորի նպատակը զինձառայությունից խուսափելն է, ընտրված միջոցը՝ ինքնավնասումը կամ ցուցադրական ինքնավնասումը, իր հնարավոր գիտակցված կամ չգիտակցված հետևանքներով: Հետևանքների չգիտակցումը այստեղ 2 կարևոր նշանակություն ունի.

1. Ջինձառայողի առողջության վրա արարքի բացասական ազդեցությունը չգիտակցելը կամ չկանխատեսելը

2. Արարքի քրեորեն պատժելի լինելը և դրա հետևանքները չգիտակցելը կամ չկանխատեսելը:

Խնդիր կարևորությունը կայանում է նրանում, որ բացի այն որ զինձառայողների կողմից իրականացվող այդպիսի անցանկալի արարքները կարող են լուրջ վնաս հասցնել իրենց առողջությանը կամ խաթարել բնականոն զինձառայությունը, այդպիսի արարքները ՀՀ քրեական օրենսգրքի 363 հոդվածով (անդամախեղելու, հիվանդության սիմուլյացիայի կամ ապօրինի այլ եղանակով զինվորական ծառայությունից խուսափելը) համարվում են զինվորական կարգի դեմ ուղղված հանցագործություններ, և նշված հոդվածի համաձայն ենթակա է քրեական պատասխանատվության [2]:

Մեր նպատակն է բացահայտել ՀՀ ՊՆ ԶՈՒ որոշ զինձառայողների կողմից զինվորական ծառայությունից կամ զինվորական պարտականությունները կատարելուց խուսափելու նպատակով վարքի սիմուլյատիվ և մանիպուլյատիվ աուտոդեստրուկտիվ ձևերի դիմելու պատճառները:

Այդ նպատակով, մեր կողմից իրականացվել են դիտարկումներ ու ուսումնասիրություններ ՀՀ ՊՆ ԶՈՒ N գորամասում: Կատարվել է մի շարք ինքնավնասման դեպքերի վերլուծություն՝ օգտագործելով իրավիճակի դինամիկ վերլուծության և զինձառայողի գործունեության վերլուծության մեթոդները, փաստաթղթերի վերլուծության մեթոդը, դիտման և զրույցի մեթոդները: 2012-2014 թթ. ընթացքում գորամասի մի շարք ինքնավնասում, ինքնախեղում կատարած զինձառայողների հետ իրականացված անհատական հոգեբանական զրույցների, նրանց առօրյա զինվորական ծառայության ընթացքում

կատարված դիտումների, նրանց անհատական քարտերի (հայրենիքի պաշտպանի գրքույկ), հրամանատարների կողմից տրված բնութագրերի, բժշկական քարտերի և զինվորական հոսպիտալների տված եզրակացությունների ուսումնասիրությունների և վերլուծությունների արդյունքում առանձնացվել են մի շարք հանգամանքներ, որոնց համալիր վերլուծությունը հնարավորություն տվեց պարզել հետևյալ հանգամանքները:

Պարզվում է, որ վերոնշյալ նպատակով վարքի սիմուլյատիվ և մանիպուլյատիվ աուտոդեստրուկտիվ ձևերի են դիմում մեծամասամբ այն զինծառայողները, ովքեր՝

- չունեն բավական գիտելիքներ ՀՀ ՔՕ զինվորական կարգի դեմ ուղղված հանցագործությունների մասին կամ ունեն օրենքի մասին թյուր պատկերացումներ: Նրանց հետ զրույցների արդյունքում պարզվել է, որ գրեթե ոչ ոք իրականում չի գիտակցում իր արարքի օբյեկտիվ հետևանքները, ոչ ոք չէր հետաքրքրվել այդ հարցը կարգավորող օրենքների ուսումնասիրմամբ, նրանք ուղղակի կարծում էին, որ եթե այդպես վարվեցին կհամարվեն հոգեկան հիվանդ և կազատվեն զինվորական ծառայությունից կամ որոշ պարտականություններից:

- Այդ զինծառայողների մեծ մասը կրում է որևէ այլ «փորձառու» ծառայողի ազդեցություն, ով ևս դիմել է նման քայլի:

- Այդպիսի զինծառայողները հաճախ ունենում են կրթվածության ցածր մակարդակ, չեն կարողանում մինչև վերջ սովորել հրամանատարների կողմից պարտադիր հանձնարված ներքին ծառայության կանոնագրքի հոդվածներ, պարտականություններ, իրենց կցված զենքի մասին տեխնիկական գիտելիքներ և այլն:

- Կան զինծառայողներ, ովքեր ունեն բարձր կրթական մակարդակ, բարձր ինտելեկտ և գիտակցում են իրենց արարքի հնարավոր հետևանքները թե՛ իրենց առողջության վրա թողած բացասական ազդեցության, թե՛ արարքի քրեորեն պատժելի լինելու առումներով, սակայն այնուամենայնիվ գնում են այդ քայլին: Այս դեպքում նրանց մոտ մեծ է ռիսկի գործոնը:

Դիտարկումների և վերլուծությունների շնորհիվ պարզվել է ևս մի կարևոր հանգամանք. այն զինծառայողները, ովքեր մինչև բանակ գորակոչվելը ունեցել են դեգադատատիվ վարքի դրսևորումներ, հաշվառված են եղել տարածքային ոստիկանության բաժանմունքներում կամ նախագինակոչային բժշկական զննումների ժամանակ ուղարկվել են հոգեբուժական բուժզննման և ըստ ՀՀ Պաշտպանության նախարարի 410 հրամանի հավելված 1 հոդված 7-ի «գ» և «դ» կետերի (*«թեթև և կարճատև հոգեկան խանգարումներ (կոմպուլսիվ, օբսեսիվ, ֆորբիկ, հիստերիկ բնույթի)»*), որոնք *ենթարկվում են բուժման և ավարտվում են լավացմամբ, թեթև և կարճատև արտահայտություններով հոգեկան խանգարումներ (էմոցիոնալ և վեգետատիվ բնույթի)»*՝ գնահատվել են որպես հոգեկան որոշակի աստիճանի խնդիրներ ունեցող, *որոնք ենթարկվում են բուժման և ավարտվում են առողջացմամբ*), բանակ գորակոչվելուց հետո համարվում են ռիսկի խումբ և գտնվում են հրամանատարական կազմի, ԱՀՏԱ գծով տեղակալների և ռազմական ոստիկանության հետևողական հսկողության ներքո [3]: Հենց այս խմբի զինծառայողների մոտ և նրանց վերաբերյալ թյուր կարծիք կա, որ նրանք կարող են կանոնագիրք խախտել և չպատժվել օրենքով, քանի որ իրենք ճանաչվել են «հոգեկան հիվանդներ»: Նաև այլ զինծառայողներ, տեսնելով իրենց այդ ծառայակիցների «ազատ ու ապահով» (ինչ անեն, միևնույն է օրենքը չի պատժում նրանց) վիճակը, ձգտում են ընդգրկվել այդ խմբում՝ դիմելով ինքնավնասման վերոհիշյալ ձևերից որևէ մեկին: Այս երևույթի առկայությունը պայմանավորված է զինծառայողի կողմից ոչ ճիշտ տեղեկացվածությամբ:

Այսպիսով՝ կատարված ուսումնասիրությունների և վերլուծությունների հիման վրա գալիս ենք հետևյալ եզրակացության՝ ՀՀ ՁՈՒ-ում զինվորական ծառայությունից կամ զինվորական պարտականությունները կատարելուց ժամանակավորապես խուսափելու նպատակով որոշ զինծառայողների կողմից աուտոդեստրուկտիվ վարքի սիմուլյատիվ և մանիպուլյատիվ ձևի ընտրությունը կապված է՝

- զինծառայողների կողմից համապատասխան օրենքների չիմացության հետ
- այդ գործընթացի մասին սխալ պատկերացում ունենալու հետ
- զինծառայողների կրթական և ինտելեկտուալ մակարդակի հետ
- արարքի հետևանքը չգիտակցելու կամ չկանխատեսելու հետ
- ռիսկի հակվածություն ունենալու հետ

Մեր կարծիքով՝ այս գործոնները և հանգամանքները հրամանատարական անձնակազմի և զորամասի հոգեբանի կողմից հասկանալը, և յուրաքանչյուր գործոնի հնարավոր նվազեցումը կրեթի զինծառայողների մոտ նշված պատճառականությամբ պայմանավորված աուտոդեստրուկտիվ վարքի նման ձևերին դիմելու հաճախականության նվազմանը:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. «Ռազմական հոգեբանության հիմնախնդիրները» հանրապետական գիտաժողովի նյութեր, ԵՊԲՀ, ԵՊՀ, ՀՊՄՀ, Եր., «Աստղիկ», 2013. 276 էջ:
2. ՀՀ Քրեական օրենսգիրք
3. ՀՀ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՆԱԽԱՐԱՐԻ N 410 ՀՐԱՄԱՆԸ ԶԻՆԱՊԱՐՏՆԵՐԻ ԵՎ ԶԻՆԾԱՌԱՅՈՂՆԵՐԻ ԱՌՈՂՋԱԿԱՆ ՎԻՃԱԿԻ ՓՈՐՁԱՔՆՆՈՒԹՅԱՆ ԿԱՐԳԸ ՀԱՍՏԱՏԵԼՈՒ ԵՎ ՀՀ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՆԱԽԱՐԱՐԻ 2010 ԹՎԱԿԱՆԻ ՓԵՏՐՎԱՐԻ 26-Ի N 175-Ն ՀՐԱՄԱՆՆ ՈՒԺԸ ԿՈՐՑՐԱԾ ՃԱՆԱՉԵԼՈՒ ՄԱՍԻՆ, 2013թ.
4. **Руженков В. А.** К вопросу об уточнении содержания понятия “аутоагрессивное поведение” / В.А. Руженков, Г. А. Лобов, А. В. Боева. БелГУ // Научно-медицинский вестник Центрального Черноземья. 2008. N32, с. 20-24.
5. АУТОДЕСТРУКТИВНОЕ ПОВЕДЕНИЕ ЮНОШЕЙ ПРИЗЫВНОГО ВОЗРАСТА (КЛИНИКА, КЛАССИФИКАЦИЯ, ПРОГНОЗ) © Руженков В. А., Лобов Г. А., Боева А. В. [file:///C:/Users/ADMIN/Downloads/\[www.kursk-vestnik.ru\]_art.pdf](file:///C:/Users/ADMIN/Downloads/[www.kursk-vestnik.ru]_art.pdf)

ՎԱՐՔԻ ԱՌԻՏՈՂԵՍՏՐՈՒԿՏԻՎ ՁԵՎԵՐԻ ԸՆՏՐՈՒԹՅԱՆ ՊԱՏՃԱՌՆԵՐԸ ԺԱՄԿԵՏԱՅԻՆ ԶԻՆԾԱՌԱՅՈՂՆԵՐԻ ՄՈՏ

Խաչատրյան Մանուկ

Ամփոփում

Սույն հոդվածում քննարկվում է ՀՀ ՊՆ ՁՈՒ զինծառայողների մոտ զինվորական ծառայությունից խուսափելու կամ զինվորական պարտականությունները կատարելուց ժամանակավորապես խուսափելու համար վարքի աուտոդեստրուկտիվ ձևերի ընտրության պատճառները և հանգամանքները: Այդ համատեքստում առանձնացվում է աուտոդեստրուկտիվ վարքի սիմուլյատիվ և մանիպուլյատիվ ձևերը: Ներկայացվում է զինծառայողների կողմից իրականացրած ինքնավնասման դեպքերի վերլուծության արդյունքները և եզրակացությունը:

Բանալի բառեր. աուտոդեստրուկտիվ վարք, զինծառայությունից խուսափում, սիմուլյատիվ ինքնավնասում, մանիպուլյատիվ վարք, զինվորական հանցագործություններ:

ПРИЧИНЫ ВЫБОРА АУТОДЕСТРУКТИВНЫХ ВИДОВ ПОВЕДЕНИИ
ВРЕМЕННЫХ ВОЕННОСЛУЖАЩИХ

Хачатрян Манук

Резюме

В данной статье рассматриваются причины аутодеструктивного поведения военнослужащих во время службы. Рассматриваются симулятивные и манипулятивные формы аутодеструктивного поведения. На основе исследования реальных событий и случаи самоповреждения солдат проведено психологический анализ, выявлены факты и даны заключения.

Ключевые слова: аутодеструктивное поведения, избегание от военной службы, случаи самоповреждения солдат, симулятивные и манипулятивные формы аутодеструктивного поведения.

THE CAUSES OF AUTODESTRUCTIVE BEHAVIOUR CHOOSING AMONG
CONSCRIPT SOLDIERS

Khachatryan Manuk

Summary

This article presents the conditions and reasons of autodestructive forms of behavior among the servicemen, which directly correlates to occurrences of total avoidance and withdrawal from military service. Also, this article will shed light on this particular behavioral paradigm and its components, which includes simulated and manipulative tactics. The analysis of and conclusive case studies that focus on the self-destructive behavioral patterns among such service personnel are also featured in this piece.

Keywords: autodestructive forms of behavior, avoidance from military service, self-destructive behavior patterns, simulated and manipulative tactics

**ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ԱՊԱՀՈՎՄԱՆ ՄԱՍՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ԵՎ
ՏԵԽՆԻԿԱԿԱՆ ԿԱՐՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԿԱՏԱՐԵԼԱԳՈՐԾՄԱՆ
ՔԱՂԱՔԱԳԻՏԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ**

ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ ՍՈՖՅԱ

Հայ-Ռուսական (Սլավոնական) համալսարանի հայցորդ
ՀՀ տարածքային կառավարման և արտակարգ իրավիճակների նախարարի խորհրդական

Ազգային անվտանգության ապահովման մասնագիտական պատրաստվածության և տեխնիկական կարողությունների կատարելագործման քաղաքագիտական կարևորագույն հիմնախնդիրները վաղուց ի վեր, ոչ միայն քաղաքագետների, այլև փիլիսոփաների, տարբեր գիտնականների և, վերջապես, շարքային քաղաքացիների քննարկման առարկան է:

Ազգային անվտանգության արդյունավետ համակարգի ապահովման կարևորագույն բաղադրիչներից է համակարգի մասնագիտական պատրաստվածության և տեխնիկական կարողությունների կատարելագործումը՝ կառավարման մարմինների, յուրաքանչյուր ծառայողի պրոֆեսիոնալիզմը, տեխնիկական հագեցվածության մակարդակը: Եթե համակարգի ձևավորման, կառավարման մարմինների կատարելագործման, տեխնիկական հագեցվածության հարցերը կարելի է իրագործել որևէ առաջավոր փորձի և ֆինանսական միջոցների ներդրմամբ, ապա մասնագիտական կարողությունների զարգացումն ու պրոֆեսիոնալիզմը պայմանավորված է առաջին հերթին անձնակազմի մտավոր և ֆիզիկական ունակությունների, աշխարհայացքի հետ: Վերը նշվածի ձևավորման մեջ մեծ նշանակություն ունեն հնարավոր վտանգները, արտածին ազդեցությունները, տարբեր քաղաքական, տնտեսական և ռազմաքաղաքական համակարգերի ազդեցությունը: Ազգային անվտանգության ապահովման մասնագիտական պատրաստվածության և տեխնիկական կարողությունների կատարելագործման վրա ազդող գործոնների մեջ առանձնահատուկ տեղ է գրավում նաև արտակարգ իրավիճակների վտանգը: «Վտանգը» սահմանվում է որպես «պոտենցիալ վտանգավոր երևույթ, նյութ, մարդկային գործունեություն կամ վիճակ, որը կարող է հանգեցնել մարդկային զոհերի, խեղանդամության, հիվանդությունների կամ այլ առողջական հետևանքների, գույքի վնասման, կենսամիջոցների և ծառայությունների կորստի, սոցիալական և տնտեսական ցնցումների կամ շրջակա միջավայրի վնասի» (ՄԱԿ/ԱՆՄԿ, Ժնև, 2004): Սովորաբար աղետների ռիսկերի նվազեցման ծրագրերի շրջանակներն ընդգրկում են ինչպես բնական ծագում ունեցող վտանգները, այնպես էլ տեխնածին, բնապահպանական վտանգները և ռիսկերը: Այսպիսով, համակողմանի մոտեցում է ցուցաբերվում աղետների ռիսկերի կառավարման և դրանց միջև հարաբերության նկատմամբ, որոնք, ինչպես նշված է Յոկոհամայի ռազմավարության մեջ, կարող է զգալի ազդեցություն ունենալ սոցիալական, տնտեսական, մշակութային և բնապահպանական համակարգերի վրա (Բաժին I, Մաս Բ, նամակ I, էջ 8):

Կայուն զարգացումը, աղքատության հաղթահարումը, արդյունավետ կառավարումը և աղետների ռիսկերի նվազեցումը փոխկապակցված նպատակներ են: Ուստի սպասվող մարտահրավերներին դիմակայելու համար անհրաժեշտ է արագացնել համայն-

քային և պետական մակարդակներով ռիսկերի կառավարման և նվազեցման անհրաժեշտ հաստատություններ ստեղծելու ուղղությամբ արվող քայլերը: Անցած մի քանի տարիների ընթացքում աղետների ռիսկերի նվազեցման ուղղությամբ ձեռնարկվող քայլերի խթանման կարևորությունը ճանաչվել է միջազգային և տարածաշրջանային, ինչպես նաև պետական և տեղական մակարդակներով ընդունված հոչակագրերում և գործողությունների ծրագրերում:

Պրոֆեսիոնալները օրգանապես հարմարվում են գործողության համակարգի փարսոնայան հասկացությանը: Ինչպես հայտնի է, Փարսոնսն առաջարկում էր գործողության 4 ֆունկցիոնալ միասնական համակարգ, որում ամփոփված էր նմուշի վերաբրտադրության և պահպանման ֆունկցիայի(մշակութային), նպատակալացության (քաղաքական), ադապտացիայի (տնտեսական), ինտեգրացման (ինտեգրացիոն) իրականացումը: Պրոֆեսիոնալները բավական բնահատուկ կերպով համադրում են իրենց մեջ մշակութային համակարգի ազդեցությունը՝ որպես իրենց վարքագծի հիմնական կարգավորող, սակայն նրանք նաև իրականացնում են օգտապաշտական գործողություններ: Հիմնվելով ունիվերսալիստական սկզբունքի վրա՝ պրոֆեսիոնալները հաջողությամբ ինտեգրվում են ժամանակակից կապիտալիզմի համակարգին [1]:

Փարսոնսն առանձնացնում է ժամանակակից մասնագիտության մի քանի հատկանշական գծեր, որոնցից ամենակարևորներն են՝

- Տեխնիկական ֆորմալ նախապատրաստությունը.
- Ստացած ֆորմալ նախապատրաստության պրագմատիկ կիրառման մեջ ցուցադրվող հմտությունները.
- Ինստիտուցիոնալ մեխանիզմները, որոնք երաշխավորում են տվյալ կոմպետենտության կիրառելիությունը:

Թ. Փարսոնի վերոնշյալ մոտեցումն ակադեմիական մասնագիտությանը լիովին ներգրվում են շարունակական կրթության ժամանակակից հայեցակարգում, այդ թվում՝ ազգային անվտանգության ապահովման հարցերում: Որակավորման մշտական բարձրացումը ենթադրում է անհատի մշտական ներկայություն տեղեկատվական դաշտում, որտեղ ձևավորվում են ռիսկերի և սպառնալիքների, ինչպես նաև արտակարգ իրավիճակների հետևանքների նվազեցման մեթոդների մասին նոր գիտելիքներ:

ՀՀ արտակարգ իրավիճակների կառավարման ոլորտում առկա կադրերի վերապատրաստման համակարգը պաշտոնատար անձանց համար նախատեսում է կանոնավոր կերպով որակավորման բարձրացում ՀՀ արտակարգ իրավիճակների նախարարության (ՀՀ ԱԻՆ) ձգնաժամային կառավարման պետական ակադեմիայում: Միաժամանակ փրկարարական ծառայողները 3 տարին մեկ անցնում են հետագա ատեստավորում՝ ՀՀ կառավարության կողմից հաստատված որակավորման պահանջներին համապատասխան: Տարածաշրջանային մակարդակի աշխատակիցների ատեստավորումն իրականացվում է համապատասխան մարզային հանձնաժողովներում՝ որակավորման առկա պահանջներին համապատասխան:

Արտակարգ իրավիճակների (ԱԻ) ոլորտի կադրերի որակավորման բարձրացման, վերապատրաստման համակարգը նախատեսում է կադրերի պատրաստում հետևյալ մակարդակներով.

- նախնական մասնագիտական կրթություն.
- միջին մասնագիտական կրթություն.
- բարձրագույն մասնագիտական կրթություն.

- հետքուհական մասնագիտական կրթություն.
- լրացուցիչ կրթություն (որակավորման բարձրացում, վերապատրաստում):

Կադրերի վերապատրաստման առկա համակարգը կարելի է դիտարկել տարբեր կողմերից: Սույն համատեքստում առաջնային հետաքրքրություն են ներկայացնում ԱԲ գործունեության ոլորտում հասարակական պահանջների բավարարումը և բնակչության կողմից նախարարության աշխատակիցների պրոֆեսիոնալիզմի ընկալումը: Միջազգային փորձագետների հետազոտություններում գոյություն ունի «ԱԲՆ ֆենոմենի» երկու հիմնական բացատրություն: Նախ, դա այդ նախարարության պատասխանատվության սահմանափակ բնույթն է. այն ժամանակ, երբ այլ գերատեսչությունները պատասխանատվություն են կրում ոչ միայն որոշակի խնդրի լուծման համար, այլև դրա առաջացման համար:

Երկրորդը՝ այն, որ ՀՀ ԱԲՆ գործունեությունը «շարքային մարդկանց» կողմից գնահատվում է չափազանց բարձր, կարևոր դեր են խաղում լրատվամիջոցները. քչերն են շփման մեջ մտնում փրկարարների հետ, սակայն լրատվամիջոցներն այսպես թե այնպես, բնակչությանը տեղեկացնում են ՀՀ ԱԲՆ գործունեությանը ծագած իրավիճակներում:

Արտակարգ իրավիճակների կառավարման համակարգի աշխատակիցների պրոֆեսիոնալիզմի մասին կան նաև այլ դրական գնահատականներ, մասնավորապես, արտասահմանյան փրկարարական աշխատանքների ժամանակ գործողությունների բարձր որակի մասին: Միաժամանակ, տարածաշրջանային մակարդակում ԱԲ վերաբերյալ միջոցառումների անցկացման ընթացքում ԱԲՆ աշխատակիցների հետ միասին մասնակցում են նաև տեղական ինքնակառավարման մարմինների աշխատակիցները, ովքեր պատասխանատու են գործունեության համապատասխան ուղղությունների համար: Վերջինիս դեպքում պրոֆեսիոնալիզմի պակասն առավել վառ է արտահայտվում: Մանրամասն քննարկենք մի քանի թեզիսները:

Բարձրագույն դպրոցի ճգնաժամը ակնհայտ է, և պատահական չէ, որ երկրում առաջնային քաղաքական բարեփոխումներից մեկը հանդիսանում է կրթական համակարգի բարեփոխումները: Ինչպես պնդում է կրթական ոլորտում նորարարություններն ընդհանրացնող, Հյուսիս-արևմտյան ռազմավարական զարգացման կենտրոնի գիտական տնօրեն Վ. Կնյազինին, «Բուհական համակարգը մենք ժառանգել ենք XIX դարից, խորհրդային ժամանակներն իրենց դրոշմն են թողել, երբ մենք հաջողության հասանք ֆիզիկայի, մաթեմատիկայի, ինժեներական և բնական գիտությունների ոլորտում՝ իրականացնելով միջուկային, տիեզերական և այլ հսկայական ծրագրեր: Սակայն վերջին 20-30 տարիներին աշխարհում տեղի ունեցավ մի նոր տեխնոլոգիական հեղափոխություն. փոխվեց նաև մասնագետների պահանջարկը»: Այնուհետև նա գրում է. «Հարկավոր եղան կադրեր, որոնք կարող էին արտադրել գլոբալ նշանակություն ունեցող գիտելիքներ և կառավարել գլոբալ գործընթացներ»:

Հասարակության մեջ լայնորեն տարածված են կրթության վերաբերյալ տարբեր կարծրատիպեր:

Առաջին կարծրատիպ՝ նորաճ մասնագիտությունը երաշխավորում է աշխատանք: Ուսումնասիրությունները վկայում են հակառակը: Այսպիսով, 2005 թվականին 10 մարզերում անցկացված հարցման արդյունքների համաձայն՝ այսօրվա ուսանողի որակավորումը հնանում է նախքան այն, երբ նա ստանում է դիպլոմը:

Երկրորդ կարծրատիպ՝ բարձրագույն կրթությունը երաշխավորում է բարձր սո-

ցիալական կարգավիճակ: Կրթության շուկայում, ասում է Կնյագինինը, դիպլոմը արդիական է առավելագույնս 10 տարի, չես վերապատրաստվում՝ հայտնվում ես խաղից դուրս վիճակում:

Երրորդ կարծրատիպ՝ կարևոր է, որ նրանք, ովքեր ուզում են աշխատել արտակարգ իրավիճակների մարմնում, ցանկալի է ստանան այդ ոլորտի համապատասխան մասնագիտական կրթություն [1]:

Կադրային քաղաքականությունը վկայակոչված է կենտրոնականում գործունեության մշակույթի ձևավորման վրա՝ տարածաշրջանային և տեղական ինքնակառավարման մակարդակներում ազգային անվտանգության ապահովման ոլորտում: Տվյալ դեպքում, ըստ Թ. Փարսոնսի, խոսքը մշակութային համակարգի ազդեցության մասին է՝ որպես մասնագետների վարքագծի հիմնական կարգավորիչի:

Ժամանակին հայտնի ռուս մտածող և հասարակական գործիչ Պ.Ն. Միլյուկովը նշում էր. «Ուսումնասիրելով ցանկացած արևմտաեվրոպական պետության մշակույթ՝ մենք առաջին հերթին պետք է տնտեսական կարգից անցում կատարենք սոցիալական կառուցվածքի, այնուհետև արդեն պետական կազմակերպությանը» [2]:

Ըստ տարբեր մասնագետների՝ արևմուտքի և արևելքի մշակույթները կառուցված են տարբեր հիմունքների վրա, նրանց հիմքում ընկած են տարբեր հասարակական արժեքներ, որոնք, ի վերջո, պայմանավորված են գոյության բնական պայմաններով» [3]: Արևմտյան մշակույթի առանցքը դարձավ անհատականության դրույթը, ինչը Ֆ. Ա. Հայեքի խոսքերով, «Սկիզբ դրեց այն արժեքի, որը մենք այսօր կոչում ենք արևմտյան քաղաքակրթություն» [3]:

Այսօր գլոբալիզացվող աշխարհի և միջսահմանային բնույթ կրող արտակարգ իրավիճակների քանակի աճի պայմաններում, անհրաժեշտ է մշակել համատեղ գործունեության մշակույթ՝ արտակարգ իրավիճակների պրոֆիլակտիկայի և դրանց հետևանքների վերացման ոլորտում: Քաղաքական վերլուծության անհրաժեշտությունը բացատրվում է քաղաքական վարքագծի համապատասխան պրակտիկաների սոցիալ-մշակութային առանձնահատկություններով: Իրենց «Ռիսկ և մշակույթ» գրքում ամերիկացի քաղաքագետներ Մ. Դուգլասը և Ա. Վիլդավսկին գրում են. «Տարբեր սոցիալական սկզբունքները, որոնք կառավարում են մարդկանց վարքը, ազդում են այն դատողությունների վրա, թե որ վտանգներից է պետք վախենալ ամենից շատ, ինչ ռիսկերի արժեքնալ, և ում է թույլատրվում գնալ այդ ռիսկերի: ...Ուստի մեր գլխավոր դրույթն այն է, որ հասարակության ցանկացած ձև ստեղծում է իր սեփական տեսակետը շրջակա միջավայրի նկատմամբ, որը ազդում է նրա՝ ուշադրությանն արժանի վտանգների ընտրության վրա» [4]: Ցավոք, ժամանակակից բարձրագույն ուսումնական հաստատությունների պարադիգման և ուսումնական ծրագրերն ուսանողներին չի կենտրոնացնում ռիսկերի խորը ուսումնասիրության վրա, որոնց հետ նա ստիպված կլինի բախվել տարածաշրջանային և տեղական ինքնակառավարման մակարդակներում ազգային անվտանգության ապահովման գործընթացում:

Նման իրավիճակի վառ ապացույցն այն իրողությունն է, որը ձևավորվել է տեղական ինքնակառավարման մարմինների աշխատակիցների վերապատրաստման ոլորտում: Հետազոտելով տեղական ինքնակառավարման կրթության ռազմավարական կառավարման խնդիրը՝ պրոֆեսոր Գ.Պ. Զինչենկոն աշխատակազմի որակավորման հարցը կոչում է վարչակազմի ցավոտ տեղերից մեկը: «Հարցվողների մեծամասնությունը (71,24%) նշում է, որ ղեկավարությունը բացեփրաց խոսում է այդ մասին: Նոր աշխա-

տակազմը հանգամանորեն չի ընտրվում (19,18%), ղեկավարությունը վատ է հոգում իր կադրերի որակավորման բարձրացման հարցերը (23,29%), աշխատակիցները հազվադեպ են վերապատրաստվում՝ որակավորման մակարդակը պահպանելու համար (28,77%), աշխատանքը չի համապատասխանում վարձատրման չափին (28,77%), միայն ամեն երրորդ հարցվողը (32,88%) ցույց է տալիս, որ վարձատրումը հաշվեգրվում է աշխատանքի արդյունքներով [5]:

Քննարկելով տեղական ինքնակառավարման կադրերի խնդիրը (այդ թվում՝ ազգային անվտանգության ապահովման հետ կապված խնդիրը)՝ բազմաթիվ փորձագետներ եկել են այն եզրահանգման, որ որակյալ կադրային կազմի ստեղծմանը հաճախ խոչընդոտում են հատուկ կրթության բացակայությունը և նման կրթություն ստացած քաղաքացիների ձգտումը երկրի խորքերից գնալ մեծ քաղաք:

Բարդ սոցիալական և տնտեսական փոփոխությունները, որոնցից առավել նշանավորը գլոբալացումն է, ժամանակակից կապիտալիզմի կառուցվածքում մեծացրել են ռիսկի ու անվտանգության զգացումը և մի շարք պետական հարցեր դուրս բերել պետական և համազգային քաղաքական գործընթացների վերահսկողությունից: Պետությունները և քաղաքական գործիչները, հատկապես աջերը, իրենց հերթին պատասխանեցին դրան նրանով, որ անվտանգությունը կամ անվտանգության ապահովման փորձը վերածեցին իրենց քաղաքական ծրագրերի կենտրոնական շարժառիթի: Անվտանգության այս շեշտադրումը համարվում է հակաքաղաքական մի շարք պատճառներով՝

1. այն քրեականացնում է սոցիալական խնդիրները, ինչպես ներքաղաքական, այնպես էլ անդրազգային մակարդակում՝ թաքցնելով մի շարք սոցիալական երևույթների հիմքում ընկած իշխանական և կոնֆլիկտային հարաբերությունները:

2. սահմանների վերահսկողության պատրվակով այն առաջ է քաշում քաղաքացիության բավականին բացառիկ ձև:

3. բազմաթիվ սոցիալական և տնտեսական հարցերում այն խլում է իշխանությունը խորհրդակցական և ներկայացուցչական մարմիններից: Մասնավորապես, դա տեղի է ունենում երեք հիմնական ոլորտներում՝ անվտանգության ապահովում, սահմանների պաշտպանություն և պետության ներսում իշխանության վերաբաշխում [6]:

Ընդ որում՝ անտեսվում է «ֆունկցիոնալ անգրագիտություն» երևույթի գոյությունը, որը բազմազան տեխնածին աղետների և վթարների աղբյուր է: Ֆունկցիոնալ անգրագիտություն ասելով՝ հասկանում ենք հրահանգներ կարդալ, կարդացածը հասկանալ չկարողանալը: Ռուս հետազոտող Ս. Դ. Ժուկովը գրում է. «Եթե երեխային մինչև 10 տարեկան չեն սովորեցնում կարդալ (իհարկե, խոսքն ընթերցողության արագության մասին չէ, այլ այս գործընթացի որակի), ապա հետագայում նա ստիպված կլինի անգիր սովորել բոլոր առարկաներն անխտիր: Ֆունկցիոնալ անգրագիտության խնդիրն ուղղակիորեն կապված է տեղեկատվական հասարակության, ավելի ճիշտ՝ «գիտելիքների հասարակության» ձևավորման հետ: Փոխվում է կրթության հարացույցը. «կրթություն՝ ամբողջ կյանքի համար» հասկացությունից անցում է կատարվում դեպի «կրթություն՝ ամբողջ կյանքի ընթացքում»:

Ամփոփենք պրոֆեսիոնալիզմի կարևորությունը արտակարգ իրավիճակների կանխարգելման տարածաշրջանային մակարդակում ազգային անվտանգության ապահովման հարցերում: ՀՀ ԱԻՆ կառույցների շրջանակներում կառուցված է մասնագիտական գործունեության մշակույթի վերարտադրության համակարգը: Մինևույն ժամանակ ԱԻ հետևանքների վերացման ընթացքում հաճախ մասնակցում են տեղական ինքնա-

կառավարման և մարզային կառույցները, որոնց աշխատակիցները չեն ընդգրկվում կայուն կրթության համակարգում՝ ազգային անվտանգության ապահովման հարցերում: Պրոֆեսիոնալիզմի մակարդակների միջև առաջացած հակասությունները նվազեցնում են ազգային անվտանգության ապահովման միջոցառումների իրականացման արդյունավետությունը: Եվս մեկ գործոն, որը բացասաբար է ազդում ազգային անվտանգության ապահովման միջոցառումների իրականացման արդյունավետության վրա, համարվում է երկրի բնակչության զգալի մասի ֆունկցիոնալ անգրագիտությունը: Ֆունկցիոնալ անգրագիտության նվազեցման վերաբերյալ բացատրական և կրթական միջոցառումների անցկացումը թույլ կտար նվազեցնելու տեխնածին վթարների և աղետների քանակը: Նշված խնդրի լուծման համար, մեր կարծիքով, նպատակահարմար է օգտագործել մեր երկրում ձևավորվող քաղաքացիական հասարակության հնարավորությունները: Այսօր պետությունն ինքնուրույն չի կարող հաղթահարել անվտանգության սպառնալիքները, այն բնակչության առկա խնդիրների լուծման մեջ ներգրավվելու կարիք ունի: Այս գործառույթները մասամբ պետք է իրենց վրա վերցնեն քաղաքացիական հասարակության կառույցները: Կարևոր է նաև ՀՀ ԱԻՆ միջոցներով ազգային անվտանգության տարածաշրջանային մակարդակի արդյունավետության բարձրացման մեխանիզմների ֆինանսաքաղաքական բաղադրիչը: Խնդրի ընտրությունը բացատրվում է ռեսուրսների կարևորությամբ, այդ թվում նաև՝ ֆինանսական՝ ԱԻ հետևանքների կանխարգելման և վերացման համար: Անհրաժեշտ է նշել, որ եթե ԱԻՆ գործունեության ֆինանսավորման հարցերը որոշ չափով մշակված են, ապա անվտանգության ոլորտում տեղական ինքնակառավարման մարմինների ֆինանսավորման գիտական հիմնավորումը շարունակում է մնալ չուսումնասիրված: Ընդ որում՝ պետք է ընդունել, որ ռեսուրսների բաշխումը, այդ թվում՝ նաև ֆինանսական, քաղաքական գործողության կենտրոնացված արտահայտություն է: Ներկայումս Հայաստանում կատարված ուսումնասիրություններն ԱԻ ոլորտում միջոցառումների ֆինանսավորման հարցում նորմատիվ բազայի թուլության մասին, իսկ մյուս կողմից ընդգծում է տեղական ինքնակառավարման ղեկավարների քաղաքական և կազմակերպչական գործունեության խթանման հարցերում ֆինանսավորման կարևորությունը:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. **Абрамов Р. Н.**, Толкотт Парсонс о профессиях и профессионализме // Социологический форум, 2001, № 14, Зима-Осень).
2. **Милуков П. Н.**, Очерки по истории русской культуры. М., 1992, с. 23.
3. **Олейников Ю.**, Перспективы социоприродной эволюции в России //Свободная мысль. 2002. N7, с.106.
4. **Douglas M., Wildavsky A.** A risk and culture. Berkely, CA: UCP, 1982, P. 6-8.
5. **Зинченко Г. П.**, Стратегическое управление муниципальным образованием. Инновации в местном самоуправлении: юг России в контексте национального и европейского опыта (доклады на российско-германской научно-практической конференции 27-28 мая 2005г.). Ростов-на-Дону, 2005, с. 99.
6. **Джаясурия К.** 11 сентября, безопасность и новая лостлиберальная политика страха // Неприкосновенный запас, 2004, N4 (36).

ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ԱՊԱՀՈՎՄԱՆ ՄԱՍՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ԵՎ ՏԵԽՆԻԿԱԿԱՆ
ԿԱՐՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԿԱՏԱՐԵԼԱԳՈՐԾՄԱՆ ՔԱՂԱՔԱԳԻՏԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

Հարությունյան Սոֆյա

Հայ-Ռուսական (Սլավոնական) համալսարանի հայցորդ

ՀՀ տարածքային կառավարման և արտակարգ իրավիճակների նախարարի խորհրդական

Ամփոփում

Հոդվածում ուսումնասիրվել են ազգային անվտանգության ապահովման մասնագիտական և տեխնիկական կարողությունների կատարելագործմանն ուղղված քաղաքագիտական հիմնախնդիրները և առանձնացվել ազգային անվտանգության ապահովման մասնագիտական պատրաստվածության ու տեխնիկական կարողությունների կատարելագործման վրա ազդող գործոնների մեջ առանձնահատուկ տեղ գրավող արտակարգ իրավիճակների ազդեցության վտանգը:

Բանալի բառեր. արտակարգ իրավիճակ, արտաձին ազդեցություն, կառավարման համակարգ, կանխարգելում, անվտանգության ապահովում, քաղաքագիտական հիմնախնդիր:

ПОЛИТОЛОГИЧЕСКИЕ ЗАДАЧИ УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ И ТЕХНИЧЕСКИХ ВОЗМОЖНОСТЕЙ ОБЕСПЕЧЕНИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Арутюнян Софья

Российско-армянский (Славянский) университет, соискатель, Советник министра территориального управления и чрезвычайных ситуаций РА

Резюме

В статье рассмотрены политологические задачи, направленные на усовершенствование профессиональных и технических возможностей обеспечения национальной безопасности, выделена угроза влияния чрезвычайных ситуаций, занимающая особое место среди факторов влияющих на усовершенствование профессиональной подготовленности и технических возможностей обеспечения национальной безопасности.

Ключевые слова: чрезвычайная ситуация, внешнее влияние, система управления, предотвращение, обеспечение безопасности, политологическая задача.

POLITICAL SCIENCE TASK OF IMPROVING PROFESSIONAL AND TECHNICAL CAPABILITIES OF NATIONAL SECURITY

Harutyunyan Sofya

*Applicant of Russian-Armenian (Slavic) University Advisor to the Minister
of Territorial Administration and Emergency Situations of the RA*

Summary

The article deals with political science tasks aimed at improving the professional and technical capabilities providing national security, highlighted the impact threat of emergencies, which occupies a special place among the factors influencing on improvement of professional and technical capacity of national security.

Key words: emergency, external influences, the control, prevention, security, political science problem.

**ԶԻՆՎՈՐԱԿԱՆ ԿՈԼԵԿՏԻՎԻ ՍՈՑԻԱԼ-ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ
ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԴԵՐԸ ԿՈՆՖԼԻԿՏԱՅԻՆ ԻՐԱՎԻՃԱԿՆԵՐՈՒՄ**

ՍՏԵՓԱՆՅԱՆ ԱՆՈՒՇ

ՀՀ պետական կառավարման ակադեմիայի մագիստրանտ

Հասարակության զարգացման պատմական ընթացքը ցույց է տալիս, որ յուրաքանչյուր պետություն իր պետականությունը հաստատում է այն դեպքում, երբ ստեղծում է իր սահմանների անվտանգությունը ապահովող կառույցը՝ բանակը: Բանակը հանդես է գալիս որպես զինվորական կոլեկտիվ, որը ենթարկվում է կոլեկտիվին բնորոշ հոգեբանական օրինաչափություններին: Սակայն զինվորական կոլեկտիվում այս օրինաչափությունների դրսևորումների հետ մեկտեղ արտահայտվում են նաև երևույթներ, որոնք պայմանավորված են զինվորական գործունեության առանձնահատկություններով: Հոգեբանական առողջ մթնոլորտը զինվորական կոլեկտիվում էական ազդեցություն է ունենում զինվորականների դրական հոգեվիճակի, միասնականության, համախմբվածության ձևավորման վրա, ինչն առանցքային տեղ է գրավում Զինված ուժերի արդյունավետ գործառնությունում:

Զինվորական կոլեկտիվը, հանդիսանալով մարդկային հանրույթ, կրում է այն բոլոր սոցիալ-հոգեբանական երևույթները, որոնք բնորոշ են սոցիալական խմբերին: Սոցիալական խմբերում դրսևորվող հոգեբանական երևույթները խմբային գործունեության տեսանկյունից կարող են լինել դրական կամ բացասական, ինչը բնորոշում է գործունեության արդյունավետությունը: Այդ տեսակ երևույթներից է կոնֆլիկտը, որը հասարակության կողմից բացառապես ընկալվում է որպես բացասական, անարդյունավետ և անցանկալի երևույթ: Սակայն կոնֆլիկտը կարող է նաև դրական արդյունքների բերել և հանգեցնել կոլեկտիվի գործունեության համար բարենպաստ պայմանների ստեղծմանը: Այնուամենայնիվ, կոնֆլիկտները շարունակում են ծագել մարդկանց փոխհարաբերությունների ընթացքում և դրանք հասարակության բնականոն կենսագործունեության անխուսափելի մաս են կազմում:

Տարբեր հեղինակների կողմից կոնֆլիկտի հասկացությանը տրվում են բազմաթիվ սահմանումներ, սակայն ընդհանրական է այն, որ կոնֆլիկտները մարդկային փոխհարաբերությունների, հասարակության կենսագործունեության և զարգացման կարևոր պայման են հանդիսանում: Կոնֆլիկտի սահմանումը ձևակերպելու համար առանձնացվում են կոնֆլիկտի բաղադրիչները, խնդիրը, կոնֆլիկտային իրավիճակը, կոնֆլիկտի մասնակիցները, նախաձեռնողները: Բ. Վոլկովի բնորոշմամբ՝ կոնֆլիկտը կողմերից յուրաքանչյուրի՝ միմյանց ուղղված ակտիվ գործողություններն են իրենց նպատակների իրականացման համար, որոնք ունեն վատ արտահայտված հուզական երանգ [1, էջ 11]: Ենթադրվում է, որ կոնֆլիկտի ծագման համար անհրաժեշտ է գոնե երկու սուբյեկտ, որոնց միջև առաջանում է հակասություն, հակառակ մտքեր, կարծիքներ, որոնք ունեն միմյանց հակասող շահեր, նպատակներ, և ովքեր պատրաստ են որոշակի գործողություններ իրականացնել իրենց նպատակներին հասնելու համար: Մեկ այլ հետաքրքիր տեսակետ է ներկայացվում Բ. Խասանի կողմից, որը կոնֆլիկտը բնութագրում է որպես այնպիսի կազմակերպված գործունեություն, որի լուծման ընթացքում դեռ պահպանվում է հակասությունը կողմերի միջև [2, էջ 23]:

Այս սահմանումների ընդհանուր գաղափարն այն է, որ կոնֆլիկտը փոխազդեցության սուբյեկտների միջև հակառակ նպատակների, շահերի, մտքերի և հայացքների

բախում է, ինչը բնորոշում է Ա. Անցուպովը իր “Конфликтология” աշխատությունում [3]:

- Գրիշինան գտնում է, որ կոնֆլիկտին բնորոշ է.
 - բաց հակամարտության վիճակը,
 - մարդկանց գաղափարների և շահերի հակասությունը, բախումը,
 - հոգեկան հակամարտությունը, որն առաջանում է միմյանց բացառող ցանկությունների բախման հետևանքով,
 - հուզական լարվածությունը [4]:

Այսպիսով, ուսումնասիրելով կոնֆլիկտի վերաբերյալ տարբեր վերլուծություններ, գալիս ենք եզրակացության, որ կոնֆլիկտը մարդկանց փոխհարաբերությունների մի տեսակ է, որը ձևավորվում է հակասական գաղափարների ի հայտ գալու հետ մեկտեղ, և որի զարգացումը ուղեկցվում է հուզական լարվածությամբ: Ակնհայտ է նաև այն փաստը, որ կոնֆլիկտի հանգուցալուծումները բերում են անձանց միջև փոխհարաբերությունների որակական փոփոխության, ինչը կարելի է դիտարկել կառուցողական և ապակառուցողական տեսանկյուններից:

Կոնֆլիկտների բնութագրման մեջ հարկ է հաշվի առնել կոնֆլիկտների երկակի բնույթը, այսինքն դրանք կարող են խթան հանդիսանալ զարգացման և միևնույն ժամանակ կարող են խոչընդոտել զարգացմանը առհասարակ: Գրականության մեջ առանձնացվում է կոնֆլիկտի երկու գործառույթ՝ դեստրուկտիվ և կոնստրուկտիվ: Յուրաքանչյուր կոնֆլիկտի առաջացման դեպքում, կամ դրա ծագմանը նպաստող պայմանների ստեղծման ժամանակ, նախնական փուլում ոչ միայն պետք է կոնֆլիկտի կանխարգելման կամ լուծման ճանապարհներ փնտրել, այլ նաև հասկանալ, թե այն ինչպես է ազդում կոլեկտիվի գործունեության վրա թե՛ դրական, թե՛ բացասական տեսանկյուններից: Որպես կոնֆլիկտների դրական հետևանք Ա. Անցուպովը նշում է, որ ավարտից հետո կարող է տեղի ունենալ խմբի գործունեության համար առավել բարենպաստ պայմանների ստեղծում, միջանձնային լարվածության թուլացում, կոնֆլիկտի մասնակիցների միջև փոխհարաբերությունների կարգավորում [3]:

Ուսումնասիրելով կոնֆլիկտների բնորոշումները և գործառույթները՝ կարող ենք առաջ քաշել նաև կոնֆլիկտների առաջացման պատճառների խնդիրը: Կոնֆլիկտային իրավիճակի վերլուծություններում կարևոր տեղ է զբաղեցնում կոնֆլիկտի պատճառի որոշումը, իսկ հաջող վերլուծությունը թույլ է տալիս գտնել հանգուցալուծման լավագույն ուղիները: Կոնֆլիկտային իրավիճակի վերլուծության համար անհրաժեշտ է անդրադառնալ տվյալ կոլեկտիվին բնորոշ առանձնահատկություններին: Կոլեկտիվի առանձնահատկությունները պայմանավորում են տվյալ կոլեկտիվում հաճախ հանդիպող կոնֆլիկտային իրավիճակները: Մակայն աշխատանքային կազմակերպական կոնֆլիկտները ինչպես ունեն նմանություններ, այնպես էլ հանդես են գալիս տարբերություններով: Որպես իր առանձնահատկություններով զգալի տարբերվող կոլեկտիվ՝ անդրադառնանք զինվորական կոլեկտիվներում արտահայտվող կոնֆլիկտների յուրահատկություններին:

Զինվորական կոլեկտիվը կազմավորվում է սահմանադրորեն, նրա անդամներն աշխատում են հասարակության համար ընդհանուր և օգտակար նպատակի շուրջ [5]: Ուստի զինվորական կոլեկտիվը հասարակության այն օղակներից է, որտեղ կարևոր են միջանձնային փոխհարաբերությունները, սոցիալ-հոգեբանական առողջ մթնոլորտը: Բայց միևնույն ժամանակ այն հանդիսանում է այնպիսի ոլորտ, որտեղ պահպանվում է անընդհատ լարված իրավիճակ: Այդ պատճառով կարևոր է իմանալ կոլեկտիվում առկա միջանձնային հարաբերությունների վիճակի մասին, ժամանակին կանխարգելել հնարավոր կոնֆլիկտների ծագումը, իսկ դրանց առաջացման դեպքում ճիշտ լուծում տալ,

անհրաժեշտ դեպքում դիմել միջնորդի:

Անդրադառնալով հայկական զինվորական կոլեկտիվում կոնֆլիկտային իրավիճակներին՝ թվարկենք կոնֆլիկտների առաջացման հիմնական պատճառներից մի քանիսը: Դիտարկվող պատճառները բնորոշ են սոցիալական կոնֆլիկտներին, որոնք դասակարգվում են ըստ մասնակիցների տարբերության և լինում են միջանձնային, ներխմբային, միջխմբային և անձի ու խմբի միջև ծագող կոնֆլիկտներ [4]: Հայկական զինվորական կոլեկտիվը, լինելով միատարր, միևնույն ժամանակ ներառում է տարբեր աշխարհընկալումներով մարդկանց: Միևնույն գործառնալի զինվորները հիմնականում լինում են տարբեր շրջանների բնակիչներ և կարող են էականապես տարբերվել միմյանցից մտածելակերպով, կարծիքներով, իրենց շրջանի բնակչությանն առանձնահատուկ արժեքներով, հոգեկան կերտվածքի տարբեր կողմերով [5]: Այսպիսի տարաբնույթ կառուցվածք ունեցող կոլեկտիվում բնական է հակադիր կարծիքների, շահերի, հայացքների ձևավորումը և դրանց բախումը կոլեկտիվի անդամների մոտ: Աշխարհընկալման ձևավորման վրա ազդում են մարդկանց տարբեր կենսակերպը, տարբեր սոցիալական խմբերին պատկանելը [6]: Ըստ երևույթին՝ բանակը հանդիսանում է այն կառույցը, որտեղ անդամների միջև չի դրվում որևէ խտրականություն՝ կախված սոցիալական տարբեր խմբերի պատկանելությունից, սոցիալական կարգավիճակից կամ բնակչության վայրից: Սակայն անդամների միջև սոցիալական անհավասարությունից բխող սոցիալ-հոգեբանական երևույթները դրսևորվում են միջանձնային փոխհարաբերությունների մեջ: Անհավասարությունը կարող է հիմք հանդիսանալ անառողջ մրցակցության առաջացմանը, ինչը մասնակիցների մոտ ուղեկցվում է հուզական լարվածությամբ: Հուզական լարվածության բարձր մակարդակն իր հերթին բարենպաստ պայմաններ է ստեղծում կոնֆլիկտային իրավիճակների ձևավորման համար: Սոցիալական անհավասարության հիման վրա ծագող կոնֆլիկտների ուսումնասիրման ժամանակ հարկավոր է հաշվի առնել կոնֆլիկտների կոնստրուկտիվ գործառնությունը: Այս տեսակ կոնֆլիկտները հիմք են հանդիսանում մրցակցության, առաջխաղացման, մարդու կենսական էներգիայի խթանման [6, էջ 108]: Ստացվում է, որ կոնֆլիկտները, որոնց հիմքում սոցիալական անհավասարությունն է, հիմք են հանդիսանում կոլեկտիվի արդյունավետության բարձրացման, առաջխաղացման և զարգացման:

Կոնֆլիկտների առաջացման առանցքային պատճառներից են կոլեկտիվի անդամների միջև միջանձնային հարաբերությունների առանձնահատկությունները, որոնք պայմանավորված են լինում անդամների հոգեբանական առանձնահատկություններով, անձնային որակներով, անձնական նպատակներով, դիրքորոշումներով, հոգեվիճակներով:

Հոգեկան վիճակների կազմավորման վրա ազդում են ինչպես ներքին, այնպես էլ արտաքին գործոններ, որոնք ներառում են անձի սոցիալական կյանքի պայմանները [7]: Հոգեկան վիճակի վրա մեծ ազդեցություն են թողնում աշխարհընկալումը, արժեքահամակարգը, ինչպես նաև ծառայության պայմանները, զինվորական կարգապահությունը: Անցնելով զինվորական ծառայության՝ երիտասարդները բախվում են այնպիսի պայմանների, խնդիրների և իրավիճակների հետ, որոնք երբեք չեն հանդիպել քաղաքացիական կյանքում: Նրանք ստիպված են լինում ինքնուրույն կյանք վարել, հետևել կարգապահական նորմերին, անխտիր կատարել ղեկավարների հրամանները, հետևել օրվա ռեժիմին: Այդ ամենին գումարվում է ընտանիքից հեռու լինելը, որոշ սովորույթներից և սիրած զբաղմունքներից հարկադրված հրաժարվելը: Սոցիալական կոնֆլիկտների առաջացման պատճառներից մեկն է համարվում հիմնական բնագոյների ճնշումը, պահանջմունքների բավարարվածության ցածր աստիճանը, ինչն առաջացնում է սոցիալական լարվածություն, պայթյուն և կոնֆլիկտ [6, էջ 107]:

Չինվորական կոլեկտիվի գործառնության արդյունավետությանը կարող են խոչընդոտել նաև բացասական հոգեվիճակները, ինչպիսիք են, օրինակ, հուզական լարվածությունը և սթրեսը: Հուզական լարվածության համար պատճառներ, բացի սոցիալական անհավասարությունից, կարող են հանդիսանալ.

- վտանգի առկայությունը,
- պատասխանատվությունը կատարվող աշխատանքի համար,
- հուզական ցածր կայունությունը,
- դյուրագրգռությունը,
- որոշումների արագ կայացման անհրաժեշտությունը, ծառայությանը հոգեբանական պատրաստվածության աստիճանը,
- անվստահությունը և այլ պատճառներ առանձին զինվորականների մոտ [6]:

Թվարկված գործոնների առկայությունը հիմք է հանդիսանում կոլեկտիվի անդամների մոտ սթրեսի առաջացման: Հայտնի է, որ սթրեսը մարդու հոգեկանում առաջացող վիճակն է ի պատասխան արտաքին դժվար իրավիճակի: Դժվարությունները սուրբեկտիվ բնույթ են կրում, ուստի բոլոր զինվորականների մոտ սթրեսի առաջացումն օրինաչափորեն չի դրսևորվում: Այնուամենայնիվ սթրեսի վիճակում գտնվող մարդիկ ավելի հակված են գնալ կոնֆլիկտի, քան նրանք, ովքեր հոգեբանական հանգիստ վիճակում են գտնվում [3]:

Այսպիսով կոնֆլիկտները զինվորական կոլեկտիվի անդամների միջև փոխհարաբերությունների անբաժանելի մաս են կազմում: Չնայած կոնֆլիկտների ապակառուցողական բնույթին և դրանց կանխարգելմանն ու լուծմանն ուղղված տարբեր միջոցներին՝ որոշ կոնֆլիկտային իրավիճակները կարող են հիմք հանդիսանալ զարգացման համար: Վերլուծելով զինվորական կոլեկտիվում ծագող կոնֆլիկտների հնարավոր պատճառները՝ կարող ենք եզրակացնել, որ կոնֆլիկտների առաջացման հիմք են միջանձնային փոխհարաբերությունները, որոնց կազմավորման վրա ազդող գործոններից են զինվորականների հոգեվիճակները: Իրենց հերթին հոգեվիճակների ձևավորման վրա բացասական ազդող գործոնները դառնում են կոնֆլիկտային իրավիճակների առաջացման բարենպաստ պայման: Այդ գործոններից կարող ենք առանձնացնել.

- տարբեր աշխարհընկալումներ, արժեհամակարգեր, գաղափարներ ունենալը բնականության տարբեր շրջաններից եկած զինվորականների մոտ,
- սոցիալական տարբեր խմբերի պատկանելը, սոցիալական անհավասարությունը,
- զինվորական ծառայության անցնելու հետ կապված սահմանափակումները, զինվորական կարգապահության պահպանումը,
- պատասխանատվության բարձր աստիճանը,
- հուզական լարվածությունը, սթրեսը:

Թվարկված գործոնները զինվորական կոլեկտիվում առավել հաճախ հանդիպող երևույթներն են, որոնք մեծ ազդեցություն են ունենում կոլեկտիվում կոնֆլիկտների առաջացման, զարգացման, հոգեբանական մթնոլորտի ձևավորման վրա, ինչն էլ պայմանավորում է կոլեկտիվի արդյունավետ գործունեությունը:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. **Волков Б. С., Волкова Н. Д.**, Конфликтология: Учебное пособие для студентов высших учебных заведений. М., Академический проект; Фонд “Мир”, 2007. 400с.
2. **Хасан Б. И.**, Конструктивная психология конфликта. СПб.: Питер, 2003. 250с.
3. **Анцупов А.Я., Шипилов А.И.**, Конфликтология: Уч. для вузов. М., “ЮНИТИ-ДАНА”, 2004. 591с.
4. **Гришина Н. В.**, Психология конфликта. СПб.: Питер, 2007. 464 с.

5. Զամալյան Դ. Վ., Թադևոսյան Հ. Վ., Աբաղյան Ս. Ս., Ռազմական հոգեբանության խնդիրները: Համառոտ ուսումնական ձեռնարկ: Եր., «Զանգակ-97», 2002, 192 էջ:
6. Конфликтология: Хрестоматия / Составитель: Леонов Н. И. М., Московский психолого-социальный институт; Воронеж: Изд. НПО «МОДЭК», 2002. 304 с.
7. Шеляг В. В., Глоточкин А. Д., Платонов К. К., Военная психология. М., Военное издательство, 1972. 400 с.

ԶԻՆՎՈՐԱԿԱՆ ԿՈՒԵԿՏԻՎԻ ՍՈՑԻԱԼ-ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ԴԵՐԸ ԿՈՆՖԼԻԿՏԱՅԻՆ ԻՐԱՎԻՃԱԿՆԵՐՈՒՄ

Ստեփանյան Անուշ

Ամփոփում

Հոդվածում քննարկված է զինվորական կոլեկտիվին բնորոշ սոցիալ-հոգեբանական երևույթների դերը կոնֆլիկտային իրավիճակներում: Ներկայացվել են կոնֆլիկտ հասկացության սահմանումները, կոնֆլիկտի հիմնական գործառնությունները: Ուսումնասիրվել է զինվորական կոլեկտիվում ծագող կոնֆլիկտների հիմնական պատճառները, մասնավորապես տարբեր աշխարհընկալումների առկայությունը զինվորականների մոտ, սոցիալական անհավասարությունը, հուզական լարվածության և սթրեսի, ինչպես նաև այլ գործոնների առկայությունը, ինչը բացասական ազդեցություն է թողնում զինվորականների միջև միջանձնային փոխհարաբերությունների կազմավորման վրա և կարող է պատճառ դառնալ կոնֆլիկտի առաջացման:

Բանալի բառեր. զինվորական կոլեկտիվ, զինվորական կոնֆլիկտ, միջանձնային փոխհարաբերություններ, կոնֆլիկտի պատճառներ, կոլեկտիվի սոցիալ-հոգեբանական մթնոլորտ:

РОЛЬ СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ЯВЛЕНИЙ, ПРИСУЩИХ ВОИНСКОМУ КОЛЛЕКТИВУ
В КОНФЛИКТНЫХ СИТУАЦИЯХ

Степанян Ануш

Резюме

В данной статье обсуждается роль социально-психологических явлений, присущих воинскому коллективу в конфликтных ситуациях. В статье приведены определения и основные функции конфликтов. Были изучены основные причины возникновения конфликтов в воинском коллективе, в частности различные мировоззрения у военнослужащих, социальное неравенство, эмоциональное напряжение и состояние стресса, а также другие факторы, которые могут негативно воздействовать на установление межличностных отношений между военнослужащими и стать причиной конфликтов.

Ключевые слова: воинский коллектив, конфликт между военнослужащими, межличностные отношения, причины конфликта, социально-психологическая атмосфера коллектива

THE ROLE OF SOCIAL-PSYCHOLOGICAL PHENOMENONS TYPICAL FOR MILITARY TEAM IN
CONFLICT SITUATIONS

Stepanyan Anush

Summary

Current article is devoted to the discussion of the role of social-psychological phenomena typical for military team in conflict situations. First the definitions and main functions of conflicts are presented. The main reasons that cause conflicts in military team were studied, such as soldiers' different world-views, social inequality, emotional tension and stress particularly, and also other factors, which can influence negatively and cause conflicts on making interpersonal relations between the soldiers.

Keywords: military staff, military conflict, interpersonal relations, reasons of conflict, social-psychological sphere of the staff.

**ՍԱՀՄԱՆԱՄԵՐՁ ԳՈՏՈՒ ԱՎԱԳ ԴԴՐՈՑԱԿԱՆԻ ՄԱՍՆԱԳԻՏԱԿԱՆ
ԿՈՂՄՆՈՐՈՇՄԱՆ ՀՈԳԵԲԱՆԱՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ ՆԱԽԱԴՐՅԱԼՆԵՐԸ**

ՄԱՆՈՒԿՅԱՆ ՄՆԱՑԱԿԱՆ

ՀՀ վաստակավոր մանկավարժ, ՀՊՄՀ պրոֆեսոր,
մանկավարժական գիտությունների դոկտոր

Մասնագիտական կողմնորոշման հիմնախնդիրը վաղուց ի վեր հանդիսացել է մի շարք մարդաբանական գիտությունների ուսումնասիրման թիրախային գործընթաց: Այս հարցի վերաբերյալ տարաբնույթ հետազոտություններ են իրականացվել հատկապես հոգեբանության, մանկավարժության և սոցիոլոգիայի ոլորտներում, քանզի մասնագիտական կողմնորոշման բնականոն գործընթացը մեծապես պայմանավորված է անձի հոգեկերտվածքով, նրա կրթական պատշաճ մակարդակով և այս կամ այն մասնագիտության շրջանակներում աշխատաշուկայում առկա պահանջարկով: Գաղտնիք չէ, որ յուրաքանչյուր պատմական ժամանակահատվածում, ելնելով ընթացող հասարակական-տնտեսական, արժեքային, հոգևոր, քաղաքական և գիտատեխնիկական փոփոխություններից՝ աճում է որոշ մասնագիտությունների դերը, գործնական նշանակությունն ու պահանջվածությունը՝ նվազեցնելով այլ մասնագիտությունների նկատմամբ ցուցաբերվող հետաքրքրությունը: Սակայն սահմանամերձ գոտու ավագ դպրոցականների շրջանում մասնագիտական կողմնորոշման հիմնախնդիրն ունի մի շարք հոգեբանամանկավարժական նախադրյալներ: Այս առումով հարկ ենք համարում որոշակի համեմատական վերլուծություն իրականացնել մասնագիտական կողմնորոշման օրինաչափ գործընթացին նպաստող և խոչընդոտող, թե՛ հոգեբանամանկավարժական, թե՛ հասարակական-տնտեսական և թե՛ պատմական նախադրյալների միջև՝ շեշտադրելով սահմանամերձ շրջաններում բնակվող ավագ դպրոցականների համար հոգեբանական նախապայմանների հիմնարար նշանակությունը:

Մասնագիտական կողմնորոշման խնդրո առարկայով սկսել են զբաղվել դեռևս 1903 թ., երբ Ստրասբուրգում հիմնադրվեց մասնագիտական կողմնորոշման առաջին կաբինետը: Որից հինգ տարի անց՝ 1908 թ. Բոստոնում ստեղծվեց մասնագիտության ընտրության հանձնախումբը, որի գործառույթն է տարաբնույթ մասնագիտական ուղղությունների մշակումը [3, էջ 19]:

20-րդ դարի առաջին կեսին շրջանառության մեջ դրվեց ամերիկացի սոցիոլոգ Ֆ. Պարսոնի կողմից մշակված մասնագիտական կողմնորոշման եռագործունային կադապար-մոդելը: Ըստ Ֆ. Պարսոնի՝ անհրաժեշտ պայման էր այս կամ այն մասնագիտությանը հավակնող անձի հոգեկերտվածքը, նրա անձնային որակների համապատասխանությունն ընտրված մասնագիտության ընդհանուր և մասնավոր պահանջներին [5, էջ 42]:

Հիշարժան ենք համարում պատմական այն ժամանակաշրջանը, երբ թե՛ միջին մասնագիտական և թե՛ բարձրագույն կրթությունը ՀՀ-ում, ֆինանսական տեսանկյունից հասու էր սոցիալական բոլոր խավերին, քանի որ այն կազմակերպվում և մատուցվում էր անվճար հիմունքներով: Սրա հետևանքով մասնագիտության ընտրության և հետագայում կրթություն ստանալու գործընթացում հիմնական խթաններն ու խոչընդոտները պարփակվում էին բացառապես անձի հոգեկան գործընթացների, նրա անհատական

առանձնահատկությունների, օժտվածության կամ որոշակի տաղանդի առկայության կամ բացակայության, իմացական ցածր կամ բարձր մակարդակի, տվյալ մասնագիտության համար անհրաժեշտ անձնային որակներ կրելու սահմաններում: Մակայն խորհրդային կրթական համակարգում, մասնագիտական կողմնորոշման գործընթացում առաջնահերթ էր համարվում ոչ այնքան ավագ դպրոցականների հոգեկերտվածքի և ընտրված մասնագիտության ոլորտում առկա պահանջների համապատասխանությունը, որքան տվյալ մասնագիտության ոլորտում հմտանալու և մասնագիտական պատշաճ որակներ դրսևորելու նպատակամղվածությունը: Ուստի և անհատի անձնային որակները, նրա հոգեբանական առանձնահատկությունները դիտարկվում էին դրսևորվող մասնագիտական գիտելիքների, կարողությունների և հմտությունների սահմաններում [2, էջ 22]: Նշված պատմական ժամանակահատվածում մեր ղեկավարած երկու դպրոցներում հիմնադրվեցին նախադեպը չունեցող աշակերտական ինքնավար կառույցներ, որոնք հզոր խթան էին հանդիսանում ավագ դպրոցականների մասնագիտական կողմնորոշման գործընթացում: Բսկ եթե հաշվի առնենք այն հանգամանքը, որ Լենինականը (այժմ Գյումրի), Հայաստանի հյուսիսային սահմանն է, ապա մեր մանկավարժական բազմամյա փորձի վերլուծությունը կնպաստի արդի պայմաններում սույն հիմնախնդրի արդյունավետ հանգուցալուծմանը:

Խոսքը վերաբերում է Լենինականի (այժմ Գյումրի) Մ.Մաշտոցի անվան թիվ 29 և Երևանի Մ.Գյորգիսյանի անվան թիվ 158 դպրոցներում 1960-80-ական թթ. մեծ ճանաչում վայելած, «Երագողների համալսարան»-ի և «Փարոս» ակադեմիայի գործունեությանը: Աշակերտական ինքնավար այս կազմակերպություններին անդամագրվում էին բացառապես ավագ դպրոցականները, քանզի նշված կառույցներում գործող տարաբնույթ ակումբների ուղղվածությունը պահանջում էին իմացական որոշակի մակարդակ, ինչը պայմանավորված էր նախնական գիտելիքների առկայությամբ: Ուստի յուրաքանչյուր ավագ դպրոցական այս կամ այն ակումբին անդամակցում էր սեփական նախասիրություններին, որոշակի ոլորտում ունեցած օժտվածությանն ու նույնիսկ տաղանդին դրսևորում գտնելու միտվածությամբ: Նման դիրքորոշումն ու ակումբներում ծավալվող գործունեությունը զգալիորեն նպաստում էին ավագ դպրոցականների մասնագիտական կողմնորոշմանը: Դիտարկելով Լենինականը (այժմ Գյումրի) իբրև սահմանամերձ գոտի՝ հատկապես ուշագրավ էր ռազմահայրենասիրական ակումբների գործունեությունը, մասնավորապես այն տեսանկյունից, որ ինչ բնույթի ակումբում էլ որ ընդգրկված լինեի այս կամ այն ավագ դպրոցականը, չկար գեթ մեկը, ով չանդամակցեր նաև ռազմահայրենասիրական ուղղվածությամբ ակումբներին: Հիմնվելով սույն օրինակի վրա, հայտնում ենք այն հաստատ համոզմունքը, որ սահմանամերձ շրջաններում իրենց ուսումնառությունն իրականացնող ավագ դպրոցականներն իրենց նախ և առաջ հայրենի երկրի սահմանապահներ են համարում:

Անդրադառնալով մարդկային քաղաքակրթության պարբերական զարգացման արդի ժամանակահատվածին՝ նշենք, որ շուկայական հարաբերությունների հաստատման, բարոյական, մշակութային և հոգևոր արժեքների փոխակերպման, միջանձնային և խմբային հաղորդակցական նոր ձևերի և տեսակների առաջացման, տեխնիկական միջոցների սրընթաց զարգացման, կրթական համակարգի բնույթի, բովանդակության և կառուցվածքի նկատմամբ ցուցաբերվող օտարածին մոտեցումների, առաջացած մարտահրավերների և ներկայացվող պահանջների պայմաններում սահմանամերձ գոտու ավագ դպրոցականների շրջանում մասնագիտական կողմնորոշման ընթացքը դիտարկվում է իբրև հոգեբանամանկավարժական գործընթաց, որտեղ նրանք ընտրում են իրենց

անձնային որակներին և հոգեկերտվածքին համապատասխան մասնագիտություն, հիմնվելով տարբեր մասնագիտությունների ոլորտներում առկա պահանջների վերաբերյալ տեղեկացվածության և սեփական ապագան ընտրված մասնագիտության հետ կապելու հաստատ համոզմունքի վրա [6, էջ 19-20]: Անշուշտ հատկապես այս երեխաների մասնագիտական կողմնորոշման հիմնախնդիրը պահանջում է պետական հոգացություն և համակարգային մոտեցում, քանի որ այն բազմաբնույթ, տարաշերտ և մեծաքանակ արտաքին ու ներքին գործոններով պայմանավորված գործընթաց է: Հարկ ենք համարում առավել հանգամանակից քննարկել հատկապես այն գործոնները, որոնք նպաստում են սահմանամերձ շրջանների ավագ դպրոցականների մասնագիտական կողմնորոշման հոգեբանական նախադրյալների ձևավորմանը, դիտարկելով նաև այն օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ պայմանները, որոնց առկայության կամ բացակայության դեպքում մասնագիտության ընտրությունն իրականացվում է հախուռն կամ նպատակահարմարության սկզբունքով:

Մանկավարժության ոլորտում անձի ձևավորման և զարգացման վրա ազդող հիմնական գործոններ են համարվում՝ ժառանգականությունը (բնական գործոն), դաստիարակությունը (մանկավարժական գործոն) և սոցիալական միջավայրը (սոցիալական գործոն): Եթե դիտարկենք ավագ դպրոցականների մասնագիտական կողմնորոշման հոգեբանական նախադրյալների առաջացման գործընթացը ժառանգականության տեսանկյունից, ապա կարող ենք հայտնել այն համոզմունքը, որ երեխան ինչպես ուղղակիորեն, այնպես էլ միջնորդավորված ժառանգում է որոշակի հակվածություն դեպի այս կամ այն մասնագիտությունը կամ արհեստը, ինչը վաղ մանկության շրջանում կարող է բացահայտվել նրա կողմից ծավալվող խաղային գործունեության շրջանակներում: Երեխան պատրաստակամ մասնակցում է հատկապես այն խաղերին, որտեղ նրան հատկացվում է իր համար առավել նախընտրելի դերը (բժիշկ, ուսուցիչ, վարորդ, գործարար, հովիվ, զինվոր, գյուղատնտես և այլն): Տարիքային այս փուլից էլ սկիզբ են առնում ապագա ավագ դպրոցականի մասնագիտական կողմնորոշման վարքագծային դրսևորումները, որոնք դիտարկվում են որպես հոգեբանական կայուն նախադրյալ: Ընդունելով դաստիարակության որպես անձի ձևավորման և զարգացման վրա ազդող հիմնարար գործոնի դերն ու նշանակությունը՝ փաստենք, որ հատկապես այս մանկավարժական գործընթացում են ձևավորվում ավագ դպրոցականների մասնագիտական կողմնորոշման հիմնական հոգեբանական նախադրյալները: Հայտնի է, որ դաստիարակության նպատակը համակողմանի և ներդաշնակ անձի ձևավորումն ու զարգացումն է, որն իրագործվում է մտավոր, գեղագիտական, բարոյական, աշխատանքային ու ֆիզիկական դաստիարակության միջոցով, որոնցից յուրաքանչյուրը ներգործում է ավագ դպրոցականների հոգեկան գործընթացների վրա՝ ստեղծելով մասնագիտական կողմնորոշման համար անհրաժեշտ հստակ հոգեբանական նախադրյալներ: Փորձը ցույց է տվել, որ սահմանամերձ գյուղերում բնակվող ավագ դպրոցականների դաստիարակության գործընթացում գերակշռում են աշխատանքային և ֆիզիկական ուղղվածությունը, իսկ վերջին քսանամյակի ընթացքում, Ղարաբաղյան ազատամարտի և հետպատերազմյական սահմանային զարգացումների հետևանքով ավագ դպրոցականների դաստիարակության գործընթացում գերակայում է ռազմահայրենասիրական և ինքնապաշտպանական ոգին: Ավելորդ չէր լինի շեշտել նաև սահմանամերձ գոտու ավագ դպրոցականների՝ հայրենի բնության հետ առավել սերտ շփման հանգամանքը, ինչը նպաստավոր պայման է նրանց գեղագիտական դաստիարակության արդյունավետ իրացման համար: Գեղագիտական դաստիարակության միջոցով ձևավորվում է ավագ

դպրոցականների գեղագիտական ճաշակը, գեղեցիկը նկատելու, ընկալելու և արժևորելու ընդունակությունը, ստեղծագործելու կարողությունը, համաշխարհային և ազգային մշակույթի գոհարների անկրկնելիությունը գիտակցելու ու պահպանելու ձգտումը, դրանց իմաստն ու նշանակությունը պատշաճ գնահատելու ունակությունը և միջմշակութային կապերի պահպանման հմտությունը: Այս գործընթացում խթանվում է հոգեկանի հուզական և զգայական ոլորտի գործունեությունն, արթնանում են հույզերն ու զգացմունքները, զարգանում է հուզական ինտելեկտը, ակտիվանում է ստեղծագործական և ստեղծարար (կրեատիվ) մտածողությունը, պայծառանում է երևակայությունը, որն էլ հետագայում հանդիսանում է այս կամ այն ավագ դպրոցականի կողմից այնպիսի մասնագիտության ընտրության հոգեբանական նախադրյալ, որը սերտորեն կապված է արվեստի, գրականության, երաժշտության, դերասանության, կինոարտադրության, թատրոնի հետ (գրող, նկարիչ, ճարտարապետ, ռեժիսոր, դերասան, երաժիշտ, ոճաբան և այլն): Ստանալով բարոյական դաստիարակություն ավագ դպրոցականները ձևավորում են իրենց արժեհամակարգը, որտեղ ներառված արժեքներից մեծապես կախված են այն անձնային որակները, որոնք նրանք կդրսևորեն ընտրված մասնագիտական գործունեությունն իրականացնելիս: Անձի բարոյական արժեհամակարգը հանդիսանում է նրա «Ես հայեցակարգի» կարևորագույն բաղադրամասը: Իսկ մասնագիտական կողմնորոշման գործընթացում բարոյական դաստիարակությունը նպաստում է հոգեբանական այնպիսի նախադրյալների առաջացմանն, ինչպիսիք են էմպաթիան, տոլեռանտությունը, ակտրուիզմը, էքսպրեսսիան, հարմարվողականությունը, հանդուրժողականությունն ու ապրումակցումը: Այս տարիքային փուլում մասնագիտական կողմնորոշման հոգեբանական արդյունավետ նախադրյալ է համարվում նաև, ձևավորված որոշակի արժեքային համակարգի հենքի վրա, մասնագիտական կողմնորոշման գործընթացում ավագ դպրոցականների կողմից իրենց իրական «Ես»-ի հստակ գիտակցումը և կատարյալ կամ գեր «Ես»-ին հասնելու ձգտումը, ինչն էլ նրանց մոտ ձևավորում է այն համոզմունքն ու դիրքորոշումը, ըստ որի՝ ընտրված մասնագիտության մեջ կայանալու, ինքնիրացվելու, ինքնադրսևորվելու և ինքնահաստատվելու կարևոր գրավական պետք է դիտարկել հասարակական բարոյական նորմերը, արժեքները, գրված ու չգրված օրենքները (ազնվություն, պարկեշտություն, պատասխանատվության զգացում, կարեկցանք, առաքինություն, հայրենասիրություն և այլն): Մահմանամերձ շրջանների ավագ դպրոցականների մոտ, թվարկված արժեքային կողմնորոշումների հետ մեկտեղ, առավել ընդգծված է հայրենասիրությունը, որը հիմք է հանդիսանում նաև որոշակի ագրեսիայի դրսևորման, քանի որ նրանք իրենց կյանքն ու կենցաղը կառուցում են հարևան երկու պետությունների պարբերական բնույթ կրող ագրեսիվ դրսևորումների ներքո: Սակայն նրանց մոտ ագրեսիան ի հայտ է գալիս իբրև ինքնապաշտպանական մեխանիզմ:

Աշխատանքային դաստիարակության խնդիրն է դպրոցականների մոտ աշխատասիրության ձևավորումն ու զարգացումն, ինչի շնորհիվ ավագ դպրոցականները սովորում են հարգել նաև իրենց շրջապատող մարդկանց աշխատանքը, գիտակցել աշխատանքի կարևորությունն ու նշանակությունը մարդու կյանքում, հասկանալ, որ այս կամ այն մասնագիտական ոլորտում ձեռք բերված տեսական գիտելիքները վերածվում են կայուն կարողությունների և հմտությունների, բացառապես դրանց գործնական կիրառման պայմաններում, աշխատանքի ընթացքում: Ավագ դպրոցականների շրջանում աշխատասիրությունն ու աշխատանքի նկատմամբ հարգանքի ձևավորման ընթացքում ակտիվացվում են հոգեկան այնպիսի գործընթացներ, ինչպիսիք են կամքը, գործնական մտածողությունը և ուշադրությունը: Հոգեբանական այս նախադրյալները նպաստում են

ավագ դպրոցականների մասնագիտական կողմնորոշման արդյունավետությանը՝ առաջացնելով գործիմաց մասնագետ դառնալու անկոտրուկ կամք, համառություն, սկզբունքայնություն և հաջողության հասնելու հաստատակամություն: Սահմանամերձ գոտու բնակիչները միշտ առանձնացել են իրենց աշխատասիրությամբ՝ գիտակցելով, որ առավելապես ֆիզիկական աշխատանք կատարելու միջոցով է լուծվում նրանց գոյատևման խնդիրը:

Ֆիզիկական դաստիարակությունը կոչված է դպրոցականների առողջության պահպանմանը, նրանց մարմնակրթությանը, ոչ միայն ֆիզիկական ուժիմ այլ նաև ոգու հզորացմանը: Դաստիարակության այս ձևը նպաստում է նաև ավագ դպրոցականների ինքնագնահատականի բարձրացմանը, որոշակի կեցվածքի ձևավորմանը, որի ընթացքում շեշտը դրվում է անձի հոգեսոմատիկ դրսևորումների վրա: Որպես կանոն, ավագ դպրոցական տարիքում իրականացվող գրագետ մարմնակրթության շնորհիվ ապահովվում է նրանց դիմացկունությունը հետագա սոցիալականացման գործընթացում անխուսափելի ընկճախտների, միջանձնային, ներանձնային, միջխմբային բախումների և բախումնային իրավիճակների նկատմամբ, ինչպես նաև կարող է խթանել ապագա ճանաչված մարզիկի կայացումը: Մասնավորեցնելով այս գործընթացը փաստենք, որ սահմանամերձ գոտու ավագ դպրոցականների համար հատկապես անհրաժեշտ է ֆիզիկական ուժն ու առողջ ոգին, քանզի նույնիսկ խաղաղ պայմաններում, նրանք միշտ մարտական առաջին գծում են:

Անձի ձևավորման և զարգացման վրա ազդող կարևոր գործոն է սոցիալական միջավայրը: Այն նույնքան հզոր է, որքան ժառանգականությունն ու դաստիարակությունը: Այն ավելի լայն է իր ազդեցության բնույթով և ոլորտներով, քան վերոնշյալ երկու գործոնները, քանզի նրա ներգործության գործիքակազմն առավել բազմազան է, բազմաշերտ, բազմաբնույթ և բազմաբովանդակ: Եթե անրադառնանք ավագ դպրոցականների մասնագիտական կողմնորոշման հիմնախնդրին, ապա պետք է փաստենք, որ այն իրականացվում է կարծես թե սոցիալական պատվերի ներքո, որն իջեցվում է պետության կողմից՝ ելնելով տվյալ պետության գաղափարախոսությունից, ընտրված քաղաքական ուղղուց և աշխատաշուկայում պահանջարկ վայելող մասնագիտություններից: Մակայն այսօր սոցիալական գործոնի ազդեցությունը այնքան հախուռն է և գրեթե անկառավարելի, որ ավագ դպրոցականների մասնագիտական կողմնորոշման գործընթացն այս գործոնի ազդեցության ներքո վերածվում է ոչ թե մասնագիտության ընտրության, այլ մասնագիտություն որոնելու: Ընդ որում՝ մասնագիտություն որոնելիս ժամանակակից դպրոցականները հիմնվում են ոչ թե սեփական ընդունակությունների, օժտվածության, տաղանդի, իմացական մակարդակի, հոգեկան ներուժի կամ գիտելիքների պաշարի վրա, այլ մեծապես հաշվի են առնում այս կամ այն ոլորտում մասնագետ դառնալու շահեկանությունը, տվյալ մասնագիտության վարկանիշն ու պահանջվածությունը հասարակության զարգացման այդ ժամանակահատվածում, ծնողների վճարունակությունը և հասակակիցների կողմից կատարած ընտրությունը, ինչը պայմանավորված է այս տարիքին հատուկ մրցակցային ոգով: Հարկ է նշել նաև, որ սոցիալական տարաբնույթ գործոնների շարքում իրենց հզոր ներգործությամբ առանձնացող հեռուստատեսությունն ու լրատվամիջոցներն այսօր իրականացնում են ոչ թե դաստիարակող, ուսուցանող, կրթող և ձևավորող գործառնություն, այլ հրամցնում են հակադաստիարակչական, ագրեսիվ և ցածրաճաշակ մեդիաարտադրանք, որը նպաստում է ոչ թե մասնագիտության ընտրությանը, այլ այս կամ այն մասնագետի որակավորման վկայականի ձեռք բերման միջոցով որոշակի կարգավիճակի, պաշտոնի, ազդեցության, հարստության և ֆինանսական

կարողության տիրանալու ցանկության ձևավորմանը: Նմանատիպ մտայնությունը լրացվում է նաև արդի հեռահաղորդակցական տեխնիկական միջոցներով, համացանցով և բազմաբնույթ սոցիալական կայքերով, որոնց ներմուծման և լայնածավալ կիրառման հետևանքով կտրուկ նվազել են միջանձնային, խմբային և կոլեկտիվ շփումները, գիրք կարդալու և գրադարաններ այցելելու անհրաժեշտության գիտակցումը՝ իրենց տեղը զիջելով վիրտուալ, առցանց հաղորդակցմանը, տարբեր տեղեկատվական կայքերից պատրաստի և շատ հաճախ կասկածելի գիտական ու հանրամատչելի տեղեկատվության ձեռք բերմանը, մարդկանց միջև կենդանի հաղորդակցման մշակույթի բացակայությանը, վարվեցողության կանոնների անտեսմանը: Վերոնշյալ սոցիալական բոլոր գործոնների ներգործության հետևանքով ավագ դպրոցականների շրջանում առաջանում են մասնագիտական կողմնորոշման հոգեբանական բացասական նախադրյալներ, որոնց ազդեցության ներքո նրանք ընտրում են ոչ այնքան մասնագիտություն, որքան որ դիտարկում են սեփական ընտրությունը որպես պաշտոնյա, հարուստ, ազդեցիկ, կառավարող, ղեկավարող, վերահսկող և դատող դառնալու միջոց, հնարավորություն և գործիք: Այսպիսով, ավագ դպրոցականի մոտ ձևավորվում է սպառողական հոգեբանություն: Սակայն բոլորովին այլ է սոցիալական իրավիճակը սահմանամերձ գյուղերում և բնակավայրերում: Այստեղ ավագ դպրոցականները գրեթե զուրկ են սոցիալական պատշաճ պայմաններից: Ուստի մեկ անգամ ևս հարկ ենք համարում վերադառնալ խորհրդային կրթական համակարգին, որտեղ սահմանամերձ բնակավայրերից նպատակային հիմունքներով տարբեր բարձրագույն ուսումնական հաստատություններում կրթություն ստանալու էին գործուղվում բարձր առաջադիմությամբ դպրոցն ավարտած աշակերտները՝ վերադառնալու և հայրենի գյուղում աշխատելու պարտավորվածությամբ՝ դրանով լուծելով բազմաթիվ սոցիալական և դեմոգրաֆիկ խնդիրներ:

Ասվածից ելնելով՝ այն հանդգնումքն ենք հայտնում, որ ավագ դպրոցում հույժ կարևոր է մասնագիտական կողմնորոշման ուղղությամբ ծավալել համակարգված և համալիր աշխատանք՝ իրականացնելով տարաբնույթ միջոցառումներ ու կիրառելով այս գործընթացին նպաստող արդյունավետ տեխնոլոգիաներ: Առավել նպատակահարմար ենք համարում մասնագիտատեղեկատվական, խաղային (դերային և գործնական խաղեր), քեյս (խաղարկային պրոբլեմային իրավիճակներ, մանկավարժական խնդիրներ) տեխնոլոգիաների կիրառումն, ինչպես նաև մասնագիտական տոնավաճառների այցելության, մշտադիտարկման, թեստավորման, անկետավորման և պրոբլեմային զրույցի մեթոդների գործիմաց իրացումը:

Մասնագիտատեղեկատվական տեխնոլոգիան խթանում է ավագ դպրոցականների տեղեկացված լինելու ձգտումը, այս կամ այն մասնագիտությունների ոլորտում առաջարկն ու պահանջարկը համադրելու, համեմատելու և հաշվարկելու ցանկությունը, տարբեր մասնագիտությունների վերաբերյալ յուրացված լայնածավալ տեղեկատվության սահմաններում գլխավորը երկրորդականից տարանջատելու կարողությունը, ընտրված մասնագիտության ոլորտում սպասվելիք փոփոխությունների, նորամուծությունների և անցյալի փորձի խորքային ուսումնասիրման միտվածությունը: Մրա շնորհիվ ավագ դպրոցականների մոտ ձևավորվում են մասնագիտական կողմնորոշման հոգեբանական այնպիսի նախադրյալներ, որոնք դրական և կառուցողական ներգործություն են ունենում նրանց կողմից մասնագիտության գիտակցված և իրատեսական ընտրություն կատարելու ընթացքի վրա: Այս տեխնոլոգիական գործընթացում զգալի դեր ունեն նաև ժամանակակից մեդիատեխնոլոգիաները (մասնագիտատեղեկատվական ցուցավահանակներ, գովազդ, հեռուստատեսությամբ, առցանց կամ ԶԼՄ-ներում տրվող

հայտարարություններ, ուսումնառության հրավերներ և այլն): Խաղային տեխնոլոգիան դիտարկվում է որպես առավել լայն կիրառում ստացած հոգեբանամանկավարժական տեխնոլոգիա, քանզի այն արդյունավետ ներգործություն է ունենում տարիքային տարբեր փուլերում: Տարբերվում են գործնական, դերային, իմացական, ճանաչողական, մարմնաշարժողական, մասնագիտա-տեղեկատվական խաղեր: Մասնագիտա-տեղեկատվական խաղերը, որոնց գործիմաց կազմակերպման և իրացման շնորհիվ ավագ դպրոցականները քաղում են ոչ միայն պատրաստի խոսքային տեղեկատվություն, այլ նաև ձեռք են բերում անձնական փորձառություն: Հատկանշական է, որ նմանօրինակ խաղերի ընթացքում ավագ դպրոցականներին ուղեկցում են բացառապես դրական հույզեր, զգացմունքներ և զգայություններ, որոնց հիման վրա էլ առաջանում է դրական կողմնորոշում դեպի այս կամ այն մասնագիտությունը [4, էջ 24]: Քեյս տեխնոլոգիան ավագ դպրոցականների մասնագիտական կողմնորոշման գործընթացում կիրառվում է ընտրված մասնագիտության բնույթից բխող և ակնկալվող պրոբլեմային իրավիճակների, միջանձնային ու միջխմբային բախումների հարթման, տարաբնույթ խնդիրների լուծման կարողությունների և հմտությունների ձևավորման նպատակով: Պրոբլեմային իրավիճակը հակասություն պարունակող և միանշանակ լուծում չունեցող իրադրություն, իրավիճակ կամ պայման է, որտեղ ծավալվում է անհատի կամ խմբի գործունեությունը: Պրոբլեմային իրավիճակն իրականում գոյություն ունեցող կամ խաղարկվող իրավիճակ է, որտեղ անձի առջև դրվում են անհապաղ լուծում պահանջող խնդիրներ [1, էջ 74]: Իսկ մասնագիտական տոնավաճառների այցելության, մշտադիտարկման, թեստավորման, անկետավորման և պրոբլեմային զրույցի մեթոդների իրացման շնորհիվ, ուսուցիչները դպրոցի հոգեբանի հետ համատեղ բացահայտում են ավագ դպրոցականների հակվածությունը դեպի այս կամ այն մասնագիտությունը, նրանց անհատական հոգեբանական հատկանիշները՝ կամքը, հուզականությունը, խառնվածքը, ընդունակությունները, մտածողության առանձնահատկությունները և այլն: Այսպիսով՝ մասնագիտության ճիշտ ընտրությամբ է պայմանավորվում ավագ դպրոցականների ապագա կյանքի որակը, բարեկեցությունը, սոցիալական կարգավիճակը, միջանձնային, խմբային և անձնային շփումների ոլորտն ու սահմանները և ինքնագնահատականը: Հատկապես արդիական է և հրատապ շեշտադրված բոլոր տեխնոլոգիաների կիրառումը սահմանամերձ գոտում ապրող ավագ դպրոցականների շրջանում: Ուստի և խիստ կարևոր է մասնագիտական կողմնորոշման հոգեբանական այնպիսի նախապայմանների ձևավորումը, որոնք նրանց կմղեն դեպի արժանապատիվ ապագա:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Մանուկյան Ա. Մ., Պրոբլեմային իրավիճակներում մանկավարժական խնդիրների լուծման ժամանակակից տեխնոլոգիաներ և տեխնոլոգիական համակարգեր.. (կիրառական մանկավարժություն) Մենագրություն, Եր., «Զանգակ 97», 2013, 352 էջ:
2. Бодров В. А., Психология профессиональной пригодности. Учебное пособие для вузов. М., ПЭР СЭ, 2001, 511 с.
3. Волкова О. А., Основы профессиональной ориентации молодежи: Учебно методическое пособие /Под ред. Т.П. Дурасановой, 2002, 68 с.
4. Гудкова Е. В., Основы профориентации и профессионального консультирования: Учебное пособие: Изд-во ЮУрГУ, 2004, 125 с.
5. Гуревич К. М., Борисов Е.М., Психологическая диагностика. Учебное пособие М. УРАО, 1997, 42 с.
6. Пряжников Н.С., Профориентация в школе: игры, упражнения, опросники (8-11классы), М., «ВАКО», 2005, 288 с.

ՍԱՀՄԱՆԱՄԵՐԶ ԳՈՏՈՒ ԱՎԱԳ ԴՊՐՈՑԱԿԱՆԻ ՄԱՍՆԳԻՏԱԿԱՆ ԿՈՂՄՆՈՐՈՇՄԱՆ
ՀՈԳԵԲԱՆԱՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ ՆԱԽԱԴՐՅԱԼՆԵՐԸ

*Մանուկյան Մնացական
ՀՀ վաստակավոր մանկավարժ, ՀՊՄՀ պրոֆեսոր, մանկ. գիտ. դոկտոր*

Ամփոփում

Սույն հոդվածում հիմնավորվել են այն դիտարկումները, որ մասնագիտության ճիշտ ընտրությամբ է պայմանավորվում ավագ դպրոցականների ապագա կյանքի որակը, բարեկեցությունը, սոցիալական կարգավիճակը, միջանձնային, խմբային և անձնային շփումների ոլորտն ու սահմանները և ինքնագնահատականը: Հատկապես արդիական է և հրատապ շեշտադրված բոլոր տեխնոլոգիաների կիրառումը սահմանամերձ գոտում ապրող ավագ դպրոցականների շրջանում: Ուստի և խիստ կարևոր է մասնագիտական կողմնորոշման հոգեբանական այնպիսի նախապայմանների ձևավորումը, որոնք նրանց կմղեն դեպի արժանապատիվ ապագա:

Բանալի բաներ. Մասնագիտական կողմնորոշում, սահմանամերձ գոտի, ավագ դպրոցական, աշակերտական ինքնավարություն, կրթական համակարգ, դաստիարակություն, մանկավարժական տեխնոլոգիաներ:

ПСИХОЛОГОПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ПРЕДПОСЫЛКИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ОРИЕНТАЦИИ
СТАРШИХ ШКОЛЬНИКОВ ПРИГРАНИЧНЫХ РАЙОНОВ.

*Манукян Мнацакан
Заслуженный педагог РА, профессор АГПУ, доктор педагогических наук*

Резюме

В статье обсуждены и проанализированы основные психологические предпосылки, влияющие на процесс профессиональной ориентации старших школьников. Показаны как конструктивные так и деструктивные стороны их влияния. Представлены наиболее эффективные технологии, при активном применении которых, становится возможным формирование психологических предпосылок, способствующих эффективному выбору профессии старшими школьниками.

Ключевые слова: Профессиональная ориентация, приграничная зона, старший школьник, ученическое самоуправление, осистема образования, воспитание, педагогические технологии.

PSYCHOLOGICAL BACKGROUND OF PROFESSIONAL ORIENTATION
OF HIGH SCHOOL

*Manukyan Mnatsakan
Armenia's Distinguished Educator, Professor of ASPU, Doctor of Ped. Sciences*

Summary

The article have discussed and analyzed the main criteria influencing the process of vocational counseling in high school, shown as constructive and destructive aspects of their influence. Presented the most effective, with the active use of which, it is possible the formation of the psychological preconditions for effective choice of profession in high schools.

Keywords: Professional orientation, a senior high school student, student government, the education system, education, pedagogical teshnologii.

**ՍԱՀՄԱՆԱՄԵՐՁ ԳՈՏՈՒ ԴԵՌԱՀԱՍՆԵՐԻ ՍՏԱԽՈՍՈՒԹՅԱՆ
ԴՐԴԱՊԱՏՃԱՌՆԵՐԻ ԲԱՑԱՀԱՅՏՄԱՆ ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ՄԵԽԱՆԻԶՄՆԵՐԸ**

ՄԱՆՈՒԿՅԱՆ ԱՐՄԵՆՈՒՀԻ

ՀՊՄՀ դոցենտ, Մեծ Բրիտանիայի Միացյալ Թագավորության
փիլ. գիտ. դոկտոր, Եվրոպայի ասոցացված պրոֆեսոր

Դեռահասությունը մանկության և հասունության միջև օնտոգենետիկական զարգացման շրջանն է, (11-12-ից 16-17 տարեկան), որը բնութագրվում և հատկանշվում է որակական փոփոխություններով՝ կապված սեռական հասունացման և «մեծահասակների աշխարհ» մուտք գործելու հետ: Դեռահասի հոգեբանության ուսումնասիրումն առանձնահատուկ տեղ է զբաղեցնում մանկավարժական հոգեբանության ոլորտում: Մինչ օրս դեռահասության տարիքը դիտարկվել է որպես տարիքային փուլերից ամենաճգնաժամայինը: Հայտնի է, որ դեռահասության տարիքում՝ սեռական հասունացման պայմաններում, անձի ֆիզիկական, կենսաբանական և նյարդահոգեբանական սրընթաց փոփոխությունները հանգեցնում են հոգեբանական նորագոյացումների առաջացմանը, քանի որ այս տարիքում են ձևավորվում մարդու աշխարհընկալման, աշխարհայացքի և առաջնային արժեքների համակարգը, ինչի արդյունքում դեռահասի վարքը դառնում է գրեթե անկառավարելի, նրա վարքագծում գերակշռող բարձր հուզականության հետևանքով: Դեռահաս ասելով նկատի ենք ունենում իր ֆիզիկական տվյալներով արդեն չափահաս, սակայն հոգեկանի զարգացման ավելի ցածր մակարդակ ունեցող անձին: Դեռահասի նմանօրինակ ընկալումը պայմանավորված է սեռական հասունացման քննարկվող փուլում, նրա ֆիզիկականի և հոգեկանի զարգացման անհամաչափ ընթացքով, ինչը առաջացնում է հակասություն նրա ներքին և արտաքին աշխարհների միջև: Այս հակասության արդյունքում դեռահասը վերաիմաստավորում է իր նախկին մոտեցումները՝ ցանկանալով դուրս գալ հարազատների վերահսկողության սահմաններից, ձեռք բերել անկախություն և ինքնուրույնություն, ինքնահաստատվել իր հասակակիցների շրջապատում: Դեռահասության տարիքում հոգեկան զարգացման հիմնական առաջնահերթությունը «Ես հայեցակարգի» փոփոխություններն են, նոր, դեռևս անկայուն ինքնագիտակցության ձևավորումը, ինքն իրեն և իր հնարավորությունները ճանաչելու փորձերը: Դեռահասն իրականացնում է վերլուծահամադրական տարբեր բարդ գործողություններ, որոնք հիմք են հանդիսանում նրա սեփական բարոյական գնահատականների համար, երբ ձևավորվում է նրա բարոյական գիտակցությունը, վարքի բարոյաէթիկական նորմերի համակարգը:

Դեռահասների կողմից ընկալվող բարոյական հասկացությունները ձևական են և մակերեսային, հետևաբար անհրաժեշտ է խորությամբ ուսումնասիրել դեռահասների մեջ ձևավորվող համոզմունքները, բարոյական գաղափարների, հասկացությունների, դիրքորոշումների և նրանց արարքների, գործողությունների, դրսևորումների և վարքագծի միջև եղած հարաբերությունները: Սույն հոդվածում իբրև խնդրո առարկա դիտարկել ենք սահմանամերձ գոտու դեռահասների ստախտության բացահայտման դրդապատճառների բացահայտման հոգեբանական մեխանիզմները:

Օ. Վ. Բարսուկովան սահմանամերձ գոտու դեռահասներին բաժանում է չորս խմբի՝

1. դեռահասներ, որոնց մոտ չկա խոսքի և գործի միջև հակասություն,
 2. դեռահասներ, որոնց մոտ համընկնում են բարոյական հասկացությունների ցածր մակարդակն ու վարքը,
 3. դեռահասների մի խումբ առանձնանում է վարքի բարոյական կանոններին քաջատեղյակությամբ, սակայն չի առաջնորդվում այդ կանոններով,
 4. դեռահասներ, որոնք դեռևս չեն գիտակցում այն կապը, որ գոյություն ունի բարոյականության, պահանջների և իրենց առօրյա արարքների միջև [2, էջ 216-219]:
- Բոլոր նմանօրինակ հետազոտությունների արդյունքում ակնառու է դառնում, որ դեռահասության տարիքն ընդհանրապես հակասություններով լի և ճգնաժամային տարիքային փուլ է, իսկ սահմանամերձ գոտում բնակվող և ուսումնառող դեռահասների ճգնաժամը, համեմատությամբ այլ բնակավայրերի իրենց հասակակիցների, ընթանում է ավելի բուռն և կրում առավել տևական բնույթ:
- Այս շրջանում սահմանին ապրող դեռահասը լուծում է իր առջև ծառացած հետևյալ խնդիրները՝
- Սեփական «ԵՄ»-ի և աշխարհում իր տեղի, այսինքն՝ իր՝ որպես անհատականության ուսումնասիրությունը. ո՞վ եմ ես, ինչպիսի՞ն եմ ես, որո՞նք են իմ յուրահատկությունները, ինչպիսի՞ աշխարհում եմ ես ապրում, ո՞րն է իմ տեղն այս աշխարհում:
 - Սեփական անձի, անձնային որակների հանդեպ դրական վերաբերմունքի ձևավորումը, այսինքն՝ դրանց՝ որպես արժեքային, իր համար անհրաժեշտ որակների ընդունումը:
 - Սեփական որակներից և ստացած փորձից գիտակցաբար օգտվելու կամ դրանցից ոմանց դրսևորումից գիտակցաբար հրաժարվելու ունակությունների ձևավորումը:
 - Սեռադերային ինքնագիտակցության և սեփական սեքսուալության ձևավորում. ինչպիսի՞ տղամարդ կամ կին եմ ցանկանում դառնալ, որո՞նք են սեռի յուրահատկությունները և ինչպե՞ս եմ ես ինձ զգում այդ սահմանների ներքո, կարո՞ղ եմ արդյոք համապատասխանել այն իդեալներին, որ ունի մարդկանց մեծամասնությունը, ինչո՞վ են իմ իդեալները նմանվում հանրընդհանուր ընդունված գաղափարներին կամ տարբերվում դրանցից, ինչպիսի՞ն է սեռական կյանքը, որքանո՞վ եմ ես սեռապես գրավիչ և այլն:
 - Վարքի որոշակի սահմանների հստակեցում. ի՞նչն է ճիշտ և սխալ, ի՞նչն է բարիք և չարիք, ի՞նչն է լավ և վատ:
 - Սեփական պատկանելության սահմանում. Ինչպիսի՞ն է իմ հայրենիքը, ինչպիսի՞ն է իմ գյուղը, ինչպիսի՞ն է իմ ազգը, ինչպիսի՞ն է իմ ընտանիքը, ինչպիսի՞ն է իմ ընտանիքի պատմությունը, ո՞րն է իմ տեղն այդ ընտանիքում, ինչպիսի՞ն եմ ես՝ որպես ընտանիքի անդամ, որպես ընկեր, որպես աշակերտ:
 - Ֆիզիկական կարգավիճակի սահմանում. ինչպիսի՞ն է իմ արտաքինը, գրավի՞չ եմ ես արդյոք, ի՞նչ է պետք անել գրավիչ լինելու համար, ինչպիսի՞ն կցանկանայի լինել, որո՞նք են իմ հնարավորություններն ու սահմանափակումները (առողջություն, ֆիզիկական առանձնահատկություններ, բնածին տվյալներ, սահմանամերձ բնակավայր և այլն):
 - Սեփական բնավորության սահմանում. ինչպիսի՞ն է իմ բնավորությունը, օգնո՞ւմ են ինձ արդյոք բնավորությանս առանձնահատկությունները, թե՞ խանգարում:
 - Սեփական հուզական ունակության զարգացում. ի՞նչ են նշանակում իմ զգացողություններն ու հույզերը, որո՞նք են այս կամ այն զգացողության կամ հույզի պատճառները:
 - Հարաբերությունների ստեղծման հմտությունների զարգացում, ինչպես նաև

մտերիմ, բաց հարաբերություններ կառուցելու ունակություն:

- Կենսական կարևոր նպատակների սահմանում: Ի՞նչ մասնագիտություն եմ ցանկանում ձեռք բերել: Ի՞նչ կտա ինձ այդ մասնագիտությունը կյանքում: Մնալ սահմանում, թե՛ բնակություն հաստատել քաղաքում:

Հատկապես այս խնդիրների լուծման ճանապարհին, դեռահասի մեջ պարբերաբար առաջացող հակասությունների և ծագող բազմաթիվ հարցերի արդյունքում, ի հայտ եկող նորագոյացությունների շարքում, բխվում ենք այս տարիքի համար հատկանշական այնպիսի նորագոյացության, ինչպիսին ստախոսությունն է: Ստախոսության երևույթը, իհարկե, պայմանականորեն համարեցինք նորագոյացություն, քանզի այն նկատվում է մարդու կյանքի տարբեր տարիքային փուլերում, ուղղակի այն յուրաքանչյուր տարիքում կրում է այլ բնույթ և ունենում տարբեր դրդապատճառներ: Հատկապես սահմանամերձ գոտու դեռահասների շրջանում, այս երևույթը հանդիպում է ավելի հաճախ, քան որևէ այլ տարիքային փուլում, ինչը պայմանավորված է նրանց իրական «Ես»-ի ժխտմամբ և կատարյալ «Ես»-ին հասնելու ձգտմամբ, բնակավայրով պայմանավորված, ֆրուստրացիայի սրմամբ և մարզինալ հոգեվիճակով: Այս պարագայում գրեթե հնարավոր չէ պատկերացնել դեռահասների սոցիալականացման գործընթացն առանց ստախոսության, քանի որ նրանց համար այն հաճախ կարող է հանդիսանալ ինքնապաշտպանության, ինքնիրացման, ինքնադրսևորման և ինքնահաստատման միջոց [3, էջ 10]:

Դեռահասների ստախոսության դրդապատճառները հստակեցնելու նպատակով, նախ ձևակերպենք սուտը որպես հասարակական երևույթ և անձնական հատկանիշ:

Սուտը երկու և ավելի անձանց միջև ընթացող հաղորդակցման միջոց է, որտեղ կողմերից մեկը նպատակային, գիտակցաբար և միտումնավոր կերպով թաքցնում է իրական տեղեկատվությունը, հաղորդելով իրականությանը չհամապատասխանող, մտածածին, երևակայական, հորինված կամ վաղորդք մշակված, տեղեկատվություն, մոլորեցնելով հաղորդակցման սուբյեկտին՝ ստի գոհին: Դեռահասների ստի գոհ են հանդիսանում ծնողներն ու ուսուցիչները, որոնց վերահսկողության «ճիրաններից» ազատվելու ձգտումը դառնում է այն դրդապատճառը, որը մղում է նրանց ստախոսության, ինչպես նաև հասակակիցները, դասընկերներն ու ընկերները, որոնց շրջապատում նրանք ունեն հեղինակություն ձեռք բերելու, ինքնահաստատվելու, հարմարվելու, ընդունվելու, սիրվելու և գնահատվելու խնդիր: Գաղտնիք չէ, որ դեռահասների շրջանում ստախոսության առաջացման և հետագայում նաև արմատացման գործընթացում, դրան նպաստող և այն խթանող ներքին ու արտաքին գործոնների ներգործությունների հետ մեկտեղ, անմասն չեն մնում նաև հենց իրենք՝ ստի գոհերը, իրենց անձնական բացասական օրինակով, կեցվածքով ու կենսակերպով, դեռահասների նկատմամբ ցուցաբերվող անվստահությամբ, կասկածամտությամբ, անհանդուրժողականությամբ, չափազանց խստությամբ, պահանջկոտությամբ ու կոպտությամբ, գերհոգատարությամբ կամ անտարբերությամբ ու օտարացմամբ, պատժի և խրախուսանքի անընդունելի միջոցների կիրառմամբ (ֆիզիկական պատիժ, բռնություն, նյութական կամ ֆինանսական խրախուսանք, առևտուր), մրցակցության անարդար և անհավասար պայմանների ստեղծմամբ և այլն: Այս ամենի արդյունքում, դեռահասի մոտ առաջանում են այնպիսի հոգեբանական բարդություններ, վախեր և անձնային որակներ, որոնք մղում են նրան ստախոսության (թերաբժեքության բարդույթ, մեղքի բարդույթ, գերազանցիկի բարդույթ, եսակենտրոնություն, շահամոլություն, սպառողական հոգեբանություն և այլն): Հետևաբար դժվար, անցումային և ճգնաժամային տարիքում, հատկապես անբարենպաստ սոցիալական, աշխարհագրական, քաղաքական և զինված հակամարտության գոտում բնակվող դե-

ռահասների ծնողներն, ուսուցիչներն ու հոգեբանները պետք է առավել զգոն լինեն իրենց դրսևորումների, դաստիարակչական մեթոդների և ներագդման հոգեբանական մեխանիզմների ընտրության և կիրառման գործընթացում, քանզի յուրաքանչյուր անզգույշ մոտեցում լի է անկանխատեսելի հետևանքներով: Ուստի դեռահասների ստախոսության դրդապատճառների հոգեբանական այս կամ այն մեխանիզմը կիրառելուց առաջ, անհրաժեշտ է նախ չսխալվել ստի բացահայտման առումով: Այս նպատակով խիստ կարևոր է իմանալ և տիրապետել մարմ նաշարժումների լեզվին, հասկանալ մարդու ոչ վերբալ բոլոր նշանների նշանակությունը: Քանի որ մարմնի լեզուն ունի հուզական դրսևորում և չի կառավարվում դեռահասի կողմից, ուստի և ստելով դեռահասի մոտ առաջանում է խոսքի և ոչ վերբալ վարքի անհամապատասխանություն, ինչը դրսևորվում է արտահայտության և արտահայտված միտքը ժխտող նշանների ցուցադրմամբ (խոսքի և ժեստի, հույզի և դիմախաղի, ձայնի ելնեջների և մարմնի դիրքի, արտահայտած մտքի և ժեստիկուլյացիայի անհամապատասխանություն) [4, էջ 43-44]:

Վերջին տարիներին մեր կողմից կատարած հանգամանալից հետազոտությունների շրջանակներում, պրոբլեմային իրավիճակներում մանկավարժական խնդիրների լուծման տեխնոլոգիական նոր համակարգերի և տեխնոլոգիաների մշակաման ու մանկավարժական գործընթացում դրանց արդյունավետ ներդրման ընթացքում իրականացրել ենք գիտափորձ, նպատակ ունենալով պարբերաբար առաջացող պրոբլեմային իրավիճակների հարթման և այդ իրավիճակներում ծագող մանկավարժական տարաբնույթ խնդիրների ու բախումների հանգուցալուծման գործընթացում իրացվող հաղորդակցման հատուկ տեխնոլոգիայի սահմաններում բացահայտել այն նշանները, որոնք ակնառու են դարձնում փորձարկվող դեռահասների և ուսուցիչների ստախոսության փաստը [1, էջ 211-277]:

Ելնելով մեր հետազոտության արդյունքներից՝ կարող ենք համոզմունք հայտնել, որ պրոբլեմային զրույցի ընթացքում հաղորդակցվող կողմերի կամ մեկ կողմի ստախոսության պահին դրսևորվող ոչ վերբալ նշանները բազմաքանակ են ու զանազան: Ուստի անդրադառնանք առավել հաճախ նկատվող մարմնաշարժումներին և համառոտ ներկայացնենք դրանց էությունը:

Երբ դեռահասը հայտնվում է պրոբլեմային որևէ իրավիճակում, որից դուրս գալու միակ ճանապարհը, իր կարծիքով, ստելն է, ապա այդ սուտը արդարացնելու, իր թերացումը կոծկելու, կատարած անընդունելի արարքի մեղքը մեկ ուրիշի վրա բարդելու նպատակով, սկսում է հնչեցնել բառեր, բառակապակցություններ, նախադասություններ, որոնք միմյանց հետ տրամաբանորեն չեն փոխկապակցվում: Այդ ընթացքում փոխվում է դեռահասի ձայնը՝ դառնալով դողդոջուն և դժվար լսելի, ցնցվում և սառչում են նրա ձեռքերը, ակտիվանում է քրտնագեղձերի աշխատանքը՝ առաջացնելով առատ քրտնարտադրություն, դեմքի մկանները ձգվում են, հայացքը թափառող է և ցրված, այն չի սնեղվում զրուցակցի ուղղությամբ, խոսելու ընթացքում պարբերաբար սեխմում է շուրթերը, հաճախանում է կլման ակտը: Փորձարկման մեկ այլ փուլում, երբ դեռահասների շրջանում իրականացրինք թեստավորում, ի հայտ բերվեցին բավականաչափ դիտարժան փաստեր: Նախ, բաժանելով թեստերը, հանձնարարեցինք լրացնել հարցախույզը՝ չնշելով անձնական տվյալները: Հետաքրքրական էր, որ փորձարկման այս տարբերակում, դեռահասներին անհամեմատ երկար ժամանակ պահանջվեց, քանզի պատասխանների հեղինակի չբացահայտված լինելու հանգամանքը դրդեց նրանց անկեղծության: Փորձարկվողների անկեղծ դիրքորոշումն ակներև էր նաև մեզ համար: Այն դրսևորվեց դեռահասների արտաքին խաղաղությամբ, հանգստությամբ և նրանց մարմնի

բաց, հաղորդակցվող դիրքերով: Իսկ ահա, երբ բաժանվեցին հաջորդ հարցաթերթիկները, և առաջարկվեց լրացնել անձնական տվյալները, հարցերին ծանոթանալուց հետո դեռահասների մոտ նկատվեց տագնապ, նյարդային լարվածություն, փոխվեց մարմնի դիրքը: Առաջարկված հարցերը վերաբերվում էին նրանց դասավանդող ուսուցիչների անձնային և մասնագիտական որակներին, ուստի փորձարկմանը մասնակցող դեռահասներից շատերը բավականին արագ պատասխանեցին կազմած հարցախույզի հարցերին, գիտակցաբար ընտրելով պատասխանների այն տարբերակը, որը չնայած որ չէր համապատասխանում իրենց իրական կարծիքին, սակայն թույլ կտար հետագայում խուսափել տվյալ ուսուցիչների հետ որևէ խնդիր ունենալուց: Կատարելով առաջադրանքը՝ դեռահասները թերթիկները հանձնում էին՝ փախցնելով հայացքները, դեմքի հեգնական արտահայտությամբ, դողացող ձեռքերով, մեզանից թեքելով իրանը, բարձրացնելով ուսագլուխները, ձեռքով կամ թերթիկով ծածկելով դեմքը, ինչը վկայում էր տրված պատասխանների և անձնական իրական կարծիքների անհամապատասխանության և հակասականության մասին: Այս պարագայում, դիտարկելով նրանց մարմնի լեզուն, պարզեցինք, որ դեռահասներից շատերը ստել են [1, էջ 211-277]:

Բերված օրինակներից երևում է, որ դեռահասների ստախոսությունն ունի իր որոշակի դրդապատճառներն ու տեսակները, որոնք հաճախ բխում են մեկը մյուսից և փողկապակցված են: Սահմանամերձ գոտում բնակվող, փորձարկվող դեռահասների ստախոսության տեսակները դիտարկել ենք հիմք ընդունելով Պ. Էկմանի կողմից կատարված դասակարգումը և բացահայտել դեռահասների ստախոսության տարբեր տեսակներ: Պ. Էկմանը գտնում է, որ գոյություն ունի սուտ-խարդախություն, սուտ-բամբասանք, սուտ-խուսափում, սուտ-ապրումակցում, սուտ-պերճախոսություն, սուտ-շողոքորթություն, սուտ պատրանք, սուտ-չարամտություն, սուտ-փրկություն, սուտ աչքակապություն, ինքնախաբեություն և այլն [4, էջ 10]: Կարծում ենք, որ ստախոսության տեսակների նման բազմազանությունը կարելի է խմբավորել և դիտարկել ստախոսության երևակայական ու պատրանքային տեսակները մեկ խմբում, իսկ մեկ այլ խմբում ստախոսության պարտադրված տեսակները: Իրացնելով մշտադիտարկում սահմանամերձ գոտու դեռահասների շրջանում բացահայտեցինք, որ նրանց ստախոսության հիմքում ընկած են հետևյալ հոգեբանական դրդապատճառները՝ պատժված լինելու վախը, ցանկալին իբրև իրականություն ներկայացնելու ձգտումը, ուշադրության արժանանալու պահանջը, խանդը, վրեժն ու նախանձը, մրցակցությունը, հրապուրանքը, կատարած արարքի, զանցանքի կամ հանցանքի բացասական բնույթի գիտակցումը և այլն: Այս բնակավայրերում բնակվող դեռահասները հաճախ են դիմում ստախոսության, նաև հասակակիցների շրջանում ընդունված կանոնների և ավագների մոտ ձևավորված արժեքների միջև դրսևորվող հակասությունների հետևանքով: Հասակակիցներն ակնկալում են դեռահասից բոլորովին այլ բնույթի որոշումներ, գործողություններ և արարքներ, որոնք սկզբունքորեն անընդունելի են ավագների կողմից: Արդյունքում, ավագների մոտ դրսևորած վարքագիծն արդարացնելու անհավանականությունն առաջացնում է ստախոսություն:

Քննարկվող խնդիրը երբեք չի կորցնում իր արդիականությունը, քանզի առաջին հայացքից անմեղ թվացող սուտը հետագայում կարող է վերածվել լուրջ խնդրի, ինչպես դեռահասների, այնպես էլ ծնողների, ուսուցիչների, հոգեբանների և ստախոս դեռահասի հետ առնչվող յուրաքանչյուր անձի համար: Ուստի և չափազանց կարևոր է բացահայտել ստի հոգեբանական դրդապատճառը և ստախոսության առկա ու հնարավոր հետևանքները, քանի որ դա օգնում է ավագներին ճիշտ կողմնորոշվել ստեղծված պրոբլե-

մային իրավիճակում, ցուցաբերել կշռադատված մոտեցում, ընտրել հետագա ստախոսությունը կանխարգելելու նպաստավոր տեխնոլոգիաներ:

Այսպիսով՝ դասակարգելով դեռահասների ստախոսության դրդապատճառները, նկարագրելով ստախոս դեռահասների անհատական առանձնահատկությունները, խմբավորելով և վերլուծելով ստի հնարավոր տեսակները, առաջարկելով դեռահասի ստախոսության բացահայտման որոշ տարբերակներ ձայնի, մարմնաշարժումների, դիմախաղի և հայացքի միջոցով, կարող ենք եզրակացնել, որ սահմանամերձ գոտում բնակվող դեռահասների շրջնում ստախոսության ընդգծված հակումը և այն առաջացնող դրդապատճառները՝ կազմում են դեռահասներին բնութագրող հատկանիշների որոշակի համակարգ: Դեռահասների շրջանում ստախոսության հակվածությունը պայմանավորված է ինչպես իրադրային, այնպես էլ անձնային տարատեսակ գործոններով: Սույն հոդվածում փորձեցինք հիմնավորել սահմանամերձ գոտու դեռահասների ստախոսության հոգեբանական դրդապատճառների բացահայտման անհրաժեշտությունը, քանզի հատկապես տարիքային այս փուլում են ձևավորվում դեռահաս դպրոցականների արժեքային համակարգը, նրանց հասարակական կողմնորոշումները և որակական հատկանիշները, ուրվագծվում է նրանց ապագան:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. **Մանուկյան Ա. Մ.**, Պրոբլեմային իրավիճակներում մանկավարժական խնդիրների լուծման ժամանակակից տեխնոլոգիաներ և տեխնոլոգիական համակարգեր. (կիրառական մանկավարժություն), Մենագրություն, «Զանգակ-97», 2013, 352 էջ:
2. **Барсукова О. В.**, Изучение особенностей и причин подростковой лжи. "Молодой ученый" 2012, н.2-с. 216-219 .
3. **Щербатых Ю. В.**, Искусство обмана. Популярная энциклопедия. М., "Эскмо", 2005, 720 с.
4. **Экман П.**, Психология лжи. Обмани меня,если сможешь.Серия: Сам себе психолог. Изд.Питер, 2010, 304 с.

ՄԱՀՄԱՆԱՄԵՐԶ ԳՈՏՈՒ ԴԵՌԱՀԱՄԱՆԵՐԻ ՍՏԱԽՈՍՈՒԹՅԱՆ ԴՐԴԱՊԱՏՃԱՌՆԵՐԻ
ԲԱՅԱՀԱՅՏՄԱՆ ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ՄԵԽԱՆԻԶՄՆԵՐԸ

*Մանուկյան Արմենուհի
ՀՊՄՀ դոցենտ, Մեծ Բրիտանիայի Միացյալ Թագավորության
փիլ. գիտ. դոկտոր, Եվրոպայի ասոցացված պրոֆեսոր*

Ամփոփում

Սույն հոդվածում դիտարկել ենք դեռահասների շրջանում ստախոսության հակվածությունը, պայմանավորված ինչպես իրադրային, այնպես էլ անձնային տարատեսակ գործոններով: Հիմնավորել ենք սահմանամերձ գոտու դեռահասների ստախոսության հոգեբանական դրդապատճառների բացահայտման անհրաժեշտությունը, քանզի հատկապես տարիքային այս փուլում են ձևավորվում դեռահաս դպրոցականների արժեքային համակարգը, նրանց հասարակական կողմնորոշումները և որակական հատկանիշները, ուրվագծվում է նրանց ապագան:

Բանալի բաներ. Դեռահասություն, սահմանամերձ գոտի, սուտ, ստախոսություն, դրդապատճառ, հոգեբանական մեխանիզմներ, բացահայտում, մանկավարժական խնդիր, պրոբլեմային իրավիճակ, մանկավարժական տեխնոլոգիաներ, գիտափորձ, ծնող, ուսուցիչ:

МЕХАНИЗМЫ ВЫЯВЛЕНИЯ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ МОТИВАЦИИ ЛЖИ
СРЕДИ ПОДРОСТКОВ ПРИГРАНИЧНОЙ ЗОНЫ

Манукян Арменуи
Доцент АГПУ, доктор философских наук Великобритании
Ассоциированный профессор Европы

Резюме

В статье рассматривается одна из ключевых проблем педагогической и прикладной психологии-механизмы выявления и распознавания психологической мотивации лжи среди подростков. В общем неоспорим тот факт, что ложь, обман, скрытие и искажение информации, в частности для подростков приграничных зон, являются социально-психологическими компонентами их жизнедеятельности и социализации. Мы интерпретировали ложь, как определенный образ общения, состоящий в намеренном или непреднамеренном искажении действительности, выдвинули ряд психологических мотивов порождающих ложь и некоторые механизмы их выявления и распознавания.

Ключевые слова: Подросток, приграничная зона, ложь, лживость, обман, мотивация, предпосылки, психологические механизмы, выявление, педагогическая задача, проблемная ситуация, педагогические технологии, научный эксперимент, родители, учитель.

MECHANISMS TO IDENTIFY THE PSYCHOLOGICAL MOTIVATION
LIES AMONG ADOLESCENTS

Manukyan Armenuhi
British Doctor of Philosophy degree (PhD), Associate Professor

Summary

This article discusses one of the key problems of teaching and applied psychology, mechanisms to identify and recognize the psychological motivation lies among adolescents. In general, the fact remains that the lies, deception, concealment and distortion information for teens are the socio-psychological components of their life and socialization. We have interpreted the lie as a certain way of communication, consisting of intentional or unintentional distortion of reality, made a number of psychological motives generating lies and some of the mechanisms of their identification and recognition.

Keywords: Teenager, border zone, lies, deceit, deception, motivation, background, psychological mechanisms, identification, educational task, technology pedagogical, scientific experiment, parents and teachers.

**ԱՐՏԱԿԱՐԳ ԻՐԱՎԻՃԱԿՆԵՐՈՒՄ ԳՏՆՎՈՂ ՄԱՐԴԿԱՆՑ ՄՈՏ ՍԹՐԵՍԻ ԵՎ
ԿՈՆՖՈՐՄՈՒԹՅԱՆ ՄԻՋԵՎ ԿԱՊԻ ՍՈՑԻԱԼ-ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ
ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ**

ՍՏԵՓԱՆՅԱՆ ՆԱՐԵԿ

ՎՊՀ «Հոգեբանություն և մանկավարժություն» բաժնի
մագիստրատուրայի 1-ին կուրսի ուսանող

Վերջին տարիներին շատացել են հասարակական զարգացման և հոգեկան առողջության միջև կապի մասին ուսումնասիրությունները: Հարկ է նշել, որ հոգեբանության, այդ թվում՝ սոցիալական հոգեբանության զարգացման մեջ մեծ ներդրում ունեն հոգեբույժները: Չնայած, որ հոգեբաններն ու հոգեբույժները գործ ունեն մարդկային հոգեկանի հետ, այնուամենայնիվ, նրանք հոգեկանը դիտարկում են տարբեր ասպեկտներից: Եթե սոցիալական հոգեբանությունը մարդու հոգեկանը դիտարկում է որպես սոցիալական հարաբերությունների մեջ ձևավորվող և զարգացող փոփոխական, ապա հոգեբույժությունը այն ավելի շատ դիտարկում է ֆիզիոլոգիական տեսանկյունից: Անհատի՝ գենետիկորեն պայմանավորված պոտենցիալ կարողությունները, որոնք ապահովվում են նրա կենսաբանական ֆունկցիաներով, իրագործվում են միայն սոցիալական գործունեության հասարակության պայմաններում՝ սոցիալական հետազոտության ճանապարհով [1, էջ 187]: Այդ պատճառով կարևորում ենք սթրեսային հոգեվիճակի ազդեցությունը մարդու արտաքին գործոններին տրվող հակազդեցությանը կամ դրա բացակայությանը, որն արտացոլվում է վարքի դրսևորումներով: Տվյալ վերլուծության շրջանակներում մեզ հետաքրքրում է կոնֆորմ վարքի դրսևորումը արտակարգ իրավիճակներում գտնվող մարդկանց մոտ:

Արտակարգ իրավիճակներում գտնվող մարդիկ, որպես կանոն, ունեն ցածր սթրեսակայունության աստիճան: Մենք՝ որպես ուսումնասիրության օբյեկտ, ընտրել սահմանամերձ գոտիներում բնակվող մարդկանց: Այս մարդկանց մոտ սթրեսակայունության ցածր աստիճանը կապվում է նրանց լարված և սպասողական վիճակի հետ:

Անդրադառնալք «սթրես» եզրույթի մեկնությանը: Այսպես՝ «սթրես» եզրույթը գիտական պրակտիկայում առաջին անգամ կիրառվել է կանադացի ֆիզիոլոգ Հանս Մեյլեի կողմից 1926 թ.: Մեյլեն ուշադրություն դարձրեց նրան, որ տարբեր սոմատիկ խնդիրներ ունեցող բոլոր այցելուների մոտ, կարծես թե նկատվում էին մի շարք ընդհանուր ախտանիշներ: Դրանց մեջ էին մտնում ախորժակի կորուստը, մկանային թուլությունը, բարձր զարկերակային ճնշումը, ձեռքերումների, մոտիվացիայի կորուստը: Նրա ավելի ուշ շրջանի աշխատություններում «սթրեսը» սահմանվում է որպես «օրգանիզմի ոչ սպեցիֆիկ ռեակցիա դրսից եկող ցանկացած պահանջներին» [2, էջ 15-16]: Ժամանակակից գիտությունը այսպես է սահմանում «սթրեսը»՝ օրգանիզմի պատասխան ռեակցիա գերլարումներին, բացասական հույզերին կամ միապաղաղությանը:

Այսօր Հայաստանի Հանրապետությունը փաստացիորեն գտնվում է պատերազմական իրավիճակում: Մահմանամերձ գոտու ազգաբնակչությունը գտնվում է անընդհատ լարված վիճակում: Նոր հարձակումների վախը, սպասումը նրանց մոտ առաջացնում են գերլարված վիճակներ: Հոգեէմոցիոնալ սթրեսի առաջացման հիմնական պայմանը համարվում է վտանգի ըմբռնումը, մանավանդ երբ վտանգվում են մարդու համար կարևորություն ունեցող արժեքները: Պարադոքսն այն է, որ բոլորը բողոքում են սթրեսից, սա-

կայն քչերն են նրան լուրջ վերաբերվում: Քչերն են իրենց հաշվետու, որ բացի համընդհանուր ընդունված տրամադրության անկման, ապատիայի կամ գրգռվածության, քրոնիկական սթրեսը կարող է առաջացնել ավելի լուրջ հիվանդություններ, որոնց Մեյլեն անվանում էր «ադապտացիայի հիվանդություններ»: Իսկ այդ լուրջ հիվանդությունների թվին են դասվում ստենոկարդիան, ստամոքսի խոցը, մաշկային հիվանդությունները (նեյրոդերմիտ, փսորիազ, էկզեմա), շաքարային դիաբետը և այլն [3, էջ 32]:

Եթե դիտարկենք հոգեկան և հոգեբանական տեսանկյունից, ապա քրոնիկական սթրեսի պատճառով կարող են առաջանալ և զարգանալ լուրջ հոգեկան խանգարումներ: Դրանց թվին կարող ենք դասել դեպրեսիան, օբսեսիվ-կոմպուլսիվ խանգարումը, տագնապային և խուճապային խանգարումները, բիպոլյար աֆեկտիվ խանգարումը և այլն: Քանի որ սթրեսը լայն հասկացություն է, ապա ֆիզիոլոգիական, կենսաբանական և հոգեբանական տեսանկյունից հաճախ այն ամբողջացնում են «նևրոզ» կամ «նևրոզանման երևույթ» հասկացությունների միջոցով:

20-րդ դ. 30-ական թթ. հոգեբուժության մեջ տարածում է գտնում Զ. Ֆրոյդի այն միտքը, որ նևրոզների շատ տեսակներ ունեն տեսանկյունից հոգեբանական պատճառներ: Այդ պատճառով նա դրանց անվանեց «հոգենևրոզ»՝ մտցնելով դրա մեջ հիստերիան, տագնապային վիճակները և օբսեսիաները: Փորձելով պարզել հոգենևրոզների պատճառները՝ Ֆրոյդը հանգեց այն մտքին, որ դրանցից շատերի արմատները թաքնված են այն պրոցեսներում, որոնք նաև որոշում են անձի զարգացման աստիճանը: Դա հանգեցրեց «նևրոտիկական բնավորություն» եզրույթի առաջացմանը [4, էջ 248]: Նևրոտիկական բնավորությունը կարող է ձևավորվել այնպիսի մարդկանց մոտ, որոնք տևականորեն գտնվում են սթրեսային իրավիճակների մեջ: Հոգեբանական սթրեսի ցանկացած տարատեսակ (անձնային, միջանձնային, ընտանեկան և այլն) իր հիմքով համարվում է ինֆորմացիոն, այսինքն՝ դրա ձևավորման աղբյուրներն են արտաքին հաղորդագրությունները, ընթացիկ (իրական) կամ ենթադրվող ոչ բարենպաստ իրադարձությունները, հիշողությունից դուրս բերվող անցյալի մասին տեղեկությունները, հոգեկանը վնասող իրողությունները և դրանց վատ հետևանքի գիտակցումը [5, էջ 33]:

Մոցիալ-հոգեբանական հետազոտությունների արդյունքում պարզվել է, որ մարդիկ որքան ինֆորմացիայի մեծ հոսք են ստանում, տվյալ դեպքում՝ պատերազմական իրավիճակի մասին (թշնամու կողմից հարձակումներ, դիվերսիոն փորձեր և այլն), այնքան նրանց մոտ սթրեսի առաջացումն անխուսափելի է դառնում: Եվ դա պատահական չէ. մարդիկ առօրյա կյանքում շատ հաճախ հիմնվում են իրենց կենսափորձի վրա: Մահմանամերձ գոտում ապրող մարդկանց հիշողություններում դեռ թարմ են պատերազմի սարսափելի տեսարանները, որին անձամբ իրենք կամ իրենց հարազատներն են մասնակցել:

Արտակարգ իրավիճակներ վերապրած մարդկանց մի մասի մոտ որոշ ժամանակ անց (3-5 օրից մինչև 6 ամիս, իսկ երբեմն և՛ 20 տարի անց) զարգանում է հետտրավմատիկ սթրեսային խանգարում (ՀՏՄԽ): Ներկայումս ընդունված է այն տեսակետը, որ ՀՏՄԽ-ը կարող է առաջանալ անմիջապես սթրեսի նկատմամբ սուր ռեակցիայի արդյունքում, սակայն կարող է և առաջանալ նաև այն մարդկանց մոտ, ովքեր արտակարգ իրավիճակներից հետո իրենց մոտ չեն նկատել որևէ հոգեկան խանգարում: ՀՏՄԽ-ն արտահայտվում է տրամադրության անկմամբ, որը երբեմն սուբյեկտիվորեն որակավորվում է որպես ապատիա, էմոցիոնալ անտարբերություն: Սրա հետ մեկտեղ մարդկանց մոտ վերանում է հաճույք ստանալու (անգեղոնիա) և նորը բացահայտելու ցանկությունը: ՀՏՄԽ-ով տառապող մարդիկ խուսափում են մարդկանց մեծ խմբերից, գերադասում են

միայնակությունը. բացառություն են կազմում միայն այն մարդիկ, ովքեր որ ունեցել են նույն սթրեսային վիճակները: ՀՏՄԻ-ի համար բնորոշ են կաշուն մտքերը, հիշողությունները արտակարգ իրավիճակների մասին: ՀՏՄԻ-ի ժամանակ գրեթե միշտ տեղ ունեն քնի խանգարումները, քիչ չեն գիշերային մղձավանջները: Այս մարդկանց մոտ ժամանակ առ ժամանակ կարող են առաջանալ վիճակներ, որոնք նշվում են անգլերեն «ֆլեշբեք» (flash-back՝ վերադարձ անցյալ) եզրույթով [1, էջ 131]:

Այս խանգարումը բնորոշվում է հոգեկան տրավմա առաջացնող վիճակների մասին վառ, կենդանի պատկերացումներով: Հաճախ դժվար է այն առանձնացնել իրականությունից (այս վիճակը նման է գիտակցության խամրելու համախտանիշին), և անձը «ֆլեշբեքի» պահին կարող է դրսևորել ագրեսիվ վարք: Մարդու հետ կատարված ամեն ինչը, առավել ևս՝ արտակարգ վիճակներում կատարվածը, անջնջելի հետք են թողնում նրա հիշողությունների և գիտակցության վրա: Օրինակ՝ ուրբակոծություններ տեսած մարդիկ ինչ-որ սենյակ են մտնելիս աշխատում են չնստել մեջքով դեպի դուռը, այլ ընտրում են այնպիսի տեղ, որտեղից հնարավոր է տեսնել բոլոր ներկաներին: Հոգեկան խանգարումներին զուգահեռ, այս մարդկանց մոտ նկատվում են նաև սոմատիկ (մարմնական) խանգարումներ: Ինչպես ցույց է տալիս փորձը, արտակարգ իրավիճակների ժամանակ իրադարձությունների կեսի դեպքում նկատվում է ինչպես սիստոլիկ, այնպես էլ դիաստոլիկ ճնշման բարձրացում (20-40 մմ. սնդիկի սյուն):

ՀՏՄԻ-ն հիմնական դրսևորումներին է վերագրվում նաև տագնապի և ագրեսիայի մոդուլյացիայի կարողությունը: Մարդիկ, ովքեր եղել են արտակարգ իրավիճակներում, հիպերակտիվությամբ են արձագանքում հուզական և զգայական ստիմուլներին: Նրանք դժվարությամբ են հսկում իրենց վիճակը, ընդ որում՝ տղամարդկանց մոտ, որպես կանոն, ագրեսիան ուղղված է շրջապատողների վրա (դեպի դուրս), իսկ կանանց մոտ՝ դեպի ներս և որակավորվում է որպես ինքնադեմոստրացիոն ագրեսություն:

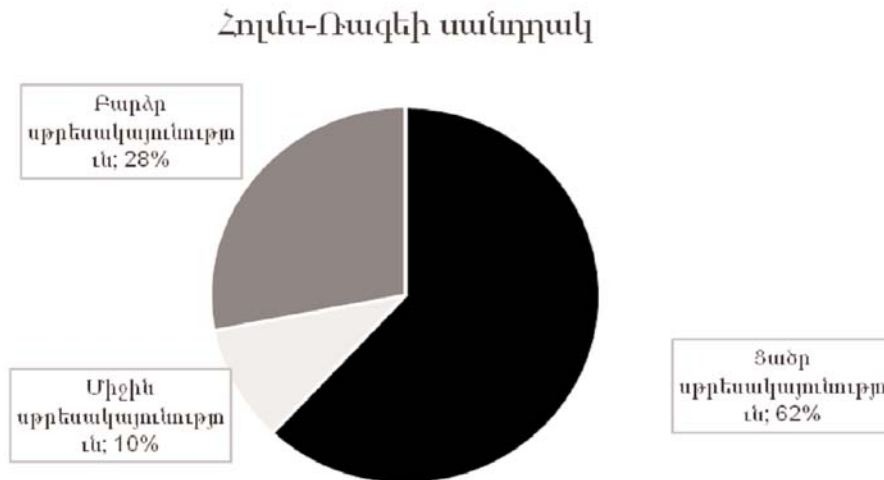
Սթրեսի և հետսթրեսային բարդություններից խոսելուց հետո անցնենք նրա սոցիալ-հոգեբանական դրսևորումներին, մասնավորապես՝ կոնֆորմ վարքի հիմնախնդրին: Կոնֆորմությունը խմբի հետ համաձայնության՝ անհատի ատիստյուդների, կարծիքների, ընկալումների, վարքի փոփոխության գործընթաց է՝ ի պատասխան իրական կամ մտացածին խմբային ճնշմանը այնպիսի իրադրություններում, երբ առկա չէ խմբի հետ համաձայնվելու ուղղակի պահանջ [6, էջ 816]:

Վերը նշված խնդիրների համատեքստում սթրեսի և կոնֆորմ վարքի միջև կապը ուսումնասիրելու նպատակով անցկացրել ենք հետազոտություն Տավուշի մարզի սահմանամերձ գոտու տարբեր բնակավայրերի թվով 50 բնակիչների հետ: Կիրառվել են Թ. Լիրիի «Միջանձնային հարաբերությունների ախտորոշման» հարցաքանը և Հոլմս-Ռագեի «Սթրեսակայանության և սոցիալական ադապտացիայի ախտորոշման» մեթոդիկան: Լիրիի հարցաքանի միջոցով փորձել ենք պարզել մարդկանց մոտ կոնֆորմ վարքի դրսևորման աստիճանը, իսկ Հոլմս-Ռագեի հարցաքանի միջոցով՝ սթրեսակայանության և սթրեսի առկայության աստիճանը: Այնուհետև ստացված արդյունքները ենթարկելով կոռելյացիոն վերլուծության՝ փորձել ենք գտնել նրանց միջև կապը, օրինաչափությունները:

Այսպես՝ Հոլմս-Ռագեի մեթոդիկայի կիրառման արդյունքում ստացվել են հետևյալ տվյալները (դիագրամա 1):

Ինչպես երևում է դիագրամա 1-ից՝ հարցվածների 62%-ի մոտ սթրեսակայանության մակարդակը բավականին ցածր է, 10%-ը ունեն միջին մակարդակի սթրեսակայանություն, 28 %-ը՝ սթրեսակայանության բավականին բարձր մակարդակ: Ըստ Հոլմսի և Ռագեի՝ ցածր և սահմանային սթրեսակայանություն ունեցող մարդկանց մոտ առկա է

Դիագրամա 1

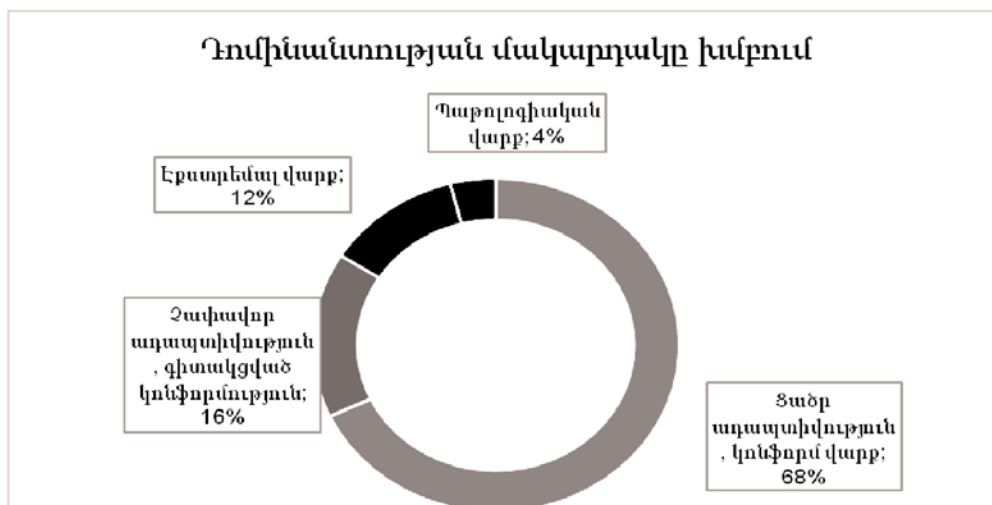
բացասական հոգեվիճակ, նրանք իրենց ամբողջ ուժերը կենտրոնացնում են այն հաղթահարելու վրա. արդյունքում տուժում է նրանց անձը՝ որպես սոցիալական էակ: Բարձր սթրեսակայունություն ունեցող մարդիկ, որպես կանոն, բավականին աղապտիվ վարք են դրսևորում: Դա նրանց թույլ է տալիս զբաղվել այնպիսի սթրեսածին գործունեությամբ, ինչպիսին, օրինակ, կառավարչականն է:

Սթրեսակայունությունը որոշելուց հետո անցկացրել ենք Լիրիի հարցարանը՝ պարզելու համար խմբում անհատի աղապտացիայի, միջանձնային հարաբերությունների հոգեբանական պատկերը:

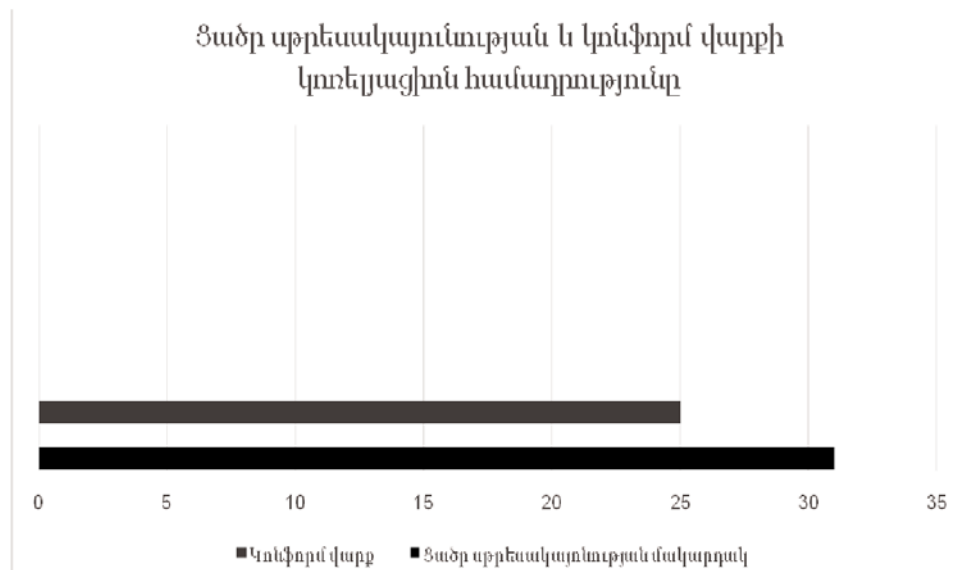
Լիրիի մեթոդիկայի կիրառման արդյունքում ստացել ենք հետևյալ տվյալները (դիագրամա 2).

Ինչպես երևում է 2-րդ դիագրամայից՝ հարցվածների 68%-ի մոտ կոնֆորմությունը բարձր է, 16%-ը դրսևորում են գիտակցված կոնֆորմ վարք, այսինքն՝ փոխում են սեփական ատիտյուդները հանուն հասարակական կապի պահպանման և կոնֆլիկտային վիճակներից խուսափելու համար: Հարցվածների 12%-ը ունեն էքստրեմալ վարք, այսինքն՝ խմբում նրանց հարմարվողականության աստիճանը բավականին անկայուն է: Նրանք կարող են դրսևորել ագրեսիվ վարք, լինեն միջանձնային և միջխմբային կոնֆլիկտների աղբյուր: 4%-ի մոտ նկատվել է պաթոլոգիայի հասնող վարք: Որպես կանոն՝

Դիագրամա 2

Դիագրամա 3

նման մարդիկ բավականին դժվար են մտնում ցանկացած տիպի սոցիալական փոխհարաբերության մեջ, ունեն սոցիալական ադապտիվության ցածր մակարդակ:

Մեր հետազոտության նպատակն է պարզել, թե, թե ինչպիսի փոխհարաբերակցության մեջ են գտնվում սթրեսի առկայությունը կոնֆորմ վարքի հետ: Վերլուծության արդյունքում ստացել ենք հետևյալ տվյալները (դիագրամա 3):

Սթրեսակայունության ցածր շեմ ունեցող մարդկանց մոտ 81 %-ի մոտ նկատվում է կոնֆորմ վարքի դրսևորում: Այս խնդիրը սոցիալական հոգեբանության մեջ քիչ է ուսումնասիրված, քանի որ ունի մի շարք հասկանալի բարդություններ: Մինչ այժմ հոգեբանները տարակարծիք են այն հարցի շուրջ, թե սթրեսն է կոնֆորմ վարքի հետևանք, թե՛ հակառակը: Այնուամենայնիվ, սոցիալ-հոգեբանական գրականության մեջ բերվում են տվյալներ, որոնք վկայում են խմբի անդամների կոնֆորմ վարքի և այնպիսի անձնային առանձնահատկությունների միջև բացասական կախվածության վերաբերյալ, ինչպիսիք են լիդերության ընդունակությունը, սթրեսակայունությունը, սոցիալական ակտիվությունը և պատասխանատվությունը: Նշվում է նաև, որ իզական սեռի ներկայացուցիչները ավելի շատ են կոնֆորմ, քան արական սեռի ներկայացուցիչները [7, էջ 66]:

Կատարված տեսական և փորձարարական վերլուծության արդյունքում պարզվեց, որ սահմանամերձ գոտում գտնվող ցածր սթրեսակայունության մակարդակ ունեցող մարդկանց մոտ հիմնականում առկա է կոնֆորմ վարքի դրսևորման բարձր ցուցանիշ, որը պայմանավորված է արտաքին միջավայրի ազդեցությունների նկատմամբ իրական գոյություն ունեցող վտանգից մարդու հոգեբանական «փախուստով»:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. **Дмитриева Т. Б.**, Социальный стресс и психическое здоровье, М, 2001.
2. **Эверли Дж. С., Розенфельд Ф.**, Стресс. Природа и лечение, Мск., “Медицина”, 1985.
3. **М. Е. Сандомирский**, Защита от стресса, изд. Инс. Психотерапии, М., 2001.
4. **С. Г. Обухов**, Психиатрия, изд. группа. М., «ГЭОТАР-Медиа», 2007.
5. **Болров В. А.** Информационный стресс: Уч. пособие для вузов. М., ПЕР СЭ, 2000.
6. Большой психологический словарь / под редакцией Б. Г. Мещерякова и В. П. Зинченко. 4-е изд., расширенное. М., АСТ, Прайм-Еврознак, 2009.
7. **Кричевский Р. Л., Дубовская Е. М.**, Социальная психология малой группы: Учебное пособие для вузов. М., “Аспект Пресс”, 2001.

ԱՐՏԱԿԱՐԳ ԻՐԱՎԻՃԱԿՆԵՐՈՒՄ ԳՏՆՎՈՂ ՄԱՐԴԿԱՆՑ ՄՈՏ ՍԹՐԵՍԻ ԵՎ
ԿՈՆՖՈՐՄՈՒԹՅԱՆ ՄԻՋԵՎ ԿԱՊԻ ՍՈՑԻԱԼ-ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ
ԱՌԱՆՋՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Ստեփանյան Նարեկ
ՎՊՀ «Հոգեբանություն և մանկավարժություն» բաժնի
մագիստրատուրայի 1-ին կուրսի ուսանող

Ամփոփում

Կատարված տեսական և փորձարարական վերլուծության արդյունքում պարզվեց, որ սահմանամերձ գոտում գտնվող ցածր սթրեսակայունության մակարդակ ունեցող մարդկանց մոտ հիմնականում առկա է կոնֆորմ վարքի դրսևորման բարձր ցուցանիշ, որը պայմանավորված է արտաքին միջավայրի ազդեցությունների նկատմամբ իրական գոյություն ունեցող վտանգից մարդու հոգեբանական «փախուստով»:

Բանալի բառեր. Սթրես, սթրեսակայունություն, հետտրավմատիկ սթրեսային խանգարում, արտակարգ իրավիճակ, կոնֆորմ վարք, կոնֆորմություն, հոգեկան խանգարում:

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ СВЯЗИ МЕЖДУ СТРЕССОМ И КОН-
ФОРМИЗМОМ У ЛЮДЕЙ В ЧРЕЗВЫЧАЙНЫХ СИТУАЦИЯХ

Степанян Нарек
Студент 1-го курса магистратуры отд. “Педагогика и психология” ВГУ

Резюме

В результате проведенного теоретического и экспериментального анализа было выяснено, что у людей, находящихся в приграничной зоне и имеющих низкий стрессоустойчивый уровень, наблюдается высокий показатель конформистского поведения, что обусловлено психологическим “побегом” человека от реально существующей опасности под воздействием факторов внешней среды.

Ключевые слова: стресс, стрессоустойчивость, посттравматическое стрессовое расстройство, чрезвычайная ситуация, конформное поведение, конформность, психическое расстройство.

SOCIAL-PSYCHOLOGICAL PECULIARITIES OF CONNECTION BETWEEN STRESS AND CON-
FORM BEHAVIOR AT THE PEOPLE IN CRISIS SITUATION

Stepanyan Narek
1st year student of “Pedagogy and Psychology” Master’s degree of VSU

Summary

In the article it is discussed, that it has been turned out the high index of conform behavior is mainly presented at the people, who have low level of stress at the borderline, which is conditioned with the real existence of psychological “escape” of those people about the effects of external environment.

Keywords: Stress, stress stability, posttraumatic stress disorder, crisis situation, conform behavior, conformity, psychiatric (mental) disorder.

**ՀՈԳԵԿԱՆԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՀԱՊԱՂՈՒՄ ՈՒՆԵՑՈՂ ՆԱԽԱԴԴՐՈՑԱԿԱՆԻ
ՃԱՆԱԶՈՂԱԿԱՆ ՀԵՏԱՔՐՔՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ
ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ**

ՄԻՄՈՆՅԱՆ ԱՆՆԱ

ՀՊՄՀ նախադպրոցական մանկավարժության և մեթոդիկաների ամբիոնի դասախոս

Նախադպրոցական տարիքը համարվում է դրդապատճառային ոլորտի առավել ինտենսիվ ձևավորման ժամանակաշրջանը: Բազմաբնույթ դրդապատճառների մեջ յուրահատուկ տեղ է զբաղեցնում ճանաչողական դրդապատճառը, որն առավելապես հատուկ է նախադպրոցական տարիքին: Միննույն ժամանակ ակնհայտ է, որ ճանաչողական ակտիվությունը չի հանդիսանում այս տարիքի ուղղակի արդյունք և ոչ բոլոր ժամանակակից նախադպրոցականներին է տրված այդ արժեքավոր որակը [3]:

Երեխաների ճանաչողական հետաքրքրությունների զարգացման խնդիրների ուսումնասիրության անհրաժեշտությունը պայմանավորված է նրանով, որ նախադպրոցական տարիքը մարդու կյանքի կարևոր փուլ է: Այս տարիքում են դրվում անձի ձևավորման, ֆիզիկական և մտավոր զարգացման հիմքերը [13]:

Ուսումնական գործընթացի կառուցվածքում առկա են ճանաչողական հետաքրքրությունների ձևավորման բազմաթիվ օբյեկտիվ պատճառներ [3]:

Ըստ Գ. Ի. Շչուկինայի՝ «ճանաչողական հետաքրքրությունը խիստ անհատական կրթություն է, որը ուղղված չի դեպի առանձին հատկություններն ու դրսևորումները» [16, էջ 8]:

Հոգեկանի զարգացման հապաղումներ ունեցող երեխաների ճանաչողական հետաքրքրությունների զարգացումն ունի իր առանձնահատկությունները: Ի՞նչ է «հոգեկանի զարգացման հապաղումը»:

Հոգեկանի զարգացման հապաղումը շեղման հատուկ տեսակ է, որն ի հայտ է գալիս հոգեկանի զարգացման նորմալ տեմպի խախտման դեպքում, որն արտահայտվում է մտավոր և ինտելեկտուալ գործունեության ոչ բավարար նպատակաուղղվածությամբ, ուշադրության ցածր կենտրոնացվածությամբ, գործունեության ընթացքում հետաքրքրության արագ անկմամբ, խաղային հետաքրքրությունների գերակայությամբ [4]: Դեռևս 1974 թ. Ա. Շտրաուսը և Կ. Լետինենը ուղեղի մինիմալ խանգարումներով երեխաների մասին աշխատության մեջ գրել են, որ այս երեխաները **«ականջ են դնում, բայց չեն լսում, նայում են, բայց չեն տեսնում»**:

Հոգեկանի զարգացման հապաղումներ ունեցող նախադպրոցականների ճանաչողական հետաքրքրությունների առանձնահատկություններից է այն, որ նրանք բարձր տագնապային իրավիճակներում հակված են սթրեսային ռեակցիաների (վտանգը չհասցնել կատարել առաջադրանքը, արժանանալ պատժի) և նրանց մոտ որպես այդպիսին մեծամասամբ նկատվում են արդյունավետության անկում, սակայն երեխաների որոշ մասի մոտ առաջանում է ուժերի կուտակում:

Ըստ Ռ. Դ. Տրիգերի՝ վերջին փաստը մեծամասամբ կապված է այն դրական, աջակցող վերաբերմունքի հետ, որ տալիս են հարազատներն ու մեծահասակները հոգեկանի զարգացման հապաղումներ ունեցող նախադպրոցականներին: Մի կողմից այն նրանց մոտ առաջացնում է մեծահասակի քննադատության նկատմամբ բարձր զգայունակու-

թյուն և խոցելիություն, իսկ մյուս կողմից՝ դրանով է պայմանավորված ճանաչողական հետաքրքրության հնարավոր զարգացումը:

Նորմալ զարգացող նախադպրոցականների համեմատ հոգեկանի զարգացման հապաղումներ ունեցող նախադպրոցականները բնութագրվում են ճանաչողական ակտիվության ցածր մակարդակով. այն դրսևորվում է չնչին հետաքրքրասիրությամբ: Եթե նախադպրոցական տարիքի նորմալ երեխաների մեծամասնությունն ունի հարցեր տալու պահանջ, և ըստ այդմ գիտնականներն այդ տարիքը անվանում են «ինչո՞ւների տարիք», նրանք շրջապատող միջավայրի հետ կապված շատ հարցեր են տալիս, ապա հոգեկանի զարգացման հապաղումներ ունեցող երեխաների վերաբերմունքը զգալի կերպով տարբերվում է նորմալ զարգացող երեխաների վերաբերմունքից: Նրանցից ոմանք ընդհանրապես հարցեր չեն տալիս, դանդաղաշարժ են, պասիվ, մյուսները տալիս են հարցեր, որոնք միայն վերաբերում են առարկայի և երևույթի արտաքին հատկանիշներին: Այս խնդիրներն ուսումնասիրել են Ու. Վ. Ուլենկովան [12], Տ. Վ. Եզորովան [8], Տ. Ա. Ստրեկալովան [16]: Նրանք հայտնաբերել են, որ հոգեկանի զարգացման հապաղումներ ունեցող երեխաներին բնորոշ է դրդապատճառային բաղադրիչների պակասությունը, որ դրսևորվում է չափազանց ցածր ճանաչողական ակտիվությամբ:

Ինչպես արդեն նշեցինք, հոգեկանի զարգացման հապաղումներ ունեցող երեխաների մտածողությունը պահպանված է, այն բնութագրվում է ընդհարացման կարողությամբ, վերացարկմամբ, օգնության ընդունմամբ, այդ կարողությունները դեպի այլ իրավիճակներ փոխանցելու հմտությամբ: Հոգեկանի զարգացման հապաղումներ ունեցող երեխաների մտավոր գործունեության զարգացման հապաղումը դրսևորվում է մտածողության կառուցվածքի բոլոր բաղադրիչներում [4]:

Գնահատելով ուսուցման գործընթացում մշտական դժվարություններ ունեցող երեխաների ինտելեկտուալ պատրաստվածությունը՝ հետազոտողները նշում են հիմնական առանձնահատկությունը՝ ցածր ճանաչողական ակտիվությունը, որը թեև արտահայտվում է անհավասար, բայց առկա է բոլոր հոգեկան գործընթացներում: Սրանով է պայմանավորված, որ հոգեկանի զարգացման հապաղումներ ունեցող նախադպրոցականների մոտ բոլոր ճանաչողական գործընթացները (ընկալում, ուշադրություն, հիշողություն, մտածողություն, հուզականային ոլորտ) թույլ են ձևավորվում կամ ձևավորվում են ուշացումով:

Ճանաչողական գործունեությունը նախադպրոցականի մտավոր զարգացման բաղադրիչներից մեկն է: Այն սերտ կապված է հոգեկան ճանաչողական գործընթացների հետ: Հոգեկան ճանաչողական գործընթացները հոգեկան երևույթներն են՝ իրենց ամբողջությամբ, որոնք ուղղակիորեն ապահովում են ինչպես գործընթացը, այնպես էլ արդյունքը: Դրանց թվին են պատկանում նաև զգայությունները, ընկալումը, ուշադրությունը, հիշողությունը, երևակայությունը, մտածողությունը: Ճանաչողական գործունեությունն ի հայտ է գալիս սովորելու ընթացքում և դրսևորվում է տեղեկատվության ընկալման նկատմամբ շահագրգռվածությամբ, հետաքրքրասիրությամբ, աշխարհճանաչման ակտիվությամբ, հարցեր տալու ցանկությամբ և կարողությամբ, ստեղծագործական տարրերի դրսևորմամբ, գիտելիքի յուրացման և գործնականորեն այն կիրառելու ունակությամբ [12]:

Ընդհանուր առմամբ, դրդապատճառային ոլորտը, ինչպես և գործառնական-տեխնիկական բաղադրիչը, հետ է մնում նորմատիվ տարիքային բնութագրիչներից միջինը 2-3 տարով, որն առանձնացրինք հոգեկանի զարգացման հապաղումներ ունեցող նախադպրոցականների հոգեկան առանձին բաղադրիչների բնութագրման ժամանակ [12]:

Ու. Վ. Ուլենկովան գտնում էր, որ հոգեկանի զարգացման հապաղման պայ-

մաններում դժվարանում է երեխայի՝ որպես գործունեության սուբյեկտի ձևավորումը, որը դրսևորվում է ճանաչողական հետաքրքրությունների կառուցվածքային բոլոր տարրերի ոչ պատշաճ զարգացմամբ [12]:

Հոգեկանի զարգացման հապաղումներ ունեցող նախադպրոցահասակ երեխաների ճանաչողական հետաքրքրություններն ուսումնասիրել է Ու.Վ. Ուլենկովան [12]: Նա առանձնացրել է գիտելիքների յուրացման հիմնական ցուցանիշները: Մեզ համար առանձնակի հետաքրքրություն է ներկայացնում դրդապատճառային բաղադրիչը, որի բաղկացուցիչ մասն է կազմում երեխայի հետաքրքրությունն առաջադրանքի նկատմամբ, գործունեության ընթացքի ու արդյունքի նկատմամբ հուզական վերաբերմունքի առանձնահատկությունները, հուզական վերաբերմունքը գործունեություն հնարավոր շարունակության նկատմամբ:

Կարգավորող բաղադրիչի մեջ առանձնացնում ենք.

- ստացված տեղեկատվության ընկալման ամբողջականության մակարդակը,
- վերջինիս պահպանումը մինչև գործունեության ավարտը,
- գործունեության ընթացքում ինքնավերահսկողության որակը,
- գործունեության արդյունքի գնահատման ժամանակ ինքնավերահսկողության որակը,
- սեփական գործունեության արդյունքի նկատմամբ քննադատական մոտեցման ունակությունը և գնահատականը հիմնավորելու կարողությունը:

Կողմնորոշիչ- գործառնական բաղադրիչներն են՝

- երեխայի՝ առաջիկա գործունեության ծրագրավորման առանձնահատկությունները,
 - առաջադրանքի վերացարկման առանձնահատկությունները (որը վկայում է ըմբռնման, գիտակցման մասին),
 - առաջադրանքի վերացարկման առանձնահատկությունները (որը վկայում է ընդհանուր նպատակի, մեթոդների և իրականացման միջոցների գիտակցման մասին),
 - գործողությունների կատարման և գիտակցման մակարդակը:
- Ու. Վ. Ուլենկովայի ուսումնասիրություններում ստացվել էին այնպիսի տվյալներ, ըստ որոնց, հոգեկանի զարգացման հապաղումներ ունեցող երեխաներին բնորոշ են **դրական հատկանիշներ**.

- առաջադրանքի ընդհանուր նպատակի գիտակցում,
- առաջադրանքի կատարման ողջ ընթացքում սեփական գործունեության ենթարկումը նպատակին,
- սեփական գործունեության գնահատման և կառավարման համար ակնառու չափանիշների օգտագործման փորձ:

Բացասական հատկանիշներ

- գործունեության կատարման նկատմամբ դրական հուզական վերաբերմունքի բացակայություն (ցանկացած պահի պատրաստ է դադարեցնել աշխատանքը),
- ընդհանուր նպատակի, ոչ թե գործունեության պլանի վերացարկում,
- կերպարի անիմաստ պատճենման տեխնիկայի կիրառում՝ առանց տրամաբանության և դրան հասնելու միջոցների,
- սեփական գործունեության արդյունքների համարժեք գնահատման կարողության բացակայություն:

Այսպիսով՝ հոգեկանի զարգացման հապաղումներ ունեցող նախադպրոցականների ճանաչողական հետաքրքրությունների առանձնահատկություններն են՝ **ցածր**

ճանաչողական ակտիվությունը, հետաքրքրասիրության ցածր մակարդակը (եթե զգում են պահանջ, ապա հարցնում են իրենց ծանոթ առարկաների և երևույթների մասին, չեն խորանում դրանց էության, պատճառահետևանքային կապերի մեջ: Նշենք նաև, որ հոգեկանի զարգացման հապաղումներ ունեցող նախադպրոցականներին բնորոշ է գործունեության կատարման նկատմամբ դրական հուզական վերաբերմունքի բացակայությունը (ցանկացած պահի պատրաստ են թողնել աշխատանքը, առկա է սեփական աշխատանքին օբյեկտիվ գնահատական տալու կարողության բացակայություն, որը բացատրվում է նրանով, որ երեխային օգնություն և աջակցություն է անհրաժեշտ մանկավարժների կողմից: Դժվարության հաղթահարման ժամանակ առաջանում է անհարմար իրավիճակ՝ երեխաները մերժում են կատարել դժվար առաջադրանքը, մտավոր ջանքեր պահանջող վարժությունները փոխում են խաղային բնույթի առաջադրանքների հետ, ընդ որում՝ առաջադրանքը կատարում են ոչ ամբողջությամբ, այլ՝ դրա առավել հեշտ մասերը): Հոգեկանի զարգացման հապաղումներ ունեցող երեխաները հետքորթված չեն իրենց կատարած առաջադրանքի արդյունքով:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. **Ананьев Б. Г.** Познавательные потребности и интересы. Общая психология / Б. Г. Ананьев. М., ОЛМА Пресс, 2003. 325 с.
2. **Бабанский Ю. К.** Развитие познавательного интереса школьников / Ю. К. Бабанский // Дополнительное образование. 2003. N3. С. 14-17.
3. **Баранова Э. А.** Вопрос как форма познавательной активности детей 5 - 8 лет Э. А. Баранова // Вопросы психологии. 2007. N4. С. 45-55.
4. **Блинова Л. Н.** Диагностика и коррекция в образовании детей с задержкой психического развития. / Блинова Л. Н. уч. пособие. М., "НЦ ЭНАС", 2004. 136 с.
5. **Божович Л. И.** Проблемы развития мотивационной сферы ребенка. Изучение мотивации поведения детей и подростков / Л. И. Божович, Л. В. Благонякина. М., "Педагогика", 2000. 175 с.
6. **Венгер Л. А.** Развитие мышления дошкольников / Л. А. Венгер, В. С. Мухина. М., "Академия", 3-е изд. испр. и доп. 2001. 151 с.
7. **Выготский Л. С.** Собрание сочинений: в 6 т. / М., "Педагогика", 2001. Т. 3: Развитие высших психических функций. 329 с.
8. **Егорова Т. В.** Исследование методики "Простые аналогии при диагностике задержки психического развития" // Психологическая диагностика: ее проблемы и методы. 2005. N7. С. 11.
9. **Запорожец А. В.** Психология детей дошкольного возраста / А. В. Запорожец, Д. Б. Эльконин. М., "Просвещение", 2002. 351 с.
10. **Куликова Т. А.** О воспитании у детей познавательных интересов // Дошкольное воспитание. 2006. N9. С. 38, 42. (31)
11. **Перре-Клермон А. Н.** Роль социальных взаимодействий в развитии интеллекта детей. / А. Н. Перре-Клермон. М., "Педагогика", 1991. 210 с.
12. Психологические особенности детей и подростков с проблемами в развитии. Изучение и психокоррекция / под ред. У. В. Ульянковой. СПб. 2007 248 с. (60)
13. **Рамонова К. М.** О психологических особенностях любознательности детей дошкольного возраста / К. М. Рамонова // Вопросы психологии. 2000. N10, С. 4-8.
14. **Савина Ф. К.** Формирование познавательных интересов учащихся в условиях реформы школы: Учеб. пособие к спецкурсу / ВГПИ им. А. С. Серафимовича. Волгоград, 2007. 192 с.
15. **Стрекалова Т. А.** Особенности логического мышления у дошкольников с задержкой психического развития / Т. А. Стрекалова // Дефектология. 2003. N4. С. 51-57. (68)
16. **Шукина Г. И.** Проблема познавательного интереса в педагогике / Г. И. Шукина. 3-е изд., испр. и доп. М., "Академия", 2007. 351 с.

ՀՈԳԵԿԱՆԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՀԱՊԱՂՈՒՄ ՈՒՆԵՅՈՂ ՆԱԽԱԴԴՐՈՑԱԿԱՆԻ ՃԱՆԱՉՈՂԱԿԱՆ
ՀԵՏԱՔՐՔՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Միմոնյան Աննա

ՀՊՄՀ նախադպրոցական մանկավարժության և մեթոդիկաների ամբիոնի դասախոս

Ամփոփում

Հոդվածում անդրադարձ է կատարվել այն փաստին, որ նախադպրոցական տարիքը համարվում է դրդապատճառային ոլորտի առավել ինտենսիվ ձևավորման ժամանակաշրջան: Բազմաբնույթ դրդապատճառների մեջ յուրահատուկ տեղ է զբաղեցնում ճանաչողական դրդապատճառը, որն առավելապես հատուկ է նախադպրոցական տարիքին: Դիտարկվում են նաև հոգեկանի զարգացման հապաղում ունեցող նախադպրոցականների ճանաչողական հետաքրքրությունների առանձնահատկությունները:

Բանալի բառեր. ճանաչողական դրդապատճառը, դրդապատճառային ոլորտ, հոգեկանի զարգացման հապաղում, ճանաչողական հետաքրքրություն:

ОСОБЕННОСТИ ПОЗНАВАТЕЛЬНОГО ИНТЕРЕСА У ДОШКОЛЬНИКОВ С ЗАДЕРЖКОЙ ПСИХИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ

Симонян Анна

АГПУ, педагог кафедры дошкольной педагогики и методик

Резюме

В статье мы обратились к тому факту, что дошкольный возраст – это период наиболее интенсивного формирования мотивационной сферы. Среди разнообразных мотивов дошкольников особое место занимает познавательный мотив, который является одним из наиболее специфичных для дошкольного возраста. В статье рассматриваются особенности познавательного интереса дошкольников с задержкой психического развития.

Ключевые слова: познавательный мотив, мотивационная сфера, задержка психического развития, познавательный интерес.

THE FEATURES OF PRESCHOOLER'S COGNITIVE INTERESTS WITH DELAY OF MENTAL DEVELOPMENT

Simonyan Anna

ASPU, Lecturer of preschool pedagogy and methodology department

Summary

In the above mentioned article we've turned to the fact, that the Preschool age is one of the most important periods of forming the child's motivational sphere. The cognitive interest is the most important among the different motives of preschooler. There are distinguished the features of preschooler's cognitive interests with Delay of Mental Development.

Keywords: cognitive motive, motivational sphere, Delay of Mental Development, cognitive interest

**ՀՀ ՍԱՀՄԱՆԱՄԵՐՁ ԳՈՏՈՒ ԴՊՐՈՑՆԵՐԻ ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ԾԱՌԱՅՈՒԹՅԱՆ
ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՄԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ**

ՄԻՄՈՆՅԱՆ ԷԴԻՏՈՐ

ԵՊՀ Իջևանի մասնաճյուղի մանկավարժության և հոգեբանության ամբիոնի դասախոս

Այսօր կրթության համակարգում տեղի են ունենում մի շարք բարեփոխումներ, որոնք ենթադրում են դպրոցում սոցիալ-հոգեբանական ծառայությունների առկայություն: Ձևավորվում է նոր գաղափարախոսություն, որն ուղղված է աշակերտների ազգային ինքնագիտակցությանը, մշակութային արժեքների պահպանմանը, բարոյահոգեբանական լիարժեք միջավայրի ստեղծմանը, մանկավարժների մասնագիտական կատարելագործմանը: Այս գաղափարախոսությունից ելնելով, կարևորվում է դպրոցում հոգեբանական ծառայության արդյունավետ կազմակերպման դերը: Եթե նախկինում հոգեբանությունը դիտվում էր որպես գիտական հետազոտության առարկա, ապա այժմ այն հանդես է գալիս որպես ծառայությունների մի առանձին համակարգ, որն իրականացնում է նպատակաուղղված և մասնագիտացված հոգեախտորոշիչ և հոգեթերապևտիկ գործունեություն [4, էջ 56-65]: Պետք է խոստովանել, որ հոգեբանական ծառայությունների համակարգ, որպես այդպիսին, ՀՀ հանրակրթությունը չունի: Երկար տարիներ դպրոցում հոգեբանի դերը հնարավորինս կատարել են մանկավարժները, բժիշկները, դպրոցի վարչակազմը, ովքեր հիմնականում օգտագործել են ինտուիցիան, մարդասիրությունը, դիմացինին օգնելու պատրաստակամությունը, մանկավարժական վարպետությունը: Սակայն դպրոցում կան այնպիսի խնդիրներ և դժվարություններ, որոնք առանց մասնագիտական հոգեբանական միջամտության հնարավոր չէ հաղթահարել: Նշենք նաև, որ ՀՀ-ում կրթական նոր համակարգի՝ ներառական կրթության ներդրումը և այդ գործընթացների իրականացումը, հատկապես սահմանամերձ Տավուշի մարզում, լուրջ պահանջներ է ներկայացնում դպրոցի մասնագիտական անձնակազմին, այդ թվում և դպրոցի հոգեբաններին: Յուրաքանչյուր դպրոցում հոգեբանական խնդիրները բազմաթիվ են և հատուկ տվյալ տարածաշրջանին: Դպրոցական հոգեբանական ծառայության նպատակն է ստեղծել հոգեբանամանկավարժական այնպիսի պայմաններ, որոնք կապահովեն սովորողների լիարժեք հոգեկան զարգացումը և հոգեկան առողջության պահպանումը, իսկ սահմանամերձ գոտու դպրոցական հոգեբանական աջակցության հիմնական և առաջնային խնդիրն է ստեղծել դպրոցականի հոգեկան առողջության պահպանման համար անվտանգ և բարենպաստ պայմաններ, որոնք էլ կնպաստեն նրա անձի ներդաշնակ աճին ու զարգացմանը:

Անձի ձևավորման գործընթացը պահանջում է սոցիալ-տնտեսական, մշակութային, բարոյահոգեբանական, գիտակրթական և բազմաթիվ այլ գործոնների բարենպաստ ազդեցության պայմաններ: Սակայն սահմանամերձ գոտու երեխաները հաճախ են ենթարկվում չնախատեսված բացասական ազդեցությունների (պատերազմի սպառնալիք, անընդհատ կրակոցներ, տագնապի մթնոլորտ), որոնք նրանց օրգանիզմի տարբեր համակարգերում (ֆիզիկական, կենսաբանական, հոգեբանական, նյարդային, հենաշարժական) լուրջ տեղաշարժերի պատճառ են դառնում: Այդ իրադարձությունների ազդեցությամբ առաջին նշանակալի փոփոխությունները նկատվում են նրանց հոգեկան

ուղորտում: Իսկ հոգեբանական աջակցության բացակայության պայմաններում նման երեխաները դառնում են ավելի զգայուն, ներքաշված, խոցելի, տագնապային, որը տարբեր ձևերով է անդրադառնում նրանց առողջական, վարքային, աշխարհայացքային կողմերի վրա և վտանգում է նրանց ուսումնական գործունեության արդյունավետությունը [4, 2]: Այստեղ կարևորվում է նաև անձի հոգեկան առողջության կարևոր բնութագրերից մեկը՝ հոգեբանական անվտանգության խնդիրը, որն անձի բազմակողմանի ապահովվածության և պաշտպանվածության (ֆիզիկապես, օրգանապես, սոցիալապես, հոգեբանորեն) լիարժեք զգացումն է, որով նա միջավայրում իրեն կարողունակ է զգում [1, էջ 80]: Իսկ հոգեբանական անվտանգության կառուցվածքային և խորքային բաղադրամասերի արտահայտվածությունը երեխայի մոտ ձևավորում է անլիարժեքության և հոգեբանական անապահովության սուբյեկտիվ զգացում, ոչ լիարժեք ինքնագնահատական, բարձր տագնապայնություն [4]: Երեխայի հոգեկան առողջության պահպանման, հոգեբանական անվտանգության ապահովման, ինքնագնահատականի բարձրացման, դպրոցական կոլեկտիվում ներգրավվելու նպատակով հոգեբանը պետք է երեխաների մոտ ձևավորի կյանքի տարբեր իրավիճակների հաղթահարման, անձնային խնդիրների լուծման, կենսագործունեության տարբեր պայմաններում կոմունորոշման և հաղթահարման բազմակողմանի պատրաստվածություն և գործնական խնդիրներ լուծելու կարողություններ: Դպրոցի հոգեբանի խնդիրն է հայտնաբերել երեխայի անձի կայացմանը խոչընդոտող պայմանները և հոգեախտորոշման, հոգեշտկման, խորհրդատվության և վերականգնողական միջոցներով օգնել երեխաներին, մանկավարժներին, ծնողներին անձնային, մասնագիտական և այլ խնդիրների լուծման գործում [5]: Նա դիտարկումների և հոգեբանամանկավարժական հետազոտությունների միջոցով ուսումնասիրում է սովորողների ցածր առաջադիմության, կարգապահական խախտումների, ասոցիալ վարքի, միջանձնային կոնֆլիկտների առաջացման պատճառներն ու ձևավորմանը նպաստող գործոնները: Բացահայտում է հուզական, վարքային, շփման և մտավոր խնդիրներ ունեցող երեխաներին, պլանավորում, մշակում և իրականացնում է համապատասխան զարգացնող, հոգեշտկողական ծրագրեր, կանխարգելող աշխատանքներ: Դպրոցում հոգեբանը իրականացնում է նաև մասնագիտական կողմնորոշման աշխատանքներ, որը նպաստում է դեռահասների մոտ մասնագիտության ինքնուրույն և գիտակից ընտրությանը՝ հաշվի առնելով նրանց արժեքային կողմնորոշիչները, կենսական պլաններն ու հեռանկարները: Հոգեձանաչողական աշխատանքների իրականացման արդյունքում բացահայտում է մանկավարժական կոլեկտիվի ներքին կոնֆլիկտները, մանկավարժների մասնագիտական այրումը, հարմարման հիմնախնդիրները և այլն: Մանկավարժների, ծնողների համար կազմակերպում է սեմինարներ, քննարկումներ, հոգեբանական խմբակներ, որոնք նպաստում են նրանց սոցիալ-հոգեբանական իրազեկության բարձրացմանը [2]: Այսպիսով, դպրոցում հոգեբանի աշխատանքը համագործակցային բնույթ է կրում, որը պահանջում է մասնագիտական որակների անընդհատ թարմացում և զարգացում:

Ներկայումս առաջնահերթ է մանկավարժ-հոգեբանի մասնագիտական կոմպետենտությունը, որի հիմքում Կ.Ա.Ռամոնլին առանձնացնում է.

- Գործունեության դերային բնութագրեր՝ գիտելիքներ, հմտություններ, կարողություններ

- Անձնային բնութագրեր՝ մասնագիտական առումով կարևոր որակներ (ինտելեկտուալություն, սոցիալականություն, հուզական կայունություն) [5]:

Հոգեբանի գործունեության մեջ մասնագիտական և անձնային որակները հաճախ փոխկապակցված են և հոգեբանի մասնագիտական հաջողության հիմքն են կազմում: Հոգեբանի աշխատանքում անհամատեղելի են անձի ոչ հասունությունը, ցածր ինտելեկտը, էմպատիայի բացակայությունը, բարձր տագնապայնությունը [6]:

Դպրոցում հոգեբանական ծառայության իրականացման գործընթացում հոգեբանը հանդիպում է մի շարք խնդիրների.

1. Դպրոցում հոգեբան մասնագետների պահանջարկի և նրանց մասնագիտական որակավորման անհամապատասխանությունը:

2. Դպրոցում հոգեբանին մասնագիտական տեսանկյունից ոչ ճիշտ ընկալելը (հաճախ շփոթում են հոգեբույժի, բժշկի հետ)

3. Մասնագիտական փորձի բացակայությունը, որը հաճախ թերահավատություն է ներշնչում դպրոցի փորձառու, երկար տարիներ աշխատած մանկավարժներին:

4. Հոգեբան-ծնող համագործակցության ոչ լիարժեք իրականացումը, որը բերում է դիմադրության և ոչ կառուցողական դիրքորոշումների, երբեմն էլ ընդհանրապես հրաժարվում են համագործակցել:

5. Բավարար քանակով մասնագիտական, մեթոդական, ուսումնական ձեռնարկների և ուղեցույցների բացակայությունը:

6. Սուպերվիզիաների բացակայությունը, քանզի անընդհատ և բազմաոճ աշխատանքները թուլացնում են աշխատանքի արդյունավետությունը:

7. Դպրոցի հոգեբանների շարունակական վերապատրաստումների բացակայությունը [1]:

Այս խնդիրները սոցիալական մակարդակում դեռևս չձևավորված մշակույթի արդյունք են և կրթության ոլորտի յուրաքանչյուր հոգեբան պետք է գիտակցի, որ հանդիսանում է այդ մշակույթը ձևավորող կարևոր մի մասնիկ:

Այսպիսով, դպրոցի հոգեբանական ծառայությունն ուղղված է ստեղծելու հոգեբանամանկավարժական այնպիսի պայմաններ, որոնք կապահովեն սովորողների լիարժեք հոգեկան զարգացումը և հոգեկան առողջության պահպանումը և կնպաստեն անձի ներդաշնակ աճին ու զարգացմանը: Դպրոցում հոգեբանի աշխատանքը համագործակցային բնույթ է կրում, որը պահանջում է մասնագիտական գիտելիքների, կարողությունների և հմտությունների անընդհատ թարմացում և զարգացում:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. «Դպրոցական հոգեբանական ծառայության հիմնախնդիրները» գիտաժողովի նյութեր: Եր., «Գրիգոր Տաթևացի» հրատ. 2014, 270 էջ:
2. Ալեքսանյան Ա. Դպրոցի հոգեբանի մեթոդական ուղեցույց, Եր., «Անտարես», 2011, 112 էջ:
3. Громбах С. М., Школа и психическое здоровье учащихся. М., «Медицина», 1988, 272 с.
4. Практическая психология образования; Учебное пособие 4-е изд. / Под ред. И. В. Дубровиной. СПб., «Питер», 2004, 592 с:
5. Рамуль К. А. О психологии ученого и в частности о психологии ученого-психолога. «Вопросы психологии», 1965 №6, с. 126-136.
6. <http://www.voppsy.ru/026103.htm>

ՀՀ ՍԱՀՄԱՆԱՄԵՐՁ ԳՈՏՈՒ ԴՊՐՈՑՆԵՐԻ ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ԾԱՌԱՅՈՒԹՅԱՆ
ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՄԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Միմոնյան Էդիտա

Ամփոփում

Հոդվածում վերլուծվում են սահմանամերձ գոտու դպրոցներում հոգեբանական ծառայության առանձնահատկությունները: Եվ որպես առաջնային խնդիր ներկայացվում է երեխաների հոգեկան առողջության և հոգեբանական անվտանգության հիմնախնդիրը:

Բանալի բառեր. Դպրոց, հոգեբանական ծառայություն, հոգեկան առողջություն, հոգեբանական անվտանգություն, երեխա:

ОСОБЕННОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ ШКОЛЬНОЙ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ СЛУЖБЫ В
ПОГРАНИЧНЫХ ЗОНАХ АРМЕНИИ

Симонян Эдита

Резюме

В статье анализируются особенности организации школьной психологической службы в пограничных зонах. И как первичная задача раскрывается вопрос психологической безопасности и сохранения психического здоровья детей.

Ключевые слова: школа, психологическая служба, психическое здоровье, психологическая безопасность, ребенок.

THE SPECIFICATIONS OF ORGANIZING PSYCHOLOGICAL SERVICES AT BORDERLINE
COMMUNITY SCHOOLS IN ARMENIA

Simonyan Edita

Summary

The article refers to the specifications of organizing psychological services at borderline community schools. It also refers to such issues as children's psychological safety and mental health protection problems which are the primary issues in organizing psychological services.

Keywords: school, psychological services, mental health, psychological safety, child.

ՈՒՍՈՒՑՄԱՆ ԴԵՐԸ ՍԹՐԵՍԻ ՀԱՂԹԱՀԱՐՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑՈՒՄ
(Ճգնաժամային կառավարման կենտրոնի կարգավարների
վերապատրաստման ծրագրի օրինակով)

ՍԱՐԳՍՅԱՆ ԵՂԻՇԵ

ՀՀ ՏԿԱԻ նախարարության Ճգնաժամային կառավարման պետական ակադեմիա,
Քաղաքացիական պաշտպանության ամբիոնի վարիչ, հոգ. գիտ. թեկն., դոցենտ

Սթրեսային խանգարումը տագնապային է, կապված է տրավմատիկ իրադարձության ազդեցության հետ, դրանցից են համարվում ահաբեկչական գործողությունները, ճանապարհատրանսպորտային պատահարները, վթարները, սեռական և այլ բնույթի բռնությունները, հարազատ մարդու հիվանդությունը, վատ լուրը և շատ այլ դեպքեր: Այդպիսի իրավիճակներում մասնակցի կամ ականատեսի կարգավիճակում հայտնված մարդու մոտ կարող է ձևավորվել անօգնականության զգացում և երբեմն էլ ամբողջ աշխարհի նկատմամբ զայրույթ՝ գիտակցելով դրա վտանգավորությունն ու անկանխատեսելիությունը: Որպես կանոն՝ իրադարձության ապրումը որոշ ժամանակ մնում է մարդու գիտակցության մեջ և աստիճանաբար հեռանում՝ թույլ տալով վերադառնալ բնականոն կյանքի: Այս գործընթացում կարևորվում է սոցիալական ինստիտուտների՝ ընտանիքի, շրջապատի և ընկերների դերը: Որոշ դեպքերում մարդիկ ապրում են հետտրավմատիկ սիմպտոմները, որոնք ժամանակի ընթացքում վերածվում են հետտրավմատիկ սթրեսի: Շատ դեպքերում այն ուղեկցվում է մի շարք ախտանիշներով, որոնք խախտում են նորմալ կյանքը: Օրինակ՝ տրագիկ իրադարձությունը նորից ու նորից հայտնվում է մարդու մտապատկերների առաջնագծում և պարբերաբար վերապրում այն: Հետտրավմատիկ սթրեսային խանգարումը դժվար է ճնշող վիճակ է ոչ միայն գործողությունների անմիջական մասնակիցների, այլ նաև այն մարդու համար, ով ապրում է այն, ինչպես նաև նրան շրջապատողների համար: Այդպիսի խախտումների մեջ տեղ են գտնում 2 հիմնական առանձնահատկություններ.

- Տրավմատիկ ապրումների կրկնելիությունը և մտապատկերների ի հայտ գալու պարբերականությունը:

- Կյանքի մնացած ապրումների և այլ մարդկանց հանդեպ «Էմոցիոնալ խլության» և դեպրեսիայի տեսքով, կոգնիտիվ խանգարումներով, ուշադրության կենտրոնացման դժվարության տեսքով:

Հաշվի առնելով մարդու, կենսոլորտի և դրա պայմանների ձևավորման և զարգացման առանձնահատկությունները, մասնավորապես՝ տեղեկության ինտեքստի ծավալները և ինտենսիվությունը՝ կարող ենք փաստել, որ այսօր մարդատեխնիկական համակարգերի սպասարկումը, շահագործումը և կառավարումը կախված է ոչ այնքան ֆիզիկական, որքան մտավոր, հոգեէմոցիոնալ բեռնվածության հետ:

Եթե նկատի ունենանք, որ մարդու հարաբերությունները շրջապատի և շրջակա միջավայրի հետ կառուցվում է տեղեկության ինտեքստի՝ մի կողմից ձևավորման, մյուս կողմից յուրացման, կառավարման գործառույթի շրջանակներում, ապա կարելի է մարդու գործունեության ընդհանրացված մոդելը ներկայացնել որպես տեղեկության ծավալային տեղաշարժեր՝ համապատասխան կարգափոխություններով:

Այս տեսանկյունից դիտարկելիս առանձնացվում է մարդկային գործոնը, դրա դերակատարության կարևորությունը, որը բնութագրվում է շրջակա միջավայրի մասին տեղեկության բեկման հոգեբանական, սոցիալական և ֆիզիոլոգիական պրիզմայով, ինչը բնութագրվում է անհատի ունակություններով և դրանք կիրառելու պատրաստակամությամբ:

Մարդկային գործոնի դրսևորման սոցիալ-հոգեբանական բաղկացուցչի ուսումնասիրության համար առանձնահատուկ ուշադրություն պետք է դարձնել տարաբնույթ իրավիճակներում մարդու կողմից ձևավորված արտացոլումներին, որոնք առաջացնում են տարբեր բնույթի հակազդումներ, ինչը պայմանավորվում է անհատի մասնագիտական, հոգեբանական պատրաստվածության և սոցիալականացման գործընթացների արդյունավետության աստիճաններով, ու բնութագրվում են՝

- Նյարդա-հոգեբանական լարվածության առկայության մակարդակով,
- Իրավիճակի գնահատման անորոշության (կամ որոշակիության) մակարդակով:

Որպես առանձնահատուկ լարվածության գնահատման հիմնական չափանիշ հանդես են գալիս օրգանիզմի համարժեք հակազդումները, ուղղված գործունեության ինչպես ֆիզիկական, այնպես էլ տեղեկատվական կառուցվածքին, որը բնութագրվում է որպես՝

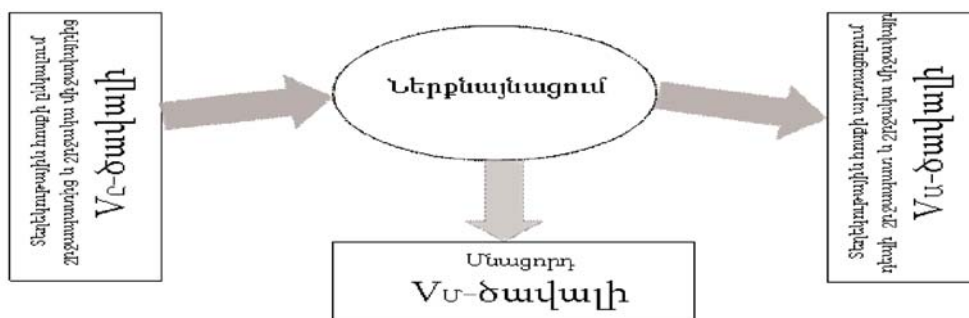
- Համարժեք մոբիլիզացման վիճակ;
- Դինամիկական ապահամաձայնեցման վիճակ:

Համարժեք մոբիլիզացման և դինամիկական ապահամաձայնեցման վիճակների ուսումնասիրության համար դիտարկենք գծապատկեր 1-ը:

Համաձայն բերված գծապատկերի՝ շրջապատից ստացվող տեղեկությոնը, գլոբալ առումով, ինտեգրվում է մնացորդային և արտացոլվող բաղադրիչներում: V_{Σ} բաղադրիչի ծավալով կարելի է բնութագրել տեղեկության այն քանակը, որը մարդու կողմից չի յուրացվում և հոգեկանում ձևավորում է հավելյալ բեռնվածությունը, ինչը պատճառ է դառնում ներքին լրացուցիչ լարվածության և տագնապայնության առաջացման, և որպես հետևանք դիտվում է բնականոն գործունեության խախտում և գործունակության մակարդակի փոփոխություն:

Բազմազան բնույթի իրավիճակները նկարագրելիս մարդկանց մոտ առաջանում է հոգեբանական հակազդում, որը պայմանավորված է անհատի մասնագիտական և հոգեբանական պատրաստվածության աստիճանով, որոնք կարելի է առանձնացնել ըստ նշանակալիության և բնութագրել որպես անսովոր, ինչի ներքին ընկալումը և պատկերը բնութագրվում են երկու պարամետրերով՝

- Էվրիստիկական կոմպիտենտություն.

Գծ. 1. Մարդու կողմից տեղեկության մշակման գծապատկեր

- Էպիստոլիկական վստահությամբ [1]:

Կարող ենք ասել, որ սթրեսածին և լարված իրավիճակների առանձնահատկություններ հանդես են գալիս որպես տարածական և ժամանակային պարամետրերի խախտումները: Անհատի կենսական անհրաժեշտ տարածությունը կտրուկ խախտվում է, և առաջանում ամբողջականության կորստի սպառնալիք՝ իր բազմաբնույթ և բազմանշանակ դրսևորումներով: Իրադրության օբյեկտիվ պատկերն առաջանում է, երբ քայքայման վեկտորն ազդում է դրսից, որը բնութագրվում է՝

- վարկունակության՝ նմանության, խմբի կորուստով;
- կենսագործունեության միջավայրի՝ տեղայնության քայքայումով:
- ժամանակային պարամետրերի ազդեցության հետևանքով վնասման, խեղման և մահվան հավանականությամբ [3]:

Իրադրության սուբյեկտիվ պատկերը ձևավորվում է, երբ քայքայման վեկտորն ուղղված է ներսից, այս դեպքում որպես կարգավորվող պարամետր հանդես է գալիս անհատի դեզադապտացիայի աստիճանի մեծությունը:

Նման իրավիճակները գնահատվում են որպես էքսվիզիտային, որոնց օբյեկտիվությունը կայանում է ադապտացիոն դաշտերի հետևյալ բնութագրերում՝

1. քաղաքակրթությունը և մշակույթը, որին պատկանում, դավանում է մարդը;
2. կենսագործունեության տարածքը, միջավայրը;
3. հասարակության և սոցիալական շերտը, որը զբաղեցնում է անհատը:

Մեր կողմից կատարված ուսումնասիրության համար՝ որպես թիրախային խումբ, ընտրվել է ՀՀ Տարածքային կառավարման և արտակարգ իրավիճակների նախարարության Ճգնաժամային կառավարման կենտրոնի (ՃԿԿ) կարգավարները, որոնք աշխատանքային գործունեությունն առանձնանում է հետևյալ ցուցանիշներով և հատկություններով՝

- Կարգավարի ձայնը առաջինն է լսում արտակարգ օգնության կարիք ունեցողը;
- Տուժողի հետագա վարքագիծը կանխորոշվում է կարգավարի գործողությունների հստակությամբ;

• Կարգավարը մշտապես գտնվում է հոգեէմոցիոնալ ներազդեցության բարձր ինտենսիվության տիրույթում;

• Աշխատանքի բնույթով նա գտնվում է հոգեէմոցիոնալ տրավման ստանալու բարձր ռիսկայնության խմբում:

Հայտնի է, որ երկարատև էմոցիոնալ լարվածությունը դրդում է հոգետրավմատիկ վիճակից ապակառուցողական ելքերի փնտրման: Հետևաբար, անհատի ինքնաիրացման հնարավորության սահմանափակումը հանգեցնում է անհատականության յուրահատուկ փոփոխությունների՝ ստիպելով մշակելու համալիր կայանջակում ուղղված շրջապատող միջավայրին: Համաձայն Յանոֆ-Բուլմանի տեսության՝ մարդու ներաշխարհի հիմք հանդիսանում է շրջապատող աշխարհի էության նկատմամբ իր անգիտակցական բազիսային պահումը, և մարդկանց մեծամասնությունը սեփական փորձը կառուցում է իր պահումների պրիզմայի միջոցով՝

1. շրջապատող աշխարհի բարյացակամության մասին,
2. շրջապատող աշխարհի արդարացիության մասին,
3. սեփական «Ես»-ի նշանակության և արժեքի մասին:

Բազիսային պահումը մարդուն տալիս է շրջապատի նկատմամբ պաշտպանվածության և վստահության զգացում, հետագայում՝ սեփական անխոցելիության զգա-

ցում, ինչին, մեր կարծիքով, կարելի է հասնել ուսուցման և վարժեցման միջոցով: Առավել արդունավետ ցուցանիշներ ապահովելու համար հարկավոր է այդ գործընթացին հաղորդել դինամիկ-պարբերական բնույթ:

Ժամանակի ընթացքում առաջանում է դիֆուզիա, տրավմայի մասին կաչուն մտքերի և ազդանշանների լայն սպեկտրի նկատմամբ մարդու ռեակցիայի միջև: Այսպիսով՝ ստեղծվում է հիշողության դոմինանտ «տրավմատիկ ցանց»: Ժամանակի ընթացքում տրավմատիկ կաչուն հիշողությունները դառնում են վերացական: Վերանում է սահմանը շրջապատող միջավայրի չեզոք և նախազգուշական նշանների միջև:

ՀՏՄ կարող է ընթանալ 4 փուլերով՝

1. Փաստի մասին ինֆորմացիայի ընդունում, շոկի առաջացում, այդ փաստի ժխտում,
2. Բողոք փաստի դեմ, չընդունում, գայրույթի զգացողություն,
3. Դեպրեսիվ փուլ,
4. Ապաքինման փուլ: Այս փուլում ցավը վերափոխվում է «Լուսավոր տխրության»:

Այս փուլի խնդիրն է ապահովել իրադարձություններից հետո կյանքին հարմարումը: Որպեսզի մարդը հաղթահարի ցավն ու կորուստը, անհրաժեշտ է, որ նա անցնի վերը նշված բոլոր փուլերով:

Նկատի ունենալով ՃԿԿ կարգավարների աշխատանքային գործունեության պայմանների հոգեբանական առանձնահատկությունները և արդյունքի սոցիալական նշանակությունը, կարևորելով աշխատակիցների վարքի հոգեկան կայունության, համարժեք մոբիլիզացման և դինամիկական ապահամաձայնեցման վիճակների գործոնների ուսումնասիրության արդյունքները՝ ընդհանուր վերապատրաստման գործընթացում մշակվել և կիրառվել է սթրեսի հաղթահարման ուսումնական ծրագիր, որը ներառել է հետևյալ ուսումնական հարցերը՝

1. Սթրեսի բնությունը և բնույթը,
2. Սթրեսի զարգացումը և ախտաբանությունը,
3. Սթրեսի կառավարումը և սթրեսակայուն վարքագծի ձևավորումը:

Ծրագրի ավարտին թեստավորման միջոցով որոշվել է մասնակիցների կայունության աստիճանն անսովոր պայմաններում:

Ուսումնական ծրագրի շրջանակներում հիմնական շեշտը ուղղված էր VՍ բաղադրիչի քանակական և որակական ցուցանիշների նվազեցմանը հետևյալ միջոցներով՝

- Էքսվիզիտային իրավիճակների հաղթահարման հմտությունների ձևավորման;
- Էվրիստիկական կոմպիտենտություն հասկանիշների ձեռքբերումով;
- Էպիստիկական վստահության զգացումի ձևավորումով;
- Աշխատանքային գործունեության բնույթի և էության գիտակցումով՝ «սա ընդամենը աշխատանք է, որը պետք է կատարել բարեխղճորեն»:

Ուսուցման ծրագիրը հավանության է արժանացել Կարմիր Խաչի գերմանական գրասենյակի, ԱՌՆԱՊ-ի փորձագետների, ՃԿԿ և ՀՀ ՏԿԱԻ նախարարության ղեկավարության կողմից:

Ունկնդիրների շրջանում հետազայում անցկացված հարցումների արդյունքում դիտարկվել է՝

- գործունակության մակարդակի աճ, որը գնահատվել է հեռախոսագանգերի պատասխանի ժամանակի տևողությամբ,
 - կարգավարների հոգեկան վարքի կայունությամբ:
- Վերջապես, սթրեսը կարելի է գնահատել որպես հոգեբանական դաշտում պայքա-

րից խուսափելու արտոնագրված միջոց կամ էլ «գոյապայքարի» ճանապարհին թույլերի, կասկածամիտների որակագրկում և մրցուղուց հեռացում:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. **Александровский Ю. А.**, Психогении в экстремальных условиях. М., “Медицина”, 1991, с. 326-338.
2. **Баева И. А.**, Психологическая безопасность в образовании: Монография. Санкт-Петербург, 2002. 271 с.
3. **Тарас А. Е., Сельченко К. В.**, Психология экстремальных ситуаций. М., “Юрист”, 2000, с. 262-238.

ՈՒՍՈՒՑՄԱՆ ԴԵՐԸ ՍԹՐԵՍԻ ՀԱՂԹԱՀԱՐՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑՈՒՄ (ՃԿԿ կարգավարների վերապատրաստման ծրագրի օրինակով)

Սարգսյան Եղիշե

ՀՀ ՏԿԱԻ նախարարության ՃԿՊԱ քաղ. պաշտ. ամբիոնի վարիչ, հոգ. գիտ. թեկն., դոցենտ

Ամփոփում

Մթերսը՝ որպես մարդու գործունակության և սոցիալականացման գործընթացների վրա բացասական ազդեցության միջոց, կարիք ունի բազմակողմանի և համապարփակ ներազդեցության: Այս տեսանկյունից ուսուցումն ունի իր անփոխարինելի դերը սթրեսի կանխարգելման և հաղթահարման գործընթացում: Որպես վերջնարդյունք, ունկնդիրներին մոտ ձևավորելով էպիստիկական վստահության և էվրիստիկական կոմպիտենտության զգացում:

Բանալի բառեր. սթրես, հակազդում, ուսուցում, էպիստիկա, էվրիստիկա, տազնապայնություն:

РОЛЬ ОБУЧЕНИЯ В ПРОЦЕССЕ ПРЕОДОЛЕНИЯ СТРЕССА (на примере программы обучения операторов ЦКУ)

Саргсян Егеше

Зав. каф. гражданской обороны ГАКУ МТУЧС Армении, канд. псих. наук, доцент

Резюме

Стресс, как нежелательное влияние на процесс социализации личности и на эффективность деятельности, нуждается в профилактическом подходе. Обучение, в процессе профилактики и преодоление посттравматических последствий стресса, играет важную роль. В результате, у слушателей, формируется настрой психологического поведения, каковыми являются эпистическая уверенность и эвристическая компетентность.

Ключевые слова: стресс, реакция, обучение, эпистика, эвристика, тревожность.

TRAINING'S ROLE DURING THE STRESS MANAGEMENT PROCESS (CCM operators training program's response)

Sargsyan Yeghishe

Cand. Psych.Sci., Associate Professor, CMSA MTAES Armenia Civil Defence department's chairman

Summary

Stress as an adverse effect on the process of socialization and efficiency, needs preventive influence. Education plays an important role in the process of preventing and overcoming traumatic effects of stress. As a result, for listeners they formed epistemic confidence and heuristic competitional sense.

Keywords: stress, response, training, epistemic, heuristics, sense.

**ԿԵՆՍԱԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ԱՆԲԱՐԵՆՊԱՍՏ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐՈՒՄ
ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՎՈՂ ՆԱԽԱԴՊՐՈՑԱԿԱՆՆԵՐԻ ՀՈՒՋԱԿԱՆ ԽԱՆԳԱՐՈՒՄՆԵՐԻ
ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ**

ՄԵԼԻԻՔՆԵԹՅԱՆ ՎԻԿՏՈՐՅԱ

ԵՊՀ Իջևանի մասնաճյուղ

ՀՀ-ում առկա տնտեսական, սոցիալական, քաղաքական և բարոյահոգեբանական հիմնախնդիրները հանգեցնում են ազգաբնակչության մոտ հոգեկան լարվածության մակարդակի բարձրացման: Այդ հիմնախնդիրների ծանր հետևանքները իր վրա է կրում սահմանամերձ գոտու ազգաբնակչությունը: Ներկայումս սահմանամերձ գոտու պայմանները հանդիսանում են կենսագործունեության համար անբարենպաստ պայմաններ, քանի որ այն աչքի է ընկնում իր տնտեսական, մշակութային, սոցիալական դժվարություններով: Երեխայի զարգացման անբարենպաստ միջավայրային պայմաններին պետք է դասել այն միջավայրը, որն իրենից ներկայացնում է սթրես գործոնների ամբողջություն: Անբարենպաստ միջավայրի պայմաններում անձին հնարավորություն չի ընձեռնվում բավարարել հիմնական հոգեբանական պահանջմունքները երկարատև ժամանակահատվածի ընթացքում:

ՀՀ ծայրամասային շրջանները առանձնանում են իրենց տնտեսական, մշակութային և սոցիալական դրության յուրահատկությամբ: Որպես ծայրամասային և սահմանամերձ շրջան իր առանձնահատուկ տեղն է գրավում Տավուշի մարզը, որը վերջին տարիներին ապրում է տնտեսական լճացում (գործազրկություն, նախադպրոցական հաստատությունների բացակայություն, բնակչության մեջ հոգեբանական սթրեսի գերակայություն): ՀՀ-ում հետպատերազմյան շրջանում առաջացան տնտեսական, սոցիալական, քաղաքական և բարոյահոգեբանական հիմնախնդիրներ: Հատկապես այս հիմնախնդրի ծանր հետևանքներն իր վրա կրեց սահմանամերձ գոտու ազգաբնակչությունը: Ներկայումս սահմանամերձ գոտին հանդիսանում է դեպրիվացված միջավայր, քանի որ դեռևս չի անցել պատերազմի վերակսման վտանգը, պարբերաբար տեղի են ունենում կրակահերթեր, որոնք ծայրաստիճան լարվածության, տագնապի, սարսափի և վախի մեջ են պահում տեղի ազգաբնակչությանը:

Այս ամենի հետևանքով սահմանամերձ գոտու ընտանիքներում տիրում է հոգեբանական անառողջ մթնոլորտ: Նյութական ծանր պայմանների հետևանքով չեն բավարարվում երեխաների հուզական պահանջները: Տվյալ դեպքում երեխաների մոտ չի ձևավորվում անվտանգության և ապահովվածության զգացում: Այստեղից էլ առաջանում է նախադպրոցականների անձի հոգեբանական անվտանգության խնդիրը: Հարց է ծագում, իսկ ինչպե՞ս է ընթանում նման պայմաններում նախադպրոցական տարիքում գտնվող երեխաների հուզական ոլորտի զարգացումը: Նախադպրոցական տարիքը հանդիսանում է անձի ձևավորման և երեխաների հուզական ոլորտի ինտեսիվ զարգացման շրջան, ուստի անբարենպաստ պայմանների ազդեցությունը կարող է բացասաբար անդրադառնալ երեխաների վրա՝ ձևավորելով նյարդային, անհավասարակշիռ, բազմաթիվ վախերով և տագնապալիության բարձր մակարդակ ունեցող անձնավորություն [5, էջ 45]:

Հիմնախնդրի արդիականությունը պայմանավորված է նախադպրոցական տարիքի երեխաների բացասական հուզական-անձնային դրսևորումների աճով, որոնց մասին

մատնանշում են բազմաթիվ հեղինակներ (Գ.Մ. Բրեսլավ, Ա.Վ. Զապոռոժեց, Ա. Ի. Զախարով և այլք): Նախադպրոցականների հուզական ոլորտի զարգացման վրա սոցիալական ազդեցության կարևորությունը մատնանշվում է Ի.Ս.Կոնի, Վ.Կ.Վիլյունասի աշխատություններում: Մասնավորապես Լ.Յ.Գոզմանը ընդգծում է, որ մարդու փոխազդեցությունը բարենպաստ միջավայրի հետ նպաստում է դրական հույզերի զարգացմանը: Քանի որ մարդը գտնվում է բարենպաստ պայմաններում, հակված է ավելի դրական վերաբերվել այլ մարդկանց: Հույզերը, հանդիսանալով բարձրագույն հոգեկան ֆունկցիա, առաջանում և ձևավորվում են շրջապատող սոցիալական միջավայրի ազդեցության տակ:

Ըստ Բոուլբիի՝ նախադպրոցական տարիքում երեխայի համար կապվածության և վստահության տեսակետից նշանակալից են դառնում հայրը կամ մայրը: Եթե այդ կարևոր շրջանում ծնողները գտնվում են երեխայի հետ և ուշադիր են նրա պահանջմունքներին, ապա երեխայի մոտ ձևավորվում է նրանց նկատմամբ ուժեղ կապվածություն: Սա մեծ բազա է ստեղծում անվտանգության զգացման և կյանքի նկատմամբ վստահության ձևավորման համար: Բոուլբիին գտնում է ,որ երեխաները անվտանգության զգացման ձևավորման հետ քիչ են ընկալունակ դառնում վախի նկատմամբ, քանի դեռ նրանց մոտ պահպանվում է կապվածության օբյեկտի նկատմամբ վստահություն [6, էջ 95]:

Հոգեբանական անվտանգությունը դիտարկվում է որպես հոգեկանի այնպիսի վիճակ, որի ժամանակ ապահովվում է հոգեկանի արդյունավետ զարգացումը, և ադեկվատ արտացոլվում հոգեկան առողջությանը սպառնացող արտաքին և ներքին վտանգները: Ընտանիք- ներում առկա բացասական միկրոկլիման, ընտանիքների ձևախախտումները երեխաների մոտ չեն ապահովում հոգեբանական անվտանգության, պաշտպանվածության ու կոնֆորտի զգացում և պայմանավորում են նախադպրոցականների մոտ տագնապալիության, հուզական անկայունության, գրգռվածության և վախերի ձևավորումը: Նախադպրոցականների հոգեբանական անվտանգությանը սպառնացող վերը թվարկված արտաքին վտանգներն իրենց հետևից բերում են ներքին վտանգներ: Ներքին վտանգների տակ ի նկատի է առնվում նախադպրոցական տարիքի երեխաների հուզական ոլորտի խանգարումները [1, էջ 165]:

Լ.Աբրահամյանը նշում է այն փաստը, որ երեխայի ներքին հուզական վերաբերմունքը շրջապատող իրականության նկատմամբ զարգանում է այդ իրականության հետ պրակտիկ փոխազդեցության միջոցով: Այդ պրոցեսը ուղեկցվում է հուզական ապրումներով, որոնք արտացոլվում են երեխայի վարքում: Բայց մի շարք բացասական գործոնների ազդեցության տակ (ծնող-երեխա փոխհարաբերությունների խանգարումներ, ընտանիքի անբարենպաստ հոգեբանական մթնոլորտ) երեխայի մոտ ձևավորվում են սոցիալ-հուզական անբարեհաջողության նշաններ: Կայուն բացասական հուզական վիճակը ռեգրեսիվ ազդեցություն է թողնում օնտոգենեզի գործընթացի վրա: Պայմանականորեն երեխաների հուզական խանգարումները կարելի է բաժանել 2 ենթախմբերի: Այդ բաժանման հիմքում ընկած են այն ոլորտները, որոնցում դրսևորվում է սոցիալ-հուզական անբարեհաջողությունը: Առաջինը այլ մարդկանց հետ փոխհարաբերությունների ոլորտն է, իսկ մյուսը՝ երեխայի ներաշխարհի առանձնահատկություններն են: Առաջի ոլորտում հուզական խանգարումների բնութագրերն են՝ անհավասարակշռվածությունը, գրգռվածությունը, բուռն աֆեկտիվ ռեակցիաները (զայրույթ, հիստերիկ լաց, որոնք ուղեկցվում են սոմատիկ փոփոխություններով), նեզատիվիզմը, համառությունը, կոնֆլիկտայնությունը, դաժանությունը, հուզական սառնությունը, օտարացումը, սեփական ուժերի նկատմամբ անվստահությունը: Երկրորդ ոլորտում հուզական խանգարումների

բնութագրերն են՝ տպավորվողականությունը, հիվանդագին զգայունակությունը, վախերի գերակայությունը, որոնք չեն հանդիսանում տարիքային նորմա և խանգարում են երեխաների նորմալ կենսագործունեությանը, մեծացնում են տագնապալիությունը, կասկածամտությունը [7, էջ 225]:

Ժամանակակից քաղաքակրթության մեջ գոյություն ունեն ավելի շատ օբյեկտներ, իրադրություններ, պայմաններ, որոնք վախեցնում են կամ պոտենցիալ կարող են վախեցնող լինել: Հենց դրանով կարելի է բացատրել այն փաստը, որ վախը ավելի հաճախ է հանդիսանում գիտական հետազոտության օբյեկտ, քան մեկ ուրիշ հույզ: Մեր հիմնախնդրի կարևորությունը կայանում է նրանում, որ նախադպրոցական տարիքը, հանդիսանալով երեխայի հուզական ոլորտի ինտենսիվ զարգացման շրջան, այս տարիքում հուզական խանգարումները ավելի դինամիկ բնույթ են կրում և բացասական ազդեցություն են ունենում երեխայի զարգացման վրա՝ ձևավորելով բազմաթիվ վախերով, տագնապալիության, հոգեկան լարվածության բարձր մակարդակ ունեցող անձնավորություն: Ուստի խնդրի լուծումը ընկած է անձի ձևավորման տարիքային հնարավորությունների և պահանջների իրականացման համար բարենպաստ պայմանների ստեղծման հիմքում:

Շերբատիխը գտնում է, որ տարիքի աճմանը զուգընթաց փոխվում է վախերի դրսևորման ձևերը և առանձնահատկությունները: 3 տարեկանում երեխաները սովորաբար վախենում են կենդանիներից: 3 տարեկանից հետո շատ երեխաներ վախենում են մթությունից և մենակությունից: 4-5 տարեկանից սկսած երեխաները վախենում են հեքիաթային հերոսներից, հատկապես օձերից, վամպիրներից, կախարդներից: 6-7 տարեկանում կարող են վախենալ հրդեհից, կրակից, պատերազմից, երեխաները վախենում են մահանալուց կամ մտերիմների մահից:

Նախադպրոցական տարիքում առաջացող վախերը բաժանվում են 2 խմբի՝

- կոնկրետ վախեր, որոնք առաջանում են այն իրադրություններում, երբ վտանգը կապված է շրջապատող իրականության, կոնկրետ առարկաների, էակների կամ երևույթների հետ,

- սիմվոլիկ վախեր, որոնք առաջանում են այն իրադրություններում, երբ վտանգն իրենից ներկայացնում է անորոշության կամ ֆանտազիայի արդյունքում ստեղծված իրադրություն [6, էջ 159]:

Ա. Զախարովը գտնում է, որ նախադպրոցական տարիքի համար բնութագրական է վախերի եռյակ. մենակություն, մթություն և փակ տարածություն: Այս երեք վախերը կապված են իրար հետ և հնարավոր է, որ արտացոլում են ինչ-որ խորքային բնագոյային վախեր, որոնք մենք ձեռք ենք բերել մեր նախնիներից:

Ավագ նախադպրոցական տարիքում կենտրոնական տեղ է գրավում մահվան վախը, որը բոլոր վախերի արմատն է: Այդ տարիքում երեխան հասկանում է իր անօգնականությունը և շրջապատող աշխարհի բարդությունը, այս տարիքից երեխան սկսում է մտածել մահվան մասին: Մահվան վախը կապված է հարձակման, հիվանդություններից, ծնողների մահվան, մղձավանջային երազներից, մթությունից, հեքիաթային չար հերոսներից, կենդանիներից, հրդեհից, պատերազմից և վախերի հետ: Բոլոր այս վախերն իրենց մոտիվացիայում ունեն կյանքի համար վտանգ, եթե ոչ ուղղակիորեն, ապա կապված ծնողների մահվան հետ, մթության մեջ և երազներում հրեշների հայտնվելու հետ:

Նախադպրոցական տարիքում առաջ են ցալիս հետևյալ հարցերը. «Իսկ ես կմեռնե՞մ», «Իսկ դու, մայրի՛կ, կմահանա՞ս», «Քանի՞ տարի է ապրել քո հայրիկը, մայրիկը», «Ինչո՞ւ են մարդիկ ապրում» և այլն: Այս հարցերը խոսում են արստրակտ մտածողության

զարգացման, ընդհանրացման ընդունակության, ժամանակի և տարածության կատեգորիաների հասկացման մասին:

Մահվան վախի առաջացումը նշանակում է տեղի ունեցող տարիքային փոփոխությունների գիտակցումը: Երեխան սկսում է հասկանալ, որ մեծանալը ինչ որ էտապում իր հետևից կարող է բերել մահ, որի անխուսափելիությունն առաջացնում է անհանգստություն [3, էջ 69]:

Մանկական վախերը սովորաբար հանդիսանում են տարիքային դրսևորումներ, և տարիքի աճմանը զուգընթաց փոխվում են վախերի դրսևորման ձևերը և առանձնահատկությունները: Կարելի է վստահությամբ ասել, որ վախերն ավելի հաճախ դրսևորվում են հուզականորեն զգայուն ու տպավորվող երեխաների մոտ, ինչպես նաև տագնապային ծնողների երեխաների մոտ:

Վախը կարող է ձևավորել տագնապալիություն: Տագնապալիությունն անհատական հոգեբանական առանձնահատկություն է, որը կարող է լինել կամ որպես անձնային հատկություն, կամ էլ որպես խառնվածքի հատկություն: Տագնապը հուզական դիսկուֆորտի ապրում է, որը կապված է անբարեհաջողության սպասման, սպառնացող վտանգի կանխագագման հետ, այն անորոշ, ոչ օբյեկտիվ վտանգի ապրում է: Տագնապալիությունը դրսևորվում է նրանում, որ երեխան ծանր ապրումներ է ունենում, լաց է լինում, անընդհատ հարցնում է՝ «Ես ճիշտ եմ արել», «Այդպե՞ս լավ է», հաճախ վատ է քնում, նկատվում է հիվանդությունների աճ, կակազություն: Երեխան կարող է լինել անինքնավստահ, ինքնաքննադատ: Տագնապային երեխաները կասկածամիտ են, սեփական հնարավորությունները և ընդունակությունները թերագնահատում են, մեծ ուշադրություն են պահանջում սեփական անձի նկատմամբ, լարված են, անհանգիստ, լացկան, հեշտ գրգռվող [2, էջ 85]:

Մեր կողմից իրականացվել է հետազոտություն Տավուշի մարզի սահմանամերձ գյուղերում և ք.Իջևանում: Հետազոտության համակազմում ընդգրկվել են 30 նախադպրոցականներ սահմանամերձ գյուղերում (հիմնական խումբ) և 30 նախադպրոցականներ ք.Իջևանում (ստուգիչ խումբ): Հիմնական խմբի նախադպրոցականները դաստիարակվում են անբարենպաստ պայմաններում (կենցաղային վատ պայմաններ, գործազուրկ ծնողներ) և չեն հաճախում մանկապարտեզ՝ դրանց բացակայության պատճառով: Ստուգիչ խմբի նախադպրոցականներն ապրում և դաստիարակվում են բարենպաստ պայմաններում, հաճախում են մանկապարտեզ, այսինքն՝ ունեն հոգեկան զարգացման համար շատ կարևոր կոմունիկացիոն պայմաններ: Մեր առջև խնդիր ենք դրել ուսումնասիրել հետպատերազմյան շրջանում սահմանամերձ գոտու ազգաբնակչության տագնապալիության մակարդակը, իրենց հուզական վիճակներով պայմանավորված՝ կիրառվող դաստիարակության առանձնահատկությունները և այս ամենի հետևանքով նախադպրոցականների մոտ տագնապալիության, հոգեկան լարվածության մակարդակը և դրսևորվող վախերի քանակը: Հետազոտության նպատակն իրականացնելու համար ընտրվել են հետևյալ մեթոդները.

1. Թեյլորի տագնապալիությունից չափման մեթոդը, որն անցկացվել է երեխաների ծնողների հետ,

2. Ե. Շեֆֆերի և Պ.Բելլի PARI մեթոդը (ծնողական վերաբերմունքի)

3. Ռ. Տեմմի, Մ. Դորկի և Վ. Ամենի «Տագնապալիություն» մեթոդը

4. Ա. Ջախարովի «Վախերի առկայության դիագնոստիկա» մեթոդը

5. «Նախադպրոցականների հոգեկան լարվածության» ուսումնասիրման մեթոդը [4, էջ 186]:

Աղյուսակ 1

Մանկական վախեր	Հիմնական խումբ	Ստուգիչ խումբ
Բժշկական վախեր	83%	50%
Ֆիզիկական վնասի հետ կապված վախեր	80%	33%
Սոցիալականորեն միջնորդավորված վախեր	67%	63%
Վախեր կենդանիներից և հեքիաթային հերոսներից	80%	53%
Վախեր մղձավանջային երազներից ու մթությունից	67%	43%
Տարածական վախեր	53%	33%
Մահվան վախ	70%	67%

Հետազոտության արդյունքների վերլուծությունը ցույց տվեց, որ հիմնական խմբի հետազոտվողների (ծնողների) 75%-ի մոտ ստացվել է տազնապալիության բարձր մակարդակ, իսկ ստուգիչ խմբի հետազոտվողների (ծնողների) միայն 40%-ի մոտ է գրանցվել տազնապալիության բարձր մակարդակ:

PARI մեթոդի արդյունքների վերլուծությունը ցույց տվեց, որ հիմնական խմբում տազնապալիության բարձր մակարդակ ունեցող ծնողները իրենց երեխաների վրա դրսևորում են ավելորդ կենտրոնացվածություն (ծայրահեղ խնամք, ապահովության և անվտանգության ստեղծում): Ստուգիչ խմբի ծնողների մոտ գրանցվել է օպտիմալ հուզական կոնտակտ երեխաների հետ:

«Վախերի առկայության դիագնոստիկա» մեթոդի վերլուծությունից հիմնական և ստուգիչ խմբում գրանցվել են հետևյալ արդյունքները (աղյուսակ 1):

Հետազոտության արդյունքների վերլուծությունը ցույց տվեց, որ հիմնական խմբի երեխաների մոտ վախերի քանակը գերազանցում է տարիքային նորման, իսկ ստուգիչ խմբի երեխաների մոտ վախերը հանդիսանում են տարիքային նորմա: Հիմնական և ստուգիչ խմբերում երեխաների վախերի համեմատությունը ցույց է տալիս, որ սահմանամերձ գոտում ապրող երեխաների մոտ խիստ սրված են բժշկական վախերը (ցավից, արյունից, հիվանդությունից, սրսկումներից), ֆիզիկական վնասի հետ կապված վախերը (պատերազմից, հրդեհից, բնական աղետներից) և մահվան վախը: Հիմնական խմբի նախադպրոցականների 60 %-ի մոտ առկա է տազնապալիության բարձր մակարդակ, իսկ ստուգիչ խմբի նախադպրոցականների 30%-ի մոտ է գրանցվել տազնապալիության բարձր մակարդակ: Հիմնական խմբի նախադպրոցականների 70%-ի մոտ առկա է հոգեկան լարվածության բարձր մակարդակ, իսկ ստուգիչ խմբի նախադպրոցականների 30%-ի մոտ է առկա հոգեկան լարվածության բարձր մակարդակ:

Այսպիսով, մասնագիտական գրականության և հետազոտության արդյունքների վերլուծության հիման վրա կարելի է հանգել այն եզրակացության, որ սահմանամերձ գոտին հանդիսանում է կենսագործունեության համար անբարենպաստ միջավայր, որի հետևանքով տեղի ազգաբնակչության հոգեկան ոլորտում ձևավորվում է հուզական անկայուն ֆոն տազնապալիության բարձր մակարդակով: Դա իր բացասական ազդեցությունն է ունենում նրանց կողմից նախադպրոցական տարիքի երեխաների դաստիարակության գործընթացում, որի ընթացքում ծնողները դրսևորում են ավելորդ կենտրոնացվածություն իրենց երեխաների նկատմամբ, իրենց տազնապալի վիճակը դաստիարակության ընթացքում փոխանցում երեխաներին: Դա իր հերթին սպառնում է նախադպրոցականների հոգեբանական անվտանգությանը՝ նրանց հոգեկան ոլորտում ձևավորելով բացասական հուզական փորձ՝ տարիքային նորման գերազանցող վախերով, տազնապալիության և հոգեկան լարվածության բարձր մակարդակով:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Алексеева Е. Е. Психологические проблемы детей дошкольного возраста. Речь СПб, 2006, 224 с.
2. Гарбузов В. И. Нервные дети. М., “Медицина”, 1990, 173 с.
3. Захаров А. И. Дневные и ночные страхи у детей. СПб, “Союз”, 2000, 516 с.
4. Потапова А. В., Нартова-Бочавер С.К. Детская психологическая служба. Часть 2, М., 2001, 122 с.
5. Шапарь В. Б. Психология кризисных ситуаций. Ростов н/Д, “Феникс”, 2008, 452с.
6. Щербатых Ю.В., Психология страха. М., “Эксмо”, 2003. 512 с.
7. Широкова Г. А. Справочник дошкольного психолога. Ростов н/Д, “Феникс”, 2006, 382 с.

ԿԵՆՍԱԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ԱՆԲԱՐԵՆՊԱՍՏ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐՈՒՄ ԴԱՍՏԻԱԴԱԿՎՈՂ
ՆԱԽԱԴՊՐՈՑԱԿԱՆՆԵՐԻ ՀՈՒՁԱԿԱՆ ԽԱՆԳԱՐՈՒՄՆԵՐԻ
ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Մեղիքսեթյան Վիկտորյա

Ամփոփում

Հոդվածում վերլուծվում են կենսագործունեության անբարենպաստ պայմաններում դաստիարակվող նախադպրոցականների հուզական զարգացման առանձնահատկությունները: Կենսագործունեության համար անբարենպաստ միջավայրում նախադպրոցականների մոտ զարգանում է հուզական անկայուն ֆոն՝ տարիքային նորման գերազանցող վախերով, տագնապալիության և հոգեկան լարվածության բարձր մակարդակով:

Բանալի բառեր. հոգեբանական անվտանգություն, հուզական խանգարում, վախ, տագնապալիություն, հոգեկան լարվածություն:

ОСОБЕННОСТИ ЭМОЦИОНАЛЬНЫХ НАРУШЕНИЙ ДОШКОЛЬНИКОВ НАХОДЯЩИХСЯ
В НЕБЛАГОПРИЯТНЫХ УСЛОВИЯХ ЖИЗНЕДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Меликсетян Виктория

Резюме

В статье анализируются эмоциональные нарушения у детей дошкольного возраста находящихся в неблагоприятных условиях жизнедеятельности, такие, как страхи, тревожность, психическая напряженность. Эти нарушения приводят к эмоциональному неблагополучию детей дошкольного возраста.

Ключевые слова: психологическая безопасность, эмоциональные нарушения, страхи, тревожность, психическая напряженность.

THE PECULIARITIES OF PRESCHOOL CHILDREN'S EMOTIONAL DISORDERS IN UN-
FAVOURABLE CONDITIONS

Meliksetyan Viktorya

Summary

In the article such emotional disorders of Preschool children as fear, anxiety and mental stress are analyzed. Those disorders cause emotional failure of Preschool children.

Keywords: phsicological security, emotional failure, fear, anxiety, mental stress.

**ՍԱՀՄԱՆԱՄԵՐՁ ԳՈՏՈՒ ԱԶԳԱՔՆԱԿՉՈՒԹՅԱՆ ՀԵՏԱԹՐԵՍԱՅԻՆ
ՍՈՑԻԱԼ-ՎԵՐԱԿԱՆԳՆՈՂԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔՆԵՐԻ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒՄԸ**

ՄԱՏԻՆՅԱՆ ԱՆԱՀԻՏ

ՃԿՊԱ դասախոս

Սահմանամերձ գոտում բնակվող մարդկանց հոգեբանական օգնության կազմակերպման հարցը խիստ արդիական է, քանի որ նրանք ավելի հաճախ են հայտնվում կրակահերթերի հետևանքով առաջացած վտանգների՝ վախի ու խուճապի պայմաններում, պատանդ են վերցվում և այլն: Այդ և այլ շատ հարցերի ուսումնասիրությամբ զբաղվող աղետների հոգեբանության նպատակն է մարդկանց մոտ կանխել վարքագծի խախտումները և անցկացնել մտավարժանքներ՝ հոգեմարմնական խանգարումներից զերծ մնալու պրոֆիլակտիկայի, ինչպես նաև հետսթրեսային վերականգնողական աշխատանքներ կազմակերպելու համար: Այն ենթադրում է տարբեր հոգեվիճակների նորմալացումը՝ բացասական ապրումների հաղթահարումով, որոնք ավերիչ ազդեցություն են ունենում ինչպես հոգեկան, այնպես էլ սոմատիկ գործառույթների վրա: Իսկ վտանգի սպառնալիքն իր ողջ հզորությամբ՝ բացասաբար է անդրադառնում անձի օրգանիզմի բոլոր համակարգերի՝ առավելապես հոգեկան ոլորտի կազմալուծման վրա: Սահմանամերձ գոտու ազգաբնակչության հոգեբանական օգնության հիմնական խնդիրն է՝ անձի պաշտպանողական և պահուստային կարողությունների՝ հոգեբանական ներուժի մոբիլիզացիան, դիմակայման ու հետսթրեսային խանգարումների հաղթահարման համար:

Սոցիալական և սահմանային լարված իրավիճակները՝ սահմանամերձ գոտում ոչ միայն ստեղծված տարբեր խմբերի կոնֆլիկտներն են, այլ նաև հոգեբանական լարվածություն, որոնք առաջացնում են անկայուն մթնոլորտ, և իջնում է ժողովրդի սոցիալ-տնտեսական մակարդակը: Այս ամենի հետևանքով առաջանում է աններդաշնակություն և խախտվում է հոգեկան անդորրը, որն էլ խոցում է մարդկային գործունեության բոլոր ոլորտները՝ ֆիզիոլոգիական, միջանձնային և սոցիալական փոխհարաբերությունները: Սա էլ իր հերթին հանգեցնում է ոչ միայն սթրեսային վիճակում գտնվող անձանց հոգեվիճակի փոփոխությունների, այլև նրանց ընտանիքի անդամների և նրանց հետ շփվողների շրջանում: Այս մարդիկ կորցնում են իրենց հոգեկան և ֆիզիկական ամբողջականության զգացումը, սոցիալական կյանքում իրենց դերի նշանակությունը, հետաքրքրությունը հասարակական կյանքի նկատմամբ. դառնում են կասկածամիտ, ագրեսիվ: Հատուկ տեսակի հոգեֆիզիկական վարժությունները, հոգեկան և ֆիզիկական հիգիենան կոփում են ոչ միայն վարքն ու կամքը, այլ, տվյալ անձին, ամբողջությամբ:

Ըստ Մալկինա Պիլիի՝ բավական չէ աղետներն ուսումնասիրել միայն օբյեկտիվ առանձնահատկությունների տեսանկյունից, հաշվի չառնելով հոգեբանական գործոնները, ինչպիսիք են հոգեկան գործընթացներն ու առանձնահատկությունները, գիտակցությունը, այլ հարկավոր է ուսումնասիրել մարդու ապրելակերպը, երջանկության, կյանքի իմաստի, դրանց նշանակալիության վերաբերյալ նրա գնահատականը, որոնք պայմանավորված են այն հանգամանքով, թե մարդն ինչպե՞ս է վերաբերվում այդ ամենին, որո՞նք են նրա կյանքի կողմնորոշիչները, մոտիվները, ո՞րն է կյանքի նպատակը, ի՞նչ իմաստ է տեսնում դրանց մեջ [1]:

Մյուս կողմից, կայուն մոտիվների, նպատակների առկայության դեպքում մարդը դառնում է ինքնավստահ: Յուրաքանչյուր իրականացված նպատակի իրագործում բարձ-

րացնում է սեփական հնարավորությունների նկատմամբ մարդու ինքնագնահատականը, նա դառնում է վստահ իր գործողություններում, համոզված այն հավատով, որ անպայման կհաղթի: Իսկ իրականության պահանջները լավ չպատկերացնող, ամենատարբեր իրավիճակներում կենսագործունեություն ծավալելու հմտություններ, փորձ չունեցողները դառնում են հոռետես, պասիվ, ձախողակ մարդիկ:

Արդյունավետ հոգեբանական օգնությունը նպաստում է տուժածների վարքագծի հավասարակշռության վերականգնմանը: Անհրաժեշտ է հաշվի առնել, որ ծանր հոգեկան ցնցում ապրած մարդու մոտ ավելի արագ է վերականգնվում հոգեկան հավասարակշռությունը, եթե նա ընդգրկվում է որևէ ակտիվ խմբային աշխատանքի մեջ, քանի որ սկսում է դրսևորել ինքնավստահություն: Մահմանամերձ գոտում գտնվող մարդկանց հոգեբանական օգնություն ցույց տալու ժամանակ հարկավոր է հաշվի առնել մի շատ կարևոր դրույթ. իսկական հոգեբանական աղետները գալիս են այն ժամանակ, երբ վերջանում են կրակահերթերը կամ սուր իրավիճակը, կան գոհեր ու վիրավորներ, և սկսվում է տուժածներին օգնություն ցուցաբերելը: Դա է պատճառը, որ ներկայումս իրատեսական են դառնում սահմանամերձ գոտում գտնվող տարբեր ենթախմբերի մարդկանց հետ տարվող հոգեբանական և հոգեբանա-սոցիալական աշխատանքները:

Դեպքերի մեծամասնության ժամանակ վնասվածքային սթրեսի հետևանք են վարքի այնպիսի ձևեր, ինչպիսիք են՝ ակնոհուլիզմը, թմրամոլությունը, տոքսիկոմանիան, դեղամիջոցների չարաշահումը և այլն: Ակնոհուլը կամ թմրադեղերը կարող են օգտագործվել որպես թուլացնող միջոցներ, որոնք թույլ են տալիս հասնել կամ մասնավորապես համահարթել սուր անհանգստությունը, լարվածությունը, շփոթվածությունը, վախը: Չափազանց սուր սթրեսը կարող է ազդել նաև այնպիսի կենսական գործառնությունների վրա, ինչպիսիք են՝ սեքսուալ վարքագիծը կամ սնվելը: Վարքագծի այսպիսի խախտումներն ունեն հոգեբանական պատճառներ, որոնք կապված են սթրեսի հաղթահարման համար անձնային միջոցների (ռեսուրսների) անբավարարության կամ պատերազմական իրավիճակներում դեզադապտացնող ազդեցությունների հավելուրդով:

Հոգեբանության մեջ մեծ ուշադրություն է հատկացվում գոհերի հարազատների մոտ առաջացած տարբեր հոգեկան երևույթների հայտնաբերմանը, հոգեբանական վերլուծության դասակարգմանը: Մասնավորապես հոգեբանական երևույթները, որոնք առաջանում են պատերազմական գործողությունների հետևանքով, գրականության մեջ նկարագրվում են «հետվնասվածքային սթրեսային սինդրոմ» կամ «հետվնասվածքային սթրեսային խանգարում» անվանումներով [2]: Շարունակվում են հետազոտվել տարաբնույթ բացասական հոգեկան իրավիճակներ, որոնք առաջանում են նման իրավիճակների հետևանքով առաջացած աղետների ազդեցությամբ՝ սթրես, ֆրոստրացիա, ճգնաժամ, դեպրիվացիա (կորուստ), կոնֆլիկտ: Այս վիճակները բնութագրվում են սուր կամ խրոնիկական բացասական հույզերի գերակայությամբ՝ անհանգստություն, վախ, դեպրեսիա, ագրեսիա, դուրազրգոթություն, դիսֆորիա (տրամադրության հիվանդագին անկում): Այս իրավիճակներում առաջացած աֆեկտները կարող են հասնել հաճախականության այնպիսի աստիճանի, որ կազմալուծիչ ազդեցություն թողնեն մարդու մտավոր գործունեության վրա՝ դանդաղեցնելով տեղի ունեցող իրադարձությունների հանդեպ հարմարվելու ընթացքը: Հաճախակի հուզական ապրումները, ինչպիսիք են վախը, խուճապը, սարսափը, հուսահատությունը, կարող են դժվարեցնել իրականության համապատասխան ընկալումը, իրադրության ճիշտ գնահատականը, խանգարելով որոշումների ընդունմանը և սթրեսային իրավիճակից դուրս գալուն:

Հոգեբանները, ակտիվորեն հետազոտելով, գտել են այսպես կոչված հոգեմարմնական հիվանդությունների առաջացման պատճառները. դրանք հոգեբանական գոր-

ծոններն են: Այնպիսի մարմնական տանջանքները, ինչպիսիք են ստամոքսի, տասներկուամատնյա աղիքի խոցը, ատիպիկ խոցային կոլիտը, շաքարային դիաբետը, հիպեր- տոնիան կամ սրտի իշեմիան, հաճախ առաջանում են արտակարգ իրավիճակների հետևանքով, ինչպես նաև զայրույթի, կատաղության, բարկության կամ վախի, հուսահատության, դեպրեսիայի և տխրության հաճախակի, երկարատև վիճակներից [1]:

Գոյություն ունեն բոլորին ծանոթ կենսական իրավիճակներ, որոնք այնքան անելանելի են, որ կողմնակի օգնություն են պահանջում, քանի որ երբեմն մարդն ինքնուրույն չի կարողանում հաղթահարել սթրեսը: Օրինակ, հարազատ մարդու կորուստը, հարաբերությունների խզումը: Շարունակական լարվածության դեպքում նրանց մոտ կարող են առաջանալ նաև տարբեր հոգեմարմնական խանգարումներ:

Այսպիսով, այն անձանց մոտ, ովքեր անընդհատ սթրեսային վիճակում են, կարող են առաջանալ ոչ միայն հոգեկան, այլև սոմատիկ հիվանդություններ:

Իրադարձությունը, որն ընկալվում է մարդու կողմից որպես վտանգ իր բնականոն կենսագործունեության ու գոյության համար նրա համար դառնում է «հոգեբանական տրավմա», այսինքն՝ ցնցում, հատուկ տեսակի ապրում [2]: Նման երևույթներն ազդում են ժամանակի ընկալման վրա, և դրա ազդեցության ներքո փոփոխվում են անցյալի, ներկայի ու ապագայի մասին անձի պատկերացումները: Այդ պատճառով այն ընկալվում է որպես կյանքի առավել կարևոր իրադարձություն, այսպես ասած՝ ջրբաժան այդ իրավիճակից առաջ և հետո տեղի ունեցածի միջև, ինչպես նաև այն ամենի, ինչ տեղի է ունենալու հետագայում:

Հոգեբանական վնասվածք ստացած մարդկանց 80%-ը կարողանում են ուժերը հավաքագրելով հաղթահարել և ապրում են բնականոն կյանքով, իսկ 20%-ի մոտ որոշ ժամանակ անց (2-ից 6 ամիս) առաջանում են հոգեբանական խնդիրներ, աններդաշնակություն տարբեր ոլորտներում՝ հոգեսոցիալական, մասնագիտական, հոգեմարմնական:

Հոգեբան Իրինա Մակինա Պիլը նկարագրում է սկզբում առաջացող սուր հուզական շոկը, որը բնութագրվում է ընդհանուր հոգեբանական լարվածությամբ, հուսահատության և վախի զգացողությունների գերակայությամբ: Այնուհետև սկսում է վատանալ ինքնազգացողությունը և հոգեհուզական վիճակը, ինչն արտահայտվում է շփոթվածության զգացողությամբ, խուճապային ռեակցիայով, վարքագծի բարոական նորմերի անկմամբ, գործունեության արդյունավետության մակարդակի իջեցմամբ և դեպրեսիվ զգացողության գերակայությամբ [1]: Հոգեբանական խանգարումների չափը շատ դեպքերում պայմանավորված է տարբեր իրավիճակների բնույթով, նրա ինտենսիվությամբ, առաջանալու հանկարծակիությամբ, գործողության տևականությամբ, տուժածների անձնային առանձնահատկություններով, ինչպես նաև վտանգի պահպանմամբ և նոր սթրեսային ազդեցություններով: Սահմանամերձ գոտում հոգեբանական վնասվածք ստացած անձի մոտ կարող են ի հայտ գալ այնպիսի դրսևորումներ, ինչպիսիք են՝ *զանցանք* և *պատրանք*, *ապատիա*, *ընդարմացում*, *շարժողական գրգռվածություն*, *ագրեսիա*, *վախ*, *հիստերիա*, *նյարդային դող*, *լաց*, *ինքնասպանության փորձ* և *այլն*: Չմոռանանք, որ ցածր ինքնագնահատականը նպաստում է խուճապի մեջ արագ հայտնվելուն:

Այնուհետև, աստիճանաբար կարգավորվում է տրամադրությունն ու ինքնազգացողությունը, սակայն պահպանվում է թուլացած հուզական վիճակն ու շրջապատի հետ քիչ շփումը: Այնուհետև գալիս է վերականգնման փուլը, երբ ակտիվանում են միջանձնային հարաբերությունները: Եթե մարդը տիրապետի այս տեղեկություններին, ապա նման իրավիճակում ինքնազգացողության անկման փաստից չի ընկնի խուճապի մեջ: Հաղթահարել հոգեբանական ճգնաժամերը, նշանակում է, չկորցնելով հոգեկան և ֆիզիկական առողջությունը, աստիճանաբար մտնել սոցիալական հարաբերությունների մեջ:

Սթրեսային իրավիճակների թվի աճը (տեխնածին վտանգների և բնական արհավիրքների հետևանքով առաջացած աղետներ, միջազգային կոնֆլիկտներ, ահաբեկչություններ) վերջին տարիներին թելադրում է իրավիճակային հոգեբան-մասնագետների պատրաստման անհրաժեշտությունը, ովքեր ընդունակ կլինեն անհապաղ հոգեբանական օգնություն ցույց տալ նման իրավիճակներում հայտնվածներին:

Սթրեսն օրգանիզմի և հոգեկանի լարվածությունն է, որն առաջանում է ներքին և արտաքին գործոնների՝ սթրեսորների ազդեցության տակ: «Սթրեսը» ընդհանուր հասկացություն է, որը նշանակում է անձի վրա գործադրվող ճնշումն ինչպես շրջապատի կողմից, այնպես էլ ներաշխարհից:

Չկառավարելով սթրեսը, այն հանգեցնում է ցածր արտադրողականության և կոլեկտիվում ճնշված մթնոլորտի: Սթրեսը խիստ անհատական երևույթ է և այն յուրաքանչյուրը հաղթահարում է յուրովի:

Սթրեսի առկայության արտաքին ձևերն են՝ ճակատի և աչքերի շուրջը հայտնված կնճիռը, միացված հոնքերը, սեղմված շրթունքը: Հաշվեք մեկ՝ և ազատվեք դեմքի լարվածությունից, երկու՝ փակեք աչքերը, երեք՝ ժպտացեք: Կնճիռների հետ կվերանա նաև սթրեսը:

Մահմանամերձ գոտում բնակիչների մոտ առաջացած սթրեսների ազդեցությամբ ուժեղանում են պաշտպանական մեխանիզմները, որոնց շնորհիվ էլ անձը ակամայից կարողանում է կատարել իր հնարավորություններից բարձր աշխատանք: Մակայն, մեծ էներգետիկ ներուժի ծախսերի և դրանց հետևանքով սպառվելու պատճառով, հաջորդ պահին՝ անկարող է դառնում գործելու, եթե հոգեբանական վերականգնողական աշխատանքներ չեն կատարվել:

Անձի և նրա գործունեության հոգեբանական ուսումնասիրման ուղին անցնում է իրար հետ կապված 3 չափանիշներով՝

- հետսթրեսային իրավիճակների բնութագրերի ճանաչում,
- անձի հնարավորությունների և ինքնակառավարման գործընթացների ուսումնասիրում,
- անձի հոգեբանական զարգացման ծրագրերի իրականացում:

Այժմ ներկայացնենք հետսթրեսային լարվածությունը հաղթահարելու վերականգնողական աշխատանքներ, որոնք կատարվում են շնչառական վարժությունների միջոցով: **Հիմնական տեսակներն են՝ անրակային, կրծքային, ստոծանային:**

1. Անրակայինը ամենակարճ և մակերեսային շնչառությունն է: Այն տարբերվում է ներշնչման ժամանակ անրակների հեշտ բարձրանալով, կրծքավանդակի քիչ լայնանալով:

2. Կրծքային շնչառությունն ավելի խորն է, այսինքն ներշնչվում է մեծ քանակի օդ: Այս տեսակի շնչառության ժամանակ կրծքավանդակն ավելի շատ է լայնանում, որից հետո բարձրանում են անրակները: Սա շնչառության հաճախ հանդիպող տեսակն է:

3. Ստոծանիովը համարվում է բոլոր տեսակներից ամենախորը շնչառությունը: Այն, համեմատած այլ տեսակի շնչառության հետ, մեկ շնչառական ցիկլի ժամանակ թթվածնով հագեցնում է արյան ավելի մեծ քանակ: Հենց այս տեսակը շնչառության կարգավորման ամենադյուրին ու առավել արդյունավետ մեթոդն է համարվում, օգտագործվում է սթրեսի դեմ պայքարում:

Ըստ Բ. Վյատկինի հետազոտության տվյալների՝ խառնվածքի ուժեղ տիպերն ուժեղ սթրեսների նկատմամբ ցուցաբերում են բարձր արգելքադիմացկունություն, օրգանիզմի հոգեֆիզիոլոգիական համակարգերի համագործակցության կայուն հավասարակշռություն: Թույլ տիպերը, նույնիսկ թույլ սթրեսների նկատմամբ ցուցաբերում են տագնա-

պայնություն, սթրեսի արտահայտման բարձր մակարդակ: Անբարենպաստ պայմաններում ապրող ազգաբնակչության հետ տարվող աշխատանքների արդյունքները ցույց են տալիս, որ խոլերիկ տիպերին բնորոշ է հույզերի պահպանման հարուստ բազմազանությունը, արտահայտված կոնֆլիկտայնությունը, զգայաշարժական գործառույթների բարձր ակտիվության մակարդակը: Մակայն սթրեսածին գործոններին դիմակայելու հարցում նրանք ցուցաբերում են ցածր արգելքադիմացկունություն [3]:

Մահմանամերձ գոտու ազգաբնակչության հետսթրեսային վերականգնողական աշխատանքներում կարելի է ներառել նաև արտթերապիայի տարբեր ճյուղեր՝ երաժշտաթերապիա, նկարչաթերապիա և այլն:

Երաժշտաթերապիայի հոգեթերապիայի մեթոդներից է, որը պայմանավորված է անձի հոգեվիճակի վրա երաժշտության ապաքինող ազդեցությամբ: Այն կիրառվում է անկախ տարիքից, առողջությունից ու երաժշտական ունակություններից: Երաժշտաթերապիան նպաստում է մտավոր կամ ֆիզիկական, նյարդահոգեբանական խնդիրներ ունեցող, ինչպես նաև բռնությունների ենթարկված ու ճգնաժամային իրավիճակներում հայտնված մարդկանց վերականգնողական գործընթացին, օգնում է տարեցներին սուր կամ խրոնիկ հիվանդությունները հաղթահարելու հարցում: Երաժշտական հոգեթերապիայի միջոցով հնարավոր է կարգավորել մի շարք հոգեկան, շարժողական, լեզվական, հաղորդակցման, միջավայրին հարմարվելու խնդիրներ, ինչպես նաև այն շատ արդյունավետ է հոգեսոմատիկ հիվանդությունների բուժման դեպքում: Երաժշտական հոգեթերապիայի ընթացքում խորհուրդ է տրվում լսել այնպիսի կոմպոզիտորների ստեղծագործություններ, ինչպիսիք են Լ. Բեթհովենը, Մոցարտը, Ֆ. Շոպենը, Կ. Գլյուկը, Ժ. Մասնեն, Ռ. Շումանը, Դ. Շոստակովիչը, Պ. Չայկովսկին [4]: Հայկական երաժշտության մեջ ևս դասակարգված են հոգեկանի վրա ներագրող ստեղծագործություններ՝ Կոմիտաս, Տերտեքյան և այլն:

Մոցարտի ստեղծագործությունները խորհուրդ են տրվում սթրեսից, գլխացավերից ձերբագատվելու, ուսումնական նյութերի արդյունավետ յուրացման համար, ինչպես նաև արտակարգ իրավիճակներից, գիշերային հերթափոխից, քննաշրջանից հետո: 1993 թ. Վիսկոնսինի համալսարանի պրոֆեսոր Ֆրան Ռոշեն բացահայտել է Մոցարտի երաժշտության անսովոր ազդեցությունը մարդու հոգեկանի վրա:

Թ. Քենիոնը ընկալման հոգեբանությանն ու ներթոֆիզիոլոգիային վերաբերող իր աշխատանքներում, դիտարկել է մեղեդու, հարմոնիայի և հնչեղության բարձրացման ազդեցությունը մարդու վրա: Նրա բոլոր դիտարկումները միշտ հիմնավորված են եղել երաժշտություն ունկնդրող փորձարկվողների զգացումների արտահայտման վրա: Նա գտնում էր, որ որոշ երաժշտական գործիքներն ունեն նպատակային ազդեցություն մարդու օրգան-համակարգերի գործունեության վրա: Այսպես՝ ողնաշարի վրա դրականորեն ազդում է թմբուկը, թոքերի վրա՝ երգեհոնը, սրտի վրա՝ կիթառը, երիկամների վրա՝ սաքսոֆոնը, լյարդի վրա՝ ֆլեյտան, ստամոքսի վրա՝ ստեղնաշարային գործիքները, ենթաստամոքսային գեղձի վրա՝ շեփորը, լեղաձորանի վրա՝ հոբոյը, հաստ աղու վրա՝ շրթհարմոնը, բարակ աղու վրա՝ ջութակը [5]:

Երաժշտական հոգեթերապիան բավականին լավ համակցվում է շնչառական ու ֆիզիկական վարժությունների, ինչպես նաև արժանաթերապիայի և գեղանկարչության հետ:

Ինչպես պարզվել է, որպես բուժման լավագույն միջոց է համարվում ոչ միայն երաժշտության ունկնդրումը, այլ երաժշտական գործիքներով նվագելը, և որ առավել օգտակար է՝ երգեցողությունը: Չպարտադրել տվյալ երաժշտությունը կամ մեղեդին, այլ օգնել, անձի հոգում «վառել» երաժշտական «ներքին լույսը», որը կլուսավորի վախի մթնոլորտը:

Երաժշտական ֆիզիոթերապիան կարող է օգտագործվել մի շարք հիվանդություն-

ների և հոգեհուզական ոլորտի սահմանային վիճակների (խախտումների), ինչպես նաև հենաշարժողական, նյարդային, իմունային, էնդոկրին, միզասեռական, շնչառական և մարսողական համակարգերի (ստամոքսի, աղիների, լյարդի ֆունկցիայի, ենթաստաստամոքսային գեղձի, լեղածորանի բորբոքումների) կանխարգելման և բուժման համար, ստեղծելով ներդաշնակություն:

Արտթերապիայի ամենատարածված մեթոդներից նկարչաթերապիայում կա ազատություն, թեմատիկա, բովանդակություն, քառս, գույներ: Արտթերապիայում խոսք չի գնում վարպետության ու տաղանդի մասին: Այստեղ գլխավորը գերագույն հաճույք ստանալն է նկարելու ընթացքից, երբ անգամ խզրզանքներն ապաքինող դեր ունեն: Նկարչությունն՝ անձի անգիտակցական «Ես»ի արտացոլումն է: Մարդն իր բացասական հոգեվիճակը տեղափոխում է թղթի վրա, իսկ հետո այդ նկարը ձևափոխում ծիծաղաշարժ բնույթի:

Դեպրեսիվ հոգեվիճակում գտնվելիս վերցրեք մի քանի վառ գույնի մատիտներ կամ կավիճներ և նկարեք այն, ինչը որ ձեզ ուրախություն կպատճառի [6]: Այս ընթացքում կարող եք հիշել ձեր կյանքում եղած բոլոր երջանիկ ու լուսավոր երևույթները, որոնք անչափ գրավել են Ձեզ և դուք իսկապես վայելել եք արձակությունները, տոնակատարությունները, հաջողությունները: Նկարեք արև, կանաչ խոտեր, կատու, որը տաքանում է արևի տակ: Այնուհետև այս նկարը կարող եք դնել շրջանակում և, նայելով դրան, «լիցքավորվեք» դժվարին պահերին:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Малькина-Пых И. Г., Психологическая помощь в кризисных ситуациях. М., 2005.
2. Березин Ф. Б., Психологическая и психофизиологическая адаптация человека. Л., 1988.
3. Вяткин Б. А., Лекции по психологии интегральной индивидуальности человека. Перм, 2000.
4. Петрушин В. И., Музыкальная психотерапия. Учебное пособие. М., «Владос», 2000.
5. Том Кенион, Планетарное созидание. 2007.
6. Ферс М. Грег, Тайный мир рисунка. СПб, «Деметра» 2003.

ՍԱՀՄԱՆԱՄԵՐԶ ԳՈՏՈՒ ԱԶԳԱԲՆԱԿՉՈՒԹՅԱՆ ՀԵՏՏՏՐԵՍԱՅԻՆ ՍՈՑԻԱԼ-ՎԵՐԱԿԱՆԳՆՈՂԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔՆԵՐԻ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒՄԸ

*Մատինյան Անահիտ
ՃԿՊԱ դասախոս*

Ամփոփում

Սահմանամերձ գոտում բնակվող մարդկանց հոգեբանական օգնության կազմակերպման հարցը խիստ արդիական է, քանի որ նրանք ավելի հաճախ են հայտնվում կրակահերթերի հետևանքով առաջացած վտանգների վախի ու խուճապի պայմաններում, պատանդ են վերցվում և այլն: Նման իրավիճակներում առաջանում են աններդաշնակություն և խախտվում է հոգեկան անդորրը, որն էլ խոցում է մարդկային գործունեության բոլոր ոլորտները՝ ֆիզիոլոգիական, միջանձնային և սոցիալական փոխհարաբերությունները: Այս մարդիկ կորցնում են իրենց հոգեկան և ֆիզիկական ամբողջականության զգացումը, սոցիալական կյանքում իրենց դերի նշանակությունը, հետաքրքրությունը հասարակական կյանքի նկատմամբ, դառնում են կասկածամիտ, ագրեսիվ:

Հատուկ տեսակի հոգեֆիզիկական վարժությունները, հոգեկան և ֆիզիկական հիգիենան կոփում են ոչ միայն վարքն ու կամքը, այլ տվյալ անձին ամբողջությամբ: Արդյունավետ հոգեբանական օգնությունը նպաստում է տուժածների վարքագծի հավասարակշռության վերականգնմանը: Անհրաժեշտ է հաշվի առնել, որ ծանր հոգեկան ցնցում ապրած անձի մոտ ավելի

արագ է վերականգնվում հոգեկան հավասարակշռությունը, եթե նա ընդգրկվում է որևէ ակտիվ խմբային աշխատանքի մեջ, քանի որ սկսում է դրսևորել ինքնավստահություն:

Բանալի բառեր. հետվնասվածքային սթրեսային սինդրոմ, մտավարժանքներ, վերականգնողական աշխատանքներ, ֆրուստրացիա, դեպրիվացիա, կոնֆլիկտ, դիսֆորիա, զառանցանք և պատրանք, անտարբերություն, ընդարմացում, շարժողական գրգռվածություն, ագրեսիա, վախ, հիստերիա, նյարդային դող, հուզական ցնցում, հոգեբանական վնասվածք, արտթերապիա:

ОРГАНИЗАЦИЯ ПОСТСТРЕССОВЫХ СОЦИАЛЬНО-РЕАБИЛИТАЦИОННЫХ РАБОТ ДЛЯ НАСЕЛЕНИЯ ПОГРАНИЧНОЙ ЗОНЫ

Матинян Анаит
Лектор ГАКУ МЧС РА

Резюме

Организация психологической поддержки людей, живущих в пограничной зоне является чрезвычайно актуальным вопросом, поскольку они вследствие возникновения артобстрела, наиболее часто, оказываются в условиях угрозы: страха и паники, попадают в плен и т.д. В подобных ситуациях возникает дисгармония и нарушается душевное спокойствие, которое пронизывает все сферы человеческой деятельности: физиологические, межличностные и социальные отношения. Эти люди теряют чувство своей психической и физической целостности, значение их роли в социальной жизни, интерес к общественной жизни, они становятся подозрительными и агрессивными.

Специальные типы психофизических упражнений, психическая и физическая гигиена закаливают не только поведение и волю, но и данного человека в целом. Эффективная психологическая помощь способствует восстановлению баланса поведения пострадавших. Необходимо принимать во внимание тот факт, что у человека, перенесшего тяжелое психическое потрясение быстрее восстанавливается душевное равновесие, если он вовлекается в активные групповые работы, поскольку начинает проявлять уверенность в себе.

Ключевые слова: фрустрация, депривация, дисфория, синдром посттравматического стресса, бред и галлюцинации, безразличие, оцепенение, двигательная раздражительность, агрессия, страх, истерия, нервная дрожь, эмоциональный шок, психологическая травма, арттерапия.

ORGANIZATION OF POST STRESS SOCIAL-REHABILITATIVE WORKS OF THE FRONTIER POPULATION

Matinyan Anahit
Lecturer of CMSA of the Emergency Situations of the RA

Summary

The provision of the psychological assistance to the frontier people is really an up-to-date issue, as these people are more exposed to the hazards of fear and panic caused by the gunfire and they are often taken hostages, etc. In suchlike situations the atmosphere of disharmony comes forth and the mental tranquility is being violated which affects all the spheres of human activity: physiological, interpersonal and social relationships. These people lose the sense of mental and physical integrity, the importance of their role in social life, interest in public life, they become suspicious, aggressive.

Special type of psychophysical exercises shapes not only the behavior and but the whole human being. The effective psychological assistance promotes the recovery of the behavior equilibrium of the victims. It is necessary to take into account that people who have undergone heavy mental shocks are apt to quicker recovery of the mental equilibrium if he or she is being involved in some active group work as he or she begins demonstrating self-confidence.

Keywords: Post-traumatic stress disorder, frustration, deprivation, dysphoria, raving and hallucination, apathy, stupor, motive irritability, aggression, fear, hysteria, nervous shudder, emotional shock, psychological injury.

**ՀԵՔԻԱԹԱԹԵՐԱՊԻԱՆ ՈՐՊԵՍ ԵՐԵԽԱՆԵՐԻ ՄՈՏ ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ
ԽՆԴԻՐՆԵՐԻ ՀԱՂԹԱՀԱՐՄԱՆ ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏ ՄԻՋՈՑ**

ՂԱԶԱՐՅԱՆ ԳԱՅԱՆԵ

ԵՊԲՀ բժշկական հոգեբանության ամբիոնի դոցենտ, հոգ. գիտ. թեկն.

ԳԱԼՍՅԱՆ ԱԼԻՆԱ

ԵՊՀ Անձի և մասնագիտական գործունեության հոգեբանության
ԳՀ լաբորատորիայի գիտաշխատող, Ընդհանուր հոգեբանության ամբիոնի դասախոս

ՄՈՒՐԱԳՅԱՆ ԵԼԵՆԱ

ԵՊՀ ԵՊՀ Անձի և մասնագիտական գործունեության հոգեբանության
ԳՀ լաբորատորիայի ավագ գիտաշխատող, կ.գ.թ.

Հեքիաթաթերապիան՝ որպես հոգեթերապիայի մեթոդ, հայտնի է մարդկությանը շատ վաղուց: Դեռ հին ժամանակներից մարդիկ որպես դաստիարակչական միջոց օգտագործել են հեքիաթը, ժողովրդական խնդիրների ասույթները, առասպելները, որոնք մատուցել և ամրացրել են բարոյական արժեքներն ու վարքականոնները: Հեքիաթն իր մեջ ընդգրկում է ժողովրդի մշակույթը, աշխարհայացքը, բարոյական նորմերը: Այս մեթոդի առավելությունն այն է, որ հեքիաթի իմաստը հասկացվում է միաժամանակ երկու մակարդակում՝ գիտակցության և ենթագիտակցության: Այս մեթոդը օգտակար է հոգեբանական այնպիսի խնդիրների հետ աշխատանքում, ինչպիսիք են [1].

- վախերի հետ աշխատանք,
- սեփական անձի հանդեպ բացասական վերաբերմունքը,
- ագրեսիայի անկառավարելի բռնկումները,
- միայնակության զգացողությունը,
- սեփական զգացմունքները չգիտակցելը,
- սեփական կյանքի իմաստավորման, արժեքների հիերարխիկ համակարգի կառուցման դժվարությունը,
- հակասությունները «ծնող – երեխա» փոխհարաբերություններում, պատանեկան տարիքի դժվարությունները, մշտական բողոքները, որոնք կարծես թե անլուծելի են մեծերի համար,

- անպատասխանատվությունը, մանկամտությունը և թուլականությունը:

Առաջարկվում է հեքիաթն օգտագործել խորհրդատվության տարբեր փուլերում. օրինակ, փոխհարաբերությունների հաստատման փուլում էմպատիկ մթնոլորտի ձևավորման նպատակով: Հեքիաթը կարող է առաջարկվել նաև սկզբնական հարցման փուլում, երբ այցելուն դժվարանում է ձևավորել խնդիրը, վերբալիզացնել այն: Պատանեկան տարիքում դա կարող է պայմանավորված լինել նրանով, որ թույլ են ձևավորված պատկերացումները սեփական անձի մասին, չկան հոգեբանական գիտելիքներ և մարդու մասին պատկերացումները սահմանափակվում են տարբեր առասպելների, հորոսկոպների ազդեցության շրջանակներում: Դա նաև կարող է պայմանավորված լինել ամաչկոտությամբ: Հետևաբար՝ պետք է հիշել, որ պատանու համար հոգեբանի հետ շփման մեջ

մտնելը ոչ թե գիտակցված որոշում է, այլ հուզական խթան: Հոգեբանական խնդրի կողմնորոշման փուլում հոգեբանը կարող է առաջարկել մի քանի հեքիաթ, հատկապես այնպիսիները, որոնք ունեն պրոյեկտիվ բնույթ: Աշխատանքի ընթացքում, հաճախ վերջին փուլում, արդյունավետ է այցելուին առաջարկել սեփական հեքիաթ հորինել, քանի որ դրանում շատ մեծ հոգեթերապևտիկ հնարավորություններ կան:

Պատահում է, որ խնդրից կախված, խորհրդատվության ընթացքում հոգեբանի հետ միասին բանավոր հեքիաթ է հորինվում, և այցելուն հնարավորություն է ունենում ծանոթանալու դժվար իրավիճակը հաղթահարող հեքիաթային հերոսի հետ: Սրանով բացվում են հոգեբանական խնդրի լուծման նոր հնարավորություններ: Հեքիաթային բովանդակությունը օգնում է այցելուին փոխարկել իր դժգոհությունները, անհամաձայնությունները և ներքին հակասությունները, դառնալ ակտիվ մասնակից տարբեր փոխհարաբերություններում:

Հեքիաթաթերապիայի կիրառությունը չունի տարիքային սահմանափակումներ, թերևս կարելի է առանձնացնել միայն ստորին սահմանը, որը սկսվում է չափահասությունից: Սակայն թերապիայի այս մեթոդն ավելի հաճախ օգտագործվում է երեխաների հետ աշխատանքում, և նրա հիմնական առավելությունները երևում են հենց այդ տեսանկյունից: Երեխան ընկալում է հեքիաթային իրադարձությունները որպես իրականություն: Տարիքային հոգեբանության հետազոտությունները հանգեցնում են այն համոզմունքին, որ կախարդական հեքիաթի զարգացման փուլերը ամուր կապված են մարդու որպես անձ, կայանալու հետ:

Ներկայում լայն տարածում ունի հեքիաթի այն տիպաբանությունը, որն առաջարկվել է Տ.Դ. Զինկևիչ-Եվստիգնենայի կողմից: Հեքիաթաթերապիայի ընթացքում կիրառվում են հոգեթերապևտիկ, դիդակտիկ և մեդիտատիվ տեսակները [3]: Զինկևիչ-Եվստիգնենայի կողմից առաջարկվել է հեքիաթաթերապիայի համալիր մեթոդը, որը թույլ է տալիս կազմել ինչպես հեքիաթաթերապիայի հավաքագրող և նախաձեռնող դասընթաց, այնպես էլ աշխատանք հեքիաթի հետ՝ մի քանի դասընթացների սահմաններում. **դիդակտիկ** դասընթացներ, որոնք ունեն մանկավարժական տարբեր ուղղություններ, ուսուցում, վերականգնողական աշխատանքներ, գործնական աշխատանքներ կրթության առանձնահատուկ պայմանների կարիք ունեցող երեխաների հետ, **գաղափարային** դասընթացներ, որոնք հասցեագրված են «նորմայում գտնվող» երեխաների ստեղծարարության և հարմարման հմտությունների ձևավորման և զարգացման համար, **շտկոդ** դասընթացներ, որոնք ուղղված են վարքի դեստրուկտիվ ձևերն ու հուզական խանգարումները ուղղելուն, **հոգեթերապևտիկ** դասընթացներ, որոնք կարող են նպաստել են ճգնաժամային իրավիճակներում գտնվող պատանիների, այցելուների հետ վերականգնողական աշխատանքների արդյունավետությանը [4]:

Հոգեշտկոդական հեքիաթների ստեղծման ընթացքում պետք է հաշվի առնել երեխայի անցանկալի վարքի հիմնական հոգեբանական պատճառները, մասնավորապես.

1. սեփական անձի հանդեպ ուշադրություն գրավելու ցանկություն,
2. մեծերին, հասակակիցներին, իրավիճակները իշխելու ցանկություն,
3. ինչ-որ բանի համար մեծին վրեժխնդիր լինելու ցանկություն,
4. անհաջողություններից խուսափելու ցանկություն, վախի, տագնապի զգացում,
5. չափի զգացման բացակայություն, այդ հատկության չձևավորված լինելը:

Այսպիսով, հոգեշտկոդական հեքիաթները ընդլայնում են վարքի մոդելների շրջանակները և հուշում բարդ իրավիճակների լուծման այլընտրանքներ:

Այս աշխատանքում մենք ներկայացնում ենք հեքիաթաթերապիայի կիրառումը հոգեբանական այնպիսի խնդիրների շտկման մեջ, ինչպիսիք ենք մանկական վախերը: Հետազոտությունը անցկացվել է նախադպրոցական և կրտսեր դպրոցական տարիքի երեխաների հետ: Հետազոտության մեթոդներն են հանդիսացել՝ «Տնակներ» անձնային փոխհարաբերությունների, սոցիալական էմոցիաների և արժեքային կողմնորոշումների պրոյեկտիվ թեստ (Օ.Ա.Օրեխովայի) և «Զգացմունքների կախարդական աշխարհ» մեթոդիկա (Տ.Դ.Զինկևիչ-Եվստիգնենա): Այս մեթոդիկայի նպատակն է ուսումնասիրել երեխաների հոգեհուզական վիճակը. Երեխային տրվում է ութ գույնի մատիտներ (կարմիր, դեղին, կապույտ, կանաչ, մանուշակագույն, շագանակագույն, մոխրագույն և սև) և մեթոդիկայի բլանկը (այն նախատեսված 5-ից 13 տարեկանների համար): Արդյունքների մշակման ժամանակ անհրաժեշտ է հաշվի առնել հետևյալը [2]. 1.Արդյոք ք բոլոր գույներն են օգտագործվել: 2. Գույների ընտրության համապատասխանությունը տնակները ներկելիս (օրինակ՝ ուրախությունը կարող է ընտրված լինել սև գույնի...): Եթե ընտրված գույնը աղեկվատ չէ, այն կարող է ունենալ հոգեախտորոշիչ նշանակություն: 3. Ինչպես է կատարվել գույների բաշխումը հեքիաթային երկրի քարտեզի՝ մարդու ուրվագծի ներսում:

Հետազոտությունը անցկացվել է երեք փուլով՝ առաջին փուլում ընտրված մեթոդների միջոցով հետազոտվել է երեխաների հոգեբանական վիճակը, երկրորդ փուլում անցկացվել է հեքիաթաթերապևտիկ աշխատանք՝ ուղղված խնդրի հաղթահարմանը, երրորդ փուլում – ռեթեստավորում՝ պարզելու համար կատարված աշխատանքի արդյունավետության աստիճանը:

Հետազոտության արդյունքում ստացել ենք հետևյալը՝ երեխաների մոտ, որոնք ունեն վախեր գույների ընտրությունը ոչ աղեկվատ էր, 45%-ով բարձր, քան ստուգիչ խմբում: Այսինքն՝ այս երեխաների հոգեհուզական վիճակի մակարդակը ցածր է: Բացի այդ, երեխաների միայն 67% է ամբողջությամբ ներկել մարդու ուրվագիծը, 27% ներկել է մասամբ: Նրանցից 40% վիճակորանքը «բնակեցրել են» կոնքազդրային հատվածում: Մնացած 33%-ից 13%-ը կոնքազդրային հատվածն ընդհանրապես չի ներկել, 53% մոտ գերակշռում է մեղավորության զգացումը:

«Տնակներ» մեթոդիկայի միջոցով պարզ դարձավ, որ եթե հեքիաթաթերապիայից առաջ երեխաների 22.8% բացասական վերաբերմունք ուներ գործունեության այս կամ այն տեսակների նկատմամբ, որը երևում էր նրանց ընտրած գույներից, ապա հեքիաթաթերապիայից հետո այն պահպանվեց միայն 9.5%-ի մոտ: Հեքիաթաթերապիայից հետո երեխաների մոտ մեծացել է հետաքրքրությունը, նվազել է բացասական վերաբերմունքը:

Հեքիաթաթերապևտիկ շտկողական աշխատանք կատարելուց հետո երեխաների մոտ նկատվել են դրական արդյունքներ: Ռեթեստում երեխաներից ոչ ոք առաջին տեղի համար չի կիրառել շագանակագույն, մոխրագույն և սև գույները: Եթե հեքիաթաթերապիայից առաջ կապույտ (1) և դեղին (4) գույները միայն 6.6%-ն է նախընտրել, ապա հեքիաթաթերապիայից հետո կապույտը (1)՝ որպես առաջնային գույն, նախընտրել է երեխաների 26.6%-ը, իսկ դեղինը (4)՝ 20%-ը: Սա ևս մեկ անգամ փաստում է, որ հեքիաթաթերապիայից հետո երեխաների մոտ նկատվում են դրական փոփոխություններ:

Ամփոփելով աշխատանքը՝ կարող ենք ասել, որ հեքիաթաթերապիան հանդիսանում է արդյունավետ մեթոդ երեխաների հոգեհուզական վիճակը կարգավորելու ճանապարհին, սեփական հույզերը գիտակցելու և կառավարելու ունակության ձևավորման ուղղությամբ: Երեխան չի սիրում, երբ իրեն խրատում, սովորեցնում են, ինչը հեքիաթը

ուղիղ ձևով չի մատուցում: Հեքիաթն առաջարկում է կերպարներ, հերոսներ, որոնցով երեխան ապրում է և բավականություն ստանում, իր համար աննկատ փեշով յուրացնելով կյանքի մասին կարևորագույն ինֆորմացիան:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Ղազարյան Գ. Հ., Գալստյան Ա. Ս., Հեքիաթը որպես երեխայի ինքնագիտակցման զարգացման միջոց, Գիտական հոդվածների ժողովածու (նվիրված հոգեբանական բաժնի 10 ամյակին), Եր., 2003, էջ 90-95:
2. Варданян К. К., Казарян Г. А., Айтапетян А. К., Нариманян Н. З., Исследование психо-эмоционального состояния больных методом цветовой диагностики. Схидноевропейский журнал общественного здоровья, Научно-практический журнал, N1(13), 2011, Киев, с. 51-57.
3. Зинкевич-Евстигнеева Т. Д., Путь к волшебству. Теория и практика сказкотерапии. СПб., 1998.
4. Зинкевич-Евстигнеева Т. Д., Основы сказкотерапии. СПб., “Речь”, 2006.

ՀԵՔԻԱԹԱԹԵՐԱՊԻԱՆ ՈՐՊԵՍ ԵՐԵՒԱՆԵՐԻ ՄՈՏ ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԻ
ՀԱՂԹԱՀԱՐՄԱՆ ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏ ՄԻՋՈՑ

Ղազարյան Գայանե

ԵՊԲՀ բժշկական հոգեբանության ամբիոնի դոցենտ, հոգ. գիտ. թեկն.

Գալստյան Ալինա

*ԵՊՀ Անձի և մասնագիտական գործունեության հոգեբանության
ԳՀ լաբորատորիայի գիտաշխատող, ընդհանուր հոգ. ամբիոնի դասախոս*

Մուրադյան Ելենա

*ԵՊՀ ԵՊՀ Անձի և մասնագիտական գործունեության հոգեբանության
ԳՀ լաբորատորիայի ավագ գիտաշխատող, կ.գ.թ.*

Ամփոփում

Հեքիաթաթերապիան, որպես հոգեթերապիայի մեթոդ, հայտնի է մարդկությանը շատ վաղուց, դեռ հին ժամանակներից մարդիկ որպես դաստիարակչական միջոց օգտագործել են հեքիաթը, ասույթները, առասպելները, որոնք մատուցել և ամրացրել են բարոյական արժեքներն ու վարքականոնները: Այս մեթոդի առավելությունը կայանում է նրանում, որ այն ունի դրական ավարտ, չունի տարիքային սահմանափակումներ և հեքիաթի իմաստը հասկացվում է միաժամանակ երկու մակարդակում՝ գիտակցության և ենթագիտակցության: Այս հոդվածում ներկայացրել ենք հեքիաթաթերապիայի արդյունավետությունը երեխաներին մոտ վախերի հաղթահարման ժամանակ:

Բանալի բառեր. հեքիաթաթերապիա, հոգեբանական խնդիրներ, գունային ընտրություն, հույզեր, արդյունավետ մեթոդ:

СКАЗКАТЕРАПИЯ КАК ЭФФЕКТИВНЫЙ МЕТОД ПРЕОДОЛЕНИЯ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ПРОБЛЕМ У ДЕТЕЙ

Казарян Гаяне

ЕГМУ, доцент кафедры медицинской психологии, канд. псих. наук

Галстян Алина

ЕГУ научный работник ПЛ «Личности и профессиональной деятельности», преподаватель кафедры общей психологии

Мурадян Елена

ЕГУ старший научный работник ПЛ «Личности и профессиональной деятельности», к.б.н.

Резюме

Сказкотерапия – это метод лечения сказками, это совместное с клиентом открытие тех знаний, которые живут в душе и являются в данный момент психотерапевтическими. Метод сказкотерапии связан с воздействием на ценностную структуру личности и актуализацией созидательных возможностей человека. Сказка имеет хороший конец, где добро побеждает зло, что способствует формированию веры в справедливость и выработке позитивной жизненной позиции; мудрость сказки заключается в том, чтобы на примере главного героя было понятно, что достигнутая цель, результат – еще не конец пути, а только указание на то, что мы движемся в правильном направлении. В данной статье показана эффективность преодоления детских страхов с помощью сказкотерапии.

Ключевые слова: сказкотерапия, психологические проблемы, цветовой выбор, эмоции, эффективный метод.

FAIRYTALE THERAPY AS AN EFFECTIVE METHOD OF OVERCOMING OF PSYCHOLOGICAL PROBLEMS IN CHILDREN

Ghazaryan Gayane

YSMU, Medical Psychology Department, associate professor, Doctor of psychology

Galstyan Alina

YSU, PL of Personality and professional activities, researcher, lecturer in the Department of General Psychology

Muradyan Yelena

PL of Personality and Professional Activities, Senior Researcher, Doctor of biology

Summary

Fairytale therapy is a method of treatment by fairy tales. It is a discovery of knowledge, achieved together with the client, that lives in the soul and is currently considered to be a psychotherapy. Method of fairytale therapy is associated with the impact on the structure of person's value and the actualization of the creative abilities of a man. Fairy tale has a good ending, where good triumphs over evil, which contributes to a belief in justice and the development of positive life position. Wisdom of a tale is in showing through the example of a hero that the achieved goal, the result is not the end of the path, but only an indication that we are moving in the right direction. This article describes the efficiency of overcoming childhood fears with the help of fairytale therapy.

Keywords: fairytale therapy, psychological problem, color choices, emotions, effective method.

ԱԼԱՎԵՐԴՅԱՆ ՀԵՐՄԻՆԵ

Գորիսի պետական համալսարան

ԲԱՂԴԱԳՅՈՒԼՅԱՆ ՆԵԼԼԻԻ

Գորիսի պետական համալսարան

Սոցիալ-տնտեսական, մշակութային, գիտական, քաղաքական, կրոնական զարգացումների հետ փոփոխվում են նաև կրթության գործառնությունները, նպատակները, խնդիրները, կառուցվածքը, բովանդակությունը: Փոխվում են նաև դպրոցի՝ որպես կրթության հիմնական օղակներից մեկի նկատմամբ հասարակության պահանջները: Դպրոցն է օգնում մարդուն հարմարվելու հասարակական կյանքի տարբեր մակարդակներում, ստանձնելու որոշակի սոցիալական դերեր: Վերոնշյալները կարևորենք հատկապես ՀՀ սահմանամերձ շրջանների համար: Հատուկ ուշադրություն պետք է ցուցաբերել սահմանամերձ համայնքների հանդեպ, որտեղ բնակչությունը առավել քան կարիք ունի պետության կողմից իրականացվող ազգային-կրոնական, սոցիալական-տնտեսական, ռազմաքաղաքական աջակցության: Անհրաժեշտ է մշակել սոցիալ-մշակութային, կրթական ծրագրեր՝ գիտակցելով, որ սահմանների և զինվորի թիկունքի ամրությունը գերազանցապես կախված է այդ տարածքների ազգաբնակչության բարձր ազգային և հոգևոր ինքնագիտակցությունից:

Սոցիալական մանկավարժի գործառնությունները դպրոցում բազմազան են, և միշտ չէ, որ հստակեցված են նրա գործունեության ոլորտները:

Այսօրվա սոցիալ-տնտեսական անբարենպաստ պայմաններում ընտանիքում ծնողներն իրենց հիմնական ուժերն ու ժամանակը ծախսում են ավելի շատ նյութականի ապահովման, բայց ոչ երեխաների հոգևոր զարգացման և անձի ձևավորման վրա: Դպրոցը կարող է սոցիալ-մանկավարժական ծառայության միջոցով օգնել մեր ընտանիքներին:

Մեր կարծիքով՝ դպրոցում, հատկապես սահմանամերձ շրջաններում, սոցիալ-մանկավարժական ծառայության նպատակներից է օգնել երեխային հեշտ սոցիալականացվելու, հարմարվելու հասարակության անընդհատ փոփոխվող պահանջներին, յուրացնելու տվյալ ազգի մեջ ընդունված ազգային արժեքները, ավանդույթները, սովորույթները, կրոնը:

Սահմանամերձ տարածքների բնակչության համար մեծ վտանգ է ներկայացնում զանազան աղանդավորական խմբերի ազգադավ ազդեցությունը: Վերոնշյալ խնդրի լուծման ուղի կարող է հանդիսանալ սոցիալ-մանկավարժի համագործակցված աշխատանքը, որին մեծապես նպաստում է վերջին տարիներին կրթության բովանդակությունն ինտեգրված «Հայոց եկեղեցու պատմություն» առարկան, որի նպատակներից են.

- սովորողներին ծանոթացնել քրիստոնեական հոգևոր, բարոյական, արժեքային համակարգի հիմունքներին՝ նրանց մեջ դաստիարակելով բարություն, ըկերասիրություն, հավատարմություն, հարգանք ծնողների նկատմամբ,

- աջակցել կարևորելու հոգևոր-ազգային կառույցի դերը հայոց պատմության մեջ,
- իմանալ և հարգել սեփական ավանդույթները, տոները,
- ձևավորելու աշխարհայացքային պատկերացումներ, ընդլայնելու մտահորիզոնը,

• ձևավորելու հայրենիքի, պետության և հասարակության առջև պարտքի գիտակցություն, սեփական արարքների նկատմամբ պատասխանատու կեցվածք:

Բացի այդ, սոցիալական անբարենպաստ պայմանների պատճառով մեծանում է արտագաղթը սահմանամերձ տարածքներից: Սոցիալական մանկավարժի նպատակներից մեկը պետք է լինի կանխարգելիչ սոցիալ-մանկավարժական ծրագրերի մշակումը և իրականացումը:

Ինչպես հասարակական գիտակցության ամեն մի ձև, կրոնը ևս ստեղծում է սոցիալական նորմերի և արժեքների համակարգ: Կրոնի յուրահատկությունն այն է, որ գերբնականը հայտարարում է բարձրարժեք, ապահովում է գերբնականի նկատմամբ հավատի պահպանումն ու արժեվորումը: Որոշակի պատմական պայմաններում կրոնը կարգավորող գործառույթ է կատարում նաև ամբողջ հասարակության նկատմամբ՝ ամրապնդելով գոյություն ունեցող սոցիալական համակարգը:

«Այսօր էլ եկեղեցին կարող է կատարել դաստիարակչական մեծ առաքելություն:

Գիտական աշխարհայացքը, լինելով մեծագույն արժեք, սակայն հավատի առաջ նահանջում է այն դեպքում, երբ գործ ունի չկրթված և ոչ խորագետ հասարակության հետ: Գիտական գաղափարները հաճախ անմատչելի են ժողովրդի լայն զանգվածներին: Գիտության ճանապարհը դժվար է: Ճշմարտությունն ապացուցելը պահանջում է երկար ժամանակ, և միշտ չէ, որ հաջողություն է բերում: Իսկ Հավատի ճանապարհը կարճ է, անցնելով զգացմունքների միջով՝ հավատը Աստծու անունով անմիջապես հնազանդեցնում է մարդուն և կարող է անմիջապես ընդունել տալ բարոյական արժեքները՝ առանց տրամաբանական ապացուցման և գիտական ընդհանրացման: Եկեղեցին իր արարողություններով, իր արվեստի հրաշք տաճարներով խորն է ներգործում նաև գիտականորեն հիանալի պատրաստված մտավորականների հոգեկանի վրա: Եկեղեցական արարողությունները ունեն հսկա յակն դաստիարակչական նշանակություն» [5, էջ 124]:

Կրոնը հասարակական կյանքում կատարում է մի շարք գործառույթներ՝ լրացնող, աշխարհայացքային, կարգավորող, միավորող և այլն: Կրոնի գլխավոր գործառույթը փոխհատուցողականն է: Այն կատարել և կատարում է փոխհատուցող դեր ինչպես անհատ մարդու, այնպես էլ սոցիալական կյանքում: Կարևոր նշանակություն ունի կրոնի միավորող գործառույթը: Յուրաքանչյուր կրոն ոչ միայն ապահովում է հավատացյալների կապը գերբնականի հետ, այլև դրա միջոցով հասնում հավատացյալների, սոցիալական խմբերի, ազգի միավորմանն ու համախմբմանը: Կրոնը հասարակությունը համախմբելու, նրա ամբողջականությունը ապահովելու ունակություն ունի: Մեր կարծիքով, հասարակության և անհատի սոցիալականացումն էլ միտված է ազգի, պետության, հասարակության միասնականացմանը:

Կրոնի և կրոնական կազմակերպությունների սոցիալական գործառույթները չպետք է նույնացնել: Եկեղեցին կատարել և կատարում է նաև ոչ կրոնական գործառույթներ՝ մասնավորապես քաղաքական, իրավական, տնտեսական:

Կրոնի սոցիալական գործառույթները կարելի է ուսումնասիրել ինչպես հասարակության մակարդակով, այնպես էլ կրոնական խմբի և անձի մակարդակով: Դարեր շարունակ կրոնական հարցը սերտորեն կապված է եղել ազգային հարցի հետ: Կրոնական ընդհանրությունը հաճախ հանդես է եկել և հանդես է գալիս որպես ազգային ընդհանրության հատուկ ձև. նման պայմաններում կրոնական համայնքից հեռանալը դիտվում է որպես հրաժարում ազգությունից:

Որոշ մարդկանց համար կրոնական համայնքները ծառայում են որպես նրանց ճանաչողական, բարոյական, գեղագիտական պահանջմունքները բավարարելու միջոց: Այստեղից հետևում է, որ կրոնական խմբի գործառույթները նրա անդամների կյանքում չեն սահմանափակվում կրոնական պահանջմունքները բավարարելու շրջանակներում, այլ դրանք կապված են մարդկանց սոցիալական և հոգևոր պահանջմունքների բավարարման հետ: «Բարոյական բոլոր նորմերի հիմքը մարդու վարքն է, նրա վերաբերմունքն է շրջապատի նկատմամբ և տրամագծորեն հակառակը՝ շրջապատի վերաբերմունքը անհատի կատարած գործի նկատմամբ: Բոլոր ժամանակներում, բոլոր տեսակի մարդկային խմբավորումներում հավանության ու բարձր գնահատականի են արժանացել մարդկային այնպիսի հատկանիշներ, ինչպիսիք են քաջությունը, ազնվությունը, ճշմարտասիրությունը, վեհանձնությունը, մաքրասիրությունը, ընկերասիրությունը, ուրիշներին օգտակար լինելու ձգտումը և այլն: Թե՛ հասարակական, թե՛ կրոնական բարոյական նորմերը հենց սրանք են, այսինքն՝ այն ամենը, ինչ ընդունվել ու հարգանքի է արժանացել մեծամասնության կողմից» [4, էջ 35]:

Այսինքն, այն բոլոր անձնային որակները, որոնք, ըստ էության, անհրաժեշտ են անհատի հաջող սոցիալականացման համար: Կրոնական և բարոյական նորմերը հիմք են հանդիսանում հասարակության մեջ ընդունված սոցիալական նորմերի՝ սոցիալականացման համար:

Կրոնի կարևոր գործառույթներից է աշխարհայացքայինը, որը կապված է մարդկային կյանքի կրոնական հիմնավորման բացատրության հետ: Ելնելով կրոնական հավատից, դոգմաներից, պատկերացումներից՝ յուրաքանչյուր հավատացյալ ստեղծում է իր աշխարհայացքը կամ, այլ կերպ ասած, աշխարհի, մարդկային կյանքի հոգևոր արժեքների ըմբռնմանը տալիս է կրոնական ուղղվածություն: «Մենք գտնում ենք, որ գիտության տվյալների վրա հիմնվող կրոնական դաստիարակությունը պետք է ամենահաստատուն և ամենաանմիջական ձևով կապված լինի սովորողների հետաքրքրությունների, պահանջմունքների և առօրյա հոգսերի հետ, նրանց կյանքի և գործունեության, անձնական փորձի, հոգեբանության ու բարոյականության առանձնահատկությունների հետ, որոնք պետք է դառնան 21-րդ դար մուտք գործած մարդու, նրա գիտական աշխարհայացքի ձևավորման գործընթացի անքակտելի մասը: Անհրաժեշտ է սովորողներին փոխանցել ամենաբազմազան նյութեր կրոնական դաստիարակության վերաբերյալ, նրանց ծանոթացնել կյանքի ամենատարբեր ասպարեզներից բերած փաստերին, արթնացնել նրանց հետաքրքրությունը, ցույց տալ, թե ուսուցման գործընթացում ինչպես պետք է իրականացնել սովորողների կրոնական դաստիարակությունը» [3, էջ 47]:

Մեր կարծիքով, կրոնը ուղղակիորեն նպաստում է մարդու մեջ դրական արժեքների, արժեհամակարգի ձևավորմանը, այսինքն՝ նրա նորմալ սոցիալականացմանը: Ավելին, կրոնից հրաժարվելը և զանազան աղանդներին հարելը կարող է բերել անձի դեգրադացիային և ասոցիալականացմանը: «Սովորաբար ովքեր են նման կրոնամոլության, այսպես կոչված, «գոհեր» դառնում: Թեկուզ գիտական, հոգեբանական ուսումնասիրություններ չկան այդ մասին, սակայն ըստ տիրող կարծիքների իրենց նորմալ հունից շեղվում են այն մարդիկ, որոնք կյանքի հստակ նպատակներ չունեն, խուսափում են սոցիալական պայքարից, որոնք հոգեբանորեն ընկալունակ են բացասական ազդեցությունների նկատմամբ իրենց տպավորվող, թուլական ու անկայուն բնավորության պատճառով: Կամ թե որոշ դեպքերում և նրանք, ովքեր չեն կարողանում գտնել իրենց հե-

տաքքրասիրությունները, բավարարել իրենց պահանջմունքները, ի օգուտ ծառայեցնել իրենց էներգիան, ակտիվությունը, գիտելիքները, ժամանցը և այլն» [2, էջ 47]:

Դարեր շարունակ կրոնի ծագման հիմնահարցը եղել և մնում է ամենաշատ հետաքրքրող և հուզող հարցերից մեկը փիլիսոփաների, հնագետների, ազգագրագետների, պատմաբանների, սոցիոլոգների և ուրիշ այլ հետազոտողների համար: Կրոնի գիտական ուսումնասիրությունը դարավոր պատմություն ունի: Կրոնի առաջացման վերաբերյալ ստեղծվել են բազմաթիվ կարծիքներ, վարկածներ, տեսություններ: Այդ մասին խորհել են դեռևս Հին Հունաստանի և Հռոմի մտածողները: Հույն մտածող Դեմոկրիտը պնդում էր, որ մարդիկ իրենք են ստեղծել իրենց աստվածներին: Հին հռոմեական փիլիսոփայության աչքի ընկնող ներկայացուցիչ Լուկրեցիուսը գտնում էր, որ ոչինչ չի ծնվում ոչնչից: Ամեն ինչ պետք է բխեցնել բնական պատճառներից՝ չենթադրելով ոչինչ գերբնական:

Կրոնական գիտակցությունը կարելի է բնորոշել որպես իրականության միջնորդավորված արտացոլում: Բնարկե, ամեն մի միջնորդավորված արտացոլում կրոնական չէ, քանի որ գիտական մեծ հայտնագործություններից, գյուտերից շատերը ևս երևակայության ծնունդ են եղել:

«Աստծո կամքով է, թե ոչ, դժվար է փաստելը, բայց մարդու բնությունը այնպիսին է, որ անպայմանորեն պետք է դավանի, հավատա, երկրպագի, պաշտի ինչ-որ բան, իր հավատով կարգավորի իր միտքն ու վարքը: Բոլորովին պարտադիր չէ, որ մարդու հավատի առարկան անպայման լինի Աստվածը, եկեղեցին, ինչ-որ սրբավայր: Այդ առարկան կարող է լինել լավ մանկավարժը, մայրը, երկրի առաջնորդը, քաղաքական գործիչը, հանցավոր կլանի ղեկավարը: Մարդը նրանց հավատում է և նրանց վերագրում աստվածային հատկանիշներ, աստվածացնում նրանց խոսքը, վարքը, գործը, որոնք նրա մտքի ու գործունեության կարգավորիչներն են դառնում: Կործանված պետք է համարել այն մարդուն, որն արդեն ոչնչի և ոչ մեկի չի հավատում: Նա հոգեբանորեն մահացած է, ամբողջովին դեգրադացված, հետևաբար՝ սոցիալապես շատ վտանգավոր, որովհետև կորցնելու այլևս ոչինչ չունի: Կյանքը նրա համար իմաստազրկվում է, քանի որ չգիտի, թե ում և ինչի համար է ապրում» [1, էջ 49]:

Կրոնը չի կարող գոյություն ունենալ մարդկային հասարակության պատմությունից և այդ նույն հասարակության զարգացումից, ասել է թե սոցիալականացումից դուրս: Կրոնի զարգացումը, վերջին հաշվով, որոշվում է հասարակության զարգացումով: Կրոնը ծագում ու որոշակի համակարգ է դառնում հասարակական կյանքի պայմանների ազդեցության ներքո:

Մահմանամերձ բնակավայրերում ազգային-կրոնական ինքնագիտակցության բարձրացման, կրոնական ներդաշնակ դաստիարակության ուղի կարող են հանդիսանալ սոցիալ-մանկավարժական տեխնոլոգիաները՝ կապված արժեքային համակարգի առանձնահատկությունների որոշման, արժեքային կոդմնորոշման բացահայտման և արժեքային դիրքորոշման հետ:

Սոցիալական մանկավարժության մեթոդական համակարգն ուղղված է անձի ինքնակատարելագործմանը, ինքնադաստիարակմանը և ինքնագնահատմանը: Այստեղ սահմանամերձ բնակավայրերի բնակչության աշխարհայացքի ընդլայնման ուղղությամբ մեծ գործ ունի անելու սոցիալ-մանկավարժը:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Արզումանյան Ս. Ջ., Եհովայի ինքնակոչ վկաների էթնոգրաֆիկ առաքելությունը, «Հոգեբանությունը և կյանքը», Եր., «Զանգակ-97», թիվ 1, 2001, էջ 49:
2. Արզումանյան Ս. Ջ., Կրոնական աղանդը որպես մարդու բարոյական և հոգեբանական անկման պատճառ, «Հոգեբանությունը և կյանք», Եր., «Զանգակ-97», թիվ 2, 2000, էջ 47:
3. Բաբայան Գ., Նորովի մոտեցում կրոնական դաստիարակությանը, «Մանկավարժական միտք», թիվ 1-2, 2004, էջ 47:
4. Թոսունյան Մ. Ս., Կրոնական հավատալիքներ և բարոյական նորմեր, «Մանկավարժական միտք», թիվ 1, 2002, էջ 35
5. Ղույումյան Գ. Ե., Մանկավարժություն, Գիրք 2-րդ, Եր., «Զանգակ-97», 2005, էջ 124:

ԿՐՈՆԻ ԵՎ ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆԱՑՄԱՆ ՄԻ ՔԱՆԻ ՀԱՐՑԵՐ

Ալավերդյան Հերմինե

Բադդաղյան Նելլի

Ամփոփում

Ինչպես հասարակական գիտակցության ամեն մի ձև, կրոնը ևս ստեղծում է սոցիալական նորմերի և արժեքների համակարգ: Կրոնը հասարակական կյանքում կատարում է մի շարք գործառնություններ՝ լրացնող, աշխարհայացքային, կարգավորող, միավորող և այլն: Կրոնի սոցիալական գործառնությունները կարելի է ուսումնասիրել ինչպես հասարակության մակարդակով, այնպես էլ կրոնական խմբի և անձի մակարդակով:

Մեր կարծիքով՝ կրոնն ուղղակիորեն նպաստում է մարդու մեջ դրական արժեքների, արժեհամակարգի ձևավորմանը, այսինքն՝ նրա նորմալ սոցիալականացմանը: Ավելին, կրոնից հրաժարվելը և զանազան աղանդներին հարելը բերում է անձի դեգրադացիային և ասոցիալականացմանը: Կրոնը չի կարող գոյություն ունենալ մարդակային հասարակության պատմությունից և այդ նույն հասարակության զարգացումից, ասել է թե սոցիալականացումից դուրս: Կրոնի զարգացումը, վերջին հաշվով, որոշվում է հասարակության զարգացումով: Կրոնը ծագում և որոշակի համակարգ է դառնում հասարակական կյանքի պայմանների ազդեցության ներքո:

Աշխարհում տեղի ունեցող երևույթների գիտական բացատրությունը ինտենսիվացնում ու խորացնում է մարդկանց կողմից այն գործընթացների ճանաչողությունը, որոնք առաջ ընկալվում էին որպես գերբնականի դրսևորում:

Բանալի բաներ. սոցիալականացում, կրոն, հոգևոր դաստիարակություն, սոցիալ-մանկավարժական ծառայություն, սոցիալական մանկավարժ, սահմանամերձ քնակչություն:

НЕСКОЛЬКО ВОПРОСОВ О РЕЛИГИИ И СОЦИАЛИЗАЦИИ

Алавердян Ермине

Бахдагулян Нелли

Резюме

Как каждая форма общественного сознания религия тоже создает систему социальных норм и ценностей. Религия в общественной жизни выполняет ряд функций: дополняющую, мировоз-

зренческую, упорядочивающую, объединяющую и так далее. Социальные функции религии можно изучить как на социальном уровне, так и на уровне религиозной группы и личности.

По нашему мнению религия непосредственно содействует оформлению положительных ценностей, системы ценностей в человеке, то есть его нормальной социализации. Более того, отказ от религии и просоединение к различным сек там может привести к деградации личности. Религия не может существовать вне истории человеческой общественности и вне социализации. Развитие религии в конечном итоге определяется общественным развитием. Религия возникает и становится определенной системой под воздействием условий общественной жизни.

Научное объяснение имеющихся в мире явлений делает интенсивнее и углубляет те процессы познания со стороны людей, которые ранее воспринимались как проявление сверхестественного в окружающем мире.

Ключевые слова. социализация, религия, духовное воспитание, социально-педагогическая служба, социальный педагог, приграничное население.

SEVERAL ISSUES RELATED TO RELIGION AND SOCIALIZATION

Alaverdyan Hermine

Baghdagulyan Nelli

Summary

As a form of every social consciousness Religion also creates a system of social norms and values. Religion performs a number of functions – complementary, world outlook, regulative, uniting etc.. The social functions of Religion can be studied both in the sphere of society and religious group or entity.

From our point of view, Religion contributes directly to the formation of a system of positive values in a person, that is, his normal socialization. Moreover, the rejection of Religion and belonging to various sects can bring a person's degradation and associalization. Religion can not exist out of the history of human society, as well as out of the development of the same society, as concretely out of socialization. The development of Religion is determined mainly by the development of the society. Religion originates and forms a definite system under the influence of the conditions of social life.

Scientific explanation of the phenomena, occurring in the world, intensifies and deepens recognition of those processes which before were perceived as a supernatural display around the world.

Keywords: Socialization, religion, spiritual educator, socio-pedagogical servise, social educator, border population.

ԱՇԱԿԵՐՏՆԵՐԻ ՀԱԿԱՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ՎԱՐՔԻ ԿԱՆԽԱՐԳԵԼՄԱՆ ՈՒՂԻՆԵՐՆ ՈՒ ՄԻՋՈՑՆԵՐԸ

ՏՈՆՈՅԱՆ ԱՇԽԵՆ

ԳՊՄԻ մանկավարժության և սոցիալական աշխատանքի ամբիոնի դասախոս

Ժամանակակից աշխարհում, հասարակական կյանքի տարբեր ոլորտներում ընթացող արագ փոփոխություններն իրենց ազդեցությունն են ունենում անհատների, խմբերի, համայնքների ու ամբողջությամբ հասարակության և այլ համակարգերի վրա: Տեղեկատվության աննախադեպ ազատությունն իր անբացատրելի գաղտնիությամբ և թափանցիկ գաղտնիքներով՝ ասես մագնիսական սարդոստայն, իր մեջ խճճել է մարդուն, առավել ևս՝ անչափահասին, ում համար այն թվացյալ ազատություն է, ինքնահաստատման ձև, կյանքի ընտրության ուղի, ցավոք՝ ոչ միշտ դրական երանգներով:

Ճիշտ է՝ երևույթն իր բնույթով նոր չէ, այնուամենայնիվ, վերջին ժամանակներում մենք ունենք անչափահասների հարցում ոչ պարզուրთիկ, սակայն մասնագիտական տեսանկյունից լուրջ սոցիալական խնդիրներ, որոնցից շատերը փոխակերպվում են սոցիալ-մանկավարժական հիմնախնդրի և համապատասխան միջամտություն պահանջում: Հաղթահարման գործընթացներում կարևոր է անդրադառնալ դրանց տարբեր մեկնաբանություններին: Այն կարող է մեկնաբանվել որպես.

- անհատական – որպես անհաջող սոցիալականացման արդյունք,
- դեգրինտեգրացիոն – բռնությունը, դաժանությունը հետևանք են անիմաստ, թեթև ուղղվածության, որն ընթանում է արժեքների կորստով կամ լիովին քայքայմամբ,
- ինտերակցիոն – գրեթե բոլոր դեռահասներն ունեն վարքի շեղումներ, բայց միայն մի փոքր մասն է ուշադրության կենտրոնում, սա կյանքի անցումային շրջան է:

Ինչպես նշում է սոցիոլոգ Ռ. Մերտոնը, անչափահասը, չկարողանալով բավարարել իր պահանջմունքները ո՛չ ընտանեկան հարաբերություններում, ո՛չ ուսման, ո՛չ էլ օգտակար ու իր համար հետաքրքիր գործունեության մեջ, կուտակված էներգիան ուղղում է դեպի ինքնաքայքայում՝ չգտնելով ինքնաարտահայտման համար բավարար պայմաններ ու միջավայր [2]:

Անչափահասների վարքի շեղումների հիմնական դրդապատճառների ամբողջության մեջ առաջին տեղում, ըստ փորձագետների, զբաղեցնում է սոցիալապես անապահով վիճակը, ապա ըստ ցուցանիշի նվազման կարգի՝ ինքնության ճանաչման և հաստատման հետ կապված գործոնները, շրջապատի ներգործությունը, ընտանիքն ու ներընտանեկան կյանքը, տարբեր հոգետրավմատիկ իրավիճակներ, այդ թվում՝ դպրոցական անհաջողություններ, լարված հարաբերություններ, բռնություններ, որոնք ապրվում են անչափահասի կողմից ընտանիքում և դպրոցում, սոցիալական միջավայրում, ինքնաիրականացման ոչ ադեկվատ ուղին, տարօրինակ ուղղվածությամբ խմբավորումներում ընդգրկվածությունը, ինչպես նաև՝ ժառանգական գործոնը [4]: Որոշ տեսաբանների կարծիքով, պատանիներն, ովքեր զարգացման ընթացքում բախվել են իրենց սոցիալական դերի սահմանափակումներին կամ մշտապես եղել են այնպիսի հոգեբանական ճնշման տակ, որ կարծել են, թե երբեք չեն կարողանա բավարարել իրենց նկատմամբ եղած շրջապատի պահանջները, ընտրում են բացասական ինքնություն: Բացասական ինքնություն

ունեցող դեռահասը կարող է հասակակիցների կողմից ընկալվել որպես «իրավախախտ կերպար» կամ դառնալ վատ օրինակ, որն էլ ամրապնդում է բացասական ինքնությունը: Հետագայում նրա կողմից արվում է իրավախախտ ինքնությունը հաստատելու փորձ, դրսևորվում՝ հակաօրինական վարքագիծ: Բազմաբնույթ և բազմաբովանդակ փոփոխություններն իրենց ազդեցությունն են ունենում հատկապես ընտանիքի վրա: Շարունակական բախումները, բռնության տարբեր դրսևորումները, ընտանեկան աջակցության թույլ համակարգը, ցածր ծնողավարությունը, բնականաբար, անչափահասի մոտ առաջ են բերում արգելափակման գործընթացների խթանում, դաստիարակում ոչ ադեկվատ վարքագիծ, ձևավորում են ագրեսիա, բարձր գրգռողականություն, անհանդուրժողականություն, անտարբերություն մարդկանց ու միջավայրի նկատմամբ: Ծնողական վերահսկողության ոչ ճիշտ ընտրված մեխանիզմները, ընտանիքի անկազմակերպ և անկանոն կենցաղը միայն նպաստավոր պայմաններ են: Ըստ փորձագետների՝ անչափահաս իրավախախտների 50 տոկոսից ավելին հարում է հակահասարակական արժեքների, ունի վնասակար հակումներ [6]:

Երկրի անկայուն սոցիալ-տնտեսական վիճակը անդրադառնում է նաև կրթական համակարգին, և հիմնախնդիրներից դեռևս ամենամտահոգիչը դպրոցական կրթությունից դուրս մնացած անչափահասների հիմնախնդիրն է: Համաձայն Ազգային վիճակագրական ծառայության սոցիալական ոլորտի և բնապահպանական բաժնի տվյալների՝ 2011 թ. ապրիլ-մայիս ամիսներին ՀՀ 9 մարզերում և 55 համայնքներում Հայաստանի Հելսինկյան կոմիտեն պարտադիր կրթությունից դուրս մնացած երեխաների վերաբերյալ դիտարկում է իրականացրել, ըստ որի՝ վերոնշյալ ժամանակահատվածում հայտնաբերվել է 103 երեխա, ընդ որում՝ ամենաբարձր ցուցանիշները գրանցվել են Լոռու մարզում՝ 42 երեխա: Այս ցուցանիշներն արդեն իսկ խոսում են և երևույթի կանխարգելման գործում մեծ դերակատարումներ ունեն ինչպես խնդիրների շուրջ հետաքրքրված մասնագետները, նաև՝ դպրոցը: Դպրոցի դերն է ներգրավել նրանց կրթական գործընթացում, ապա դիտել աշակերտին ոչ միայն որպես բազմակողմանի և նպատակային ներգործությունների օբյեկտ, այլ նաև՝ այդ գործընթացների ակտիվ մասնակից: Միայն այսպիսի հարաբերությունների դեպքում հնարավոր կլինի հասնել ցանկալի արդյունքների: Դպրոցական կրթության և դաստիարակության բովանդակությունը ներազդող պետք է լինի՝ հանգեցնելով ազգային արժեքների պահպանմանն ու փոխանցմանը, միաժամանակ ընդգծելով համամարդկայինը, նախապատրաստել շուկայական տնտեսության օրենքներն ըմբռնող, մրցակցությանը կենսունակ, գործարար ընդունակություններ ունեցող սերունդ, որն ունենա ազգային նկարագիր և հայեցի մտածողություն [1]: Կրթությունն ու դպրոցը են իրականացնում ազգաստեղծ ու ազգապահպան կարևորագույն գործառնություն:

Մական խնդիրներ կան այս ոլորտում ևս: Դպրոցական բոլոր դասագրքերում մենք տեսնում ենք, որ «...դարավոր պայքարից հետո մենք վերջապես կերտեցինք ազգային պետություն, անկախություն, ժողովրդավարություն, ինքնիշխանություն...» և այլն, բայց ուսումնասիրությունների արդյունքներն այլ բան են ցույց տալիս: Հատկապես տարրական դասարաններում մենք տեսնում ենք, որ պետություն, պետականություն, քաղաքացիականություն հասկացությունները որոշ առումներով շրջանցված են: Իրավիճակը մի փոքր այլ է ավագ դասարաններում, բայց այստեղ ևս այդ եզրույթները տեղ են գտել միայն հասարակագիտություն առարկայի դասագրքերում: Մինչդեռ 19-րդ դարի վերջին, 20-րդ դարի սկզբին արդիականացող Ֆրանսիայում պետականության ամրապնդման

ճանապարհը հետևյալ կերպ էին տեսնում՝ հիմնական գաղափարները դնելով չորս սյուների վրա:

1. Գրքերով, տեքստերով, դերային վարժանքների միջոցով անչափահասին ներարկվում էր, որ մարդը պարտավոր է կրթվել և հասուն տարիքում պարտավոր է նաև կրթության տալ իր զավակին:

2. Զինվորական պարտադիր ծառայություն: Պարտավորվածություն պաշտպանելու հայրենիքը: Այստեղ նաև բացատրվում է, թե ինչու է այն անհրաժեշտ մարդուն:

3. Հարկերը կանոնավոր վճարելու դրույթ: Այս դրույթը դեռևս ներարկվում է դեռևս տարրական դասարաններից՝ որպես պետականության կառուցման կարևորագույն նախապայման:

4. Մարդիկ պարտավոր են ճիշտ իշխանություն ձևավորել, քվեարկության գնալ, ընտրել արժանավորին [5]:

Հիմնախնդիրների շարքում սակավ կարևոր չեն կրթության արժևորման, ուսուցչի, դպրոցի հեղինակության հարցերը: Մի առիթով Ճապոնիայի վարչապետին հարցնում են, թե ո՞րն է Ձեր երկրի աննախադեպ հաջողության գաղտնիքը, նա պատասխանում է. «Մենք տվել ենք դպրոցական ուսուցչին նախարարի չափ աշխատավարձ, պատգամավորի չափ կարգավիճակ և կայսրի չափ պաշտամունք»:

Անչափահասի վարքի և անձի մի շարք անհատական առանձնահատկություններ որոշակիորեն կարծես թե հոգեբանական նպաստավոր պայմաններ են ստեղծում սոցիալական վարքի և հարաբերությունների համար [6]: Տեղին է հիշել Վ. Ֆրանկլի հետևյալ միտքը. «անձն ինքն է որոշելու իր ով լինելը, կյանքի յուրաքանչյուր պահի համար: Ահա և այն պահը, որ նա ազատ է ժառանգականությունից և կարող է փոխելով կեսաբանականը՝ վեր կանգնել դրանից: Ժառանգականությունը ընդամենը նյութ է, որից պատրասված է մարդը» [1]: Մեծ նշանակություն տալով սոցիալական համակարգերի ուղղակի և անուղղակի ներգործություններին՝ կարող ենք ասել, որ սոցիալական դաստիարակությունը անձի զարգացումն է սոցիալական ազդեցությունների ներքո, արդի պայմաններում, որը հնարավորություն է տալիս անհատին տիրապետել անհրաժեշտ արժեքների, ձևավորել անձնային արժեհամակարգը: Հասարակության մեջ բոլոր համակարգերը, ինստիտուտներն ու միջավայրը և հենց անհատի ակտիվությունը հանդես են գալիս որպես այս գործընթացի սուբյեկտներ:

Այսպիսով՝ սոցիալական զարգացումն ու սոցիալական դաստիարակությունը՝ կողմնորոշված և նպատակաուղղված, ինչպես նաև՝ անհատի համար նպատակահարմար գործընթացների համակարգ են ներկայացնում, որն անհրաժեշտ է աճող սերնդին և նրա ադեկվատ ներառմանը սոցիալական կյանքում: Այստեղից էլ բխում է փոխգործակցությունների համակարգը՝ ընտանիք - անհատ - դպրոց - համայնք - հասարակություն: Այս տրանսակցիաների և նրանց ենթահամակարգերի ու գործակիցների գերակա նպատակը պետք է լինի ստեղծել ապահով, բարոյահոգեբանական բարենպաստ մթնոլորտ և սոցիալական, մանկավարժական, հոգեբանական, իրավական գործունե լինանիզմների օգնությամբ կանխարգելել և հաղթահարել այն երևույթները, որոնք մասնագիտական տեսանկյունից որակում ենք որպես անբարենպաստ, ոչ ադեկվատ անչափահասին շրջապատող համակարգերում: Ոչ միայն մասնագիտական խմբերն են պարտավոր լինել առավել զգոն, պատասխանատու, այլ նաև ծնողներն իրենց ծնողավարության մեջ, երեխաների խնդիրներով զբաղվող գերատեսչությունները և այլն, որպեսզի վաղվա քաղաքացու հայացքները հոգեբանական խառնաշփոթում չձևավորվեն,

որպեսզի մարդկային հարաբերությունների, սեփական արարքների հանդեպ պատասխանատվության մասին նրանց պատկերացումները սխալ չկառուցվեն: Նկատի ունենալով այն հանգամանքը, որ բացի տանից, դպրոցից, սոցիալական միջավայրից ու նրա սոցիալական կարգավիճակից, ոչ պակաս կարևոր են սոցիալական պայմանները, թերգրաված կամ անգրավ վիճակը, ազատ ժամանակի ոչ ճիշտ կազմակերպումը, անարդարության, դաժանությունների, համատարած անտարբերության մթնոլորտն ու ՁԼՄ-ների, ֆիլմերի միջոցով դրանց ոչ ուղղակի քարոզչությունը, որոնք անչափահասի մոտ քրեածին դիրքորոշումների ձևավորման և զարգացման նախապայման կարող են դառնալ:

Գործընթացում մեծ է նաև համայնքների դերակատարությունը. համայնքային կենտրոնները, գործելով ի շահ համայնքի բարօրության, անդրադառնում են ամենահրատապ խնդիրներին՝ շտկելով, վերականգնելով խնդիրները, պատրաստում համայնքի կենսունակ անդամներ: ՀՀ-ում 2006 թվականից բացվել են վերականգնողական 10 կենտրոններ: «Անչափահաս իրավախախտներ» վերականգնողական կենտրոններն աշխատում են և ծառայություններ են մատուցել 1000 անչափահասների. աշխատանքը տվել է դրական արդյունքներ: Անչափահասների հետ աշխատել են սոցիալական ոլորտի մասնագետներ, ոստիկաններ:

Անչափահասների կողմից հակահասարակական վարքի, հասարակության տեսանկյունից արատավոր երևույթների կանխարգելման և վերացման խնդիրը մտահոգիչ ու առաջնային լուծում պահանջող հարց համարելով՝ բազմամասնագիտական խմբերի կողմից անչափահասների հիմնահարցերին ուղղված լուրջ աշխատանքներ պետք է տարվեն դպրոցներում, այդ թվում.

- Բազմամասնագիտական խմբերում կարևորել սոցիալական ոլորտի մասնագետի գործունեությունը, որը հնարավորություն կտա դպրոցը դարձնել համայնքային ակտիվ կենտրոններ, միջնորդ օղակ ընտանիքի և հասարակական այլ փոխհարաբերություններում: Նաև միայն բազմակողմանի գնահատման ու դիտարկման դեպքում կարելի է կանխել, ապա վերասոցիալականացնել՝ մշակելով ու ամրապնդելով նոր վարքային մոդելներ:

- Համայնքը դարձնել առավել զգայուն դպրոցի և համայնքային խնդիրների նկատմամբ, և հակառակը: Շրջել դպրոցը դեպի համայնք, համայնքն էլ՝ դեպի դպրոց:

- Դպրոցական կրթական գործընթացներում ընդգրկված բոլոր մասնագետների իրգեկվածության բարձրացում վերապատրաստման միջոցով՝ կապված հիմնախնդրի տեսական և գործնական գիտելիքների, երևույթի կանխարգելման և դրանով զբաղվող ծառայությունների, բազմամասնագիտական խմբերի գործունեության վերաբերյալ տեղեկատվության ապահովման հետ:

- Դպրոցում ուժեղացնել բոլոր առարկաների դասավանդման ընթացքում հիմնարար արժեքների ձևավորման ու ամրապնդման գործընթացը, մասնավորապես՝ հայրենիք, ընտանիք, մարդկային փոխհարաբերություններ, ազնվություն, սոցիալական պատասխանատվություն, արդարություն, հանդուրժողականություն և այլն:

- Ինչպես նշվում է ՀՀ Պաշտպանության նախարարի 2014 թ. տարեմուտի ուղերձում. «աշակերտի ռազմահայրենասիրական դաստիարակության համար չկա դպրոցում ոչ հարմար առարկա, այն ձևավորվում է բոլոր առարկաների ուսուցման դեպքում»:

- Զարգացնել ծնողական խորհուրդների դերակատարումները՝ որպես դպրոցի և համայնքի կյանքի ակտիվ մասնակիցներ, նրանց միջոցով ամրապնդել ծնողի ծնողավա-

րական գիտելիքներն ու հմտությունները, գործել ի շահ երեխա արժեքի:

- Խթանել հասարակության մեջ և առանձին համայնքներում արտադպրոցական, զբաղվածության և վերականգնողական բնույթի կենտրոնների ստեղծմանը:

- Սերտորեն փոխհամագործակցել բոլոր շահագրգիռ գերատեսչությունների հետ, ընդ որում՝ պետական և ոչ պետական, իրականացնելով բազմաբնույթ, նպատակային ծրագրեր՝ ուղղված երեխաների իրավունքների պաշտպանությանը, միջմասնագիտական փոխգործակցության ընթացքում չանտեսելով սոցիալական համերաշխության սկզբունքը:

- Միջնորդություն իրականացնել քրեական դատավարության օրենսգրքում փոփոխություններ մտցնելու վերաբերյալ՝ սահմանելով անչափահասների գործերով դոնփակ դատական քննություններ: Դոնբաց դատական քննություն անցկացնելու դեպքում ապահովել անչափահասի վերաբերյալ տեղեկությունների գաղտնիությունը: Արգելել լրատվության միջոցներով անչափահասների վերաբերյալ տեղեկությունների հրապարակումը և այլ գործերի հետ անչափահասների նույնականացնող նյութերի ներկայացումն ու տարածումը:

- Անչափահասների քրեական պատասխանատվությունը հնարավորինս փոխարինել պատժի այլընտրանքային ձևերով՝ փորձաշրջան, հանրային աշխատանքներ, բազմամասնագիտական խորհրդատվություն, ուղղիչ-դաստիարակչական, վերասոցիալականացնող, վերականգնողական ծրագրեր և այլն:

Ուրեմն, անչափահասներին առնչվող հիմնախնդիրների լուծման ամենաիրատեսական ուղղիները պետք է փնտրել դպրոց-ընտանիք-համայնք գործընկերային փոխհարաբերություններում, որովհետև այստեղ են ամփոփված ամենագորեղ ռեսուրսները և հաջողության գրավականը:

Այսպիսով՝ անհրաժեշտ է ստեղծել անալիսի պայմաններ, որոնք հնարավորություն կտան բովանդակալից կյանք ունենալ անչափահասին կյանքի այն փուլում, երբ տղան կամ աղջիկը հակված են ոչ ճիշտ վարքգծի՝ առավելագույնս հետ պահելով վնասներից, խթանել անձնային աճն ու զարգացումը կրթության միջոցով: Բարեբախտաբար, այսօր այս բոլոր վերոնշյալ հարցերում ունենք շահագրգիռ գործընկերներ:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. **Ա. Թովմասյան**, Հայեցի դաստիարակության հիմունքներ: Խմբագիր՝ Մ. Հովհաննիսյան, Ստեփանակերտ, «Մոնա» գրատուն, 2006:
2. **Ա. Ի. Կրավչենկո**, Սոցիոլոգիա: Դասագիրք: Ռուսերենից թարգմանեց Վ. Աբրահամյանը: Եր., «Զանգակ-97», 2004:
3. **Васильев Ю. В.** Новые подходы в теорий управления школой: "Педагогика", 1998.
4. www.boon.am
5. hra.am

ԱՇԱԿԵՐՏՆԵՐԻ ՀԱԿԱՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ՎԱՐՔԻ ԿԱՆԽԱՐԳԵԼՄԱՆ
ՈՒՂԻՆԵՐՆ ՈՒ ՄԻՋՈՑՆԵՐԸ

Տոնյան Աշխեն

Ամփոփում

Արդի հասարակության առջև ծառացած գերակա խնդիրներից է անչափահասների հակահասարակական վարքի կանխարգելումը, հասարակության գնահատման տեսանկյունից արատավոր երևույթներից զերծ պահելն ու վաղվա քաղաքացու կրթումն ու դաստիարակումը: Նրանց հանդեպ այսօրվա վերաբերմունքն է ձևավորում հասարակության մեջ գոյություն ունեցող արժեքներն ու որակները: Սոցիալական խնդիրներից շատերը փոխակերպվում են սոցիալ-մանկավարժական հիմնախնդրի և համապատասխան մասնագիտական միջամտություն պահանջում:

Բանալի բառեր. անչափահասների հակահասարակական վարք, սոցիալ-մանկավարժական հիմնախնդիր, արատավոր երևույթներ, մասնագիտական միջամտություն:

АНТИОБЩЕСТВЕННОЕ ПОВЕДЕНИЕ ШКОЛЬНИКОВ, ПУТИ И МЕРЫ ПРОФИЛАКТИКИ

Тонян Ашхен

Резюме

Одними из важнейших проблем современной обществу являются предупреждение антиобщественного поведения несовершеннолетних, ограждение их от порочных с точки зрения оценки общества действий, также воспитание и просвещение будущего гражданина. Наше нынешнее отношение к ним и определяет ценности и достоинства всего общества. Многие социальные проблемы превращаются в социально-педагогическую и требуют профессионального вмешательства.

Ключевые слова: антиобщественное поведение несовершеннолетних, социально-педагогические проблемы, негативные явления, профессиональные навыки.

STUDENTS ANTISOCIAL BEHAVIOR IN SCHOOL AND PREVENTION MEASURES

Tonoyan Ashkhen

Summary

One of the crucial issues of the modern society is the prevention of minors' antisocial behavior, save them from imperfections and education of the future citizen. Today's attitude towards them form the values and norms that rule in the society. Many social issues convert to social-pedagogical issues and demand relevant professional intervention.

Keywords: juveniles social behavior, social-pedagogical issue, adverse phenomena, professional interference.

ИЗУЧЕНИЕ МНЕНИЙ СТАРШЕКЛАССНИКОВ О ВЫБОРЕ ПРОФЕССИИ И ПРОФОРИЕНТАЦИИ ПОСРЕДСТВОМ ПРОВЕДЕНИЯ ФОКУС-ГРУПП*

ВАРДАНЯН Н. Т.

Российско-Армянский (Славянский) университет

В настоящее время Армения идет по пути осуществления реформ в области образования. Основными задачами данных реформ являются приведение системы образования в Армении в соответствие с европейской системой и формирование институциональных изменений. Это требует наличия современной концепции образования, ориентированной на актуальное состояние общества и на те изменения, которые в нем происходят [1]. В современном обществе в рамках образования акцент делается на развитие личности в целом. Данный подход задает направление для проводимых в нашей стране реформ системы образования и требует учета особенностей личности учащегося. В рамках проводимых реформ важно установление обратной связи с учащимися, так как это даст возможность системно оценить результативность проводимых реформ и выбрать направление для дальнейших изменений, с учетом мнений самих учеников.

Успешное обучение в школе является важным фактором самореализации и дальнейшего профессионального и личностного становления человека. В старших классах перед учениками стоит вопрос выбора будущей профессии и здесь свою важную роль играет школа, где происходит первичная профессионализация личности и ознакомление с различными профессиональными сферами. Подросток, ко времени окончания школьного детства, уже достаточно хорошо разбирается во внешних признаках профессий. Далее, в период отрочества, происходит профессиональное самоопределение, то есть идентификации со своей профессией и отдаление от других профессиональных деятельности [2].

В этой связи Н.С. Пряжников отмечает, что наиболее значимым элементом профессионального самоопределения является формирование внутренней готовности к самостоятельному и осознанному выбору профессии, а также к планированию, корректированию и воплощению в жизнь перспектив своего профессионального и личностного развития [4]. Т.В. Мищенко, при рассмотрении профессионального выбора отмечает важность учета личностных характеристик, так как именно они обеспечивают ориентацию в мире профессий, а также важность прогнозирования возможных последствий выбора профессии [3]. Выбор профессии – очень трудная задача для школьника, а неверный выбор может привести к низкой мотивации обучения в вузе и к низкой эффективности профессиональной деятельности. Это может стать помехой на пути самореализации личности и причиной неудовлетворенности. Здесь для школьника важна квалифицированная помощь и поддержка при выборе профессии, с учетом индивидуальных способностей и психологических особенностей. Основываясь на вышеизложенном, нам представляется актуальным изучение мнений старшеклассников о системе образования, о желательных для них изме-

* Статья подготовлена при поддержке ГКН МОН РА в рамках «Программы поддержки исследований аспирантов и молодых соискателей – 2013». Шифр 14А-5а31, под руководством А.С. Берберян – «Формирование профессиональной идентичности в образовательной системе Армении».

нениях в рамках данной системы, а также о мотивации и других аспектах выбора профессии.

Цель работы: изучение мнений учеников старших классов об особенностях выбора профессии, а также о необходимых реформах в школьном образовании, касающихся, в частности, профильного обучения и профориентационных курсов.

Основываясь на вышеизложенной цели, нами были проведены фокус-группы со школьниками старших классов для выявления их мнения о проблемах и особенностях школьного обучения, реформ системы образования, профессионального выбора и профориентации. Это позволило выявить актуальные для школьников проблемы и желательные для них нововведения в сфере образования. В современных условиях гуманизации образовательной системы налаживание подобного рода обратной связи с молодым поколением представляется нам желательным и очень перспективным.

В рамках исследования были проведены 4 фокус-группы с участием 40 учеников старших классов. С каждой группой было проведено обсуждение следующих вопросов.

1. Чем Вы руководствуетесь при выборе будущей профессии?
2. Выбор профессии был сделан Вами самостоятельно или Вы следовали чьему-либо совету?
3. Какую роль играет школа в Вашем профессиональном выборе?
4. Какие мероприятия, направленные на профессиональную ориентацию Вы бы предложили проводить в школах?
5. Какие изменения, по Вашему мнению, желательны в школьном образовании?
6. Какие у Вас ожидания от вузовского образования?

В результате проведения фокус-группы были выявлены следующие мнения.

Обсуждая вопрос N1 участники отмечали такие факторы: как интерес к выбранной профессии (30%), спрос на данную профессию (20%), финансовая сторона (13%) и имеющиеся у них способности к данной профессиональной сфере (13%). Также участниками отмечалась роль совета родителей (13%) и престижность выбранной профессии (6%). То есть в большинстве случаев, для учеников наиболее важными факторами выбора профессии являются познавательные мотивы, учет собственной профессиональной направленности и профессиональные интересы.

При обсуждении вопроса N2 33% участников отметили, что выбор будущей профессии был сделан ими самостоятельно, такой же процент участников (33%) фокус-групп сделали свой выбор на основе мнения родителей и отметили, что в их семье уже есть представители данной профессии, что и стало основной причиной их выбора. И, наконец, 6% сделали выбор на основе мнений своих друзей и одноклассников, с целью учиться вместе в дальнейшем. Как мы видим равное количество участников опираются на мнение родителей при выборе профессии и делают этот выбор самостоятельно. С точки зрения развития сформированной профессиональной идентичности, наиболее желательным является самостоятельный и осознанный выбор профессии.

Обсуждая вопрос N3, большинство участников (63%) отметили, что школа не играет роли в их дальнейшем профессиональном выборе, 9% из 63% отметили, что разделение на различные потоки лишь усложнило для них выбор профессии, так как спустя некоторое время они поняли, что выбранный поток не соответствует их профессиональным интересам, так как в таком раннем возрасте еще невозможно точно определить профессиональное

направление, в котором ты будешь в дальнейшем двигаться. Лишь 10% участников отметили, что школа играет важную роль в их профессиональном выборе. Здесь следует отметить, что желательным является более активное участие школы в выборе профессии учеников, что может быть осуществлено посредством проведения различных профориентационных мероприятий.

При обсуждении вопроса N4 20% участников фокус-групп отметили в качестве желательных профориентационных мероприятий организацию встреч с представителями различных профессий с целью более глубокого осознания различных аспектов профессий. Также участниками (7%) отмечалась важность роли школьного психолога и различных профориентационных работ, проводимых психологической службой школы и организации практики учеников в различных организациях для выявления особенностей конкретной профессии (10%).

Обсуждая вопрос N5 37% участников высказали мнение о том, что для них желательным бы было возвращение к десятилетнему образованию, так как в старших классах большинство из них занимаются у частных педагогов для сдачи экзаменов в ВУЗ и роль школы для них значительно снижается. Также данные участники отмечают, что смена школы связана с психологическим стрессом и дискомфортом, так как приходится заново проходить адаптацию к новым условиям и расставаться с друзьями из старого класса. 13% участников отметили, что для них было бы желательным, чтобы произошли изменения в школьной программе и школа обеспечивала бы такими знаниями, благодаря которым они смогли бы поступить в вуз без занятий с частными репетиторами.

При обсуждении вопроса N6 23% участников отметили важность профессионального становления и профессиональных знаний, которые они получают в вузе. 16% участников отметили важность для них приобретения новых интересов и нового окружения. 13% отметили, что планируют поступить в вуз за границей, так как, по их мнению, это обеспечит их дальнейшее трудоустройство. Здесь мы видим те ожидания, которые участники имеют от системы высшего образования.

Подытоживая результаты проведенных нами фокус-групп, можно отметить, что во всех группах были озвучены актуальные проблемы и пожелания, связанные с системой образования, проведенными реформами и теми изменениями, которые сами ученики хотели бы видеть. Многие вопросы, затронутые участниками, являются важными аспектами развития системы образования, в частности школы. Полученные данные выявляют особенности мотивации выбора профессии, роль школы в данном выборе и те ожидания, которые имеют ученики старших классов от школы и от вуза. Полученная информация позволяет рассмотреть процесс обучения и систему образования с позиции учащегося, что является важным элементом гуманизации образовательной системы. Учет мнений учащихся и работа, направленная на их профориентацию и повышение мотивации обучения, является залогом успешного обучения и дальнейшего успешного профессионального и личностного становления, что очень важно как для конкретной личности, так и для развития общества в целом.

ЛИТЕРАТУРА

1. **Берберян А.С.** Оценка направления реформ системы образования Армении в свете экзистенциально-гуманистической концепции развития личности. Психологические проблемы реформирования образования // Международная научно-практическая конференция. Ер., 2008, с. 267-270.
2. Идентичность: Хрестоматия/ Сост. Л.Б. Шнейдер. М., Изд-во. Московского психолого-социального института; Воронеж: Изд-во. НПО "МОДЭК", 2003. 272 с.
3. **Мищенко Т. В.**, Определение содержания понятия профессиональной идентичности // Кризис идентичности и проблемы становления гражданского общества. Сборник научных трудов. Ярославль: Изд-во ЯГПУ, 2003, с. 168-176.
4. **Пряжников Н. С.**, Профессиональное и личностное самоопределение. М., Изд-во "Институт практической психологии", 1996. 256 с.

ՄԱՍՆԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԸՆՏՐՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՄԱՍՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ԿՈՂՄՆՈՐՈՇՄԱՆ ՄԱՍԻՆ ԱՎԱԳ ԴՊՐՈՑԱԿԱՆՆԵՐԻ ԿԱՐԾԻՔԻ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒՄ ՖՈԿՈՒՍ-ԽՍԲԵՐԻ ՄԻՋՈՑՈՎ

Վարդանյան Ն. Տ.

Ամփոփում

Ֆոկուս-խմբերի միջոցով 40 ավագ դպրոցի աշակերտների 4 խմբում անցկացված հետազոտությունը երևան հանեց մասնակիցների կարծիքը դպրոցում կրթական համակարգի բարեփոխումների և մասնագիտության ընտրության առանձնահատկությունների մասին:

Բանալի բառեր. մասնագիտություն, մասնագիտական կողմնորոշում, բարեփոխումներ, կրթական համակարգ:

ИЗУЧЕНИЕ МНЕНИЙ СТАРШЕКЛАССНИКОВ О ВЫБОРЕ ПРОФЕССИИ И ПРОФОРИЕНТАЦИИ
ПОСРЕДСТВОМ ПРОВЕДЕНИЯ ФОКУС-ГРУПП

Варданын Н. Т.

Резюме

Исследование посредством метода фокус-группы, проведенное в 4 группах, состоящих из 40 учащихся старших классов, выявило мнение участников о проведенных в сфере образования реформах и об особенностях выбора профессии и профориентации в школе.

Ключевые слова: профессия, профориентация, реформы, система образования.

RESEARCH OF SENIOR PUPILS' OPINION ABOUT CHOOSING THE SPECIALTY AND PROFESSIONAL ORIENTATION THROUGH FOCUS GROUPS

Vardanyan N. T.

Summary

A focus group research held among 4 groups consisted of 40 high-school students has shown the opinion that participant had about the reforms in the educational system and peculiarities of career choice and professional orientation in school.

Keywords: specialty, professional orientation, improvements, educational system.

ՆԵՐԱՌԱԿԱՆ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՄԱՆ ՍՈՑԻԱԼ-ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ԴԺՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

ՍԱՐԳՍՅԱՆ ԴԻԱՆԱ

ԵՊՀ Իջևանի մասնաճյուղի մանկավարժության և հոգեբանության ամբիոն, հոգ.գիտ. թեկն.

Ժամանակակից հոգեբանության դաշտում բոլոր հիմնախնդիրները գրեթե դիտարկվում և ուսումնասիրվում են անձ հասկացության տիրույթում: Ամենալայն իմաստով անձն այն հոգեկան կառույցն է, որն ունակ է իր վրա անդրադարձնել արտաքին աշխարհի փոփոխությունները և սոցիալական փորձը: Անձի կառույցում կարևոր տեղ են զբաղեցնում այնպիսի հատկություններ, ինչպիսիք են ինքնաճանաչումը, ինքնաբացահայտումը, ինքնագնահատականը և այլն: Այս հատկությունների միջոցով անձը հնարավորություն ունի ապահովել և պահպանել իր հարմարումը և՛ սոցիալական, և՛ հոգեբանական կողմերով: Այս պարագայում խոսքը անձի կողմից իր կենցաղային բնույթի (սուբյեկտիվության), սոցիոմշակութային բնույթի հարմարման մասին է (իմիջ, ստատուս, դեր և այլն), որի միջոցով անձը ապահովում է իր կայունությունը (անվտանգությունը): անձի կենսագործունեության գլխավոր նպատակը դառնում է իրեն հասարակության մեջ տեսնելը [5, 403-405 էջ]:

Մարդը՝ որպես սոցիալական էակ, իր պատմությունը սկսել է բնությունից և շրջապատող աշխարհից իրեն որպես առանձնացված էակի գիտակցումից: Չնայած դրան՝ անձը չի կորցնում սերտ կապը բնության և սոցիալական աշխարհի հետ: Իրեն գիտակցելով առանձին էակ՝ մարդը միաժամանակ զգում է իրեն շրջապատող աշխարհի մաս:

Հոգեբանության ժամանակակից ուղղություններում անձի զարգացումը դիտվում է ինքնիրացման, հարմարման, իրավահավասարության, լիարժեքության, ինչպես նաև հոգեբանական անվտանգության հասկացությունների համատեքստում: Իհարկե անձն առանց սոցիալական միջավայրի գոյության բարդ ձևեր չէր կարող ձեռք բերել, բայց նույն սոցիալական միջավայրը այսօր հանդիսանում է անձի զարգացումը ախտահարող առաջնային գործոններից մեկը:

Հումանիստական հոգեբանության զարգացումը հանգեցրեց այն բանին, որ մի շարք գիտնականներ, առաջին հերթին հոգեբաններ, որոնք ոչ վաղ անցյալում բացառապես «հարմարվող մարդու» ձևավորման անհրաժեշտությունն էին պնդում, այսօր խոսում են գոյատևման և քաղաքակրթության նորմալ զարգացման նպատակով պայմաններ ստեղծելու անհրաժեշտության մասին, որպեսզի «գործող մարդը» կարողանա ինքնազարգանալ, ինքնակատարելագործվել և ինքնադրսևորվել [5]:

Այն միտքը, որ անձի մոտ որևէ զգայարանի մասնակի կամ ամբողջական կորուստը սահմանափակում է նրա ֆիզիկական և մտավոր ակտիվությունն ու դրսևորման հնարավորությունները, անհրաժեշտ է նորից քննարկել, քանի որ նրանց հետ առօրյա կյանքում շփումը այլ բան է ցույց տալիս: Մարդիկ ձեռք են բերում «հաշմանդամություն» միայն իրենց ընտանիքի և հարազատների կողմից իրենց ակտիվությունն արհեստականորեն սահմանափակելու և ոչ ադեկվատ վերաբերմունքի հետևանքով:

Հասարակության մեջ շրջանառվող թյուր կարծիք կա, թե իբր ֆիզիկական խնդրով անձը կոչված է իր վրա կրել «հաշմանդամության պիտակը» և բավարարվել որոշ կենսաբանական պահանջմունքների բավարարմամբ, մինչդեռ նրանք կարող են լինել ակտիվ գործիչներ և իրենց ներդրումն ունենալ հասարակության տարբեր ոլորտների

գործունեության մեջ:

Մարդուն որպես «հաշմանդամ» վերաբերելը խոչընդոտում է նրանց մոտ ինքնասպասարկման հմտությունների ձևավորման, սահմանափակման, ֆիզիկական ակտիվության, որն էլ իր հերթին առաջ է բերում ընտանիքից ու հարազատներից մշտական կախվածություն: Ֆիզիկական սահմանափակում ունեցող անձին որպես «հաշմանդամ» վերաբերվելն ու նրա ակտիվությունը սահմանափակելն իր բացասական հետքն է թողնում ողջ հետագա կյանքի որակի վրա՝ կանխելով ոչ միայն ինքնուրույն կենսագործունեության համար անհրաժեշտ հմտությունների ձևավորումը, այլ նաև խոչընդոտում է անձի ինքնագիտակցության, ինքնակողմնորոշման և սեփական կարողությունների մասին իրական պատկերացումներ կազմելու գործընթացը: Արդյունքում անձը դառնում է ինքնափոփ, ագրեսիվ, էսասեր, ունենում է թյուր կարծիք իր ուժերի նկատմամբ, ցածր ինքնագնահատական, դառնում է կամակոր և կախյալ ուրիշներից:

20-րդ դարի սկզբին զարգացման խնդիրներ ունեցող երեխաներին անվանում էին «անոմալ երեխաներ»: Այս տերմինը կիրառվում էր ինչպես հայրենական, այնպես էլ արտասահմանյան հոգեբանության, հոգեբուժության, նյարդաախտաբանության մեջ: Գրեթե նույն ժամանակ սկսվում է կիրառվել «դեֆեկտով երեխաներ» հասկացությունը, որը առաջադրվել էր Լ. Ս. Վիգոտսկու և Վ. Պ. Կաշենկոյի կողմից: 1930-ական թթ. վերջին առաջադրվում է «անոմալ երեխաներ» տերմինը, որն ընդգրկում էր զարգացման բոլոր պակասները, հետպատերազմյան շրջանում «դեֆեկտ» հասկացությունը պահպանվում է միայն դեֆեկտոլոգիա տերմինի մեջ [3]: Բոլոր նշված տերմինները զարգացման խանգարումների վերաբերյալ Ա. Բինեի կողմից ձևակերպվեցին որպես հոգեբանական կամ ֆիզիկական պակաս ունեցող երեխաներ և անհրաժեշտ բոլոր դեպքերի համար առաջարկում էր կազմել հատուկ հոգեբանամանկավարժական օգնություն: Գիտությունների ինտեգրացիայի հետևանքով սկսվեց կիրառվել նաև «հատուկ կարիքներ ունեցող երեխաներ» արտահայտությունը, որն իր մեջ ներգրավում էր նաև լքված երեխաներին: Այս տերմինների կողքին արտասահմանյան երկրներում կիրառվում է «disabled» տերմինը, որը թարգմանաբար նշանակում է անկարողունակ: Հոգեբանները և դեֆեկտոլոգները կիրառում են «հոգեկան և ֆիզիկական խանգարում, պակաս և այլն»: Իսկ վերջին շրջանում հանդիպում ենք նաև «զարգացման շեղում» տերմինը: Առնչվելով կոնկրետ հիմնախնդրի հետ՝ հաճախ կիրառում ենք համապատասխան բնութագրեր. օրինակ խուլ ու համր, կույր և այլն [4]:

Բանն այն է, որ դեռևս անցյալ դարի սկզբին ֆիզիկական որևէ անառողջություն ունեցող անձին վերաբերում էին որպես ախտաբանական, դեֆեկտով, անոմալ և նրանց անձնային հոգեբանական առանձնահատկությունները դիտվում էին նորմայի և ախտաբանության ստորադասումներով: Անձն ընդունվում էր «բացասական բնութագիր» ունեցող: Արդյո՞ք նման անձանց կարելի է անվանել «բացասական բնութագիր ունեցող». մենք խոսում ենք մարդու, երեխայի մասին, մի անհատի, որն ունի հոգեկան, ֆիզիկական մարմին և անհրաժեշտ է այդ ամենը զարգացնել այնքանով, որքանով դա հնարավոր է:

Արդեն վերջին 30 տարիների ընթացքում ձևավորվել է այն գաղափարը, որ «բացասական բնութագիր» կողքին պետք է ձևավորել «դրական բնութագիր» և հենվելով անձնային գործոնների վրա մարդուն տանել դեպի զարգացման: Եվրոպայում սկսվեց կիրառվել «անոմալ երեխա», իսկ ավելի ուշ Ֆրանսիայում «դժվար հարմարվող», Անգլիայիում «բացառիկ» երեխաներ հասկացությունները [6]:

Մեր երկրում մինչև վերջին տարիները կիրառվում էր «հատուկ կարիքներով երեխաներ» հասկացությունը, որը, սակայն, հստակ չի պարզաբանում, թե ինչպիսի կարիք-

ներ ունեն այդ երեխաները: Իսկ այսօր ներառական կրթության ծրագրերի իրականացման շնորհիվ առաջադրվեց «կրթության առանձնակի պայմանների կարիք ունեցող երեխաներ» հասկացության կիրառությունը:

Ժամանակակից հոգեբանական մոտեցումները թույլ են տալիս, որ ֆիզիկական կամ հոգեկան խնդիրներ ունեցող անձին դիտել որպես հասարակության որոշակի գործունեության իրականացնող անհատի, և նկատել ոչ թե նրա խնդիրները, այլ կարողությունները: Ուստի ձևավորվեց սահմանափակ կարողություններով անձ հասկացությունը, որն ավելի հստակ ձևավորում էր այն հումանիստական վերաբերմունքը, որ տվյալ անձն ունի որոշակի ֆունկցիոնալ հնարավորությունների սահմանափակումներ:

Այսպիսով, հասարակական և գիտական վերաբերմունքի փոփոխության արդյունավետությունն ու հաջողությունը հանգեցնում է սահմանափակ կարողություններ ունեցող անհատի անձնային հատկանիշների կարևորմանը, նրանց ինքնություն, ինքնիրացման և ստեղծագործական գործունեության դրսևորման: Այս իմաստով խոսքը ոչ թե անհատի առանձին հատկությունների, այլ նրա անձի ամբողջական ընկալման մասին է:

Սահմանափակ կարողություններով անձանց կենսագործունեության խնդիրներից է նաև նրանց կրթության և մասնագիտական գործունեության կազմակերպումը: Պայմանավորված վերը նշված սոցիալ-հոգեբանական նախապաշարմունքային վերաբերմունքով կրթական համակարգում ևս սահմանափակ կարողություններով անձի ինտեգրված կրթության կազմակերպում է ընթանում է լուրջ խոչընդոտներով:

Վերլուծելով ներառական կրթության ոլորտում առկա իրադրությունը՝ կարող ենք ասել, որ կատարվել և կատարվում են տարաբնույթ աշխատանքներ ներառական կրթական շրջանակներում, սակայն մանկավարժների և ծնողների շրջանում ընդհանուր գաղափարախոսությունը աղավաղված է, այն վերագրվում է հենց երեխաների: Ավելին, նրանք, ովքեր անմիջական մասնակցություն ունեն ներառական կրթության ծրագրերին, ունեն իրարամերժ կարծիքներ և մոտեցումներ, ուստի դժվարանում է միմյանց հետ ինչպես համագործակցությունը, այնպես էլ համախոհների միավորումը և ընդհանուր գաղափարի տարածումը:

Կարծում ենք, որ մինչ այժմ շեշտը դրվել է կրթության օրենքի փոփոխություններին և դպրոցներում ներառական կրթության իրականացման վրա: Այսօր փորձը ցույց է տալիս, որ իրականացումը եղել է տարաբնույթ, քանի որ այն չի հիմնվել գաղափարական հիմնաքարին:

Այս մոտեցումը հիմնվում է սոցիալական դերերի արժևորմանը և անձնակենտրոն պլանավորմանը, որը իրականացվում է համայնքային ծառայությունների և կրթական հաստատությունների սերտ համագործակցությամբ, որի շնորհիվ որդեգրվում է ներառական կրթության գաղափարը՝ մինչև երեխայի մուտքը դպրոց: Սա նաև վերաբերում է դպրոցի սերտ համագործակցությունը համայնքային ծառայությունների հետ, եթե դպրոցի անձնակազմում ընդգրկված չեն այլ մասնագետներ (հատուկ հոգեբան, լոգոպեդ, սոցիալական մանակավարժ, սոցիալական աշխատող, տիֆլոհոգեբան և այլն) [1]:

Ներառական կրթությունը միջազգային գաղափարախոսություն է, որն ուղղված է համընդհանուր կրթությանը: Ներառումը կրթության մոդել է, որը ներառում է այն փիլիսոփայությունը, որ բոլոր երեխաները պետք է հավասարապես գնահատվեն, վերաբերմունքի արժանանան, հարգվեն և ունենան **հավասար հնարավորություններ դպրոցում** [7]:

2007 թ. սկսած ներառումը դարձավ ոչ միայն կրթության, այլ նաև աշխատանքային,

հասարակական և հանրային, և վերաբերում էր ոչ միայն երեխաներին, այլ ընդգրկում էր նաև հասուն տարիքի անձանց: Առաջացավ գաղափարախոսություն՝ **հասարակության մեջ ներառում (սպորտ, կրթություն, հասարակական գործունեություն, աշխատանք), իրավունքների հավասարություն:**

Կրթության ոլորտում հատկապես դպրոցի, ներառումը ենթադրում է կրթության կազմակերպման ռազմավարությունը, մոտեցում, որը նպատակ է հետապնդում խթանել ուսուցման համաժամանակայնությունը ժամանակի և տարածության մեջ, բոլոր երեխաների համար՝ իրականացնելու հանրակրթական դպրոցի պարտադիր պայմանները՝ **որակ, արդյունավետություն, հավասարություն և արդարություն** (Սանչես – Ֆերեիրա, 2007):

Ինչպես տեսնում ենք ներառական կրթության գաղափարախոսության մեջ առանձնակի չեն շեշտվում **երեխաների խնդիրների «տեսակները»**, այն կրթության կազմակերպման մոդելը, որը **չի վերաբերում երեխային. այն բնութագրում է դպրոցը:**

Հասարակության մեջ ձևավորված է այն ընկալումը, որ ներառական կրթությունը վերաբերում է կրթության առանձնահատուկ պայմանների կարիք ունեցող անձնաց: Հերքելի չէ. նրանց ներառական կրթությունը **ևս վերաբերում է:** Խնդիրը նրանում է, որ ներառական կրթությունը կրթության առանձնահատուկ պայմանների կարիք ունեցող անձնաց կրթության կազմակերպման միջոցներից մեկն է, այնպես ինչպես տնային ուսուցումը և հատուկ կրթությունը:

Հատուկ կրթությունը երեխային տալիս է ապահովություն, բայց հատուկ կրթության հիմնական թերությունը նրանում է, որ այն սահմանափակում է երեխայի կյանքի հետագա ընթացքը, քանի որ բավարարում է ապահովության զգացողությունը սահմանափակ միջավայրում, իսկ հասարակության մեջ նրան դարձնում խոցելի: Շատ ավելի հեշտ ճանապարհ է երեխային կանխարգելել դեգրեգացված սոցիալական կարգավիճակից, քան ավելի հասուն տարիքում փորձել իրականացնել սոցիալականացում: Բանն այն է, որ այսօր հասարակական գրեթե բոլոր ոլորտներում անդրադառնում են ներառական և հատուկ կրթությանը, բայց չգիտես ինչու անտեսվում է տնային ուսուցումը:

Ներառման գործընթացի արդյունքը նաև պետք է հասնի այն ընտանիքներին, որտեղ երեխաների կրթության և զարգացման համար առանձնահատուկ պայմանների ստամադրումը դուրս է գալիս ընտանիքի տնտեսավարման շրջանակներից:

Տնային ուսուցումն արդեն 20 և ավել տարի է ներառական կրթության պես եվրոպական երկրներում, նաև Հայաստանում, տարածված գաղափարախոսություն է, որի նպատակն է աջակցել երեխաներին, ովքեր այս կամ այն հիվանդության պատճառով չեն կարող ֆիզիկապես հաճախել դպրոց: Երևույթը հարակցվում է պալիատիվ խնամքի հետ [2]:

Իմի բերելով կարող ենք ասել, որ ներառական կրթությունը վերաբերում է կրթական հաստատություններին՝ դպրոցների, նախակրթականներին և բուհերին: **Այն ԲՈՒՆԴՈՒՄ համար է**, բոլոր նրանց ովքեր կրթություն են ստանում՝ պարտադրի, թե ցանկությամբ:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Մանուելա Սանչես Ֆերեիրա և Մոնիկա Միլվերիա Մայա, Խորհրդատվական ծրագիր, Հատուկ կրթական կարիքների գնահատում, Եր., 26-27.02.2013 թ.
2. Պալիատիվ խնամքի ձեռնարկ, http://armdolor.com/files/IAHPC_2.pdf
3. **Выготский Л. С.** Собрание сочинений: В 6-ти т. Том. 5 /Основы дефектологии/, М., “Педогогика”, 1983, 386 с.

4. Дети с отклонениями в развитии /сост. Н.Д. Шматко/ М., “Аквариум”, 1997, 128с.
5. **Трунов Д. Г.** Самопознание в поле культуры: адаптация, индивидуация, творчество, Проблемы развития личности //Международная научная конференция//, Изд. ЕГУ, окт. 23-24, Ер., 2009, 403-405с.
6. Шаповал И. А. Специальная психология, М., 2005, 220 с.
7. <http://www.csie.org.uk/resources/inclusion-index-explained.shtml>

ՆԵՐԱՌԱՎԱՆ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՄԱՆ ՍՈՑԻԱԼ-ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ
ԴԺՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Սարգսյան Դիանա
ԵՊՀ Իջևանի մասնաճյուղ, հոգ. գիտ. թեկն.

Ամփոփում

Սույն հոդվածում ներկայացված են սահմանափակ կարողություններով երեխաների շուրջ ձևավորված գիտական մոտեցումները և սոցիալական վերաբերմունքը: Հոդվածում անդրադարձել ենք նաև սահմանափակ կարողություններով երեխաների կրթության կազմակերպման հիմնախնդիրներին, ներառական կրթության գաղափարախոսության ընկալմանը:

Բանալի բառեր. սահմանափակ կարողություններով երեխա, կարծրատիպեր, ներառական կրթություն, գաղափարախոսություն:

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ТРУДНОСТИ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Саргсян Диана
ЕГУ, Иджеван, канд. псих. наук

Резюме

В статье затрагиваются вопросы, связанные с изучением проблемы инклюзивного образования. Обращается внимание на факторы, препятствующие распространению идеологии инклюзивного образования: предвзятое отношение к детям нуждающимся в особой заботе в системе образования, сформированные стереотипы в связи с идеей инклюзивного образования.

Предпринимается исследование психологических сторон формирования неготового отношения к инклюзивному образованию.

Ключевые слова: дети с ограниченными возможностями, стереотипы, инклюзивное образование, идеология.

SOCIAL-PSYCHOLOGICAL DIFFICULTIES OF THE INCLUSIVE EDUCATION

Sargsyan Diana
Ph.D., YSU, Ijevan

Summary

The present article touches upon the study of the obstacles of the perception of the ideology of inclusive education where the emphasis is laid on the prejudiced perception towards the children needing special care of education, inclusive education, formation of stereotypes and the revelation of their psychological sides. The analyses of the result of the research have enabled us to reveal the common opinions, stereotypes, school approaches, parents' concerns of the perception of the ideology of inclusive education, the difficulties of working in inclusive schools as well as different ways of inclusive policy.

Summing up we can state that inclusive education concerns all educational institutions, that is schools and higher educational institutions. It is for everybody, for those who get education, either willing or compulsory.

Keywords: children with disabilities, stereotypes, inclusive education, ideology.

ՄԱՐԴԱՆՅԱՆ ՄԱՐԻԱՆՆԱ

Իջևանի թիվ 1 հիմնական դպրոցի հոգեբան

Այսօր աշխարհում ապրում է մտավոր կամ ֆիզիկական հաշմանդամություն ունեցող մոտ կես միլիոն մարդ, ովքեր հաճախ սահմանափակված են ինչպես ֆիզիկական, այնպես էլ սոցիալական արգելքներով: Հաճախ այս արգելքները մեկուսացնում են նրանց հասարակությունից և հնարավորություն չեն տալիս ակտիվորեն մասնակցություն ունենալ իրենց երկրի, համայնքի հասարակական կյանքին և զարգացման գործընթացներին:

Այսօր հասարակության մեջ անհատների առջև ծառացած մեծագույն խնդիրներից մեկը համարվում է հասարակության տնտեսական, սոցիալական, քաղաքական և մշակութային կյանքում իմաստավորված մասնակցությունից զրկված լինելը: Եվ աստիճանաբար համաաշխարհային գլոբալ զարգացումները հրամայական դարձրին կրթության քաղաքականության փոփոխությունների անհրաժեշտությունը: Կրթությունը մարդու անբաժանելի իրավունքն է:

Կրթությունը պետք է համարվի ցանկացած անձի մարդկային և ֆունկցիոնալ զարգացմանը նպաստող միջոց՝ անկախ ֆիզիկական կամ այլ խոչընդոտներից: Չնայած որ, ոչ բոլոր հաշմանդամություն ունեցող (անկախ դրա դրսևորման ձևից) անձիք են, որ հնարավորություն ունեն սովորել հանրակրթական դպրոցներում [6, էջ 2]: Մարդկության զարգացման ընթացքում հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների ձևավորումն ու սահմանումն անցել են երկար ճանապարհ՝ խղճահարությունից մինչև սոցիալական բազմաթիվ ծառայությունների մատուցում: Եվ այսօր աշխարհն արդեն ընդունում է հաշմանդամություն ունեցող անձանց սոցիալական ներառման գաղափարը: Կրթական գործընթացներին մաս կազմելու և հաշմանդամություն ունեցող անձանց ներուժն ուղղորդելու և իրացնելու ուղին մարդկանց կարծրատիպային մտածելակերպի փոփոխություններն են՝ հասարակության կրթման և բոլոր մարդկանց իրավունքների նկատմամբ հարգանք սերմանելու միջոցով:

Խորհրդային և հետխորհրդային կրթական մոդելը բացառում էր հաշմանդամություն և կրթության առանձնահատուկ պայմանների կարիք ունեցող երեխաների մուտքը դպրոցներ, իսկ դպրոցներում հայտնվելու դեպքում էլ չէր ապահովում նրանց կարողություններին և կարիքներին համապատասխան որակյալ կրթություն: Քանզի միշտ անտեսվում էր կրթության առանձնահատուկ պայմանների կարիք ունեցող աշակերտների կարիքներն ու այդ կարիքները բավարարելուն ուղղված ջանքերը: Ներառման գաղափարախոսությունը ծնվում է հատուկ կրթությունից, որի ժամանակ երեխաների կրթությունն առանձնացված միջավայրում էր և կրթությունը կառուցված էր ուսուցչի անհատական աշխատանքի հիման վրա: Իսկ ինտեգրացված կրթության ժամանակ երեխան հանրակրթական դպրոցում է, որի ժամանակ կարևորվում է երեխայի հաճախելիության հարցը, սակայն երեխայի կրթությունը չի ուղեկցվում դպրոցների կազմակերպման, ուսումնական պլանների ու դասավանդման մեթոդների համապատասխան փոփոխություններով և հարմարեցումներով: Այս փուլերի զարգացման ընթացքում ուսումնասիրվել են հաշմանդամություն ունեցող երեխաների և ուսման դժվարություններ ունեցող աշակերտների կարիքների բավարարման տարբեր ուղիները, որի արդյունքներն աստիճանաբար

հանգել և բերել են ներառման գաղափարի իրագործմանը: Ի տարբերություն կրթության կազմակերպման հատուկ և ինտեգրացված ձևերի, ներառական կրթությունը ենթադրում է, որ բոլոր երեխաները տարբեր են իրենց կարիքներով և կարողություններով, հարմարեցվել են ուսումնական ծրագրերն ու պլանները, և երեխայի կրթությունն իրականացվում է իր համայնքի դպրոցում: Ախտորոշումը, որն ընդգծում էր աշակերտի թերությունները, այլևս չի դիտարկվում [3]: Հիմնական մոտեցումը բխում է այն գաղափարի ընդունումից, որ յուրաքանչյուր աշակերտ կարող է սովորել և ստեղծագործել. երեխան կարող, ունակ ուժ է:

ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ն համարում է ներառումը «դինամիկ մոտեցում, որը դրականորեն է արձագանքում աշակերտների բազմազանությանը՝ ընկալելով անհատական տարբերությունները ոչ թե որպես լուծման ենթակա խնդիրներ, այլ որպես ուսումնական գործընթացը հարստացնող հնարավորություններ» [3, էջ 10]: Ներառական կրթությունը բացառում է ցանկացած խտրականություն երեխաների նկատմամբ, ապահովում է հավասար վերաբերմունք բոլոր մարդկանց նկատմամբ, բայց և ստեղծում է հատուկ պայմաններ կրթական հատուկ պահանջմունքներ ունեցող երեխաների համար [3, էջ 5]: Ներառական կրթությունը արձագանքում է բոլոր սովորողների բազմազան կարիքներին, մեծացնում է մասնակցությունը ուսումնական, մշակութային և համայնքային կյանքին՝ նվազեցնելով բացառումը կրթությունից: Այն ընդգրկում է փոփոխություններ և բարեփոխումներ կրթության բովանդակության մեջ, մոտեցումներում, մեթոդներում, տարածվում է համապատասխան տարիքային խմբի բոլոր երեխաների վրա և հենված է այն համոզմունքի վրա, որ երեխաներին կրթելը հանրակրթական համակարգի պարտականությունն է:

«Ներառում» չի նշանակում բոլորին ձուլելու կամ միատեսակ դարձնելու ձգտում: Այն ընդունում է, որ երեխաները սովորում են տարբեր արագությամբ, իսկ ուսուցիչներին անհրաժեշտ են հատուկ հմտություններ՝ ուսուցման գործընթացի ճկունությունն ապահովելու համար: Պարզապես անհրաժեշտ է իրականացնել երեխաների համար հասկանալի, մատչելի դասավանդում, հաշվի առնել աշակերտների բազմազանությունը, ուսուցման ընթացքում ուսումնական պլաններն ու նպատակները հարմարեցնել աշակերտների ընդունակություններին և անհատական կրթական պահանջմունքներին, զարգացման տեմպերին, որպեսզի յուրաքանչյուր երեխա կարողանա սովորել իր համար առավելագույն օգուտով: Փաստորեն այն ենթադրում է համակարգի, այլ ոչ թե երեխայի հարմարեցում: Ներառական կրթության գործընթացի առանձնահատուկ մոտեցումը թույլ է տալիս աշակերտներին ձեռք բերել անհրաժեշտ հմտություններ և կարողություններ՝ համաձայն ընդունված կրթական չափանիշների: Այն հիմնական սուբյեկտը, որին ուղղված են ներառման մոտեցումները, առանձնահատուկ պայմանների կարիք ունեցող երեխան է [5]: Կրթության առանձնահատուկ պայմանների կարիք ունեցող երեխան այն անձն է, ով ունի ուսման դժվարություններ, ներառյալ ֆիզիկական և/կամ մտավոր զարգացման յուրահատկություններ, և ով հանրակրթական ծրագրերի հիմնական բովանդակությանը տիրապետելու համար հատուկ պայմանների կարիք ունի [8, էջ 1]: Հատուկ կարիքներով երեխաների ընդունումը հանրակրթական դպրոցներ ստիպում է ուսուցիչներին մշակել նոր՝ դեպի երեխան կողմնորոշված մեթոդիկաներ, ապահովել մեծ թվով մասնակիցների ընդգրկվածություն ուսումնական գործընթացում: Փաստում ենք, որ դրանից օգուտ կստանան բոլոր երեխաները՝ բարձրացնելով կրթության որակը բոլորի համար: Մոցիալական մոդելի վրա հիմնված մոտեցումը կազմում է ներառական կրթության առանցքը, քանի որ այն ենթադրում է՝

- բոլոր երեխաների կրթական կարիքների հավասար գնահատում.

- դպրոցի ուսումնական և մշակութային, համայնքային միջոցառումներին բոլոր երեխաների ներգրավվածության աստիճանի բարձրացում.

- կրթական քաղաքականության վերանայում և համապատասխանեցում բոլոր երեխաների կարիքներին.

- ուսումնական գործընթացներում առկա խոչընդոտների վերացում և նրանում բոլոր աշակերտների ներգրավում.

- երեխաների գիտելիքների, կարողությունների և հմտությունների միջև առկա տարբերությունները ոչ թե որպես դժվար հաղթահարվող բարդության, այլ որպես կրթական գործընթացին նպաստող հանգամանքի ընդունում.

- սեփական համայնքում կրթություն ստանալու բոլոր երեխաների իրավունքի հավասար պաշտպանություն և հարգանք.

- դպրոցական պայմանների բարելավում.

- հասարակության ժողովրդավարական և մարդասիրական արժեհամակարգի ձևավորման գործում դպրոցների դերի կարևորում.

- կրթությունը որպես հասարակության մեջ բոլոր մարդկանց լիարժեք ներառման և ինքնադրսևորման կարևորագույն բաղադրամասի ճանաչում [2, էջ 7]:

ՀՀ-ում 2005 թ. ընդունվել է «Կրթության առանձնահատուկ պայմանների կարիք ունեցող անձանց կրթության մասին» օրենքը, որով պետականորեն ամրագրվել և ճանաչվել է ներառական կրթությունը Հայաստանում և ներառական կրթության մասին օրենքը դարձել է հանրակրթության մի մաս: 2006 թ. ՄԱԿ-ի Մանկական Հիմնադրամի աջակցությամբ Տավուշի մարզի 4 տարածաշրջաններում՝ յուրաքանչյուրում 4 դպրոց, ներդրվեց ներառական կրթության մոդելը: 2011 թվականից «Հուլիսի կամուրջ» ՀԿ-ի և «Առաքելություն Արևելք» դանիական կազմակերպության հետ համատեղ Տավուշի մարզում իրականացվում է հանրակրթության համակարգում համընդհանուր ներառման ծրագիր, և ներդրվել է կրթության առանձնահատուկ պայմանների կարիք ունեցող կազմակերպման համար անհրաժեշտ ֆինանսավորման փորձնական կարգը: 2014 թ. դրությամբ ՀՀ-ում ներառական կրթություն իրականացնող դպրոցները 139-են, որից 77-ը՝ Տավուշի մարզում [7]: Այսինքն՝ Տավուշի մարզի բոլոր դպրոցները փաստացի բաց են հաշմանդամություն և կրթության առանձնահատուկ պայմանների կարիք ունեցող երեխաների համար: Սահմանամերձ շրջաններում ներառական կրթության ներդրումը հնարավորություն ընձեռեց հաշմանդամություն և կրթության առանձնահատուկ պայմանների կարիք ունեցող երեխաներին կրթություն ստանալ իրենց համայնքներում և չմեկուսանալ ընտանիքներից: Համակարգի ներդրումը նպաստեց հասարակության մեջ տարիներ շարունակ հաշմանդամություն ունեցող անձանց նկատմամբ արմատացած կանխակալ վերաբերմունքի փոփոխմանը: Համայնքներում ապրող բազմաթիվ ընտանիքների կյանքը փոխվեց, նրանց երեխաների համար հնարավորություն ընձեռնվեց կրթություն ստանալ հասակակիցների հետ նույն դասարանում: Ներառական կրթություն իրականացնող դպրոցներում գործունեություն է ծավալում բազմամասնագիտական թիմը՝ ի դեմս հոգեբանի, սոցիալական աշխատողի, հատուկ մանկավարժի, ուսուցչի օգնականի: Կրթության զարգացմանն աջակցում են բոլոր այն շահագրգիռ անձինք և կառույցները, որոնց միջամտությունն ու օժանդակությունը կարող է օգտակար և արդյունավետ լինել՝ ի դեմս ծնողների, առարկայական ուսուցիչների, հասարակական կազմակերպությունների, պետական և համայնքային կառույցների: Այս գործընթացում շատ կարևոր է ընտանիքի, ծնողի դերը, և անգամ կարող ենք ծնողին համարել բազմամասնագիտական թիմի անդամ: Ծնող-ուսուցիչ-մասնագետ համագործակցությունը

նպաստում է սովորողի զարգացման, ուսուցման կազմակերպման համապատասխան միջավայրի ստեղծման, կրթական կարիքների բավարարման արդյունավետ ուղիների որոնմանը [2, էջ 45]: Այս փոխկապակցված համակարգում կարևոր է համագործակցային աշխատանքը: Ներառական կրթությունը Տավուշի մարզում արդեն իսկ կայացած գործընթաց է: Այն հստակ ընթանում է նախանշված ուղով և արդեն իսկ փոփոխությունները ակնառու են դառնում: Ներառական կրթության ներդրմամբ կարող ենք արձանագրել այնպիսի արդյունքներ, ինչպիսիք են սովորողների հանդուրժող վերաբերմունքը հաշմանդամություն ունեցող անձանց նկատմամբ, հասարակության սոցիալապես անապահով և խոցելի ընտանիքների երեխաների կրթական խնդիրների լուծմանն ուղղված աշխատանքների արդյունքները, նրանց մասնակցության ցուցանիշի մեծացումը, համատեղ ուսուցման կազմակերպման դեպքում գրանցված դրական արդյունքները, մանկավարժների ավելի լավ պատրաստվածությունը, հաշմանդամություն ունեցող երեխաների սոցիալական ներառման բարձր ցուցանիշը: Դպրոցների բազմամասնագիտական թիմերի հանդիպումների, քննարկումների ժամանակ մշտապես բարձրաձայնվում են ինչպես հաջողված դեպքերը, այնպես էլ մի շարք խնդիրներ, որոնց լուծումը կնպաստի ներառական կրթության կայացմանը: Ներառական կրթության կայացմանը և կրթական ցուցանիշի բարձրացմանը կարող են նպաստել ստորև շարադրված հարցերի լուծումները:

- Առարկայական ուսուցիչների համապատասխան թե՛ մասնագիտական, թե՛ հոգեբանական պատրաստվածության մակարդակի մշտական և շարունակական զարգացում:

- Կրթական հատուկ կարիքներ ունեցողների նկատմամբ վերաբերմունքի փոփոխությանն ուղղված իրազեկան աշխատանքների իրականացում:

- Ներառական դպրոցներում որակյալ մասնագետների ընտրություն:

- Բազմամասնագիտական թիմերի շարունակական վերապատրաստումներ, սուպերվիզիաների կազմակերպում:

- Ներառական կրթություն իրականացնող դպրոցների նկատմամբ համակարգված վերահսկողության իրականացում:

- Ուսուցիչների և բազմամասնագիտական թիմի ամուր համագործակցության առկայություն:

- Ներառման գործընթացում ծնողի և ընտանիքի համագործակցության ընդլայնում:

- Շարունակական աշխատանք տանել հասարակության տարբեր շերտերի, շահագրգիռ ներկայացուցիչների և կառույցների հետ (երեխայի միկրո և մակրո միջավայրի հետ աշխատանք):

- Խթանել կրթության առանձնահատուկ պայմանների կարիք ունեցող անձանց համայնքային կյանքին մասնակցությունը:

- Դպրոցներում հաշմանդամություն ունեցող անձանց համար ֆիզիկական մատչելիության ապահովում (հարմարեցումներ):

Այսպիսով, Հայաստանի Հանրապետությունում՝ ի դեմս ներառական կրթության, իրականացվել և իրականացվում են կրթական բավականին լուրջ բարեփոխումներ, որի համատեքստում կարևոր են ոչ միայն կրթության որակի բարձրացման շուրջ տարվող լայնածավալ աշխատանքները, այլ նաև կրթության առանձնահատուկ պայմանների կարիք ունեցող աշակերտների լիարժեք ներառմանն ուղղված դպրոցների գիտակից և ակտիվ համագործակցային աշխատանքը՝ հիմք ընդունելով այն հանգամանքը, որ հանրակրթական դպրոցներում ներառական կրթությունն օգնում է կրթության առանձնահատուկ պայմանների կարիք ունեցող երեխաների ուսման արդյունավետության և որակի բարձրացմանը:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Ներառական կրթության գաղափարախոսություն: Վերապատրաստման ծրագիր, Երևանի ԲՀՄ գնահատման կենտրոն, 2014:
2. Ներառական կրթություն (Վերապատրաստման դասընթացների բովանդակային նյութերի փաթեթ), 2008:
3. Ներառման ուղեցույց «Կրթություն բոլորի համար», ՅՈՒՆԵՍԿՕ, 2005:
4. На пути к инклюзивной школе. Пособие для учителей, 2005.
5. **Стабс С.** Инклюзивное образование при ограниченных ресурсах, М., 2002.
6. “Школа, доступная для всех”. М., 2003, Региональная общественная организация инвалидов “Перспектива”.
7. www.unicef.org
8. ՀՀ օրենքը «Հանրակրթության մասին», ՀՀ օրենքում լրացումներ և փոփոխություններ կատարելու մասին:

ՆԵՐԱՌԱԿԱՆ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱԿԱՆԱՑՄԱՆ ԱՌԱՆՁԱՀԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Մարդանյան Մարիաննա

Ամփոփում

Հոդվածում ներկայացված են կրթական հաստատություններում ներառական կրթության հիմնական հասկացությունները, ձևերը և զարգացման սկզբունքները: Ներկայացվում են կրթության առանձնահատուկ պայմանների կարիք ունեցող անձանց կրթական կարիքների բավարարումն ապահովող ժամանակակից սկզբունքային մոտեցումների վերաբերյալ հարցեր:

Բանալի բառեր. Ներառական կրթություն, ներառում, հաշմանդամություն, կրթության առանձնահատուկ պայմանների կարիք ունեցող երեխաներ, դպրոց:

ОСОБЕННОСТИ РЕАЛИЗАЦИИ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Марданыан Марианна

Резюме

В статье представлены основные понятия, формы и принципы развития инклюзивного образования в образовательных учреждениях. Затрагиваются вопросы касающиеся современного принципиального подходы в обеспечение образовательных потребностей людей с ограниченными возможностями, стратегии и условия их выполнения.

Ключевые слова: инклюзивное образование, инклюзия, инвалидность, дети с особыми образовательными потребностями, школа.

SPECIFICATIONS OF INCLUSIVE EDUCATION

Mardanyan Marianna

Summary

The article refers to the basic concepts, forms and the principal development of inclusive learning in educational institutions. It refers to the issues such as principal ways of provision of education needs of people with disabilities, strategies and circumstances of its realization.

Keyword: Inclusive education, inclusion, disability, children having specific needs for education, school.

ՆԵՐԱՌԱԿԱՆ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ՆԱԽԱԴՊՐՈՑԱԿԱՆ ԿՐԹԱԿԱՆ ՀԱՍՏԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ

ԽՈՒԳԵՅԱՆ ԱՐԵՎԻԿ

ՀՊՄՀ նախադպրոցական մանկավարժության և մեթոդիկաների ամբիոնի դասախոս

Ժամանակի պահանջով անհրաժեշտություն է առաջացել նախադպրոցական հաստատություններում առավել մեծ ուշադրություն դարձնել ներառական կրթությանը: Ներառական կրթության հիմքում ընկած է մի գաղափար, որը բացառում է երեխաների ցանկացած տարաբաժանում, ապահովում է հավասար վերաբերմունք յուրաքանչյուր երեխայի նկատմամբ՝ ստեղծելով հատուկ պայմաններ կրթության առանձնահատուկ կարիքներ ունեցող (ԿԱՊԿՈՒ) երեխաների համար: Համաշխարհային պրակտիկայում առանձնացվել են ներառական կրթության 8 հիմնական սկզբունքներ.

1. Մարդու արժանիքները կախված չեն նրա հնարավորություններից և ձեռքբերումներից

2. Յուրաքանչյուր մարդ ունակ է զգալու և մտածելու

3. Յուրաքանչյուր մարդ ունի շփման և լսելի լինելու իրավունք

4. Բոլոր մարդիկ միմյանց կարիքն ունեն

5. Լիարժեք կրթությունն իրականանալի է միայն իրական փոխհարաբերությունների ենթատեքստում

6. Բոլոր մարդիկ հասակակիցների ընկերության և օգնության կարիքն ունեն

7. Սովորողների համար արդյունքի հասնելը կապված է ուսուցման գործընթացի արդյունավետության հետ

8. Բազմազանությունն ուժաղացնում է մարդու կյանքի բոլոր կողմերը:

Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների Ինդիանա նահանգի համալսարանի պրոֆեսոր Մեյուել Օդոմը [2], որը հանդիսանում է նախադպրոցական ներառական կրթության հաջող իրականացման հնգամյա նախագծի հեղինակ, գտնում էր, որ ներառումը դա առավել է, քան միասին լինելը: Դա բոլոր երեխաների համար համապատասխան միջավայրի ստեղծումն է, որն էլ իր հերթին ենթադրում է կրթական ծրագրերի հարմարեցումը երեխաների հետաքրքրություններին և կարիքներին, այլ ոչ՝ հակառակը: Դա նաև ենթադրում է պարապմունքների ընթացքում առողջ և հատուկ կարիքներով երեխաների համատեղ աշխատանքի կազմակերպում: Օդոմը մեծ ուշադրություն էր դարձնում նախադպրոցական տարիքի կրթության կարևորությանը, որը դրսևորվում է.

- նախադպրոցական տարիքի երեխաների զարգացման, ուսուցման առանձնահատկություններում.

- մանկապարտեզի կազմակերպչական կառուցվածքում.

- մանկավարժների և դաստիարակների պարբերաբար վերապատրաստումներում:

Գիտնականը նշում է, որ նախադպրոցական ուսումնական հաստատությունների ներառումը համեմատաբար նոր երևույթ է: Դրա մասին թեև խոսվել է դեռևս 1970-ական թվականներին, այն առավել լայն տարածում է ստացել միայն 1990-ական թվականներին: Հենց այս ժամանակ էլ ԱՄՆ-ում ներառական նախադպրոցական հաստատությունները լուրջ այլընտրանք դարձան մանկապարտեզներին: Այստեղ 50%-ով ավելի շատ կրթության առանձնահատուկ կարիք ունեցող երեխաներ են հաճախում ընդհանուր ման-

կապարտեզ:

Եվրոպայում պատկերն այլ է. Շվեյցարիայում և Պորտուգալիայում գրեթե բոլոր ԿԱՊԿՈՒ երեխաները հաճախում են ընդհանուր մանկապարտեզ: Հունգարիայում, Ֆրանսիայում և Գերմանիայում գործում են հատուկ կրթական հաստատություններ և ներառական տարբեր մանկապարտեզներ:

Մեր երկրում ներառական կրթության մասին օրենքն ընդունվել է 2005 թվականի մայիսի 25-ին, որի նպատակն էր ԿԱՊԿՈՒ երեխաների ներառումն ընդհանուր մանկապարտեզներ և դպրոցներ [1]: Օրենքի ընդունումից անմիջապես հետո մի շարք միջազգային կազմակերպություններ ձեռնամուխ եղան ՀՀ ներառական կրթության համակարգում բարեփոխումների իրականացմանն ու լայնածավալ ծրագրերի կյանքի կոչմանը: Ինչպես երկրի կրթական համակարգի, այնպես էլ աջակցող կազմակերպությունների առջև խնդիր էր ծառանալու՝ կապված հայ հասարակության՝ ԿԱՊԿՈՒ երեխաներին լիիրավ անդամներ ճանաչելու հետ:

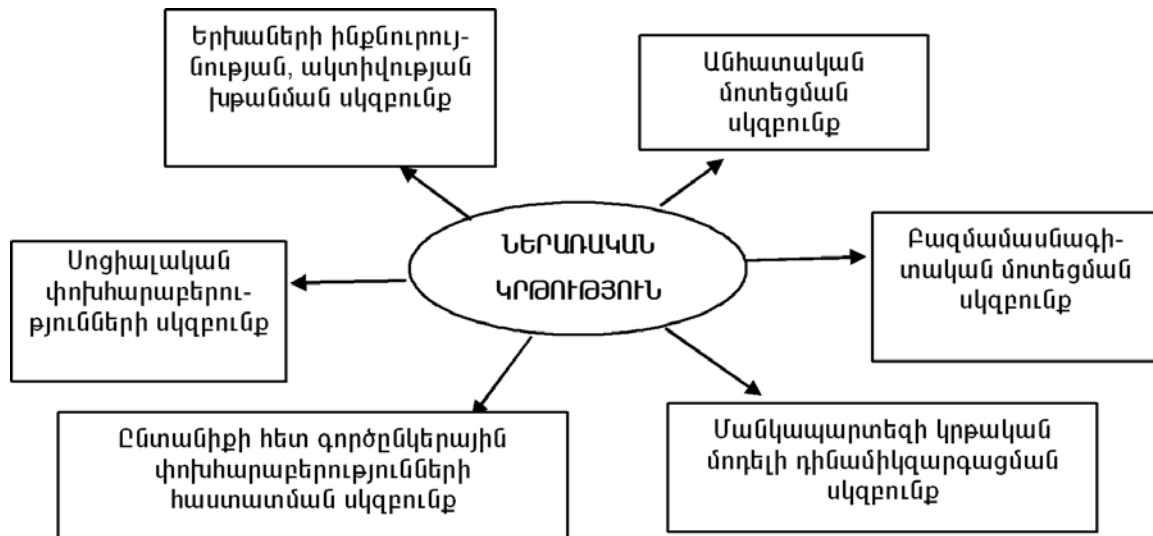
Մանկավարժական պրակտիկան ցույց է տվել, որ ներառական կրթության կազմակերպման գործընթացը բարդ, բազմակողմանի գործընթաց է, որը սերտորեն կապված է ժամանակակից կրթության համակարգում իրականացվող գիտական, մեթոդական, սոցիալական և կազմակերպչական վերակառուցումների հետ: Որքան վաղ սկսվի առողջության սահմանափակ հնարավորություններ ունեցող երեխաների հետ աշխատանքը, այնքան սոցիալականցվելու նրա հնարավորությունները կմեծանան: Դա պայմանավորված է ոչ միայն մարդասիրական դրսևորումներով, այլև վաղ իրականացվող վերականգնողական-մարդասիրական աշխատանքի արդյունավետությամբ, որը նպաստավոր պայմաններ է ստեղծում դպրոցական ուսուցմանը նախապատրաստվելու համար: Մեմուել Օդոմն իր բազմաթիվ գիտական աշխատանքները վերլուծության ենթարկելով՝ առանձնացրել է հետևյալ եզրահանգումները [2].

- ներառական նախադպրոցական հաստատություն հաճախելը դրական ազդեցություն է ունենում և՛ առողջ, և՛ առանձնահատուկ կարիք ունեցող երեխաների վրա,
- ներառական միջավայրում կրթության առանձնահատուկ պայմանների կարիք ունեցող երեխաներն առավել հեշտ են ներգրավվում հասակակիցների սոցիալական միջավայրում, քան առողջ երեխաները,
- առողջ երեխաների ընտանիքները դրական են վերաբերում իրենց երեխաների և ԿԱՊԿՈՒ երեխաների՝ միևնույն միջավայրում խաղալու, սովորելու հանգամանքին, և այս վերաբերմունքը ժամանակի հետ աճում է,
- պետության կողմից տարվող սոցիալական քաղաքականությունը (ֆինանսավորում, կրթական չափորոշիչներ, վերապատրաստումներ) կարող են և՛ խթանել, և՛ նպաստել ներառական գործընթացների իրականացման առաջընթացին մանկապարտեզում:

Մեր կարծիքով՝ ժամանակակից մանկապարտեզներում ներառական կրթությունն առավել նպատակահարմար և հաջողված կիրականանա հետևյալ սկզբունքների լիարժեք առկայության դեպքում (տե՛ս գծապատկեր):

Վերը նշված սկզբունքներն իրականանալի են, եթե ներառական նախադպրոցական հաստատություններում առկա լինեն տվյալ կրթության կազմակերպման համար անհրաժեշտ բոլոր պայմանները.

1. շենքային համապատասխան պայմաններ,
 2. համապատասխան բազմամասնագիտական խումբ,
- հատուկ մանկավարժ,

- հատուկ հոգեբան,
- լոգոպեդ,
- սոցիալական աշխատող:

3. Իրազեկված ծնողական միջավայր:

4. Թիմով աշխատելու ունակ մանկավարժական կոլեկտիվ:

Մանկապարտեզներում ծնողների իրազեկվածության մակարդակը բացահայտելու նպատակով ստորև ներկայացնում ենք հարցաթերթիկ.

Հարցաթերթիկ

Հարգելի ծնող, Ձեզ ներկայացվող հարցաթերթիկի նպատակն է՝ վերհանել մանկապարտեզում իրականացվող ներառական կրթության հիմնախնդիրները, ուստի խնդրում ենք լրացնել այն և լինել հնարավորինս օբյեկտիվ և անկեղծ: Հարցաթերթիկի լրացումը Ձեզանից կլիսի 10 րոպե: Շնորհակալություն:

Լրացրեք հետևյալ տվյալները.

Ձեր քաղաքը (համայնքը, մարզը) _____

Նշեք այն նախադպրոցական հաստատությունը, ուր հաճախում է Ձեր երեխան — _____

1. Ձեր երեխայի մանկապարտեզում կա՞ արդյոք.

- Լոգոպեդ
- Հատուկ հոգեբան
- Հատուկ մանկավարժ
- Սոցիալական աշխատող

2. Տեղյա՞կ եք, թե ինչ է ներառական կրթությունը.

- Այո
- Ոչ

3. Ի՞նչ է ներառական կրթությունը.

- Երբ տարբեր տարիքի երեխաներ հաճախում են միևնույն խումբ
- Երբ տարբեր ունակություններով երեխաները հաճախում են միևնույն խումբ
- Երբ ֆիզիկական և մտավոր խնդիր ունեցող երեխաները առողջ երեխաների հետ հաճախում են միևնույն խումբ

- Դժվարանում են պատասխանել

4. Ձեր երեխայի խմբում կա՞ ն հատուկ կարիք ունեցող երեխաներ.

- Այո
 - Ոչ
5. Ինչպե՞ս եք վերաբերում նման երեխաներին.
- Կարեկցանքով
 - Աշխատում եմ երեխայիս հետու պահել
 - Սովորեցնում եմ երեխայիս՝ օգնել նրանց
6. Ինչպե՞ս է Ձեր երեխան վերաբերում նրանց.
- Օգնում է
 - Խղճում է
 - Վախենում է
 - Ձեր տարբերակը _____
7. Ձեր կարծիքով ճի՞շտ է, որ Ձեր երեխայի կողքին մանկապարտեզ հաճախի հատուկ կարիքներ ունեցող երեխա.
- Այո
 - Ոչ
8. Ցանկանում եք արդյոք տեղեկանալ, թե ի՞նչ է ներառական կրթությունը.
- Այո
 - Ոչ

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. <http://www.edu.am/> «Կրթության առանձնահատուկ պայմանների կարիք ունեցող անձանց կրթության մասին» ՀՀ օրենքը:
2. <http://festival.1september.ru/>.
3. **Борисова Н. В., Прушинский С. А.** Инклюзивное образование: право, принципы, практика, М., 2009.
4. **Екжанова Е. А., Стребелева Е. А.**, Коррекционно-развивающее обучение и воспитание. Программа дошкольных образовательных учреждений компенсирующего вида для детей с нарушением интеллекта. М., «Просвещение», 2005.

ՆԵՐԱՌԱՎԱՆ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ՆԱԽԱԴՊՐՈՑԱԿԱՆ ԿՐԹԱԿԱՆ
ՀԱՍՏԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ

Խուզեյան Արևիկ

Ամփոփում

Մեր ժամանակներում ժամանակակից նախադպրոցական մանկավարժության համակարգում ներառական կրթության հիմնահարցը շարունակում է մնալ արդիական: ԱՄՆ-ի Ինդիանա նահանգի պրոֆեսոր Սեմուել Օդումը գտնում է, որ ժամանակակից մանկապարտեզներում ներառական կրթության համար բարենպաստ պայմաններ ապահովված չեն: Մեր երկրում ներառական կրթության մասին օրենքն ընդունվել է 2005 թվականին:

Բանալի բաներ. ներառական կրթություն, ԿԱՊԿՈՒ երեխաներ, հատուկ կարիքներ, ՀՀ օրենք, հավասար պայմաններ:

ПРОБЛЕМА ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В
ДОШКОЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ

Хугеян Аревик

Резюме

Одним из направлений психолого-педагогической деятельности дошкольного образовательного учреждения является инклюзивное образование. Сэмюэл Л.Одом, профессор университета штата Индиана США), являющийся руководителем пятилетнего проекта, направленного на изучение факторов, препятствующих и способствующих успешной дошкольной интеграции, отмечает, что сегодня единого определения инклюзии применительно к процессам, происходящим в детских дошкольных учреждениях, нет. В нашей стране закон об инклюзивном образовании приняли только в мае 2005-го года.

Ключевые слова: инклюзивное образование, успешная дошкольная интеграция дошкольная учреждения.

THE PROBLEM OF INCLUSIVE EDUCATION IN PRESCHOOL
INSTITUTIONS (KINDERGARTENS)

Khugeyan Arevik

Summary

One of the areas of the psycho-pedagogical activity of our preschool educational institution (kindergarten) is the inslusive education. Samuel L.Odom, professor of the University in Indiana USA, being the leader of five- year project, aimed to studying the onstractive and conducive factors of succesfull preschool integration, mentions that today there isn't any single definition of inclusion for the accruing process in the preschool educational institutions (kindergartens). In our country the law about inclusive educations was accepted in May 2005.

Keywords: psycho-pedagogical activity,preschool educational institution,inslusive education.

**«ՀՈՒՋԱԿԱՆ ԱՅՐՈՒՄ» ՀԱՄԱԽՏԱՆԻՇԻ ԴՐՍԵՎՈՐՄԱՆ
ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՆԵՐԱՌԱԿԱՆ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ
ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ**

ԲԱԴԱԼՅԱՆ ՄԵԼԱՆԻՅԱ

«Հուլիսի կամուրջ» ՀԿ Իջևանի երեխայի զարգացման ցերեկային կենտրոն
Հատուկ մանկավարժ

ՀՀ-ում 2005 թ. ընդունվել է «Կրթության առանձնահատուկ պայմանների կարիք ունեցող անձանց կրթության մասին» օրենքը, որով պետականորեն ամրագրվել և ճանաչվել է ներառական կրթությունը Հայաստանում և ներառական կրթության մասին օրենքը դարձել է հանրակրթության մի մասը: 2006 թ. ՄԱԿ-ի Մանկական Հիմնադրամի աջակցությամբ Տավուշի մարզի 4 տարածաշրջաններում՝ յուրաքանչյուրում 4 դպրոց, ներդրվեց ներառական կրթության մոդելը: 2011 թ. «Հուլիսի կամուրջ» ՀԿ-ի և «Առաքելություն Արևելք» դանիական կազմակերպության հետ համատեղ Տավուշի մարզում իրականացվում է հանրակրթության համակարգում համընդհանուր ներառման ծրագիր, և ներդրվել է կրթության առանձնահատուկ պայմանների կարիք ունեցող երեխաների կրթության կազմակերպման համար անհրաժեշտ ֆինանսավորման փորձնական կարգը: Ներառական կրթության համակարգը ստեղծում է հավասար պայմաններ բոլոր երեխաների, այդ թվում նաև կրթության առանձնահատուկ պայմանների կարիք ունեցող (ԿԱՊԿՈՒ) երեխաների համար, և ենթադրում է մանկավարժների անխտրական վերաբերմունքը բոլոր երեխաների նկատմամբ: ԿԱՊԿՈՒ երեխաների հետ աշխատանքը մյուս երեխաների հետ տարվող աշխատանքից տարբերվում է նրանով, որ ուղեկցվում է հուզական և ինտելեկտուալ լարվածությամբ, ինչն էլ նպաստում է մասնագիտական ճգնաժամի, մասնավորապես հուզական «այրման» համախտանիշի ավելի վաղ առաջացմանը: Մասնագիտական ճգնաժամը կարող է դրսևորվել «հուզական այրման» համախտանիշի ձևով (Ն. Ե. Վոդոպյանովա, Ռ. Մ. Գրանովսկայա, Ն. Վ. Գրիշինա, Ս. Կրիվցովա), որը սկիզբ է առնում քրոնիկական ամենօրյա լարվածությունից, հուզական ծանրաբեռնվածությունից [4]:

«Հուզական այրում» տերմինն առաջին անգամ մտցվել է 1974 թվականին ամերիկացի հոգեբույժ Ի. Ջ. Ֆրեյդենբերգերի կողմից: Տպագրված հետազոտություններում հաճախ եղել է հետևյալ բնորոշումը. «հուզական այրում» համախտանիշը ֆիզիկական, հուզական, մտավոր սպառման վիճակ է, որը դրսևորվում է մասնագիտական բնագավառում [6, էջ 7]:

Հուզական այրման սինդրոմը անգլերենից երբեմն թարգմանում են («burnout») որպես «հուզական այրում», «մասնագիտական այրում» և «հոգեկան այրում» [5]:

Ուսումնասիրությունները (Ն. Ե. Վոդոպյանովան, Ռ. Ե. Գրանովսկայան, Ն. Վ. Գրիշինան, Ս. Կրիվցովան, Վ. Վ. Բոյկոն, Ս. Մալաչը և այլոք) հոգեկան «այրման» սինդրոմը որակեցին որպես «մարդ-մարդ» տիպի մասնագիտություններին բնորոշ ճգնաժամ: Առավել վաղ կերպով այրումը դրսևորվում է այն դեպքերում, երբ մարդ-մարդ հաղորդակցումն արտահայտվում է հուզական հագեցվածությամբ:

Գործունեության կատարումը ուղեկցվում է որոշակի հոգեկան վիճակով, որոնք պայմանավորված են ոչ միայն իրավիճակի առանձնահատկություններով, այլև անձի

առանձնահատկություններով, նրա դրդապատճառներով: Գործունեության ընթացքում մոտիվները հուզականորեն «լցվում են», ուղեկցվում են ինտենսիվ հուզական ապրումներով, որոնք հատուկ դեր են խաղում հոգեկան լարվածության վիճակում [8]:

Մանկավարժի և երեխայի փոխհարաբերությունների մեջ մշտական հուզական լարվածությունը և անձնային-հուզական խոչընդոտները հանգեցնում են այրման սինդրոմի դրսևորմանը: Շփման մեջ առաջացած հոգեբանական դժվարությունները կրում են հուզական ծանրաբեռնվածություն: Հենց լարվածությունը, որը հանգեցնում է սուբյեկտ-սուբյեկտ հարաբերությունների խանգարման, հանդես է գալիս հոգեբանական պաշտպանության ձևով [1, էջ 318]:

Նշված համախտանիշի պատճառները կարող են դասակարգվել 2 խմբի.

1. Սուբյեկտիվ (անհատական)՝ կախված անձի առանձնահատկություններից, տարիքից (երիտասարդ աշխատողներն ավելի են ենթակա «այրման» ռիսկին), կենսական արժեքների համակարգից, անհատական հոգեբանական պաշտպանության միջոցներից և մեխանիզմներից, գործունեության նկատմամբ վերաբերմունքից, գործընկերների հետ հարաբերություններից: Այստեղ կարելի է նշել նաև մասնագիտական գործունեության արդյունքների բարձր մակարդակի սպասումը: Այրման, որպես կանոն, ենթակա են ամենալավ աշխատողները, նրանք, ովքեր առավել մեծ պատասխանատվությամբ են վերաբերվում իրենց աշխատանքին:

2. Օբյեկտիվ (իրավիճակային), որոնք ուղղակիորեն կախված են ծառայողական պարտականություններից, օրինակ՝ բարձրացված մասնագիտական ծանրաբեռնվածությունների, պարտականությունների անբավարար հասկացման, սոցիալական և հոգեբանական ոչ ադեկվատ աջակցման հետ և այլն [6, էջ 9-11]:

Տևական և չափազանց ֆունցիոնալ ծանրաբեռնվածությունը, լարված միջանձնային հարաբերությունների գերակայության դեպքում, որն ունի հուզական վառ երանգավորում, հիմնական նախադրյալն է այրման սինդրոմի առաջացման: Դա տեղի է ունենում աստիճանաբար՝ 3 փուլով.

- Հուզական սպառումը մասնագիտական այրման առաջին փուլն է: Այն դրսևորվում է հուզական գերլարվածության ձևով: Առաջանում է «դատարկության» զգացում, անտարբերություն շրջապատի նկատմամբ, նախ և առաջ մասնագիտական գործունեության նկատմամբ: Այս փուլում «այրման» համախտանիշ դեռ կարող է դիտարկվել որպես պաշտպանական մեխանիզմ, քանի որ թույլ է տալիս մարդուն կուտակել և ծախսել էներգետիկ ռեսուրսները:

- Այնուհետև սկսում են նյարդայնացնել մարդիկ: Իր գործընկերների շրջանում «այրվող» մասնագետը ցինիզմով է խոսում իր այցելուների մասին: Սա բնորոշ է այրման երկրորդ փուլին՝ ապաանձնայնացմանը (դեպերսոնալիզացիային): Այն դրսևորվում է միջանձնային հարաբերությունների դեֆորմացիայով: Որոշ դեպքերում մեծանում է նեգատիվիզմը, այլ դեպքերում մեծանում է կախվածությունն ուրիշներից: Ընդ որում՝ «այրվողը» չի հասկանում իր դյուրագրգռության պատճառները և փնտրում է դրանք իր շուրջը, որպես կանոն, աշխատանքի մեջ:

- Երրորդ փուլում (անձնային ձեռքբերումների ռեդուկցիա) նկատվում է ինքնագնահատականի կտրուկ անկում, որը կարող է դրսևորվել սեփական մասնագիտական ձեռքբերումների և հաջողությունների բացասական գնահատման ձևով, ծառայողական պարտականությունների նկատմամբ նեգատիվիզմով, մասնագիտական դրդապատճառների նվազմամբ, սեփական հնարավորությունների, պատասխանատվության սահման-

նափակմամբ: Մարդկանց հետ շփումն առաջացնում է անհարմարավետություն: Վերջին փուլում հնարավոր են հոգեմարմնական ռեակցիաներ:

Ըստ Վ. Ֆրանկլի, այրման սինդրոմն առնչվում է մարդու 3 չափումներին. մարմնական, հոգևոր, հոգեկան: Նշված դրսևորումները թեև կատարում են պաշտպանական գործառույթ, ցույց տալով, որ անձի կողմից ընտրված դիրքորոշումը արդյունավետ չէ, ինչպես նաև սկսում են ձգձգվել և փակ շրջանի բնույթ ստանալ: Դրանք խանգարում են մասնագիտական աշխատանքին [7]:

Քանի որ այրումը աստիճանաբար է զարգանում, մասնագետները շարունակում են աշխատել նույն ծանրաբեռնվածությամբ, քանի դեռ այն չի դրսևորվել ծայրահեղ դրսևորումներով՝ ֆիզիկական, հոգեբանական, վարքային:

Ֆիզիկական դրսևորումներին են դասվում.

- ախորժակի անկումը,
- խրոնիկական հիվանդությունների սրացումը,
- ուժեղ հոգնածությունը,
- հաճախակի գլխացավերը, ճնշման տատանումները,
- քնի խանգարումը կամ լրիվ անքնությունը և այլն:

Հոգեբանական դրսևորումներն են

- բարձր դյուրագրգռությունը, դեպրեսիան և հոգնածության զգացումը,
- աշխատանքից և անձնական կյանքից հիասթափությունը,
- ինքնավստահության և ինքնահարգանքի կորուստը,
- աշխատանքի նկատմամբ հետաքրքրության կորուստը,
- տրամադրության փոփոխությունը,
- ապագայի նկատմամբ չմոտիվացված անհանգստությունը,
- անձնային օտարումը, այսինքն՝ մարդու շուրջ կատարվող նշանակալի իրադարձությունները առաջացնում են հուզական թույլ արձագանք, կամ ուղղակի չեն հետաքրքրում,

• անելանելիության զգացումը և այլն:

Վարքային խնդիրները կարող են լինել հետևյալը.

- «հուզական պոթելում»,
- ինքնաքննադատության նվազում,
- բացասական տրամադրվածություն իրականացվող աշխատանքի նկատմամբ,
- աշխատանքի արդյունավետության նվազում,
- գործընկերների, ծանոթների, ընկերների հետ շփման սահմանափակում,
- դժվարություններ շփման մեջ,
- բացասական վերաբերմունք ինքն իր նկատմամբ և այլն [5]:

Մասնագետի մոտ այս նշաններից մեկի կամ մի քանիսի գերակայումը մատնանշում է «այրման» գործընթացի սկիզբը: Մա կարող է ընդգրկել նաև ողջ կոլեկտիվը: Ուր քան շատ են նշանները և վառ են արտահայտված, այնքան իրավիճակը լուրջ է: Այսպես, այրման սինդրոմը բացասական ազդեցություն է ունենում ոչ միայն մասնագիտական գործունեության վրա, այլև ամբողջովին նվազեցնում է մարդու կյանքի որակը [6, էջ 17-18]:

Հուզական այրման սինդրոմը որոշ հեղինակներ (Ե. Մախեր, Կ. Կոնգո) դիտարկում են որպես սթրեսի տարատեսակ, սակայն այլ հետազոտողներ դրանք չեն նույնացնում, այլ հուզական այրումը դիտարկում են որպես տարբեր սթրեսածին գործոնների ազդե-

ցության հետևանք (Ս. Մասլաշ, Ա. Աբրումովա, Վ. Վ. Բոյկո):

Վ. Վ. Բոյկոն «այրումը» դիտարկում է որպես անձի կողմից մշակված հոգեբանական պաշտպանական մեխանիզմ՝ հույզերի լրիվ կամ մասնակի բացառման ձևով՝ ի պատասխան հոգետրավմատիկ ազդեցությունների, կարծրատիպ դարձած հուզական, հաճախ մասնագիտական վարքի: «Այրումը» մասամբ գործառության ստերեոտիպ է, քանի որ թույլ է տալիս մարդուն տնտեսել էներգետիկ ռեսուրսները: Բայց միևնույն ժամանակ կարող է առաջանալ դիսֆունկցիոնալ հետևանքներ, երբ այրումը բացասաբար է անդրադառնում մասնագիտական գործունեության կատարման վրա [2, էջ 268]:

«Հուզական այրում» սինդրոմի զարգացմանը նպաստում են այնպիսի անհատական առանձնահատկություններ, ինչպիսիք են հակվածությունը դեպրեսիային և տագնապայնությանը, բարձրացված պահանջկոտությունը շրջապատողների և իր նկատմամբ, հույզերը զսպելու սովորությունը, բարձր ինքնավերահսկողությունը և այլն:

Այսպիսով, մի շարք աղբյուրներում «հուզական այրման» սինդրոմը դիտվում է որպես աշխատավայրում սթրեսի անբարենպաստ հաղթահարման արդյունք [3]:

«Հուզական այրումը» հասկացվում է որպես մասնագիտական ճգնաժամ՝ կապված ամբողջ աշխատանքի հետ: Մասնագիտական ոլորտում հուզական այրման ցուցանիշներից մեկը սոցիալ-հոգեբանական խնդիրների լուծման և դժվարությունների հետ կապված հոգեկան լարվածության վիճակն է, որոնց պատճառով առաջանում է հոռետեսական տրամադրություն, դիսկոմֆորտ, տագնապ և այլն [2, էջ 328]:

Այսպիսով, «մասնագիտական այրման» սինդրոմը մի գործընթաց է, որի դեպքում սթրեսի գործոնների ամենօրյա ազդեցությունը՝ կապված այլ մարդու օգնություն ցուցաբերելու հետ, աստիճանաբար բերում է սեփական առողջության հոգեբանական և ֆիզիկական բնույթի խնդիրների: Այն կարող է «կանել» ոչ միայն առանձին աշխատանքին, այլև ամբողջ կազմակերպությանը: Հուզական այրումը ախտորոշում կամ հիվանդություն չէ (չնայած կա նաև հակառակ տեսակետը), այնպես որ, որքան շուտ է սկսվում դրա դեմ պայքարը, այնքան այն արդյունավետ և հեռանկարային է լինում: Կախված այն բանից, թե ինչպես է մարդը վերաբերվում իրեն և իր կյանքին, այն կլինի կամ «աստղ», կամ «մոմ», որը վառվում կամ հալվում է [19]: Վերլուծելով վերջին միտքը՝ հասկանում ենք, որ հուզական այրման դրական կամ բացասական բնույթը մեծապես պայմանավորված է մասնագետի անձով, այսինքն՝ վերջին հաշվով հենց նրա անհատականությունն է որոշում այդ ճգնաժամի դերն իր մասնագիտական կյանքում:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. **Агавелян Р. О.**, «Социально-перцептивные процессы личности педагога специальной школы в профессиональной деятельности», Новосибирск, 2000, с. 405.
2. **Бусовикова О. П., Мартынова Т. Н.**, Сибирская психология сегодня: Сборник научных работ. Вып.2-Кемерово, Кузбассвуиздат, 2003. 410 с.
3. **Макарова Г. А.**, Синдром эмоционального выгорания, 2013.
4. **Петраш М. Д.**, Кризисы профессиональной жизни в контексте развития взрослых, 2004.
5. **Тумовская М.**, Синдром эмоционального выгорания, 2012.
6. **Чуксина Н. Н.**, Синдром эмоционального выгорания и его профилактика, 2011.
7. **Юдина Е. В.**, Соотношение личностных качеств практического психолога и эффективности диагностической деятельности, М., РГБ, 2003.
8. “Специальная психология”: Шпаргалка-Коллектив авторов.

«ՀՈՒԶԱԿԱՆ ԱՅՐՈՒՄ» ՀԱՄԱԽՏԱՆԻՇԻ ԴՐՍԵՎՈՐՄԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ
ՆԵՐԱՌԱԿԱՆ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ

Բադալյան Մելանիյա

Ամփոփում

Հոդվածնում ներկայացվում են ներառական կրթության համակարգում մասնագիտական ճգնաժամի առաջացման պատճառները և դրսևորման առանձնահատկությունները:

Բանալի բառեր. ներառական կրթություն, մասնագիտական ճգնաժամ, մանկավարժ, հուզական լարվածություն:

ОСОБЕННОСТИ ПРОЯВЛЕНИЯ СИНДРОМА “ЭМОЦИОНАЛЬНОЕ ВЫГОРАНИЕ” В СИСТЕМЕ
ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Бадалян М.

Резюме

В статье представлены причины возникновения и особенности проявления педагогического кризиса в системе инклюзивного образования.

Ключевые слова: инклюзивное образование, профессиональный кризис, педагог, эмоциональное напряжение.

THE SPECIFICATION OF “EMOTIONAL BURNOUT” SYNDROME IN THE
SYSTEM OF INCLUSIVE EDUCATION

Badalyan M.

Summary

The article refers to the causes of professional crisis in the system of inclusive education also and the specifications of its realization.

Keywords: Inclusive education, professional crisis, pedagogue, emotional tension.

**ՍՈՑԻԱԼ-ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ ՕԳՆՈՒԹՅՈՒՆ ԱՌԻՏԻԿ ԵՐԵՎԱՆԵՐ
ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՂ ԸՆՏԱՆԻՔՆԵՐԻՆ**

ԲԵԺԱՆՅԱՆ ՍԵՂԱ

Վանաձորի Հ.Թումանյանի անվան
պետական համալսարան,
մանկ. գիտ. թեկն. դոցենտ

ԱՍԼԱՆՅԱՆ ԱՆՆԱ

Վանաձորի Հ.Թումանյանի անվան
պետական համալսարանի «Կրթության
կազմակերպում» բաժնի մագիստրանտ

Զարգացման ամենաբարդ, քիչ ուսումնասիրված, անհավանական շեղումներից է աուտիզմը: Տարբեր երկրների հետազոտողները, բժիշկները, հոգեբանները, մանկավարժները արդեն մի քանի տարի է հետազոտում են այս շեղման պաթոգենեզը և կլինիկական արտահայտությունը: Օ. Ս. Նիկոլսկայան, Ա. Վ. Արատսկին, Խ. Ռեմշմիդտը, Ն. Դիլիգենսկին իրենց հետազոտություններում ընդգծում են աուտիզմով տառապող երեխաներին ժամանակակից բժշկական, հոգեբանական և շտկողական օգնության տրամադրման կարևորությունը:

Հատուկ մանկավարժները և հոգեբանները ստեղծում են այս խմբին պատկանող երեխաների ուսուցման և դաստիարակության հատուկ ծրագրեր: Այնուամենայնիվ աուտիզմով տառապող երեխաների դաստիարակության և սոցիալական հարմարան խնդիրը դեռևս հանդիսանում է չլուծված:

Աուտիկ երեխան հանելուկ է: Այսպիսի երեխաներն իրենց վրա են հրավիրում հասակակիցների ուշադրությունը՝ երբեմն դառնալով նրանց ծաղրի օբյեկտ: Այսպիսի երեխաներին դաստիարակող ընտանիքները կարիք ունեն հոգեբանական և սոցիալ-մանկավարժական աջակցության, քանի որ հենց ընտանիքն է մեծապես ազդում երեխայի զարգացման և սոցիալականացման վրա: Միայն թե այդ ազդեցությունը ոչ միշտ է դրական: Ծնողներին ևս պետք է օգնություն: Վերլուծելով տվյալ խնդրի վերաբերյալ գիտական գրականությունը՝ մենք հանգում ենք նրան, որ աուտիկ երեխաների զարգացմանն ու դաստիարակությանն ուղղված շատ տեխնոլոգիաներ կան, և որոնք մասամբ իրացվում են մեր երկրում, մինչդեռ ծնողները չեն ստանում անհրաժեշտ հոգեբանական, մանկավարժական, խորհրդատվական և շտկողական օգնություն [2, էջ16]:

Այդ պատճառով մեր հետազոտության օբյեկտ են հանդիսանում աուտիզմով տառապող երեխաների ընտանիքում միջանձնային հարաբերությունները:

Հետազոտության նպատակն է բացահայտել աուտիկ երեխաներ ունեցող ընտանիքներում ներընտանեկան և ծնող-երեխա հարաբերությունները:

Հետազոտության խնդիրներն են. բացահայտել ծնողների հոգեկան, էմոցիոնալ ընկճվածության աստիճանը, նրանց պահանջմունքների բավարարումը, մոր և հոր վերաբերմունքը երեխայի նկատմամբ:

Հետազոտության մեթոդներն են. դիտում, Մ. Էյնսվորտի երեխաների կապվածության ուսումնասիրության մեթոդիկա, աուտիկ ճանաչվելու երեխայի հոգեբանական գնահատման քարտ (Կ. Ս. Լեբեդինսկայա, Օ. Ս. Նիկոլսկայա), «Իմ ընտանիք» նախագծային մեթոդ (Ռ. Բեռնս, Ս. Կաուֆման):

Հետազոտությունն իրականացվել է մի քանի փուլով.

Նախ աուտիկ երեխաների վարքի ուսումնասիրություն, աուտիկ երեխաների ծնողների և երեխաների միջև հարաբերությունների ուսումնասիրություն, մայրերի և հայրերի

միջև երեխայի նկատմամբ վերաբերմունքի համեմատություն [1, էջ 65]:

Ախտորոշման մեթոդների արդյունքում կարող ենք ասել, որ առավել հաճախ հանդիպում են շեղումներ հաղորդակցման ոլորտում: Տարբեր աստիճաններով հանդիպում են տեսողական կոնտակտի բացակայություն: Տեսողական և լսողական ընկալման, խոսքի և ինտելեկտի խանգարումը ավելի հաճախ են հանդիպում, քան ագրեսիան:

Աուտիկ երեխաները ցուցաբերում են ավելի շատ կապվածություն մայրիկի և ավելի քիչ հետաքրքրվածություն այլ մարդկանց նկատմամբ, քան մյուս երեխաները: Մտերմության կարիք ունենալով՝ նրանք ավելի քիչ են արտահայտում այդ պահանջումները, չեն ցուցաբերում նախաձեռնողականություն և ենթարկվում են մայրիկին: Ընդդիմանալու և փախուստի երևույթներն ավելի հաճախ ներկայացվում են ուսումնական պարապմունքների ժամանակ, երբ նրանք չեն ցանկանում կատարել առաջադրանքը, ինչպես նաև, երբ անձանոթը ցանկանում է ծանոթանալ երեխայի հետ [3, էջ 53]:

Երեխա-ծնող փոխհարաբերությունների ուսումնասիրության ժամանակ պարզվեց, որ ծնողները ձգտում են երեխայի հետ սիմբիոտիկ փոխհարաբերությունների, չեն ստեղծում իրենց և երեխայի միջև անհրաժեշտ հեռավորություն, անընդհատ զգում են տագնապ երեխայի համար և փորձում են անընդհատ զերծ պահել վնասվածքներից և տհաճություններից: Նրանք հակված են ավտորիտար գերսոցիալականացման, երեխային ստիպում են կատարել իրենց կամքը: Այսպիսի ծնողները շատ լավ գիտեն իրենց երեխային և ուշադիր հետևում են նրա քայլերին: Աուտիկ երեխաների ծնողները մանկամտացնում են նրանց, նրանց մոտ ավելացնում են անձնական և սոցիալական անկարողության զգացում: Հոգեէմոցիոնալ լարվածության մակարդակի և նրա աղբյուրների ուսումնասիրությունները ցույց են տվել, որ ծնողների մեծամասնությունը իրենց առողջական վիճակը գնահատում են որպես լավ 43.5%, նույն թվով ծնողներ գնահատում են որպես բավարար, իսկ 13%-ը՝ որպես գերազանց:

Հոգեէմոցիոնալ սթրեսի մակարդակի որոշման ժամանակ հայրերի և մայրերի 4,3%-ը ունեն բարձր աստիճանի սթրես, 53.8%-ը ունեն գերբարձր մակարդակի սթրես:

Աուտիկ երեխաների ծնողների նկարների վերլուծության ժամանակ կարելի է եզրակացություն անել այն մասին, որ երեխաներն ունեն վատատեսական հայացքներ, առկա են անվստահություն, բարձր տագնապայնություն: Ապագայի ընկալումը անորոշ է: Երեխան ասոցացվում է խնդիրների հետ և ընկճվում: Բարդանում է կապերը ընտանիքի անդամների և ներքին աշխարհի միջև, այս դեպքում առաջանում է «ընտանիքի երկրորդական աուտիզացում»: Մայրերը հեռանում են շրջապատողներից, ամուսնուց, այլ հարազատներից: Մայրերը չեն զբաղեցնում առաջնորդի դիրք ընտանիքում, իսկ տատիկի և պապիկի դերը աճում է: Մեծահասակները ընդունվում են թշնամաբար, քանի որ տատիկները և պապիկները փորձում են վերահսկել աուտիկ երեխաների դաստիարակության գործընթացը, իրենց վրա են վերցնում ծնողական պարտականություններից շատերը, վերահսկում են ամբողջ ընտանիքի կյանքը: Նկատվում է ծնողների տեղեկատվություն ստանալու ցանկության բացակայություն:

Այսպիսով, աուտիկ երեխաներ դաստիարակող ընտանիքների առանձնահատկությունների գործառնությամբ հայտնաբերումը հանդիսանում է հոգեբանների, մանկավարժների, սոցիալական մանկավարժների գործունեության առաջարկության կետը: Անհրաժեշտ է օգնություն ցուցաբերել ոչ միայն աուտիկ երեխային, այլ նաև ընտանիքի բոլոր անդամներին, քանի որ խանգարված է ներընտանեկան փոխհարաբերությունները սերունդների միջև: Հոգեշտկողական գործընթացում անհրաժեշտ է աուտիկ երեխայի ընտանիքը դիտարկել որպես մեկ միասնական օրգանիզմ, որը կարիք ունի օգնության

[4, էջ 85]:

Մեր կողմից կազմվել է աուտիկ երեխա դաստիարակող ընտանիքի հոգեբանամանկավարժական աջակցության և շտկման ծրագիր: Ամբողջ ծրագիրը կազմված է մեկ տարվա համար և բաժանված է ենթաբաժինների. առաջնային ախտորոշում, ընտանիքների և երեխաների շտկում և աջակցություն, կրկնակի ախտորոշում:

Ծրագրի բոլոր փուլերում սոցիալական մանկավարժի և հոգեբանի հետ համագործակցում են մայրերը, հայրերը, տատիկները և պապիկները: Պարապմունքները պետք է իրականացվեն խմբային հանդիպումների ձևով ընտանիքի յուրաքանչյուր անդամի հետ առանձին և երեխայի հետ անհատապես:

Յուրաքանչյուր ընտանիք ընտանեկան խորհրդատվություն է անցնում շաբաթվա մեջ 2 անգամ, մեկ ամսվա ընթացքում: Ընտանիքի անդամների անհատական խորհրդատվությունն իրականացվում է 2 անգամ մի ամսվա ընթացքում: Պարապմունքների ընթացքում ծնողները ստանում են համապատասխան տեղեկատվություն զարգացման խնդիրներ ունեցող երեխաների ուսուցման և դաստիարակության մասին: Մեծահասակները ծանոթանում են այդ երեխաների հետ, աշխատանքի դիդակտիկ նյութերի, գիտական մանկավարժական և հոգեբանական գրականության հետ, միմյանց և իրենց երեխաների հետ փոխազդելու հմտություններին:

Բացի խմբային հանդիպում-խորհրդատվություններից յուրաքանչյուր ծնող սեփական ցանկությամբ կամ մանկավարժի հրավերով կարող է մասնակցել երեխայի հետ կատարվող պարապմունքներին, ինչպես նաև ստանալ անհատական խորհրդատվություն՝ մանկավարժների և հոգեբանների կողմից, աջակցության ամբողջ ընթացքում: Աուտիկ երեխաների հետ հանդիպումները պետք է իրականացվեն բացառապես անհատական ձևով:

Ընտանիքի հոգեբանամանկավարժական աջակցության ծրագրի ավարտին իրականացվում է ներընտանեկան և ծնող-երեխա հարաբերությունների կրկնակի ախտորոշում:

Այսպիսով, աուտիկ երեխա դաստիարակող ընտանիքի հոգեբանամանկավարժական աջակցության ծրագրի իրականացումը անհրաժեշտ է ոչ միայն այս խմբի երեխաների զարգացման և սոցիալակա-նացման համար, այլ նաև ամբողջ ընտանիքի գործառույթների պահպանման և կարգավորման նպատակով: Միայն առողջ ընտանիքը կարող է ունենալ դրական ազդեցություն զարգացման խնդիրներ ունեցող երեխայի զարգացման և սոցիալականացման վրա:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Баенская Е. Р., Никольская О. С., Либлинг М. М. Аутичный ребенок: пути помощи. М., “Теревинф”, 2000. 143 с.
2. Баттельхейм Б. Пустая крепость. Детский аутизм и рождение Я / Пер. с англ. М., Академический проект: Традиция, 2004. 784 с.
3. Карвасарская И. Б. В стороне. Из опыта работы с аутичными детьми. М., “Теревинф”, 2003. 70 с.
4. Карвасарская И. Б. Психологическая помощь семье с аутичным ребенком // Коррекционная педагогика, специальная психология. Курск. гос. ун-т, 2003. 271с.

ՍՈՑԻԱԼ-ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ ՕԳՆՈՒԹՅՈՒՆ ԱՌԻՏԻԿ ԵՐԵՒԱՆԵՐ ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՂ
ԸՆՏԱՆԻՔՆԵՐԻՆ

Բեժանյան Սեդա
ՎՊՀ, մանկ. գիտ. թեկն., դոցենտ
Ասլանյան Աննա
ՎՊՀ մագիստրատուրայի 2-րդ կուրսի ուսանողուհի
Ամփոփում

Հետազոտության նպատակն է բացահայտել աուտիկ երեխաներ ունեցող ընտանիքներում ներընտանեկան և ծնող-երեխա հարաբերությունները: Աուտիկ երեխաներ դաստիարակող ընտանիքների առանձնահատկությունների գործառնության հայտնաբերումը հանդիսանում է հոգեբանների, մանկավարժների, սոցիալական մանկավարժների գործունեության առաջարկության կետը: Անհրաժեշտ է օգնություն ցուցաբերել ոչ միայն աուտիկ երեխային, այլ նաև ընտանիքի բոլոր անդամներին, քանի որ խանգարված է ներընտանեկան փոխհարաբերությունները սերունդների միջև:

Բանալի բառեր. աուտիկ երեխան, ավտորիտար գերսոցիալականացում, հոգեէմոցիոնալ սթրես, հոգեբանամանկավարժական աջակցություն, սիմբիոտիկ փոխհարաբերություններ:

СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПОМОЩЬ СЕМЬЯМ, ВОСПИТЫВАЮЩИМ
АУТИЧНЫХ ДЕТЕЙ

Бежанян Седя
ВГУ, канд. пед. наук, доцент
Асланян Анна
Студентка 2-го курса магистратуры ВГУ

Резюме

Цель исследования - выявление особенностей детско-родительских отношений в семьях, воспитывающих детей с аутизмом. Семьи, воспитывающие ребенка с аутизмом, нуждаются в психологическом и педагогическом сопровождении, так как именно семья во многом влияет на развитие и социализацию ребенка. В процессе функционирования семей, воспитывающих ребенка с аутизмом, нарушаются роли членов семьи. Дисфункциональные семьи могут явиться отрицательным фактором развития и социализации ребенка с аутизмом.

Ключевые слова: аутичные дети, авторитарная гиперсоциализация, психоэмоциональный стресс, психо-педагогическая помощь, симбиотическое взаимоотношение.

SOCIO-PEDAGOGICAL ASSISTANCE TO FAMILIES UPBRINGING AUTISTIC CHILDREN

Bezhanyan Seda
VSU, Cand. of Pedagogical Sciences, associate prof.
Aslanyan Anna
VSU, 2nd year MA student

Summary

The objective of the article is to determine the characteristics of parent-child relations in families raising children with autism. Families, which raise a child with autism, need psychological and pedagogical support, as it is the family which affects the development and socialization of the child. In the process of functioning of families raising a child with autism the roles of family members are violated. Dysfunctional families can be a negative factor in the development and socialization of a child with autism.

Keywords: child with autism, socialization, psycho-emotional stress, psycho-pedagogical counseling, symbiotic interrelations.

СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ АДАПТАЦИЯ И РЕАБИЛИТАЦИЯ ДЕТЕЙ НАХОДЯЩИХСЯ В ТРУДНОЙ ЖИЗНЕННОЙ СИТУАЦИИ

ОВАКИМЯН АННА

ЕГУ Иджеванский филиал

Изменения социально-экономической, политической ситуации в нашей стране произошедшие за последние десятилетия, привели к негативным последствиям в различных сферах жизни, которые отразились на социализации детей. Негативной тенденцией в жизни общества является кризис социальных институтов, института семьи, следствием чего выступает неуклонный рост количества социальных сирот, рост детской безнадзорности, преступности. Анализ данных раскрывающих негативные последствия проблем семьи, экономики, политики и социальной сферы, свидетельствует, что кризисные явления в социальной сфере продолжают усугубляться. Некоторые масштабы приобретает проблема насилия и жестокого обращения с детьми. Мы должны признать, что социальные катаклизмы в детской среде, достигли опасных масштабов для нашего общества, которое является мощным отрицательным фактором длительного действия, угрожая социальной безопасности общества. Сложившаяся ситуация определяет высокую степень настоятельной потребности значительной части детского населения страны в поддержке.

За последние годы в нашей стране предпринят широкий спектр социально-экономических и правовых мер в аспекте реализации Конвенции ООН «О правах ребенка» [4, с. 1-10]. Создан специальный механизм контроля за соблюдением принятых обязательств. В последствии 1992 году в июне был принят закон Республики Армения «О правах ребенка», оно определяет права ребенка, обязанности государства и его соответствующих органов, предприятий, учреждений, организаций в деле защиты и права ребенка [3, с. 1-2].

Наиболее характерной тенденцией развития современной государственной системы социальной защиты детства в Республике Армения является утверждение годовых программ защиты прав детей [1, с. 1-10]. Оно более детальная дифференциация объектов социальной помощи, в частности, переход от системы социального обеспечения всех детей без индивидуальных особенностей каждого ребенка к социальной защите конкретных детей находящихся в трудной жизненной ситуации, оказание им адресной помощи. Именно эти субъекты определяют содержание, формы, методы функционирования, основные направления поддержки и защиты детей, оказавшихся в трудной жизненной ситуации определяя во многом ее эффективность. В интересах развития системы защиты детства Правительством Республики Армения активно осуществляется законодательная деятельность по следующим направлениям: охрана семьи, материнства, детства, социальная поддержка детей групп риска, защита прав детства. В соответствии с законодательством государственной социальной политики по улучшению положения детей в нашей стране является: укрепление правовой защиты детства, поддержка семьи как естественной среды жизнеобеспечения детей, обеспечение безопасного материнства и охраны здоровья детей, улучшение питания детей, обеспечение воспитания, образования и развития детей, поддержка детей находящихся в особо трудных обстоятельствах [2, с. 1-2].

И так разработаны перечень законов регулирующих прав и защиту детей, детей сирот и детей оставшихся без попечения родителей, о формах их устройства. Разрабатываются до-

полнительные меры социальной помощи которая осуществляется в рамках комплексной программы. Нормативная база по социальной поддержке и защите данной категории детей постоянно регулируется и обновляется.

В настоящее время зачастую надо иметь в виду, что каждый ребенок в разные периоды своей жизни, а также в зависимости от социальных условий, в которых он может оказаться по независящим от него причинам может оказаться в трудной жизненной ситуации и соответственно будет нуждаться в помощи и защите в разной степени.

В международной практике и теории существует выражение – трудная жизненная ситуация означающее переживание человека оказавшегося в положении, которое серьезно сказывается на его благополучии, безопасности жизнедеятельности и из которого он не всегда способен с честью выйти (не может найти достойного для него выхода) [7, с. 175]. В этом случае ему требуется помощь государства, общества в целом. Особенно нуждаются в помощи дети, им сложнее самостоятельно найти приемлемый выход из создавшегося положения. Выше было указано о главных целях государства по созданию наиболее оптимальных условий для жизни ребенка и его воспитания. В научной литературе трудные жизненные ситуации детей классифицируются следующим образом:

- Дети, оставшиеся без попечения родителей (смерть родителей, отказ родителей взять своих детей из учреждений социальной защиты населения, воспитательных, лечебных и других учреждений, самостоятельное прекращение родителями выполнения родительских обязанностей по отношению к своему ребенку, ограничение родителей в родительских правах, лишение родителей родительских прав).
- Дети проживающие в малоимущих семьях (содержание детей, создание нормальных условий для их жизнедеятельности).
- Дети жертвы вооруженных и межнациональных конфликтов.
- Дети из семей беженцев и вынужденных переселенцев.
- Дети - оказавшиеся в экстремальных условиях (жертв стихийных, экологических и техногенных катастроф).
- Дети имеющие недостатки в психическом и физическом развитии, инвалиды.
- Дети - жертвы насилия
- Дети отбывающие наказание в виде лишения свободы в воспитательных колониях.
- Дети находящиеся в специально учебно- воспитательных учреждениях [7, с. 178].

Системы помощи детям оказавшимся в трудной жизненной ситуации функционируют с определением ее субъекта, где главную роль принадлежит организациям, учреждениям, социальным институтам. На сегодняшний день существуют различные формы устройства детей-сирот и детей оставшихся без попечения родителей. Потребность в таких учреждениях обусловлена тем, что появились многочисленные категории детей группы риска, проблемы которых не решают типовые образовательные учреждения. Данные учреждения призваны защищать права ребенка посредством оперативного оказания ему необходимой помощи и поддержки, предоставляя возможности временного проживания, обеспечения пищей и одеждой, медицинской помощью, а также создания условий для его социальной адаптации и при необходимости социально-педагогической и психологической реабилитации [7, с. 183].

Для более наглядного представления организации социально-педагогических реабилитационных работ с детьми оказавшиеся в трудных жизненных ситуациях рассмотрим научно-теоретическое обоснование понятия социальная реабилитация.

Социальная реабилитация, ее формы и методы находятся в тесной следственной связи

с социальной адаптацией личности в обществе. Можно сказать, что социальная реабилитация как процесс является регулятором уровня социальной адаптации, повышает самозащитные свойства человека.

Поскольку социальная адаптация и социальная дезадаптация являются более общими процессами, чем социальная реабилитация, то целесообразно вначале уточнить содержание этих понятий.

Вначале определим исходное понятие к которому обращались представители различных дисциплин. Некоторые из них определяют, что адаптация- прямое приспособление организмом к среде, а так же изменение организмов определяются не только изменчивостью, но и последовательностью, естественным и искусственным отбором.(Ж.Б.Ломарк, Ч. Дарвин) Ж. Пиаже, проанализировав имеющиеся подходы к пониманию адаптации, разделил их на три группы:

- адаптация, как результат прямого влияния среды:
- аредаптация, как результат внутренних мутаций с последующим отбором:
- адаптация, как результат прогрессирующего влияния и внутренних факторов.

Представители организмоцентрического подхода показали, что адаптация является функцией не только организма, но и ха индивидуальных образований [5, с. 167].

А представители же популяционноцентрического подхода внесли представления об онтогенетической и филогенетической адаптации. Наиболее системно и последовательно социологический подход к рассмотрению адаптации представлен в трудах выдающихся западных социологов. (Э.Дюркгейм, М. Вебер, Т. Парсон, Р.Мертон). Они рассматривали адаптацию человека, как приспособление к общественным нормам и правилам [7, с. 81].

В современных научных представлениях внесена позиция при которой, социальной адаптацией понимают целостный, непрерывный, динамичный, относительно устойчивый социальный процесс, установления соответствия между совокупным уровнем активности на данный момент конкретной личности и наличием уровнем удовлетворения потребностей, определяющих ее непрерывное развитие. Из этого следует выявить, что социальная адаптация определяется как процесс соответствия. Количество способов соответствия велико: «взаимодействие», «вживание», «усвоение», «включение», «приспособление», «формирование». Чаще всего социальная адаптация - результат взаимодействия личности и среды. А в определении социальной адаптации как соответствия между уровнем приспособления и уровнем удовлетворения можно понять - ядро определения составляет имеющиеся потребности, которые удовлетворяются и образуют новые потребности более высокого уровня.

Следует заметить, что развитие личности является положительным результатом активизации удовлетворения потребностей. Адаптация же обеспечивает развитие личности в любых, даже неблагоприятных условиях. Развитие личности в этом случае определяется как цель адаптации, но не является целью самой личности.

Социальная адаптация ребенка - процесс активного приспособления его к изменившейся среде с помощью мероприятий по установлению соответствия своего поведения принятым в обществе правилам и ценностям или корректировки несоответствия такого поведения. Основным способом социальной адаптации ребенка является принятие норм и ценностей новой социальной среды, сложившихся здесь форм социального взаимодействия а так же форм предметной деятельности.

Социальная адаптация имеет активную и пассивную форму. Показателем успешной социальной адаптации является психологическая удовлетворенность этой средой. Показателем низкой социальной адаптации ребенка является отклоняющее поведение.

Проанализировав содержание процесса адаптации, можно сделать вывод, что - во-пер-

вых, в ней всегда имеется субъект адаптации (индивид, семья или группа), которому необходимо приспособиться к окружающей социальной среде, для того чтобы иметь возможность наилучшим образом функционировать в ней, достигнуть желанного результата в этом функционировании. Цель этой адаптации может быть разнообразна – только минимального соответствия требованиям среды. Во вторых среда адаптации – то внешнее окружение, к которому нужно приспособиться. Для самого процесса адаптации и достижения ее адекватного результата имеют значение также характеристики этого общества, его соответствия или несоответствия внутренним ожиданиям и установкам индивида.

Из выше перечисленного можно определить, что главным отличием соотносительных понятий-адаптация и реабилитация, социальная адаптация и социальная реабилитация является их объем. Реабилитация уже по значению охватывает аспект восстановления социальных способностей, то есть- ресоциализация личности.

В научной литературе важное значение для анализа реабилитации через призму концепции адаптации имеет понятие «дезадаптация».

Социальная дезадаптация – следствие деформации процесса социализации, проявляющееся в его рассогласованности с традициями, нормами, правилами, законами, принятыми в обществе: в отклоняющемся поведении, искажении личностных структур, разрыв социальных связей и отношений со значимыми для ребенка людьми: в ограничении способности выполнять социальные функции: в сужении круга или ослаблении интенсивности ведущих видов деятельности, необходимых для социализации детей, - игры, познание труда, общение [7, с. 93].

Источником социальной дезадаптации, как правило бывает трудная жизненная ситуация – сочетание объективных и субъективных факторов, нарушающих обычное течение жизненных процессов и ставящих человека в ситуацию неоднозначного выбора. Чаще всего она ассоциируется с неспособностью к самообслуживанию в связи с возрастом или болезнью, сиротством, безнадзорностью, малообеспеченностью, отсутствием определенного места жительства, конфликтами и жестоким обращением в семье, одиночеством.

В выше отмеченном понимании- трудная жизненная ситуация не позволяет человеку решать свои проблемы самостоятельно и ему требуется кратковременная и длительная специализированная помощь.

Социальная дезадаптация детей выражается также в неумении осуществлять присущие возрасту формы деятельности, причем это является результатом несформированности таких умений, либо в их разложении под действием ряда факторов. Таким образом, мы можем говорить, что социальная дезадаптация несовершеннолетних может перевести их в категорию непродуктивных субъектов.

Социальная дезадаптация несовершеннолетних характеризуется нарушением процесса социального развития, социализации индивида, социально неодобряемыми формами поведения, нарушениями норм морали и права, асоциальными формами поведения и деформациями системы внутренней регуляции, ценностных ориентаций, социальных установок, которые проявляются в конфликтных отношениях с другими людьми, в драках и ссорах, или например в демонстративном неповиновении, разрушительных действиях, лживости. Могут быть и антиобщественные поступки.

Поскольку процесс дезадаптации проявляется во всех формах жизнедеятельности людей- в познавательной, преобразовательной, ценностно-ориентационной и коммуникационной сферах- сложность личностных изменений, происходящих с дезадаптированными детьми, глубина разрушения социальных связей и деформация социальных качеств, всесторонность

задач их восстановления и коррекции обуславливает комплексный характер усилий по предотвращению социальной дезадаптации [5, с. 167].

Адаптация и дезадаптация являются взаимосвязанными процессами, имеющими различное соотношение и динамику, которые зависят от скорости и качества общественных перемен. Для реформирующегося общества, в котором мы находимся, характерны процессы дезадаптации, которые актуализируют необходимость социальной реабилитации.

Выявления сущности какого-либо социального явления или института означает определение его основных черт или особенностей. Это достигается или путем структурно-функционального анализа составных черт, характеристик этого явления или через сличения этого явления с родственными или с более общими понятиями.

В статье предпримем попытку использовать оба подхода, рассматривать связь реабилитации с понятием «социализация».

Социализация- процесс социокультурного становления личности, усвоения индивидом образцов поведения, психологических механизмов, социальных норм и ценностей, необходимых для успешного функционирования в обществе, к которому он принадлежит.

Социализация конкретных людей в любом обществе протекает в различных условиях, для которых характерно наличие тех или иных многочисленных опасностей, оказывающих влияние на развитие человека. Поэтому объективно появляются группы людей, становящихся жертвами неблагоприятных условий социализации [5, с. 61-62].

Принимая во внимание все основополагающие стороны проблемы выявленные в статье определим, что социальная реабилитация акцентирует внимание на выход человека в режим самообеспечения и самостоятельной организации своей жизни. В отличие от социализации, социальная реабилитация имеет определенный временной интервал, когда происходит восстановление способностей человека или исчерпывается его реабилитационный восстановительный потенциал.

Гуманистическая концепция социальной реабилитации должна базироваться с одной стороны, на теоретических подходах социологии, с другой на обобщение практического опыта по социальной реабилитации в стране, и в частности, в пограничных зонах где периодически идут военные действия, где всегда социальная защита должна быть на первом месте.

Предпосылки для современного понимания реабилитации является осознание целостности человека, необходимости комплексно решать его проблемы.

Комплексная реабилитация- системное понятие, имеющее научные основы и способы практической реализации, которое включает взаимосвязанные элементы концептуального плана и частные технологии социальной работы при решении конкретных вопросов. В настоящее время актуальное значение приобретает разработка эффективных технологий, методик и форм социализации и ресоциализации человека оказавшиеся в трудных жизненных ситуациях. В основе эффективной реализации таких социальных технологий должна быть концепция активной деятельности и творческой модели личности как главного условия успешной социальной реабилитации.

В социологическом отношении важна содержательная сторона процесса реабилитации как восстановления или культивирования способностей. Способности человека - индивидуальные особенности личности, являющиеся субъективными условиями успешного осуществления определенного рода деятельности. Способности не сводятся к имеющимся у индивидов знаниям, умениям, навыкам. Они обнаруживаются, прежде всего, в быстроте, глубине и прочности овладения способами и приемами некоторой деятельности и являются внутренними психическими регуляторами, обуславливающими возможностями их приобретения.

Ключевое значение для осуществления социальной реабилитации детей, находящихся в трудной жизненной ситуации, имеет организация реабилитационного процесса. В связи с этим важной задачей социально-реабилитационных центров для несовершеннолетних является обеспечение готовности подростка к самоопределению, что в реальной жизни выражается в умении принимать разумные решения в различных ситуациях выбора. Возможность выбора не только создает условия для развития личности, но и учит осознанному выбору, готовит воспитанников к самостоятельному решению жизненных задач, является условием формированием готовности к самопомощи.

Вследствие этого стремительно увеличиваются профилактические и реабилитационные программы.

Порядок разработки программ социальной реабилитации может быть следующим:

1. Определение целей и способов их достижения на основе формирования комплекса работ, которые должны быть выполнены.
2. Применение средств реализации этих работ
3. Увязка ресурсов, необходимых для их выполнения
4. Согласование действий всех специалистов учреждения по проведению указанных мероприятий.

Индивидуальная программа социальной реабилитации рассматривается в формате модели, позволяющей решать проблемы социализации воспитанников.

Данные программы социальной реабилитации могут опираться на общепсихологические подходы к понятию «личность», утверждающие, что это процесс активного развития и формирования различных сторон психики, поведения, общения, субъекта.

Таким образом, опираясь на цели и задачи реабилитационных работ определяют группы функций:

1. *диагностическая,*
2. *организационно-методическая,*
3. *координационно- управленческая,*
4. *прогностико-профилактическая,*
5. *психологическая поддержка.*

Итак изменение общественного сознания и эффективной деятельности государственных и негосударственных учреждений всех уровней, реализация программ социальной реабилитации в отношении детей, оказавшихся в трудной жизненной ситуации, позволит создать условия для интеграции их в общество и предпосылки к независимой жизни.

ЛИТЕРАТУРА

1. Годовая программа о защите прав детей Р.А. 2014.
2. Законодательные акты Правительства Республики Армения, 2003.
3. Закон о правах ребенка Республики Армения
4. Конвенция о правах ребенка//Социальное обслуживание:нормативно правовые акты, 2001.
5. **Иванов А.В .** Социальная педагогика. М., 2010.
6. **Иванова О. Х.** Методы, используемые в решении кризисных ситуаций //Вестн., 2005.
7. **Мардахаева Л. В.** Социальная педагогика., М., 2005.

ԿՅԱՆՔԻ ԴԺՎԱՐ ԻՐԱՎԻՃԱԿՈՒՄ ՀԱՅՏՆՎԱԾ ԵՐԵՒԱՆԵՐԻ ՍՈՑԻԱԼ-ՄԱՆԿԱԿԱՐԺԱԿԱՆ
ՀԱՐՄԱՐՈՒՄՆ ՈՒ ՎԵՐԱԿԱՆԳՆՈՒՄԸ

Հովակիմյան Ա.ննա
ԵՊՀ, Իջևանի մասնաճյուղ

Ամփոփում

Կյանքի դժվար իրավիճակում հայտնված երեխաների համար սոցիալ-մանկավարժական վերականգնողական աշխատանքների արդյունավետ մեթոդաբանական և տեսական ուղիների ընտրությունը, նպաստում է նրանց սոցիալական հարմարման գործընթացին: Ինքնին սոցիալական հարմարումը հանդես է գալիս որպես անձի կայացման և ինքնակայացման հիմնական միջոց, որն ապահովում է նրա ակտիվ կենսագործունեությունը սոցիալական միջավայրում:

Բանալի բառեր. սոցիալական ինստիտուտներ սոցիալական, օգնություն, կյանքի դժվար իրավիճակներում հայտնված երեխաներ, սոցիալ-մանկավարժական վերականգնողական աշխատանքներ:

СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ АДАПТАЦИЯ И РЕАБИЛИТАЦИЯ ДЕТЕЙ
НАХОДЯЩИХСЯ В ТРУДНОЙ ЖИЗНЕННОЙ СИТУАЦИИ

Овакимян Анна
ЕГУ Иджеванский филиал

Резюме

Для детей, оказавшихся в трудных жизненных ситуациях выбор эффективных методологических и теоретических подходов к социально-педагогическим реабилитационным работам, способствует их социальной адаптации. Сама по себе социальная адаптация выступает как основное средство становления и самостановления личности, что обеспечивает его активную деятельность в социальной среде.

Ключевые слова: социальные институты, социальная помощь, дети оказавшиеся в трудных жизненных ситуациях, социально-педагогические реабилитационные работы.

SOCIAL PEDAGOGICAL ADAPTATION AND REHABILITATION OF CHILDREN IN SPECIFIC
DIFFICULT CIRCUMSTANCES

Hovakimyan Anna
YSU Ijevan Branch

Summary

The effective selection of methodological and theoretical ways of social pedagogical rehabilitation works for children in especially difficult circumstances assists their social adaptation process. The social adaptation process in itself is the main way of actualization and self-actualization of person, which provides its active vital functions in social environment.

Keywords: social institutes, social aid, children in a tough life situations, social-pedagogical recuperation works.

**ԱՄՈՒՍՆԱԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԵՎ ԴՐԱՆՑ ՀԵՏԵՎԱՆՔՈՎ ԱՌԱՋԱՑԱԾ
ՍՈՑԻԱԼ-ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ**

ՂՈՒԿԱՍՅԱՆ ԼՈՒՍԻԿ

ԳՊՄԻ, մանկ. գիտ. թեկնածու

ՄԻՔԱՆԷԼՅԱՆ ԼՈՒՍԻՆԵ

ԳՊՄԻ, մանկավարժության և սոց. աշխ.
ամբիոնի դասախոս

Հայաստանի Հանրապետությունում վերջին հինգ տարիների ընթացքում նկատվում է ամուսնալուծությունների թվի կտրուկ աճ, որի պատճառով ի հայտ են գալիս սոցիալ-մանավարժական մի շարք խնդիրներ: Հասարակության սոցիալական վերաբերման և նրա բարոյական մաքրության համար ամուսնությունը սոցիալական անհրաժեշտություն է: Ընտանիքը միշտ եղել է սրբություն մարդու համար: Այն պետության հիմքն է, երջանկության ամենացանկալի գրավականը: Սակայն, ինչպես ամենուր, այնպես էլ ընտանիքում բախումներն անխուսափելի են: Ամուսինների միջև բախումներ ծագում են այն ժամանակ, երբ ինչ որ պահանջմունք երկար ժամանակ մնում է չբավարարված: Ընտանեկան բախումներից ու հետևանքներից մեկն էլ ամուսնալուծությունն է՝ ընտանիքի տրոհումը և վերացումը: Ամուսնության սկզբում ընդհանրապես կյանքը զարմանալիորեն հեշտ և ուրախալի է թվում, գրեթե իդեալական: Բայց ի վերջո ռոմանտիկ հիացումներին փոխարենլու են գալիս կենցաղը, առօրյան՝ իր անխուսափելի խնդիրներով: Աստիճանաբար նրբագգացությունը, քնքշությունը, հաճոյախոսությունները պակասում են՝ տեղ տալով փոխադարձ քննադատություններին: Նման փոփոխությունները, ինչպես նաև չբավարարված պահանջմունքները կարող են բազմաթիվ ընտանեկան կոնֆլիկտներ ստեղծել, որոնց ծայրահեղ դրսևորումը համարվում է ամուսնալուծությունը, ընտանեկան համատեղ կյանքի դադարումը: Ընտանիքը կարող է քայքայվել բազմաթիվ պատճառներով: Այստեղ կարելի է հիշել **Տոլստոյի** հայտնի արտահայտությունը. «Բոլոր ընտանիքները միանման են երջանիկ, յուրաքանչյուր ընտանիք դժբախտ է յուրովի» [6]: Ավանդական հասարակության մեջ ամուսնալուծությունը հազվադեպ երևույթ էր: Միայն ամուսիններից մեկի մահը կարող էր մյուսին թույլ տալ կրկին ամուսնանալ: Վիճակագրական տվյալները վկայում են, որ ամուսնալուծությունների թվական աճ է դիտվում գրեթե ողջ աշխարհում, այդ թվում նաև Հայաստանում: Մեր տեսադաշտում պահելով այս հիմնախնդիրը՝ Արդարադատության նախարարության լրատվական ծառայությունից տեղեկացանք, որ 2015 թ. փետրվարի 13-ին «ԴԻԱԼՈԳ» մամուլի ակումբում տեղի ունեցած կլոր սեղան-քննարկմանը մասնակցել են ՀՀ արդարադատության նախարարության քաղաքացիական ակտերի գործակալության (ՔԿԱԳ) պետ Արզամ Ստեփանյանը, ամուսնալուծությունների գծով փաստաբան Լիաննա Բալյանը և հոգեբան Իրինա Ծատուրյանը: Բանախոսները ներկայացրել են ամուսնությունների և ամուսնալուծությունների անցած տարիների վիճակագրական պատկերը Հայաստանում, իսկ հոգեբանը՝ ամուսնալուծությունների հիմնական պատճառները: 2014 թվականին ամուսնալուծությունների թիվը հասել է մինչև 4600-ի: Ամուսնալուծությունների թվի աճին նպաստել են արևմտյան բարքերն ու երիտասարդների կողմից ընտանեկան արժեքների ստորադասումը, սոցիալական ցանցերի դերը, արտագնա աշխատանքը, ինչպես նաև օրենսդրական թերությունները: Երեք բանախոսների ծրագրերում մեզ առանձնակի հետաքրքրեց Հայաստանում մեղիացիայի ինստիտուտի զարգաց-

ման գաղափարը [7]:

Ուսումնասիրելով ամուսնալուծությունների շուրջ վիճակագրական տվյալները ՀՀ-ում 2009-2013 թթ. ընկած ժամանակահատվածում (աղյուսակ 1)՝ նկատեցինք, որ ամուսնալուծությունների թվի աճ է գրանցվում:

Ամուսնալուծության ազդեցությունը երեխայի սոցիալ-հոգեբանության վրա չափազանց մեծ է: Երեխաները համարվում են ամուսնալուծության առաջին և միաժամանակ անտեսված զոհերը: Ծնողների ամուսնալուծությունը լուրջ փոփոխությունների է հանգեցնում երեխայի ներաշխարհում: Դա մի գործընթաց է, որի ընթացքում երեխան ենթարկվում է մի շարք բացասական հույզերի՝ չարություն, անհանգստություն, վախ, թախիծ և այլն: Եվ քանի որ տարիքային տարբեր փուլերում երեխայի հոգեկանը մեծ փոփոխություններ է կրում, ուստի անհրաժեշտ էր ուսումնասիրել նաև ամուսնալուծության ժամանակ տարիքային տարբեր շրջաններում գտնվող երեխաների ապրումները: Ընտանեկան անկայունությունը նվազեցնում է երեխաների հանդեպ ծնողների մտահոգվածությունը: Բայց արժե՝ պահպանել ընտանիքը հանուն երեխաների, այս հարցը իրենց տալիս են բոլոր նրանք, ովքեր կանգնած են նման խնդրի առջև: Հասկանալի է, որ ամեն պարագայում ծնողների ամուսնալուծությունը հետք է թողնում երեխայի հոգեկան վիճակի վրա: Սակայն լուծում է արդյոք ք հանուն երեխայի ընտանիքը պահպանելը, նման կերպով ընտանիքի պահպանումն արդյոք իրատեսական է: Արդյոք ք կլուծվեն դրանով հակասությունները, թե ավելի կարվի իրավիճակը: Այս հարցերին միանշանակ պատասխաններ չկան, այդ իսկ պատճառով փորձենք վերլուծել երևույթն ընդհանրապես: Կարևոր է լիարժեք տեղեկություններ ձեռք բերել և իրատեսորեն նայել ամուսնությանը, հատկապես երբ ընտանիքում երեխաներ կան: Ի վերջո ծնողների հարաբերություններն այլ բան են, ծնող-երեխա հարաբերությունները՝ մի այլ բան և պետք չէ իրար խառնել այս երկու իրարից տարբեր հարաբերությունները: Ամուսնալուծությունների պատճառները շարունակում են մնալ հասարակագետների, հոգեբանների և այլ մասնագետների ուշադրության կենտրոնում: Հայաստանում 20-րդ դարի 90-ական թթ. ամուսնալուծություններից շատերը տեղի են ունենում այն պատճառով, որ շատ տղամարդիկ իրենց ընտանիքների համար ապրուստ հայթայթելու նպատակով մեկնում են արտագնա աշխատանքի: Դա նշանակում է որ առաջնային պատճառը գործազրկությունն էր, իսկ աշխատանք ունեցողների համար՝ ցածր աշխատավարձը: Ընտանիքի սոցիոլոգիայում իրարից տարբերում են նաև արտաքուստ իրար նման երեք երևույթներ՝ ամուսնալուծության դրդապատճառները (մոտիվները), ամուսնության պատճառները և ամուսնալուծության առիթը: Ամուսնալուծության մոտիվներն այն սուբյեկտիվ պատճառներն են, որոնք նշում են իրենք՝ ամուսինները: Մոտիվներն ավելի շուտ արտացոլում են ամուսնալուծության ընթացքում ամուսինների ապրած զգացմունքները և ոչ թե ամուսնալու-

Տարի-ներ	Ամուսնու-թյուն	Ամուսնալու-ծություն	1000 բնակչի հաշվով	
			Ամուսնություն	Ամուսնալուծություն Թիվ-----%
2009	18 773	2 829	5.8	0.9-----28.3
2010	17 984	2 997	5.5	0.9-----30.6
2011	19 706	3 188	6.5	1.1 ¹ -----29.2
2012	19 063	3 250	6.3	1.1*-----30.0
2013	18 363	3 756	6.1	1.2*-----31.3

ծության իրական պատճառները: Դրանցից ավելի տարածված են բնավորությունների հակադրությունը, ուրիշին սիրելը, ծնողների անհարկի խառնվելը ամուսինների ընտանեկան գործերին և այլն: Ամուսնալուծության առիթը այն դիպվածը կամ հանգամանքն է, որը հանգեցրել է գույգերից մեկին ամուսնալուծության վերջնական վճռի կայացմանը: Ամուսնալուծության առիթ կարող է դառնալ երեխային մանկապարտեզ տանելու հարցը և այլն: Իսկ ամուսնալուծության պատճառներն ավելի խորքային են, դրանք կուտակվում են ավելի երկար ժամանակում և գործում են մարդկանց կյանքից ու գիտակցությունից անկախ: Ամուսնալուծությունների հիմնական պատճառները ամուսինների միջև ծագող այնպիսի բախումներն են, որոնք հաճախ վերածվում են ճգնաժամերի: Այդ ճգնաժամերի պայմաններում կողմերն այլևս չեն կարող գոյակցել, լիարժեք կերպով կատարել իրենց դերերը, ինչպես մինչ այդ, և պետք է հեռանան միմյանցից: Ամուսնալուծության հոգեբանական պատճառներն, որպես կանոն, պայմանավորված են նրանով, որ գույգերից մեկը կամ էլ երկուսը զգում են, որ իրենց անձնական երջանկությունն այլևս անհնար է համատեղ կյանքում:

Ս. Գոլդը գտնում է, որ ինչպես ամուսնալուծությունների թվի աճը, այնպես էլ ծնելիության նվազումը պայմանավորված է ընտանիքի պատմական տիպով: Այսինքն, եթե ընտանիքի նախորդ տեսակներից անցում է կատարվում բջջային ընտանիքին, ապա այս գործընթացներն անխուսափելի են դառնում: Բայց նաև հարց է ծագում, որն է պատճառը, որ ընդլայնված առավել ևս նահապետական ընտանիքի ձևը կանխում է ամուսնալուծությունը: Այստեղ մասնագետներն առանձնացնում են երկու պատճառ. նախ մեծ և նահապետական ընտանիքներում ամուսնական գույգերի վրա սոցիալական վերահսկողությունն ավելի լայն ու ինտենսիվ բնույթ ունի, իսկ նման վերահսկողություն իրականացնողների թիվը շատ ավելի մեծ է, քան բջջային ընտանիքներում: Բացի այդ գործում է նաև այն ընդհանուր և սոցիալ-հոգեբանական առումով կարևոր պատճառը, որ ամուսնու ընտրության ազատությունը ենթադրում է նաև ամուսնալուծվելու իրավունք, եթե ստեղծված հարաբերությունները կողմերի կամ կողմերից մեկին չի բավարարում: Սոցիալ-տնտեսական դժվար պայմանները նույնպես հանգեցնում են ամուսնալուծությունների թվի աճին: Բայց կան փաստեր, որոնք կարող են հակառակն ասել այս տեսակետի վերաբերյալ: Օրինակ՝ նախկինում ընտանիքները շատ երեխաներ էին ունենում ու ավելի կայուն էին, իսկ ներկայումս նյութապես բարվոք երկրներում անգամ ծնելիության մակարդակը նվազագույն է, իսկ ամուսնալուծությունների թիվը չափազանց մեծ: Հայաստանում օրինակ այս երկու միտումների ուժեղացումը պայմանավորված է ոչ լրիվ ընտանիքների թվի աճով:

Ամուսնալուծության պատճառներն ուսումնասիրող մասնագետների մեծամասնությունը նշում է սեռական անբավարարվածության դիսկի դերը: Սրա պատճառ է հանդիսանում նաև այն, որ մեր հասարակությունը չի ընդունում մինչամուսնական սեռական հարաբերությունները, ինչի հետևանքով էլ այդքան շատ են դավաճանությունները: Անհատներն ունենալով տարբեր գիտելիքներ սեռական կյանքի վերաբերյալ, առանց միմյանց այդ առումով ճանաչելու մտնում են ամուսնական կյանք ու հենց այստեղից էլ սկսվում են ընտանեկան խնդիրները: Այդպիսի դեպքերում ոչ երեխաների առջև պատասխանատվությունը, և ոչ էլ նյութական նկատառումները բավարար չափով ուժեղ չեն լինում ամուսնալուծությունը կանխելու համար: Շատերն էլ որպես ամուսնալուծության պատճառ պարբերաբար հիշատակում են ամուսինների բնավորությունների ոչ միանման լինելը: Մինչդեռ հոգեբանությունն ապացուցում է, որ ամուսինների համատեղելիության համար կարևոր են ոչ միայն հոգեբանական ընդհանրությունները, այլև տար-

բերությունները և փոխլրացնող հատկությունները: Միանմանությունը հաճախ հանգեցնում է ձանձրույթի, անտարբերության և ընդհանուր դժգոհության: Ամուսնալուծությունների պատճառ է դառնում նաև այն, որ հասարակությունն անընդհատ ճնշում գործադրելով երիտասարդների վրա, չի ձևավորում հասուն մարդ, անհատ, ով կարող է պատասխանատվություն կրել, կարող է ընդունել դիմացինին, հանդուրժող լինել: Ամուսնական անհավատարմությունը ևս ամուսնալուծությունների հիմնական պատճառ է հանդիսանում: Տարբեր երկրներում ամուսնալուծությունների պատճառների վերաբերյալ կան զգալի ընդհանրություններ, օրինակ՝ ամուսնալուծությունների հիմնական պատճառներ են նշվել՝ նյութական, կենցաղային խնդիրները, ամուսիններից մեկի հարբեցողությունը, երեխաների բացակայությունը, նոր սերը և այլն: Լ. Ռժանիցկայան, Վ. Արխանգելսկին բացահայտել են ամուսնալուծությունների հետևյալ պատճառները, հատկապես կանանց կարծիքով.

1. ամուսինների բնավորությունների տարբերությունները,
2. հայացքների տարբերությունները,
3. հարբեցողությունը, թմրամոլությունը և այլ ախտաբանական հակումներ,
4. ամուսնական անհավատարմությունը և այլ ընտանիք ունենալը.

5. ընտանիք կազմելու համար անպատրաստ լինելը և արդեն ստեղծված ընտանիքի խնդիրների նկատմամբ անպատասխանատու վերաբերմունքը [5, էջ153]:

Տղամարդկանց համար ամուսնալուծության հիմնական պատճառներ են հանդիսանում՝ ընտանեկան կյանքի միօրինակությունն ու տաղտկությունը, ամուսնական դավաճանությունը, խանդը, երեխաների բացակայությունը (ամուսիններից որևէ մեկի երեխա ունենալու անկարողությունը, անպտղությունը), ընդհանուր հետաքրքրությունների բացակայությունը, հոգեբանական անհամատեղելիությունը, ձգձգվող ընտանեկան կոնֆլիկտները, ֆինանսական, կենցաղային խնդիրները և այլն:

Կարծում ենք այստեղ առաջնային պետք է սեռական դաստիարակության ուղղությամբ աշխատանքներ իրականացվի: Ծնողների և երեխաների վրա ամուսնալուծության թողած ազդեցության խնդիրը բավականին բարդ է: Մեկի համար բաժանումը կենսական ճգնաժամ կամ ողբերգություն է, մյուսի համար այն ազատություն է, նոր կյանքի սկիզբ: Երեխաների վրա ծնողների ամուսնալուծության բացասական ազդեցությունը, որպես կանոն, ավելի խորն ու երկարատև է լինում: Շատերը գտնում են, որ ամուսնալուծությունը այդքան սևեռում ու շաղկապություն չէր արժանանա, եթե այն չառնչվեր երեխաների զարգացման վրա: Ծնողների բաժանման փաստը երեխաները շատ դժվար են ընդունում: Նրանք դառնում են ավելի քմահաճ, պահանջում են ավելի մեծ ուշադրություն, առաջանում է սթրես, դանդաղում է զարգացումը: Երեխաների մոտ առաջանում է մենակության զգացում, վախ, խանգարվում է քունը: Նրանք հաճախ կարծում են, որ իրենք են ծնողների ամուսնալուծության պատճառը: Շատ երեխաներ հանձն են առնում ծնողներին վերամիավորելու պատասխանատվությունը՝ երբեմն իրենց գոհաբերելով: Նրանք վախենում են, որ ծնողները ամուսնալուծության պատճառով կլքեն իրենց ու նրանք կմնան միայնակ, և նրանց թվում է, թե կկարողանան այնպես անել, որ ծնողները չբաժանվեն, վերականգնեն հարաբերությունները: Այստեղ կարևոր է հաշվի առնել երեխաների տարիքը, անհատական հատկանիշները: Ի պատասխան ամուսնալուծության՝ փոքր երեխաներն ամուսնալուծության նկատմամբ իրենց վերաբերմունքը կարող են ցույց տալ՝ դառնալով ավելի ագրեսիվ ու անհնազանդ, կամ ընդհակառակը՝ ավելի ինքնամփոփ: Նախադպրոցական տարիքի երեխաները ամուսնալուծության այդ նոր պայմաններում, սարսափ են զգում, կորցնում են իրենց ինքնավստահությունն ու ավելի շատ են մեղքի զգացում

ունենում: Ավելի բարձր տարիքային խմբերում գտնվող երեխաները հաճախ իրենց դժգոհությունն արտահայտում են բացահայտ: Նրանց մոտ ուսումը կարող է տուժել և կարող են առաջանալ վարքի հետ կապված խնդիրներ: Դեռահասների և չափահասների նման ամուսնալուծված ընտանիքի երեխաները հաճախ դժվարությունների են հանդիպում նոր հարաբերություններ հաստատելիս, ունենում են ինքնահաստատման հետ կապված խնդիրներ և այլն: Ումանք ասում են, որ պատանեկան տարիքի երեխաները ավելի հեշտությամբ են համակերպվում այդ մտքին, քանի որ նրանք արդեն ավելի հասուն են և այսպես թե այնպես պատրաստվում են մոտ ապագայում առանձնաձև ծնողներից: Սակայն հետազոտությունները ցույց են տվել, որ բաժանությունը բացասական ազդեցություն է թողնում նաև նրանց վրա: Այն մեծ հարվածներ է հասցնում նրանց մասնավորապես

- Պատանեկությունից չափահասություն ընկած տարիների ընթացքում պատանիները ավելի շատ են զգում, որ կարիք ունեն ընտանիքի, որը խարսխի պես ամուր է և կայուն:

- Պատանեկան շրջանում երեխաները սկսում են ընկերներ ընտրել, և ամուսնալուծությունը պատճառ է դառնում, որ վերջիններս դժվարությամբ դրսևորեն այնպիսի հատկություններ, ինչպիսիք են վստահությունը, նվիրվածությունն ու սերը:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Ա. Վ. Պետրովսկի, Տարիքային և մանկավարժական հոգեբանություն, Եր., «Լույս» 1977:
2. Մեդրակյան Ս. Ա. Ընտանիքի հոգեբանություն, Եր., «Ուրարտու» համալսարան, 2010-456 էջ:
3. Վ. Ա. Սուխոմլինսկի, Ինչպես դաստիարակել իսկական մարդ, Եր., «Լույս», 1979, 388 էջ:
4. Հ. Մ. Թուրունջյան, Երեխայի հոգեբանության հարցեր, Եր., 1980:
5. Ржаницкая Л., Сергеева Г. Женщина на Российском рынке труда // Соц. исследование. 1995, N7.
6. <http://blognews.am>
7. <http://iravaban.net/5189.html#ad-image-0>:
8. Newsbook.am <http://news-book.org/?p=49993/hh-um+amusnalucutyuneri+uvi+ach+e+grancvel+2014+tin+4600+amusnalucutyun+e+exel&l=amhttp://www.armstat.am/file/doc/99489458.pdf>

ԱՄՈՒՍՆԱԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԵՎ ԴՐԱՆՑ ՀԵՏԵՎԱՆՔՈՎ ԱՌԱՋԱՑԱԾ
ՍՈՑԻԱԼ-ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

Ղուկասյան Լուսին
Միքայելյան Լուսինե

Ամփոփում

Հայաստանի Հանրապետությունում վերջին հինգ տարիների ընթացքում նկատվում է ամուսնալուծությունների թվի կտրուկ աճ, որի պատճառով ի հայտ են գալիս սոցիալ-մանկավարժական մի շարք խնդիրներ: Հոդվածում ներկայացվում են ամուսնալուծությունների պատճառները, դրանց բացասական ազդեցությունն ու հետևանքները ծնողների և երեխաների վրա: Առաջարկվում են կանխարգելման հնարավոր ձևեր ու եղանակներ:

Բանալի բառեր. ընտանիք, ամուսնալուծություն, երեխաներ, կոնֆլիկտ, ամուսնալուծության պատճառներ:

СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ВОЗНИКШИЕ В РЕЗУЛЬТАТЕ РАЗВОДОВ

Դուկասյան Լուսիկ
Միքաելյան Լուսինե

Резюме

За последние пять лет в РА наблюдается рост разводов, по причине которого возникает ряд социально-педагогических проблем. В статье рассматривается причина разводов, их отрицательное влияния и последствия на детей и родителей. Мы предлагаем возможные методы и способы решения проблемы.

Ключевые слова: семья, развод, родители, дети, конфликт, причины развода.

SOCIAL PEDAGOGICAL PROBLEMS AROUSED DUE TO DEVORCES

Ghukasyan Lusik
Miqaelyan Lusine

Summary

The number of divorces arises abruptly during the last 5 years in the Republic of Armenia. In this case social-pedagogical problems appears. This article discusses the reasons of divorces and their negative influence, reasons on children and parents. We suggest possible methods and ways of solving this problem.

Key words: family, devorce, parents, children, conflict, reasons of divorces.

ԵՐԵՆԱՅԻ ՈՒՍՈՒՑՄԱՆ ԵՎ ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆ
ԱՆԲԱՐԵՆՊԱՍՏ ԸՆՏԱՆԻՔՈՒՄ (ՎԱՆԱԶՈՐԻ ԲՀԿ-ՆԵՐԻ ՕՐԻՆԱԿՈՎ)

ԲԵԺԱՆՅԱՆ ՍԵՂԱ

Վանաձորի Հովհ. Թումանյանի անվան պետական համալսարան
մանկ. գիտ. թեկն. դոցենտ

*«Բոլոր երջանիկ ընտանիքները նման են միմյանց,
բոլոր դժբախտ ընտանիքները դժբախտ են յուրովի...»*

ԼԵՎ ՏՈԼՍՏՈՅ

Այսօր մեր երկրում տեղի են ունենում սոցիալ-տնտեսական լուրջ փոփոխություններ, որոնք ազդում են տվյալ հասարակության մեջ նոր ձևավորվող անձի սոցիալականացման վրա: Այստեղ կարելի է առանձնացնել 2 կարևոր փաստ.

- միջազգային մասշտաբով տեղի է ունենում սոցիալական գործընթացների դինամիկ փոփոխություն, ինչը հանգեցնում է նոր տիպի հասարակության առաջացման,
- տեղի է ունենում ազգային և համամարդկային արժեքների, մշակույթի վերափոխում, ինչն էլ արդեն իր հերթին հանգեցնում է նոր տիպի անձի ձևավորման:

Ծնված օրից մարդը հայտնվում է հասարակության մեջ: Մարդու ձևավորման վրա ազդում են ինչպես կենսաբանական, այնպես էլ՝ սոցիալական գործոնները: Սակայն անձի կայացման գործում անվիճելի է ընտանիքի դերը: Կապված դրա հետ, թե ինչպիսին է ընտանիքի կազմը, նրանում առկա փոխհարաբերությունները, ընդունված արժեքները՝ նրանում մեծացող անհատի մոտ դրական կամ բացասական վերաբերմունք է ձևավորվում շրջապատի նկատմամբ: Ընտանիքում առկա իրավիճակն ազդում է նաև այն բանի վրա, թե երեխան հետագայում ինչպես պետք է կերտի իր ապագան, կառուցի աշխատանքային գործունեությունը, ընտրի կյանքի իր ուրույն ուղին և այլն: Հենց ընտանիքում է երեխան ձեռք բերում կյանքի առաջին փորձը և դրա համար էլ շատ կարևոր է, թե երեխան ինչպիսի ընտանիքում է մեծանում՝ բարենպաստ, թե՝ անբարենպաստ:

Միշտ ընդունված է եղել ընտանիքը համարել սիրո և համերաշխության օրրան, որտեղ անձը շրջապատված է լինում ամենամոտ և հարազատ մարդկանցով: Սակայն ժամանակակից հասարակության մեջ հաճախակի կարելի է հանդիպել հակառակ երևույթի: Շատ ընտանիքների փոխհարաբերություններն այսօր հիշեցնում են «մարտական գործողությունների», ահաբեկումների ու փոխադարձ վիրավորանքների, վեճերի ու դաժան վերաբերմունքի թատերաբեմ, որտեղ հաճախ հարցերը լուծվում են ֆիզիկական ուժի միջոցով: Երկար ժամանակ դա համարվել է ներընտանեկան նուրբ խնդիր: Սակայն այսպիսի ընտանիքներից դուրս եկող հասարակական կյանքին անպատրաստ և խեղված հոգիներով երեխաների թվի աճը չի կարող միայն «նեղ ընտանեկան» խնդիր լինել, քանզի նրանք կազմելու են վաղվա մեր հասարակության զգալի մասը: Փաստ է, որ ամեն տարի աճում են ամուսնալուծությունների պատճառով մեկ կամ երկու ծնողից զրկված, ոստիկանական հաշվառման մեջ հայտնված, ընտանեկան բռնության ենթարկված երեխաների թիվը: Նրանց մեջ արդեն մեծ տոկոս են կազմում ֆիզիկական և հոգեզգացմունքային զարգացման մեջ ետ մնացողները:

Այսպես, դիտարկելով մեր հասարակության մեջ ընտանեկան անբարենպաստու-

թյան երևույթի տարբեր կողմեր՝ կարելի է նշել այն մասին, որ սա շատ արդիական խնդիր է, քանզի այսպիսի ընտանիքների թիվը գնալով արագորեն ավելանում է: Այսօր ի հայտ են գալիս ընտանեկան անբարենպաստության այնպիսի նորանոր դրսևորումներ, որոնք տարիներ առաջ այդպիսի տարածվածություն և խորություն չեն ունեցել:

Ընտանիքը՝ որպես սոցիալական ինստիտուտ, առավել զգայուն է կյանքի փոփոխությունների նկատմամբ՝ նամանավանդ պետական մասշտաբի, քանզի այդ փոփոխություններն անմիջականորեն ազդում են նրա կենսամակարդակի, կայունության, դաստիարակչական կարողությունների վրա: Ընտանիքի դաստիարակչական պոտենցիալը հիմնվում է օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ գործոնների վրա: Նրա ապագործառնության հիմնական պատճառների շարքում այսօր կարող ենք նշել աղքատությունը, բարոյահոգեբանական դիրքորոշումների աղավաղումը, ծնողների զբաղվածությունը, գենդերային հարաբերությունների և ծնողական դերերի փոփոխությունները: Հանցագործությունների, ամուսնալուծությունների թվի աճի ու ընտանիքում անբարենպաստ հոգեբանական մթնոլորտի պատճառով երեխաների մոտ ներգոյնների առաջացման հաճախականության բարձրացումն ապացույցի կարիք չի զգում. «Երեխայի անձի ձևավորման գործում հսկայական դեր է խաղում ներընտանեկան կյանքը: Այստեղ կարևորվում են ինչպես ծնող-երեխա, այնպես էլ՝ ծնող-ծնող հարաբերությունները: Նրանց միջև անընդհատ վեճերը, սուտը, բախումները երեխայի նյարդային գործունեության մեջ հանգեցնում են պայթյունների և ներքինի երևույթների» [1, էջ 20-30]: Ընտանիքի ապակառուցողականության այս կամ այլ ցուցանիշներ վկայում են ներկա փուլում նրա ճգնաժամային վիճակի և անբարենպաստ ընտանեկան միությունների աճի մասին: Այդպիսի ընտանիքներում են մարդիկ հաճախ ստանում լուրջ հոգեբանական վնասվածքներ (տրավմաներ), որոնք բացասաբար են ազդում նրանց ճակատագրի վրա:

Հայտնի մանկական հոգեբան Մ. Ի. Բույանովը գտնում է, որ կյանքում ամեն ինչ հարաբերական է՝ և՛ բարենպաստությունը, և՛ անբարենպաստությունը: Ընտանեկան անբարենպաստությունը նա դիտարկում է որպես երեխաների զարգացման համար անբարենպաստ պայմանների ստեղծում: Նրա մեկնաբանության համաձայն՝ երեխայի համար անբարենպաստ ընտանիքը «ասոցիալ ընտանիք» հասկացության հոմանիշը չէ: Գոյություն ունեն բազմաթիվ ընտանիքներ, որոնց մասին պաշտոնապես ոչ մի վատ բան չենք կարող ասել, սակայն կոնկրետ երեխայի համար այդ ընտանիքն անբարենպաստ է, եթե այնտեղ կան գործոններ, որոնք ոչ բարենպաստ կերպով են ազդում երեխայի անձի վրա՝ խորացնելով նրա բացասական հոգեբանական-հուզական վիճակները: «Մի երեխայի համար, - նշում է Բույանովը, - ընտանիքը կարող է լինել համապատասխանող, մյուսի համար կարող է դառնալ ծանր հոգեկան ապրումների, հոգեկան հիվանդությունների պատճառ» [2, էջ 9-10]: Երեխայի հոգեկան վիճակը և վարքը հանդիսանում են ընտանեկան բարեհարմարության յուրօրինակ ցուցանիշ: Դաստիարակության թերությունները ընտանեկան անբարեհարմարության առաջնային և կարևոր ցուցանիշներն են [2, էջ 11]:

Անբարենպաստ ընտանիքները ցածր սոցիալական կարգավիճակով ընտանիքներն են՝ կենսագործունեության մեկ կամ ավելի ոլորտներում, որոնք չեն կարողանում իրականացնել իրենց հիմնական գործառնությունները, որոնց հարմարվողական կարողությունները էականորեն ցածր են, ընտանիքում երեխայի դաստիարակությունը ընթանում է մեծ դժվարություններով, դանդաղ, քիչ արդյունավետ [3, էջ 176]:

«Անբարենպաստ» հասկացության տակ մենք հակված ենք հասկանալ այնպիսի ընտանիք, որում խախտված է ամբողջական կառուցվածքը, ջնջված են ներքին սահման-

ները, թերագնահատվում, արհամարհվում են ընտանեկան հիմնական գործառույթները, առկա են դաստիարակության ակնհայտ կամ թաքնված թերություններ, սոցիալ-տնտեսական դժվարություններ, որի արդյունքում խախտվում է ընտանիքի հոգեբանական մթնոլորտը, ի հայտ են գալիս «դժվար երեխաներ»: Հաշվի առնելով երեխայի անձի զարգացման վրա բացասական ազդեցություն ունեցող գերակշռող գործոնները՝ անբարենպաստ ընտանիքները հարաբերականորեն բաժանվում են 2 մեծ խմբի, որոնցից յուրաքանչյուրին հատուկ են մի քանի առանձնահատկություններ: 1-ին խմբի մեջ են մտնում անբարենպաստության ակնհայտ (բաց) կառուցվածքով ընտանիքները (կոնֆլիկտային, խնդրահարույց ընտանիքներ, անբարոյական, քրեական և դաստիարակության անբավարար ռեսուրսներով ընտանիքներ՝ հիմնականում թերի): 2-րդ խմբի մեջ են մտնում արտաքինապես կառուցողական ընտանիքները, որոնց կենսակերպը հասարակության կողմից անհանգստություն և քննադատություն չի առաջացնում: Սակայն այս ընտանիքներում ծնողների արժեքային դիրքորոշումները և վարքը կտրուկ տարբերվում են համամարդկային բարոյական արժեքներից, ինչը չի կարող բացասաբար չանդրադառնալ այդ ընտանիքներում մեծացող երեխաների վրա: Այս ընտանիքների տարբերակիչ գիծն այն է, որ սոցիալական մակարդակում, արտաքին հարաբերություններում նրա անդամների փոխհարաբերությունները բարենպաստ ազդեցություն են թողնում: Միայն դաստիարակության հետևանքներն առաջին հայացքից աննկատելի են, ինչը շրջապատի մարդկանց մոտ հաճախ սխալ տպավորությունների առաջացման պատճառ է դառնում, սակայն նրանք իրականում երեխայի անձի ձևավորման վրա ապակառուցողական ազդեցություն են թողնում: Սրանք անբարենպաստ ընտանիքներ են, որոնց տարատեսակները, ցավոք, բազմաթիվ են [4, էջ 31-32]:

Անբարենպաստության ակնհայտ կառուցվածքով ընտանիքների տարբերակիչ առանձնահատկությունը հանդիսանում է այն, որ այս տիպի ընտանիքներն ունեն ուժեղ ընդգծված բնույթ, ինչը միաժամանակ դրսևորվում է ընտանիքի կենսագործունեության մի քանի ոլորտներում (օր. սոցիալական և նյութական մակարդակներում), կամ էլ բացարձակապես միջանձնային հարաբերություններում, ինչը ընտանեկան խմբում առաջացնում է անբարենպաստ հոգեբանական մթնոլորտ: Անբարենպաստության ակնհայտ դրսևորմամբ ընտանիքում երեխան հիմնականում զգում է ֆիզիկական և զգացմունքային մեկուսացվածություն ծնողների կողմից (երեխայի անբավարար, ոչ ճիշտ խնամք, ընտանեկան բռնությունների տարբեր ձևեր, երեխայի հոգեկան աշխարհի, ապրումների արհամարհում): Ներընտանեկան այսպիսի անբարենպաստ գործոնների արդյունքում երեխայի մոտ առաջանում է անհամապատասխանության (անադեկվատության), ամոթի զգացում շրջապատողների մոտ՝ իր և իր ծնողների համար, վախ և ցավ ներկայի և ապագայի համար: Արտաքինապես անբարենպաստ ընտանիքների շրջանում ավելի տարածված են այն ընտանիքները, որոնցում ընտանիքի մեկ կամ մի քանի անդամ հոգեմետ (թսիխոտրոպ) նյութերից կախվածություն ունեն՝ 1-ին հերթին ալկոհոլից և թմրադեղերից: Ալկոհոլից և թմրադեղերից կախվածություն ունեցող մարդը իր «հիվանդության դաշտն» է ձգում նաև հարազատներին: Այդ պատճառով էլ մասնագետները սկսել են ուշադրություն դարձնել ոչ միայն հենց հիվանդի վրա, այլ նրա ընտանիքի՝ այդ կերպ ընդունելով, որ ալկոհոլից և թմրադեղերից կախվածությունը ընտանեկան հիվանդություն է, ընտանեկան խնդիր [5, էջ 90-95]: Հասարակության միջամտությունը ընտանիքի գործերին նախ և առաջ պայմանավորված է երեխայի անվտանգության ապահովման անհրաժեշտությամբ: Այդ միջամտությունը տեղի է ունենում, եթե ընտանիքում առկա է անձի հիմնական իրավունքների խախտում, որոնց հիմքում ընկած է այն համընդհանուր

(ունիվերսալ) պատկերացումը, որ բոլոր երեխաների համար պետք է ապահովված լինի հիմնական պահանջմունքների բավարարումը:

Որպես կանոն՝ վտանգավոր իրավիճակը լինում է ընտանիքում դաժան վերաբերմունքի (իր բոլոր դրսևորումներով) և զգացմունքային մեկուսացվածության հետևանք [6, էջ 30-32]:

Որքան խորն է ընտանեկան անբարենպաստության աստիճանը, այնքան նա արտաքին աշխարհի համար ավելի փակ է: Դրա հետ մեկտեղ մանկապարտեզում, դպրոցում սոցիալական ծառայությունների անհրաժեշտ դաշտի բացակայությունը և ժամանակի ու ուժերի սղությունը թույլ չեն տալիս մանկավարժական կոլեկտիվին անբարենպաստ ընտանիքների հետ աշխատել՝ կիրառելով համապատասխան տեխնոլոգիաներ և հոգեբանական, մանկավարժական գիտելիքներ: Խնդիրը դժվարանում է նաև այն պատճառով, որ անբարենպաստության բարձր մակարդակով ընտանիքների ծնողները չցանկանալով են շփման մեջ մտնում դպրոցի կամ այլ հասարակական ինստիտուտի հետ (կամ էլ ընդհանրապես չեն մտնում), կարող են նույնիսկ բացահայտ թշնամանք դրսևորել՝ ի պատասխան մանկավարժների խորհուրդներին: Հաճախ անբարենպաստ ընտանիքի գործերով զբաղվում են բազմաթիվ մարմիններ, սակայն նրանք չեն կարողանում համախմբվել մի կետի շուրջ, և ի վերջո դպրոցը միայնակ է մնում անբարենպաստ ընտանիքից դուրս եկած երեխայի խնդրի հետ: Ավելի սարսափելի է, երբ համատեղ աշխատելու ցանկությունը բացակայում է երկու կողմերում էլ՝ և՛ դպրոցի, և՛ ընտանիքի: Անբարենպաստ ընտանիքների ծնողների այսպիսի թշնամական վերաբերմունքի պատճառը շատ ակնհայտ է. նրանք սովորել են ամեն ինչում մեղադրել արտաքին աշխարհին և իրենք իրենց հեռացնում են «սոցիալապես պոզիտիվ մեծամասնությունից» [7, էջ 42]:

Միջամտության ձևը որոշելու համար անհրաժեշտ է առանձնացնել ընտանիքների հետևյալ կատեգորիաները.

1. նորմալ գործառնությանը, հաստատունությանը և սեփական երեխաներին պաշտպանելուն հակված երեխաներ,

2. ընտանիքներ, որոնք հակված են մնալ այնպիսին, ինչպիսին միշտ եղել են, սակայն կարող են պաշտպանել իրենց երեխաներին կամ թույլ տալ, որ դա անեն ուրիշները (այս ընտանիքներում հաստատունությունը հնարավոր է),

3. ընտանիքներ, որոնք հակված չեն փոփոխությունների, ի վիճակի չեն ապահովել իրենց երեխաների անվտանգությունը (այս ընտանիքներում հաստատունությունը քիչ հավանական է, առկա է նաև ծնողական իրավունքներից զրկվելու հավանականություն) [8, էջ 33]:

Դրական փոփոխությունները հնարավոր են այն ընտանիքներում, որի անդամները ցանկանում են լինել միասին, հավատում են, որ իրենց կյանքը կարող է լինել ավելի լավը, ապագայում տեսնում են բազմաթիվ հնարավորություններ, ընդունակ են սովորել, մասնակցել խնդիրների լուծմանը, բաց են փոփոխությունների նկատմամբ, ի վիճակի են վստահել մարդկանց, ովքեր ցանկանում են իրենց օգնել, գիտակցում են փոփոխությունների անհրաժեշտությունը, ընդունում են առաջարկվող միջոցները:

Ցավոք, սոցիալական ծառայությունները ոչ բոլոր ընտանիքներին են ի վիճակի օգնել: Կան ընտանիքներ, որոնց ի սկզբանե կարելի է որակել որպես փոփոխությունների չենթարկվող: Այս ընտանիքներում ծնողները չեն հասկանում իրենց երեխաներին, վերջիններիս պահանջմունքները չեն դիտարկում իրենց պահանջմունքներից անկախ (նրանց պատկերացմամբ երեխան ունի այն նույն պահանջմունքներն ու կարիքները, ինչպիսին և իրենք՝ ներառյալ սեռական): Նրանք, որպես կանոն, ունեն անձնային մի

շարք խախտումներ (շիզոֆրենիա և այլն): Այս ընտանիքներին բնորոշ են նաև երեխաների նկատմամբ պարբերաբար կիրառվող տարբեր բնույթի բռնությունները, որոնք հաճախակի դրսևորվում են սադիզմի և սեռական խոշտանգումների ձևով (ծնողներն այդ պահերին հաճախ գտնվում են թունավոր նյութերի ազդեցության տակ): Այսպես, եթե առաջին խմբին պատկանող ընտանիքներին պետք է աջակցել, որ երեխան մնա ծնողների հետ, ապա երկրորդ դեպքում պետք է ամեն ինչ անել, որպեսզի փոխվեն երեխայի կենսագործունեության պայմանները:

Միջամտությունն ինքն իրեն արդեն նշանակում է երեխայի անձի և նրա ընտանիքի անկախության խախտում: Այդ իսկ պատճառով միջամտությունը անհրաժեշտ է իրականացնել միայն այն դեպքում, երբ առկա են ընտանեկան անբարենպաստության հիմնավոր փաստեր: Սակայն այդ միջամտությունն էլ չպետք է լինի հեղափոխական, այլ՝ սոցիալականացնող, ուղենշող:

Կախված ընտանեկան խնդրի բնույթից՝ սոցիալական մանկավարժը ցուցաբերում է համապատասխան օգնություն.

- կրթական
- հոգեբանական
- կազմակերպչական
- տեղեկատվական:

Ներկա ժամանակաշրջանում անբարենպաստ ընտանիքների վերաբերյալ ավելի մանրամասն և տեղայնացված տեղեկություններ ստանալու համար կամավորական աշխատանքներ են իրականացվել Վանաձոր քաղաքի «Զանգակատուն» և «Առավոտ» ԲՀԿ-ներում: Աշխատանքները հիմնականում տարվել են հետևյալ ուղղություններով.

1. աշխատանք երեխաների հետ. նպատակը՝ երեխայի հոգեբանական և հուզային ոլորտների, ընդունված արժեքակարգերի ուսումնասիրում («Ռենի Ժիլի» թեսթ), «Օդապարիկ» հոգեբանական խաղ), «Ով եմ ես...» թեսթ -հարցարան,

2. աշխատանք ծնողների հետ. նպատակը՝ պարզել անբարենպաստ ընտանիքներում ծնողավարության առանձնահատկությունները, վերաբերմունքը երեխայի անձի նկատմամբ (ծնողավարության առանձնահատկությունները բացահայտող հարցարան, անհատական և խմբային զրույցներ ծնողների հետ),

3. ընտանիքի սոցիալական պատմության ուսումնասիրություն (փաստաթղթերի ուսումնասիրում, համագործակցային աշխատանք հաստատությունների սոցիալական աշխատողների և սոցիալական մանկավարժների հետ):

Այսպես, աշխատանքի սկզբնական էտապում 1-ին կետում նշված մեթոդների օգնությամբ փորձ արվեց բացահայտել, թե երեխաները ինչպիսի վերաբերմունք ունեն իրենց ընտանիքների, համամարդկային արժեքների նկատմամբ և այն, թե ինչպես են նրանք ընկալում իրենք իրենց և իրենց շրջապատը: Արդյունքում պարզվեց, որ արդեն կրտսեր դպրոցական տարիքում երեխաները փոխհարաբերություններում նախընտրում են ավելի շատ շփվել և համագործակցել եղբայրների, քույրերի կամ ընկերների հետ՝ խուսափելով ծնողների հետ մոտ շփումից: Իսկ արդեն միջին դպրոցական տարիքում նրանց մոտ կարծրանում է այն տեսակետը, որի համաձայն էլ ծնողներն ասոցացվում են միայն արգելքների, պատիժների հետ: Շատերը նշում են, որ հաճախում են հասարակական կենտրոններ՝ ընտանիքում հնարավորինս քիչ մնալու և կենտրոնում հանգիստ գտնելու համար: Երեխաների մեծ մասին թվում էր, որ իրենց ծնողները ի վիճակի չեն և չեն էլ ցանկանում լսել ու հասկանալ իրենց: Արդեն ավագ դպրոցական տարիքում այս

դրսևորում-ներն ստանում են իրենց յուրահատուկ արտահայտությունները: Կրթությունը, արվեստը՝ որպես արժեքներ, համարյա թե բացակայում են նրանց մոտ: Գեր-իշխող է դառնում «Ես»-ակենտրոնությունը, կոլեկտիվիզմը հայտնվում է 2-րդ պլանում, քանզի ամեն մեկն աշխատում է ինչից որ հնարավոր է իր համար առավելագույն շահ ունենալ: Երեխաները չեն ցանկանում իրենց մեջ որևէ բացասական գիծ նկատել՝ դա ուղղելու նպատակով՝ համոզված լինելով, որ դրանով շրջապատի աչքում ավելի թույլ և խոցելի կդառնան:

Հետաքրքիր է, բայց բոլոր երեխաները միաբերան բողոքում են դպրոցներում իրենց հանդեպ ուսուցիչների վատ վերաբերմունքից, որը հոգեբանական ճնշումներից հասնում է նույնիսկ ծեծերի: Խտրականություն: Կենտրոնների աշխատակիցներին ասում են՝ այո: Փաստորեն, սոցիալական որոշ շերտերի համար մեր օրերում էլ «սեր թողիկյան» մեթոդները շատ արդիական են... Երբ շրջապատի այսպիսի վերաբերմունքին գումար-վում է նաև ներընտանեկան անբարենպաստությունը, երեխաներին սկսում է թվալ, որ կյանքում իրենց համար ամեն ինչ լավ կլինի, եթե իրենք ուժեղ լինեն, իսկ ուժեղ կարելի է լինել միայն շատ փող ունենալու դեպքում: Նրանք, սակայն, չեն ցանկանում ընդունել, որ շատ գումար կարելի է վաստակել, եթե լավ կրթություն ստանան: Սա էլ կարելի է համարել պատճառներից մեկը, որ այսպիսի ընտանիքների երեխաների գրեթե 70%-ը դպրոցում նույնիսկ բավարար գիտելիքներ չեն ստանում:

Ընտանիքից և ծնողներից երեխաների մեկուսացվածության մասին է վկայում նաև այն փաստը, որ «Շրջապատում ինձ ամենից շատ դուր է գալիս...» տողը շարունակելու ժամանակ մեծամասնությունը պատասխանել է՝ ընկերներս, ընկերասիրությունը, բայց ոչ մեկը իր ընտանիքից ոչ մի բառ չի գրել:

Ինչ վերաբերում է ծնողների հետ աշխատանքներին, ապա այստեղ արդյունքները շատ հակասական էին: Այսպես, ծնողների մեծամասնությունը նշում է, որ սիրում և հարգում է իր երեխային, սակայն դրա հետ մեկտեղ նրանք ցանկանում են ամենայն մանրամասնությամբ իմանալ այն ամենը, ինչ մտածում են իրենց երեխաները, հետո նշում են, որ իրենց երեխաները շատ հաճախ նյարդայնացնում են իրենց, որ երեխային դաստիարակելիս պետք է շատ խիստ լինել (ծաղրել, եթե պետք է), մեկ-մեկ զգում են, որ ատում են իրենց երեխային, համարում են, որ երեխայի հետ չի կարելի հանգստի գնալ, սրան գումարած՝ մեծամասնությունը չի հավատում, որ իրենց երեխաները կյանքում ինչ-որ բանի կհասնեն:

Երկկողմանի գրույցները և դիտարկումները (ծնողների և երեխաների հետ) ցույց տվեցին, որ երեխաների մոտ արդեն նշված հատկանիշները սերում են հենց ծնողական վերաբերմունքից: Այսպես, խմբային հանդիպման ժամանակ ծնողների մեծ մասն այն կարծիքը հայտնեց, որ իրենց բոլոր խնդիրների հիմքում ընկած է նյութական անապահովվածությունը և առանց այդպիսի միջոցների ոչ մի լավ բան իրենց երեխաների համար չի լինի: Երբ հարց բարձրացվեց, որ նրանք փորձեն նկատել նաև իրենց ընտանիքներում և երեխաների մոտ առկա դրականը, ոչ ոք չցանկացավ կամ էլ չկարողացավ մի այդպիսի բան նշել: Իսկ ինչպիսի՞ն պետք է մեծանան այդպիսի աշխարհայացքով ծնողների երեխաները:

Աշխատանքի հաջորդ էտապներում ուսումնասիրվել են տարբեր չափանիշներով 20 անբարենպաստ ընտանիքների սոցիալական պատմություններ: Առանձնացվել են նրանցում ընտանեկան անբարենպաստությունը պայմանավորող հետևյալ հիմնական գործոնները.

- սոցիալական անապահովվածությունը,

- ընտանեկան դերերը չգիտակցելը,
- ցածր ինքնագնահատականը և՛ ծնողների, և՛ երեխաների մոտ,
- միմյանց լսելու և փոխհամաձայնության գալու բացակայությունը,
- սոցիալական հմտությունների պակասը կամ բացակայությունը և այլն:

Ընտանիքներից շատերում լուրջ խնդիր էր նաև ընտանիքի հիմնական կերակրողի մոտ առկա առողջական խնդիրները (շատ դեպքերում՝ հաշմանդամությունը): Սակայն նրանք պետության կողմից որպես օգնություն ստանում են միայն հաշմանդամության կամ գործազրկության նպաստ, իսկ վերականգնողական, փոխհատուցող միջոցառումների մասին խոսք անգամ չի գնում: Նշենք, որ Վանաձոր քաղաքում 2015 թ. հունվարի 1-ի դրությամբ ընտանեկան նպաստ են ստանում 6731 ընտանիք: Եթե ընդունենք, որ այդ ընտանիքներում միջինը 3-ից 4 անդամ կա, ապա ստանում ենք, որ մեր քաղաքի բնակչության 1/3-րդը սոցիալապես անապահով են: Սա, իհարկե, միայն նյութական անբարենպաստություն է, սակայն այն իր հետևից բերում է սոցիալ-հոգեբանական անբարենպաստության՝ 1-ին հերթին երեխաների համար, որոնց հիմնական պահանջմունքները նույնիսկ տարրական մակարդակով չեն բավարարվում: Վանաձոր քաղաքում միայն 554 ընտանիք է երեխայի խնամքի համար նպաստ ստանում, այն էլ՝ 18 հազարական դրամ: Ցավոք, այսօր պետությունը ընտանիքներին օգնություն ցուցաբերելիս ուշադրությունը կենտրոնացնում է միայն նյութական կողմի վրա:

Այս բոլոր ոչ այնքան հաճելի երևույթների կողքին դրական երևույթ է այն, որ այսօր շատ ընտանիքներ պատրաստ են հասարակական կազմակերպությունների միջոցով ստանալ սոցիալ-հոգեբանական աջակցություն: Մեր հասարակության մեջ մեծ առաջընթաց է այն, որ անբարենպաստ ընտանիքների ծնողները արդեն ինքնակամ դիմում են հոգեբաններին, սոցիալական աշխատողներին (սոցիալական մանկավարժներին) և մանկավարժներին՝ ակնկալելով ճիշտ խորհուրդ և օգնություն ստանալ: Այսպիսի հասարակական կազմակերպություններում, նույնիսկ շատ կարճ կամավորական աշխատանքի ընթացքում, ակնհայտ դարձավ, որ սոցիալ-մանկավարժական օգնություն ստացող բազմաթիվ ծնողներ և երեխաներ սկսել են այլ կերպ վերաբերվել միմյանց, գիտակցել են իրենց ընտանեկան դերերն ու պարտականությունները, ծնողները սկսել են տիրապետել ծնողավարության գոնե տարրական հմտություններին, երեխաների մոտ իջել է անտեղի ագրեսիվության աստիճանը՝ իր տեղը զիջելով համբերատարությանը և փոխհամագործակցությանը:

Իհարկե, այս ամենի վրա հսկայական ազդեցություն է ունենում նաև մեր երկրում առկա սոցիալական անկայուն վիճակը, որը ընտանեկան անբարենպաստության մեծամասնության դեպքում լինում է հենց այն առաջին խթանը, որն ստիպում է ընտանիքներին ուշադրությունը կենտրոնացնել նյութական արժեքների վրա:

Վերլուծելով ստացված արդյունքները՝ առանձնացվել է հետևյալ նպատակաուղղված միջոցառումների շարքը, որը կօգնի հնարավորինս արդյունավետ կազմակերպել անբարենպաստ ընտանիքների գործունեությունը և նրանցում մեծացող երեխաների սոցիալականացումը.

- անբարենպաստ ընտանիքների վաղ հայտնաբերում և համապատասխան մարմիններում հաշվառում,
- ընտանեկան անբարենպաստության պատճառների հրատապ բացահայտում,
- ընտանիքներին տեղեկատվական օգնության տրամադրում,
- անբարենպաստ ընտանիքների երեխաների խնամքի կազմակերպում և ընտանիքում ծնողավարության հմտությունների ձևավորում,

- «ռիսկի խմբի» ընտանիքների հետ կանխարգելիչ աշխատանքների իրականացում՝ թույլ չտալու համար նրանց անցնել անբարենպաստության սահմանագիծը,
- համայնքային ռեսուրսների օգտագործում,
- բարձր որակավորմամբ կադրերի պատրաստում:

Ցավոք, բայց պետք է նշել, որ այսօր մեզանում, մասնավորապես Վանաձոր քաղաքում, սոցիալ-մանկավարժական բնույթի աշխատանք իրականացվում է միայն առանձին կազմակերպությունների կամ ծրագրերի միջոցով: Սակայն այդտեղ էլ առկա են բազում խնդիրներ (օրինակ՝ այդ հաստատություններում աշխատող սոցիալական ծառայողները պետության կողմից չեն ստանում ազատ գործելու հնարավորություն՝ ստիպված սահմանափակելով իրենց գործունեության դաշտը):

Դիտարկելով քաղաքային մի քանի ԲՀԿ-ների աշխատանքները և սեփական փորձիկ մասնակցությունն ունենալով այդ գործում՝ կարելի է առանց կասկածի նշել, որ անբարենպաստ ընտանիքների հետ իրականացվող սոցիալ-մանկավարժական աշխատանքներն իսկապես ունենում են ցանկալի արդյունքներ, ինչի բացահայտ ապացույց է բազմաթիվ ընտանիքներում սոցիալ-հոգեբանական խնդիրների բավականաչափ արդյունավետ լուծումը և «անբարենպաստ ընտանիք» պիտակի վերացումը:

Իրականացված աշխատանքը ցույց տվեց, որ անբարենպաստ ընտանիքների խնդիրները հնարավոր չէ լուծել մեկ մասնագետի կամ մեկ ծրագրի օգնությամբ: Անհրաժեշտ է հատուկ մասնագիտական խմբի կոորդինացված աշխատանք, որը կկարողանա առավելագույն արդյունավետությամբ միատեղել համայնքային և ընտանեկան ռեսուրսները: Դրա մասին են վկայում մեր կողմից կատարված գործնական աշխատանքները, ապացուցելով, որ ընտանիքին միայն առանձին սոցիալ-հոգեբանական կամ նյութական օգնություն ցույց տալը վերջին հաշվով էական արդյունքի չի բերում: Արժեք չունեն ինչպես առանց նյութական ապահովվածության ձևավորված սոցիալ-հոգեբանական հմտությունները, այնպես էլ՝ նյութական ապահովվածությունը, երբ բացակայում են դրանք ճիշտ օգտագործելու հմտությունները:

Ընտանեկան անբարենպաստությունը դատավճիռ չէ, այն կարելի է հաղթահարել և երբեք չվերադառնալ դրան, սակայն շատ կարևոր է, որ ընտանիքի յուրաքանչյուր անդամ դա գիտակցի և սեփական մասնակցությունն ունենա իր ընտանիքի «վերափոխման» գործում, քանզի սոցիալական մանկավարժներն ու մանկավարժները միայն օգնում են, բայց ոչ երբեք՝ լուծում և վերացնում խնդիրը:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Пезешкиан Н. Избранные психологические труды. М., 1994.
2. Галагузува М. А. Социальная педагогика. М.. 2000.
3. Закотова И. Н. Социальная педагогика в школе. М., 1996.
4. www.ache.am APAGA «հոգեբանական ծառայություն».
5. Целуйко В. М. Вы и ваши дети: Психология семьи Ростов н/Д. 2004.
6. Ткачева В. В. Гормонизация внутрисемейных отношений М., 2000.
7. Шакурова М. В. Методика и технология работы социального педагога М., 2002.
8. Ткачева В. В. Гормонизация внутрисемейных отношений М., 2000.
9. «Վանաձորի քաղաքային համայնքի ղեկավարի հաշվետվություն» /2014թ-ի ամփոփում/
10. «ՀՀ ընտանեկան օրենսգիրք»:
11. Սոցիալական անապահովների շահերի պաշտպանությունը օրենսդրական բարեփոխումների միջոցով» USAID, Եր., 2008:

ԵՐԵՒԱՅԻ ՈՒՍՈՒՑՎԱՆ ԵՎ ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆ ԱՆԲԱՐԵՆՊԱՍՏ
ԸՆՏԱՆԻՔՈՒՄ (ՎԱՆԱԶՈՐԻ ԲՀԿ-ՆԵՐԻ ՕՐԻՆԱԿՈՎ)

Բեժանյան Սեդա
ՎՊՀ, մանկ. գիտ. թեկն., դոցենտ

Ամփոփում

Դիտարկելով մեր հասարակության մեջ ընտանեկան անբարենպաստության երևույթի տարբեր կողմերը՝ առանձնացվել է նպատակաուղղված միջոցառումների շարքը, որը կօգնի հնարավորինս արդյունավետ կազմակերպել անբարենպաստ ընտանիքների գործունեությունը և նրանցում մեծացող երեխաների սոցիալականացումը:

Բանալի բառեր. բարենպաստություն, անբարենպաստություն, անադելվատություն, խնդրահարույց ընտանիքներ, շիզոիդ անձնային տեսակ, սոցիալական անապահովվածություն:

ПРОБЛЕМЫ ОБУЧЕНИЯ И ВОСПИТАНИЯ РЕБЕНКА В НЕБЛАГОПОЛУЧНОЙ СЕМЬЕ (НА ПРИМЕРЕ ОБЩЕСТВЕННЫХ БЛАГОТВОРИТЕЛЬНЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ Г. ВАНАДЗОРА)

Бежанян Седя
ВГУ им. О. Туманяна, канд. пед. наук, доцент

Резюме

Всесторонне изучив распространенную в наших условиях проблему неблагополучных семей, нами разработан целый комплекс целенаправленных шагов, которые призваны обеспечить эффективную организацию деятельности таких семей и социализацию вырастающих в них детей.

Ключевые слова: благополучие, неблагополучие, адекватность, проблематичные семьи, шизодные виды личности, социальная необеспеченность.

THE PROBLEM OF CHILD EDUCATION AND UPBRINGING IN LOW INCOME FAMILIES (BASED ON CHARITY OF NON-GOVERNMENTAL ORGANIZATIONS IN VANADZOR)

Bezhanyan Seda
VSU, Cand. of Pedagogical Sciences, associate prof.

Summary

In the article we have mentioned a series of targeted measures, which will help to organize the activities of low-income families and the social integration of children in such families, when considering the different aspects of the phenomenon of low-income families in our society.

Keywords: favourable, infavourable, adequaity, inadequiaty, problematic families, schizoid personal type, social bad conditions.

ՕԺՏՎԱԾ ԵՐԵԽԱՆԵՐԻ ԸՆԴՈՒՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԲԱՑԱՀԱՅՏՄԱՆ ԽՆԴԻՐԸ ՀԱՄԱԿԱՐԳԶԱՅԻՆ ԱՆԻՄԱՑԻՈՆ ԾՐԱԳՐԵՐԻ ՄԻՋՈՑՈՎ

ՄՈՒՐԱԳՅԱՆ ՀԱԿՈՐ

ՀՊՄՀ Գեղարվեստական կրթության ֆակուլտետի
գծագրություն և կերպարվեստ բաժնի երկրորդ կուրսի մագիստրանտ

Վերջին տարիներին մեր երկրում դպրոցականների օժտվածության հիմնախնդրի ուսումնասիրության նկատմամբ դրսևորվող հետաքրքրությունը էապես չի աճել: Չնայած այս հարցի հրատապությանը՝ դեռևս բավարար հետազոտված չեն նոր տեղեկատվական տեխնոլոգիաների ոլորտում օժտվածության բացահայտման հիմնախնդիրները, ինչպես նաև օժտված երեխաների ուսուցման և զարգացման գործընթացում համակարգիչների և համակարգչային անիմացիոն (շարժանկարչություն) ծրագրերի կարևորությունը: Այս ոլորտում նպատակահարմար է առանձնացնել փոխկապակցված երեք ուղղություն՝

- Օժտված երեխաների ուսուցման և զարգացման գործընթացում համակարգչային անիմացիոն ծրագրերի օգտագործման արդյունավետ մեթոդների մշակում:

- Տեղեկատվական տեխնոլոգիաների ոլորտում՝ ընդհանրապես և անիմացիոն ծրագրավորման դաշտում, մասնավորապես՝ օժտվածություն դրսևորած դպրոցականների բացահայտման գիտականորեն հիմնավորված մեթոդների ստեղծում:

- Օժտված դպրոցականների հոգեկան զարգացման վրա անիմացիոն խաղերի, թե՛ դրական, և թե՛ բացասական առավել զգալի ներգործությունների արձանագումը:

Համակարգչային անիմացիոն ծրագրերի և խաղերի հետ դպրոցականների փոխազդեցության յուրահատկությունների ուսումնասիրությանը բազմիցս անդրադարձել են մի շարք հետազոտողներ: Դրանցից առավել հետաքրքրական են Մ.Կռուլի հետազոտությունները [4, էջ 19]: Սակայն նշված հետազոտություններում չեն հաշվառվել օժտված դպրոցականների ուսուցման և զարգացման առանձնահատկությունները: Անժխտելի փաստ է, որ օժտված դպրոցականները, հատկապես իմացական և ճանաչողական գործընթացներում, դրսևորում են բարձր ինքնուրույնություն՝ ակտիվորեն օգտագործելով ուսուցման «ինքնակարգավորիչ մարտահրավերներ»: Որոշ մասնագետների համոզմամբ՝ օժտված դպրոցականների շրջանում տարածված «ինքնավար ինքնուսուցման» չափը կարող է հանդես գալ որպես յուրօրինակ ցուցիչ, որն արտացոլում է առանձնահատուկ ընդունակությունների առկայությունը: Այս տեսակետի կողմնակիցն է հանդիսանում Ջ.Ֆրիմեն [6, էջ 37]:

Կարելի է ենթադրել, որ համակարգչային անիմացիոն-ուսուցանող ծրագրերի մշակումը, որը ընդարձակում է ինքնուսուցման և ինքնազարգացման նոր տեխնոլոգիաների իրացման հնարավորությունները, կնպաստի ուսուցման անհատականացմանը, ինչը հատկապես ընդունելի է օժտված դպրոցականների համար: Ակնհայտ է, որ համակարգչային ավանդական ուսուցանող ծրագրերում գիտելիքներ, ունակություններ և հմտություններ ձեռք բերելը, իմացածին գործընթացների զարգացումը սովորաբար երկրորդական են դարձնում կրեատիվ (ստեղծարար) և հաղորդակցական ընդունակությունների բնականոն աճը: Բսկ անիմացիոն ծրագրերի կիրառմամբ ուսումնական գործընթացի կազմակերպումն ավելի քան արդյունավետ է՝ հատկապես օժտված դպրոցա-

կանների կրեատիվության զարգացման, իմացական գործընթացների պատկերավորության ապահովման, խաղային տեխնոլոգիաների լիարժեք իրացման, ինչպես նաև ուսուցիչ-աշակերտ հետադարձ կապի պահպանման և սուբյեկտ-սուբյեկտ համակարգում նրանց փոխներգործող հաղորդակցման համար: Այսպիսով՝ ուսումնական գործընթացում առաջանում է սկզբունքորեն նոր՝ անիմացիոն ծրագրերի ներդրման և կիրառման անհրաժեշտություն: Մեր կարծիքով՝ այս ծրագրերի կիրառումն արդիական է նաև այն ոլորտներում, որոնցում մշակվում են օժտվածության նույնականության մասնագիտացված տեխնոլոգիաներ, քանի որ դեռևս բավարար հետազոտված չեն վավերական (վալիդային) հոգեբանաախտաբանական ընթացակարգերը:

Նշենք, որ օժտվածության և ինտելեկտի հոգեչափական թեստերի ուսումնասիրության նկատմամբ միագործոն մոտեցման ժամանակաշրջանում այնքան էլ կարևոր չէր համարվում անիմացիոն ծրագրերի իմացությունը, քանզի համակարգչային տարրական գիտելիքները և համեմատաբար բարձր IQ-ն ծառայում էին որպես օժտվածության հուսալի «երաշխիք» մարդկային գործունեության տարբեր ոլորտներում: Այդ իսկ պատճառով մեզանում բացակայում է անիմացիոն ծրագրավորման ընդունակությունների կամ այդ ոլորտում ունեցած օժտվածության բացահայտման մեթոդներն ընդհանրապես և դպրոցականների շրջանում՝ մասնավորապես: Հայտնում ենք այն համոզմունքը, որ օժտված դպրոցականներին հատկապես կարելի է դասել ինտերնետ-կախվածության կամ համակարգչային խաղային մոլության «ռիսկային» խմբին, քանի որ անիմացիոն խաղերի նկատմամբ դրսևորվող տարիքային առանձնահատկությունից բխող հետաքրքրությունը չբավարարելով դպրոցում, չստանալով գրագետ, մասնագիտական խորհրդատվություն, չունենալով գիտելիքներ՝ նրանք օրն ի բուն համակարգչի առջև զբաղվում են անիմացիայի ինքնուսուսուցմամբ: Անդրադառնալով դպրոցահասակ երեխաների կողմից անիմացիոն ծրագրերի նկատմամբ դրսևորվող առանձնահատուկ հետաքրքրությանը՝ փաստենք, որ այն պայմանավորված է ոչ միայն չմարդ խաղային գործունեությամբ և համակարգչային խաղեր խաղալու անհագուրդ ցանկությամբ, այլ նաև մուլտիպլիկացիոն լիամետրաժ անիմացիոն ֆիլմերի ստեղծման զարմանահրաշ և հեքիաթային առեղծվածի բացահայտման միտումով: Ուստի, անիմացիոն ծրագրերի ներմուծումը ուսումնադաստիարակչական գործընթաց հնարավորություն կընձեռի խուսափել այն բազմաթիվ բացասական երևույթներից, որոնք առաջանում են տեղեկատվական տեխնոլոգիաների և համակարգչային ծրագրերի ինքնուսուցման պայմաններում: Եվ քանի որ ինքնուսուցմանն ու ինքնազարգացմանն առավել հակված են օժտված դպրոցականները, ապա հենց նրանք են դիտարկվում որպես առավել խոցելի խավ:

«Հոգեբանների շրջանում իրատեսական խոնարհման կողմնակիցները օժտվածությունը հասկանում էին որպես անհատի հոգեկան ինչ-որ մի հատկություն, որը սովորաբար դիտարկվում է առանձնացված, սոցիալական միջավայրի և մշակույթի հետ նրա փոխազդեցության համատեքստից դուրս: Այդպիսի մոտեցման սահմանափակության ըմբոստումը հանգեցրեց նոր սոցմշակութային խոնարհում ստեղծելու գաղափարների, որի շրջանակներում մշակույթը դառնում է ոչ միայն արտաքին, այլև օժտվածության ներքին տեսակետ, որը որոշում է չափանիշները, առաջացման պայմանները և տվյալ երևույթի գործառնային կազմը», - նշում է Ստեցենկոն [5, էջ 11]:

Հիմնվելով արտահայտված տեսակետների վրա՝ կարող ենք ենթադրել, որ ընդունակությունների ախտորոշման ոլորտում միաժամանակ գործուն մոտեցման հաղթահարումը նախատեսում է ինտելեկտի, անձնավորության և սոցիալական միջավայրի փոխազդեցության վերլուծություն: Այս դիրքերից հարկ ենք համարում վերլուծել անիմա-

ցիոն ծրագրեր ծրագրավորողների իմացական, անհատական և հաղորդակցական առանձնահատկությունների վերաբերյալ առկա հետազոտական հավաստի տվյալները: Նախ ընդգծենք սույն ոլորտում օժտվածության դրսևորման որոշ կարևոր յուրահատկություններ: Առաջինը՝ ժամանակակից տեղեկատվական տեխնոլոգիաների աշխարհը արտակարգ դինամիկ է, ուստի և անիմացիա ծրագրավորող անձանց գործունեությունն այդ պայմաններում չափազանց արագընթաց է և փոփոխական: Երկրորդ՝ հայտնի է, որ պատկերավոր տեղեկատվությունը՝ հատկապես շարժական պատկերները, որոնք հագեցված են գույներով, հզոր ներգործող խոսքով, գեղագիտական և գեղարվեստական լուծումներով և կրեատիվությամբ, վիթխարի հոգեբանական ներգործություն են ունենում մարդկանց և՛ գիտակցության, և՛ ենթագիտակցության վրա (գովազդ, անիմացիոն հոլովակ, անիմացիոն խաղ, մուլտիպլիկացիա և այլն): Ընդունված է համարել, որ տեղեկատվական տեխնոլոգիաների ոլորտում, հատկապես անիմացիոն ծրագրերի ծրագրավորման դաշտ մուտք գործող դպրոցականը պետք է ունենա գիտակցական զարգացման բարձր մակարդակ, որը հաճախ կապվում է վառ արտահայտված մաթեմատիկական ընդունակությունների առկայության հետ: Տարածված նման դիրքորոշման դեմ հանդես են եկել անիմացիայի և մուլտիպլիկացիայի ոլորտի մի շարք հայտնի և հեղինակավոր մասնագետներ: Նրանք այն կարծիքին են, որ մաթեմատիկական ընդունակություններն ունեն այլ բնույթ, քան անիմացիա ստեղծելու ընդունակությունը, որում առաջնային են համարում գծագրելու և նկարելու կարողությունը, գունազգացողության, երաժշտական սուր լսողության, ռիթմի և համաչափության, նուրբ հոտառության առկայությունը՝ ներդաշնակեցված համակարգչային տեխնիկային և համապատասխան ծրագրերին տիրապետելու հմտությունների հետ:

Սակայն համակարծիք լինելով հեղինակավոր մասնագետների հետ՝ գտնում ենք որ, անիմացիա ստեղծելու օժտվածությունը մեծապես կախված է նաև անձի մտածողության առանձնահատկություններից: Ուստի առանձնացնենք այն հիմնական պահանջները, որոնց պետք է բավարարի անիմացիոն ծրագրավորմամբ հետաքրքրված յուրաքանչյուր դպրոցականի մտքի ծավալն ու պարունակությունը: Մեր կարծիքով նրանց մտածողությանը ներկայացվող պահանջների շարքում անհրաժեշտ է դիտարկել՝

- տրամաբանական և կրեատիվ մտածողության առկայությունը,
- վերացարկման և տարրերի միջև հարաբերությունների ընկալման մտածական հմտությունը,
- մտածական տարբեր գործողությունների ալգորիթմացման և համակարգման ունակությունը,
- վերլուծական մտքի և մտաահանգումների ներդաշնակեցման կարողությունը,
- երազելու և երևակայելու միջոցով մտահորիզոնը լայնածավալ դարձնելու միտվածությունը,
- միտքը չկաղապարելու, այն կարծրատիպերից ազատելու և ինքնուրույն մտածելու դիրքորոշումը,
- մտքի իմացական կարևոր ցուցանիշների, հիշողության և ուշադրության սևեռումը:

Անհրաժեշտ է նշել, որ անիմացիոն ծրագրավորման ընդունակությունները գնահատելիս հարկավոր է կողմնորոշվել ոչ թե դեպի վիճակագրական, այլ դեպի դինամիկ զարգացող ցուցանիշները՝ հիմք ընդունելով ոչ այնքան որևէ ընդունակության զարգացման արդեն ձեռք բերված մակարդակը, այլ դպրոցականի ներուժային հնարավորություններն ու դրանց բացահայտումը: Տեղեկատվական տեխնոլոգիաների ոլորտում

օժտվածությունն դրսևորող դպրոցականների բացահայտման, ուսուցման և զարգացման հիմնախնդիրների հանգուցալուծման ոլորտում զգալի է նաև ծնողների անմիջական միջամտությունը: «Համակարգչային մոլության», «համացանցային կախվածության» երևույթների հանդեպ բազմաթիվ ծնողների երկյուղը, նպաստում է տարաբնույթ արգելքների և սահմանափակումների առաջացմանը: Այս պայմաններում դպրոցականների օժտվածության «դրական բաղադրիչը» տեղեկատվական տեխնոլոգիաների, համակարգչային գրաֆիկայի և անիմացիայի ոլորտներում նվազում է, իսկ երբեմն նաև ուղղակի անտեսվում: Այս իրավիճակում անհրաժեշտություն է առաջանում հիմնարար ուշադրություն սևեռել օժտվածության զարգացման մեխանիզմների, դինամիկայի, կառուցվածքի և հատկապես օժտվածության բացահայտմանը խոչընդոտող գործոնների վերհանմանը: Այս գործընթացի արդյունավետությունը որոշվում է ոչ թե այն դպրոցականների թվով, որոնց մոտ հաջողվել է հայտնաբերել օժտվածության այս կամ այն տեսակը, այլ դպրոցականներից յուրաքանչյուրի ուսուցման ու զարգացման համարժեք մարտավարություն մշակելու հնարավորություններով: Փաստենք, որ մանկավարժության մեջ ուսուցումը դաստիարակելու արդյունավետ միջոց է հանդիսանում, իսկ դաստիարակությունը եղել և մնում է մանկավարժական յուրաքանչյուր գործընթացի առանցքը: Դաստիարակության նպատակի իրականացման ճանապարհին արդի ժամանակահատվածում իրենց որոշակի դերն ու նշանակությունն են ձեռք բերել նաև տեղեկատվական տեխնոլոգիաները: Մասնավորապես դաստիարակության համակարգի կարևորագույն բաղադրամաս կազմող և դաստիարակության հիմնական նպատակի իրացման ճանապարհին գերակա նշանակություն ունեցող գեղագիտական դաստիարակության ոլորտում անժխտելի է անիմացիայի հզոր ներգործությունը: Թվում էր, թե այս ոլորտում անիմացիոն ծրագրավորումը կարող է և պետք է կատարի, լավագույն դեպքում, բացառապես եռաստիճան գործառույթ: Իրոք, եթե համակարգչային, անիմացիոն արվեստը հասկանանք և ընկալենք այնպես, ինչպես «կոմպոզիցիայի կատարումը բարդ ձևով հատվող գծերից, ծավալային տարրերից, նախշերից, էկրանի վրա նշմարվող գունավոր բծերից, որոնք հետագայում ստանում են որոշակի մեղիա արտադրանքի որակ, ապա կտեսնենք որ այդ ամենի ստեղծումը ենթադրում է գեղագիտական բարձր ճաշակի առկայություն: Ակնհայտ է, որ ինչպես մանկահասակ, այնպես էլ դպրոցահասակ երեխաները, դիտում են սիրված մուլտիպլիկացիոն կինոնկարները, որոնք ստեղծվում են համակարգչային եռաչափ գրաֆիկայի, անիմացիոն ծրագրերի նոր հնարավորությունների կիրառման և այդ ամենի տեսամոնտաժման արդյունքում: Այս առումով տեղին է մեջբերել Ա. Ի. Բուրովի հետևյալ միտքը. «Ցանկացած գեղագիտական վերաբերմունք չի կարող գոյություն ունենալ առանց գեղագիտական առարկայի, վերջինս գեղագիտական վերաբերմունքի ձևավորման կարևորագույն պայման է» [2, էջ 22]:

Մեր կարծիքով՝ անիմացիոն կինոնկարն այն առարկան ու լեզուն է, որն առավելագույնս համապատասխանում է դպրոցականների գեղագիտական աշխարհընկալման մեջ տարածության և ժամանակի առանձնահատկություններին: Մուլտիպլիկացիոն արվեստը միանալով համակարգչի հետ և ընդունելով համակարգչային անիմացիա անվանումը, թևակոխել է զարգացման նոր ժամանակաշրջան, քանզի այսօր գեղարվեստական մտահղացումն իրականացնելու տեխնիկական հիմնախնդիրները նահանջում են՝ լայն տարածություն ստեղծելով մուլտիպլիկատորի և անիմատորի այն ստեղծագործությունների համար, որոնք կոչված են դպրոցականներին ներգրավելու մուլտիպլիկացիայի և անիմացիայի բնագավառ: Ուստի, հատկապես օժտված դպրոցականներն անիմացիոն ծրագրերի ուսումնասիրման միջոցով իրական հնարավորություն են ստա-

նում իրենց դրսևորել ոչ միայն որպես հանդիսատես, այլ նաև անմիջականորեն մասնակցել մուլտֆիլմեր արարող ստեղծագործական լաբորատորիաների աշխատանքներին: Սույն իրողությունը կարևորվում է այնքանով, որքանով որ անհնարին է խորությամբ հասկանալ և ընկալել գեղարվեստական ստեղծագործությունը՝ միանգամայն անտեղյակ լինելով նրա լեզվի տեխնիկային: Ակնհայտ է, որ օժտված դպրոցականը, ուսումնասիրելով անիմացիոն ծրագրային փաթեթները, կկարողանա համակարգչի էկրանին ստեղծել մուլտֆիլմի իրական կախարդանք: Հասկանալի է, որ դա կլինի պարզագույն երկչափ անիմացիա (շարժանկար)՝ տարրական սուժետով, սակայն նրա ստեղծման մանկավարժական արդյունքը չափազանց նշանակալի և բազմաշերտ է: Վերջապես հնարավոր է դառնում գեղարվեստական կրթության ոլորտում համաձայնեցնել ստեղծագործական տեխնիկայի և ինքնիրացման ուսուցումը՝ գործնականում իրականացնելով Վ. Ս. Վիգոտսկու հայտնի կոչը. «Դպրոցականներին սովորեցրե՛ք համամասնություն, հեռանկարների, համաչափությունների օրենքները, միաժամանակ ընդլայնե՛ք նաև մանկական երևակայությունը, մի՛ խախտեք աշխարհը հեքիաթային տեսնելու մանկական լեզուն» [3, էջ 169]:

Սակայն ամեն դրականի կողքին անխուսափելի է նաև բացասականի առկայությունը: Այսօր բազմաթիվ առարկություններ կան համակարգչային խաղերի և մուլտֆիլմերի բովանդակության վերաբերյալ: Ակնհայտ է, որ արվեստի բարոյական ներգործության գործընթացներն, ինչպես անիմացիոն, այնպես էլ ավանդական, բարդ են և ոչ միարժեք: Համոզված ենք, որ անիմացիան չի փոխարինում և առավել ևս չի նենգափոխում արվեստի ստեղծարար գործընթացն, ավելին, այն բացում է նոր հնարավորություններ՝ առաջադրելով նոր խնդիրներ, որոշելով գեղարվեստական պատկերի կառուցման և ստեղծման նոր օրինաչափություններ:

Համակարգչային արվեստն ընդհանրապես և անիմացիան մասնավորապես դարձել են դպրոցականների կյանքի իրողությունը: Ժամանակակից դպրոցականը դատապարտված է դրանց գեղագիտական, իմաստաբանական և տեխնիկական յուրացմանը: Դաստիարակության արդի խնդիրն է հնարավորինս նպաստավոր դարձնել այդ յուրացումը, կառավարվող մանկավարժական գործընթացում՝ հատկապես օժտված դպրոցականների ստեղծագործական ներուժի ամենից ավելի լիակատար բացահայտման նպատակով:

Պատիվ ունենալով ԹՈՒՄՈ ստեղծարար տեխնոլոգիաների կենտրոնում որպես ուսուցիչ-մարզիչ, իսկ այժմ նաև Ռոբերտ Սահակյանց մուլտֆիլմեր թողարկող հանրահայտ ստուդիայում մեր աշխատանքային գործունեությունը ծավալելու և անմիջական, առանցքային մասնակցություն ցուցաբերելով դպրոցահասակ երեխաների կողմից այդքան սիրված Ղազարոս Աղայանի համանուն հեքիաթի հիման վրա նկարահանված «Անահիտ» լիամետրաժ անիմացիոն մուլտիպլիկացիոն կինոնկարի ստեղծման գործընթացին՝ հանգեցինք հետևյալ եզրակացությունների.

- Երեխաների գեղագիտական դաստիարակության ընթացքի ուսումնասիրությունը անիմացիոն ծրագրերի և էկրանային համակարգի միջոցով չի կարելի սահմանափակել միայն կիրառական խնդիրների լուծման նեղ շրջանակով: Անիմացիոն ծրագրերի ուսումնասիրման ոլորտում դպրոցականների օժտվածության և նրանց զարգացման օրինաչափությունների վերաբերյալ պատկերացումների հարստացումը կնպաստի տեղեկատվական տեխնոլոգիաների ուսուցման մեթոդների կատարելագործմանը:

- Տեղեկատվական տեխնոլոգիաների և անիմացիոն ծրագրերի ոլորտում օժտված դպրոցականների գեղարվեստական կրթության արդյունավետությունը կախված է ու-

սումնական ծրագրային արտադրանքի ստեղծման հետ, որի գործողությունը բնութագրվում է բարձր փոփոխականությամբ՝ կապված համակարգչից օգտվողի աշխատանքի այնպիսի յուրահատկություններից, ինչպիսիք են հաղորդակցման ընդունակությունները, հուզական-դրդապատճառային և անձնային գործոնները:

- Օժտված դպրոցականների գեղագիտական դաստիարակության գործընթացին սերտորեն առնչվում են համակարգչային անիմացիոն խաղերն ու մուլտիպլիկացիոն ֆիլմերը, դրանց որակը, բովանդակությունն ու ներգործող արժեքները:

- Գեղագիտական դաստիարակության ոլորտում համակարգչային տեխնոլոգիաները կարող են և պետք է կատարեն դրական դեր, քանի որ այսօր դպրոցականները կայանում են որպես «տեղեկացված սերունդ»:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. **Ներսիսյան Լ. Ս.**, Դպրոցականի գեղագիտական դաստիարակության և գեղարվեստական կրթության համակարգի տեսական հիմնավորումը: Եր., «Զանգակ-97», «Գեղարվեստական միաք», թիվ 2-3, էջ 3-11:
2. **Буров А. И.**, Эстетическое воспитание школьников: Вопросы теории и методики. М., «Педагогика», 1988, 104 с.
3. **Выгодский Л. С.**, Педагогическая психология. М., «Педагогика», 1991, 480 с.
4. **Коул М.**, Культурно-историческая психология /Наука будущего. М., «Знание», 1997, 150 с.
5. **Стоценко А.**, Социокультурная парадигма в изучении одаренности: недостающие звенья // Основные современные концепции творчества и одаренности. // Под ред. Д. Б. Богоявленской. М., 1997, 327 с.
6. **Фримен В., Келер Т.** Публичне конструирование. Я в опосредованном компьютерном общении // Гуманитарные исследования интернета // //Под редакцией А.Е.Войкунского М., «Можайск-Терра», 2000, 54 с.

ՕԺՏՎԱԾ ԵՐԵԽԱՆԵՐԻ ԸՆԴՈՒՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԲԱՑԱՀԱՅՏՄԱՆ ԽՆԴԻՐԸ
ՀԱՄԱԿԱՐԳՉԱՅԻՆ ԱՆԻՄԱՑԻՈՆ ԾՐԱԳՐԵՐԻ ՄԻՋՈՑՈՎ

*Մուրադյան Հակոբ
ՀՊՄՀ Գեղարվեստական կրթության ֆակուլտետի մագիստրանտ*

Ամփոփում

Հոդվածում հիմնավորել ենք, որ երեխաների գեղագիտական դաստիարակության ընթացքի ուսումնասիրությունը անիմացիոն ծրագրերի և էկրանային համակարգի միջոցով չի կարելի սահմանափակել միայն կիրառական խնդիրների լուծման նեղ շրջանակով: Անիմացիոն ծրագրերի ուսումնասիրման ոլորտում դպրոցականների օժտվածության և նրանց զարգացման օրինաչափությունների վերաբերյալ պատկերացումների հարստացումը կնպաստի տեղեկատվական տեխնոլոգիաների ուսուցման մեթոդների կատարելագործմանը: Նշել ենք, որ օժտված դպրոցականների գեղագիտական դաստիարակության գործընթացին սերտորեն առնչվում են համակարգչային անիմացիոն խաղերն ու մուլտիպլիկացիոն ֆիլմերը, դրանց որակը, բովանդակությունն ու ներգործող արժեքները:

Բանալի բաներ. օժտված դպրոցականներ, ընդունակություններ, տեղեկատվական տեխնոլոգիաներ, անիմացիոն ծրագրեր, անիմացիա, համակարգչային գրաֆիկա, գծագրություն, մուլտիպլիկացիա, գեղագիտական դաստիարակություն, գեղարվեստական կրթություն:

ПРОБЛЕМА ВЫЯВЛЕНИЯ СПОСОБНОСТЕЙ ОДАРЕННЫХ ШКОЛЬНИКОВ ПОСРЕДСТВОМ КОМПЬЮТЕРНЫХ АНИМАЦИОННЫХ ПРОГРАММ

Мурадян Акоб

Магистрант факультета Художественного образования АГПУ

Резюме

В данной статье нам удалось обосновать, что исследование процесса эстетического воспитания школьников посредством анимационных программ и экранных систем, не может быть ограничено только диапазоном решения прикладных задач. Обогащения представлений об одаренности и закономерностей развития школьников в области изучения анимационных программ, способствует усовершенствованию методов обучения информационных технологий. Мы выразили уверенность в том, что, с процессами эстетического воспитания и художественного образования сопряжены анимационные игры и мультипликационные фильмы, несущие собой определенное качество и нравственные ценности.

Ключевые слова: одаренные школьники, способности, информационные технологии, анимационные программы, анимация, программирование, компьютерная графика, черчение, мультипликация, эстетическое воспитание, художественное образование.

PROBLEM OF APTITUDE GIFTED STUDENTS THROUGH COMPUTER ANIMATION PROGRAM

Mouradian Hagop

Graduate student Faculty of Art Education ASPU

Summary

In this article, we have been able to prove that the study of the process of aesthetic education through animation programs and screen systems, can not be limited only to solve applied problems. Enrichment of notions about giftedness and patterns of development of students in the field of animation programs, contributes to the improvement of teaching methods information technologies. We expressed confidence that, with process aesthetic education and art education involve games and animated cartoons, bearing a certain quality and moral values.

Keywords: gifted students, faculty, information technology, animation programs, animation, programming, computer graphics, drawing, cartoon, aesthetic education.

ՀՀ-ի կրթական համակարգում վերջին տարիներին իրականացվում են տարբեր բնույթի բարեփոխումներ: Այն հստակ ռազմավարությամբ ինտեգրվում է բոլոնյան պայմանագրի շրջանակներում եվրոպական կրթական տարածքին, ընդլայնում իր կապերը, հետևողականորեն վերանայում կրթության բարեփոխման նպատակները և ռազմավարությունները:

Իրականացվող բարեփոխումները չեն շրջանցում օտար լեզուների ուսուցիչներ պատրաստող դասընթացները: Ինչպես հայտնի է, թե՛ մանկավարժական, թե՛ մասնագիտական ուղղվածության օտար լեզուների բուհական դասընթացներում օտար լեզուների ապագա ուսուցիչներն ուսումնասիրում են լեզվաբանական և հոգեբանամանկավարժական ուղղվածության առարկաներ:

ՀՀ-ի տարբեր լեզվաբանական ուղղվածության բուհերում մեծ տեղ է հատկացվում ապագա ուսուցիչների հաղորդակցական ունակությունների զարգացմանը: Դրա հետ մեկտեղ, մեթոդաբանները համոզված են, որ օտար լեզու սովորելու լավագույն մեթոդներից մեկը նաև այն սովորեցնելն է: Ավելին, շատ մեթոդաբաններ վստահ են, որ մինչև ուսանողները չեն դասավանդում, ձեռք չեն բերում համապատասխան հաղորդակցական կարողություններ և հմտություններ, նրանք չեն տիրապետում ուսումնասիրվող օտար լեզվին: Պատահական չէ, որ վերջին շրջանում աստիճանաբար շատանում է ուսումնամանկավարժական պրակտիկային հատկացվող ժամաքանակը:

Համապատասխան վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ օտար լեզուների ապագա ուսուցիչները հնարավորություն չունեն պատշաճ կերպով ամրապնդելու իրենց լեզվական գիտելիքները, քանի որ ուսումնամանկավարժական պրակտիկային հատկացվող ժամաքանակը բավարար չէ: Ապագա ուսուցիչները հաղթահարում են բազում լեզվական, հոգեբանական, մանկավարժական, մասնավորապես՝ մեթոդական բնույթի դժվարություններ:

Օտար լեզուների ուսուցչի մեթոդական կոմպետենտության ձևավորման հիմնախնդիրը արդիական է եղել դեռևս նախորդ դարի սկզբում, քանի որ անկախ այն բանից ինչ մեթոդներով կամ սկզբունքներով են դասավանդում, ուսուցիչների անձնային որակներն առանցքային դերակատարություն ունեն դասանյութի մատուցման, ուսուցման ժամանակակից տեխնոլոգիաների կիրառման, լեզվանյութի մտապահման և տարբեր խոսքային իրադրություններում կիրառման տեսանկյունից: Օտար լեզուների ուսուցչի պատրաստման, վերապատրաստման գործընթացում ձևավորվել են տարբեր մեթոդաբանական մոտեցումներ՝ ինտեգրատիվ-ռեֆլեքսիվ [12, 13], համատեքստային [11], կոմպետենտային [7] և այլն:

Օտար լեզուների ուսուցչի պատրաստման կարևոր պայման է կոմպետենտային մոտեցման կիրառումը: Կոմպետենտային մոտեցումը ձևավորվել է նախորդ դարի երկրորդ կեսերին և Հայաստանի մանկավարժական հանրությունը այն սկսել է ուսում-

նասիրել հիմնականում ռուսալեզու գիտական գրականության միջոցով, չնայած այն ավելի վաղ ձևավորվել է զարգացած երկրներում և առանձնանում են հատկապես ամերիկյան և անգլիական ավանդույթները: Կոմպետենտային մոտեցումը ինչ-որ տեղ ոչ թե փոխարինում է գիտելիք-կարողություն-հմտություն մոտեցումը, այլ լրացնում է այն: Ինչպես նշում է Ի. Ա. Զիմնայան. «Կոմպետենտությունը կոնկրետ իրադրությունում հաջող գործողություն է» [4, էջ 37]:

Օտար լեզվի ուսուցչի կրթությունը նոր բովանդակություն է ստանում կոմպետենտային մոտեցման տեսանկյունից, քանի որ ներկայացնում է կրթական գործընթացը ուսումնական, ճանաչողական, խաղային գործունեության համատեքստում: Ըստ այդմ՝ առաջին պլան է մղվում մասնագիտական կոմպետենտություն հասկացությունը, որի բաղադրիչներն են ըստ Լ.Մ.Միտինայի՝ «գործունեության, հաղորդակցական և հասարակական կոմպետենտությունները» [10, էջ 40]:

Ն. Վ. Կուզմինան առանձնացնում է դասավանդողի հատուկ և մասնագիտական իրազեկությունները, հաշվի առնելով դասավանդվող առարկայի առանձնահատկությունները: Ընդհանուր առմամբ, նույն հեղինակը առանձնացնում է ուսուցչի մեթոդական, հասարակական-հոգեբանական, տարբերակված-հոգեբանական, աուտոհոգեբանական կոմպետենտությունները [6, էջ 19]:

Օտար լեզուների ուսուցչի մասնագիտական և մեթոդական կոմպետենտության ձևավորման գործընթացում կարևոր է հաշվի առնել թե՛ ուսումնական, թե՛ արտաուսումնական գործոնները, ուսուցիչների մտածելակերպը, տվյալ կրթական հանրության ավանդույթները, հաղորդակցության մոդելները, տեղեկատվության փոխանցման միջոցներն ու տեխնոլոգիաները, դասավանդողների և սովորողների փոխհարաբերությունների բովանդակությունը, իրավական դաշտը, նրանց փոխհարաբերությունների կարգավորման մեխանիզմները: Պատահական չէ, որ մանկավարժները ուսուցչի մեթոդական և մասնագիտական կոմպետենտությունը դիտարկում են հաղորդակցական, տեղեկատվական, կարգավորող, ինտելկտուալ կոմպետենտությունների համակարգում [2, էջ 51-55]:

Առանցքային նշանակություն ունեն ապագա ուսուցչի համար վերլուծական կարողությունները թե՛ լեզվաբանական, թե՛ մեթոդական մակարդակներում: Նրանք պետք է կարողանան համադրել լեզվաբանական և մեթոդական վերլուծության ընթացակարգերը, քանի որ դրանք կոնկրետ դասի, պլան-կոնսպեկտի, անգամ ծրագրերի վերլուծության կարևոր պայման են:

Մանկավարժները խնդիր են դնում շարունակաբար բարձրացնել ապագա ուսուցչի մասնագիտական կոմպետենտության մակարդակը թե՛ բուհում՝ ուսումնառության տարիներին, թե՛ հետագա աշխատանքային գործունեության ընթացքում:

Փաստորեն, օտար լեզուների ուսուցչի մեթոդական և մասնագիտական կոմպետենտության հիմնախնդիրը դիտարկվում է շարունակական կամ ցկյանս կրթության շրջանականերում: Այդպիսի մոտեցումը հնարավորություն է ընձեռում կիրառել նոր, ժամանակակից ուսուցման տեխնոլոգիաներ, նոր մեթոդաբանական դիրքերից մոդելավորել օտար լեզուների ուսուցման գործընթացը: Մասնավորապես, կարևորվում են ստեղծագործական, քննադատական մտածողության կարողությունների ձևավորման և զարգացման տեխնոլոգիաները: Իր սեփական գործունեությունը վերլուծող, ճիշտ գնահատող, իր մասնագիտական և մեթոդական գիտելիքները շարունակաբար և հետևողականորեն զարգացնող ուսուցիչը միայն կարող է հասնել ցանկալի արդյունքների:

Առանձնահատուկ նշանակություն ունի մասնագիտական կոմպետենտության իրացման հիմնախնդիրը [3, էջ 105]:

Մեթոդական կոմպետենտության կարևոր բաղադրիչ է ուսուցչի անձնային որակը: Ուսուցիչը միայն գիտելիք փոխանցող կամ գիտելիքի աղբյուր չէ: Նա պետք է կարողանա փոխել վերաբերմունքը գիտելիքի վերբերյալ: Ուսուցիչը միաժամանակ գործունեություն է ծավալում ճանաչողական և հուզական ոլորտներում: Դա հաշվի առնելով, Ա.Կ.Մարկովան առանձնացնում է մասնագիտական կոմպետենտության հետևյալ տեսակները՝ հատուկ, անձնային, անհատական, հասարակական [8, էջ 17]:

Կարևոր խնդիր է, թե օտար լեզուների ուսուցիչը ինչ ուսումնամեթոդական գրականությունից է օգտվում: Գաղտնիք, չէ, որ օտար լեզուների ուսուցիչները բացի մայրենի լեզվից գիտեն հիմնականում ևս երեք լեզու: Սակայն ոչ բոլոր ուսուցիչներն են օգտագործում այդ «առավելությունը»: Բարեբախտաբար Հայաստանի անկախացումից հետո ՀՀ-ում լույս են տեսնում բազում մանկավարժական, մեթոդական ուղղվածության ամսագրեր (Մանկավարժություն, Մանկավարժական միտք, Օտար լեզուները Հայաստանում և այլն): Ինչ վերաբերում է համացանցի ընձեռած հնարավորությունները, ապա, ոչ միշտ են դրանք օգտագործվում: Դա վերաբերում է, թե՛ կոնկրետ դասերի պլանավորմանը, թե՛ սեփական մեթոդական գիտելիքների բարելավմանը: ՌԴ-ում լույս տեսնող «Иностранные языки в школе» ամսագրի վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ բացի տեսական, մեթոդաբանական բնույթի հոդվածներից, նշված ամսագրում կան հատուկ բաժիններ, նվիրված օտար լեզուների տարբեր դասերի, օլիմպիադաների, դաս-մրցույթների ներկայացմանը և լուսաբանմանը: Օտար լեզուների ուսուցիչները և դասախոսները ներկայացնում են իրենց սեփական փորձը՝ դասի պլաններ, ծրագրերի վերլուծություններ, տարբեր միջոցառումների, երեկույթների լուսաբանումներ, երբեմն էլ հեղինակային տեխնոլոգիաներ: Նույնը չի կարելի ասել հայ ուսուցիչների մասին:

Օտար լեզուների ուսուցիչների մասնագիտական և մեթոդական կոմպետենտության հիմնական բաղադրիչներն ըստ մասնագիտական գործունեության ոլորտների ձեռք են բերում նոր բովանդակային բնութագրեր: Ընդ որում՝ ամեն մի բաղադրիչ վերաբերվում է ըստ տվյալ դասընթացի նպատակների և խնդիրների: Ինչպես նշում է Հ.Հ. Պետրոսյանը. «մանկավարժական գործունեության բնագավառում մասնագետների գործունեության մեջ առանձնացվում են մասնագիտական կոմպետենտության հետևյալ բաղադրիչները՝ նախագծային և պլանավորման, ուսումնական, դաստիարակչական, մեթոդական, տեխնոլոգիական, արժևորման և գնահատման, կազմակերպչական, կառավարչական, գիտահետազոտական» [1, էջ 7]:

Օտար լեզուների ուսուցիչների մեթոդական կոմպետենտության ձևավորման կարևոր պայման է նրանց հետազոտական ծրագրերի, նախագծերի մեջ ներգրավելը: Արդյունավետ միջոց է տարբեր բուհական, հանրապետական, միջազգային գիտաժողովների, սեմինարների, վարպետաց դասերի մասնակցությունը, որը զարգացնում է ապագա ուսուցիչների հաղորդակցական կարողությունները, միջմշակութային կոմպետենտությունը, ձևավորվում է ինքնագնահատման և ինքնաիրացման մշակույթ, որը մասնագիտական կոմպետենտության՝ ընդհանրապես և մեթոդական կոմպետենտության՝ մասնավորապես հիմքն է կազմում:

Կ. Ս. Մախմուրյանը ներկայացնում է ուսուցչի մասնագիտական կոմպետենտությունը մանկավարժական մտածողության և մանկավարժական վարպետության, անձնային որակների ձևավորման տեսանկյունից, որտեղ հոգեբանական-մանկավարժական, հաղոր-

դակացական, համամշակութային, տեղեկատվական, հասարակական և կառավարչական կոմպետենցիաներից առանձնանում է մեթոդական կոմպետենտությունը [9, էջ 56]:

Նույն մոտեցումն է դիտարկվում Գ. Ա. Կիտայգորոդսկայի մոտ, որը նշված կոմպետենցիաներին ավելացնում է լեզվամշակութային կոմպետենցիան, մանկավարժական վարպետությունը և մասնագիտական ռեֆլեքսիան [5, էջ 3-8]:

Այսպիսով, կոմպետենտային մոտեցումը ենթադրում է ոչ միայն գիտելիքների, կարողությունների, հմտությունների փոխանցում, այլև նոր ուսուցման տեխնոլոգիաների կիրառում, գնահատման և ռեֆլեքսիայի որոշակի մակարդակ, ստեղծագործական կարողությունների զարգացում, մասնագիտական գիտելիքների ներդրման հնարավորությունների գիտակցում, մանկավարժական մտածողության և մասնագիտական մշակույթի ձևավորում:

Օտար լեզուների մեթոդական կոմպետենտության զարգացման կարևոր պայման է բուհում մանկավարժական պրակտիկայի ճիշտ և արդյունավետ կազմակերպումը: Ինչպես ցույց են տալիս 2012-2013 թթ. Երևանի Չարենցի անվան ավագ դպրոցում կատարված դիտարկումները, օտար լեզվի ապագա ուսուցիչները որոշակի դժվարություններ ունեն և հիմնականում չեն հաղթահարում կոնկրետ դասերը պլանավորելու, վերլուծելու, թեմատիկ պլանների կազմման գործում: ՀՊՄՀ-ի օտար լեզուների ֆակուլտետի 26 ուսանողի անկետավորման արդյունքում պարզվեց, որ մանկավարժական պրակտիկայի անցկացման առաջին շաբաթում նրանց 78%-ը դժվարանում են գրել դասի պլան: Պատճառներից մեկն այն էր, որ նրանք դեռևս չէին ուսումնասիրել մանկավարժական պրակտիկայի անցկացման թղթապանակը: Նրանք դժվարանում են վերլուծել որևէ դաս հաղորդակցական մոտեցման տեսանկյունից 54%: Նույնը վերաբերում է թեմատիկ պլանի կազմմանը 56%: Անկետավորման տվյալները ևս մեկ անգամ հաստատում են այն պնդումը, ըստ որի օտար լեզուների ուսուցիչների մեթոդական կոմպետենտությունը ձևավորվում է բուհական կրթության բոլոր փուլերում՝ նախնական, միջին, ավարտական: Այն չի ավարտվում բուհում և շարունակվում է շարունակական կրթության համատեքստում: Հաղորդակցական, լեզվամշակութային կոմպետենտության առկայությունը բավարար չէ մասնագիտական գործունեություն ծավալելու համար: Մեթոդական և մասնագիտական կոմպետենտությունների հարաբերակցություն որոշելիս պարզվում է, որ առաջինը վերջինիս կարևորագույն բաղադրիչն է և հնարավոր չէ զարգացնել մեկը, առանց զարգացնելու մյուսը:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. **Պետրոսյան Հ. Հ.** Կոմպետենտային մոտեցումը և մասնագիտական կրթության որակի ապահովումը: Մենագրություն. Եր.: Հեղինակային հրատարակություն, 2013, 264 էջ:
2. Введенский, В. Н. Моделирование профессиональной компетентности педагога // Педагогика: 2003. N10, с. 51-55.
3. **Громкова М.,** О педагогической подготовке преподавателя высшей школы. // Высшее образование в России. 1994. N4, с. 105-108.
4. **Зимняя И. А.,** Ключевые компетентности - новая парадигма результата образования / И. А. Зимняя. Высшее образование сегодня. 2003, N5, с. 34-42.
5. **Китайгородская Г. А.,** Принципы интенсивного обучения иностранным языкам // Иностранные языки в школе. 1988, N6. с. 3-8.
6. **Кузьмина Н. В.,** Педагогическое мастерство учителя как фактор развития способностей учащихся

- / Н. В. Кузьмина. Вопросы психологии. 1984, N1, с. 19-25.
7. **Курникова Н.С.** Формирование ключевых квалификаций будущего учителя иностранного языка на основе компетентностного подхода. Автореф. дис.п. н. Чебоксары, 2008, 22 с.
 8. **Маркова, А. К.,** Психологический анализ профессиональной компетентности учителя // Советская педагогика. 1990, N8, с. 16-21.
 9. **Махмурян, К. С.,** Структура, содержание и уровни профессиональной компетентности учителя иностранного языка // Сборник статей МГПУ,МИОО. М., 2006, с. 56-64.
 10. **Митина Л. М.,** Психология профессионального развития учителя. М., “Флинта”, 1998. 200 с.
 11. **Семенова Е. С.,** Формирование профессиональной компетентности будущих учителей иностранного языка на основе контекстного подхода: автореф. дис. канд. пед. наук. Йошкар-Ола, 2007, 25с.
 12. **Соловова Е. Н.,** Методическая подготовка и переподготовка учителя иностранного языка: интегративно-рефлексивный подход: монография. М.: «ГЛОССА-ПРЕСС», 2004, 336 с.
 13. **Сысоева Е. Э.,** Интегративный подход в процессе профессиональной подготовки учителя иностранного языка // Иностранные языки в школе. 2006, N4, с. 81-86.
-

OSԱՐ ԼԵԶՈՒՆԵՐԻ ՈՒՍՈՒՑԶԻ ՄԵԹՈԴԱԿԱՆ ԿՈՄՊԵՏԵՆՏՈՒԹՅՈՒՆԸ

Անդրեասյան Հայկ

Ամփոփում

Հոդվածում դիտարկվում են օտար լեզուների ուսուցիչների վերապատրաստման հիմնախնդիրը՝ կոմպետենտ մոտեցման տեսանկյունից: Առանձնացված են օտար լեզուների ուսուցիչների մասնագիտական և մեթոդական կոմպետենտության ձևավորման դասարանային և արտադասարանային գործոնները, ինչպես նաև այնպիսի գործոններ ինչպիսին են՝ մենթալիտետը, տվյալ գիտական հանրության սովորույթները, հաղորդակցական մոդելները, տեղեկատվության փոխանցման տարբեր միջոցները և տեխնոլոգիաները, ուսուցիչների և աշակերտների փոխհարաբերությունների բովանդակությունը, այդ փոխհարաբերությունների իրավական դաշտը և կարգավորման մեխանիզմները: Ըստ էության՝ կոմպետենտ մոտեցումը ենթադրում է մասնագիտական և մեթոդական ռեֆլեքսիայի համապատասխան մակարդակ, մասնագիտական գիտելիքների կիրառման անհրաժեշտության գիտակցում, մանկավարժական մտածողության և մասնագիտական մշակույթի ձևավորում:

Բանալի բաներ. մեթոդ, կոմպետենտություն, մանկավարժական մտածողություն, իրազեկություն, ուսուցում:

МЕТОДИЧЕСКАЯ КОМПЕТЕНЦИЯ УЧИТЕЛЯ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА

Андреасян Гайк

Резюме

В статье рассматриваются проблемы подготовки учителей иностранных языков с точки зрения компетентного подхода. Выделены учебные и внеучебные факторы формирования профессиональной и методической компетентности учителей иностранных языков, а также такие факторы как менталитет, традиции данного научного сообщества, коммуникативные модели, разные сред-

ства и технологии передачи информации, содержание взаимоотношений учителей и учеников, правовое поле и механизмы регулирования этих взаимоотношений. По сути, компетентный подход предполагает определенный уровень профессиональной и методической рефлексии, осознание необходимости применения профессиональных знаний.

Ключевые слова: метод, компетентность, педагогическое мышление, информированность, обучение.

METHODOLOGICAL COMPETENCY OF FOREIGN LANGUAGE TEACHER

Andreasyan Hayk

Summary

This article discusses the problems of training of foreign language teachers from point of view of competent approach. It singles out school and extra-curricular factors of professional and methodological competence of foreign language teachers, as well as factors such as the mentality and traditions of this scientific community, communication models, different means and technologies of transferring information and the content of relationships of teachers and students, the legal framework and mechanisms of regulation of these relations. In fact, competent approach assumes a certain level of professional and methodological reflection, awareness of the need for professional knowledge, the formation of pedagogical thinking and professional culture.

Keywords: Method, competency, pedagogical thinking, teaching.

ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ ԽԱԹԱՐՎԱԾ ԻՐԱՎԱՀԱՐԱՐԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԵՎ ԵՐԵԽԱՆՆԵՐԸ՝ ՈՐՊԵՍ ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ ԴԺՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԿՐՈՂՆԵՐ

ԱՍՄԱՐՅԱՆ ՔՆԱՐԻԿ

ԵՊՀ Իջևանի մասնաճյուղի մանկավարժության և հոգեբանության ամբիոնի դոցենտ

Ընտանիքը լինելով որպես հնագույն սոցիալական ինստիտուտ՝ համարվում է հասարակության հիմքը, որտեղ էլ իրականացվում են մարդու սոցիալականացման առաջին քայլերը և, հետևաբար, ինչպես յուրաքանչյուր օրգանիզմ, այնպես էլ ընտանիքը զարգանում և վերափոխվում է հասարակության հետ մեկտեղ: Այն միաժամանակ պատասխանում է հասարակական պահանջներին և ցուցաբերում է իր ինքնատիպ վերաբերմունքը այդ բարքերին ու դրա հետ մեկտեղ իրականացնում է մարդու տնտեսական, սոցիալական և ֆիզիկական պաշտպանությունը:

Մարդու համար նշանակալի արժեքներից ամենանշանակալին մշտապես եղել է ընտանիքը: Ընտանիքում, լինելով շրջապատված հարազատներով, մարդն զգում է առավել պաշտպանված, զգում է իր գոյության անհրաժեշտությունը և իմաստավորվածությունը: Միայն բարենպաստ ներդաշնակ ընտանիքում, որտեղ տիրում է փոխըմբռնման, փոխզիջման և փոխօգնության մթնոլորտ, հնարավոր է անձի՝ որպես սոցիալական և հոգեբանական էակի նորմալ բարոյահոգեբանական, ինչպես նաև ֆիզիկական զարգացումը:

Ցավոք, ժամանակակից կյանքում ընտանիքի դերը ոչ միշտ և ոչ բոլորի կողմից է գիտակցվում ամբողջ խորությամբ և պատասխանատվությամբ: Խաթարված կամ քայքայման եզրին կանգնած ընտանիքներում մեծահասակներին չի մտահոգում ընտանիքում դաստիարակվող երեխաների երջանկությունը և բարեկեցությունը, ինչն էլ իր խորը հետքերն է թողնում երեխաների վարքագծի և անձնային զարգացման մեջ՝ այս կամ այն շեղումների տեսքով: Ընտանեկան իրավահարաբերությունների խաթարումների պատճառականությունը շատ բարդ է: Տնտեսության, քաղաքականության և սոցիալական ոլորտում տեղի ունեցած կտրուկ փոփոխությունները բացասաբար են ազդել ընտանիքի ոչ միայն նյութականի, այլև ընտանիքների անդամների՝ նախ և առաջ ծնողների ու երեխաների փոխհարաբերությունների վրա: Օրեցօր վաթարացող սոցիալ-քաղաքական ճգնաժամի պայմաններում առավել խոցելի են երեխաները, ուստի անհրաժեշտ է ուշադրություն դարձնել հենց այս փոքրիկ քաղաքացիներին, որոնք ոչ միայն սոցիալական դժվարություններից, այլև երբեմն սեփական ծնողներից պաշտպանվելու կարիք ունեն: Այստեղ անհրաժեշտ է նշել այն փաստը, որ բացահայտ ընտանեկան անբարենպաստության դեպքում (ծնողներից մեկի ալկոհոլիզմը, թմրամոլությունը, ընտանեկան կոնֆլիկտները, երեխաների նկատմամբ դաժանությունն ու բռնությունը, ծնողներից մեկի ոչ ասոցիալ անբարոյական վարքագիծը) սոցիալական աշխատողի համար առավել հեշտ է արձանագրել այն փաստը, որ տվյալ ընտանիքը չի կատարում իր հիմնական գործառույթները և ապահասարակական ազդեցություն է թողնում երեխաների վրա: Տվյալ պարագայում առավել դժվար է հայտնաբերել անբարենպաստության թաքնված ձևերով ընտանիքները, որոնք «բարենպաստ» են միայն արտաքինապես, սակայն պատկանում են ներքուստ անբարենպաստ ընտանիքներին, որտեղ ևս ստեղծվում են հոգետրավմատիկ պայմաններ երեխայի անձի զարգացման համար:

Նոր տնտեսական հարաբերություններին անցումը հանգեցնում է մարդու կենսակերպի կտրուկ փոփոխությունների, սոցիալական ակնհայտ և ծայրահեղ շերտավորում-

ների, հասարակության գերակշռող մասի կենսամակարդակի շեշտակի անկման, գործազրկության մակարդակի զգալի աճման, մուրացիկանության և մի շարք այլ բացասական երևույթների ակնհայտ դրսևորումների:

Հասարակության մեջ ցանկացած սոցիալական ցնցում բացասաբար է անդրադառնում ընտանիքի վրա, քանի որ այն առաջին հերթին ներգործում է անչափահաս երեխաների վրա: Կյանքում կատարվող բոլոր անբարենպաստ փոփոխությունները, նորամուծությունները, ակնհայտ թվացող կամ քողարկված այլափոխումներն անմիջականորեն ներգործում են ընտանիքի և այնտեղ մեծացող երեխայի վրա:

Կարելի է արձանագրել, որ ընտանիքի հոգեբանամակավարժական հիմքերը որոշակիորեն այլակերպվում են, խարխլվում են ընտանիքի բարոյական և արժեքային համակարգեր, ընտանիք են ներթափանցում օտար բարքեր ու արժեքներ և արդյունքում այլափոխում մեր ազգային կերպարը, հոգեկերտվածքը, զգացմունքները, մտածողությունը, ավանդույթները, սովորույթները: Ստեղծված սոցիալական իրավիճակի վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ մեզանում էապես աճել է անբարենպաստ, քրեածին ու հանցածին, սատր, անտարբեր հարաբերություններով ընտանիքների թիվը: Օրեցօր մանկատները համալրվում են ֆիզիկական և սոցիալական որբերով, աճում է նաև մուրացիկ, թափառաշրջիկ երեխաների թիվը: Հատկապես մեծ թիվ են կազմում ծնողական խնամքից զրկված երեխաները, որոնք ունեն սոցիալական հարմարման լուրջ հիմնախնդիրներ:

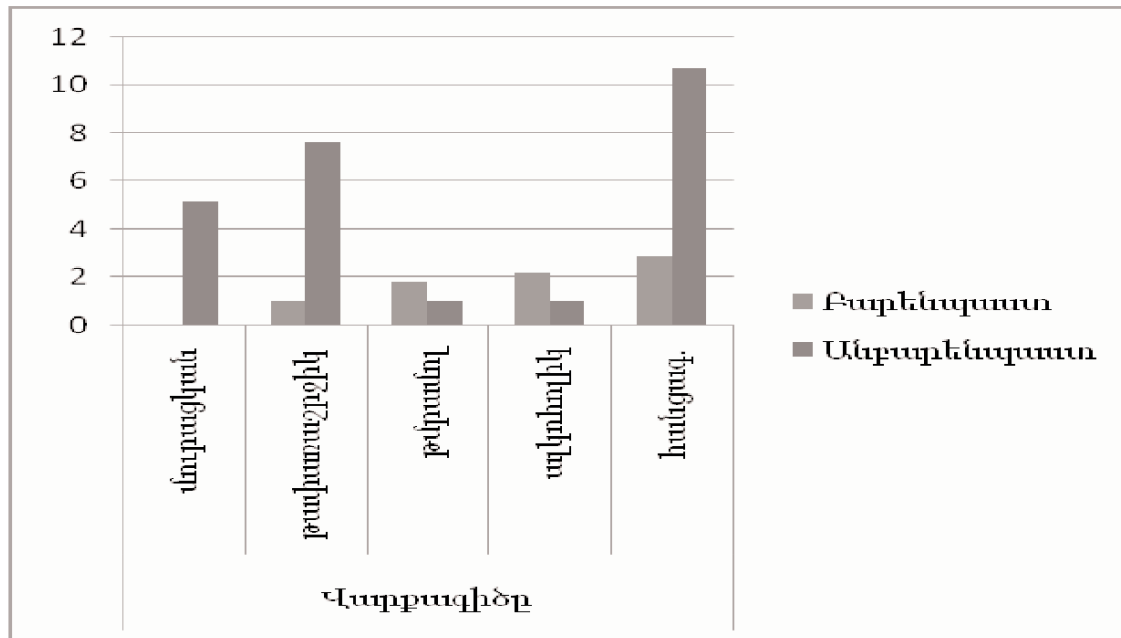
Հետազոտության համար ընտրվել են երկու խումբ ընտանիքներ՝ առաջին խմբում ընդգրկվել են անբարենպաստ (կոնֆլիկտային), ոչ նորմատիվ վարքով ու հարաբերություններով ընտանիք, երկրորդը՝ ստուգիչ (կոնտրոլ) խումբը կազմել են նորմատիվ վարքով և հարաբերություններով ընտանիք:

Հայտնի է, որ մարդու անձի կայացման հիմքերը դիտվում են վաղ մանկական հասկում, երբ նրանց համար նշանակալի մարդիկ են ծնողները, որոնց հետ փոխազդեցությունը թույլ է տալիս յուրացնել սոցիալական վարքի առաջին նմուշները: Ծնողները հնարավորություն ունեն ազդելու «Ես» կոնցեպցիայի վրա, քանի որ նա կախված է ծնողներից ֆիզիկապես, հուզականորեն և սոցիալապես: Մեծացող փոքրիկի համար ծնողների խոսքերում և գործերում է արտացոլում արտաընտանեկան աշխարհը: Ուստի և անբարենպաստ ընտանեկան մթնոլորտը, կենսապայմանները, ընտանեկան դաստիարակության սխալները ձևավորում են երեխայի հակասական վերաբերմունքը շրջապատող աշխարհին և բերում է նրա անձի զարգացման զգալի շեղումների, որոնք էլ դրսևորվում են որպես վարքի խաթարումներ: Ելնելով նշված հետազոտությունից, որտեղ համեմատվում են կոնտրոլ բարենպաստ ընտանիքները և խաթարված իրավահարաբերություններով ընտանիքները, առանձնացվել են երեխաների նորմատիվային վարքագծից առավել տարածված շեղումները: Առավել տարածված շեղումներն են դնիանտ, դելիկվենտ և քրեական տեսակները:

Երեխայի համար ընտանիքն ամենակարևոր և անփոխարինելի կյանքի դպրոցն է, որը Վճռորոշ ազդեցություն է թողնում անձի զարգացման և մարդկային կարևորագույն որակների հիմնադրման վրա: Եվ որպեսզի հիմքը լինի ավելի ամուր՝ ընտանիքը պետք է բարենպաստ լինի: Քանի որ երեխայի վրա ազդող ներընտանեկան մթնոլորտի հետ ազդեցությունը կուտակվում է տարիքի հետ, ի վերջո բեկվելով անձնավորության կառուցվածքում: Ինչպես երևում է հետազոտություններից՝ զգացմունքային խանգարումների վարքագծի շեղումների և այլ հոգեբանական պրոբլեմների առկայությունը կապված է մանկության ոչ բարենպաստ իրադարձությունների հետ: Շարունակական ընտանեկան կոնֆլիկտները, սիրո պակասը, ծնողական դաժանությունը, ընտանիքի ոչ լիարժեքությունը, պատիժների համակարգում անհետևողականությունը կարող են դառնալ ուժեղ

Հետազոտության արդյունքները %-ով

Ընտանիքի տիպը	Վարքագիծը				
	մուրացկան	թափառաշրջիկ	թմրամոլ	ալկոհոլիկ	հանցագործ
Բարենպաստ	0	1	1,8	2,2	2,9
Անբարենպաստ	5,2	7,6	1	1	10,7

հոգեւորավնասելի գործոններ: Երեխայի և ծնողների փոխազդեցությունները զգացմունքային կապերի և կապվածության հարաբերությունների առկայությունն իրենց ազդեցությունն են թողնում ինչպես մանկական հասակում, այնպես էլ ողջ կյանքում՝ դառնալով այլ մարդկանց հետ հարաբերությունների կառուցման չափանիշ: Ուստի անհրաժեշտ է, որ ընտանիքը լինի լիարժեք և բարենպաստ: Այսօրվա մեր վերափոխվող հասարակությունում, տնտեսական, քաղաքագաղափարական, սոցիալական բնույթի գործոնները բեկվում են ընտանեկան գործոնի միջով և կյանքի կոչվում: Ընտանիքը հույժ կարևորվում է այն պատճառով, որ պետության և քաղաքացիական հասարակության կայացման խնդրում բազմաթիվ սոցիալական ինստիտուտներից ընտանիքը այն միակ և վճռական գործոնն է, որին իր նշանակությամբ հնարավոր չէ համեմատել մեկ ուրիշ գործոնների հետ: Բարոյա-հոգեբանական առողջ մթնոլորտով, ջերմ փոխհարաբերություններով և կազմակերպված կենցաղով և դրական բարքերով ընտանիքն առողջ հասարակության հիմնաքարն է և, հետևաբար, ամուր պետականության ստեղծման գրավականներից ամենակարևորը: Առանց ընտանեկան գործոնի հաշվառման հնարավոր չէ լուծել մի շարք սոցիալական հիմնախնդիրներ կապված մատաղ սերնդի դաստիարակության, կրթության և հասարակության մեջ տեղ գտած այնպիսի նեգատիվ երևույթների հետ, ինչպիսին են հանցավորությունը, թմրամոլությունը, հարբեցողությունը և այլն: Հետազոտության տվյալներից պարզ երևում է, որ ընկել է ընտանիքի մանկավարժական ներուժը և ներընտանեկան արժեքների վարկանիշը, աճել են ամուսնալուծությունները, իջել են ծնելիության մակարդակը, աճել են ընտանակենցաղային հողի վրա հանցագործությունները, մեծացել է երեխաների նկրտով հիվանդանալու ռիսկը ընտանեկան բացասական հոգեբանական մթնոլորտի պատճառով: Ընտանիքի այս անբարենպաստ նկարագրին ավելանում են մի շարք մեր կյանքին բնութագրող այլ գործոններ՝ բնածին

անձի սոցիալական և հոգեբանական հետևանքներ, ցածր կենսամակարդակով պայմանավորված ընտանեկան կոնֆլիկտներ, բռնություններ, երբեմն հանցածին ելքով լարված հարաբերություններ, գործազրկություն, թափառաշրջիկ և մուրացիկ երեխաների առկայություն, մարմնավաճառություն, սոցիալական որբերի առկայություն, որոնք ստիպում են առաջնահերթությունների շարքին դասել ընտանիքի հիմնախնդիրը, ամուր ընտանիք ստեղծելու գաղափարին տալ պետական հասարակական կարգավիճակ: Բացի դրանից առաջարկվում է ՁԼՄ-ի կողմից բավարար կերպով մեկնաբանել ցանկացած դաժանության և բռնության դեպքերը երեխաների և բռնության ենթարկված ընտանիքների այլ անդամների նկատմամբ: Առաջարկվում է ստեղծել հատուկ ճգնաժամային կենտրոններ որտեղ մեթոդապես կուռ կազմակերպված հոգեբանական աշխատանքը նախ և առաջ կբարձրացնի դիմելության տոկոսը՝ կոտրելով ազգային մտածելակերպի, սովորությունների և ավանդույթների կարծրատիպերը: «Երեխայի պաշտպանության» համակարգված մոտեցումների միջազգային փորձը հաշվի առնելով՝ Հայաստանում մշակել է երեխայի պաշտպանության համակարգի կազմավորման առանձնահատուկ մոտեցում: Այն ընդգրկում է օրենսդրական գործակալությունների, մասնագետների, կամավորական սեկտորի և լայնածավալ համայնքի գլխավոր դերն ու պարտականությունները երեխաների պաշտպանության գործում: Միասնական աշխատանք պետք է ծավալվի պլանավորման, կառավարման, ծառայությունների մատուցման և ապահովման սեկտորներում: Այստեղ պետք է առանձնացնել տեղական կառավարման մարմինների դերը կարիքավոր երեխաների ծառայությունների պլանավորման մեջ և Երեխայի տարածքային պաշտպանության հանձնախմբի հիմնադրման ու արդյունավետ իրականացման գործում: Առաջարկվում է շեշտը դնել սոցիալական, կրթական, մանկապատանեկան, մշակութային և ժամանցի, առողջապահական ծառայությունների, հոգեկան առողջության համակարգի (որն ի գործ է մշակել և իրագործել կանխարգելիչ ծրագրեր, մասնակցել համայնքային բազմամասնագիտական թիմի աշխատանքներին) վրա: Առաջարկվում է ուժեղացնել պատասխանատվությունը օրինապահ մարմինների (ռատիկանություն, դատախազություն) դատաիրավական համակարգի հատուկ վերաբերմունքը երեխա-տուժողի անձի առանձնահատուկ դրսևորումներին և բռնության ենթարկված երեխաների և նրանց ընտանիքներին աջակցելու համար ստեղծվող համայնքային ռեսուրսների զարգացմանը: Այս ընտանիքներին աջակցելու համար չպետք է անտեսվի աջակցող այլ ծառայություն մատուցողներին (խնամատար ընտանիքներ, երեխայի խնամքի տարբեր ծառայություններ, գիշերօթիկ հաստատություններ, պատանեկան, ցերեկային հաստատություններ, կամավորական և հասարակական ոչ պետական կազմակերպություններ), ցերեկային խնամքի ծառայությունների, կամավորական և մասնավոր սեկտորների (թեժ գիծ ծառայություն), բնակարանային ապահովման ծառայություն, հոգեբարձական և խնամակալական ծառայության դերը:

Ընտանեկան իրավահարաբերությունների խաթարումների հետևանքով տուժած երեխաների ճիշտ հոգեբանական և բարոյաիրավական օգնություն ցուցաբերելու համար անհրաժեշտ է նշված այս բոլոր կառույցների համագործակցությունը:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. **В. М. Целуйко.** Психология неблагополучной семьи, М., 2006.
2. **В. М. Целуйко.** Современная семья: Информационно-методические материалы. Волкоград, 1999.
3. **А. Г. Харчев.** Нравственность и семья, М., 1981.
4. **А. Г. Харчев.** Современная семья и ее проблемы, М., 1978.
5. **А. И. Захаров.** Прохождение детских неврозов и психотерапия, М., 2000.

6. Հայաստանի հանրապետության ընտանեկան օրենսգիրք, Եր., 2005:
7. **Ա. Հովհաննիսյան**, Ընտանեկան իրավահարաբերություն, Ընտանեկան իրավահարաբերությունների ուղեցույց, Եր., 2004:
8. **В. А. Рясенцев**. Семейное право, М., 1967.
9. **Д.А. Шестаков**. Система криминогенных факторов семейной сферы. Криминофамистика, САБ, 2003.
10. Правоотношение, Юридический словарь, М., 2005.
11. **Wood J. M., and Garven S.** How Sexual ABUSE interviews go ASTRAY: Implications for prosecutors, police, and child protection services. Child maltreatment, 2000.
12. **Davis N. S., and Wells S. J.** (1998). Justice system processing of child abuse and neglect cases, Legal intervention in Family violence: Research Findings and Policy implications: National institute of Justice.

ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ ԽԱԹԱՐՎԱԾ ԻՐԱՎԱՀԱՐԱՐԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԵՎ ԵՐԵՄԱՆԵՐԸ՝
ՈՐՊԵՍ ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ ԴԺՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԿՐՈՂՆԵՐ

Ասմարյան Քնարիկ

Ամփոփում

Հոդվածում քննարկվում են ընտանիքում խաթարված իրավահարաբերությունները, ինչն էլ իր հերթին խորը հետքեր է թողնում երեխաների վարքագծի և անձնային զարգացման մեջ այս կամ այն շեղումների տեսքով: Շարունակական ընտանեկան կոնֆլիկտները, սիրո պակասը, ծնողական դաժանությունը, ընտանիքի ոչ լիարժեքությունը կարող են դառնալ ուժեղ հոգեւորական տառապանքների գործոններ: Անհրաժեշտ է վերլուծության ենթարկել ընտանեկան հարաբերությունների բոլոր կողմերը, որոնք հիմնավորում են խաթարված ընտանիքի և կյանքի դժվարին պայմանների ազդեցությունը երեխաների վարքագծային դրսևորումների վրա:

Բանալի բառեր. իրավահարաբերություն, իրավախաթարում, դեղիկվենտ վարք, դեհանտ վարք:

СЕМЬИ С НАРУШЕННЫМИ ПРАВООТНОШЕНИЯМИ И ДЕТИ
КАК НОСИТЕЛИ ЭТОЙ ТРУДНОЙ ЖИЗНИ

Асмарян Кнарик

Резюме

В статье обсуждаются нарушенные семейные правоотношения, что в свою очередь оставляет глубокий след на развитии личности и поведении детей в виде тех или иных отклонений. Продолжительные семейные конфликты, отсутствие любви, родительская жестокость, непоследовательность в системе наказаний могут стать причиной сильных психотравматических нарушений. Необходимо проанализировать все стороны семейных отношений, которые определяют влияние нарушенных семейных отношений и трудных жизненных условий на поведение детей.

Ключевые слова: правонарушение, правоотношение, делинквентное поведение, девиантное поведение

FAMILIES WITH BROKEN LEGAL RELATIONSHIP AND CHILDREN AS THE CARRIERS OF
HOMELY DIFFICULTIES

Asmaryan Knarik

Summary

In the article it is discussed the distorted offensiveness in the family, which influences on children's behaviour and their personal development. Permanent family conflicts, lack of love, parents' cruelty, distortion of the family, inconsistency in punishment system can become strong psychotraumatic factors. It is important to analyze every aspect of family relationship, which approves the influence of distorted family and life's difficulties on children's behaviour.

Keywords: legal relationship, law violation, delinquent behaviour, deviant behaviour.

ПРОБЛЕМЫ ПРЕПОДАВАНИЯ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА В КЛАССАХ-КОМПЛЕКТАХ В ОТДАЛЕННЫХ СЕЛЬСКИХ ШКОЛАХ

ХАРАТЯН ТИГРАН

Канд. филол. наук, доцент

АРУТЮНЯН ЛИАНА

ЕГУ Иджеванский филиал

В малокомплектных, малочисленных и отдаленных сельских школах разновозрастные классы-комплекты создаются на основе периодов, выделяемых возрастной психологией. Эта периодизация основывается на выделении возрастных особенностей детей школьного возраста, к каковым относятся характерные для определенного периода жизни анатомо-физиологические и психические качества.

В этой ситуации учителю приходится работать с двумя или даже четырьмя учебниками одновременно. При этом темы уроков по учебникам зачастую разнятся, и педагогу приходится проявлять чудеса планирования, чтобы грамотно построить ход урока в разновозрастной группе учащихся. В процессе самого урока при отсутствии единого учебника преподаватель неизбежно сталкивается с потерей учебного времени. Ему сложно организовать единую работу для всей разновозрастной группы, поэтому он прибегает к уже зарекомендовавшей себя работе с каждой возрастной группой по отдельности, когда одна группа учащихся работает под руководством учителя, а другая – занимается самостоятельной работой. При такой организации труда учащихся на уроке учитель может рассчитывать лишь на высокую мотивацию и на сознательный подход учащихся к процессу обучения, так как проконтролировать деятельность самостоятельно работающих учащихся достаточно сложно. Но это не единственная трудность, с которой сталкивается учитель. Ему необходимо жестко регламентировать учебное время, тщательно разработать инструкции для выполнения заданий, подготовить необходимую наглядность и учебные записи с инструкциями по их применению, детально разработать задания для самостоятельной работы с алгоритмом их выполнения, подготовить задания для самоконтроля с ключами и т. д. И все это педагог делает с «нуля», так как не имеет единого учебника, который помог бы грамотно организовать работу в разновозрастной группе.

Работая в разновозрастной группе, учителю иностранного языка нельзя забывать о том, что к потере времени на уроке зачастую приводят такие факторы, как слишком подробное описание предстоящего плана работы во время организационного момента, подъем учеников при каждом ответе, нерелевантные задания для самостоятельной работы, а также задания общего характера – читайте, повторяйте, готовьте и т. д.

Преподавателю иностранного языка при работе с разновозрастными группами можно порекомендовать отказаться от работы по стандартному сценарию, когда учитель работает с учащимися одного возраста (класса), а другие заняты самостоятельной работой. При подобной организации учебной деятельности такую группу разновозрастной можно назвать только по составу, так как при организации образовательного процесса учитель и учащиеся всегда помнят, к какому классу они принадлежат. Планировать урок необходимо в рамках единой лексической или грамматической темы для всей группы. В этом случае введение нового материала для младших в группе будет являться повторением для старших в группе, а отработка

нового материала с младшими будет закреплением ранее изученного материала для старших.

Этап закрепления, как правило, завершается коллективной итоговой работой (устной или письменной). При этом старшие учащиеся не должны в очередной раз пассивно воспринимать информацию учителя, они вполне могут самостоятельно под руководством учителя презентовать хорошо известный им материал младшим в группе. Нам всем хорошо известен постулат о том, что, обучая других, мы сами лучше осознаем приобретенные знания. В этом случае старшие не только повторяют ранее пройденный материал, но и выступают в роли наставников для младших. Дети более охотно подражают своим сверстникам или детям постарше, чем взрослым, что является положительным моментом в процессе мотивации учащихся к изучению иностранного языка – старшие будут учиться лучше, чтобы «не ударить в грязь лицом» перед младшими, а младшие будут тянуться за старшими, чтобы соответствовать их уровню. Если разновозрастная группа создается на базе трех-четырех классов, то учащиеся могут менять свои социальные роли и из младших в группе переходить в старшие. Таким образом, учащиеся приобретают опыт поведения, который пригодится им во взрослой жизни.

В процессе обучения иностранному языку учащиеся должны овладеть навыками оперирования сформированными аспектами языка в процессе аудирования, говорения, чтения и письма. Исходя из этого, главной целью обучения иностранному языку является коммуникативно-речевое развитие учащихся, а основное назначение иностранного языка состоит в формировании коммуникативной компетенции, т. е. способности и готовности осуществлять иноязычное межличностное и межкультурное общение с носителями языка. В реальных условиях такое общение всегда осуществляется в рамках разновозрастных групп, поэтому процесс создания разновозрастных групп для обучения иностранному языку скорее естественный, чем вынужденный. Проблема заключается лишь в отсутствии специализированных учебников и пособий.

Исходя из всего вышесказанного, можно сказать, что в настоящее время назрела необходимость разрабатывать специализированные учебники и пособия, которые создавали бы условия не только для усовершенствования аспектных и речевых ЗУНов у учащихся, но и были бы универсальными для работы в разновозрастных группах. Такое пособие составляется с учетом структуры базового материала за 2–4 учебных года и может быть использовано учащимися на уроке как рабочая тетрадь, в которой он может делать все необходимые записи и работать самостоятельно, в группе или под руководством учителя.

Таким образом, можно сделать вывод о том, что учебный предмет «Иностранный язык» возможно изучать в условиях разновозрастных групп, так как они значительно повышают эффективность коммуникативного иноязычного общения, а следовательно, повышают качество иноязычного образования.

ҚҒУЧЫҒЫҒЫ

1. Training Listening Comprehension. Сост. Г. Е. Кнырь. Томск: ОГОУ «ТГПК», 2007.

ՕՏԱՐ ԼԵԶՎԻ ԴԱՍԱՎԱՆԴՄԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ՀԵՌԱՎՈՐ ԳՅՈՒՂԱԿԱՆ
ԴՊՐՈՑՆԵՐԻ ԲԱԶՄԱԿՈՄՊԼԵԿՏ ԴԱՍԱՐԱՆՆԵՐՈՒՄ

*Խառատյան Տիգրան
Բան. գիտ. թեկն., դոցենտ
Հարությունյան Լիանա
ԵՊՀ, Իջևանի մասնաճյուղ*

Ամփոփում

Հոդվածում ներկայացված է բազմակոմպլեկտ դասարանների հասկացության վերլուծությունը, ինչպես նաև այդ դասարաններում օտար լեզվի բովանդակության ձևավորման մեթոդիկան և նրա իրագործման տեխնիկան:

Բանալի բառեր. բազմակոմպլեկտ դասարաններ, օտար լեզվի ուսուցման բովանդակության ձևավորման մեթոդիկան բազմակոմպլեկտ դասարաններում:

ПРОБЛЕМЫ ПРЕПОДАВАНИЯ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА В КЛАССАХ-КОМПЛЕКТАХ В
ОТДАЛЕННЫХ СЕЛЬСКИХ ШКОЛАХ

*Харатян Тигран
Канд. филол. наук, доцент
Арутюнян Лиана
ЕГУ Иджеванский филиал*

Резюме

Предложен анализ понятия разновозрастных групп, представлена методика формирования содержания образования иностранного языка и технологий его реализации в разновозрастном классе-комплекте.

Ключевые слова: разновозрастные группы и классы-комплекты, методика формирования содержания образования иностранного языка в разновозрастном классе-комплекте.

THE PROBLEM OF FOREIGN LANGUAGE TEACHING IN DIFFERENT AGE COMPLIMENT CLASS

*Kharatyan Tigran
Candidate of Philological Sciences, docent
Harutyunyan Liana
YSU Ijevan Branch*

Summary

The article analyses the notion of different-age groups, methods of forming foreign education content in a different-age complement class.

Keywords: different-age groups, complement classes, methods of forming foreign education content.

**ՍՈՑԻԱԼ-ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑԻ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ
ՍԱՀՄԱՆԱՄԵՐՁ ՀԱՄԱՅՆՔՆԵՐՈՒՄ**

ՂՈՒԿԱՍՅԱՆ ԼՈՒՍԻԿ

ԳՊՄԻ, դոցենտ, մանկավարժության և սոցիալական աշխատանքի ամբիոնի վարիչ

Վերջին տարիներին զարգացող հասարակությունը նոր պահանջներ է առաջադրում կրթության ողջ համակարգի առջև, որոնք պայմանավորված են նաև մեր երկրի անվտանգության, քաղաքական, տնտեսական, մշակութային, սոցիալական ոլորտներում տեղի ունեցող փոփոխություններով և զարգացումներով: Ակնհայտ է, որ այս տեսանկյուններից են իրականացվում հանրակրթության համակարգում բարեփոխումները, որոնք առնչվում են կրթության որակի ապահովմանը, դպրոցական համակարգի կառավարմանը, ուսուցիչների գործունեության կատարելագործմանը, հոգեբանական, սոցիալ-մանկավարժական ծառայությունների ստեղծմանը և այլն:

Այսօր դպրոցի կառավարման համակարգում սոցիալական մանկավարժի ինստիտուտն այն կարևոր ենթակառույցն է, որն ընդգրկված է տարաբնույթ և բազմազան սոցիալ-մանկավարժական հիմնախնդիրների լուծման գործընթացներում, որոնք ընդհանրական են ու անհատական, նմանօրինակ և հակասական, և որոնց լուծման համար մշակված են սոցիալական մանկավարժի աշխատանքի մեթոդիկաներ ու տեխնոլոգիաներ, առանձնացված են գործառույթներ և աշխատանքի ուղղություններ: Սոցիալական մանկավարժի աշխատանքի ուղղություններից է համայնքային աշխատանքը, որն առանձնահատուկ կարևորություն և նշանակություն է ստանում սահմանամերձ բնակավայրերում, դպրոցներում:

Քննության վերցնելով սոցիալական մանկավարժի աշխատանքը սահմանամերձ բնակավայրերում՝ մենք այն կոլիտարկենք հիմնականում համայնքային սոցիալ-մանկավարժական աշխատանքի տեսանկյունից, ուղղված՝ դպրոցի, համայնքի, երկրի պաշտպանությանն ու զարգացմանը:

«1991 թ. ներմուծվեցին երեք «սահմանային տարածք». Հարավ-արևմտյան՝ Թուրքիային, Նախիջևանին և Իրանին, Հյուսիսային՝ Վրաստանին, և Արևելյան՝ Ադրբեջանին կից տարածքներում: Այդպիսիք ունեն ՀՀ բոլոր մարզերը՝ բացի Կոտայքից և Երևանից» [7]:

Համայնքը սահմանվում է «որպես հարաբերականորեն կայուն միություն, որը բնութագրվում է ընդհանուր մշտական բնակավայրով, քիչ թե շատ կենսական միանման պայմաններով և ձևերով, մասսայական գիտակցության ընդհանրությամբ և ընդհանուր տնտեսական և սոցիալական պահանջմունքներով, որոնց բավարարման համար իրականացվում են գործունեության զանազան ձևեր» [2, էջ 48]: Սոցիալական գիտությունները «համայնք» հասկացությունը դիտարկում են երկու տեսանկյունից. առաջինը՝ կառուցվածքային մոտեցումն է, որը համայնքը դիտում է որպես պետական մարմին՝ իր տարածքով, քաղաքական ինքնությամբ և չափորոշիչներով: Երկրորդը՝ սոցիալ-հոգեբանական մոտեցումն է, որը շեշտադրում, առանձնացնում է կանոնավոր սոցիալական հարաբերությունները և խմբային պատկանելիությունը, որի անդամները կիսում են ընդհանուր արժեքներ կամ հավատալիքներ:

Համայնքում իրականացվող սոցիալ-մանկավարժական աշխատանքը լայն իմաս-

տով ենթադրում է համայնքի զարգացմանն ու բարեկեցությանը, համայնքի գործառնությանը և վերարտադրմանն ուղղված միջոցառումների, համակարգված գործողությունների ամբողջություն, որտեղ կարևոր է համարվում նաև համայնքի առանձին անդամների գործառնության ընդգծումը, նրանց իրավունքների պաշտպանությունը, ապահովությունը, պահանջմունքների բավարարումը և այլն: Սահմանամերձ համայնքներում սոցիալ-մանկավարժական աշխատանքն առաջին հերթին նշանակում է համայնքի ախտորոշում, որը կարելի է բաժանել ըստ համայնքում գործող սոցիալական ինստիտուտների, դրանցում ներգրավված սոցիալական խմբերի, սուբյեկտների:

Սահմանամերձ համայնքներում իրականացնելով համալիր ախտորոշում՝ սոցիալական մանկավարժի աշխատանքում կարևորվում են.

- համայնքի անվտանգության և պաշտպանության հիմնահարցերը,
- համայնքի զարգացման, պաշտպանության հարցերի կախվածությունը պետական, քաղաքական, իշխանական կառույցներից,
- համայնքում ստեղծված իրավիճակի բազմակողմանի առանձնահատկությունների հաշվառումը,
- բնական ռեսուրսների, աշխարհագրական դիրքի, բնակլիմայական պայմանների հաշվառումը,
- համայնքի ժողովրդագրական իրավիճակը, ժողովրդագրական ցուցիչները, որոնք որոշիչ են հետագա աշխատանքների համար,
- համայնքում բնակվող սոցիալական խմբերի կարիքներն ու պահանջմունքները,
- համայնքում իրագործվող սոցիալական ծրագրերը,
- համայնքի նյութական ապահովվածության հարցերը,
- համայնքի զարգացմանը նպաստող սոցիալական ինստիտուտների գործունեությունը,
- համայնքի բնակչության հիմնական զբաղվածությունը, զբաղվածության այլ տեսակները,
- համայնքում ապրող ընտանիքների կառուցվածքը, երիտասարդ ընտանիքների խնդիրները, դպրոցում ընդգրկված սովորողների քանակը,
- համայնքում ապրող բնակիչների հանգստի և ժամանցի կազմակերպման ձևերն ու հնարավորությունները,
- դպրոցի դերը համայնքի կյանքում, զարգացման գործում,
- դպրոցական գործընթացի մասնակիցների հոգեբանամանկավարժական առանձնահատկությունները,
- դպրոցին օժանդակելու, աջակցելու գործում համայնքի անդամների ներգրավվածությունը և այլն:

Սրանք այն հիմնահարցերն են, որոնց վերաբերյալ կատարվող ուսումնասիրությունները և վերլուծությունները, ստացված տեղեկատվությունն ու արդյունքները ապահովում են համայնքի սոցիալ-մանկավարժական ախտորոշման ամբողջականությունը, առավել ևս, երբ այդ գործընթացներում մշտապես պահպանվում է օբյեկտիվությունն ու հավաստիությունը, հարցերի դիտարկման անկողմնակալությունը և բազմակողմանիությունը:

Սոցիալ-մանկավարժական հիմնախնդիրների առկայությունը սահմանամերձ համայնքում դրսևորվում է համայնքի անդամների դժգոհությունների ու անհանգստությունների, նրանց ունեցած կարիքների առկայության, պահանջմունքների անբավարարվածության միջոցով:

Սոցիալ-մանկավարժական գործընթացում ճանաչվում և սահմանվում է հիմնախնդիրը, որը և հետագայում հիմք է հանդիսանում անհրաժեշտ մասնագիտական միջամտությունների իրականացման համար: Սոցիալ-մանկավարժական հիմնախնդիրները սահմանելիս անհրաժեշտ է նկատի ունենալ՝

- համայնքի բնակիչների անհանգստությունները, կարիքները,
- սոցիալական, կրթադաստիարակչական բնույթի կարիքները և դժվարությունները,
- այդ կարիքների դերն ու նշանակությունը համայնքի, նրա բնակիչների կյանքում,
- դժվարությունների և կարիքների պատճառների բացատրությունները,
- ստեղծված իրավիճակից դուրս գալու համար համայնքի, նրա անդամների կողմից առաջարկվող ելքերը և այլն:

Սահմանամերձ համայնքում ցանկացած խնդիր, անկախ նրա բնույթից, առնչվում է երկրի, տվյալ համայնքի բնակիչների կյանքի անվտանգությանը և պաշտպանությանը: Սա առավել անհանգստացնող է այն բնակավայրերում, որտեղ պարբերաբար թշնամու կողմից կրակոցներ են լինում, իրականացվում է դիվերսիոն հարձակումներ և այլն:

Այսինքն՝ սոցիալ-մանկավարժական հիմնախնդրի ուսումնասիրությունն ու հետազոտությունը սկսվում է ելնելով ստեղծված իրադրությունների այն իրական ընկալումներից, որ սահմանամերձ համայնքում մարդիկ ապրում, սովորում և աշխատում, քնում և արթնանում են նաև կրակոցների տակ, ավելի լավ են ճանաչում տեղանքը, թշնամուն, իրենց սեփական ռեսուրսները, ինչպես նաև իրենց դերն ու նշանակությունը ստեղծված իրավիճակներում: Ավելին՝ նրանք ունեն հստակ կամ որոշ պատկերացումներ այն մասին, թե այլ սոցիալական ինստիտուտներ իրենց ունեցած հիմնախնդիրների լուծմանն ինչ կարևորություն, նշանակություն են տալիս և ինչպիսի մասնակցություն ունեն այդ գործում:

Այս առումով պետք է նշել, որ այսօր Ազգային ժողովում քննարկվում են սահմանամերձ գյուղերում տնտեսական ակտիվության խթանման ու գործարար միջավայրի բարելավմանն ուղղված փաթեթներ, ծրագրեր, թեև գործող օրենսդրությամբ սահմանամերձ գյուղական համայնքների տնտեսական ակտիվության մակարդակի բարձրացման համար կան որոշ հարկային խթաններ: Հարկային այլ արտոնությունների, հիպոթեքային վարկերի տրամադրման, սպասարկման, ներդրումային ծրագրերի մասով այսօր ևս առաջարկվում են փոփոխություններ սահմանամերձ 26-47 բնակավայրերում [6]: Այս փոփոխություններն իրենց մեջ միանշանակ պարունակում են սահմանամերձ համայնքների զարգացման հնարավորություններ, որոնք կարևոր են նաև համայնքի ընտանիքների կայուն կենսամակարդակի ապահովման և բարձրացման առումով:

Սահմանամերձ համայնքում իրականացվող սոցիալ-մանկավարժական գործընթացի կարևոր մաս է կազմում հնարավորությունների բացահայտումը, որոնումը որոնք կարող են լինել նաև այլ ենթաինստիտուտների ներսում՝ դպրոց, ընտանիք և այլն: Հնարավորությունների օբյեկտիվ գնահատումը կարող է տարբեր օգտակար ձեռնարկումների, խնդիրների լուծման ուղիների առաջադրման հիմք հանդիսանալ:

Սոցիալ-մանկավարժական աշխատանքում մեծ կարևորություն ունեն համագործակցությունները, որոնք մեծացնում են հիմնախնդիրների կանխարգելման, դրսևորման մեջ վնասի թուլացման, բացահայտման, լուծման արդյունավետ հնարավորությունները: Սահմանամերձ համայնքում սոցիալական մանկավարժի աշխատանքի յուրահատուկ ձև է համարվում դպրոց-ընտանիք-համայնք համագործակցությունը, որն ուղղված է ինչպես այդ համակարգերում առկա ընդհանրական խնդիրների լուծմանը, այնպես էլ

առանձին համակարգերում գոյություն ունեցող այն հիմնախնդիրների լուծմանը, որը պահանջում է փոխգործակցություն:

Ընտանիքը սոցիալական ինստիտուտ է, «որը հիմնված է ամուսնական և արյունակցական կապի վրա, որի անդամները միմյանց հետ կապված են կենցաղի ընդհանրությամբ, փոխադարձ օգնությամբ, բարոյական պատասխանատվությամբ՝ իրավունքներով և պարտականություններով» [4, էջ 9]: Սահմանամերձ բնակավայրերում կրկնակի է գնահատվում ընտանիքի դերը, ընտանիքն առավել միավորված է, համաձայնությունները արագ են ձեռքբերվում, արագ որոշումներ կայացնում, հաղթահարում դժվարություններ: Մեծ մասամբ այդպիսի ընտանիքներում սահմանված են կանոններ, ընտանիքի անդամները հարմարվում են այդ կանոններին, քանի որ դրանք ապահովում են իրենց անվտանգությունը, պաշտպանությունը, ընտանիքի կայունությունը, որոշ ավանդույթների ու սովորությունների պահպանումը և այլն: Ընտանիքի անդամներն ունեն դերեր և դերակատարումներ, միևնույն ժամանակ նրանց մեծամասնությունը ունի ոչ ֆորմալ այլ դերակատարումներ՝ հսկող, պաշտպանող, հետևող, վերահսկող, նախաձեռնող, որոշումներ կայացնող, օգնող, աջակցող և այլ դերեր, որոնց կատարման հմտությունները նրանց մեծամասնությունն ունի:

Սոցիալ-մանկավարժական աշխատանքի ընթացքում ուշադրության է արժանի համայնքում գործող արժեքները, նրանց արտահայտման ձևերը, արժեքների և սկզբունքների առկայությունը բոլոր փոխազդեցություններում: «Չի կարելի երեխային հաջող ուսուցանել և դաստիարակել՝ առանց իմանալու նրա սոցիալական միջավայրի արժեքներն ու նորմերը» [5, էջ 26]: Համայնքում դպրոցականի կյանքն կարծես թե իր մեջ ներառում է երկու կողմ: Մեկն առօրյա աշխարհն է, որտեղ նա ապրում է սահմանի անվտանգության, իր համայնքի, ընտանիքի, ընկերների հոգսերով, մյուսը դպրոցն է, որտեղ նրա գործունեությունն ուղղված գիտելիքների ձեռքբերմանը, դաստիարակությանը, առաջարկվող արժեքների ու նորմերի յուրացմանն ու պահպանմանը: Սոցիալ-մանկավարժական գործընթացում ճշգրտվում են այն սահմանները, որոնց շրջանակում կարևորագույն, հիմնարար արժեքները ընկալվում և ընդունվում են համայնքի անդամների կողմից: Այստեղ շեշտադրված կերպով առանձնացվում է համայնքի անդամների, այդ թվում նաև դպրոցականների անձնային, միջանձնային վարքագծի դինամիկան, որի հիմքում ընկած են հայրենիքի նկատմամբ անվերապահ սերն ու նվիրումը, քրիստոնեական և բարոյական վեհ արժեքներ, որոնք յուրացվել և տարածվել են դրանցով տոգորված ծնողների, մանկավարժների և այլոց կողմից, կարևոր սոցիալական ինստիտուտների՝ ընտանիքի, դպրոցի, համայնքի ներսում:

Համայնքային դպրոցը բաց է և՛ երեխաների, և՛ համայնքի բոլոր անդամների համար: Այստեղ նրանք կարող են լինել ցանկացած ժամանակ, միասին քննարկումներ անել, փոխանակել տեղեկատվություն, ծրագրեր, միջոցառումներ իրականացնել, քննարկել համայնքային խնդիրներ, համախմբվել, կարգավորել, համակարգել գործընթացներ: Սահմանամերձ համայնքներում համայնքի ողջ բնակչությունը ծանոթ է մանկավարժական հանրույթին, նրանց ունեցած խնդիրներին, համայնքը հատուկ օգնություն և աջակցություն է ցուցաբերում սահմանամերձ գոտում ծառայող մանկավարժներին, փորձում ապահովել նրանց բնակության համար անհրաժեշտ պայմաններ և այլն: Սահմանամերձ համայնքներում առանձնահատուկ նշանակություն է ստանում ռազմահայրենասիրական դաստիարակության հարցերը: Այդ բնակավայրերում անկախ սեռից, տարիքից բոլորին պետք է առավել մոտիկից ծանոթացնել ռազմական հնարավոր գործողություններին, ռազմական տեխնիկաների օգտագործման կանոններին և այլն: Պետք

է կարողանալ սահմանամերձ բնակավայրերում առանձնացնել այն հատվածամասերը, որոնք առավել վտանգավոր են, սովորեցնել ինչպես կառուցել խրամատներ, ապաստարաններ, արգելափակոցների գոտիներ, ինչպես պայքարել հակառակորդի, կրակակետերի դեմ և վերջապես ինչպես պաշտպանվել և եթե անհրաժեշտ է հարձակվել:

Սոցիալական մանկավարժը կարող է զբաղվել արտադպրոցական, արտահամայնքային աշխատանքներով՝ ներկայացնելով խնդիրները տարբեր ինստիտուտներում և մակարդակներում, օգնել ճիշտ և արդյունավետ կերպով կազմակերպելու երեխաների, մեծահասակների հանգիստն ու ժամանցը, նպաստել համայնքի համախմբվածությանն ու միասնականությանը: «Հայրենասիրական պարտքի գիտակցման ձևավորումը պետք է սկսել առօրեական պարտքի մակարդակից: Մարդն ամեն օր պետք է լինի հայրենասեր՝ իր յուրաքանչյուր գործով, մտքով, հարաբերությամբ» [1, էջ 132]:

Այսպիսով՝ սահմանամերձ համայնքներում սոցիալ-մանկավարժական գործընթացն առանձնանում է իր յուրահատուկ բովանդակությամբ և պայմաններով, որն անմիջականորեն կապված է ստեղծված իրավիճակներով և համայնքի ու դպրոցի զարգացման առջև դրված նպատակներով:

«Երջանիկ է այն ազգը, որի առաջնորդները բարեկարգ են, իշխանները՝ հայրենասեր, քահանաներն՝ իմաստուն, դատավորներն՝ արդար, ուսուցիչներն՝ առաքինի, ծերերը՝ խորհրդատու, երիտասարդները՝ ջանասեր» [3, էջ 58]:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. **Ղույումյան Գ. Ե.**, Մանկավարժություն: Դասագիրք բուհերի համար: Երկու գրքով: Գիրք 2, Եր., «Զանգակ-97», 2005, 464 էջ:
2. **Կրավչենկո Ա. Ի.**, Սոցիոլոգիա: Դասագիրք, Ռուս. թարգմ. Վ. Աբրահամյանը, Եր., «Զանգակ-97», 2004:
3. **Պողոս Պատրիարք Ադրիանուպոլսեցի**, Խրատի թանգարան. Էջմիածին: Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածին, 2004, 428 էջ:
4. **Григорьев С. И., Гуслякова Л. Г.**, Социология для социальной работы: 2-е изд. доп. перераб., М., Изд. Дом «МАГИСТР-ПРЕСС», 2002, с.164.
5. **Василькова Ю. В.**, Социальная педагогика, М., «Академия» 2004, с. 26.
6. <http://168.am/2014/10/21/418108.html>
7. http://haymek.blogspot.com/2014/07/blog-post_7.html

ՍՈՑԻԱԼ-ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑԻ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ
ՄԱՀՄԱՆԱՄԵՐԶ ՀԱՄԱՅՆՔՆԵՐՈՒՄ

Ղուկասյան Լուսիկ

Ամփոփում

Սոցիալ-մանկավարժական գործընթացի առանձնահատկությունները սահմանամերձ համայնքներում պայմանավորված են հիմնախնդիրների ախտորոշման, ուսումնասիրության, հետազոտության, հնարավորությունների բացահայտման, միջամտության գործընթացներում շեշտադրված յուրահատկություններով, առկա պայմաններով և իրավիճակներով: Ուսումնասիրված են նաև համայնքում, դպրոցում, ընտանիքում իրականացվող սոցիալ-մանկավարժական գործընթացի որոշ առանձնահատուկ դրսևորումները:

Բանալի բառեր. համայնք, սահմանամերձ համայնք, դպրոց, ընտանիք, սոցիալ-մանկավարժական գործընթաց, ախտորոշում, ուսումնասիրություն և հետազոտություն:

ОСОБЕННОСТИ СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ПРИГРАНИЧНЫХ ОБЩИНАХ

Гукасян Лусик

Резюме

Особенности социально-педагогической деятельности в приграничных общинах обусловлены диагностикой задач, изучением, исследованием, выявлением возможностей, вмешательством в деятельность, существующими условиями и ситуациями. Изучены также некоторые особенности социально-педагогической деятельности в общине, школе, семье.

Ключевые слова: община, приграничная община, школа, семья, социально-педагогическая деятельность, диагностика, изучение и исследование.

THE PECULIARITIES OF THE SOCIAL-PEDAGOGICAL PROCESSES IN THE REMOTE COMMUNITIES

Ghukasyan Lusik

Summary

The peculiarities of the social-pedagogical processes in the remote communities are conditioned with the stressed specificities and the existing terms and conditions of the diagnosis, study, research, opportunities, identification of the main objectives. Specific manifestations of the social-pedagogical process implemented in the communities, schools and families have been also observed.

Keywords: community, remote community, school, family, social-pedagogical process, diagnosis, study and research.

**ՈՒՍԱՆՈՂԻ ՄԱՍՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ՆՈՒՅՆԱԿԱՆԱՑՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑՈՒՄ
«ԴԵՑԵՆՏՐԱՑԻԱՅԻ» ԴՐՍԵՎՈՐՈՒՄՆԵՐԻ ԱՌԱՋՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ***

ԱՎԱՆԵՍՅԱՆ ՀՐԱՆՏ

ԵՊՀ ընդհանուր հոգեբանության ամբիոնի
վարիչ, հոգ. գիտ. դոկտոր, պրոֆեսոր

ՍՏԵՓԱՆՅԱՆ ԼՈՒՍԻՆԵ

ԵՊՀ ընդհանուր հոգեբանության ամբիոնի
ասիստենտ, կ.գ.թ.

Ժամանակակից հոգեբանության արդի հիմնախնդիրներից են մասնագիտական նույնականության հետ կապված բազմաթիվ հարցերի հետազոտումը և լուսաբանումը, որոնց նվիրված են մեծաքանակ գիտական աշխատանքներ, սակայն դրանք չեն արտացոլում այդ կարևոր հիմնախնդրի առանձնահատկությունը՝ կապված տարբեր մասնագիտությունների առանձնահատկությունների հետ: Հատկապես նշանակալի են նույնականության հիմնախնդրի ուսումնասիրությունները՝ կապված կոնկրետ մասնագիտական գործունեության հետ, կյանքի իմաստի որոնման, ինքնիրացման և ինքնակատարելագործման, ինչպես նաև տարբեր մեխանիզմների ձևավորման հետ: Չնայած նրան, որ մասնագիտական նույնականությունը հանդիսանում է մասնագիտական կայացման և զարգացման կարևոր և անհրաժեշտ պայմաններից մեկը, դեռ բաց են մնում այնպիսի հարցեր, ինչպիսիք են տարբեր պայմանների, մասնավորապես «դեցենտրացիայի» գործառնական մեխանիզմի ազդեցությունը մասնագիտական նույնականության ձևավորման գործընթացում:

Այս առումով տեսական վերլուծության և էմպիրիկ դիտումների հիման վրա ուսումնասիրվել է «դեցենտրացիայի» գործառնական մեխանիզմը մասնագիտական նույնականության ձևավորման գործընթացում, ինչպես նաև դիտարկվել է դրա հաղթահարման հնարավորությունը «դեցենտրացիայի» մեխանիզմի ձևավորման միջոցով հոգեբանության ֆակուլտետների ուսանողների մոտ [1]: Հարկ է նշել, որ բարձրագույն կրթության համակարգը անցնում է մի շարք կազմակերպչական վերափոխումների միջով, սակայն դրանց առավել կարևոր և նշանակալի կողմը դասավանդման ժամանակակից տեխնոլոգիաների հետ կապված փոփոխություններն են՝ ուսուցման գործընթացի մեթոդաբանական և բովանդակային բաղադրիչների, դասախոսի և ուսանողի փոխազդեցության հաշվառմամբ: Այս փոխազդեցության էությունն ուսումնասիրելիս ակնհայտ է, որ դասախոսը գլոբալ մասշտաբով, իրեն գիտակցելով որպես ավտորիտար մշակույթի ներկայացուցիչ, դրա կրողը, կենդանի օրինակը, ուսանողների հետ ամենայն հավանականությամբ կշփվի ավտորիտար ոճով՝ ի տարբերություն դեմոկրատական կողմնորոշումով դասախոսի, ով իրեն գիտակցում է որպես «սինկրետ» կամ հաղորդակցական մշակույթի ներկայացուցիչ, ում համար մեծագույն արժեք է երկխոսությունը և փոխհասկացվածությունը: Արդյունքում, բուհի դասախոսի ինքնագիտակցությամբ պայմանավորված և նրա կողմից իրականացվող մի շարք մասնագիտական գործառնությունները՝ ուսուցողական, դաստիարակչական, կազմակերպչական, հետազոտական, կունենան իրենց սպեցիֆիկ ուղղվածությունը [3]: Ուստի՝ դասախոսի և ուսանողի փոխազդեցության գործընթացում կարևոր է դասախոսի կողմից ընտրվող մենախոսական կամ երկխոսական շփման ոճը, և եթե խոսքը վերաբերում է մենախոսական շփմանը, ինչն

* Հետազոտությունն իրականացվել է ՀՀ ԿԳՆ ԳՊԿ-ի կողմից տրամադրվող ֆինանսական աջակցության շնորհիվ N SCS 13-5A423 գիտական թեմայի շրջանակներում:

առավել բնորոշ է մանկավարժական գործընթացին, ապա որպես բարդ խնդիր պետք է դիտարկել դրա տարատեսակը՝ մանկավարժական շփումը: Հատկապես, որ բարձրագույն կրթության բարեփոխումները տարբերակում են մանկավարժական շփման յուրահատկությունը եռաստիճան ուսուցման բոլոր փուլերում: Օրինակ՝ մանկավարժական գրականությունում մատնանշվում է, որ ուսանողների ու դասախոսների փոխազդեցությունը ձևավորում է սուբյեկտ-օբյեկտային և սուբյեկտ-սուբյեկտային հարաբերությունները [3]: Նման տիպաբանության մեջ բացակայում է փոխազդեցության համար պատասխանատու դասախոսի հանդեպ վերաբերմունքը: Անձի մասնագիտական կայացման շրջանում դասախոսի և ուսանողի միջև նման փոխազդեցությունը կարևորագույն փուլ է թե՛ մասնագիտական գիտելիքներ, կարողություններ ստանալու, թե՛ անձի զարգացման առումով: Ընդ որում՝ այսպիսի ազդեցության արդյունքում տեղի են ունենում ուսանողի մասնագիտական ինքնորոշման, ինքնագիտակցության, մասնագիտական նույնականության փոփոխություններ:

Մասնագիտական նույնականությունը դիտարկում են որպես առանձնահատուկ հոգեբանական ֆենոմեն, որը անձի մասնագիտական կայացման արդյունավետության չափանիշներից մեկն է: Այս հասկացության իմաստային դաշտը ընդգրկում է մարդու համար մասնագիտության նշանակալիության հասկացումը, սեփական պատկանելիության գիտակցումը կոնկրետ մասնագիտական հանրությանը, իրեն որպես մասնագետ ընդունելը [2]: Լ. Բ. Շնեյդերը մասնագիտական նույնականությունը բնորոշում է որպես ինքնառեֆերենտություն, այսինքն՝ մասնագիտական ծառայության մեջ ֆունկցիոնալ և էքզիստենցիալ «Ես»-ի յուրատիպության, անձնային և մասնագիտական հատկությունների անկրկնելիության զգացողություն և գիտակցում՝ սոցիալական և մասնագիտական իրականությանը պատկանելության դեպքում [7, էջ 4]: Այս առումով հարց է ծագում դասախոսի մասնագիտական որակների և ուսումնադաստիարակչական գործընթացին նրա վերաբերմունքի վերաբերյալ: Այսպես՝ մասնագիտական ընտրության ոլորտի մասնագետները մատնանշում են մարդու՝ իր մասին պատկերացումների ձևավորման անհրաժեշտությունը որպես մասնագիտական գործունեության մեջ արդյունավետության կարևոր պայման: Ընդ որում, Դ. Սյուպերը դա անվանում է «Ես-կոնցեպցիա», Ջ. Հոլլանդը՝ «մասնագիտական նույնականություն», Ֆ. Թեյլորը՝ «մասնագիտական կոնստրուկտ» [5], և համապատասխանաբար՝ վերաբերմունք ապագային («ապագայի պատկեր»):

Մասնագիտական ուսուցման ժամանակահատվածում պետք է ապահովվեն համապատասխան պայմաններ ուսանողի մասնագիտական նույնականության ձևավորման համար, ինչը մեծապես պայմանավորված է ուսանողի անձի վրա արժեքադրդապատճառային ոլորտի մակարդակում դասախոսի ազդեցությամբ, և համապատասխանաբար, մասնագիտության և կարիերայի հեռանկարների վերաբերյալ ուսանողի դրական կամ բացասական մոտիվացիայի զարգացմամբ: Սակայն նույնիսկ դրական մոտիվացիան միշտ չէ որ համապատասխանում է ուսանողի արժեհամակարգին, եթե այն ձևավորվում է դասախոսի կողմից էգոիստական մանիպուլյատիվ շփման ազդեցությամբ:

Փորձենք այս խնդիրը հակիրճ դիտարկել հոգեբանության ֆակուլտետում ուսանողի և դասախոսի միջև փոխազդեցության առանձնահատկությունների օրինակով: Դրա համար պետք է ուշադրություն դարձնել նախ պատանեկան տարիքի առանձնահատկություններին, ինչպես նաև հումանիտար մասնագիտություն ընտրած ուսանողի չափանիշներին, երկրորդ՝ հաճախ դասախոսական գործունեությունը պրակտիկայի հետ

համատեղող հոգեբանի ինքնագիտակցությանը: Պատանեկան տարիքում բավարար ձևավորված չէ արժեղորդապատճառային կողմնորոշվածությունը, բնորոշ է ոչ համապատասխան ինքնավերաբերմունքը, հույզերը կարգավորելու հետ կապված դժվարությունները, ներանձնային կոնֆլիկտների առկայությունը և այլն: Մարդը կանգնած է մշտական ընտրության առջև՝ գտնվելով կայացման, բնավորության կայունացման, տարբեր սոցիալական դերերի յուրացման գործընթացում:

Հայտնի է, որ ուսանողական տարիքում սոցիալ-հոգեբանական հասունությունը ձեռք է բերվում (եթե ձեռք է բերվում) բավականին ուշ: Այս երևույթի պատճառներից մեկը կարելի է համարել մարդու «էգոցենտրիզմը», երբ մտածողության քննադատականությունը մեծապես պայմանավորվում է այս կամ այն իրադարձությունների գնահատականների սուբյեկտիվությամբ՝ կախված սեփական պահանջմունքների բավարարման առումով դրանց նշանակալիությունից:

Որոշ հեղինակներ հումանիտար մասնագիտությունների բնագավառում մասնագիտացող ուսանողների գնահատման չափանիշներում ընդգծում են վերբալ ինտելեկտի, արստրակտ մտածողության զարգացման կարևորությունը [4]: Սակայն այսօր բուհի հոգեբանության բաժին ընդունվող ուսանողները ոչ միշտ են համապատասխանում այդ չափանիշներին, իսկ ոչ բավարար բնագիտական կրթական բազան և թույլ զարգացած վերլուծական ընդունակությունները՝ վերոնշյալ տարիքային առանձնահատկությունների հետ համատեղ, ստեղծում են պարարտ հող նրանց գիտակցության հետ մանիպուլյացիայի համար: Այսպես՝ հոգեբանություն դասավանդող որոշ դասախոսներ, դառնալով որևէ հայեցակարգային «գաղափարախոսության» հետևորդներ, առանց դրա տեսական դրույթների քննադատական իմաստավորման սկսում են զբաղվել «քարոզչական» գործունեությամբ, օգտագործել մանիպուլյատիվ տեխնիկաներ ուսանողների հետ շփման գործընթացում: Այսպիսի փոխազդեցության արդյունքում ուսանողին ներարկվում է բացառիկության զգացում՝ կապված հոգեբանների «եզակի» խմբի պատկանելության հետ. մի քանի տասնյակ դոգմատիկ պնդումների հիման վրա ուսանողը ձեռք է բերում սեփական արհեստավարժության վստահությունը: Գիտական նյութի քննադատական իմաստավորման չգարգացած ընդունակությունը մարդու ոգեղեն աշխարհի էության, նրա վարքի հասկացման պարզեցված սխեման հանգեցնում են շատ ուսանողների մասնագիտական նույնականության աղավաղված մոդելի ձևավորմանը: Նման իրավիճակը կարող է դիտարկվել որպես մասնագիտական էգոցենտրիզմ, ընդ որում, ինչպես դասախոսի, այնպես էլ ուսանողի կողմից: Ավելին՝ մասնագիտական էգոցենտրիզմը կարող է ունենալ «նեղ ուղղվածության կողմնորոշում»՝ հոգեբանության որևէ մեկ ուղղությամբ, նպաստել այլ հոգեբանական դպրոցների հանդեպ անհանդուրժողականության զարգացմանը: Հզոր հոգեբանական մեխանիզմներից մեկը, որը նախազգուշացնում է էգոցենտրիզմի ցանկացած դրսևորման դեպքում և մասնագիտական նույնականության ձևավորման տարբեր փուլերում՝ «դեցենտրացիան» է: Դեցենտրացիան դիտարկվում է որպես էգոցենտրիզմի հաղթահարման գլխավոր մեխանիզմ, որի էությունը սուբյեկտի դիրքի փոփոխության և պատկերացումների վերափոխումն է՝ սեփական դիրքից տարբերվող տեսակետների, տեսանկյունների, մտադրությունների բախման, համեմատության և համադրության արդյունքում: Դեցենտրացիայի հիմնական գործառնությունը համարվում է կոգնիտիվ, հուզական և վարքային կառուցվածքների համաձայնեցված փոխազդեցությունը մարդկանց շփման գործընթացում: Դեցենտրացիայի մեխանիզմը ապահովում է սոցիալ-հոգեբանական ռեֆլեքսիա, էմպատիա և այլն՝ նպաստելով սոցիալ-հոգեբանական հասունության զարգացմանը [5]: Դեցենտրացիայի մեխանիզմը

կարող է ակտիվանալ կամ արգելափակվել տարբեր հանգամանքներով և հարաբերություններով: Անհրաժեշտ է նշել, որ ուսանողների մոտ մասնագիտական նույնականացման և դեցենտրացիայի մեխանիզմների կապի ուսումնասիրման նշանակալիությունը կանխորոշվում է ուսանողների մոտ արդյունավետ հաղորդակցման վարքի մոդելների ձևավորման անհրաժեշտությամբ:

Դրա հետ մեկտեղ ժամանակակից կրթական համակարգում տիրող փոխադեցության մանիպուլյատիվ և ավտորիտար ոճերը հանգեցնում են կրթական համակարգում հաղորդակցական միջավայրի խաթարմանը, և որպես հետևանք ագրեսիվ և կոնֆլիկտային միջավայրի ձևավորմանը:

Հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ պատանեկությունը համարվում է սոցիալական վարքի մոդելների ձևավորման համար անձի զարգացման սենզիտիվ շրջաններից մեկը՝ հատկանշական է կրթական համակարգում ստեղծել դեցենտրացիայի մեխանիզմի ձևավորման համար անհրաժեշտ պայմաններ, որոնք կնպաստեն մասնագիտական նույնականացման զարգացմանը և մասնագիտական կայացման արդյունավետությանը:

Այսպիսով «դեցենտրացիա» մեխանիզմի ակտիվացումը դառնում է առաջնահերթ խնդիր ուսանողի մասնագիտական նույնականության ձևավորման շրջանում: Մենք կարծում ենք, որ դրա համար անհրաժեշտ է բուհական կրթության համակարգում ներմուծել «պրոբլեմային ուսուցում»՝ որպես ուսուցման հիմնական մեթոդ, ինչը կնպաստի ուսանողի ստեղծագործական ընդունակությունների, քննադատական մտածողության, մասնագիտական խնդիրներին համակարգային մոտեցում ցուցաբերելու կարողության զարգացմանը: Կրթական համակարգում անընդունելի է նաև մանկավարժական ավտորիտարությունը, մանիպուլյատիվությունը: Այսպիսով «դեցենտրացիա» մեխանիզմի ակտիվացումը հնարավորություն կտա զգուշանալ աղավաղված մասնագիտական նույնականության զարգացումից և կնպաստի ուսանողի անձի զարգացմանը:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. **Аванесян Г. М.** Значение механизма децентрации в процессе психологического образования студентов. Высшая школа: опыт, проблемы, перспективы. //Материалы VII Международной научно-практической конференции, М., «РУДН», 2014. с. 94-99
2. **Мальцева Т. В., Реуцкая И. Е.** Профессиональное психологическое консультирование. М., «ЮНИТИ-ДАНА», 2009. 143 с.
3. **Пешкова В. Е.** Педагогика. Часть 4. Теория обучения (Дидактика). Курс лекций: (Учебное пособие). Майкоп: АГУ, 2010. 148 с.
4. Педагогика и психология высшей школы. Серия «Учебники, учебные пособия». Ростов-на-Дону: «Феникс», 1998. 544 с.
5. Психология общения. Энциклопедический словарь / Под общ. ред. А.А. Бодалева. М.: Изд-во «Когито-Центр», 2011. 600 с.
6. Психологическая энциклопедия. 2-е изд./ Под ред. Р. Корсини, А.А. Ауэрбаха. СПб.: Питер, 2006. 1096 с.
7. **Шнейдер Л. Б.** Пособие по психологическому консультированию: Учеб. Пособие. М., Ось-89, 2003. 272 с.

ՈՒՍԱՆՈՂԻ ՄԱՍՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ՆՈՒՅՆԱԿԱՆԱՑՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑՈՒՄ
«ԴԵՑԵՆՏՐԱՑԻԱՅԻ» ԴՐՄԵՎՈՐՈՒՄՆԵՐԻ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Ավանեսյան Հրանտ

ԵՊՀ ընդհանուր հոգեբանության ամբիոնի վարիչ, հոգ. գիտ. դոկտ., պրոֆ.

Ստեփանյան Լուսինե

ԵՊՀ ընդհանուր հոգեբանության ամբիոնի ասիստենտ, կ.գ.թ.

Ամփոփում

Ուսումնասիրված է մասնագիտական նույնականացման հիմնախնդիրը հոգեբանության ֆակուլտետներում սովորող ուսանողների մոտ: Ցույց է տրված դեցենտրացիայի մեխանիզմի դերը մասնագիտական նույնականացման ձևավորման գործընթացում: Հայտնաբերված է, որ ուսանողների դեցենտրացիայի ձևավորվածության աստիճանը կախված է դասախոսների դեցենտրիկ դիրքորոշումից: Քննարկվում են ուսուցման արդյունավետության հիմնախնդիրները կախված մասնագիտական նույնականացման և դեցենտրացիայի մեխանիզմի ձևավորվածության մակարդակից:

Բանալի բառեր. հոգեբան, մասնագիտական կրթություն, նույնականություն, դեցենտրացիա, ուսանող, դասախոս:

ОСОБЕННОСТИ ПРОЯВЛЕНИЙ «ДЕЦЕНТРАЦИИ» В ПРОЦЕССЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ СТУДЕНТОВ

Аванесян Грант

Зав. каф. общей психологии ЕГУ, докт. псих. наук, профессор

Степанян Лусине

Ассист каф. общей психологии ЕГУ, к.б.н.

Резюме

Исследована проблема профессиональной идентичности у студентов специализирующихся в психологии. Показана роль механизма децентрации в формировании профессиональной идентичности. Выявлена зависимость степени сформированности механизма децентрации у студентов от децентрической позиции обучающего персонала. Обсуждаются проблемы эффективности обучения в зависимости от уровня профессиональной идентичности и сформированности механизма децентрации.

Ключевые слова: психолог, профессиональное образование, идентичность, децентрация, студент, преподаватель.

THE FEATURES OF MANIFESTATIONS OF "DECENTRATION" IN THE PROCESS OF STUDENTS' PROFESSIONAL IDENTITY

Avanesyan Hrant

Head of chair of General Psychology YSU, Doctor of Psychology, Professor

Stepanyan Lusine

Assist. of chair of General Psychology, YSU, PhD

Summary

The problem of professional identity of students specializing in psychology has been investigated. The role of decentration mechanism in the formation of professional identity has shown, the dependence of the degree of formation mechanism decentration at students from decenteric position of teaching staff. The problems of the effectiveness of training depending on the level of professional identity and mechanism of formation of decentration has been discussed.

Key words: psychologist, professional education, identity, decentration, student, lecturer.

ՍԵՌԻ ՆԱԽԱՊԱՏՎՈՒԹՅԱՆ ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ԽՆԴԻՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ

ՄԱՐԳՍՅԱՆ ԼԵՎՈՆ

ՀՊՄՀ Ջարգացման և կիրառական
հոգեբանության ամբիոնի դասախոս

ԼԱԶԻՆՅԱՆ ԼԻԼԻԹ

ՀՊՄՀ Հոգեբանության տեսության և պատ-
մության ամբիոնի ասիստենտ, հ.գ.թ.

Սերի նախապատվության խնդիրը Հայաստանում կարելի է դասել առաջնային սոցիալ-հոգեբանական խնդիրների շարքին: Պետք է նշենք, որ երևույթն առավել նկատելի է դառնում մարզերում: Դեռևս հնագույն ժամանակներից սեփական ցեղի շարունակությունը համարվել է մարդու համար ոչ պակաս բնական և անհրաժեշտ պահանջ, որքան որ քաղցի ու ծարավի հագեցումը, քանի որ նպաստել է սեփական ցեղատեսակի պահպանմանը: Մեր հասարակության մեջ ընտանիքի, պետության պահպանման, հասարակության կայունության, թշնամուց պաշտպանվելու նպատակով մշտապես առաջնային է եղել շատ երեխաներ ունենալու խնդիրը, ինչը հաճախ սխալ գնահատականի է արժանացել՝ ստանալով «տղա երեխայի պաշտամունք» հնչեղությունը: Այս մասին հետազոտական ռեսուրսների կոլկասյան կենտրոնի և Հայաստանը Համաշխարհային բանկի Երևանի գրասենյակի հետ համատեղ իրականացված հետազոտության արդյունքում նշվում է, որ Հայաստանում «չծնված աղջիկների» առկայությունը երկրում գենդերային անհավասարության ախտանշան է: Բացի առկա կարծրատիպերից, երկրի տնտեսական խնդիրները ևս ազդում են սեռով պայմանավորված արժեքների թվաքանակի վրա. որքան շատ են սոցիալական խնդիրներն, այնքան նվազում է երեխաների թիվը: Բսկ ընդամենը մեկ երեխա ունենալու դեպքում ծնողների մեծամասնությունը նախապատվություն է տալիս տղա երեխային: Ինչո՞վ է պայմանավորված տղա երեխաների նախապատվությունը տարածաշրջանում՝ «Ծնված աղջիկներ Հարավային Կովկասում» հետազոտությունը տալիս է հետևյալ պատասխանները.

- Տարեց ծնողների խնամք (ֆինանսական օգնություն, համակցություն),
- տղաները ամենօրյա խնդիրների ավելի արդյունավետ լուծումներ են գտնում, քան աղջիկները,
- աղջիկները հաճախ ընկալվում են որպես հոգսերի աղբյուր (դժվար է հետևել նրանց կյանքին, մեծացնելն ավելի ծախսատար է, իսկ ապագան մտահոգիչ) [2]:

Լ. Գարգրցյանը «Հայաստանում արու զավակի նախապատվության պատճառները» հոդվածում ներկայացնում է մեր հասարակության մեջ արու զավակ ունենալու որոշ առավելություններ՝ որպես արու զավակի նախապատվություն տալու հիմքեր: Դրանք են՝ ծնողների խնամակալությունը ուշ տարիքում (ֆիզիկական խնամքը, տարեցների ֆինանսական բարեկեցությունը, շփման պահանջմունքը, օգտակարության, պիտանելիության, մասնակցության զգացումը), վերարտադրողականությունը, ժառանգականության փոխանցումը, պաշտպանվածությունը հայրենիքի, ընտանիքի, տան, ծնողներին ֆիզիկական և ֆինանսա-տնտեսական աջակցությունը, մահվանից հետո ծնողների հուղարկավորության կազմակերպումը, իրականացումը, պատվախնդրությունը, հպարտությունը [1, էջ 256-257]:

Ծնելիության խնդրին նվիրված ժամանակակից գրականության մեջ կարևորություն է տրվում երեխաներ ունենալու պահանջմունքի սոցիալական պայմանավորվածությանը: Շատ հաճախ այդ ամենի տակ հասկացվում է ոչ թե բնական պահանջմունքը, այլ

սեռական ցանկությունները: Սակայն, ինչպես նշում է Բորիսովը [4], այդ երկու պահանջումները միացնել միմյանց ուղղակի անհիմն է, անիմաստ: Երեխա ունենալու և սեռական պահանջումները երկու ինքնություն, և շատ ժամանակ իրար հակասող պահանջումներ են, որոնց հիմքում ընկած են տարբեր շարժառիթներ և արժեքներ:

Այնուամենայնիվ, ընտանիքում երեխաների քանակը պայմանավորված է երեխա ունենալու պահանջումներով: Այն դիտարկվում է որպես անձի պահանջումք, որպես կայուն իրավիճակ, գոյության կարևոր և առաջնային պայման: Երեխա ունենալու պահանջումքը հանդիսանում է անհատի սոցիալ-հոգեբանական առանձնահատկություն, սակայն շեշտը պետք է դնել նաև սոցիալ-հոգեբանական երևույթների վրա՝ միաժամանակ հերքելով այս պահանջումքի կենսաբանական բնույթը: Միևնույն ժամանակ երեխա ունենալու պահանջումքը դիտարկել միայն անհատի հատկություն՝ սխալ է: Այս տեսանկյունից երեխա ունենալու պահանջումքը կարող է ընկալվել որպես մարդուն հատուկ շարժառիթ: Սրա հետ կարելի է համաձայնել մասամբ, քանի որ երեխա ունենալու պահանջումքը ներառում է նաև անհատական տարր՝ սերը երեխաների նկատմամբ, անձնական կյանք ունենալու ցանկության դրսևորում: Սակայն երեխա ունենալու անհատական դրսևորումները ձևավորվում են միկրոմիջավայրի ազդեցության ներքո: Այս դեպքում երեխա ունենալու պահանջումքը հանդիսանում է տարբեր նախատրամադրվածությունների համադրություն, որը պայմանավորված է անձի զարգացման պատմությամբ:

Վ.Վ. Բոյկոն [4] նշում է, որ երեխա ունենալու պահանջումքը հասկացությունը համընկնում է «երեխա սիրել» հասկացության հետ: Խոսքը սեփական երեխայի նկատմամբ վերաբերմունքի մասին է: Սակայն երեխային սիրելը անհատի՝ երեխա ունենալու պահանջումքի միայն մի կողմն է: Պահանջումքի մյուս կողմն այն է, որ անհատը ցանկանում է իրականացնել ծնողի՝ իր պատկերացրած մոդելը սեփական ընտանիքում: Իր հերթին ընտանիք և երեխա ունենալու պահանջումքը հանդիսանում է հասարակայնորեն պարտադրված պահանջումք: Սակայն, կախված հասարակության պայմաններից և ընտանիքի չափերից, չենք կարող խոսել այն մասին, որ քիչ երեխաների, կամ կոնկրետ սեռի առկայությունն ընտանիքում պայմանավորված է սիրո պակասով: Շատ հաճախ պատճառները կարող են լինել այն սոցիալ-տնտեսական դժվարությունները, որոնցից խուսափում են ծնողները:

Երբեմն անտեսելով հասարակության ազդեցությունը՝ համարում ենք, որ ծնողներն իրենք են որոշում, թե քանի և ինչ սեռի երեխաներ պետք է ունենան: Սա թյուր կարծիք է, քանի որ մեր հասարակության մեջ, օրինակ, արական սեռին նախապատվություն տալը մենք անվանում ենք «Սեռի նկատմամբ էթնիկական անգիտակցականի քաղց»: Ի՞նչ է սա և ինչո՞ւ է պայմանավորված: Նախ կարևորում ենք խոսել պատերազմների մասին, քանի որ դրանց ընթացքում հիմնականում տուժել և ոչնչացել են արական սեռի ներկայացուցիչները, ինչպես, օրինակ, Հայրենական և Արցախյան պատերազմների և ցեղասպանության ժամանակ, որը մեծ հարված էր հատկապես հայ գենոֆոնդի արական սեռի նկատմամբ: Հասարակության մեջ այս երևույթներն առաջացնելով տղամարդկանց պակաս՝ կարող է պատճառ հանդիսանալ արական սեռին նախապատվության տալուն, ինչը և մենք անվանեցինք «Սեռի նկատմամբ էթնիկական անգիտակցականի քաղց»:

Ինչպես երեխաների սեռը, այնպես էլ քանակը պայմանավորված է նրանով, թե զույգերը որ սոցիալական խմբին են պատկանում, պատմական ինչ ընթացք և ինչ դիրքորոշումներ է կրում տվյալ հասարակությունը: Ուրեմն, ամուսինների անհատական

կարծիքն այստեղ այնքան էլ էական դեր չի կատարում: Օրինակ՝ սոցիալական հոգեբանությունից մենք գիտենք, որ արտադրական մեծ քաղաքներում ընտանիքի վերարտադրողական վարքը համապատասխանում է հասարակության շահերին: Ստացվում է՝ պայմանավորված տվյալ պետության տնտեսության առանձնահատկություններով՝ ժամանակավորապես հասարակության հետ ընտանիքի շահերը կարող են համընկնել: Նույն երևույթը նկատելի է նաև պատերազմող երկրներում, որտեղ անհամեմատ մեծանում է ծնելիության քանակը:

Այսպես, երեխաներ ունենալու պահանջմունքը՝ որպես սոցիալ-հոգեբանական երևույթ, ներառում է անհատական և սոցիալական տարրեր: Մի կողմից ծնողների սկզբունքները, որը համապատասխանում է ընտանիքի սոցիալ-պատմական տիպին, իսկ մյուս կողմից ծնողական սիրո չափն է: Եթե նշում ենք, որ մեր հասարակության մեջ գոյություն ունի արու գավակի նախապատվության երևույթը որպես սոցիալական դիրքորոշման դրսևորում, ուրեմն գործ ունենք նաև ապագա ծնողների ինքնագնահատականի հետ, քանի որ արու գավակի ծնունդը կանդրադառնա ծնողի ինքնագնահատականի բարձրացմանը:

Մասնագիտական գրականության որոշ աղբյուրներում նշվում է, որ երեխաներ ունենալու պահանջմունքը պայմանավորված է երկու մղիչ ուժով՝ երեխայի կարևորությամբ, նրանց դաստիարակության գործընթացով և ծնողական սիրո դրսևորումով [4; 5]: Երեխա ունենալու պահանջմունքի մեջ սոցիալական և անհատական գործոնների ազդեցությունը պայմանավորում է տվյալ պահանջմունքի դրսևորման հոգեբանական դժվարությունները: Երեխայի նկատմամբ սերը մի կողմից ցանկություն է համապատասխանել ընտանիքի քանակա-որակական չափանիշներին, մյուս կողմից՝ երևույթների դիալեկտիկական փոխկապակցվածությանը: Միրելու ընդունակությունն առաջանում է երիտասարդ տարիքում՝ շարունակվելով մինչև խոր ծերություն: Խոսելով երեխայի նկատմամբ սիրո մասին՝ պետք է նշել նաև, թե ինչ դժվարությունների առջև է կանգնում անհատը, եթե չի կարողանում բավարարել տվյալ պահանջմունքը: Չբավարարված պահանջմունքը միշտ հանգեցնում է աններդաշնակության, անձի ներքին անհավասարակշռության, թերաթեքության բարդույթի և այլն: Իսկ ինչպիսի՞ դժվարություններ է ունենում անհատը, երբ չունի երեխաներ, կամ նրանց քանակը չի համապատասխանում սեփական ցանկություններին: Եվ հակառակը՝ ի՞նչ է ձեռք բերում անհատը, երբ բավարարում է երեխա ունենալու պահանջմունքը:

Պետք է նշենք, որ երեխաներն ընտանիքում առաջնահերթ ապահովում են ընտանիքի սոցիալ-հոգեբանական մոտիվացիան: Երեխան ընտանիքում ոչ միայն ընկալվում է որպես աշխատուժ, որպես հաճելի իրականություն, այլև տնտեսության ժառանգորդ, որտեղ կրկին կենտրոնանում ենք արու գավակների վրա, ծերության ժամանակ ծնողներին հենարան լինելու մտքին: Այո՛, պետք է նշենք, որ մեր հասարակության մեջ մեծ է ուշադրությունն արու գավակի նկատմամբ՝ որպես մահացած ծնողի անունը կրողի, որի ծնունդը օգնելու է անլիարժեք գավակներին՝ ծնողի հետ երբևէ ունեցած խնդիրները հաղթահարելու համար, ինչպես նաև սահմանամերձ գոտում թշնամուց պաշտպանելու, ավելի ապահով լինելու նպատակով: Արդյունքում, կարծես անտեսում ենք աղջկա դերն ու կարևորությունը: Այս նույն խնդրին մենք հանդիպում ենք նաև Յ.Պ. Պողոսյանի մոտ, ով գրում է. «Հայ ընտանիքում հայրը իշխողն էր: Նա պետք է հրամայեր, իսկ կինն ու գավակները պետք է հնազանդվեին: Աղջիկը տան մեջ երկրորդական, ավելորդ անձն էր. նա պատկանում էր ուրիշի ընտանիքին, և հայրը իրավունք ուներ ամուսնացնելու

աղջկան առանց նրա կամքը հարցնելու» [3, էջ 447-448]:

Եթե մեր վերլուծություններում մնանք միայն տեսական մակարդակում և հայացք չգցենք հասարակության մեջ առկա իրական երևույթներին, կարող ենք ասել՝ այո՛, մեզանում անտեսվում են աղջիկները, մենք պաշտում ենք միայն տղային: Սակայն չհամաձայնվելով և դեմ գնալով այս մտքին՝ ցանկանում ենք ներկայացնել մի հետաքրքիր հանգամանք. որպես քրիստոնյա ազգ՝ մեր քրիստոնեական հավատքը ձևավորվում է Հոր, Որդու և Սուրբ հոգու միասնության մեջ, որտեղ մենք ընկալում ենք նաև Սուրբ Մարիամ Աստվածածնին՝ անգիտակցաբար մեր մայրերին ու քույրերին նույնացնելով նրան նրա հետ: Ուրեմն՝ մի հասարակության մեջ, որտեղ սրբացվում են տատիկները, մայրերը, աղջիկները, ինչպե՞ս կարող ենք խոսել նրանց անտեսման մասին: Եվ չմոռանանք, թե հայ ընտանիքներում որքան մեծ հարգանք են վայելում նրանք:

Եթե մենք ասում ենք, որ մեր հասարակության մեջ հիմնականում տղամարդիկ են նախապատվություն տալիս արու զավակին, պետք է նշենք հետևյալը. տղամարդն էր, որ ի սկզբանե նախապատվություն տվեց կնոջը՝ չլսելով ու չհետևելով Աստծուն, դժոխքում լինելով նրա կողքին: Ուստի ստացվում է, որ յուրաքանչյուր կին անգիտակցաբար պետք է ունենա արու զավակ ունենալու ցանկությունը, որպես այն կարևոր էակի, ով հավատարիմ էր իրեն ի սկզբանե:

Երեխաներ ունենալու պահանջմունքի կարևորությունը կայանում է նրանում, որ պետք է շարունակել սերունդը, իսկ սոցիալ-հոգեբանական հիմնական գործառույթը սեփական անձի կատարելագործումն է որպես անհատականություն, ձգտումը սեփական երեխայից զարգացնելու լավ մարդու, սեփական անձին նման, ով կունենա լավագույն հատկանիշները՝ որպես ծնողի կյանքի իմաստի արտահայտում: Նրանց միջոցով իրականանում է ծնողների անձի ինքնաիրացման գործառույթը: Երեխաներն անհրաժեշտ են ընտանիքի ամրության, երջանկության և ամբողջականության համար: Նրանք ներդաշնակություն են տալիս ամուսնական կյանքին: Երեխայի ծնունդը և դաստիարակությունը հասու է բոլորին, և ամենաապահով միջոցն է կնոջ և տղամարդու վերարտադրողական փուլի նյութականացման համար: Այն նպաստում է ամուսնական հարաբերությունների ինտեգրմանը, ընտանիքում հուզական կապերի զարգացմանը: Միննույն ժամանակ երեխան մարդկային հատկանիշների ամենաշնորհակալ ներդրումն ապահովող էակն է: Երեխա ունենալու պահանջմունքի առաջացման մեջ հասարակության դերը կայանում է նրանում, որ անձին նախապատրաստում է ապագա մայրությանը կամ հայրությանը, ինչպես նաև պայմանավորում է երեխաների քանակը:

Ընտանիքում, հաճախ, երեխաների քանակը պայմանավորված է լինում մի շարք սոցիալ-տնտեսական խնդիրներով, ինչը շատ ծնողներ, ուղղակի անտեսելով, գնում են այդ դժվարություններին ընդառաջ: Այս տեսանկյունից մեր հասարակության մեջ կարելի է նկատել մի օրինաչափություն. շատ են այն ընտանիքները, որտեղ երեխաների թիվը չորս, հինգ և ավելի է, և շատ հաճախ այս թիվը պայմանավորված չէ երեխաների սեռով: Այն ընտանիքներում, որտեղ արդեն ունեն արու զավակ, տարիներ հետո նորից պլանավորում են երեխա ունենալ: Սա նկատելի է և՛ գյուղերում, և՛ քաղաքներում: Փաստորեն, ասվածը ևս փաստում է, որ երեխա ունենալու ցանկությունը չի ավարտվում տղա երեխայի ծնունդով:

Այսպիսով՝ եթե մենք ասում ենք, որ մեր հասարակության մեջ կա տղա երեխայի նախապատվության խնդիրը, և որ մեր ընտանիքներում առաջնային են համարում արու զավակը, ապա պետք է հիշեցնենք, որ նույն ընտանիքներում գուցա հետաքրքիր ունենք

երեք, չորս, հինգ և ավելի աղջիկներ: Ուստի պետք չէ շահարկել այն տեսակետը, որ մեր հասարակության մեջ կա աղջիկներ ունենալու ցանկության բացակայություն: Մինևույն ժամանակ, այո՛, մեր ընտանիքներում կան մի շարք արատավոր երևույթներ, կոնֆլիկտներ, մինչև անգամ ամուսնալուծությունների հանգեցնող՝ պայմանավորված այն իրողությամբ, որ ընտանիքում առաջնեկը կարող է աղջիկ ծնվել, որ ամուսինները տղա չեն ունենում, կամ որ ցանկություն է լինում մեկ, կամ մի քանի երեխաներ ունենալու: Այս տեսանկյունից, ընտանիքում տիրող իրողությունները հիվանդագին երևույթներ են, որոնց մասին մենք էլ քաջատեղյակ ենք, որ ոչ թե ամուսինների համար կարող է այդքան կարևորվել, օրինակ, տղա առաջնեկի ծնունդը, այլ ավագ սերնդի, ովքեր մեծ դերակատարում են ունենում երիտասարդ ամուսինների կյանքում:

Այս և նմանատիպ խնդիրների կանխման նպատակով մենք կարևորում ենք մասնավորապես երիտասարդների, ամուսնության նախապատրաստվող և նորապսակ զույգերի հետ հոգեբանական խորհրդատվության անհրաժեշտությունը ընտանիքի, զույգերի հարաբերությունների, երեխաների պլանավորման հարցերի շուրջ: Մենք համոզված ենք, որ նման ծրագրերի իրականացումը մեր հասարակության մեջ մեծապես կնպաստի վերոնշյալ հարցերի ճիշտ ընկալմանը: Թեպետ հոգեբանական ծառայության կենտրոններն իրականացնում են նման աշխատանքներ, այնուամենայնիվ, մենք առաջարկում ենք, որ տարածքային կառավարման մարմիններն իրենց ուշադրության կենտրոնում պահեն նմանատիպ ծրագրերի իրականացման անհրաժեշտությունը՝ առողջ հասարակություն ձևավորելու նպատակով:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. **Գարգրյան Լ.** Հայաստանում արու զավակի նախապատվության պատճառները: էջ 256-257: Արդիականության մարտահրավերները. փիլիսոփայական և հոգեբանական հիմնախնդիրներ: ԵՊՀ 95-ամյակին և ԵՊՀ փիլիսոփայության և հոգեբանության ֆակուլտետի 50-ամյակին նվիրված միջազգային գիտաժողովի նյութերի ժողովածու. Եր., ԵՊՀ հրատ., 2014. 492 էջ:
2. Ինչպես փրկել Հայաստանի «չծնված աղջիկներին». հետազոտություն: <http://womennet.am/sex-leve-tive-abortion/>
3. **Պողոսեան Յ.Պ.** Ներածութիին հայ հոգեբանութեան: Տպարան ՍԱՀԱԿ – ՄԵՍՐՈՊ, Գահիրէ 1958, 943 էջ:
4. Психология и психоанализ беременности. Хрестоматия. Самара: Издательский Дом “БАХРАХ-М”, 2013, 784 с.
5. **Филиппова Г. Г.** Психология материнства: М., Изд-во Института Психотерапии, 2002, 240 с.

ՍԵՌԻ ՆԱԽԱՊԱՏՎՈՒԹՅԱՆ ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ԽՆԴԻՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ

*Մարգարյան Լևոն
Լաչինյան Լիլիթ*

Ամփոփում

Հոդվածում ներկայացվում է Հայաստանում սեռի նախապատվության հոգեբանական խնդիրներն ու առանձնահատկությունները: Մասնավորապես քննարկվում է արական սեռի նախապատվության խնդիրը մեր հասարակությունում:

Բանալի բառեր. սեռ, երեխա, նախապատվություն, երեխա ունենալու պահանջմունք:

ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА ПРЕДПОЧТЕНИЯ ПОЛА В АРМЕНИИ

Саргсян Левон

Лачинян Лилит

Резюме

В статье представлены психологические проблемы и особенности предпочтения пола в Армении. В частности затрагивается вопрос о предпочтении ребенка мужского пола в нашем обществе.

Ключевые слова: пол, ребенок, предпочтения.

PSYCHOLOGICAL OBJECTIVES OF GENDER PREFERENCE IN ARMENIA

Sargsyan Levon

Lachinyan Lilit

Summary

Psychological characteristic features and objectives of gender preference in Armenia are presented in the article. Particularly, much attention is given to the psychological basis of male child preference in our society.

Keywords: gender, child, preference.

**ԱԼԵՔՍԻՔՍԻԱՅԻ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ՈՐՊԵՍ ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ
ԵՐԵՎՈՒՅԹ, ԴՐԱ ԱՌԱՋԱՑՄԱՆ ՊԱՏՃԱՌՆԵՐՆ ՈՒ ՀԵՏԵՎԱՆՔՆԵՐԸ**

ՄԻՐԶՈՅԱՆ ՎԱՆԱՆԵ

ՎՊՀ հոգեբանության և սոցիոլոգիայի ամբիոնի դասախոս, հ.գ. թ.

Ալեքսիքսիա հասկացությունն առաջին անգամ օգտագործել է Պիտեր Սիֆնետսը 1972 թ: Ըստ նրա հոգեսոմատիկ հիվանդություններով մարդիկ չեն կարողանում նկարագրել իրենց հույզերը, կամ էլ դրանք արտահայտում են կցկտուր, ոչ հստակ ձևով:

Հունարենից թարգմանած ալեքսիքսիան նշանակում է՝ «a» ժխտում, «lexis» բառ, «thimos» զգացմունք, այսինքն՝ բառացի այն թարգմանվում է որպես «զգացմունք առանց խոսքի»: Ալեքսիքսիան խոսքի միջոցով հուզական վիճակն ու զգացմունքներն արտահայտելու ցածր ընդունակությունն է կամ էլ դժվարեցումը [3, էջ 271]:

Որպես հոգեբանական երևույթ այն ուսումնասիրվում է բժշկական, կլինիկական հոգեբանությունում, հոգեսոմատիկայում, հոգեբուժությունում, ինչպես նաև հաղորդակցման հոգեբանության մեջ: Նշված բնագավառներում ուսումնասիրությունները ցույց են տվել հույզերի փոխկապվածությունը սիրտ-անոթային, մարսողական, շնչառական համակարգերի, ինչպես նաև նյութափոխության, սեռական խանգարումների հետ:

Մարմնական հիվանդությունների առաջացման, նրանց ընթացքի և բուժման վրա մեծ ազդեցություն են գործում հոգեբանական գործոնները: Մթերսը, վախը, ագրեսիան, ֆրուստրացիան ճնշվելով մարդու կողմից առաջացնում են լարվածություն, որոնք էլ հանգեցնում են մարմնական հիվանդությունների: «Նյարդային հոդի վրա» կարող են առաջանալ բրոնխային ասթմա, տասներկուամատնյա աղիքի խոց, չարորակ գոյացություններ և այլ հիվանդություններ:

Ըստ Ֆ.Ալեքսանդերի հոգեսոմատիկ հիվանդությունների առաջացումը պայմանավորված է հետևյալ գործոններով [1, էջ 18].

- a – ժառանգական նախահակվածությունը,
- b – ծծղաբերական տրավմաները
- c – վաղ տարիքում օրգանական հիվանդություններ, որոնք բարձրացնում են որոշակի օրգանների զգայունակությունը,
- d – վաղ տարիքում դաստիարակության առանձնահատկությունները,
- e – մանկության տարիներին ստացած մարմնական տրավմաները,
- g – մանկության տարիներին ստացած հուզական տրավմաները,
- h – ընտանիքի հուզական մթնոլորտը և ծնողների կամ նրանց փոխարինողների անձնային առանձնահատկությունները,
- i – վերջին ժամանակներում կրած մարմնական վնասվածքները,
- j – վերջին ժամանակներում ունեցած հուզական ապրումները՝ կապված սեռական, անձնային և աշխատանքային հարաբերությունների հետ:

Ընդ որում՝ Ալեքսանդերը մեծ նշանակություն էր տալիս հատկապես d, g, h, j գործոններին, որոնք որոշիչ դեր են խաղում նաև ալեքսիքսիայի առաջացման գործում:

Ալեքսիքսիայի ախտանշաններն են [3, էջ 271].

1. սեփական ապրումները, զգացմունքները նկարագրելու անկարողությունը,

2. զգացմունքներն և մարմնական զգայությունները տարանջատելու անկարողությունը,

3. աղքատ երևակայությունն ու ֆանտազիան, հազվադեպ երազներ տեսնելը,

4. կենտրոնացվածությունն ավելի շատ արտաքին աշխարհի, քան սեփական ապրումների վրա:

Ալեքսիթիմիան պաթոլոգիա չէ, այն դրսևորվում է ինչպես հոգեսոմատիկ հիվանդների մեծամասնության մոտ, այնպես էլ առողջ մարդկանց մոտ:

Ալեքսիթիմիան կարող է լինել առաջնային և երկրորդական: Առաջին դեպքում այն հանդես է գալիս որպես անձնավորության կայուն որակ: Ենթադրվում է, որ այն պայմանավորված է բնածին արատների, բիրթիմիական պակասի, սոցիալ-հոգեբանական գործոնների հետ և այլն: Կատարած ուսումնասիրությունները ցույց են տվել, որ մեծ նշանակություն ունի գենետիկական գործոնը, և ալեքսիթիմիայի ակունքները պետք է փնտրել նեյրոֆիզիոլոգիայի մեջ [2, էջ 24]:

Ալեքսիթիմիայի առաջացման պատճառների վերաբերյալ գոյություն ունեցող բազմաթիվ տեսակետներից մեկի համաձայն այն կապված է գլխուղեղի աջ (ենթագիտակցական, ոչ խոսքային, հուզական) և ձախ (գիտակցական, խոսքային, փոքր-ինչ չափով հուզական) կիսագնդերի անհամաչափության հետ:

Երկրորդական ալեքսիթիմիան ձեռք է բերվում կյանքի ընթացքում և անձի մոտ դրսևորվում է օրինակ սթրեսից, դեպրեսիայից հետո՝ որպես պաշտպանական մեխանիզմ և կարող է ժամանակավոր բնույթ ունենալ: Եթե նախկինում մարդու մոտ զգացմունքներն արտահայտելիս առաջանում էր վախ, մեղքի, ցավի և այլ բացասական զգացմունքներ, ապա նա հրաժարվում է այսուհետ արտահայտելու թե՞ դրական, թե՞ բացասական զգացմունքները: Հոգեբանական պաշտպանական մեխանիզմը կարևոր է այնքանով, որ կանխում է անձի հոգեկան գործունեության քայքայումը և հիվանդությունների առաջացումը:

Ալեքսիթիմիան ազդում է հուզական, ճանաչողական, անձնային ոլորտների վրա: Ալեքսիթիմիկների հույզերը տարբերակված չեն, նրանք չեն հասկանում՝ տխուր են, հոգնած, սոված, թե հիվանդ: Ճանաչողական ոլորտում մարդն անընդունակ է լինում ռեֆլեքսիայի, խոսքն աղքատիկ է և առանց հուզականության: Մարդու մոտ տիրապետող դառնում է ակնառու-գործնական, այլ ոչ թե վերացական-տրամաբանական մտածողությունը [4, էջ 490]:

Անձնային ոլորտում մարդն անկարող է լինում կարեկցելու, խղճահարություն զգալու, ապրումակցելու: Թույլ է զարգացած ինտուիցիան, երևակայությունը, բացակայում է կյանքի նկատմամբ ստեղծագործական մոտեցումը, ինչը նրան դարձնում է պրագմատիկ, դժվարեցնում է հաղորդակցումն այլ մարդկանց հետ:

Ալեքսիթիմիկները հասկանում են, որ առանց հույզերի և զգացմունքների կյանքն անհետաքրքիր է, ձանձրալի, միապաղաղ: Նրանք ունենում են անբավարարվածության զգացում, կարճատև հուզական պոթերկումներ, չեն կարողանում դրսևորել իրենց անհատականությունը, չունեն ինքնարտահայտման միջոցներ, չեն կարողանում ուրախանալ: Համարելով իրենց կյանքը դատարկ և անիմաստ, ալեքսիթիմիկները փորձում են այն դարձնել հետաքրքիր և իմաստալից տարբեր, բայց ոչ ճիշտ ճանապարհներով. ոգելից խմիչքի, թմրանյութերի, սննդի, մոլեխաղերի, այսինքն՝ այն ամենի միջոցով, ինչը թեկուզ կարճ ժամանակահատվածով կգունավորի իրենց կյանքը:

Եթե ալեքսիթիմիայի հիմնախնդիրը դիտարկենք հոգեվերլուծական տեսանկյուն

նից, ապա վերջինիս առաջացման պատճառը մոր չբավարարված սեռական պահանջ-
մունքն է: Հիմնականում այն կանայք, ովքեր հանդես են գալիս միայն մոր դերում և չեն
կարողանում իրենց լիարժեք ձևով դրսևորել նաև որպես կին՝ սերտորեն կապվում են
իրենց երեխայի հետ և թույլ չեն տալիս վերջինիս ձևավորվելու որպես անհատակա-
նություն: Խնդիրը լուծում կարող է ստանալ այն դեպքում, եթե մոր կյանքում հայտնվի
տղամարդ, ով կբավարարի նրա սեռական պահանջումները: Փաստորեն ալեքսեթի-
միայի առաջացումը կարելի է կանխել Էրոսի միջոցով [4]:

Ջ. Կրիստալը իր «Ինտեգրում և ինքնաբուժում: Աֆեկտ, տրավմա և ալեքսիթիմիա»
գրքում կարևորում էր նաև սթրեսի և հոգեբանական տրավմաների դերը: Նա նկարա-
գրում է հոլոքոստից հետո ողջ մնացած և համակենտրոնացման ճամբարներում գտնված
մարդկանց հուզական վիճակը և նշում, որ վերջիններիս մոտ առաջացրել էր ալեքսիթի-
միա: Պատճառը նրանց վախն էր սեփական հույզերից, քանի որ հույզը դիտվում էր
որպես տրավմայի նախանշան [4, էջ 482]:

Ալեքսիթիմիայի առաջացման մյուս պատճառը պայմանավորված է դաստիարա-
կությամբ: Երեխայի մոտ ալեքսիթիմիա կարող է առաջանալ օրինակ մոր գերխնամա-
կալության, չափազանց հոգատարության պատճառով: Սա շատ կարևոր է կյանքի առա-
ջին ամիսներին, այնինչ հետագայում կարող է դառնալ ալեքսիթիմիայի պատճառ:
Երեխայի կախվածությունը մորից հանգեցնում է նրան, որ նա դառնում է անօգնական,
անկարող, անընդունակ սեփական նախաձեռնությամբ որևէ գործողություն կատարել:
Երկկողմանի կախվածությունը մոր և երեխայի միջև ազդում է ոչ միայն երեխայի, այլև
մոր վրա: Վերջինս ձգտում է իր երեխային անընդհատ իր կողքը պահել, չի պատկերաց-
նում իր գոյությունը առանց նրա, իսկ երեխայի՝ ընտանիքից հեռանալու դեպքում ծանր
ապրումներ է ունենում [5, էջ 114]:

Ալեքսիթիմիայի պատճառ հանդիսացող դաստիարակության բացթողումներից
մեկն էլ այն է, որ ծնողները վաղ տարիքից երեխային չեն սովորեցնում կարեկցել,
պատմել սեփական զգացմունքների, ապրումների մասին, փոխարենը պահանջում են
թաքցնել դրանք: Հաճախ ծնողից կարելի է լսել հետևյալ սխալ արտահայտությունը.
«տղամարդը չի լացում»: Հարց է առաջանում. «Ինչպե՞ս վարվի այն երեխան, ում վիրա-
վորել, ցավ են պատճառել»:

Վաղ տարիքում սխալ ընտրված դաստիարակչական ազդեցությունները, «ծնող-
երեխա» հարաբերությունների խախտումը բացասաբար են անդրադառնում և՛ երեխայի
ֆիզիկական, և՛ հոգեկան առողջության վրա: Պատահական չէ, որ ալեքսիթիմիան դիտ-
վում է նաև որպես սոցիալական հիվանդություն: Հասարակությունն է հաճախ նպաս-
տում ալեքսիթիմիայի առաջացմանը, հատկապես տղամարդկանց մոտ, քանի որ հա-
սարակությունում արմատավորված սխալ կարծրատիպերի պատճառով տղամարդ-
կանց զգացմունքների արտահայտումը գնահատվում է որպես թուլություն: Վերջինս,
անկախ հանգամանքներից և իրավիճակից, «իր մեջ է պահում» այն բացասական զգաց-
մունքները, որոնցից նա ՊԵՏՔ է ձերբազատվել:

Ուսումնասիրությունները ցույց են տվել նաև, որ այն մեծահասակները, ովքեր ու-
նեցել են սրտի արատ և մինչև 3 տարեկանը վիրահատվել են, հետագայում տառապել
են ալեքսիթիմիայով: Պատճառն այն է, որ երեխայի հարազատները, փորձելով նրան հե-
ռու պահել բոլոր տեսակի դժվարություններից, ծրագրավորելով կյանքը, նրա փոխարեն
որոշումներ կայացնելով, վերջիններիս դարձնում են անկարող և անընդունակ անձնա-
վորություն, ով ի վիճակի չէ կազմակերպելու սեփական կյանքն ու գործունեությունը:

Ալեքսիքսիմիան շատ դեպքերում կապում են նաև ցածր սոցիալական կարգավիճակի, դիրքի, կրթվածության, խոսքային կուլտուրայի բացակայության հետ:

Կա նույնիսկ տեսակետ, համաձայն որի ալեքսիքսիմիան ավելի հաճախ հանդիպում է այն մարդկանց մոտ, ովքեր ունեն ավելորդ քաշ, կամ տառապում են աուտիզմով:

Նեյմիախը ալեքսիքսիմիայի էությունը բացատրելու համար ստեղծել էր երկու մոդել՝ «Ժխտման» և «դեֆիցիտի»: «Ժխտման» մոդելը ենթադրում էր աֆեկտների արգելակում: Եթե ժխտումը դիտենք որպես հոգեբանական պաշտպանական մեխանիզմ, ապա տեսականորեն կարելի է ենթադրել, որ այն անձիք, ովքեր ծանր հոգեբանական տրավմա, սթրես են վերապրել կամ ունեցել են մարմնական հիվանդություն, որի հետևանքով վերջիններիս մոտ առաջացել է ալեքսիքսիմիա, կձեռքագատվեն դրա ախտանիշներից և մարմնական հիվանդություններից հոգեթերապևտիկ աշխատանք իրականացնելու դեպքում: «Դեֆիցիտար» մոդելի համաձայն ալեքսիքսիմիկների մոտ բացակայում են այն մտավոր գործառույթները, որոնք իրականացնում են հոգեկան վերամշակում: Այս դեպքում ալեքսիքսիմիայի ախտանշանները չեն անհետանում նույնիսկ երկարատև հոգեթերապևտիկ աշխատանք իրականացնելիս [3, էջ 271]:

Ալեքսիքսիմիան մի կողմից առաջանում է մարմնական հիվանդությունների, հոգեկան տրավմաների, սթրեսի հետևանքով, մյուս կողմից այն հանդես է գալիս որպես պատճառ՝ հանգեցնելով օրինակ դեպրեսիայի: Երբեմն բավականին դժվար է ախտորոշել ալեքսիքսիմիան, քանի որ ալեքսիքսիմիկի մոտ կարող են միաժամանակ դրսևորվել այլ հոգեվիճակներ. դեպրեսիա, տագնապ, դիսթրես և այլն: Բոլոր հոգեկան վիճակները, որոնք ազդում են օրգանիզմի նյարդային համակարգի, հոգեկան առողջության վրա, ախտահարում են հուզական ոլորտը, փոխում են հոգեկան պրոցեսների դինամիկան և մարդու վարքը, ունեն ընդհանուր գծեր, սակայն նրանց միջև կան նաև էական տարբերություններ, որոնք անհրաժեշտ է հաշվի առնել ախտորոշելիս և բուժում նշանակելիս.

– դիսթրես՝ առաջացնում է լարվածություն, պատճառում է տհաճություն, տառապանք,

– աֆեկտ՝ արագ, բուռն ընթացող հուզական գործընթաց է, որը փոխում է մարդու ընկալումը,

– դեպրեսիա՝ նկատվում է անտարբերություն ամեն ինչի նկատմամբ, հեռանկարի բացակայություն,

– հոգեբանական տրավմա՝ առաջանում է սուր, հարատև սթրեսի կամ անբարենպաստ գործոնների արդյունքում, ախտահարում է օրգանիզմի հարմարվողական գործառույթները,

– տագնապ՝ ենթադրում է վտանգի կանխագգում, անհանգստության վիճակ:

Դեռևս գոյություն չունի ալեքսիքսիմիայի դեղորայքային բուժում, որը կօգնի անձին գիտակցելու և արտահայտելու իր զգացմունքները: Ալեքսիքսիմիկներին հակացուցված է տագնապ առաջացնող թերապիան: Ընդհանրապես հույզերի հետ աշխատանքը բարդ է և երկարատև, քանի որ այն կապված է տրավմաների և կյանքի բարդ իրադրությունների հետ: Այդ աշխատանքն արդյունավետ իրականացնում են գեշտալտ հոգեբանները, ովքեր հատուկ նշանակություն են տալիս հույզերի և զգացմունքների ապրմանը: Գեշտալտ հոգեբանների այցեքարտն է հետևյալ հարցադրումը. «Ի՞նչ ես զգում այս պահին»:

Ալեքսիքսիմիկներին կարող է օգնել արվեստը, հագեցած հարաբերությունները շրջապատողների հետ:

Ամփոփելով աշխատանքը՝ կարող ենք եզրակացնել, որ ալեքսիքսիմիան կապված

է ինչպէս ֆիզիկական, այնպէս էլ սոցիալ-հոգեբանական գործոնների հետ, ընդ որում վերջինների դերն առավել մեծ է և ազդեցիկ:

Դիտարկելով ալեքսիթիմիայի հիմնախնդիրը արտասահմանյան և խորհրդային հոգեբանության մեջ, մենք եկանք այն եզրակացության, որ ալեքսիթիմիան գլխավորապէս դիտարկվում է մարմնական հիվանդությունների հետ սերտ փոխկապվածության մեջ:

Արժևորելով կատարած հետազոտությունները՝ մենք անհրաժեշտ համարեցինք ընդլայնելու ալեքսիթիմիայի ուսումնասիրությունների շրջանակները և բացահայտելու ալեքսիթիմիայի դրսևորումները Հայաստանի սահմանամերձ շրջանների բնակիչների մոտ, ովքեր կողք-կողքի ապրում են իրենց դարավոր թշնամու հետ և բազմիցս ենթարկվել են կրակոցների ու հարձակումների: Ենթադրվում է, որ ալեքսիթիմիան սահմանամերձ շրջաններում բնակվող մարդկանց մոտ ավելի հաճախ է հանդիպում:

Հետազոտությանը մասնակցել էին Նոյեմբերյանի 20-73 տարեկան 40 բնակիչ, որոնցից 15-ը տղամարդ էին, 25-ը՝ կին:

Հետազոտության իրականացման համար ընտրվել էր Թորոնտի ալեքսիթիմիայի թեստը [6, էջ 49]:

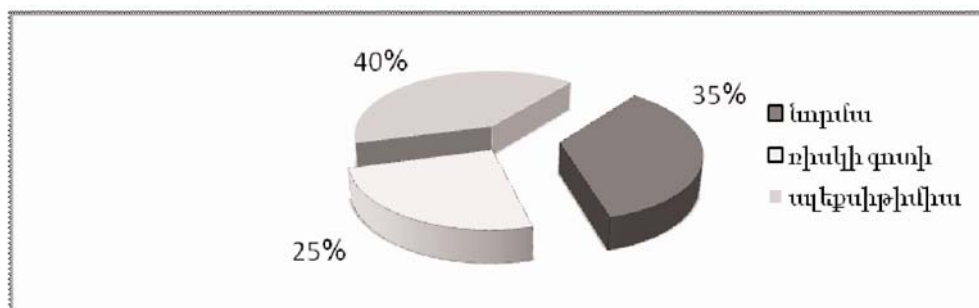
Հետազոտությունից ստացված արդյունքները գրանցել ենք նկար 1-ում:

Ինչպէս տեսնում ենք, թեստավորմանը ենթարկված հետազոտվողների 40%-ի մոտ առկա է ալեքսիթիմիա: Պատճառն այն է, որ պատմականորեն երկու ազգերի՝ հայերի և ադրբեջանցիների միջև եղած թշնամանքը, մշտական հրադադարի խախտումները ադրբեջանցիների կողմից հանգեցրել են նրան, որ սահմանամերձ շրջանների խաղաղ բնակիչներն ապրում են վախի, տագնապի, անընդհատ լարվածության և անհանգիստ վիճակում, ինչի հետևանք է բնակիչների բավականին զգալի զանգվածի մոտ ալեքսիթիմիայի առկայությունը: Նշենք նաև այն, որ հետազոտվողների 25%-ն էլ գտնվում է ռիսկի գոտում, ինչը նշանակում է, որ անբարենպաստ գործոնների ազդեցության դեպքում նրանք կդառնան ալեքսիթիմիկներ:

Հետաքրքրական էլ նաև այն, թե արդյոք հետազոտվողների մեջ կա սեռային տարբերություն ալեքսիթիմիային առավել կամ պակաս հակված լինելու առումով, մենք պարզեցինք՝ համեմատելով կանանց և տղամարդկանց հետազոտության արդյունքները: Եկանք այն եզրակացության, որ ալեքսիթիմիայի ցուցանիշը կանանց մոտ փոքր-ինչ ավելի բարձր է, քան տղամարդկանց մոտ, թեպետ ռիսկի խմբում տղամարդկանց թիվն էր գերազանցում: Տվյալները զետեղված են նկար 2-ում:

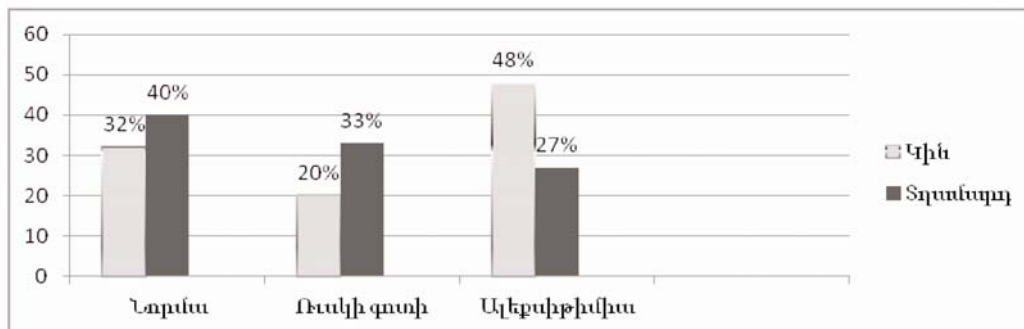
Կանանց մոտ ալեքսիթիմիայի բարձր ցուցանիշը կարելի է բացատրել վերջիններիս բարձր հուզականությամբ, գերզգայնությամբ, ապրումակցման բարձր ընդունակու-

Նկար 1

Ալեքսիթիմիայի դրսևորումը սահմանամերձ վայրերի բնակիչների մոտ

Նկար 2

Ալեքսիթիմիան կանանց և տղամարդկանց մոտ

թյամբ: Նրանք ավելի խորը և ծանր են ապրում կյանքի իրադարձությունները: Զգացմունքայնությունը դարձնում է կանանց ավելի խոցելի: Այդ է պատճառը, որ վերջիններիս մոտ ավելի հաճախ են հանդիպում այնպիսի հոգեվիճակներ, ինչպիսիք են դեպրեսիան, ապատիան, ֆրուստրացիան և այլն, այդ թվում նաև ալեքսիթիմիան:

Քանի որ մեր կատարած ուսումնասիրություններն իրականացվել են սահմանամերձ շրջանում, ուստի կարելի է ենթադրել, որ ալեքսիթիմիայի առկայությունը պայմանավորված է մասնավորապես այդ շրջանի բնակիչների մոտ առկա բարձր տագնապայնության և վախի զգացումով: Տագնապայնությունն անձին ստիպում է տարբեր իրավիճակներն ընկալել՝ որպես սեփական կյանքի համար վտանգավոր, և անհանգստություն ու վախ զգալ:

Այն տարածաշրջաններում, որտեղ ընթանում են պատերազմական գործողություններ, խաղաղասեր բնակիչների, ինչպես նաև զինվորական ծառայողների մոտ առաջանում են մարդու կյանքին սպառնացող վտանգի հետ կապված վախեր: Տարբեր մարդկանց մոտ կարող է դրսևորվել տարբեր կերպ՝ ճնշվածություն, գրգռվածություն, անվստահություն, ուժեղ նյարդային լարվածություն և այլն:

Վախի հետևանքով անձը կարող է կատարել չմտածված կամ չգիտակցված գործողություններ, որոնք պայմանավորված են խուճապով: Պատերազմի ժամանակ ավելի շատ մահանում են նրանք, ովքեր կամ ընդհանրապես վախ չունեն և գնում են չարդարացված ռիսկի, կամ էլ այնքան շատ են վախենում, որ արգելակվում են և չեն կարողանում որևէ արդյունավետ քայլ կատարել:

Ալեքսիթիմիայի և վախի կապը պայմանավորված է նրանով, որ վախը հաղթահարելու փոխարեն մարդը ճնշում է այն, ինչի հետևանքով էլ առաջանում է ալեքսիթիմիա:

Ընդհանրացնելով կատարած աշխատանքը, կարող ենք եզրակացնել, որ սահմանամերձ վայրերի բնակիչները համարվում են ազգաբնակչության այն խոցելի զանգվածը, որոնց մոտ վտանգված է ինչպես ֆիզիկական, այնպես էլ հոգեկան առողջությունը: Հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ այդ բնակավայրերի բնակիչներին հնարավոր չէ տարհանել, և, մյուս կողմից էլ գիտակցելով, որ նրանք հոգեբանական աջակցության կարիք ունեն, առաջարկում ենք այս տարածաշրջանի տարբեր տարիքային խմբերի բնակիչների հետ իրականացնել հետևյալ աշխատանքները.

1. Բացել հոգեբանական ծառայությունների կենտրոն, ապահովել տարածաշրջանը որակյալ մասնագետներով, որոնք կիրականացնեն հոգեբանական և հոգեթերապևտիկ աշխատանքներ:

3. Ազգաբնակչության «խոցելի» զանգվածի հետ պարբերապար իրականացնել

հոգեկան վիճակների ախտորոշում և գնահատում:

3. Բացել մշակույթի կենտրոններ, որոնք սահմանամերձ շրջանի բնակիչներին հնարավորություն կտան արվեստի միջոցով արտահայտել իրենց հուզական ապրումները:

4. Բացել մարզադպրոցներ, հնարավորություն ստեղծել զբաղվելու տարբեր սպորտաձևերով, որոնք մի կողմից անձի մոտ կձևավորեն կամային որակներ, պայքարելու, մարտնչելու, դիմադրելու ընդունակություն, մյուս կողմից՝ կամրապնդեն նրա ֆիզիկական առողջությունը:

5. Բացել խմբակներ, որոնք կնպաստեն ճանաչողական և հուզականային ոլորտների զարգացմանը:

6. Երիտասարդների համար բացել ժամանցի վայրեր, իսկ երեխաների ակտիվ հանգստի համար՝ խաղահրապարակներ:

7. Մեծահասակներին ներգրավվել հասարակական աշխատանքներում:

8. Կազմակերպել գիտապրակտիկ գիտաժողովներ և սեմինարներ:

9. Իրականացնել ազգաբնակչության պարտադիր բուժզննում՝ սոմատիկ հիվանդությունների հետևանքով հոգեբանական խնդիրների առաջացումը բացառելու նպատակով:

Տարբեր ուղղություններով տարվող մասնագիտական հոգեբանական և հոգեթերապևտիկ աշխատանքները կկանխեն ալեքսիթիմիայի և այն հոգեվիճակների առաջացումը, որոնք սպառնում են մարդու հոգեկան և ֆիզիկական առողջությանը:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. **Александр Ф.** Психосоматическая медицина. Принципы и практическое применение. / Пер. с англ. С. Могилевского. М., “ЭКСМО-Пресс”, 2002. 352 с.
2. **Бройтигам В., Кристиан П., Рад М.** Психосоматическая медицина / Пер. с нем. Г.А.Обухова, А.В. Бруенка; Предисл. В.Г. Остроглазова. М.: ГЭОТАР МЕДИЦИНА, 1999. 376 с.
3. Клиническая психология: учебник / Под ред. Б. Д. Карвасарского. СПб: Питер, 2002. 960 с.
4. **Кристал Г.** Интеграция и самоисцеление. Аффект, травма и алекситимия. М.: Инст. общегум. исследований, 2006. 800 с.
5. **Кулаков С. А.** Основы психосоматики. СПб, Речь, 2003. 88 с.
6. **Малкина-Пых И. Г.** Психосоматика: Справочник практического психолога. М., “Эксмо”, 2005. 992 с.

ԱԼԵՔՍԻԹԻՄԻԱՅԻ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ՈՐՊԵՍ ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ԵՐԵՎՈՒՅԹ,
ԴՐԱ ԱՌԱՋԱՅՄԱՆ ՊԱՏՃԱՌՆԵՐՆ ՈՒ ՀԵՏԵՎԱՆՔՆԵՐԸ

*Միրզոյան Վանանե
Հոգեբանական գիտությունների թեկնածու*

Ամփոփում

Հոդվածը նվիրված է ալեքսիթիմիայի՝ որպես հոգեբանական երևույթի ուսումնասիրությանը: Դիտարկվում են ալեքսիթիմիայի պատճառները, սոցիալ-հոգեբանական և սոմատիկ հիվանդությունների դերը նրա առաջացման գործում:

Ներկայացված է ալեքսիթիմիկների հոգեբանական բնութագիրը, ալեքսիթիմիայի ազդեցությունն անձի ճանաչողական, անձնային և հուզական ոլորտների վրա: Թորոնտի ալեքսիթիմիայի թեստի միջոցով իրականացվել է հետազոտություն Ադրբեջանի հետ սահմանակից շրջանի բնա-

կիչների հետ: Հետազոտության արդյունքները ցույց են տվել, որ հայազգի խաղաղ բնակիչների զգալի զանգվածի մոտ առկա է ալեքսիթիմիա:

Բանալի բառեր. ալեքսիթիմիա, դիսթրես, դեպրեսիա, հոգեբանական տրավմա, տագնապ, աֆեկտ:

ИССЛЕДОВАНИЕ АЛЕКСИТИМИИ КАК ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ФЕНОМЕНА, ПРИЧИНЫ ЕЁ ВОЗНИКНОВЕНИЯ И ПОСЛЕДСТВИЯ

Мирзоян Вананэ
Кандидат психологических наук

Резюме

Статья посвящена изучению алекситимии как психологического феномена. Рассматривается её взаимосвязь с соматическими заболеваниями, а также изучается роль социально-психологических факторов в происхождении алекситимии. Дается характеристика лиц, страдающих алекситимией, которые не могут понять и разобраться в собственных чувствах и не способны выражать словами свои эмоции. Конкретно описывается влияние алекситимии на когнитивную, личностную и эмоциональную сферу личности.

С помощью Торонтской алекситимической шкалы было проведено исследование населения Армении, проживающего на границе с Азербайджаном, в результате которой у большинства респондентов выявились алекситимические черты.

Ключевые слова: алекситимия, дистресс, депрессия, психологическая травма, тревога, аффект.

ALEXITHYMIA STUDY AS A PSYCHOLOGICAL PHENOMENON, ITS CAUSES AND CONSEQUENCES

Mirzoyan Vanane
Candidate of Psychological Sciences

Summary

The article covers the studies of alexithymia as a psychological phenomenon. The relationship between alexithymia and somatic diseases is examined, as well as the role of social and psychological factors in studying the origin of alexithymia. We give the characteristics of people suffering from alexithymia, who cannot understand and figure out their own feelings and are not able to verbalize any emotions. The article specifically describes the effects of alexithymia on cognitive, personal and emotional sphere of personality.

By the help of Toronto alexithymia scale, a study was conducted of the Armenian population living on the border with Azerbaijan, which resulted in revelation of alexithymia features among the majority of respondents.

Keywords: distress, depression, psychological trauma, anxiety, affect.

ԳՈՐԾԱԶՐԿՈՒԹՅԱՆ ԱԶԴԵՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՐԻՏԱՍԱՐԴՆԵՐԻ ՍՈՑԻԱԼ-ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ԿՐԱ

ՄԱՐՏԻՐՈՍՅԱՆ ԱՆՈՒՇ

ԵՊՀ Իջևանի մասնաճյուղի մանկավարժության և հոգեբանության ամբիոնի դասախոս

Ժամանակակից աշխարհում մարդն ապրում է ֆիզիկական և հոգեբանական լարվածության պայմաններում: Հասարակական պրոցեսների դինամիկան, տնտեսական հարաբերությունների նոր համակարգի ձևավորումը, սոցիալ-քաղաքական կողմնորոշումների անորոշությունը, սահմանային լարվածությունը նշանակալիորեն նպաստում են անձի սոցիալականացման դժվարացմանը: Այստեղ գլխավոր գործոններից մեկը, որպես շուկայական տնտեսության մեջ մշտապես գոյություն ունեցող բաղադրիչ, համարվում է գործազրկությունը, որը բոլոր ժամանակներում հանդիսանում է աշխատանքի ոլորտի ամենալուրջ հիմնախնդիրը: Գործազրկությունը սոցիալ-տնտեսական իրավիճակ է, որի դեպքում ակտիվ, աշխատունակ բնակչության մի մասը չի կարողանում գտնել աշխատանք: Գործազրկությունը պայմանավորված է աշխատուժի առաջարկի և պահանջարկի անհամապատասխանությամբ: Գործազուրկ համարվում են աշխատանք փնտրող աշխատունակ քաղաքացիները, ովքեր գրանցված են աշխատաշուկայում և չունեն իրենց կրթությանը և մասնագիտական հմտություններին համապատասխան աշխատանք:

Գոյություն ունեն գործազրկության բազմաթիվ պատճառներ և ձևեր, որոնցից տնտեսագիտության մեջ ընդունված է առանձնացնել հետևյալ 3 տեսակները.

1. Ֆրիկցիոն. ներառում է գործազուրկների այն խումբը, ովքեր կամավոր թողել են աշխատանքը և գտնվում են նոր աշխատանք փնտրելու պրոցեսում:

2. Կառուցվածքային. ներառում է այն մարդկանց, ում որակավորումը և մասնագիտական հմտությունները չեն համապատասխանում շուկայի փոփոխվող պահանջներին: Գործազրկության այս ձևը հատկապես կտրուկ աճում է խոր կառուցվածքային վերափոխումների ժամանակ, երբ անցում է կատարվում արտադրական ռեսուրս խնայող տեսակներին:

3. Փուլային. գործազրկության այս տեսակը պայմանավորված է տնտեսության ցիկլային անկմամբ և համախառն պահանջարկի նվազման հետևանքով արտադրության կրճատմամբ: Վերջինս իր հերթին հանգեցնում է աշխատանքի պահանջարկի կտրուկ իջեցման:

Բացի նշված երեք հիմնական տեսակներից առանձնացնում են նաև գործազրկության հետևյալ ձևերը.

1. Սեզոնային. գործազրկության այս տեսակը պայմանավորված է որոշ արտադրությունների սեզոնային բնույթով և, կախված դրանից, աշխատանքի պահանջարկի տատանումներով: Այդ իմաստով այն նման է ցիկլային գործազրկությանը, սակայն սեզոնային գործազրկությունն առաջացնող աշխատանքի պահանջարկի փոփոխությունները կանխատեսելի են: Սեզոնային գործազրկությունը հատկապես բնորոշ է գյուղատնտեսության և շինարարության ճյուղերի համար:

2. Թաքնված. ձևականորեն զբաղված համարվող աշխատուժի այն ավելորդ մասն է, որը կառուցվածքային փոփոխությունների պատճառով կամ կհամարվի գործազուրկների շարքերը կամ կբարձրացնի իր գործունեության արդյունավետությունը: Գործազրկության այս տեսակն ուղղակիորեն ազդում է աշխատանքի արտադրողականության վրա:

3. Կամավոր. դիտվում է աշխատունակ բնակչության այն մասի մոտ, որն ինչ-ինչ պատճառներով չի ցանկանում աշխատել:

4. Երիտասարդական. ծագում է դպրոցն ավարտելուց կամ մասնագիտական կրթություն ստանալուց հետո [2, էջ 304-306]:

Գիտական հետազոտությունները ցույց են տալիս, որ գործազրկությունն ունի մի շարք էմոցիոնալ, սոցիալ-հոգեբանական, ֆինանսական և առողջական հետևանքներ: Գործազրկության պրոցեսը հատկապես սուր է անդրադառնում երիտասարդ բնակչության սոցիալ-հոգեբանական զարգացման վրա, քանի որ աշխատանք ունենալը ոչ միայն ֆինանսական նշանակություն ունի, այլ նաև հանդիսանում է անձի ինքնահաստատման, ինքնիրականացման և ինքնադրսևորման միջոց: Երիտասարդության տարիքում տեղի է ունենում սոցիալական ակտիվության սուբյեկտի ձևավորումը:

Ս. Խուդոյանն այս հասկացության տակ նկատի ունի ընտանեկան և աշխատանքային ակտիվությունները և դրանք իրականացնող սուբյեկտին: Այս տարիքում կարևոր տեղաշարժը սեփական ես-ի՝ որպես աշխատանքային սուբյեկտի ինքնագիտակցությունն է [1, էջ 97]: Երիտասարդության զբաղվածության հիմնախնդիրը գտնվում է առաջին պլանում, քանի որ, ինչպես նշում է Գ. Շիհին, այս տարիքում անձի համար աշխատանքային կարիերան խիստ հրատապ է դառնում [1, էջ 61]:

Իջևանի տարածքային զբաղվածության կենտրոնի տվյալներով 2015 թ. ապրիլի 1-ի դրությամբ Տավուշի մարզի զբաղվածության տարածքային կենտրոններում գրանցված է 4482 գործազուրկ անձ, որից 1345-ը՝ 18-30 տարեկան, այսինքն գործազուրկների ընդհանուր թվի 30%-ը երիտասարդներ են: Այդ է պատճառը, որ այսօր շատ արդիական և կարևոր է մնում գործազրկության մակարդակի նվազեցմանն ուղղված ծրագրերի մշակումը և իրականացումը, ինչպես նաև գործազուրկ երիտասարդներին հոգեբանական աջակցություն ցուցաբերելու հիմնախնդիրը:

Ժամանակակից երիտասարդության և աշխատաշուկայի միջև հիմնական խնդիրը երիտասարդների աշխատանքային հավակնությունների և դրանք բավարարելու հնարավորությունների անհամապատասխանությունն է: Որպես կանոն, երիտասարդը չունի աշխատանքային գործունեության պրակտիկ փորձ կամ այն բավարար չէ, միաժամանակ երիտասարդ սերունդն ունի բարձր աշխատավարձի հավակնություններ, որը դժվարացնում է աշխատանք գտնելու գործընթացը: Երիտասարդության աշխատանքային ներուժի ոչ լրիվ օգտագործումը բացասական երևույթ է, քանի որ այն դանդաղեցնում է կադրերի ռոտացիայի և աշխատուժի նորացման պրոցեսը: Բացի այդ, աշխատանքային պոտենցիալի չօգտագործելն ապագայում ազդում է աշխատանքի որակի վրա:

Տևական գործազրկության պայմաններում տեղի է ունենում մասնագիտական գործունեության սուբյեկտիվ նշանակալիության նվազեցում: Աշխատանքի տևական բացակայությունն անխուսափելիորեն ուղեկցվում է անձի հուզականային ոլորտի և վարքագծային փոփոխություններով: Հայտնվելով գործազրկության կարգավիճակում (առավել ևս խրոնիկ)՝ անձը կորցնում է որևիցե սոցիալական խմբին պատկանելության զգացումը, այսինքն՝ տեղի է ունենում մարզինալացում: Մարզինալության աստիճանի

վրա ազդում է սոցիալական դիրքի և զբաղվածության ոլորտում փոփոխության, սեփական գործը բացելու, բնակավայրի փոփոխության հոգեբանական անպատրաստությունը [3, էջ 84]:

Աշխատաշուկայում գործազուրկ անձանց վարքի համար բնութագրական է մասնագիտական կոնսերվատիզմը, սեփական ուժերի և հնարավորությունների նկատմամբ անվստահությունը, տագնապայնությունը: Գործազուրկ անձը, որն աշխատաշուկայում ակտիվ չի փնտրում իր տեղը, չի պայքարում արժանապատիվ ապրելու համար, այլ բավարարվում է միայն գործազրկության կամ աղքատության նպաստով, աստիճանաբար դեգրադացվում է թե՛ որպես աշխատող, թե՛ որպես անձ: Նպաստով ապրելու սովորությունը հավասարազոր է թմրամոլությանը. տրվում է հեշտությամբ, բայց դրանից հրաժարվելը դժվար է: Որքան երկար է երիտասարդը մնում գործազուրկ, այնքան դժվար է նրա՝ որպես ակտիվ, ինքնուրույն գործող անձ վերականգնվելը: Միաժամանակ ներկայիս սոցիալական իրավիճակը թելադրում է անձի վարքագծային դիրքորոշումների վերականգնման, արժեքների հիերարխիայի և կենսական հաջողությունների չափանիշների վերանայման անհրաժեշտություն [4, էջ 45]:

Աշխատանքի բացակայության ընթացքում փոխվում է մարդու ոչ միայն կենսածնը, այլև նրա սպասումները, արժեքները, նպատակները և հարաբերությունները շրջապատի հետ: Աշխատանքի կորստի ամենասուր հետևանքներն են՝ մեղքի զգացումը, բարկությունը, դեպրեսիան, ապագայի հանդեպ վախի զգացումը, ֆիզիկական վատ ինքնագզացողությունը, ալկոհոլիզմը, թմրամոլությունը, ամուսնալուծությունը, ֆիզիկական կամ հոգեբանական բռնությունը կողակցի կամ երեխաների նկատմամբ, ինքնասպանության վերաբերյալ մտքերը [6, էջ 61]:

Այդ է պատճառը, որ գործազրկությունը սուբյեկտի և նրա միջավայրի կողմից դիտարկվում է որպես սուր սթրեսային իրավիճակ, որը կարող է դառնալ կյանքի տևողության կրճատման պատճառ:

Ավստրիացի հետազոտող Լ. Պելցմանն առանձնացնում է աշխատանքը կորցնելու դեպքում սպեցիֆիկ սթրեսային զարգացումների 4 հիմնական փուլ.

I փուլ - անորոշության ու ցնցման փուլ: Դա ծանր անհանգստության վիճակ է, որը կարող է ռիսկային գործոն հանդիսանալ նաև այլ անհաջողությունների համար՝ հիվանդության, ամուսնալուծության, պատահարի և այլն:

II փուլ - սուբյեկտիվ թեթևացման և իրավիճակի հանդեպ հոգեբանական ադապտացիայի փուլ: Այս փուլը սովորաբար տևում է աշխատանքը կորցնելուց հետո՝ 3-4 ամիս: Առաջին շաբաթվանից հետո, երբ անցնում է հոգեբանական շոկը, մարդիկ թեթևություն են զգում և նույնիսկ ուրախանում են: Պետք չէ առավոտյան աշխատանքի շտապել, ընկնում է մասնագիտական պատասխանատվության ծանր բեռը, շատ ազատ ժամանակ է մնում: Մարդն սկսում է հոգեբանական հարմարավետություն և բավարարվածություն զգալ կյանքից: Հարկադրված հանգիստը սովորաբար օգտակար է լինում: Շատերը մատնանշում են առողջության բարելավում ու տրամադրության բարձրացում այդ ընթացքում: Ամբողջովին վերականգնվելով՝ մարդն սկսում է նոր ուժերով նոր աշխատանքի փնտրությունը:

III փուլ - իրավիճակի ծանրացման փուլ: Այն սկսվում է աշխատանքի բացակայությունից 6-7 ամիս հետո: Այս ընթացքում անգործության հետևանքներն սկսում են ավելի վատ դրսևորվել: Իրավիճակը զգալիորեն բարդացնում է գոյատևման համար միջոցների անբավարարությունը: Այդ ժամանակ, սովորաբար, վատանում է մարդու ֆի-

նանսական ու սոցիալական վիճակը, խնդիրներ են առաջանում ընտանեկան կյանքում: Նկատվում է ակտիվ վարքի պակաս, շփման շրջանակի նեղացում, կյանքի սովորույթների, հետաքրքրությունների, նպատակների խարխուլում:

IV փուլ - ձևավորված իրավիճակի հանդեպ համակերպման, անօգնականության զգացողության փուլ: Այս ծանր հոգեկան վիճակը կարող է առաջանալ անգամ ֆինանսական դժվարությունների բացակայության դեպքում, ասենք՝ անգործության դեպքում հատկացվող նպաստի դեպքում: Լարված աշխատանքային ռիթմին անսովոր լինելով՝ երբեմն մարդ ինքն արդեն չի ուզում աշխատել: Անտարբերության վիճակը ամսեամիս մեծանում է: Մարդը դադարեցնում է իրավիճակը փոխելու փորձերն ու համակերպվում անգործության հետ [5, էջ 269-276]:

Խրոնիկ գործազրկությունը բերում է նրան, որ երկար ժամանակ առանց աշխատանքի մնացած երիտասարդներն ունենում են անլիարժեքության զգացում, դեպրեսիա, սթրես, կորցնում են կենսական կողմնորոշիչները, ամեն ինչի նկատմամբ դառնում են անտարբեր: Գտնվելով մշտական անորոշության վիճակում և լինելով ծայրահեղ անինքնավստահ՝ գործազուրկ երիտասարդն զգում է բարոյական և հոգևոր նվաստացում, լիարժեք կյանքից մեկուսացում: Գործազուրկ երիտասարդների շարքերում մեծ թիվ են կազմում այնպիսի մարդիկ, ովքեր կենսական խնդիրներ լուծելու համար պատրաստ են զբաղվել անօրինական գործունեությամբ՝ թմրանյութերի վաճառք, գողություն, խարդախություն, մարմնավաճառություն, որսագողություն և այլն [3, էջ 78]:

Այսպիսով, գործազրկության հիմնախնդիրը, լինելով արդի ժամանակաշրջանի ամենաակտուալ հիմնախնդիրներից մեկը, բացասաբար է անդրադառնում ինչպես երկրի սոցիալ-տնտեսական վիճակի, այնպես էլ բնակչության սոցիալ-հոգեբանական ոլորտի վրա: Աշխատունակ տարիքում աշխատանք չունենալը բերում է հասարակական լիարժեք կյանքով ապրելու անհրաժեշտ ֆունկցիաների և սոցիալական դիրքի կորստի, պատճառ է դառնում ներքին հակասությունների առաջացման համար: Առաջանում են այնպիսի հոգեբանական խնդիրներ, ինչպիսիք են՝ ինքնագնահատականի, հավակնությունների մակարդակի, անձնային որակների իրացման հնարավորությունների միջև կոնֆլիկտը, աշխատունակության անկումը, արժեքային կողմնորոշիչների ոլորտում բացասական փոփոխությունները, ընտանիքի անդամների, մտերիմների, ընկերների հետ հարաբերությունների սրումը, որը բացասաբար է անդրադառնում երիտասարդների ինքնահաստատման և սոցիալ-հոգեբանական զարգացման վրա:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. **Խուրդյան Ս. Ս.** Անձի զարգացման ճգնաժամային տարիքները. Եր., «Զանգակ-97», 2004. 248 էջ:
2. **Սամյուելյան Փոլ. Ա., Նորդհաուս Ուիլյամ Դ.,** Մակրոտնտեսագիտություն, Եր., «Ապոլոն», 1995, 536 էջ:
3. **Кязимов К. Г.** Рынок труда и занятости населения. Служба занятости (правовой аспект). М., «Перспектива», 2008. 368с.
4. **Рыкова Е. А. и др.** Технология поиска работы. М., «Профобр Издат», 2001. 452с.
5. **Тарас А. Е., Сельченко К. В.** Психология экстремальных ситуаций. Москва-Минск: АСТ Харвест, 2001. 475 с.
6. **Чершина Н. В.** Социальные проблемы безработицы, Социо. 2009, N1.

ԳՈՐԾԱԶՐԿՈՒԹՅԱՆ ԱԶԴԵՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՐԻՏԱՍԱՐԴՆԵՐԻ ՍՈՑԻԱԼ-ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ
ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՎՐԱ

Մարտիրոսյան Անուշ

Հոդվածում ներկայացվում են գործազրկության պատճառները, ձևերը և սոցիալ-հոգեբանական հետևանքները: Մանրամասն վերլուծվում են գործազուրկ երիտասարդների հոգեվիճակների, հուզականային ոլորտի, ինքնագնահատականի առանձնահատկությունները և միջանձնային հարաբերությունների ձևավորման մեխանիզմները:

Բանալի բառեր. գործազրկություն, երիտասարդ, աշխատանք, ինքնագնահատական, հոգեվիճակ, սթրես

ВЛИЯНИЕ БЕЗРАБОТИЦЫ НА СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ МОЛОДЕЖИ

Мартиросян Ануш

Резюме

Данная статья посвящена причинам, формам и социально-психологическим последствиям проблем безработицы. Подробно описываются механизмы эмоционально-волевой сферы, психологические состояния, особенности самооценки, межличностные отношения безработной молодежи.

Ключевые слова: безработица, молодежь, работа, самооценка, психическое состояние, стресс.

THE INFLUENCE OF UNEMPLOYMENT ON YOUNG PEOPLE'S
PSYCHOLOGICAL DEVELOPMENT

Martirosyan Anush

Summary

In the article we refer to the causes of unemployment, its ways and socio-psychological causes as well. We have made a detailed analyze of unemployed young people's socio-psychological and emotional state, self-esteem specifications, the ways of forming interpersonal relationship and the mechanisms of their realization.

Keywords: unemployment, young people, work, self-esteem, emotional state, stress.

ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ ԳԱՅՄՆԵ

ԲԱՐՍԵՂՅԱՆ ԱՆԻ

ՀՀ Պետական կառավարման ակադեմիայի
կառավարման հոգեբանության ամբիոնի
դոցենտ, հոգ. գիտ. թեկն.

ՀՀ Պետական կառավարման ակադեմիայի
կառավարման հոգեբանության ամբիոնի
մագիստրանտ

Ժամանակակից գիտական գրականության մեջ «Իմիջ» հասկացությունը դիտարկվում է որպես զանգվածային գիտակցության մեջ գոյություն ունեցող որոշակի օբյեկտի կարծրացած կերպար: Այն կարող է վերաբերվել կոնկրետ անձի, անհատների որոշակի խմբի, կազմակերպության, ինչպես նաև քաղաքականության ցանկացած միավորի՝ կուսակցություն, քաղաքական կազմակերպություն, պետություն:

Ժամանակակից աշխարհում տնտեսական և քաղաքական դաշտում ծավալվող գլոբալիզացիայի գործընթացներում կարևորվում ու պետական նշանակություն են ստանում քաղաքական իմիջային հաղորդակցությունները: Միջազգային հարաբերություններում տեղեկատվական-հոգեբանական ազդեցությունը պայմանավորվում է պետությունների իմիջային գործոնի ուժեղացմամբ: Երկրի իմիջն առանձնանում է արտաքին քաղաքականության կարևոր գործընթացների և ներքին քաղաքական իրադարձությունների պայմաններով և կարևորվում է որպես ներդրումային գրավչության գործոն:

Երկրի իմիջը հասարակության անդամների, քաղաքացիների կամ միջազգային հանրության պատկերացումների ամբողջությունն է այն մասին, թե ինչպիսին է այդ երկիրը: Իմիջը պարզեցված ձևով մատնանշում է պետության յուրահատկությունը, նրա աշխարհառազմավարական առանձնահատկությունները [5, էջ 66]:

Իմիջաբանության մեջ իմիջ ձևավորող ինֆորմացիան ըստ ծագման աղբյուրի, լինում է երկու տեսակ՝ ուղղակի և անուղղակի: Ուղղակին մարդիկ ստանում են անմիջական շփման միջոցով, օրինակ երկրի կերպարը ձևավորվում է ինչպես սեփական քաղաքացիների կարծիքներից, այնպես էլ արտասահմանյան զբոսաշրջիկների այցելության արդյունքում ստացած տպավորություններից: Անուղղակիորեն իմիջ ձևավորող ինֆորմացիան մարդիկ ստանում են միջնորդավորված՝ պաշտոնական կամ ոչ պաշտոնական հաղորդակցությունների միջոցով: Պաշտոնական հաղորդակցությունները շրջանառվում են ՁԼՄ-ների միջոցով, իսկ ոչ պաշտոնականը բանավոր խոսքի և սոցիալական ցանցերի, որոնց շարքերում են նաև ասեկոսները, բամբասանքները և անեկդոտները:

Քաղաքական իմիջի ձևավորման բուն տեխնոլոգիաները ենթադրում են ակտիվ կիրառության երկու մոտեցում: Առաջինը՝ նկարագրական կամ տեղեկատվական է, որը ներկայացնում է քաղաքական սուբյեկտի կերպարը: Երկրորդը՝ գնահատողական է, որը պատկերում է քաղաքական սուբյեկտին գնահատողական և հուզական ծածկույթում՝ հաղորդելով տարբեր ինտենսիվություն և որոշակի հուզական-հոգեբանական ազդեցություն կրող տեղեկատվություն:

Երկրի իմիջը հիմնավոր կերպով ուսումնասիրվել է արտասահմանյան գրականության մեջ և առաջ են քաշվել տարատեսակ մոտեցումներ: Կ. Բոլդինգը ներկայացնելով «ազգային իմիջ և միջազգային համակարգ» փոխհարաբերությունները՝ «իմիջ» հասկացությունը ձևակերպեց որպես իմացական (cognitive), հուզական (affective) և արժևորման (evaluative) համակարգ [7, էջ 423]: Անդրադառնալով միջազգային ասպարեզում առկա իմիջներին՝ անհրաժեշտ է առանձնացնել «իմիջ» և «կերպար» հասկացությունները և

տարբերել «երկրի իմիջ», «ազգային/էթնիկական իմիջ», «ինքնաիմիջ», «մեղիաիմիջ», «աշխարհաքաղաքական իմիջ» և այլ հասկացությունները: Ե՛վ առօրյա խոսքում, և՛ հրապարակախոսության մեջ, և՛ գիտական գրականության մեջ «իմիջ» հասկացությունը կիրառվում է բացառապես ծրագրված ազդեցության և նպատակաուղղված ձևավորման համատեքստում:

Ե. Բ. Պերելիգինան ցույց է տալիս, որ իմիջը ստեղծվող կերպարն է, այսինքն՝ այն կերպարը, որն առաջ է գալիս որոշակի գործունեության, աշխատանքի արդյունքում: Ավելի հստակ ձևակերպում են ներկայացնում Ե. Ն. Բոգդանովան և Վ. Գ. Զազիկինը. «...իմիջը ոչ այլ ինչ է, եթե ոչ՝ հատուկ կառուցված հոգեբանական կերպար՝ ստեղծված միանգամայն որոշակի նպատակներով»: Այդ նույն տեղում հեղինակները, շարունակելով, գրում են. «Այլ խոսքերով՝ օբյեկտի կերպարը կարող է գոյություն ունենալ «բնականորեն», իսկ «իմիջ» հասկացությունը երևան է գալիս այն ժամանակ, երբ ծագում է խմբային կամ անհատական գիտակցության մեջ այդ կերպարի շտկման խնդիրը» [6, էջ 36-37]:

Մ. Կունչիկը իր հերթին անդրադառնալով իմիջին նշում է. «Իմիջն այն է, ինչ ստեղծվում և մշակվում է նրանց կողմից, ովքեր այն ունեն, այսինքն՝ մի բան, որի վրա կարող են ազդել PR-գործողությունները: Ի տարբերություն իմիջի, նախապաշարմունքները և կարծրատիպերը ստեղծվում են միջավայրի կողմից և նրան վերագրվում են: Այս իմաստով իմիջը միշտ ակտիվ բաղադրիչ է ներառում» [8, էջ 39]:

Յուրաքանչյուր սուբյեկտի (անձ, կազմակերպություն, երկիր) իմիջը կարող է լինել՝ օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ, դրական և բացասական, ներքին և արտաքին ինչպես նաև մոդելավորող: Ղեկավարվելով այս տիպաբանությամբ երկրի իմիջի վրա աշխատելիս անհրաժեշտ է ստեղծել, մոդելավորել հնարավորինս օբյեկտիվ, դրական ներքին ու արտաքին ամբողջական կերպար:

Այսօր տնտեսական ոլորտում իր հոգեբանական ազդեցությամբ հայտնի «բրենդինգը» դարձել է նաև պետության իմիջի մոդելավորման կարևոր գոծոն: Պետությունների բրենդինգով զբաղվող հայտնի մասնագետ Մայմոն Անհոլտի կարծիքով՝ գոյություն ունի պետության բրենդի «վեցանկյուն կառուցվածք», որը ներառում է այն հիմնական ուղղությունները, որոնցով ձևավորվում են բրենդ-պետությունները [2]: Դրանք են՝ պետական կառավարումը, արտահանումը, ներդրումներն ու ներգաղթը, մարդկային կապիտալը, զբոսաշրջությունը, մշակույթ և պատմական ժառանգությունը: Վ.Աթոյանի և Կ.Բաբաջանյանի համոզմամբ, Հայաստանի Հանրապետության բրենդի ձևավորմանն ուղղված քաղաքականությունը դրական ազդեցություն կունենա, նախ և առաջ, Հայաստանի Հանրապետության ներդրումային գրավչության բարձրացման և զբոսաշրջության զարգացման համար: Խնդրի հրատապությունը պայմանավորված է նաև նրանով, որ պետության բրենդի ձևավորմանն ուղղված հստակ համակարգված, մշակված պետական քաղաքականությունը չափազանց դրական է տվյալ պետության համար, մասնավորապես՝ միջազգային շուկայում ճիշտ դիրքավորման առումով [1]:

Համաձայնվելով հեղինակների հետ՝ կարծում ենք մեր երկրի դրական իմիջի ձևավորումը պետության առաջնային խնդիրներից մեկն է, քանի որ զբաղեցնելով բարդ աշխարհաքաղաքական դիրք, անհրաժեշտ է ամրապնդել սեփական երկրի իմիջը, որը կնպաստի վստահության, համբավի և հեղինակության ձեռքբերմանը ինչպես երկրի ներսում, այնպես էլ՝ միջազգային տնտեսական, քաղաքական ու մշակութային ասպարեզներում: Մերօրյա Հայաստանում ոչ միայն երկրի արտաքին իմիջի նշանակությունն է մեծ, այլև ներքին իմիջի, քանի որ վերջին տարիներին կրկնապատկվել է արտագաղթողների թիվը, իսկ ներքին դրական իմիջը կնպաստի քաղաքացիների դրական վերա-

բերմունքի ձևավորմանը երկրում տիրող հասարակական, քաղաքական վիճակին, կբարձրացնի հայրենասիրության մակարդակը, կձևավորի հարգանք և վստահություն սեփական երկրի և կառավարության հանդեպ: Ինչն էլ հայելային ձևով դրական անդրադարձ կունենա երկրի արտաքին իմիջի վրա:

Անդրադարձալով Հայաստանի դրական իմիջի ձևավորմանը՝ փորձել ենք առանձնացնել այն հիմնական բաղադրիչները, որոնք նպաստավոր են երկրի դրական իմիջի ձևավորման համար:

- *Հայաստանի պատմամշակութային կերպարը*՝ արվեստը, մշակույթը, ճարտարապետությունը, հիմնական պատմական իրադարձությունները և պատմական դեմքերը, որոնց հետ ասոցացվում է Հայաստանը: Ցավալի է նշել այն փաստը, որ պատմական դեպքերի բերումով, արտաքին աշխարհին մենք ներկայանում ենք «ցեղասպանության գոհի» իմիջով [4, էջ 119]: Պետք է նշել, որ հոգեբանական տեսանկյունից գոհի կերպարը հակասական զգացումներ է առաջացնում՝ ցավակցական վերաբերմունքի հետ մեկտեղ վանում է նրանից: Մեր այդ կերպարը ձևավորվել է բնական ճանապարհով և կազմում է օբյեկտիվ իմիջի իրական պատկերը: Սակայն ժամանակն է, նրա մեջ շտկումներ կատարել և ներկայանալ որպես ցեղասպանությունից հարություն առած, վերածնված ազգ, պետություն, ինչպես վերջերս արտահայտվել է Նորին Սրբություն Հռոմի Պապ Ֆրանցիսկոսը՝ որպես «քրիստոսի պես չարչարանքների ենթարկված և հարություն առած ժողովուրդ»: Կարող ենք ակտիվ շրջանառել նաև «ընտրյալ» ազգի իմիջը՝ ներառելով Նոյան տապանի ավանդապատումների հետ կապված ծագումնաբանական գերազանցությունը, քրիստոնեությունը որպես պետական կրոն ընդունողի առաջնայնությունը: Անհրաժեշտ ենք համարում մի կողմից շրջանառել Հայաստանի իմիջը որպես «թանգարան բաց երկնքի տակ», մյուս կողմից շրջանառել Երևանը որպես ժամանակակից ժամանցային քաղաք՝ մշակութային կենտրոններով և ակումբներով:

- *Սոցիալ-հոգեբանական կերպարը* ներկայացնում է հայ ժողովրդին բնորոշ սոցիալ-հոգեբանական հատկանիշները՝ հյուրասիրությունը, ընտանեկան ավանդույթները և այլն: Այստեղ նպատակահարմար է շրջանառել ինչպես պատմական հայտնի դեմքերին, այնպես էլ ժամանակակից աշխարհառչակ հայերին:

- *Բնակլիմայական կերպարը* աչքի է ընկնում բազմազանությամբ, ինչը հնարավորություն է տալիս զբոսաշրջիկներ ներգրավել տարվա բոլոր եղանակների սիրահարներից: Հայաստանի տեսողական բնապատկերային իմիջում առաջնային տեղ է զբաղեցնում Արարատ լեռը, որը հանդիսանում է մեր կարևորագույն խորհրդանիշներից մեկը: Հենց օդանավակայանում ինքնաթիռից իջնող հյուրերը՝ տեսնելով Արարատը հիանում են և բիրիլական սարը նույնականացնում են մեր երկրի հետ, չնայած որ այն գտնվում է Թուրքիայի տարածքում:

- *Արտադրատնտեսական կերպարը* իրենից ներկայացնում է երկրի արտադրական, տնտեսական խորհրդանիշների խտացումը: Միջազգային շուկայում Հայաստանի արտադրատնտեսական կերպարը կարող է ներկայանալ ժամանակակից տեղեկատվական տեխնոլոգիաներով, ինչպես նաև բնական գյուղմթերքների և դրանցից մշակված տարբեր սննդատեսակների արտադրությամբ: Այստեղ կարևորում ենք ծիրանը որպես հայկական բրենդ շրջանառելու գաղափարը, հիշատակելով որ նրա լատինական *ar-menikum* անվանումը նույնականացվում է Հայաստան (Armenia) աշխարհի հետ: Այդ համատեքստում պետք է շրջանառել դուդուկը, որպես ծիրանափող: Եվ կիսելով հանրային կապերի (PR) մասնագետ Կ.Քոչարյանի գաղափարը, առաջարկում ենք, ինչպես սակուռուհի ճապոնիայում, ծիրանի ծառեր տնկել Երևանի փողոցներում և այգիներում:

• Շախմատային տերություն լինելու իմիջը կարելի է ներկայացնել հիմնվելով մեր երիտասարդ շախմատիստների հաղթանակների վրա: Պետք է շրջանառել, որ դեռևս հնագույն ժամանակներից հայերը շախմատ են խաղացել և շախմատային ընդունակությունները գենետիկական բնույթ ունեն՝ հիշատակելով շախմատային գերհսկաներ Ս. Պետրոսյանին, Գ. Կասպարովին, Լ. Արոնյանին: Անհրաժեշտ ենք համարում շեշտել նաև, որ միայն Հայաստանի Հանրապետությունում է, որ շախմատը ներառված է դպրոցական պարտադիր առարկայական ծրագրերում: Իսկ երկրի ղեկավարը, հանդիսանալով ՀՀ շախմատի ֆեդերացիայի նախագահ, ամեն կերպ աջակցություն է ցուցաբերում ինչպես դպրոցականներին, այնպես էլ առաջատար շախմատիստներին՝ ներկա գտնվելով միջազգային մրցաշարերի կարևորագույն հանդիպումներին:

Ամփոփելով, ուզում ենք ներկայացնել Հայաստանի դրական իմիջին նպաստող մի քանի գործընթացներ, որոնք դիպուկ առանձնացրել են Վ.Աթոյանն ու Կ.Բաբաջանյանը՝

ա) աշխարհով մեկ հեռարձակվող *CNN* հեղինակավոր հեռուստաալիքով Հայաստանի մասին պատմող գովազդային հոլովակը, որը միտված է Հայաստանում զբոսաշրջության զարգացմանը և որը, բնականաբար, իր նպաստն ունեցավ Հայաստանի միջազգային ճանաչման և մեր պետության բրենդի ձևավորման գործում,

բ) վերջին տարիներին ավանդույթ են դարձել արտերկրում, մասնավորապես՝ Ռուսաստանում, Ֆրանսիայում անցկացվող մշակութային միջոցառումները՝ Հայաստանի օրեր, Հայաստանի տարի և այլն, որոնք նույնպես չափազանց դրական ազդեցություն են ունենում «Հայաստան» բրենդի ձևավորման համար,

գ) վերջին տարիներին «Զվարթնոց» միջազգային օդանավակայանի արդիականացմանն ուղղված աշխատանքները, մասնավորապես՝ կարելի է նշել ժամանման սրահի միջազգային չափանիշներին համապատասխանեցնելը: Մա նաև շատ կարևոր է այն առումով, որ զբոսաշրջիկը երկրի մասին առաջին տպավորությունը ստանում է հենց օդանավակայանում [1]:

Այսպիսով, կարող ենք եզրակացնել, որ երկրի դրական իմիջը կարևորագույն տեղ է զբաղեցնում նրա թե՛ ներքին, թե՛ արտաքին քաղաքականության համար: Երկրի դրական իմիջով է պայմանավորված ներդրումների քանակի աճը, նրա կարևոր տնտեսական և քաղաքական հարցերի լուծման համար բարենպաստ մթնոլորտի ձևավորումը, ինչպես նաև իր քաղաքացիների դրական վերաբերմունքի ձևավորումը, արտագաղթի կասեցումն ու ներգաղթի ապահովումը:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Աթոյան Վ., Բաբաջանյան Կ., Պետության բրենդը և նրա ձևավորման անհրաժեշտությունը ՀՀ-ում, 01.10.2009, http://www.noravank.am/arm/articles/detail.php?ELEMENT_ID=421
2. Այվազյան Լ. Երկրի իմիջը և միջազգային հարաբերությունները. XXI դարի մթնոլորտը, 16.09.2010, http://www.noravank.am/arm/articles/detail.php?ELEMENT_ID=5033
3. Բաբաջանյան Կ., Պետության բրենդի բաղադրիչները, 12.01.2010, http://www.noravank.am/arm/articles/detail.php?ELEMENT_ID=4198&sphrase_id=46226
4. Բարսեղյան Գ, Հարությունյան Գ., Քաղաքական PR. նրա դրսևորման Հայաստանյան առանձնահատկությունները, Եր., 2009:
5. Մելքոնյան Ն., Քաղաքական իմիջ. Մեկնաբանություններ և ձևավորման սկզբունքներ, Եր., 2007:
6. Политическая Имиджелогия. М., “Аспект Пресс”, 2006.
7. Boulding K., National Image and International System. In James N. Rosenau (Ed.) International Politics and Foreign Policy (422-431). London: Collier Macmillan Inc., 1969.
8. Kunczik M., Images of Nations and International Public Relations. Lawrence Erlbaum Associates, Publishers. Mahwah, New Jersey, 1997.

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԻՄԻՋԻ ՁԵՎԱՎՈՐՄԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Հարությունյան Գայանե
ՀՀ ՊԿԱ կառավարման հոգեբանության ամբիոնի դոցենտ, հոգ. գիտ. թեկն.
Բարսեղյան Անի
ՀՀ ՊԿԱ կառավարման հոգեբանության ամբիոնի մագիստրանտ

Ամփոփում

Հոդվածում ներկայացված են երկրի իմիջի ձևավորման առանձնահատկությունները. Կարևորում է երկրի ինչնպես ներքին, այնպես էլ արտաքին դրական իմիջը՝ ընդգծելով վերջինս նպաստավոր ազդեցությունը պետության տնտեսական և քաղաքական խնդիրների լուծման վրա: Ուշադրություն է դարձվում երկրի իմիջի ուսումնասիրության արտասահմանյան մոտեցումներին: Քննարկվում են Հայաստանի դրական իմիջի ձևավորման հիմնական ոլորտներն ու գործոնները:

Բանալի բառեր. երկրի իմիջի տեսակներ, պաշտոնական և ոչ պաշտոնական հաղորդակցություններ, բրենդ, մոդելավորում:

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ИМИДЖА АРМЕНИИ

Арутюнян Гаяне
Доцент кафедры психологии Академии государственного управления РА, канд., псих. наук
Барсегян Ани
Магистрант кафедры психологии Академии государственного управления РА

Резюме

В статье рассматриваются особенности формирования имиджа страны. Подчеркивается важность как внутреннего, так и внешнего позитивного имиджа страны, как позитивный имидж воздействует на решение наиболее важных экономических и политических вопросов страны. Уделяется внимание изучению имиджа страны в зарубежной литературе. В статье обсуждаются основные факторы, влияющие на формирование позитивного имиджа Армении.

Ключевые слова: типы имиджей страны, формальные и неформальные коммуникации, бренд, моделирование.

THE FORMATION PECULIARITIES OF ARMENIA'S IMAGE

Haroutunyan Gayane
Associate Professor at the Department of Psychology of Management
of the Public Administration Academy of the RA, Ph.D in Psychology
Barseghyan Ani
Master's Program Student at the Department of Psychology
of Management of the Public Administration Academy of the RA

Summary

The article presents the peculiarities of forming positive image of the country. In the article is spoken about the importance of external and internal image of the country, how the positive image influences on resolving the most important political and economic problems of the country. The attention is focusing on the study of country image in foreign literature and on discussion of the main factors contributing the formation of the positive image of Armenia.

Keywords: types of country's image, formal and informal communications, brand, modeling.

**ԿԱՌԱՎԱՐԻՉՆԵՐԻ ՀՈՒՁԱԿԱՆ ԻՆՏԵԼԵԿՏԻ ԵՎ ՀԱՂՈՐԴԱԿՑՄԱՆ
ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՓՈԽՀԱՐԱԲԵՐԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆԸ**

ՊՈԴՈՍՅԱՆ ՍՈՆԱ

ՀՀ պետական կառավարման ակադեմիայի «Կառավարչական գործունեության
հոգեբանություն» գ/հ լաբորատորիայի կրտսեր գիտաշխատող

Կրթության բովանդակությունը հազեցնելու, մասնագիտական պատրաստվածության և վերապատրաստումների մակարդակը բարձրացնելու անհրաժեշտություն է ծագում ամեն անգամ, երբ անձը բախվում է արագ փոփոխվող աշխարհի նորարարություններին, որոնք անմիջականորեն դրսևորվում են մասնագիտական և անձնական կյանքում: Այս խնդիրները ծառացած են նաև մեր բուհական կրթության առջև, որտեղ կարևորվում է որակյալ մասնագետ պատրաստելը՝ հատկապես մագիստրոսական աստիճանում: Այդ առումով հատկանշական է Գռանովսկայի այն միտքը, որ գիտելիքների մշտական հարստացումը յուրաքանչյուր մասնագետի մասնագիտական գործունեության կարևոր կողմն է: Եվ ուսուցման բոլոր ակտիվ մեթոդներն ուղղված են ոչ միայն կոնկրետ գիտելիքներին տիրապետելուն, այլև տարբեր հոգեկան հմտությունների կատարելագործմանը. հույզերը կառավարելուն, ոչ բարենպաստ պայմաններում պատասխանատու որոշումներ ընդունելուն [3]: Այսպիսով, կառավարման ոլորտի զարգացումը նոր պահանջներ է ներկայացնում կառավարչին, որի հիմքերը դրվում են բուհական համակարգում:

Հաղորդակցման գործընթացի արդյունավետությունը բարձրացնելու համար անհրաժեշտ է հսկել սեփական հուզական դրսևորումները, հասկանալ դրանք և ժամանակին կառավարել սեփական հուզական վիճակները: Հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ հաղորդակցման գործընթացում մեծ է հույզերի դերը, նպատակահարմար գտանք համահարաբերակցական վերլուծության ենթարկել կառավարիչների մոտ հուզական ինտելեկտի և սոցիալ-հաղորդակցական բանիմացության ցուցանիշները: Հիմք ընդունելով այն հանգամանքը, որ ապագա կառավարիչները հաղորդակցման գործընթացում կարող են դրսևորել տարբեր առանձնահատկություններ, այսինքն՝ կարող են շփում պահանջող անորոշ իրադրություններում տագնապել, շփոթվել, խուսափել անհաջողություններից: Այս առանձնահատկությունները բացահայտելու համար նպատակահարմար է կիրառել սոցիալ-հաղորդակցական բանիմացության գնահատման մեթոդիկան: Թեստը բաղկացած է 130 հարցերից և նախատեսված է անձի սոցիալ-հաղորդակցական բանիմացությունը գնահատելու համար: Բաղկացած է 6 սանդղակներից՝ սոցիալ-հաղորդակցական ապաշնորհություն, անորոշության հանդեպ անհանդուրժողականություն, կոնֆորմիզմի ծայրահեղ ձգտում, կարգավիճակի բարձրացված ձգտում, անհաջողություններից խուսափելու ձգտում, ֆրուստրացիոն անհանդուրժողականություն [6]: Հուզական ինտելեկտի ուսումնասիրության համար կիրառել ենք Ն. Հոլի մեթոդիկան [5]:

Հետազոտությունն իրականացվել է ՀՀ պետական կառավարման ակադեմիայի 45 մագիստրոսների հետ:

Անդրադառնալով հուզական ինտելեկտի էությանը՝ հարկ է նշել, որ լավ զարգացած հուզական ինտելեկտ ունենալու դեպքում մարդուն բնորոշ են ինքնագիտակցության բարձր մակարդակը, ընկալունակությունը, հույզերը կառավարելու կարողությունը և

մարդկանց հետ դրական հարաբերություններ հաստատելու կարողությունը:

Հուզական ինտելեկտի բարձր մակարդակ ունեցող անհատներն օժտված են սեփական և ուրիշ մարդկանց հույզերը ճանաչելու ընդունակությամբ, հուզական ոլորտի կառավարմամբ, ինչը պայմանավորում է բարձր ադապտիվությունը և հաղորդակցման արդյունավետությունը: Ի տարբերություն վերացական և կոնկրետ ինտելեկտի, հուզական ինտելեկտն արտացոլում է ներքին աշխարհը ու դրա կապը անձի վարքի և իրականության հետ փոխազդելու միջոցով [2]:

Ըստ Պ. Մելովեյի և Ջ. Մեյերի մոդելի՝ հուզական ինտելեկտը բարդ կառույց է, որը բաղկացած է երեք ընդունակություններից՝ հույզերի դրսևորում և իդենտիֆիկացիա, հույզերի կարգավորում, հուզական տեղեկատվության գործածում՝ մտածողության և գործունեության մեջ: Նրանց կարծիքով՝ հուզական ինտելեկտը դրսևորվում է երկու հարթություններում՝ ներանձնային և միջանձնային: Առաջինը ենթադրում է կապ հաստատել սեփական մտքերի, արարքների և զգացմունքների միջև, իսկ երկրորդն օգնում է հարմարվել ուրիշ մարդկանց, սովորել կարեկցել նրանց, ոգեշնչել և խթանել իրագործելու այս կամ այն գործողությունները, հստակեցնել փոխադարձ կապերը և հեշտացնել շրջապատողների հետ շփումը [2, 7]:

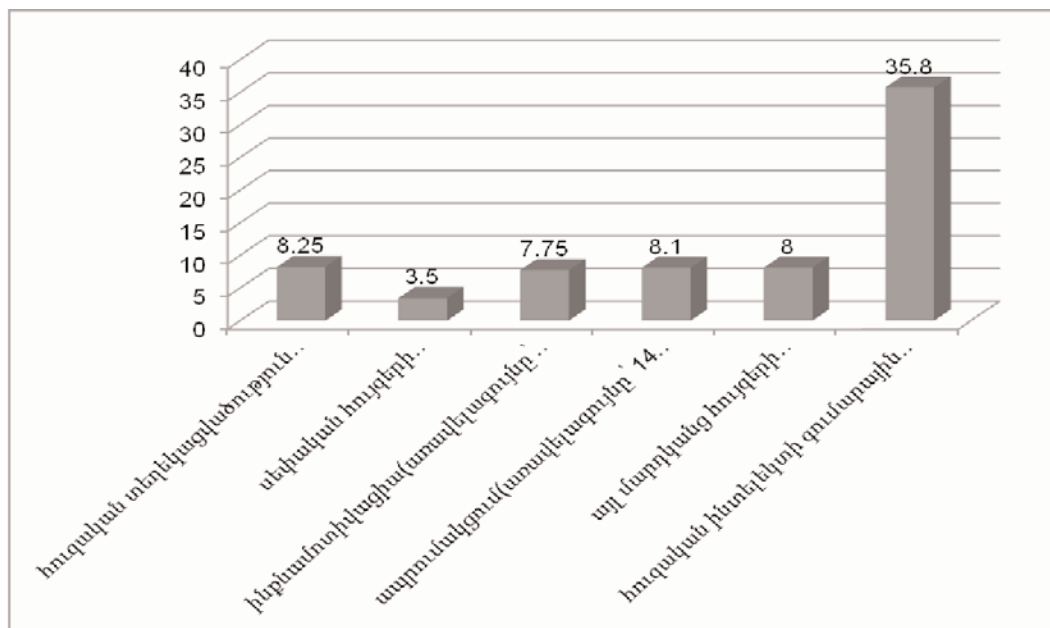
Հույզերի կառավարումը կարևորվում է միջանձնային կոնֆլիկտներից խուսափելու համար: Միջանձնային կոնֆլիկտներից խուսափելուն նպաստում է նաև հաղորդակցման բանիմացությունը, որի կատարելագործման գործընթացը կապված է անձի զարգացման հետ: Հաղորդակցման բանիմացությունը ըստ Է. Ջեյերի, մասնագիտական պատրաստվածության նպատակն է և արդյունքը, որոշակի ոլորտում գիտելիքներին տիրապետելու և այն փոխանակելու ընդունակությունն է, որն ապահովում է սուբյեկտի շփման գործընթացի արդյունավետությունը [4]: Մոցիալ-հաղորդակցական բանիմացությունը թույլ է տալիս կողմնորոշվել յուրաքանչյուր սոցիալական իրադրությունում, համարժեք գնահատել այն, ընդունել ճիշտ որոշումներ և հասնել դրված նպատակներին: Այն դառնում է կարիերային աճի հիմնական աղբյուր շատ մասնագիտությունների համար:

Հաղորդակցման և հուզական ինտելեկտի փոխհարաբերակցությունը կառավարիչների մոտ ցույց տալու համար անդրադառնանք մեր հետազոտության տվյալներին:

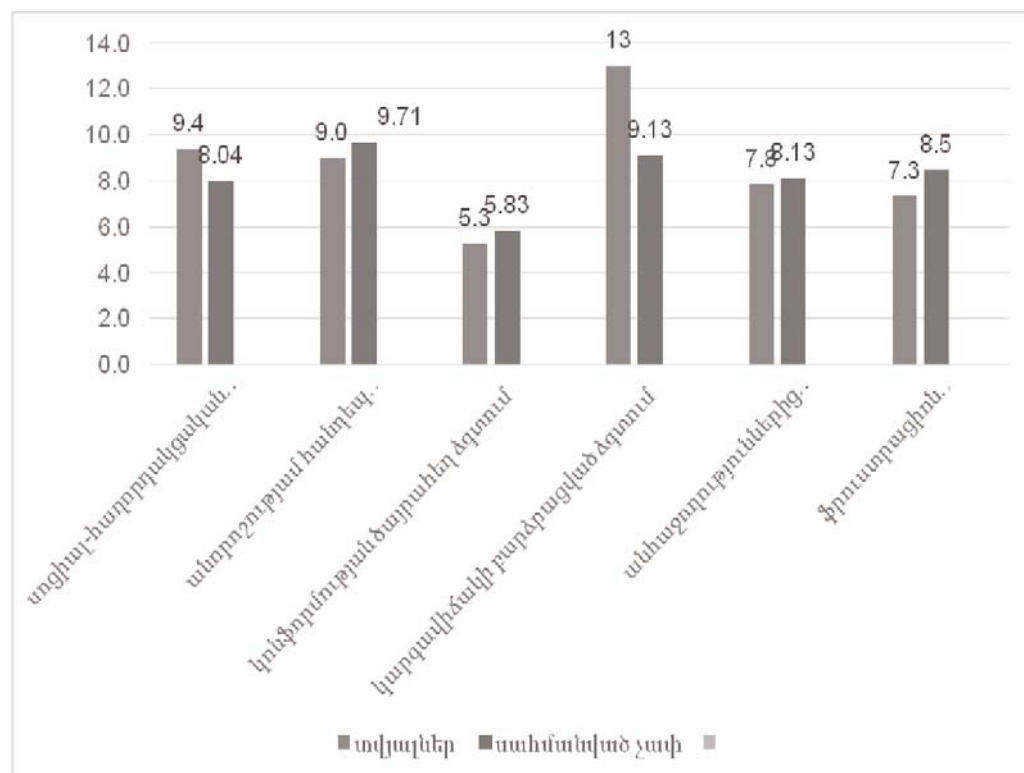
Արդյունքների վերլուծությունը ցույց տվեց, որ կառավարիչների մոտ միջին մակարդակում են գտնվում հուզական տեղեկացվածության, ինքնամոտիվացիայի, այլ մարդկանց հույզերի ճանաչման, հուզական ինտելեկտի գումարային ցուցանիշները (նկար 1):

Ինչպես տեսնում ենք, կառավարիչների մոտ ցածր է սեփական հույզերի կառավարումը, այսինքն՝ նրանք դժվարությամբ են կառավարում սեփական հույզերը: Ա. Անդրևայի գրքում հանդիպում ենք այն մտքին, որ հուզական հավասարակշռությունը պահպանելու համար անհրաժեշտ է իմանալ սեփական հույզերի մասին, տարբերակել դրանց նրբությունները, երանգները: Անհատական զարգացման ընթացքում անձը ձևավորում է հուզական վիճակի «սեփական բառապաշարը», սովորում է դրսևորել ոչ միայն իր ապրումները, այլև դրանց ինտենսիվությունը, հասկանում է իր ապրումները և ուրիշ մարդկանց հուզական վիճակները [2]:

Վերլուծելով հաղորդակցման առանձնահատկությունները կառավարիչների մոտ՝ պարզում ենք, որ նրանց մոտ սոցիալ-հաղորդակցական ապաշնորհությունը միջինից բարձր է, ինչը վկայում է այն մասին, որ նրանք միշտ չէ, որ հեշտությամբ են միջանձնային

Նկար 1. Կառավարիչների հուզական ինտելեկտի միջին ցուցանիշները

Նկար 2. Կառավարիչների հաղորդակցման առանձնահատկությունների միջին վերլուծությունը

հարաբերություններ հաստատում, դժվարությամբ են կողմնորոշվում անսպասելի շփում պահանջող իրադրություններում, հարմարվում նոր իրադրությանը (նկար 2):

Հաղորդակցման գործընթացում ինչպես սեփական, այնպես էլ ուրիշների հույզերը դժվարությամբ են կառավարում: Հուզական ինտելեկտի ուսումնասիրության դեպքում

ևս պարզ դարձավ, որ նրանց մոտ ցածր է սեփական հույզերի կառավարումը (3, 5, տե՛ս նկար 1): Երբեմն անորոշ իրադրություններում կարող են արագ որոշումներ ընդունել, տազնապել, շփոթվել: Միշտ չէ, որ պատրաստ են հաղորդակցման ոլորտում հանդիպելու խոչընդոտների: Կոնֆորմության ծայրահեղ ձգտումը միջինից ցածր է: Այսինքն՝ նրանք միայն որոշակի իրադրություններում կարող են ձևավորել և արտահայտել սեփական կարծիքը, երբեմն սեփական տեսակետը պաշտպանելու համար կարող են մտնել վիճաբանությունների և տարաձայնությունների մեջ: Սեփական գործողություններում կարող են արժևորել իրենց կողմից սրված գնահատականը, այլ ոչ թե շրջապատողներին: Կառավարիչների մոտ բարձր է կարգավիճակի բարձրացված ձգտումը, ինչը վկայությունն է այն բանի, որ նրանք մտահոգվում են իրենց կարգավիճակը բարձրացնելու համար, ձգտում են ձեռք բերել բարձր դիրք, հեղինակություն: Անհաջողություններից խուսափելու ձգտումը և ֆրուստրացիոն անհանդուրժողականությունը միջինին մոտ է, սա նշանակում է, որ նրանք երբեմն միջանձնային հարաբերություններում կարող են դրսևորել անվստահություն, զգուշավորություն: Միշտ չէ, որ կարող են ընդունել ուրիշների կողմից քննադատությունը: Կոռեկցիոն կապ է առկա անորոշության հանդեպ անհամբերության և կոնֆորմիզմի ծայրահեղ ձգտման միջև՝ $r=0,56$, $p<0,001$, ինչը թույլ է տալիս ենթադրել, որ որքան անձի մոտ բարձր է անորոշության հանդեպ անհամբերությունը, երբ նրանք անկանխատեսելի իրադրություններում տազնապում են, շփոթվում, փորձում արագ որոշումներ ընդունել՝ այդ իրավիճակից դուրս գալու համար, այնքան բարձրանում է կոնֆորմիզմի ծայրահեղ ձգտումը: Նրանք դժվարությամբ են ձևավորում սեփական կարծիք, հակված են հեշտությամբ զիջել խմբային ճնշմանը: Կոռեկցիոն ուժեղ կապ է առկա կոնֆորմիզմի ծայրահեղ ձգտման և կարգավիճակի բարձրացված ձգտման միջև՝ $r=0,54$, $p<0,001$: Այսինքն՝ որքան բարձր է կառավարիչների մոտ կոնֆորմիզմի ծայրահեղ ձգտումը, այնքան բարձրանում է կարգավիճակը բարձրացնելու ձգտումը: Այս դեպքում նրանք կարող են վախենալ ռիսկի դիմելուց, իրենց այն մտադրությունները իրագործելուց, որոնք խմբի կողմից աջակցություն չեն ստանում, հրաժարվում են նախաձեռնողականություն և պատասխանատվություն վերցնել, ձգտում են հաղորդակցման գործընթացում ինքնահաստատվել:

Դրական ուժեղ կոռեկցիոն կապ է առկա անհաջողություններից խուսափելու ձգտման և ֆրուստրացիոն անհանդուրժողականության միջև՝ $r=0,55$, $p<0,001$: Սա նշանակում է, որ կառավարիչների մոտ որքան մեծ է միջանձնային հարաբերություններում մարդկանց հանդեպ անվստահությունը, զգուշավորությունը, այնքան նրանք դժվարությամբ են ընդունում շրջապատողների կողմից քննադատությունը, հաղթահարում առօրյա դժվարությունները: Բացասական կոռեկցիոն կապ է առկա կարգավիճակի բարձրացված ձգտման և անհաջողություններից խուսափելու ձգտման միջև՝ $r=-0,28$, $P<0,05$: Այսպիսի կապը խոսում է այն մասին, որ որքան շատ են կառավարիչները ձգտում ձեռք բերել բարձր դիրք, հեղինակություն, մտահոգվում են իրենց կարգավիճակը բարձրացնելու համար, այնքան դառնում են կայուն դժվարությունների և անորոշության հանդեպ, հավատում են իրենց ուժերին և ընդունակություններին, վստահությամբ են տրամադրված շրջապատողների հանդեպ, անկաշկանդ են նրանց հետ հարաբերություններ հաստատելիս:

Բացասական կոռեկցիոն կապ է առկա այլ մարդկանց հույզերի ճանաչման և կոնֆորմիզմի ծայրահեղ ձգտման միջև՝ $r=-0,40$, $P<0,01$: Որքան կառավարիչներն ավելի շատ են հասկանում ուրիշների հույզերը և կառավարում, այնքան նրանք ունակ են հա-

կադրվել խմբային ճնշումներին, գործել սեփական սկզբունքով, պաշտպանել սեփական կարծիքը: Բացասական կոռելյացիոն կապ է առկա սեփական հույզերի կառավարման և ֆրուստրացիոն անհանդուրժողականության միջև՝ $r=-0,29$, $P<0,05$: Որքան հեշտ են կառավարիչները կառավարում սեփական հույզերը, այնքան կարող են հակադրվել առօրյա դժվարություններին, և հակառակը՝ եթե դժվարությամբ են կառավարում սեփական հույզերը, այնքան դժվարությամբ են հաղթահարում առօրյա խնդիրները, մարդկանց նկատմամբ ավելի շատ թշնամական են տրամադրված լինում:

Այսպիսով, իրականացված հետազոտությունը թույլ է տալիս եզրակացնել, որ կառավարիչները դժվարությամբ են կառավարում սեփական հույզերը: Միջանձնային հարաբերություններում երբեմն դժվարությամբ կարող են հասկանալ ինչպես իրենց, այնպես էլ ուրիշների հույզերն ու զգացմունքները, կարեկցել նրանց:

Կառավարիչները միջանձնային հարաբերություններ դժվարությամբ են հաստատում. նրանց բնորոշ է զգուշավորությունը: Ոչ բոլոր իրադրություններում են պատրաստ արտահայտել իրենց սեփական կարծիքը:

Կառավարիչների մոտ բարձր է կարգավիճակի բարձրացված ձգտումը, նրանք ձգտում են ձեռք բերել բարձր դիրք, իսկ որքան շատ են ձգտում բարձրացնել իրենց կարգավիճակը, այնքան հրաժարվում են սեփական մտադրությունների իրագործումից, ռիսկի դիմելուց, նախաձեռնողականություն դրսևորելուց:

Կառավարիչներն անորոշ իրադրություններում հակված են տազնապել, շփոթվել, ինչպես նաև նրանց մոտ բարձրանում է կոնֆորմության ծայրահեղ ձգտումը: Նրանք խմբային ճնշումներին կարող են հակադրվել միան այն դեպքում, երբ հասկանում են ուրիշների հույզերն ու զգացմունքները:

Այսպիսով, հաղորդակցման առանձնահատկությունները կառավարիչների մոտ պայմանավորված են հուզական ինտելեկտի զարգացվածության մակարդակով, որը փոխակերպվող հասարակության պահանջներից մեկն է:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. **Լոքյան Ա.**, Քաղաքացիական ծառայողների հաղորդակցական կոմպետենցիաների ձևավորման առանձնահատկությունները: Արդիականության մարտահրավերները. Փիլիսոփայական և հոգեբանական հիմնախնդիրներ: ԵՊՀ փիլիսոփայության և հոգեբանության ֆակուլտետի 50-ամյակին նվիրված միջազգային գիտաժողովի նյութերի ժողովածու, Եր., ԵՊՀ հրատ., 2014, էջ 391-395
2. **Андреева И. Н.**, Азбука эмоционального интеллекта, СПб, БХВ-Петербург, 2012, 288 с.
3. **Грановская Р. М.**, Элементы практической психологии, Л., изд. Ленинградского университета, 1988, 560 с.
4. **Зеер Е. Ф.**, Модернизация профессионального образования: компетентностный подход, М., МПСИ, 2005, 216с.
5. Диагностика «эмоционального интеллекта» (Н. Холл) / Фетискин Н.П., Козлов В.В., Мануйлов Г.М. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп. М., Изд-во Института Психотерапии. 2002. С.57-59
6. **Рогов Е. И.**, Настольная книга практического психолога. Книга 2, М., 1999, 480с.
7. Emotional Intelligence Information; John D. Mayer. LA, 2008;
http://www.unh.edu/emotional_intelligence/EI%20Assets/Reprints...EI%20Proper/RP2008 MayerSalovey-Carusob.pdf

ԿԱՌԱՎԱՐԻՉՆԵՐԻ ՀՈՒԶԱԿԱՆ ԻՆՏԵԼԵԿՏԻ ԵՒ ՀԱՂՈՐԴԱԿՑՄԱՆ
ԱՌԱՆՋՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՓՈԽՀԱՐԱԲԵՐԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆԸ

Պողոսյան Սոնա

Ամփոփում

Սույն հոդվածում վերլուծվում են հետազոտության արդյունքները, որի նպատակն է բացահայտել կառավարիչների մոտ հուզական ինտելեկտի և սոցիալ-հաղորդակցական բանիմացության փոխհարաբերակցությունը: Հաղորդակցման արդյունավետությունը բարձրացնելու համար պետք է կարողանալ հասկանալ, հսկել և կառավարել հույզերը: Վերլուծությունը ցույց տվեց, որ կառավարիչների մոտ հաղորդակցման առանձնահատկությունները պայմանավորված են հուզական ինտելեկտի մակարդակով, որի զարգացումը ժամանակակից արագ փոփոխվող աշխարհի պահանջն է:

Հանգուցային բառեր. հուզական ինտելեկտ, սոցիալ-հաղորդակցական բանիմացություն, կառավարիչներ, զարգացում, փոխհարաբերակցություն:

ВЗАИМОСВЯЗЬ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ИНТЕЛЛЕКТА И СОЦИАЛЬНО
КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ

Погосян Сона

Резюме

В статье обсуждаются результаты исследования, целью которой было выявление взаимосвязи эмоционального интеллекта с социально-коммуникативной компетентностью у руководителей. Для повышения эффективности коммуникации нужно уметь контролировать, управлять и понимать эмоции. Анализ результатов показал, что у руководителей особенности коммуникации обусловлены уровнем эмоционального интеллекта, развитие которого является потребностью современного быстро изменяющегося мира.

Ключевые слова: эмоциональный интеллект, социально-коммуникативная компетентность, руководители, развитие, взаимосвязь.

THE INTERRELATION OF EMOTIONAL INTELLIGENCE AND SOCIAL
COMMUNICATIVE COMPETENCE

Poghosyan Sona

Summary

The article discusses the results of the study which aimed to identify the relationship of emotional intelligence and social-communicative competence of managers. To improve the efficiency of communication, it is necessary to be able to control, to manage, and to understand own emotions. Features of communication of leaders are due to level of emotional intelligence development of which is the necessity of current changing world.

Keywords: emotional intelligence, social communicative competence, managers, development, interrelation.

**ՍՊԱՌՈՂԱԿԱՆ ՎԱՐՔԸ ՊԱՅՄԱՆԱՎՈՐՈՂ ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՆՆԵՐԻ
ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ**

ԱՎԱՆԵՍՅԱՆ Դ. Հ.

ՀՀ ՊԿԱ

Ժամանակակից մարքեթինգում հատուկ ուշադրություն է դարձվում սպառողական վարքի հոգեբանական առանձնահատկությունների ուսումնասիրությանը: Սպառողական վարքի հոգեբանական ուսումնասիրությունը շուկայական տնտեսության ռազմավարական պլանավորման անբաժան մասն է դարձել: Հոգեբանությունը, սոցիալական հոգեբանությունը, տնտեսագիտական հոգեբանությունը և սոցիոլոգիան այն առարկաներն են, որոնց տեսական և գիտական մոտեցումները օգտագործվում են ռազմավարական մենեջմենթի և մարքեթինգի կողմից:

Գրականության ուսումնասիրումը ցույց է տվել, որ սպառողական վարքի վրա ազդող հոգեբանական գործոնները դասակարգվում են որոշակի տրամաբանությամբ: Որոշ դեպքերում դիտարկվում են հինգ գործոններ՝ ներքին կամ հոգեբանական, սոցիալական, մշակութային, տնտեսական և անձնային գործոնները, իսկ որոշ դեպքերում՝ մշակութային, սոցիալական, անձնային և հոգեբանական գործոնները [6]:

Ինչպես տեսնում ենք, երկու դեպքում էլ առկա են հոգեբանական և անձնային գործոնները: Անձնային և անհատական գործոններն առանձնացված են առանձին խմբում, խոսքը այն անհատական գործոնների մասին է, որոնք ներառում են՝ զբաղվածություն (անձի զբաղվածությունը կարևոր դեր է խաղում և ազդում է նրա որոշում կայացնելու և գնում կատարելու վրա), տարիք (տարիքը անդրադառնում է նախասիրությունների վրա), տնտեսական վիճակ (սպառողական վարքը ուղիղ զուգահեռ է եկամուտներին), ապրելակերպ (ապրելակերպը կապված է սոցիալական հարաբերությունների և դրանց ընկալման հետ), անձ (բնավորության գծեր): Մարքեթինգի մասին որոշ աշխատություններում հոգեբանական գործոնները անվանում են ներքին և նշում, որ սպառողական վարքագիծը գտնվում է մի շարք ներքին և հոգեբանական գործոնների ազդեցության տակ, որոնց մեջ առավել կարևոր են համարվում մոտիվացիան և ընկալումը [6]:

Ընկալումը տվյալ դեպքում դիտարկվում է գնում կատարելու վրա ավտոմատ կերպով ազդող տարր: Ընդունված է դիտարկել կոգնիտիվ քարտեզը, որը կախված է սուբյեկտիվությունից, դասակարգումից, ընտրողականությունից, դիրքորոշումից և փորձից: Փորձը դիտարկվում է, որպես անցյալում ունեցած փորձ, որը առաջացնում է անհամապատասխան արձագանք, որի մասին հաճախ է խոսվում կիրառական մարքեթինգի գրքերում: Որոշ հետազոտություններում նշվում է, որ ապագայում կայացվող որոշումները հիմնվում են նախկինում կայացված որոշումների վրա և կախված են դրանցից բավարարվածության կամ անբավարարվածության զգացողությունից [4]:

Վ. Զ. Մթանթոնը սպառողի դրդապատճառները բնորոշում է որպես թիրախ կամ ձգտում, որն անձը փորձում է բավարարել տարբեր ուղիներով, որպես օրենք դա գնում կատարելու միջոցն է: Հետևաբար սպառողական վարքագիծը անուղղակի կապ ունի բյուջեի կառավարման հետ: Ի. Վ Ալյոշինան վերլուծելով սպառողական մոտիվացիան և վարքի նպատակաուղղվածությունը՝ հատուկ ուշադրություն է դարձրել դրանց ակտի-

վացմանը հազուստ գնելիս: Նմանատիպ վարքագիծը դրդվում է ջերմություն ստանալու կարիքի կողմից, այսինքն ֆիզիոլոգիական պահանջմունք բավարարելու կամ արտաքին գնահատականից (անվտանգության պահանջմունքի բավարարում) խուսափելու համար: Մեկ այլ ձևակերպման համաձայն՝ պահանջմունքները բխոգեն կամ պսիխոգեն պահանջմունքներ են: Դրանք առաջանում են՝ ելնելով հոգեբանական լարվածության վիճակներից: Օրինակ՝ ընդունված լինելու կամ հարգանքի պահանջմունքներ: Հետևաբար մոտիվացիոն տեսությունները և դրանցում ներկայացված հասկացությունները կարող են ծառայել որպես հաճախորդների սպառողական վարքագծի կառավարման կամ ներագդեցության մոդելների կիրառման համար գործիքներ:

Մարքետինգային տարատեսակ հնարքների արդյունավետության և սպառողական վարքագծի ուսումնասիրման վերաբերյալ հետազոտություններում արձանագրվել են մի շարք փաստեր ժողովրդագրական չափորոշիչների նորաձևության նկատմամբ լայնակի կտրվածքի վերաբերյալ: Հեղինակը նշում է նաև, որ կոգնիտիվ գործոնները, որոնք ազդում են գնում կատարելու մտադրության վրա, ներառում են տեսողական և էմպիրիկ դետերմինանտներ: Հետազոտությունները ցույց տվեցին, որ շուկայում նոր ապրանքների հայտնվելը վարքի մոդելավորման վրա վիզուալ ազդեցություն ունի [5]:

Մ. Յ. Մեմյոնովը սպառողական վարքագծի և որոշում կայացնելու վրա դրամային գործոնի ազդեցությունը վերլուծելիս առանձնացրել է մոնետար հարաբերություններ հոգեբանական բաղադրիչները: Հեղինակը նշում է, որ ֆորմալ տրամաբանական և մաթեմատիկական գործողությունները, որոնք ապրիոր կերպով դրված են ռացիոնալ սպառողական վարքագծի հիմքում, երբեմն բավարար չեն, իսկ շատ հաճախ սխալ են իրական վարքագծի կանխատեսման համար [3]:

Յ. Ա. Մախրինան ուսումնասիրել է փողի նկատմամբ ունեցած դիրքի արժեքային և իմաստային առանձնահատկությունները, որոնք կապված են սպառողական վարքագծի հետ, և առանձնացրել է դրա կառուցվածքային բաղադրիչները, որոնք են՝ մոտիվացիոն-կոգնիտիվ, էմոցիոնալ և կոնատիվ բաղադրիչները: Բաղադրիչները բացահայտում են փողի վերաբերյալ անձի մտադրությունները և գործողությունները [2]:

Սպառողական վարքագծի գլխավոր դրդիչ ուժերից մեկը սոցիալական փոխհարաբերությունների դոմինանտությունն է: Հասարակություններում, որոնք գտնվում են սոցիալ-տնտեսական և քաղաքական ձևափոխությունների փուլում, սկսում են գերակշռել գեղոնիստական արժեքները, մարքետինգային հնարքները նպաստում են սոցիալապես բարդ սպառողական վարքագծի ձևավորմանը: Չնայած գլոբալիզացիայի ակնհայտ միտումներին, և ինչպես արդյունք մարքետինգային հնարքների տարածմանը՝ այնուամենայնիվ սպառողական վարքագծի հոգեբանական առանձնահատկությունների ուսումնասիրումը ենթադրում է մշակութային բաղադրիչի մանրամասն ուսումնասիրում: Նշված գործոնը ենթադրում է ազգային և այլ էթնոհոգեբանական առանձնահատկությունների ուսումնասիրում, որոնք ունեն պատմական հիմք, ձևավորվել են տարիների ընթացքում և ազդում են սպառողների ընկալման, դիրքորոշումների, ավանդույթների, վարքի կամ սպասումների վրա:

Տեսական վերլուծության հիման վրա կազմվել է սպառողական վարքի և դրամային կարգավորման վերաբերյալ հարցարան: Պիլոտաժային հետազոտությունը անցկացվել է 25-35 տարեկան կանանց և տղամարդկանց միջև, որոնք ունեն մշտական աշխատանք և արտերկիր մեկնելու փորձ ($n=85$ մարդ): Մասնակիցների տարիքը պայմանավորված է սպառողական վարքի ակտիվության, նորաձևության տենդենցների, տարբերանշան-

ների հակվածության, ՁԼՄ-ների և համացանցի ազդեցության աստիճանով: Հարցարանը պարունակում էր 20 պնդում, որոնց պատասխաններում բացահայտվեցին վիճակագրորեն հավաստի տարբերություններ ($P < 0,05$): Պնդումները հիմնականում կապված էին տարբեր ժամանակահատվածներում և տեղերում սպառողական վարքագծի և բյուջեի կարգավորման փոխկապակցվածության հետ: Ներկայացնենք դրանցից ավելի բարձր ռանգավորում ունեցող պնդումները՝ բյուջեի կարգավորում տարվա և ամսվա ընթացքում, բյուջեի կարգավորում արտերկրում և հայրենիքում, գնումների նկատմամբ ունեցած վերաբերմունքը արտերկրից վերադառնալուց հետո, սպառողական վարքը արձակուրդի նախապատրաստման և դրա ժամանակ, արտերկրում կատարված ոչ արդարացված գնումների վերաբերյալ գոջում: Պնդումները հիմնականում կապված էին տարբեր ժամանակահատվածներում և տեղերում սպառողական վարքագծի և բյուջեի կարգավորման փոխկապակցվածության հետ: Ներկայացնենք դրանցից ավելի բարձր ռանգավորում ունեցող պնդումները՝ բյուջեի կարգավորում տարվա և ամսվա ընթացքում, բյուջեի կարգավորում արտերկրում և հայրենիքում, գնումների նկատմամբ ունեցած վերաբերմունքը արտերկրից վերադառնալուց հետո, սպառողական վարքը արձակուրդի նախապատրաստման և դրա ժամանակ, արտերկրում կատարված ոչ արդարացված գնումների վերաբերյալ գոջում:

Դուրս բերված տարբերությունները կարող են կապված լինել սոցիալական արժեքների դինամիկայի հետ, քանի որ դրանք կապված են կայուն գործոնների (օրինակ ազգային արժեքներ) և իրավիճակային գործոնների (օրինակ միջմշակութային գործոններ) հետ: Հարցման արդյունքների նախնական եզրակացությունները թույլ են տալիս բնութագրել սպառողական վարքի իրավիճակային գործոնները հասարակական տարբեր միջավայրերում: Ի. Վ. Ալյոշինան որպես իրավիճակային գործոններ առանձնացրել է հետևյալ գործոնները՝ ֆիզիկական միջավայրը, հասարակական միջավայրը, ժամանակավոր հեռանկարները, սպառողական վարքի նպատակը և անցյալում եղած իրավիճակները: Մարքետոլոգները օգտագործում են արժեհամակարգի առանձնահատկությունները սպառողական վարքագծի՝ ապրանքի ընտրություն, տարբերանշանի ընտրություն, շուկայի սեգմենտավորում, ուսումնասիրման ժամանակ: Այս ռազմավարությունը հիմնված է այն բանի վրա, որ արժեքները սերտ կապված են սոցիալական փոփոխությունների հետ [1]: Ինչպես նաև դուրս են բերվել մասնակիցների սեռերի, մասնագիտությունների, ընտանեկան կարգավիճակի և եկամուտների աստիճանի տարբերությունները:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. **Алешина И. В.** Поведение потребителей. М., “Экономистъ”, 2006. 525 с.
2. **Махрина Е. А.** Виды и характеристики ценностно-смысловых отношений к деньгам у представителей социономических профессий : Автореф. дис.... кандидата психол. наук: 19.00.01 / Ростов-на-Дону, 2006. 26 с.
3. **Семенов М. Ю.** Деньги и люди: Психология денег в России. Киев: Изд-во «Простобук», 2011. с 104-105.
4. **Abraham, C., & Sheeran, P.** Acting on intentions: The role of anticipated regret. *British Journal of Social Psychology*, 2003, N 42, 495-511
5. **Rajagopal.** Consumer culture and purchase intentions toward fashion apparel in Mexico/ *Journal of Database Marketing & Customer Strategy Management*, 2011, N18, 286-307.
6. **Stanton William J. and Futrell Charles,** Fundamentals of Marketing, New York: McGraw-Hill.1987.

ՍՊԱՌՈՂԱԿԱՆ ՎԱՐՔԸ ՊԱՅՄԱՆԱՎՈՐՈՂ ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՆՆԵՐԻ
ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ

Ավանեսյան Դ. Հ.

Ամփոփում

Սպառողների վրա ազդեցություն ունեցող հոգեբանական գործոնները դուրս բերելիս արտադրողները և ընկերությունները նպատակաուղղված կազմում են այնպիսի ռազմավարություններ, մարքեթինգային առաջարկներ, գովազդային արշավներ, որոնք ազդում են ապրանքի վաճառքների և սպառման վրա՝ հաշվի առնելով թիրախավորված սպառողների հոգեբանական և պահանջմունքային առանձնահատկությունները:

Բանալի բառեր. սպառողական վարք, հոգեբանական գործոն, սպառողական վարքի իրավիճակային գործոն:

АНАЛИЗ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ФАКТОРОВ ФОРМИРУЮЩИХ
ПОТРЕБИТЕЛЬСКОЕ ПОВЕДЕНИЕ

Аванесян Д. Г.

Резюме

Выводя психологические детерминанты влияющие на потребителя производители и компании целеустремленно используют стратегии, маркетинговые предложения, рекламные акции, которые влияют на потребление и продажи товаров, имея ввиду психологические и потребительские особенности потребителей.

Ключевые слова: потребительское поведение, психологический фактор, ситуационные факторы потребительского поведения.

ANALYSIS OF PSYCHOLOGICAL FACTORS CONDITIONING CONSUMING BEHAVIOR

Avanesyan D. H.

Summary

To identify psychological determinants which affect on consumer manufacturers and companies develop strategies, marketing offers, promotions, which affect the consumption and sales of goods, taking into consideration psychological and consumptional characteristics of consumers.

Keywords: consuming behavior, psychological factor, situational factor of consuming behavior.

ՆԵՅՐՈՄԱՐՔԵԹԻՆԳԱՅԻՆ ՀՆԱՐՆԵՐԸ ՈՐՊԵՍ ՍՊԱՌՈՂԱԿԱՆ ՎԱՐՔԻ ՎՐԱ ԱԶԴԵՑՈՒԹՅԱՆ ՄԻՋՈՑ

ՋԵՅՆԱԼՅԱՆ ՆԱՆԵ

ՀՀ պետական կառավարման ակադեմիայի մագիստրանտ

Նեյրոմարքեթինգն ակտիվ զարգանում է, գրավում մարքեթոլոգների, հոգեբանների և սոցիոլոգների ուշադրությունը: Այս ամենն ապահովում է ժամանակակից այս ուղղության հետազոտությունների արդիականությունն ու անհրաժեշտությունը: Վերջին տարիներին հասարակության զարգացմանը զուգընթաց, ներագդման միջոցները մուտք են գործել մարդկային գործունեության յուրաքանչյուր ոլորտ: Ներագդողները ձգտում են ապահովել իրենց արտադրանքի վաճառքի արդյունավետությունը: Ներագդման ամենաարդյունավետ ձևը հայտնի է, որ ուղղված է անգիտակցականին: Հետևաբար սպառողական գործընթացում այն կարևորներից մեկն է:

Նախկին զանգվածային մարքեթինգը, որն ուղղված էր անանուն գնորդին, այժմ ճանապարհը զիջում է նոր, առավել պատասխանատու, առավել արդյունավետ, եկամտաբեր, անձնային ուղղվածությանը [2]:

Մարքեթինգի շատ սահմանումներում նշվում է դեպի սպառողն ուղղվածությունը, սպառողի պահանջմունքների կարևորությունը, ինչը ենթադրում է, որ առանց հոգեբանական գործոնի առկայության հնարավոր չէ մշակել արդյունավետ մարքեթինգային ռազմավարություն: Շատ կարևոր է հաշվի առնել նաև սպառողական ընկալման հոգեբանական առանձնահատկությունները: Համաձայն Կ. Մոզերի՝ ընկալումը գրգռիչ ընդունման և վերամշակման արդյունք է: Արդյունքը, որպես կանոն, արտաքին գրգռիչների սպասումների կամ փորձի համադրությունն է և գտնվում է ընկալման ֆիզիոլոգիական հնարավորությունների մակարդակում: Դա նշանակում է, որ գրգռիչներն արտաքին աշխարհից երբեք չեն ընդունվում առանց սպասումների կամ նախահամոզմունքների: Հույզերն ու արժեքներն ազդում են և նպաստում այն բանին, որ մենք ոչ միայն գրանցում ենք «իրականության արտացոլումը», այլև կառուցում ենք իրականությունը [1]:

Էմպիրիկական հայեցակարգը ենթադրում է, որ արտաքին աշխարհի մասին գիտելիքները մենք ստանում ենք մեր զգայարանների միջոցով: Արտաքին աշխարհից տեղեկատվություն ստանալիս մենք հիմնվում ենք մեր զգայության օրգանների վրա: Փաստացիորեն մեր ողջ փորձը կուտակվում է տեսողական, լսողական, համային, զգայական և հոտառական զգայությունների հիման վրա: Նյարդալեզվաբանական ծրագրավորման մեջ սրանք անվանում են ռեպրեզենտատիվ համակարգեր: ՆԼԾ մոդելում այս զգայական համակարգերն ավելի կարևոր դեր են կատարում, քան տեղեկատվության պարզ հավաքագրումը: Յուրաքանչյուր համակարգ տեղեկատվություն է ստանում, այնուհետև ակտիվացնում հիշողությունը՝ վարքի մշակման համար: Այս գործունեությունն իրականացնում է կենտրոնական նյարդային համակարգը: Ուղեղը կոդավորում է տեղեկատվությունն այն տեսքով, որով մենք ստանում ենք այն զգայական օրգանների միջոցով: Օրինակ՝ երբ մենք տեսողական տեղեկատվություն ենք ստանում, ուղեղն այդ տեղեկատվությունը կոդավորում է որպես պատկեր: Տեղեկատվությունը հիշելիս ուղեղը հիշողության միջոցով արտահայտում է մտապատկերը այն տեսքով, որով պահպանվել է տեղեկատվությունը: Մա կոչվում է տեղեկատվության կոդավորում կամ պահպանում, ներքին ռեպրեզենտացիա (մոդալություն): Փոխելով ապրումների կոդավորումը՝ հնարա-

վոր է փոխել ներքին զգացողությունները և վիճակները: Երբ փոխվում է ներքին վիճակը, փոխվում է նաև վարքը [3]:

Հստ ժամանակակից հոգեբանական մոտեցման՝ յուրաքանչյուր մարդու մոտ առանձնացվում են տեղեկատվության մշակման իր կողմից նախընտրելի համակարգ: Տարբեր մարդկանց մոտ այդ համակարգերը անհամաչափ են զարգացած և կարող են կախված լինել իրավիճակի ազդեցությունից:

Ռեպրեզենտատիվ համակարգի զարգացման մակարդակը մարդկանց մոտ տարբեր է: Այդ իսկ պատճառով աշխարհի մոդելը («քարտեզը»), որը մարդն իր համար կառուցում է, կտարբերվի աշխարհի մասին այլ մարդու պատկերացումներից: Սա բացատրում է նաև, թե ինչու մարդիկ միևնույն փաստը ընկալում են տարբեր կերպ: Հետևաբար, կոնկրետ մարդու համար գերակա ռեպրեզենտատիվ համակարգը որոշելիս մենք անուղղակիորեն աշխատում ենք նրա մտածողության գործընթացների հետ: Կախված տեղեկատվության ստացման նախընտրած ուղուց մարդկանց առանձնացնում են՝ **«վիզուալներ», «աուդիալներ», «կինեսթետիկներ»**: Վերջին շրջանում սկսել են առանձնացնել **«լոգիկներ» («դիսկրետներ»)**, սակայն այս ուղին համարվում է լրացուցիչ [3]:

Ուսումնասիրվող հարցերն առավել լայն պարզաբանելու նպատակով մեր կողմից կատարվել է հետազոտություն, որի նպատակն էր ուսումնասիրել նեյրոմարքեթինգային հնարների միջոցով սպառողական վարքի վրա հոգեբանական ազդեցության առանձնահատկությունները: Հետազոտության ընտրանքը կազմել է 80 անձ:

Մեր կողմից իրականացված հետազոտության արդյունքում պարզ դարձավ, որ ընկալման գերակա մոդալությունները հետազոտական ընտրանքում հավասարաչափ են արտահայտված: Այստեղից կարելի է ենթադրել, որ սպառողական վարքի վրա ազդեցության հնարավորությունները մեծանում են, եթե ազդեցությունն ուղղված է ընկալման մեկից ավելի մոդալություններին:

Ապրանքի և ծառայության ընկալումը, որոշակիորեն կախված է սպառողների վրա փոխազդող ազդակներից և մասնակիորեն նրանից, թե որքանով է սպառողն իմաստավորում այդ ազդակը: Այսինքն՝ ներկայացվող ապրանքը որոշակի կողավորման և ապակողավորման միջոցով է ընկալվում սպառողի կողմից:

Այժմ առաջարկվող ծառայությունների ու ապրանքների քանակն այնքան է աճել, որ գնորդները դժվարանում են տարբերություններ գտնել դրանց մեջ: Դա ստիպում է արտադրողներին բարելավել իրենց արտադրանքի որակը, մեծացնել գովազդի վրա արվող ծախսերը, օրիգինալ անվանումներ մտածել, կատարելագործել փաթեթավորումը, խթանել ապրանքի վաճառքը [4]: Սակայն զարգացող հասարակությունում առավել մեծ ուշադրության արժանի ոլորտ է ապառողը, նրա վարքագիծը՝ տարաբնույթ ազդակների առկայության դեպքում: Այս հարցերը ուսումնասիրվում են սպառողական վարքի հոգեբանության շրջանակներում, որոնք ուղղված են պարզելու, թե ինչպես է սպառողը մտածում, զգում և ընտրում տարբեր այլընտրանքներից, ինչպիսին է շրջապատի ազդեցությունը (մշակույթ, ընտանիք, խորհրդանիշներ, ՁԼՄ), որոնք են տեղեկատվության սահմանափակումները, ինչպես կարող են մարքեթոլոգները հարմարեցնել և կատարելագործել իրենց մարքեթինգային ծրագրերը, որպեսզի ավելի արդյունավետ կերպով հասնեն սպառողին:

Հետազոտության ընթացքում մեր կողմից ձևավորել են ֆոկուս խմբեր՝ սպառողների ընկալման մոդալության և առանձնահատկությունների դուրս բերման նպատակով: Վերլուծության են ենթարկել սպառողների կողմից ապրանքատեսակների ընկալման առանձնահատկությունները, ինչպես նաև գուգորությունները և պատկերացումները ներկայացված ապրանքատեսակների վերաբերյալ: Մեր կողմից ընտրվել է սուրճի երկու

ապրանքատեսակ, որոնք բրենդի տարածման տեսանկյունից համարժեք են:

Կատարված հետազոտության արդյունքներից ելնելով (գծ. 1)՝ կարող ենք ասել, որ գնման մասին որոշմանը նպաստում է հիմնականում հեռուստատեսային գովազդը, իհարկե տեղ ունի նաև սեփական փորձը և սուրճի բարձր որակը: Մակայն երբ սպառողը ծանոթ է գովազդին, որն արդեն իր ուշադրությունը գրավել է, սրահում մյուս սուրճերի շարքում տեսնելով իրեն ծանոթ ապրանքատեսակը՝ միանշանակ կընտրի հենց դա:

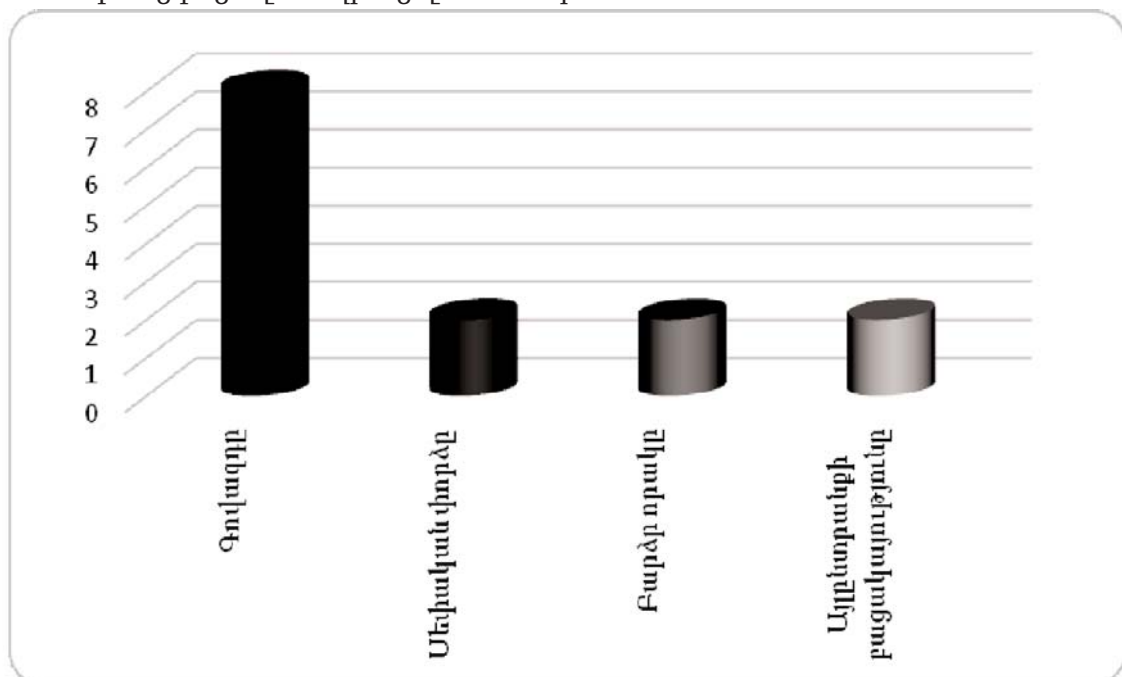
Սա կարող ենք մեկնաբանել այն հանգամանքով, որ հեռուստատեսային գովազդի ազդեցությունն ուղղված է միաժամանակ երկու՝ վիզուալ և աուդիալ, ռեպրեզենտատիվ համակարգերին: Այս դեպքում ազդեցությունն առավել արդյունավետ կարող է լինել:

Ապրանքատեսակների հետ կապված գուգորդությունները կարող են բազմաթիվ լինել: Կատարված հետազոտության արդյունքում առանձնացրել ենք ընկալման մոդալություններից յուրաքանչյուրին առավել բնորոշ արտահայտությունները և համադրել դրանք մասնակիցների կողմից առավել հաճախ հնչած գուգորդությունների բովանդակային բնութագրերի հետ: Հետազոտական խմբերում ընկալման մոդալությունների և գուգորդությունների համեմատական վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ ստացված տվյալները համընկնում են: Արդյունքները ներկայացված են նկար 1-ում:

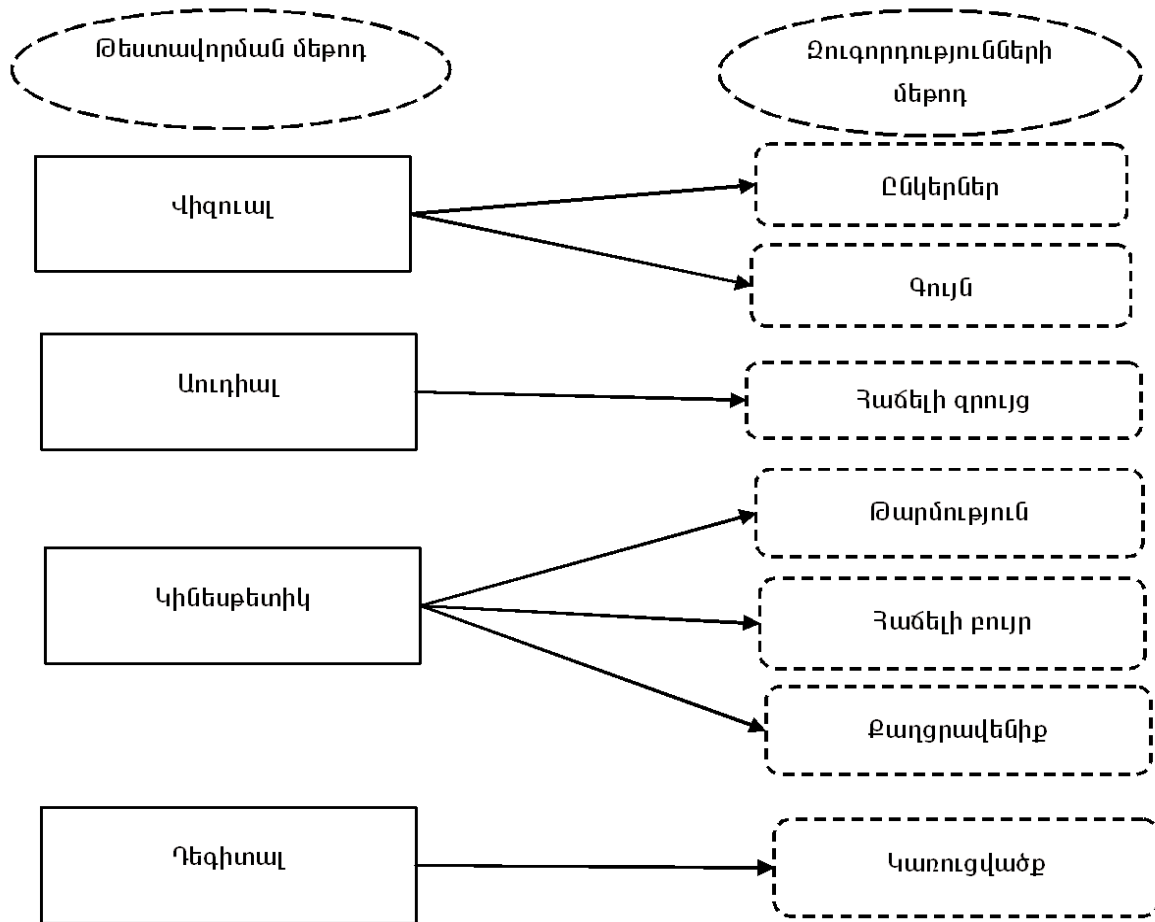
Սուրճի և շոկոլադի գուգորդությունը տրամաբանական է, քանի որ մեծամասամբ սուրճ խմողների համար շոկոլադը պարտադիր պայման է, և երբ ուղեղում արտացոլվում է դրանցից մեկի պատկերը, ակնթարթորեն առաջանում է նաև մյուսի մասին մտապատկերը:

Հետազոտական ընտրանքի գուգորդություններում գերակշռում են թարմություն և ջերմություն պատասխանները, ինչը բացատրվում է այն հանգամանքով, որ սուրճ օգտագործում են առույգանալու համար:

Ընկերներ և հաճելի գրույց գուգորդությունների փոխկախվածությունը կարող ենք բացատրել նրանով, որ երիտասարդները սուրճ խմում են հիմնականում ընկերների հետ ժամանակ անցկացնելու և զրուցելու համար:

Գծապատկեր 1.

Նկար 1. Սպառողների ընկալման մոդալությունների և ճուգորդությունների վերլուծություն

Կանաչը ճուգորդությունների թվում պայմանավորված է նրանով, որ մեր կողմից ներկայացված սուրճի փաթեթավորումը կանաչ է: Սա խոսում է այն մասին, որ տվյալ ապրանքատեսակի փաթեթավորումն աշխատում է բրենդի օգտին և առաջանում է բրենդային նույնականացում:

Այսպիսով, կատարված հետազոտության արդյունքում բացահայտել ենք ընկալման գերակա մոդալության և ապրանքատեսակի ընկալման առանձնահատկությունների միջև փոխկախվածություն, ինչը պայմանավորում է սպառողական վարքի առանձնահատկությունները: Սպառողների ընկալման մոդալությունները և ապրանքատեսակի ընկալման առանձնահատկությունները փոխկապակցված են և կարող են հանդիսանալ ապրանքատեսակի ընտրության գործընթացը պայմանավորող գործոն:

Ընկալման մոդալություններից որևէ մեկը (ռեպրեզենտատիվ համակարգը) շեշտավորված չէ սպառողների շրջանում, ինչը ենթադրում է, որ սպառողական վարքի կառավարման գործընթացում ընկալման բոլոր մոդալություններին ուղղված համաժամանակյա ազդեցությունը հաշվի առնելն առավել արդյունավետ կարող է լինել:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. **Բալայան Ե.Պ.** Особенности восприятия товарановинки // Գիտաժողովի նյութերի ժողովածու // ՀՀ ԿԳՆ, Կրթ. Միջազգ. Ակադ. Խմբ.՝ Ս. Խ.Գրիգորյան և այլք. Եր., «Հայրուսակ» հրատ., 2013, 180 էջ, 166-170:
2. **Трайндл Арндт** / Нейромаркетинг: Визуализация эмоций /Перевод: А. Гордеева, Языки: Русский;

М., 2009, 112 с.

3. Холл М., Боденхамер Б. Полный курс НЛП / СПб., Прайм – ЕВРО-ЗНАК, 2007. 635, 5 с.

4. Череднякова А.Б. Проективные методы и имиджевые характеристики торговой марки в брендинге.

ՆԵՅՐՈՄԱՐԿԵԹԻՆԳԱՅԻՆ ՀՆԱՐՆԵՐԸ ՈՐՊԵՍ ՍՊԱՌՈՂԱԿԱՆ ՎԱՐՔԻ ՎՐԱ
ԱԶԴԵՑՈՒԹՅԱՆ ՄԻՋՈՑ

Զեյնալյան Նանե
ՀՀ պետական կառավարման ակադեմիայի մագիստրանտ
Ամփոփում

Ժամանակակից աշխարհում առաջանում են հոգեբանության նոր ուղղություններ, որոնք ակտիվ զարգանում են՝ բարձրացնելով մարքեթինգի ավանդական միջոցների և սպառողի վրա ազդեցության մեթոդների արդյունավետությունը: Ներդրմարքեթինգը միավորում է դասական մարքեթինգի և ներդրողության հիմքերը՝ հաշվի առնելով սպառողական ընկալման հոգեբանական առանձնահատկությունները: Արտաքին աշխարհից տեղեկատվություն ստանալիս մենք հիմնվում ենք մեր զգայության օրգանների վրա: Այս հարցերը պարզաբանելու նպատակով մեր կողմից իրականացվել է հետազոտություն: Ենթադրվում է, որ սպառողի ընկալման մոդալություններն ազդեցություն ունեն սպառողական վարքի վրա:

Բանալի բառեր: ազդեցության մեթոդներ, սպառողական վարք, ընկալման մոդալություն:

НЕЙРОМАРКЕТИНГОВЫЕ УЛОВКИ КАК СРЕДСТВО ВОЗДЕЙСТВИЯ НА
ПОТРЕБИТЕЛЬСКОЕ ПОВЕДЕНИЕ

Зейналян Нане
Магистрант Академии государственного управления РА
Резюме

В современном мире появляются новые области психологии, которые активно развиваются повышая, эффективность средств традиционного маркетинга и методов влияния на потребителей. Нейромаркетинг сочетает в себе основы классического маркетинга и нейропсихологии, принимая во внимание психологические особенности восприятия потребителей. Получая информацию из внешнего мира, мы основываемся на наши органы чувств. Для прояснения этих вопросов мы провели исследование. Выяснилось, что модальности восприятия потребителей оказывают влияние на поведение потребителей.

Ключевые слова: методы влияния, потребительское поведение, модальности восприятия.

NEUROMARKETING TRICKS AS A METHOD OF INFLUENCE ON CONSUMER BEHAVIOR

Zeynalyan Nane
Master Student Public Administration Academy of the Republic of Armenia

Summary

Nowadays emerge new fields of psychology that are increasing effectiveness of traditional marketing methods and the impact on consumers by active development. Neuromarketing combines the basics of classical marketing and neuropsychology, taking into account the psychological characteristics of the perception of consumers. Receiving information from the environment, we rely on our organs of sense. In order to clarify this issues we have conducted a research. It is assumed that the modalities of consumer's perception have an impact on consumer behavior.

Keywords: methods of impact, consumer behavior, modalities of perception.

**ԱՇԽԱՏԱՆՔԱՅԻՆ ՄՈՏԻՎԱՑԻԱՅԻ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ
ԱՐԵՎՄՈՒՏՔՈՒՄ ԵՎ ԱՐԵՎԵԼՔՈՒՄ**

ԱՐԱՀԱՄՅԱՆ ԱՆԻ

ՀՀ ՊԿԱ, կառավարման հոգեբանության ամբիոնի մագիստրանտ

Մարդկային ռեսուրսների կառավարման անհրաժեշտության առաջացումը հիմնականում կապում են տնտեսության զարգացման պատմության համար 2 կարևորագույն ժամանակաշրջանի հետ. 18-րդ դար՝ Արևմուտքի մի շարք երկրներում աշխատանքի ինդուստրիալիզացիա և դրանից բխող խոշոր գործարանների հիմնում, 20-րդ դարի 70-ական թթ՝ արևմտյան զարգացած երկրներում ծառայությունների մատուցման ոլորտի ծաղկում [1, (18.10.2007թ.)]:

Աշխատանքային մոտիվացիոն տեսությունները ծագել են Արևմուտքում, սակայն, ելնելով Արևմուտքի և Արևելքի մշակութային, ազգային, հոգեբանական մի շարք առանձնահատկություններից, զարգացման և կիրառման տարբեր ուղիներ են որդեգրել: Գլոբալիզացիան և միջմշակութային շփումներն առավել ակնհայտ են դարձնում այդ տարբերությունները:

Մոտիվացիայի ճապոնական (Արևելյան) ընկալում: 20-րդ դարի 60-ական թթ. տնտեսագիտության մեջ մտավ նոր հասկացություն՝ «ճապոնական հրաշք»: Այն սկիզբ առավ 1950-ականների կեսերից և շարունակվեց մինչև 1973 թ. նավթային ճգնաժամը՝ ամեն տարի գրանցելով տնտեսության 10%-անոց աճ [2, (15.12.2011թ.)]: Այս ժամանակաշրջանի համար սա ռեկորդային ցուցանիշ էր: Ընդամենը մեկ սերունդ պահանջվեց ճապոնիայից հետպատերազմյան շրջանում թուլացած, հետամնաց ֆեոդալական երկրից վերածվելու տնտեսության հզորությամբ թվով երկրորդ պետությունը աշխարհում՝ զիջելով միայն ԱՄՆ-ին: Այս արդյունքին հաջողվեց հասնել շնորհիվ տնտեսական բարեփոխումների երեք հիմնական սկզբունքի՝ ցմահ զբաղվածության սկզբունք (lifetime employment), ավագության սկզբունք (seniority) և կառավարմանը աշխատակազմի մասնակցության սկզբունք:

Ցմահ զբաղվածություն - ապահովագրված զբաղվածության տեսակ, որը լայն կիրառում ունի ճապոնիայի պետական հաստատությունների և խոշոր կազմակերպությունների 35%-ի կողմից, հանդիպում է նաև ամերիկյան որոշ կազմակերպություններում [3]: Անհատը, ստանալով կրթություն, անցնում է աշխատանքի նշված տեսակի կազմակերպություններից որևէ մեկում և շարունակում է այնտեղ աշխատել մինչև թոշակի անցնելը (55 տարեկան): Կազմակերպությունները աշխատանքային ընդունելություն են կազմակերպում տարին մեկ անգամ՝ սովորաբար գարնանը, երբ բարձրագույն կրթական հաստատությունները թողարկում են դիպլոմավորված մասնագետների: Աշխատակիցը կարող է հեռացվել միայն այն դեպքում, եթե կատարել է ծանր քրեական հանցագործություն [3]: Թոշակի անցնելուց կազմակերպությունը իր աշխատակցին միանվագ վճարում է 5-6 տարվա աշխատավարձի չափով գումար:

Աշխատանքի անցնելով կազմակերպությունում՝ երիտասարդ մասնագետի համար ընտրվում է «ուսուցիչ», ով օգնում է վերջինիս ադապտացվել նոր միջավայրում, կոլեկտիվի լիարժեք անդամ դառնալ, կոնֆլիկտային իրավիճակներից լուծում գտնել, ձեռք բերել աշխատանքի համար անհրաժեշտ ունակություններ և փորձ: «Ուսուցիչն» ընտր-

վում է ղեկավար օղակից այն սկզբունքով, որ իր «աշակերտի» հետ միևնույն բարձրագույն կրթական հաստատության շրջանավարտ լինի [4, էջ 159]: Սա հնարավորություն է ընձեռնում հասնել բարձր փոխըմբռնման. «ուսուցիչը» հստակ պատկերացնում է իր «աշակերտի» ստացած կրթության ուժեղ և թույլ կողմերը: «Ուսուցիչը» մուտք ունի «աշակերտի» ընտանիք, գիտի վերջինիս հետաքրքրությունները, ցանկությունները, սիրելի զբաղմունքները՝ ճանաչում է նրա անձը: Այս կամ այն պաշտոնին առաջադրվելու դեպքում, մեծ դեր ունի «ուսուցիչ» խոսքը: «Ուսուցիչ» կարգավիճակը պահպանվում է մինչև «աշակերտի» 35 տարին լրանալը, որից հետո նոր վերջինս կարող է համարվել ինքնուրույն աշխատող: Այս համակարգը թույլ է տալիս հաստատել աշխատակցի և կազմակերպության միջև ուժեղ էմոցիոնալ կապ: Պաշտոնի բարձրացումը, աշխատանքային առաջխաղացումը տեղի է ունենում աստիճանաբար, դանդաղ. այս հանգամանքը հնարավորություն է ընձեռնում ճիշտ գնահատել աշխատողի պոտենցիալը: Լայն կիրառում ունի աշխատանքային ռեսուրսների ռոտացիան. ամեն աշխատող պետք է տիրապետի արտադրական գործընթացի հնարավորինս շատ օպերացիաների, որն իրականացվում է աշխատանքային բնագավառների պարբերաբար փոփոխման ճանապարհով: Որևիցե աշխատակցի բացակայության դեպքում հնարավոր է դառնում վերջինիս ժամանակավոր փոխարինումը, որից աշխատանքի որակը չի տուժում: Այս մեթոդը բարձրացնում է կոլեկտիվի համախմբվածությունը, աշխատողները սկսում են գնահատել միմյանց աշխատանքը, աշխատանքը դառնում է բազմաբնույթ և հետաքրքիր, ինքնագարգացման և նախաձեռնողականության դրսևորման հնարավորություն է ընձեռնվում [4, էջ 168]:

Ցմահ զբաղվածության գաղափարը իրավաբանորեն ամրագրված չէ և գործում է որպես չգրված օրենք: Այն նպաստում է կոլեկտիվում բարեկամական հարաբերությունների հաստատմանը, կազմակերպությանը նվիրվածության ուժեղացմանը: Աշխատողները շահագրգռված են իրենց կազմակերպության հզորացմամբ և աճով: Ուղղահայաց առաջխաղացման հնարավորությունը նպաստում է նախաձեռնողականության զարգացմանը, իսկ հեռացման վախի բացակայությունը և շահագրգռվածությունը պարարտ հող են ստեղծում աշխատանքին նորարար, ստեղծագործ մոտեցման համար: Այս համակարգը թույլ է տալիս ապահովել զբաղվածության ստաբիլ մակարդակ, նվազեցնում է կադրերի հոսունությունը, բարձրացնում է արտադրողականությունը:

Ցմահ զբաղվածությունը ենթադրում է երկար տարիների աշխատանք մեկ կոնկրետ կազմակերպությունում, բայց դա չի բացառում աշխատանքային առաջխաղացումը և բնագավառի փոփոխությունը տվյալ կազմակերպության շրջանակներում [5, էջ 14]: Աշխատանքային առաջխաղացումն տեղի է ունենում ավագության սկզբունքի համաձայն: Աշխատավարձի և պաշտոնի բարձրացման մեջ մեծ դեր է խաղում աշխատանքային փորձը: Հաշվի է առնվում նաև այն, թե աշխատողը տվյալ պահին կյանքի որ փուլում է գտնվում (նորավարտ ուսանող, ամուսնություն, բնակարանի ձեռքբերում, երեխայի ծնունդ և այլն):

Աշխատակազմի մոտիվացիայի կարևոր բաղադրիչ է հանդիսանում այն, որ խոշոր կազմակերպությունները հոգում են իրենց աշխատողների մի շարք ծախսեր՝ աշխատանքի վայր հասնելու համար կատարվող տրանսպորտային ծախսեր, աշխատողների և նրանց ընտանիքի անդամների բուժման ծախսեր, իջեցված գներով բնակարանների տրամադրում [4, էջ 149]: Այն դեպքում, երբ կազմակերպության սեփականություն հանդիսացող բնակարանները չեն բավականացնում, կազմակերպությունը շուկայական գներով վարձում է բնակարաններ և իջեցված գներով հանձնում իր աշխատակիցներին: Այսպիսով, զարգացած է հարաբերությունների պատերնալիստական

համակարգը՝ կազմակերպությունը ապահովում է իր աշխատակիցների պահանջ-մունքների բավարարումը, որի դիմաց վերջիններս որդեգրում են կազմակերպության թելադրած վարքային մոդելները:

Ֆիրմայի վերաբերյալ ինֆորմացիայի հասանելիությունը նվազեցնում ենթակա-ների և ղեկավար օղակների միջև եղած հեռավորությունը, աշխատակազմին միասնա-կանություն է հաղորդում: Այն լավ հնարավորություն է շարքային աշխատողներից ստանալ տարատեսակ արտադրական խնդիրների ռացիոնալ լուծումներ [4, էջ 153]:

Արտադրության անընդհատ վերահսկողությունը հնարավորություն է ընձեռում անորակ արտադրանքի, խոտանների պատճառների անհապաղ բացահայտման և դրանց հետագա կանխման համար:

Ճապոնական կազմակերպություններում դրամական մոտիվացիան զիջում է իր արդյունավետությամբ եվրոպական կազմակերպություններին: Սրա պատճառ կարող են հանդիսանալ մի շարք գործոններ, ինչպիսիք են, օրինակ, տնտեսական բարեկե-ցությունը, ճապոնացիների հոգևոր ներուժը, ավանդույթներին հավատարմությունը, կոլեկտիվիզմը: Ճապոնացին իրեն ընկալում է որպես խմբի անդամ և նույնականաց-նում է իր անձը խմբի հետ [4, էջ 155]: Այստեղից բխում է հակումը խմբային որոշում-ներին: «Խմբի հաջողությունը քո հաջողությունն է»՝ այս կարգախոսով են դաստիա-րակվել բազմաթիվ ճապոնացիներ: Խմբում առանձին աշխատակիցների միջև մրցակցության ոգին չի խրախուսվում. համարվում է, որ այն պառակտում է խումբը: Մինչդեռ խմբերի միջև մրցակցությունը նպաստում է խմբի ներսում անդամների միասնականությանը [4, էջ 156]:

Ադմինիստրացիայի կողմից մեծ աշխատանք է տարվում աշխատակազմի հետ վստահության վրա հիմնված հարաբերությունների հաստատման համար, քանզի վստահությունը ծնում է պատասխան վստահություն. ղեկավարները չունեն առանձնաց-ված աշխատասենյակներ, ճաշարաններ, ավտոկայանատեղեր, նրանք նույն համազ-գեստն են կրում, ինչ շարքային աշխատողները [5, էջ 11]: Ճապոնական կազմակեր-պությունների համար հատկանշական է նաև այն, որ ղեկավար օղակի աշխատավարձի և շարքային աշխատողների աշխատավարձերի տարբերությունը աննշան է, մինչդեռ արևմտյան կազմակերպություններում ղեկավարի աշխատավարձը 5-6 անգամ բարձր է ենթակաների աշխատավարձից: Կոլեկտիվ քննարկումները, խմբային որոշումների կա-յացումը հանգեցնում է նպատակների և մոտիվների միասնականությանը, համգործակ-ցությանը: Շատ հաճախ հավաքների, ժողովների ժամանակ օգտագործվում է «մենք և նրանք» հակադրումը, որտեղ «մենք»-ը ասոցացվում է կազմակերպության հետ, իսկ «նրանք»-ը ընկալվում է որպես մրցակից ֆիրմաների ամբողջություն [4, էջ 173]: Սա ոչ նյութական մոտիվացիայի հզոր հոգեբանական հնարք է:

Աշխատանքային մոտիվացիայի ամերիկյան(արևմտյան) ընկալում: XX դարի 70-ական թթ. անձնակազմի կառավարման վերաբերյալ ամերիկյան գրականության մեջ մտավ նոր հասկացություն՝ «մարդկային ռեսուրսներ» և «մարդկային ռեսուրսների կա-ռավարում», որն եկավ փոխարինելու «աշխատակազմ»-ին և «աշխատակազմի կառա-վարման»-ը: Բնականաբար այս նորամուծությունը իրենից ենթադրում է աշխատա-կազմի կառավարման միանգամայն նոր մոտեցումներ. մեծ նշանակություն սկսեց տրվել աշխատողների ունակությունների և լիարժեք պոտենցիալի բացահայտմանը և այդ առանձնահատկությունների զարգացմանը [5, էջ 12]:

Աշխատողի եկամուտի չափը պայմանավորված է վերջինիս աշխատանքային ար-դյունավետությամբ. որակավորման, մոտիվացիայի և կրթության բարձր մակարդակով առողջ աշխատակիցը ֆիրմային ավելի մեծ եկամուտ է ապահովում: Մարդկային

Օուչիի մոդել

Փոփոխականներ	Ճապոնական կազմ.	«Z» տիպի կազմ	Ամերիկյան կազմ.
1. Աշխ. ժամկետ	«ցմահ»	երկարաժամկետ	կարճաժամկետ
2. Աշխ. գնահատում/ առաջխաղացում	որակական/ դանդաղ	որակական/ դանդաղ	քանակական/ արագ
3. Պատասխանատվություն	խմբային	անհատական	անհատական
4. Կարիերա	լայն մասնագիտացում	չափավոր/միջին մասնագիտացում	մեղ մասնագիտացում
5. Հսկողության մեխանիզմ	անորոշ/ոչ ֆորմալ	անորոշ/ոչ ֆորմալ	հստակ/ֆորմալ
6. Անձով հետաքրքրվածություն	լայն	լայն	մեղ
7. Որոշման ընդունում	խմբային/ կոնսենսուս	խմբային/ կոնսենսուս	անհատական

ռեսուրսների պրագմատիկ տեսակետը ակնկալվում է. որ ֆիրմայի կապիտալի հաշվին աշխատողի համար ներդրված ծախսերը կարդարացնեն իրենց և ֆիրմային եկամուտ կբերեն:

Ղեկավարման բարձր օղակի կոմպետենտությունը և շահագրգռվածությունը կորպորացիայի գործունեության մեջ ռադիկալ դեր է խաղում, հետևաբար՝ կադրային աշխատանքը, ներառյալ պարզևատրումները, սոց.ապահովագրությունը և մի շարք այլ արտոնություններ, կենտրոնացված է այս օղակի վրա [5, էջ 13]:

Ի տարբերություն Արևելքի, որտեղ գերիշխում է կազմակերպությունների հիերարխիկ կառուցվածքը, Արևմուտքի կազմակերպություններին հատուկ է «հորիզոնական» կառուցվածքը: Արևմուտքն աչքի է ընկնում իր անհատական մոտեցմամբ. աշխատողը պարզևատրվում է նախ և առաջ սեփական առաջադիմության համար: Աշխատակազմում խրախուսվում է մրցակցությունը:

Եթե Արևելքում կարևորում են միջանձնային հաղորդակցումը, ապա Արևմուտքում այն հեշտությամբ կարելի է փոխարինել վիրտուալ հաղորդակցմամբ՝ ցանցային ժողովներ, ինտերնետային հաղորդագրություններ, ֆորումներ և այլն:

Ամփոփելով՝ հարկ է անդրադառնալ Վիլյամ Օուչիի առաջարկած «Z տեսությանը»: Ճապոնիայի և ԱՄՆ-ի օրինակն ուսումնասիրելով՝ նա առանձնացրել է կազմակերպչական մշակույթը պայմանավորող 7 փոփոխական, որոնց հիման վրա էլ մշակել է «Z» տիպի կազմակերպության մոդել (աղյուսակ 1) [6, էջ 4]:

Պատասխանելով այն հարցին, թե որ համակարգն է ավելի մոտ հայերիս, պետք է հաշվի առնել այն, որ մենք հանդիսանում ենք ասիական հոգևոր մշակույթի կրողներ, մինևույն ժամանակ վառ ընդգծված են ինդիվիդուալիստական մոտեցումները: Ինչպես վկայում են Հայաստանում ընթացող արդիականացման գործընթացների արդյունքները, այս կամ այն համակարգի կրկնօրինակումը դատապարտված է ձախողման: Նման համակարգի մշակման համար անհրաժեշտ է հաշվի առնել Հայաստանի ինչպես տնտեսական, այնպես էլ ազգային առանձնահատկությունները: Տնտեսական անբարենպաստ պայմանները հուշում են, որ շեշտադրումը պետք է կատարել հոգեբանական մեթոդների մշակման վրա: Կարիք կա իռացիոնալ, ինտերիորիզացված մոտիվացիայի, արժեհամակարգի և մտածելակերպի այնպիսի փոփոխության, երբ աշխատանքի արդյունքը ոչ թե նպատակ է, այլ միջոց՝ բարձր գաղափարի իրագործմանը միտված:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. URL: <http://www.hr-portal.ru/article/istoriya-razvitiya-upravleniya-personalom> История развития управления персоналом. (18.10.2007# .)
2. URL: <http://www.moluch.ru/conf/econ/archive/12/1457/> Маклакова О.А. «Японское экономическое чудо»-прошлое или будущее? (15.12.2011г.)
3. URL: <http://psyfactor.org/personal/personal15-04.htm> Управление персоналом. Словарь-справочник.
4. Кондратьев О. В., Снежинская М. В., Мелихов Ю. Э. Нет мотива - нет работы. Мотивация у нас и у них. Альфа-пресс 2005, 216 с.
5. Шапиро С.А., Мотивация и стимулирование персонала. ГроссМедиа, 2005, 224с
6. Трильская Я. С., Применение модели Уильяма Оучи для анализа системы контроля в современных организациях. 2008.

ԱՇԽԱՏԱՆՔԱՅԻՆ ՄՈՏԻՎԱՑԻԱՅԻ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԱՐԵՎՄՈՒՏՔՈՒՄ ԵՎ
ԱՐԵՎԵԼՔՈՒՄ

Աբրահամյան Անի

Տվյալ աշխատանքում քննարկվում են աշխատանքային մոտիվացիայի Արևելյան և Արևմտյան մոտեցումների առանձնահատկությունները՝ հիմնվելով Ճապոնիայի և ԱՄՆ-ի մոդելների ուսումնասիրության վրա: Հաշվի առնելով մշակութային և ազգային մի շարք առանձնահատկություններ՝ Հայաստանում աշխատանքային արդյունավետությունը բարձրացնելու համար անհրաժեշտ է մշակել այնպիսի քաղաքականություն, որը կներառի ինչպես արևմտյան, այնպես էլ արևելյան մոտիվացիոն տարրեր:

Բանալի բառեր. արևելյան և արևմտյան մոտիվացիոն համակարգ, աշխատանքային արդյունավետության բարձրացում, ցմահ զբաղվածություն:

ОСОБЕННОСТИ РАБОЧЕЙ МОТИВАЦИИ НА ЗАПАДЕ И НА ВОСТОКЕ

Абраамян Ани

Резюме

В данной работе рассмотрены различия западной и восточной мотивационной культуры на примерах Японии и США. Для достижения максимальной рабочей эффективности в Армении, учитывая культурные и национальные особенности нашей страны, нужно разработать специальную мотивационную политику, включающую в себе элементы как восточной, так и западной мотивации.

Ключевые слова: рабочая мотивация на Западе и на Востоке, теория Оучи, пожизненный найм.

COMPARISON OF HR PRACTICES IN EASTERN AND WESTERN COUNTRIES

Abrahamyan Ani

Summary

The purpose of this article is to explore the main differences between the Eastern and Western motivation policies on the examples of Japan, as a representative of the East, and the USA as the first country in the world by GDP. In order to achieve high efficiency in Armenian motivation policy we have to work out a special policy including the elements of the both East and West motivation policies, taking into account our national and cultural features.

Keywords: lifetime employment, job motivation, Eastern and Western motivation policies, «Z» theory.

ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ ԿՈՆՖԼԻԿՏՆԵՐԻ ԴՐՍԵՎՈՐՄԱՆ ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ ՄԱՐԻՆԵ

ՀՀ պետական կառավարման ակադեմիայի մագիստրանտ

Կազմակերպություններում կոնֆլիկտների ծագման և լուծման յուրահատկությունը հոգեբանության և հատկապես սոցիալական, կառավարման ու կազմակերպչական կոնֆլիկտների տեսանկյունից հրատապ խնդիր է: Անհրաժեշտ է արձանագրել, որ մեզանում ամեննին էլ չեն պակասում անձերի միջև, խմբերում, կոլեկտիվներում առկա հակասությունները, հնարավոր բախումները, որոնք ըստ էության հանգեցնում են անցանկալի հետևանքների՝ առաջ բերելով հարաբերությունների խաթարման, հոգեբանական անհամատեղելիության և որոշակի թերությունների կառավարման համակարգում: Առավել ուշագրավ են փոքր խմբերում դրսևորվող անբարենպաստ միջավայրը, անհանդուրժողականությունը, արտահայտչականության այնպիսի դրսևորումները, որոնք հանգեցնում են նյարդային լարվածության, ագրեսիայի շեշտակի դրսևորումների, որոնք վերջին ժամանակներում նկատելի են կառավարման համակարգում՝ կապված ղեկավար-ենթակա, ենթակա-ղեկավար, ենթակա-ենթակա փոխհարաբերությունների հետ [4]:

Անհրաժեշտ է նշել, որ հիմնահարցի հրատապությունն ակնառու է, եթե հաշվի առնենք հասարակության մեջ տեղի ունեցող բարդ սոցիալական գործընթացները, որոնք պայմանավորում են միջանձնային հարաբերությունների բնույթը, քանի որ սոցիալ-հոգեբանական գործընթացներով են որոշվում ինչպես առանձին անձանց, սոցիալական խմբերի, այնպես էլ ողջ հասարակության հոգեբանական և սոցիալ-հոգեբանական տարաբնույթ դրսևորումները: Կառավարման օղակում ամենատարբեր փոխհարաբերություններում ստեղծվում են այնպիսի իրավիճակներ, երբ ուղղակիորեն միմյանց են բախվում մարդկանց հետաքրքրությունները և շահերը՝ ծնելով նոր կոնֆլիկտներ: Դրանք միշտ չէ, որ հնարավոր է արդյունավետ լուծել, թեև դրան ձգտում է յուրաքանչյուր ղեկավար: Այս ամենը, մեր կարծիքով, իմացական նոր դիրքորոշում է առաջացնում կոնֆլիկտաբանության հիմնախնդիրների նկատմամբ:

Մասնագիտական գրականության մեջ շատ հետազոտողների ներկայացրած ձևակերպումներում կոնֆլիկտները վերաբերվում են առաջին հերթին սոցիալական սուբյեկտների գործունեությանը, որոնք դիտարկվում են որպես էական բնութագրեր, հակադիր միտումներ: Հոգեբանության մեջ կարելի է տեսնել մի շարք մոդելներ, տեսություններ ու հայեցակարգեր, որոնք տարբեր կողմերից են ներկայացնում կոնֆլիկտ ասված բարդ երևույթը: Փորձեր են արվում մի կողմից ստեղծել կոնֆլիկտի ընդհանուր տեսություն, մյուս կողմից՝ մշակվում են կոնֆլիկտի տիպեր, վարքի ռազմավարություններ [7]: Շատ հետազոտողների կողմից կոնֆլիկտների սահմանման մեջ վերցված է միայն վարքային ասպեկտը: Վարքի դրսևորման վերլուծության սխեմայի հանրահայտությունը մի կողմից բացատրվում է պարտադիր մեխանիզմների փնտրտուքներով, որոնք համարժեք են իրական կոնֆլիկտային փոխազդեցությանը, մյուս կողմից՝ կոնֆլիկտային իրավիճակում սուբյեկտի նախընտրելի վարքի ոճերի արդյունավետ ախտորոշման՝ մեթոդական մի-

ջոցների ստեղծմամբ և դրանց հիման վրա կոնֆլիկտների ու դրանց հետևանքների լուծման կանխատեսմամբ: Սակայն մի շարք հետազոտություններից ստացված տվյալները ստիպում են կասկածել նման մեկնաբանությունը: Ապացուցված է, որ մարդու սոցիալական վարքը կախված է իրավիճակից և կարող է էապես փոխվել [5]: Կոնֆլիկտային ոճի և անձնային բնութագրերի միջև հարաբերակցային կապերը շատ ցածր են: Այս պատկերացումները մասամբ կարող են ճիշտ լինել և ոչ բոլոր մարդկանց վրա են տարածվում: Կան մարդիկ, որոնց վարքը հարաբերականորեն քիչ է շտկվում սոցիալական իրադրության գործոններով: Ինչ վերաբերվում է հաջողությամբ ադապտացվող մարդկանց, առավել համարժեք է նրանց դիտարկել վարքի ռազմավարություններ ունեցող հատուկ տիպերի մեջ [6]: Այսինքն՝ ռազմավարությունը հարաբերակցվում է վարքի կատեգորիաների հետ, այլ ոչ թե անձի տիպի հետ: Գրականության մեջ կան տվյալներ, որոնք վկայում են կոնֆլիկտի մասնակիցների միջև կախվածության մասին: Ըստ Վ.Ուոլլի և Լ. Նոլանի հետազոտությունների՝ կոնֆլիկտներում գերակշռում են կողմերի խուսափման վարքի դրսևորումները, խնդրին ուղղված կոնֆլիկտներում՝ ինտեգրատիվ վարքի դրսևորումները [8]:

Կոնֆլիկտների առաջացման նախադրյալները ևս տարբերվում են նշանակալի բազմազանությամբ: Դրանց թվում են ինչպես հիմնարար-տնտեսականը, այնպես էլ կազմակերպչականն ու հոգեբանականը: Կազմակերպությունում կոնֆլիկտների հոգեբանական պատճառներն են ինչպես կառավարիչների, այնպես էլ անձնակազմի վարքի և հարաբերությունների դրսևորումները՝ կապված ներկազմակերպական սուր մրցակցության հետ, երբ հանուն իրենց անձնական նպատակներին հասնելու համար գործածվում են ոչ պատշաճ մեթոդներ՝ հաճախ քողարկված բուն հետաքրքրությունները: Տարածված այլ պատճառներ են կորպորատիվ մշակույթի ցածր մակարդակը, աշխատանքի և փոխադրեցությունների մեջ հոգեկան անարդյունավետ լարվածությունը և աշխատախմբի մեջ հոգեբանական անվայել մթնոլորտը [8]:

Ներկայումս կառավարման ոլորտում շատ շահագրգիռ մարմիններ և առանձին ղեկավարներ գիտակցում են, որ կոնֆլիկտների ոչ կառուցողական զարգացումը զգալիորեն արգելակում է կառավարման գործունեության առաջընթացը: Այդ առումով այսօր խիստ արդիական է դրանց կառուցողական լուծման հիմնահարցը:

Կազմակերպություններում կոնֆլիկտների ծագման պատճառների և դրանց հաղթահարման նպատակով կիրառվող վարքային ռազմավարությունների միջև օրինաչափությունները պարզելու համար իրականացրել ենք հետազոտություն:

Գիտական հետազոտությունն իրականացնելու նպատակով ընտրել ենք երկու կազմակերպություն հետևյալ սկզբունքներից ելնելով՝ առաջին կազմակերպությունում աշխատակիցները աշխատանքի են անցել միայն մասնագիտական պիտանելիության սկզբունքով և չի կատարվել հոգեբանական ընտրազատում: Երկրորդում հաշվի են առնվել ոչ միայն մասնագիտական պիտանելիությունը, այլև կարևորվել է կադրերի հոգեբանական ընտրության խնդիրը:

Վերը ասվածի հիման վրա մեր կողմից առաջ քաշվեց ենթադրություն այն մասին, որ կազմակերպչական կոնֆլիկտների խորությունը պայմանավորված է անձի կողմից սթրեսային իրավիճակում ընտրած ռազմավարությամբ, ինչի որոշումը կադրերի համալրման փուլում թույլ է տալիս կանխարգելել կոնֆլիկտները: Հետազոտության իրականացման համար կիրառել ենք դիտում, հարցազրույց և «Կոնֆլիկտի հաղթահարման եղանակները փոքր խմբի ներսում», «Կոնֆլիկտի խորությունը որոշող էքսպրես-դիագ-

նոստիկա» մեթոդիկաները, որոնք մշակվել են Ա.Մ. Բանդուրկայի, Ս. Ի. Բոչարովայի, Ե. Վ. Ջեմյանսկայի կողմից [2] և «Քոփինգ ռազմավարությունների» հարցարանը, որը մշակվել է Ռիչարդ Լազարուսի կողմից [3]:

Յուրաքանչյուր խմբում հետազոտությանը մասնակցել են 20 աշխատակիցներ՝ ընդամենը 40 անձ: Աշխատակիցների ընտրության մեջ չի եղել դասակարգում, ընտրվել են պատահական սկզբունքով, որոնց մեջ ընդգրկվել են ղեկավարներ, ծառայողներ, մասնագետներ, գրասենյակային և սպասարկող անձնակազմ:

Հետազոտության արդյունքները ենթարկել ենք վերլուծության, որի արդյունքում ստացել ենք հետևյալ պատկերը: Նախնական գրույցի արդյունքում պարզվել է, որ տարածված կոնֆլիկտների շարքին են պատկանում հետաքրքրություններին և պարտականություններին վերաբերող կոնֆլիկտները, որոնք հիմնականում հուզական բնույթի են, քան գործնական: Այնուամենայնիվ, դրսևորելով ավելորդ հուզական լարվածություն, երբեմն խաթարում են նորմալ գործնական փոխհարաբերությունները: Պարզ է դառնում, որ կոնֆլիկտների մեծ մասի պատճառները սուբյեկտիվ են, ընդ որում՝ պարզվում է, որ կոնֆլիկտների նախաձեռնողները կանայք են և հասուն տարիքի կադրերը: Երիտասարդ կադրերը հիմնականում կոնֆլիկտներ չեն ստեղծում և չեն ներգրավվում դրանց մեջ: Սա կարելի է բացատրել այն հանգամանքով, որ կանանց կոնֆլիկտայնությունը պայմանավորված է նրանց «ներքին բարձր մրցակցությամբ և հավակնությունների բարձր մակարդակով»:

Աշխատակազմի կոնֆլիկտները, ինչպես պարզեցինք, ունեն երկակի հոգեբանական պատճառ: Մի կողմից ղեկավարը ձգտում է, որ աշխատակիցն իրականացնի հնարավորինս ավելի շատ գործառնություններ, իսկ աշխատակիցը՝ միայն պայմանագրով նախատեսված: Մյուս կողմից շատերը, աշխատանքի ընդունվելիս, հաճախ թաքցնում են իրենց իրական դրդապատճառներն ու նպատակները, սակայն դրանք ի հայտ են գալիս՝ խթանելով կոնֆլիկտային իրավիճակների ստեղծումը:

Կիրառված մեթոդիկաների միջին արդյունքների համեմատականը երկու խմբերում առավել պատկերավոր ներկայացված է աղյուսակ 1-ում և 2-ում:

Աղյուսակ 1

Կոնֆլիկտի հաղթահարման հնարավորությունների և դրանց խորությունը որոշող էքսպրես-դիագնոստիկայի միջինացված ցուցանիշները հետազոտվող խմբերում

n=40	խորությունը	հաղթահարում
A1	21.65	52.75
A2	19.95	62.8

Աղյուսակ 2

Հոգեկան գործունեության տարբեր բնագավառներում դժվարությունների հաղթահարման քոփինգ-ռազմավարությունների մեթոդիկայից ստացված տվյալների միջինացված ցուցանիշներ: n=40

Քոփինգ-ռազմավարություններ		A 1	A 2
1	Առճակատում	16.2	16.25
2	Հեռավորություն	17.15	16.5
3	Ինքնավերահսկողություն	18.7	18.7
4	Սոցիալական աջակցության որոնում	17.45	15.5
5	Պատասխանատվության ընդունում	10.25	10.35
6	Փախուստ-խուսափում	20.85	18.6
7	Խնդրի լուծման պլանավորում	14.4	16.7
8	Դրական արժևորում	16.75	19.5

Աղյուսակ 1-ի արդյունքները վկայում են, որ այն խմբում, որտեղ աշխատողները աշխատանքի են անցել միայն մասնագիտական պիտանելիության սկզբունքով, նրանց մոտ կոնֆլիկտի խորությունը բարձր է, իսկ հաղթահարման հնարավորությունները ցածր, մյուս խմբում, որտեղ կարևորվել էր հոգեբանական գործոնների ազդեցությունը, հաղթահարումը համեմատաբար բարձր է, կոնֆլիկտի խորությունը ցածր: Սա թույլ է տալիս պնդել, որ հոգեբանական գործոնների ազդեցության վերաբերյալ իրազեկվածության պակասը հիմք են հանդիսանում կազմակերպության ներսում անհամաձայնությանը, լարվածության աճին, բախումների առաջացմանը:

Աղյուսակ 2-ում ներկայացրել ենք հոգեկան գործունեության տարբեր բնագավառներում դժվարությունների հաղթահարման քոփինգ-ռազմավարությունների մեթոդիկայից ստացված տվյալների միջինացված ցուցանիշները երկու փորձարարական խմբերում:

Համադրելով երկու փորձարարական խմբերից ստացված տվյալները՝ պարզվում է, որ առաջին խմբում ստացված ցուցանիշները սահմանային են, այսինքն առկա է հարաբերությունների տատանողականություն, երկրորդ խմբում, որտեղ հաշվի են առնվել հոգեբանական գործոնների ազդեցությունը, գերակշռել են վարքի առավել նպատակահարմար ստրատեգիաները, որոնցից հատկապես կարելի է առանձնացնել խնդիրների դրական արժևորման և պլանավորման քոփինգները, ինչը մի շարք հետազոտողների կողմից առավել ադապտիվ և նպատակահարմար վարքի ստրատեգիա է համարվում: Սա նշանակում է, որ խմբում գիտակցում են փոխհարաբերությունների կարևորությունը և սովորաբար նախընտրում են վարքի ռազմավարությունների այն տիպերը, որոնք չեն հանգեցնում կոնֆլիկտների սուր դրսևորումների, հստակ գիտակցում են իրենց պարտականությունները, ձգտում են փոխազդել համաձայն խմբում ընդունված արժեքների, որն էլ նպաստում է աշխատանքային գործունեության ադեկվատ իրագործմանը: Այնուամենայնիվ, հարկ ենք համարում նշել, որ տարբեր սթրեսային իրավիճակներում վարքի ռազմավարությունների կիրառումը փոփոխական բնույթ ունի, քան կայուն, բայց միևնույն ժամանակ որոշ ռազմավարությունների դիտարկումները ցույց են տվել, որ որոշ ստրատեգիաներ հարաբերականորեն կայուն են անկախ իրավիճակից [1]:

Մեր հետազոտության յուրահատկությունը բացահայտելու և մատնանշելու համար իրականացրել ենք համեմատական վերլուծություն, որը հաշվարկվել է գծային կորելացիայի Պիրսոնի գործակցով: Արդյունքում կապ է դրսևորվել խնդիրների լուծման, պլանավորման ռազմավարության և կոնֆլիկտի խորության միջև: Առաջացած կապը կարելի է մեկնաբանել հետևյալ կերպ. եթե պլանավորումն առհասարակ դիտարկենք որպես կառավարման կարևորագույն գործառնություններից մեկը, որը հնարավորություն է ընձեռում պարզել կազմակերպության արդեն նվաճված մակարդակը, որոշել զարգացման նպատակը և խնդիրները, և թույլ է տալիս հստակեցնել սահմանված նպատակներին հասնելու ուղիներն ու մեթոդները, ապա մի կողմից այս գործընթացում թերացումները կարող են բացասական ազդեցություն ունենալ կառավարման արդյունավետության վրա և իրենց հերթին բախումների առաջացման պատճառ հանդիսանալ:

Այսպիսով՝ իրականացված հետազոտական աշխատանքի արդյունքները թույլ են տալիս հանգել այն եզրակացության, որ համատեղ գործունեության արդյունավետությունը մեծ չափով կախված է անձնային և խմբային ունակությունների բարենպաստ իրացումից: Խմբի բարենպաստ մթնոլորտի արդյունավետությունը հիմնվում է ոչ միայն այդ արդյունքների վրա, այլև վերակառուցում է մարդուն, կազմավորում նրա նոր կարո-

դուրյունները և բացահայտում ներուժը, ուստի կառավարման համակարգում կադրերի ընտրության հոգեբանական գործոնների մասնակի կամ լրիվ անտեսումները, կադրերի հետ տարվող աշխատանքների բացակայությունը կամ թերացումը, որակավորման գործընթացներում հոգեբանների մասնակցության բացակայությունը և հոգեբանական պատրաստվածության ոչ բավարար մակարդակը ազդում են աշխատանքի սոցիալ-հոգեբանական մթնոլորտի վրա, որն անխուսափելիորեն արտացոլվում է կազմակերպության գործունեության արտադրողականության վրա: Անձնակազմի կառավարման հիմնախնդիրն ուղղված է արդյունավետության բարձրացմանը, որը կարելի է իրականացնել նպատակաուղղված կապով: Այլ կերպ ասած պետք է անհրաժեշտ միջոցներ հատկացնել անձնակազմի պարբերական ուսուցմանն ու վերապատրաստմանը: Կոնֆլիկտաբանական խնդրով կիրառական հոգեբանության ուսումնասիրությունների անցկացումը թույլ կտա լրացնել դրանց նախագգուշացման և կանխարգելման պայմանները, ինչպես նաև աշխատակիցների գործունեության մեջ ձևավորել վարքի նպատակահարմար ստրատեգիաներ, որոնք թույլ կտան դիմակայել առաջացած դժվարություններին:

Գործնական առաջարկություն: Կայուն աշխատախմբեր և առողջ փոխհարաբերություններ ստեղծելու և ձևավորելու համար անհրաժեշտ է կազմակերպել գիտամեթոդաբանական այնպիսի համակարգեր, որոնք խորհրդատվական ճանապարհով կօգնեն ստանալ կազմակերպություններում աշխատախմբերի ձևավորման, կենսագործունեության կարևորագույն ոլորտների, դերային արդյունավետ բաշխման հնարավորությունների, հոգեբանական համատեղելիության տարբեր դրսևորումների, աշխատանքային բախումների և դրանց հաղթահարման ուղիների մասին գիտելիքներ: Կարելի է կազմակերպել հատուկ թրեյնինգներ և դասընթացներ:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. **Абулханова-Славская Н. Н.**, О путях построения типология личности// Психологический журнал.1988, 24 с.
2. **Батаршев А. В.**, Психодиагностика в управлении: Практическое руководство: Учеб.-практ. пособие. М., “Дело”, 2005, 496 с.
3. **Демина Л. Д., Ральникова И. А.**, Психическое здоровье и защитные механизмы личности- Изд-во Алтайского государственного университета, 2000, 123 с.
4. **Дергачева А. А., Кроз М. Б., Мичатов С. А.**, исследование основных линий конфликтного взаимодействия в организации. М.,1980,158 с.
5. **Arnold C. G. Bowers J. W.** Handbook of the Torical and Communication the org. Bostonets.: Allyn a. Bacon, 1984.
6. **Cosier R. A., Ruble T. L.**, Research of Conflict Handing Behaviorian Experimental Approach Academy of Management Journal 1981, p. 24, 816-831.
7. Field theory in social selected theoretical papers by K. Levin Ed. By D. Cart Wright. 1963.
8. **Walton R. F.** Managing Conflicts N. Y., Addison- Wessly Publishing Company, 1987.

ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ ԿՈՆՖԼԻԿՏՆԵՐԻ ԴՐՍԵՎՈՐՄԱՆ ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ
ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Մարգարյան Մարինե
ՀՀ պետական կառավարման ակադեմիայի մագիստրանտ

Ամփոփում

Սույն հոդվածում ներկայացված են կազմակերպություններում կոնֆլիկտների ծագման հոգեբանական պատճառների և դրանց հաղթահարման նպատակով կիրառվող վարքային ռազմավարությունների միջև օրինաչափությունները: Ստացված արդյունքներն ու գործնական հատվածին համապատասխանող եզրակացությունները հնարավորություն են ընձեռում կառավարման համակարգում ներդնել կոնֆլիկտների կառավարման արդյունավետ գործիքներ:

Բանալի բառեր. կազմակերպություններ, կոնֆլիկտների կառավարում, վարքային ռազմավարություններ, հոգեկան լարված վիճակներ:

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПРОЯВЛЕНИЯ КОНФЛИКТОВ В ОРГАНИЗАЦИЯХ

Маргарян Марине
Магистрант Академии государственного управления РА

Резюме

В данной статье представлено исследование закономерностей между психологическими причинами возникновения конфликтов в организациях и поведенческими стратегиями их преодоления. Полученные данные и заключения, которые соответствуют практической части, дают возможность внедрить в систему управления эффективные инструменты урегулирования конфликтов.

Ключевые слова: организации, управление конфликтов, поведенческие стратегии, напряженные психологические состояния.

THE PSYCHOLOGICAL PECULIARITIES OF CONFLICT MANIFESTATION IN ORGANIZATIONS

Margaryan Marine
Master's Program Student of the Public Administration Academy of the RA

Summary

This article is introduced to explore the regularities between the psychological causes of conflicts origin in organizations and applicable behavioral strategies to overcome them. The obtained results and the conclusions, which are corresponding to the practical sector give an opportunity to invest effective management tools in conflict management.

Keywords: organizations, conflict management, behavioral strategies, psychological strained situations.

ԴԵԿԱՎԱՐԻ ՀՈՒԶԱԿԱՆ ԻՆՏԵԼԵԿՏԻ ԱԶԴԵՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ԿՈԼԵԿՏԻՎԻ ՍՈՑԻԱԼ-ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ՄԹՆՈԼՈՐՏԻ ՎՐԱ

ՉԱՐԱՆԱՆՅԱՆ ԵՌԻՇԱՆ

ՀՀ պետական կառավարման ակադեմիայի հոգեբանություն
(կառավարման հոգեբանություն) մագիստրոս

Դեռևս 1995 թ., երբ լույս տեսավ Դ. Գոուլմանի «Հուզական ինտելեկտ» գիրքը, տրվեցին մի շարք հարցերի պատասխաններ, որոնք ոչ մի ձևով նախկինում տրամաբանական հանգուցալուծում չէին գտնում: Մասնավորապես այն, թե ինչով է պայմանավորված այն համգամանքը, որ բարձր ինտելեկտի գործակիցը՝ IQ-ն, (intelligence quotient) բավական չէ, որ մարդը լինի հաջողակ և երջանիկ իր կյանքի բոլոր ոլորտներում: Բարձր ինտելեկտի գործակցի շնորհիվ անձը կարող է ընդունվել բուհ, բայց արդեն ոչ թե դրա, այլ հենց հուզական ինտելեկտի՝ EQ-ի, (emotional quotient) շնորհիվ է անձը կարողանում հաղթահարել դժվարությունները, որոնք առաջանում են միջանձնային հարաբերությունների ժամանակ: Բարձր ինտելեկտի ցուցանիշի շնորհիվ անձը կարող է հեշտությամբ հաղթահարել աշխատանքի ընդունվելու համար անցկացվող հարցազրույցը, բայց այնպիսի երևույթներ, ինչպիսիք են աշխատակազմի մեջ ներթափանցելն ու աշխատանքային հարաբերություններ ստեղծելը, զարգացած հուզական ինտելեկտի շնորհիվ է:

Հույզ բառն առաջացել է լատիներեն *emovere*՝ զրգռել, անհանգստացնել բառից: Հույզն արտահայտվում է կենսագործունեության ընթացքում անձնավորության վրա ազդող երևույթների ու իրադրությունների նկատմամբ վերաբերմունքի անմիջական սուբյեկտիվ ապրման ձևով [1, էջ 205-210]:

Ակնհայտ է, որ հույզերն ու հուզական ողջ գործընթացը մարդու կյանքի անբաժանելի ու կարևորագույն մասն են կազմում, հետևաբար անձնական և գործնական կյանքում հաջողությունների հասնելու համար հուզական ինտելեկտը նույնքան կարևոր է, որքան որ ինտելեկտուալ ունակությունները: Սակայն ի տարբերություն ինտելեկտի ծավալի, որն ըստ գիտնականների գրեթե անփոփոխ է մնում մարդու ողջ կյանքում, հուզական ինտելեկտը կարելի է զարգացնել քայլ առ քայլ՝ հասնելով զարգացման ցանկալի մակարդակին:

Իր «Հուզական լիդերություն» գրքում Դ. Գոուլմանն առանձնացնում է հուզական ինտելեկտի 4 հիմական բաղադրիչներ, որոնք բաժանելով ենթաբաղադրիչների՝ ստանում է 16 գործոններ, որոնք բնութագրում են, թե ինչ է իրենից ներկայացնում հուզական ինտելեկտը, և ինչպիսին է այդ որակները կրող ղեկավարը:

Այսպիսով՝ այդ 16 գործոններն են՝ [3]

Ինքնագիտակցություն

1. Հուզական ինքնագիտակցություն

2. Կայուն ինքնագնահատական

Վերահսկողություն

3. Ինքնավերահսկողություն

4. Բացություն

5. Հարմարվողականություն

6. Կամքի ուժ

7. Նախաձեռնողականություն
- Սոցիալական նրբազգացություն**
8. Ապրումակցում
9. Գործնական տեղեկացվածություն
10. Հետևողականություն
- Հարաբերությունների կառավարում**
11. Ոգեշնչվածություն
12. Ազդեցիկություն
13. Փոփոխությունների ձգտում
14. Կոնֆլիկտների կառավարում:
15. Թիմային աշխատանք և համագործակցություն:

Այսպիսով, Դ. Գոուլմանի կողմից առանձնացված չորս հիմնական բաղադրիչները՝ ինքնագիտակցությունը, վերահսկողությունը, սոցիալական նրբազգացությունը և հարաբերությունների կառավարումը հավասարապես մեծ ազդեցություն են ունենում հուզական ինտելեկտի զարգացվածության մակարդակի վրա:

Քանի որ ղեկավարն իր աշխատանքային գործունեության բնույթից ելնելով անընդհատ շփման մեջ է գտնվում իր կոլեկտիվի անդամների հետ, ապա շատ կարևոր է, թե ինչպես են կազմակերպվում այդ փոխհարաբերությունները, հաղորդակցման և ազդեցության ինչպիսի մեթոդներ են ընտրվում նրա կողմից, ինչն անկասկած իր ազդեցությունն է ունենում կոլեկտիվի սոցիալ-հոգեբանական մթնոլորտի վրա:

Խմբի սոցիալ-հոգեբանական մթնոլորտն իրենից ներկայացնում է խմբային հոգեվիճակ, որը պայմանավորված է տվյալ խմբի կենսագործունեության յուրահատկություններով: Դա հուզականի ու իմացականի յուրօրինակ ձուլում է՝ դիրքորոշումների, հարաբերությունների, տրամադրությունների, խմբի անդամների կարծիքների և այլն [2]:

«Հոգեբանական մթնոլորտ» հասկացությունը տարբեր ձևով է մեկնաբանվում հոգեբանական և կառավարչական գործունեությամբ զբաղվող գիտնականների կողմից: Սակայն այդ բոլոր մեկնաբանությունների մեջ կա մեկ բնորոշ գիծ՝ բոլոր տեղերում խոսքը կազմակերպչական միջավայրի հետ անհատի փոխհարաբերությունների մասին է [4, էջ 370-375]:

Ելնելով հիմնախնդրի առաջնային նպատակից, այն է՝ ցույց տալ, որ կոլեկտիվի սոցիալ-հոգեբանական մթնոլորտի կայունության վրա կարող է ազդել ղեկավարի հուզական ինտելեկտի զարգացվածության ցուցանիշը՝ իրականացրել ենք հետազոտություն, որտեղ որպես հետազոտության ընտրանք հանդես են եկել 22 կազմակերպությունների (պետական) 30 ղեկավար պաշտոն զբաղեցնող (բաժնի վարիչներ, տնօրեններ) անձինք և նրանց անմիջական ենթակայության տակ գտնվող 176 22-ից 62 տարեկան աշխատողներ:

Որպես փորձարարական հետազոտության գործիք հանդիսացել են թեստավորման մեթոդիկաները:

Տեսական վերլուծության շնորհիվ մենք բացահայտեցինք, որ մեր հետազոտության նպատակի համար առավել արդյունավետ է հետևյալ մեթոդիկաների ընտրությունը:

Ղեկավարի հուզական ինտելեկտի չափման համար ընտրել ենք Ն. Հոլի «Հուզական ինտելեկտ»-ի ախտորոշման մեթոդիկան [6, էջ 202-216]:

Կոլեկտիվի սոցիալ-հոգեբանական մթնոլորտն ուսումնասիրելու համար օգտագործել ենք Ստոյարենկոյի կողմից առաջարկված մեթոդիկան, որը նախատեսված է աշխատակզմի սոցիալ-հոգեբանական մթնոլորտի ուսումնասիրության համար [5, էջ

601-603]:

Հետազոտության արդյունքում ստացված ցուցանիշների միջև առկա փոխկապակցվածությունն առավել տեսանելի դարձնելու համար օգտվել ենք հետազոտության վիճակագրական վերլուծության բանաձևերից՝ միջին թվաբանականից և Պիրսոնի բանաձևից:

Ինչպես տեսնում ենք դեկավարների հուզական ինտելեկտները և նրանց կոլեկտիվների սոցիալ-հոգեբանական մթնոլորտները չափող մեթոդիկաների արդյունքների կորելյացիոն տվյալներից, ինչքան բարձր են դեկավարների հուզական ինտելեկտների ցուցանիշները, այնքան բարձր են նաև նրանց կոլեկտիվների սոցիալ-հոգեբանական մթնոլորտները գնահատող մեթոդիկայի ցուցանիշները և հակառակը (աղյուսակ 1):

Արդյունքներն ավելի ակնհայտ երևում են ստորև ներկայացված հիստոգրամի մեջ:

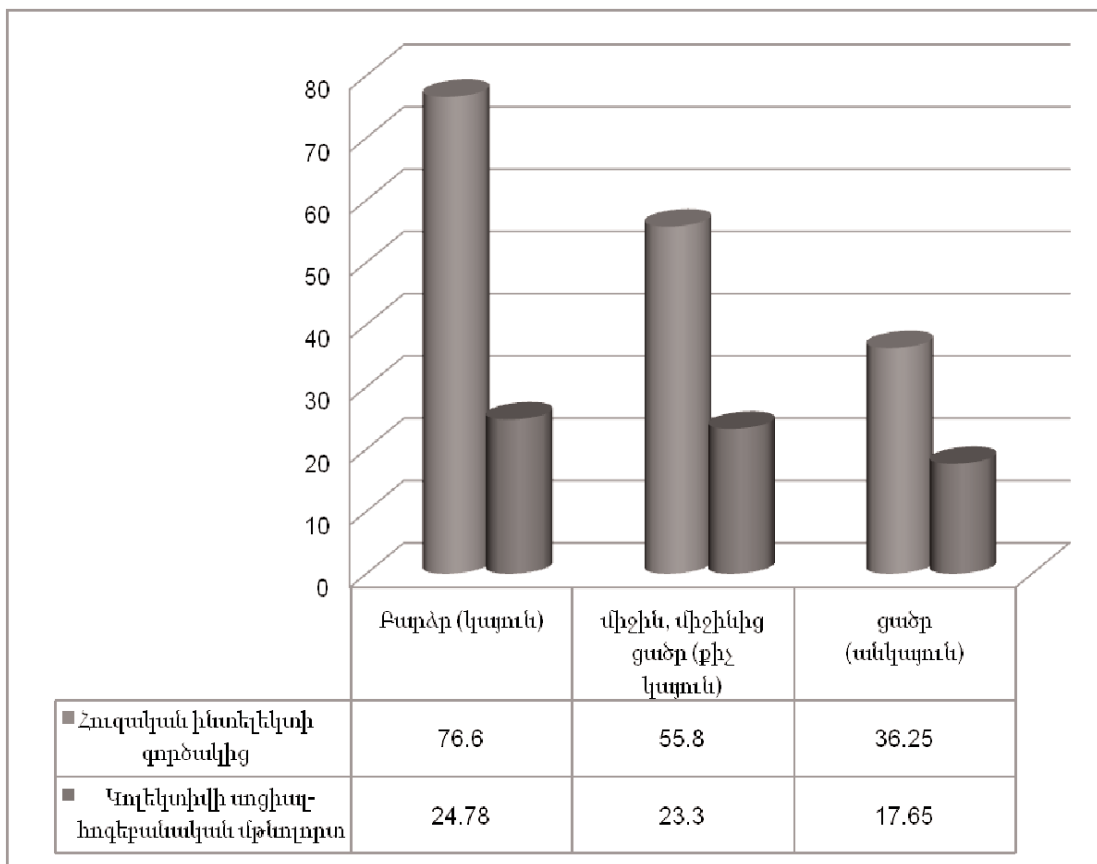
Աղյուսակ 1

Ղեկավարների հուզական ինտելեկտը և կոլեկտիվի սոցիալ-հոգեբանական մթնոլորտը չափող մեթոդիկաներից ստացված տվյալների կորելյացիոն ցուցանիշներ

Կորելյացիոն շարքերի հարաբերությունները	Կորելյացիոն ցուցանիշները
A1:A30 (Հուզ. ինտ. ցուցանիշներ)	
D1:D30 (Կոլեկտիվի սոց.-հոգեբ. մթ, միջին թվ.)	0,8 (բարձր)

Հիստոգրամ 1

Ղեկավարների հուզական ինտելեկտի գործակիցների և կոլեկտիվների սոցիալ-հոգեբանական մթնոլորտների ցուցանիշների փոխկապակցվածությունը

Սա նշանակում է, որ այս ղեկավարները շատ հեշտությամբ կկարողանան հասկանալ և ճանաչել թե՛ իրենց և թե՛ իրենց կոլեկտիվների անդամների հույզերն ու զգացմունքները: Այս ղեկավարները հեշտությամբ կկարողանան կառավարել իրավիճակային անցանկալի հույզերն ու զգացմունքները՝ կարողանալով ստեղծել համագործակցային միջավայր ենթակաների հետ: Նրանց կոլեկտիվների սոցիալ-հոգեբանական մթնոլորտները գնահատող մեթոդիկայի արդյունքներից երևում է, որ հոգեբանական մնուլորտը կայուն է, կարող ենք ասել, որ ղեկավարների զարգացած հուզական ինտելեկտը կարող է նպաստել կոլեկտիվում կայուն սոցիալ-հոգեբանական մթնոլորտի ստեղծմանը:

Այսպիսով, ինչպես տեսնում ենք հետազոտության արդյունքներից, կոլեկտիվի սոցիալ-հոգեբանական մթնոլորտի կայունությունը կարող է անմիջականորեն կախված լինել նաև ղեկավարի հուզական ինտելեկտի զարգացվածության ցուցանիշից: Եվ քանի որ, ի տարբերություն ինտելեկտի ծավալի, որն ըստ գիտնականների գրեթե անփոփոխ է մնում մարդու ողջ կյանքում, հուզական ինտելեկտը կարելի է զարգացնել՝ քայլ առ քայլ հասնելով զարգացման ցանկալի մակարդակին, մեր կողմից ներկայացվում են հետևյալ գիտագործնական առաջարկները՝

- կոլեկտիվի սոցիալ-հոգեբանական մթնոլորտի բարելավման նպատակից ելնելով՝ ցանկալի է, որ ղեկավարները ժամանակ առ ժամանակ մասնակցեն հուզական ինտելեկտի զարգացման դասընթացների ու թրեյնինգների,

- կադրերի ընտրության ժամանակ հաշվի առնել նաև թեկնածուի հուզական ինտելեկտի զարգացվածության աստիճանը, քանի որ այն մեծ ազդեցություն կարող է ունենալ կոլեկտիվի սոցիալ-հոգեբանական մթնոլորտի ձևավորման համար,

- թափուր պաշտոնի համար կազմել համապատասխան աշխատանքային և մասնագիտական որակներ ներառող պրոֆեսիոգրամա և պսիխոդրամա, որոնց մեջ կարևոր տեղ կհատկացվի նաև հուզական ինտելեկտի բաղադրիչներին,

- աշխատանքի արդյունավետությունն ապահովելու համար ցանկալի է, որ որոշակի ժամանակահատվածը մեկ կոլեկտիվի անդամների և ղեկավարների կողմից իրականացվի գնահատում տարբեր գնահատման սանդղակների միջոցով (360° և այլն):

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Գրիգորյան Վ. Հ. Հոգեֆիզիոլոգիա, Եր., 2007, 365 էջ (205-210 էջ)
2. Պետրոսյան Մ., Ջավադյան Ա., Ամիրյան Դ. Անձը և պաշտոնը, Եր., 2013, 334 էջ :
3. Гоулман Д., Бояцис Р., Макки Э. Эмоциональное лидерство. Искусство управления людьми на основе эмоционального интеллекта. М. Альпина Бизнес Букс, 2005. (12-18, 24-25, 332 էջ).
4. Крылов В. В. Психология М., 2007, 912 с. (370-375, 410-415 էջ).
5. Основы психологии: Практикум / Ред.-сост. Л. Д. Столяренко. Изд-е 5-ое Ростов на/Д 2004, 704 с. 601-603.
6. Фетискин Н. П., Козлов В. В., Мануйлов Г. М. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп. М. Изд-во Института Психотерапии. 2002, 365 с.

ՂԵԿԱՎԱՐԻ ՀՈՒՁԱԿԱՆ ԻՆՏԵԼԵԿՏԻ ԱԶԴԵՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ԿՈԼԵԿՏԻՎԻ
ՍՈՑԻԱԼ-ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ՄԹՆՈԼՈՐՏԻ ՎՐԱ

Ղարախանյան Շուշան
ՀՀ պետական կառավարման ակադեմիայի մագիստրոս

Ամփոփում

Սույն հոդվածի մեջ անդրադարձ է կատարվել ղեկավարի հուզական ինտելեկտի ազդեցությանը կոլեկտիվի սոցիալ-հոգեբանական մթնոլորտի վրա: Ելնելով հիմնական հիմնախնդրից՝ անցկացվել է հետազոտություն, որով չափվել է 22 պետական կազմակերպությունների 30 ղեկավարների հուզական ինտելեկտի զարգացվածությունը և նրանց անմիջական ենթակայության տակ գտնվող կոլեկտիվների սոցիալ-հոգեբանական մթնոլորտների կայունությունը: Հետազոտության արդյունքներից պարզ է դառնում, որ ղեկավարների հուզական ինտելեկտի զարգացվածությունը կարող է ազդել կոլեկտիվների սոցիալ-հոգեբանական մթնոլորտի կայունության վրա:

Բանալի բառեր. ղեկավար, հուզական ինտելեկտ, կոլեկտիվ, սոցիալ-հոգեբանական մթնոլորտ, հուզական ինտելեկտի զարգացում:

ВЛИЯНИЕ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ИНТЕЛЛЕКТА РУКОВОДИТЕЛЯ НА
СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ КЛИМАТ КОЛЛЕКТИВА

Караханян Шушан
Магистр Академия государственного управления РА

Резюме

В данной статье обсуждается влияние эмоционального интеллекта руководителя на социально-психологический климат коллектива. Исходя из главной задачи, было проведено исследование, с помощью которого было измерена развитость эмоционального интеллекта тридцати руководителей 22-х государственных организаций и стабильность психологического климата коллективов, находящихся под их подчинением. По результатам исследования стало ясно, что развитость эмоционального интеллекта руководителя может влиять на стабильность социально-психологического климата коллектива.

Ключевые слова: руководитель, эмоциональный интеллект, коллектив, социально-психологический климат, пазвитие эмоционального интеллекта.

THE IMPACT OF LEADER'S EMOTIONAL INTELLIGENCE TO THE
SOCIO-PSYCHOLOGICAL CLIMATE OF THE STAFF

Gharakhanyan Shushan
Student of Master's Degree Public Administration Academy of the RA

Summary

In this article we discussed the influence of leader's emotional intelligence to the socio – psychological climate of their staff. Based on the main task, to we have measured the development of emotional intelligence 30 of 22 state organizations and the stability of the psychological climate collectives under their subordination. According to our study, we can say, that the development of leader's emotional intelligence can effect of the socio – psychological climate of the collective.

Keywords: leader, emotional intelligence, staff, socio-psychological climate, development of emotional intelligence.

**ԱՆՁԻ ԻՆՔՆԱԳՆԱՀԱՏԱԿԱՆԻ ԱԶԴԵՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ՂԵԿԱՎԱՐՄԱՆ ՈՃԻ
ԸՆՏՐՈՒԹՅԱՆ ՎՐԱ**

ՀԱՅՐԱՊԵՏՅԱՆ ՆՈՐԱ

ՀՀ պետական կառավարման ազդեցմիայի մագիստրոս

Վերջին տարիներին երկրի սոցիալ-տնտեսական իրավիճակի փոփոխությունների պայմաններում մեծ պահանջարկ ունեն այնպիսի ղեկավարներ, ովքեր համապատասխանում են ժամանակակից կազմակերպությունների նպատակներին, ունակ են նախաձեռնողականություն արտահայտել, արագ որոշումներ կայացնել, արդյունավետ աշխատել թիմում, մոտիվացնել ենթականերին և կառուցողական միջանձնային հարաբերություններ հաստատել: Այս համատեքստում կարևորագույն դեր են կատարում ղեկավարի անձնային որակները, մասնավորապես բարձր ադեկվատ ինքնագնահատականը:

Անձի ինքնագնահատականը հանդիսանում է ինքնագիտակցության, այսինքն՝ մարդու կողմից ինքն իրեն, իր ֆիզիկական ուժի, մտավոր կարողությունների, արարքների, ինչպես նաև սեփական վարքի դրդապատճառների և նպատակների, սեփական անձի և այլ մարդկանց հանդեպ վերաբերմունքի գիտակցման կարևորագույն բաղադրիչ:

Ինքնագնահատական հասկացությունը, որպես կանոն, չի հանդիսանում ինքնուրույն, այն սովորաբար ներգրավված է անձի «Ես»-հայեցակարգի մեջ: Արտասահմանյան հոգեբանության մեջ ընդունված է դիտարկել ինքնագնահատականը «Ես»-հայեցակարգի ներսում, որը սահմանվում է որպես ինքն իր մասին անհատի բոլոր պատկերացումների համախումբ, որը զուգակցվում է դրանց գնահատականի հետ [1, էջ 118-133]:

Հոգեբանության մեջ առանձնացնում են անձի ինքնագնահատականի երկու տեսակ՝ *ադեկվատ* և *ոչ ադեկվատ*, և երկու մակարդակ՝ *բարձր* և *ցածր* [3, էջ 433]:

Ադեկվատ ինքնագնահատականն իրենից ներկայացնում է մարդու՝ ինքն իրեն, իր կարողություններին, բարոյական որակներին և արարքներին տված իրական գնահատականը: Ադեկվատ ինքնագնահատականը կարող է լինել բարձր և ցածր: Այն թույլ է տալիս սուբյեկտին սեփական անձի հանդեպ վերաբերվել քննադատաբար, ճիշտ համադրել սեփական ուժերը տարբեր բարդության խնդիրների և շրջապատողների պահանջների հետ: Եթե անձի կարծիքն իր մասին համընկնում է իրականության պատկերի հետ, նա ունի ադեկվատ ինքնագնահատական:

Ոչ ադեկվատ ինքնագնահատականը բնութագրում է անձին, ում պատկերացումները սեփական անձի մասին հեռու են իրականությունից: Նման մարդը գնահատում է իրեն ոչ օբյեկտիվ, նրա կարծիքը սեփական անձի մասին կտրուկ տարբերվում է շրջապատի կարծիքից:

Ադեկվատ ինքնագնահատականը նպաստում է ինքնաքննադատության, ինքնավստահության, համառության, պահանջկոտության ձևավորմանը, իսկ ոչ ադեկվատ ինքնագնահատականը՝ ինքնաքննադատության բացակայության, անվստահության կամ չափազանց վստահության ձևավորմանը:

Ոչ ադեկվատ ինքնագնահատականը նույնպես լինում է բարձր և ցածր: Եթե մարդը գերագնահատում է սեփական հնարավորությունները, գործունեության արդյունքները,

անձնային որակները, ապա իր ինքնագնահատականը համարվում է *ոչ ադեկվատ բարձր*: Եթե մարդը թերագնահատում է իրեն իր իրական պատկերի համեմատությամբ, ապա նրա ինքնագնահատականը *ոչ ադեկվատ ցածր* է:

Ցածր ինքնագնահատականն Ա. Ադլերի կողմից ներկայացվում է որպես թերաթեքության բարդույթ, որը ենթադրում է մարդու հուզական ու հոգեբանական զգայությունների համախումբ և արտահայտվում է սեփական անլիարժեքության զգացողությամբ և այլ մարդկանց գերակայության իռացիոնալ հավատով [5, էջ 169]: Թերևս առաջին անգամ Ա. Ադլերն է անդրադարձ կատարել ինքնագնահատականի, թերաթեքության ու գերաթեքության բարդույթի և ավտորիտարիզմի փոխազդեցության հիմնահարցին: Ինքնագնահատականի ուսումնասիրությունները՝ կապված ղեկավարման ոճերի հետ, դեռևս սակավաթիվ են և հակասական, ուստի տվյալ հիմնահարցի գիտական հետազոտությունը շատ կարևոր է և արդիական:

Արդեն իսկ ղեկավարման ոճի մասին խոսելիս հարկ է նշել, որ *ղեկավարումը* կառավարչական գործունեության այն մասն է, երբ տարբեր կառավարչական հարցեր լուծվում են ենթակաների վրա ազդեցություն գործելու միջոցով:

Ղեկավարման ոճ ասելով՝ հասկանում ենք ղեկավարի կողմից ենթակաների վրա ազդեցություն գործելու մեթոդների համախումբ, ինչպես նաև այդ մեթոդների կիրառման ձև, բնույթ: Այս հասկացությունը բնութագրում է ոչ թե ղեկավարի վարքն ընդհանուր առմամբ, այլև նրա վարքի կայուն բնութագրիչները, որոնք պահպանվում են տարբեր իրավիճակներում:

Գոյություն ունեն ղեկավարման ոճերի բազմաթիվ դասակարգումներ, սակայն մեր հետազոտության շրջանակներում կիրառվել է գերմանացի հոգեբան *Կուրտ Լևինի* [2, էջ 236] կողմից մշակված, մինչ այժմ ամենահայտնի համարվող ղեկավարման ոճերի տիպաբանությունը: Այդ տիպաբանության այդչափ տարածվածությունը բացատրվում է չափազանց պարզությամբ: Լևինն առանձնացրել է ղեկավարման ոճերի 3 տիպեր՝ ավտորիտար, դեմոկրատական, լիբերալ:

Ավտորիտար ոճը բնութագրվում է կառավարչական որոշումների ընդունման միանձնյա եղանակով, ղեկավարի կողմից հանձնարարությունների կատարման խիստ հսկողությամբ, ենթակաների կողմից անխտիր ենթարկությամբ, կատարողների վրա ազդեցություն ունենալու ռեպրեսիվ մեթոդների գերադասությամբ, աշխատակիցների նվազագույն տեղեկացում՝ կազմակերպության ընդհանուր գործերի մասին: Ավտորիտար ոճի ընտրությունը վկայում է այն բանի մասին, որ ղեկավարը կողմնորոշված է բացառապես արտադրական խնդիրների վրա: Աշխատողների անձնական խնդիրները, օրինակ՝ աշխատանքային պայմաններով և աշխատավարձով բավարարվածությունը, մասնագիտական աճը և այլն, նրան քիչ են հետաքրքրում [4, էջ 138]:

Դեմոկրատական ղեկավարման ոճը ենթադրում է որոշումների ընդունման կոլլեգիալ եղանակների անհրաժեշտություն: Այս դեպքում տեղի են ունենում աշխատանքային խնդիրների քննարկումներ, աշխատակիցների կարծիքների և նախաձեռնությունների խրախուսում, աշխատանքի բաշխում աշխատակիցների լիակատար տեղեկացվածության պայմաններում: Դեմոկրատական ոճի դեպքում իրականանում է լիազորությունների պատվիրակում, հանձնարարությունների իրականացման չափավոր հսկողություն, ազդեցության խրախուսող միջոցների գերադասում: Համարվում է, որ տվյալ ղեկավարման ոճը կողմնորոշված է առաջին հերթին մարդու, աշխատողի վրա, որի ստեղծագործական հնարավորությունների բացահայտումը հանգեցնում է բարձր ար-

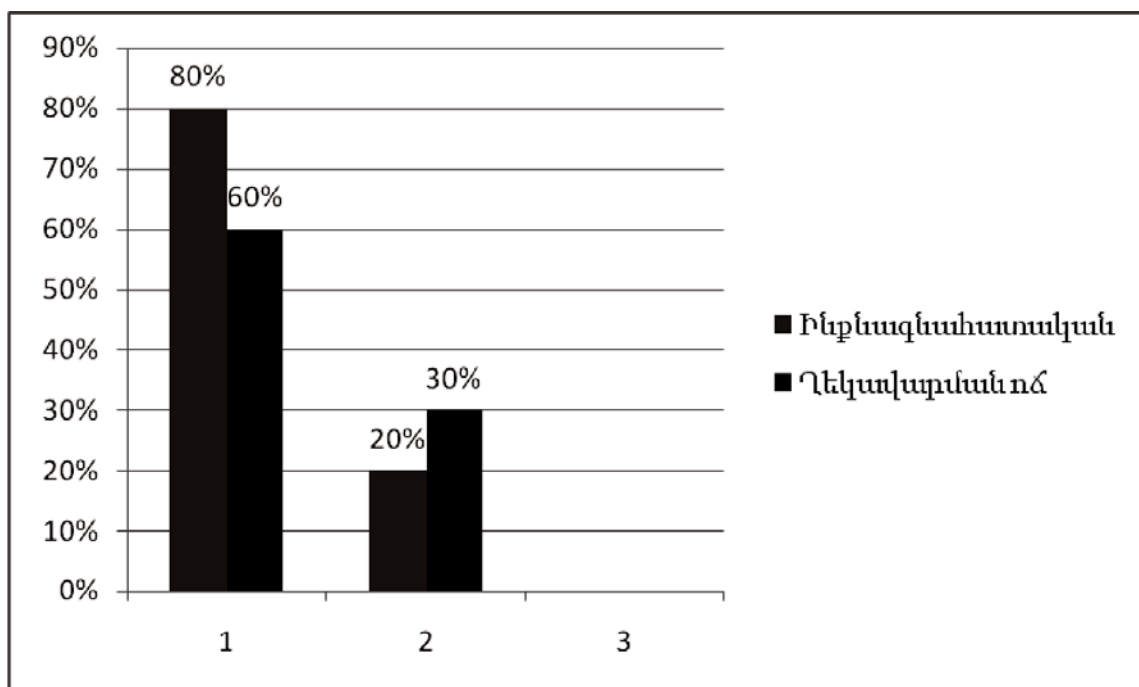
տադրական ցուցանիշներին [4, էջ 138]:

Լիբերալ ղեկավարման ոճն իր էությամբ նշանակում է թողնել ամեն ինչ ինքնահոս վիճակի: Ղեկավարը խուսափում է ընդունել ռազմավարական կարևոր որոշումներ, չկա աշխատակիցների իրավունքների և պարտականությունների, հանձնարարությունների բաշխման հստակություն, առկա է ենթակաների աննշան հսկողություն, կիրառվում է որոշումների ընդունման կոլեկտիվ եղանակը պատասխանատվությունից խուսափելու նպատակով [4, էջ 139]:

Ամփոփելով ինքնագնահատականի և ղեկավարման ոճերի տեսական վերլուծությունները՝ առաջադրել ենք վարկած, ըստ որի ենթադրվում է, որ բարձր ադեկվատ ինքնագնահատականի դեպքում ղեկավարներն ընտրում են դեմոկրատական ղեկավարման ոճը: Անձի ինքնագնահատականի ազդեցությունը ղեկավարման ոճի ընտրության վրա բացահայտելու նպատակով իրականացրել ենք փորձարարական հետազոտություն, որն անցկացվել է Հայաստանի Հանրապետության երկու նախարարություններում: Փորձարարական հետազոտության համար, որպես ընտրանք, մասնակցել է 30 ղեկավար և նույն ղեկավարների վարչություններում աշխատող 150 ենթակա աշխատակիցներ՝ յուրաքանչյուր ղեկավարի 5 աշխատակից, ընդհանուր թվով՝ 180 փորձարկվող:

Փորձարարական հետազոտության իրականացման համար կիրառվել են իրար փոխլրացնող հետևյալ մեթոդները՝ դիտում, գրույց, թեստավորում: Ղեկավարների ինքնագնահատականի տեսակը և մակարդակը բացահայտելու նպատակով կիրառվել են «Ս. Ա. Բուդասսիի ինքնագնահատականի ուսումնասիրման» թեստը և «Անձի ինտեգրալ ինքնագնահատականի» թեստը: Ղեկավարման ոճը բացահայտելու նպատակով կիրառվել են «Ինքնագնահատման միջոցով ղեկավարման ոճի բացահայտման» թեստը և «Ենթակաների կողմից գնահատման միջոցով ղեկավարման ոճի բացահայտման» թեստը:

Դիտման միջոցով հնարավոր է դարձել գործնականում տեսնել ղեկավարների աշխատելաձևն ու նախընտրած ղեկավարման ոճը և դրանից կախված՝ ընդհանուր աշխատանքային գործունեության արդյունավետության մակարդակը: Փորձարկվող ղե-

կավարների հետ զրույցի արդյունքում պարզվել է, որ ղեկավարների մեծամասնությունը հակված է դեմոկրատական ղեկավարման ոճին, ինչի մասին նաև փաստում են իրենց ենթակաների կարծիքները և դիտարկումները: Ղեկավարները հանգում են այն կարծիքին, որ դեմոկրատական ղեկավարման ոճի կիրառումը նպաստում է առաջին հերթին արտադրական բարձր ցուցանիշներին, կոլեկտիվի կողմից հարգված լինելուն, ինչպես նաև կոնֆլիկտների կանխարգելմանը, աշխատակիցների տեսակետները հաշվի առնելուն, հարկ եղած ժամանակ որոշ հանձնարարականների պատվիրակմանը և ենթակաների հանդեպ վստահության արտահայտմանը:

Ղեկավարի ինքնագնահատականի և ղեկավարման ոճի տվյալների համակարգային վերլուծության արդյունքում բացահայտվել է, որ 80% ադեկվատ բարձր ինքնագնահատական ունեցող ղեկավարներից 60%-ը նախընտրում է դեմոկրատական ղեկավարման ոճը: 20% ոչ ադեկվատ ինքնագնահատական ունեցող ղեկավարների 70%-ը համապատասխանում է ավտորիտար ղեկավարման ոճին (տե՛ս գծապատկերը): Լիբերալ ղեկավարման ոճի և ինքնագնահատականի միջև կապը չի բացահայտվել, քանի որ մեր հետազոտության տվյալներով այն ընտրել են փորձարկվող ղեկավարների ընդհանուր թվից միայն 3-ը:

Իրականացնելով տեսական և փորձարարական հետազոտություն և ամփոփելով արդյունքները՝ կարող ենք գալ այն եզրահանգման, որ ադեկվատ բարձր ինքնագնահատական ունեցող ղեկավարներին աշխատակիցները գնահատում են հիմնականում համարժեք կամ ավելի բարձր, ինչպես նաև ադեկվատ բարձր ինքնագնահատականի դեպքում ղեկավարներն ընտրում են դեմոկրատական ղեկավարման ոճը:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Дилова М. А., Самооценка и компетентность личности // Актуальные вопросы психологии личности. М., 1988.
2. Лавриненко В. Н. Психология и этика делового общения. Учебник, 2005.
3. Мещеряков Б. Г., Зинченко В. П. Большой психологический словарь / Изд. Прайм-Еврознак, 2007.
4. Пугачев В. П. Руководство персоналом организации. М., «Аспект-Пресс», 1999.
5. Hjelle L., Ziegler D. Personality Theories: Basic Assumptions, Research and Applications, 3th ed., 1992.

ԱՆԶԻ ԻՆՔՆԱԳՆԱՀԱՏԱԿԱՆԻ ԱԶԴԵՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ՂԵԿԱՎԱՐՄԱՆ ՈՃԻ
ԸՆՏՐՈՒԹՅԱՆ ՎՐԱ

Հայրապետյան Նորա
ՀՀ պետական կառավարման ակադեմիայի մագիստրոս

Ամփոփում

Հոդվածում ներկայացված են անձի ինքնագնահատականի համարժեքության ու ընտրված ղեկավարման ոճերի առանձնահատկությունների սոցիալ-հոգեբանական հիմնահարցերը, մասնավորապես հետազոտված են ինքնագնահատականի և ղեկավարման ոճի փոխկապակցվածության օրինաչափությունները:

Բանալի բառեր. ադեկվատ և ոչ ադեկվատ ինքնագնահատական, ինքնագնահատականի մակարդակ, ղեկավարում, ղեկավարման ոճ:

ВЛИЯНИЕ САМООЦЕНКИ ЛИЧНОСТИ НА ВЫБОР СТИЛЯ РУКОВОДСТВА

Այրապետյան Նորա

Магистр академии государственного управления РА

Резюме

В данной статье представлены основные социально-психологические задачи эквивалентности самооценки личности и особенностей выбранных стилей руководства, в частности исследованы закономерности взаимосвязи самооценки и стиля руководства.

Ключевые слова: адекватная и неадекватная самооценка, уровень самооценки, руководство, стиль руководства.

THE INFLUENCE OF THE PERSON'S SELF-ESTEEM ON THE CHOICE OF
MANAGEMENT STYLE

Hayrapetyan Nora

Student of MD of the Public Administration Academy of the RA

Summary

This article presents the main socio-psychological problems of equivalence of self-esteem and characteristics of selected management styles, particularly have been investigated the regularities of the interconnection between person's self-esteem and management style.

Keywords: adequate and inadequate self-esteem, level of the self-esteem, management, management style.

ՀՈՒՋԱԿԱՆ ԻՆՏԵԼԵԿՏԻ ԱԶԴԵՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ՂԵԿԱՎԱՐԻ ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏՈՒԹՅԱՆ ՎՐԱ

ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ ԶՈՒԼԻԵՏՍ

ՀՀ պետական կառավարման ակադեմիայի մագիստրոս

Տնտեսական և կառավարման համակարգի զարգացմանը զուգընթաց փոփոխվում և բարդանում են ղեկավարների գործառույթները, նրանց առջև դրվող պահանջները և համապատասխան անձնային որակները: Այդ իսկ պատճառով շատ կարևոր է ղեկավար օղակներում աշխատող մարդկանց այն հոգեբանական առանձնահատկությունների ուսումնասիրությունը, որոնք նպաստում են աշխատանքային գործունեության արդյունավետությանը:

Անձնակազմի արդյունավետ աշխատանքը կախված է ղեկավարի կառավարման ձևից, հմտություններից և գիտելիքներից: Ղեկավարն է կազմակերպում, կոորդինացնում, բաշխում, վերահսկում անձնակազմի աշխատանքը՝ հնարավորինս բավարարելով աշխատողների պահանջմունքներն ու օգտագործելով նրանց մասնագիտական ներուժը:

Ղեկավարի մասնագիտական ընդունակությունների հետ մեկտեղ կարևորվում են նաև անձնային որակները [6]: Ա. Կարպովն առանձնացնում է ղեկավարի մասնագիտական գործունեության հաջողությունն ապահովող հետևյալ անձնային որակները.

- եռանդունություն
- արտաքին գրավչություն
- ինքնավստահություն և համոզվածություն ընդունվող որոշումների վերաբերյալ
- նպատակասլացություն (կազմակերպչական գործունեության դիրքորոշումների գերակայություն)

• նրբանկատություն (չափի զգացում, փոխհարաբերությունների լավագույն ձևը գտնելու ընդունակություն)

- պահանջկոտություն
- ճկունություն
- ստեղծարարություն
- զարգացած ինտուիցիա
- հումորի զգացում [8]:

Դ. Օլշանսկին նշում է, որ ժամանակակից առաջնորդի ամենակարևոր գծերն են՝ ոչ ֆորմալ կազմակերպչական հմտությունները, խուսափելը բյուրոկրատական մոտեցումներից, ռեսուրսների զարգացումը, ֆրոստրացիայի հաղթահարումը, դատողությունների ուղղամտությունը, ուրիշի կարծիքը լսելու ունակությունը, եռանդը և հումորը [1]:

Բազմաթիվ են ուսումնասիրությունները անձնային որակների վերաբերյալ, կազմված են բազմաթիվ պրոֆեսիոգրամմաներ և փսիխոգրամմաներ, սակայն լրջորեն ուսումնասիրված չէ հուզական ինտելեկտի դերը այդ համալիրում:

Ավելի քան հարյուր տարի գիտնականները հավաստում էին, որ հաջողության գրավականը բարձր մտավոր կարողություններն են: Սակայն 1990-ականներից առաջ քաշվեց EQ-ի (հուզական ինտելեկտի) հասկացությունը: Վերջին տարիների ուսումնասիրությունները բացահայտում են, որ կյանքում գործնական հաջողությունների հասնելու համար EQ-ն հուզական ինտելեկտը (գրականության մեջ կիրառում են նաև հուզական կրթվածություն եզրույթը) նույնքան կարևոր է, որքան IQ-ն՝ բանականության

գործակիցը: Մեր հույզերը շատ ավելի են ազդում մեր գործողությունների և խոսքի վրա, քան բանական միտքը: Մեփական հույզերը գիտակցելու, դրանք հասկանալու և կառավարելու ունակությունը մեր առջև դրված նպատակներին հասնելիս բնորոշվում է որպես հուզական ինտելեկտ [3]:

Ըստ մի շարք հեղինակների՝ հուզական ինտելեկտը կապված է հոգեկան գործընթացների հետ և ներառում է հույզերը ճանաչելու, ընկալելու և դրանք կառավարելու կարողություններ: Հուզական ինտելեկտը որոշում է այն, թե ինչպես ենք կառավարում մեր վարքը, ինչպես ենք ներկայացնում մեզ հասարակության մեջ, ինչպես ենք շփվում այլ մարդկանց հետ և որոշում ներկայացնում: Հուզական վարքը, հույզերը նույնականացնելու, գործածելու, հասկանալու և կառավարելու ունակությունն է. ունակություն, որը թույլ է տալիս մեզ նվազեցնել սթրեսը, սովորել արդյունավետ շփվել, հաղթահարել արգելքները և լուծել կոնֆլիկտները:

Հուզական ինտելեկտի բարձր մակարդակ ունեցող մարդը ունակ է տարբերակել և՛ սեփական, և՛ շրջապատողների հուզական վիճակը, նա կարողանում է գրավել մարդկանց առանց որևէ մանիպուլյացիաների և խաբկանքների. ուղղակի նա այն մարդն է, ում հետ մարդիկ սրտանց ցանկանում են գնալ մի ճանապարհով [2, էջ 214]:

Հուզական ինտելեկտը մեզ հնարավորություն է տալիս

- իմանալ և հասկանալ մեր հույզերը,
- կառավարել մեր սեփական հույզերը առավելագույն անձնական շահի համար,
- իմանալ և հասկանալ այլոց հույզերը,
- կարգավորել մեր գործողությունները՝ համաձայն այլոց հույզերի՝ ունենալու

համար առողջ և փոխշահավետ հարաբերություններ [25]:

Դ. Գոուլմանի կարծիքով՝ հուզական ինտելեկտը զգացմունքային և հուզական հետաքրքրությունները վերահսկելու, այլ մարդկանց յուրահատուկ զգացմունքները հասկանալու, նրանց հետ հարաբերվելու, շփվելու, ռացիոնալ և պարզ վարքագծերը բացահայտելու կարողությունն է [15]:

Հուզական բանականությամբ օժտված ղեկավարներն ընդունակ են հասկանալ այլոց հույզերը և այնպես կարգավորել իրենց գործողությունները, որ ապահովեն դիմացինի համագործակցությունը սեփական նպատակներին հասնելու համար: Այդ իսկ պատճառով կարևորվում է հուզական ինտելեկտի ուսումնասիրությունը ղեկավարի աշխատանքային գործունեության արդյունավետության համատեքստում:

Ենթադրում ենք, որ ղեկավարի անձնային որակների համալիրում հուզական ինտելեկտի բարձր մակարդակը մեծապես դրական ազդեցություն է ունենում աշխատանքային գործունեության արդյունավետության վրա:

Հուզական ինտելեկտի և աշխատանքային գործունեության արդյունավետության միջև կապը բացահայտելու նպատակով իրականացրել ենք փորձարարական հետազոտություն: Հետազոտության համար հիմնական ընտրանք են հանդիսացել ղեկավար պաշտոն զբաղեցնող անձինք և նրանց ենթակաները: Փորձարարական հետազոտությանը մասնակցել են 30 ղեկավար և 150 ենթակա աշխատակիցներ՝ յուրաքանչյուր ղեկավարի 5 աշխատակից, ընդհանուր թվով՝ 180 փորձարկվող: Որպես փորձարարական հետազոտության մեթոդներ կիրառվել են հետևյալ հոգեբանական թեստերը՝ Կետտելի անձնային հարցարանը, հուզական ինտելեկտի ախտորոշման թեստը, ղեկավարի աշխատանքի արդյունավետության էքսպերտ գնահատականը և լիդերի արդյունավետության հարցարանը:

Հետազոտության արդյունքների վերլուծության արդյունքում ստացել ենք հետևյալ

պատկերը: Լիդերության արդյունավետության հարցարանի տվյալների վերլուծությունից պարզ դարձավ, որ հետազոտությանը մասնակցած ղեկավարների 48%-ը արդյունավետ լիդեր է կազմակերպությունում, ինչը նշանակում է, որ կազմակերպության ղեկավարը արդյունավետ է աշխատում և հոգեբանական մթնոլորտի վրա դրական ազդեցություն է թողնում: Փորձարկվողների 26%-ը միջին արդյունավետության լիդեր է, իսկ 26%-ը՝ անարդյունավետ: Ղեկավարի աշխատանքի արդյունավետության բացահայտման թեստի արդյունքների վերլուծությունից պարզվեց, որ ղեկավարների 47%-ի մոտ գրանցվել է աշխատանքային գործունեության արդյունավետության բարձր մակարդակ, 26%-ն ունեցան արդյունավետության միջին մակարդակ, ինչը ենթադրում է, որ նրանք երբեմն կարող են բացասական ազդեցություն ունենալ աշխատակիցների վրա: Եվ փորձարկվողների մյուս 27%-ը անարդյունավետ ղեկավարներ էին, ինչն էլ ենթադրում է, որ աշխատակիցները բացասական են գնահատում նրանց աշխատանքային գործունեությունը:

Կետտելի 16 գործոնային թեստի արդյունքներից պարզ է դառնում, որ արդյունավետության բարձր մակարդակ ունեցող ղեկավարների մոտ բարձր արտահայտվածության աստիճանն ունեն ինքնագնահատականի և ինքնավստահության ցուցանիշները, սա նշանակում է, որ ղեկավարներն ուրախ են, կյանքով լի, գոհ, վստահ իրենց հաջողությունների ու հնարավորությունների վրա, կարողանում են հստակ որոշումներ կայացնել, ինքնուրույն են և պատասխանատվություն են կրում իրենց որոշումների համար: Ինչը աշխատանքի արդյունավետության վրա դրական ազդեցություն է ունենում: Ինտելեկտի մակարդակն ունի միջին արտահայտվածություն, ինչը ենթադրում է, որ արդյունավետ աշխատանքային գործունեության վրա այն ազդեցություն չունի: Բարձր արդյունավետություն ունեցող ղեկավարների մոտ արտահայտված են հուզական կայունության, ինքնահսկողության և պատասխանատվության ցուցանիշները, այսինքն՝ նրանք հուզականորեն հասուն են, համարձակորեն են նայում փաստերին, ինքնավստահ են, հաստատուն իրենց պլաններում և որոշումներում, ինչպես նաև կյանքին նայում են իրատեսորեն, գիտակցում են իրականությանը ներկայացվող պահանջները: Իսկ արդյունավետության ցածր մակարդակ ունեցող ղեկավարների մոտ համապատասխան ցուցանիշները համեմատաբար ավելի ցածր են:

Ինչպես արդյունավետ, այնպես էլ անարդյունավետ ղեկավարների մոտ գործնականությունը, ինտելեկտը, շփվողականությունը և խիզախությունը նույն մակարդակի վրա են գտնվում, ինչը ենթադրում է, որ այս գործոնները էական դեր չեն խաղում արդյունավետության գործում:

Հուզական ինտելեկտի ախտորոշման արդյունքներից պարզվեց, որ ղեկավարներից 48%-ի մոտ դրսևորվել է հուզական ինտելեկտի բարձր մակարդակ, 26%-ի մոտ՝ միջին մակարդակ, և մյուս 26%-ի մոտ՝ ցածր մակարդակ:

Փորձարարական հետազոտության տվյալների վերլուծությունից և ստացված արդյունքների ամփոփումից կարող ենք եզրակացնել, որ այն ղեկավարները, որոնց մոտ գրանցվել է արդյունավետ լիդերության և արդյունավետ աշխատանքի բարձր մակարդակ, ունեն հուզական ինտելեկտի բարձր մակարդակ: Եվ հակառակը՝ արդյունավետ լիդերության և արդյունավետ աշխատանքի ցածր մակարդակ ունեցող ղեկավարների մոտ դրսևորվել է հուզական ինտելեկտի ցածր մակարդակ:

Ստորև ներկայացված են ղեկավարների արդյունավետ լիդերության, արդյունավետ աշխատանքի և հուզական ինտելեկտի մակարդակի համեմատական տվյալները (տե՛ս աղյուսակ 1):

Ինչպես երևում է աղյուսակից, 30 ղեկավարներց 18-ի մոտ արդյունավետ լիդերության, արդյունավետ աշխատանքի և հուզական ինտելեկտի մակարդակի ցուցանիշները ամբողջովին համընկնում են: Ընդ որում՝ 12-ի դեպքում բարձր մակարդակների համընկնում է, 6-ի մոտ՝ ցածր, և միջին համընկնում է նկատվում 12 ղեկավարների մոտ:

Այսպիսով իրականացված հետազոտական աշխատանքի արդյունքները թույլ են տալիս հանգել այն եզրակացության, որ ղեկավարների անձնային որակները առանցքային ազդեցություն են ունենում աշխատանքային գործունեության արդյունավետության վրա: Ղեկավարի անձնային որակների համալիրում հուզական ինտելեկտի բարձր մակարդակը մեծապես դրական ազդեցություն է ունենում ինչպես լիդերության, այնպես էլ աշխատանքի արդյունավետության վրա:

Աղյուսակ 1

Ղեկավար	Լիդերի արդյունավետության ցուցանիշներ	Աշխատանքի արդյունավետության ցուցանիշներ	Հուզական ինտելեկտի մակարդակի ցուցանիշներ
A1	31 (միջին)	160 (բարձր)	52(միջին)
A2	46 (բարձր)	160 (բարձր)	88(բարձր)
A3	33 (միջին)	125(միջին)	86(բարձր)
A4	50 (բարձր)	170 (բարձր)	72 (բարձր)
A5	45 (բարձր)	168 (բարձր)	73(բարձր)
A6	16 (ցածր)	115 (ցածր)	34 (ցածր)
A7	20 (միջին)	145 (միջին)	38 (ցածր)
A8	37 (բարձր)	162 (բարձր)	70(բարձր)
A9	40 (բարձր)	110 (միջին)	50 (միջին)
A10	42 (բարձր)	172 (բարձր)	80(բարձր)
A11	30 (միջին)	120 (միջին)	51 (միջին)
A12	15 (ցածր)	100 (ցածր)	32(ցածր)
A13	43 (բարձր)	180 (բարձր)	83 (բարձր)
A14	41 (բարձր)	185 (բարձր)	72(բարձր)
A15	15 (ցածր)	98 (ցածր)	44 (ցածր)
A16	29 (միջին)	120 (միջին)	50(միջին)
A17	14 (ցածր)	110 (միջին)	36 (ցածր)
A18	48 (բարձր)	190 (բարձր)	86 (բարձր)
A19	34 (միջին)	125 (միջին)	60(միջին)
A20	48 (բարձր)	182 (բարձր)	71 (բարձր)
A21	16 (ցածր)	92 (ցածր)	30(ցածր)
A22	50 (բարձր)	174 (բարձր)	58(միջին)
A23	30 (միջին)	120 (միջին)	72 (բարձր)
A24	36 (բարձր)	169 (բարձր)	74 (բարձր)
A25	17 (ցածր)	100 (ցածր)	38 (ցածր)
A26	32 (միջին)	135 (միջին)	53(միջին)
A27	44 (բարձր)	175 (բարձր)	70(բարձր)
A28	16 (ցածր)	95 (ցածր)	52(միջին)
A29	46 (բարձր)	192 (բարձր)	88(բարձր)
A30	15 (ցածր)	91 (ցածր)	38 (ցածր)

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. **Հարությունյան Գ.**, Լիդերության հիմնական հոգեբանական դարձումներն ու տիպաբանությունները, Եր.: «Պետական ծառայություն» հրատ., 2012, 92 էջ:
2. «Տեսական և կիրառական հոգեբանության արդի հիմնախնդիրները» միջազգային գիտաժողովի նյութեր. Եր., «Էդիտ Պրինտ», 2011, 442 էջ:
3. **Борис Лемберг**, Эмоциональный интеллект: как разум общается с чувствами. СПб, “Вектор” 2013. 160 с.
4. **Вересов Н. Н.** / Психология управления: Учебное пособие-Московский психолого-социальный институт; Воронеж: 2001, 224 с.
5. **Веснин В. Р.**, Менеджмент //учеб. 3-е издание, М., “Проспект”, 2006, 504 с.
6. **Журавлев А. Л.**, Психология управленческого взаимодействия (теоретические и прикладные проблемы). М., Изд. Института психологии РАН. 2004, 476 с.
7. **Кричевский Р. Л.**, Если вы руководитель... Элементы психологии менеджмента в повседневной работе. М., 1993, 352 с.
8. **Райгородский Д. Я.** Психология управления. Хрестоматия. Уч. пособие для факультетов: психологических, экономических и менеджмента. Самара, 2006, 768 с.
9. **Татарко С. А.**, Измерение идентичности в рамках статусной модели Дж. Марсии Психологическая диагностика: 2009.
10. **Урбанович А. А.**, Психология управления: Учебное пособие. Мн., “Харвест”, 2003, 640 с.
11. **Фетискин Н.П., Козлов В.В., Мануйлов Г. М.** / Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп. М., Изд-во Института Психотерапии. 2002.
12. **Фром. Э.**, Бегство от свободы. Человек для себя. Мн., “Попури”, 2000, 672с.
13. **Чередниченко И. П., Тельных Н. В.**, Психология управления. Ростов-на-Дону: 2004, 608 с.
14. **Щербина А. В.**, Эффективность деятельности руководителей в экстремальных управленческих ситуациях. М., МПАКЦ, 1998.
15. **D. Goleman**. Emotional Intelligence: Bantam Books, 2005. 358.

ՀՈՒԶԱԿԱՆ ԻՆՏԵԼԵԿՏԻ ԱԶԴԵՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ՂԵԿԱՎԱՐԻ ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ
ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏՈՒԹՅԱՆ ՎՐԱ

Գրիգորյան Ջուլիետա
ՀՀ պետական կառավարման ակադեմիայի մագիստրոս

Ամփոփում

Հոդվածում ներկայացված են ղեկավարների աշխատանքի արդյունավետությանը նպաստող հոգեբանական գործոնները, մասնավորապես հուզական ինտելեկտի ուսումնասիրության հիմնահարցերը, բացահայտված է ղեկավարի բարձր հուզական ինտելեկտի դրական ազդեցությունը ինչպես լիդերության այնպես էլ աշխատանքային գործունեության արդյունավետության վրա:

Բանալի բառեր. արդյունավետ ղեկավարում, անձնային որակներ, հուզական ինտելեկտ, լիդերություն:

ВЛИЯНИЕ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ИНТЕЛЛЕКТА НА ЭФФЕКТИВНОСТЬ РАБОТЫ
РУКОВОДИТЕЛЯ

Григорян Джулиета
Магистр Академии государственного управления РА

Резюме

В статье представлены психологические факторы, влияющие на продуктивность работы руководителя, конкретнее концепты исследования эмоционального интеллекта, раскрываются позитивные воздействия высокого эмоционального интеллекта, как на результативность рабочей деятельности, так и на лидерство.

Ключевые слова: управление, эффективное управление, личностные качества, эмоциональный интеллект, лидерство.

THE INFLUENCE OF EMOTIONAL INTELLIGENCE ON EFFECTIVENESS OF THE
MANAGER'S WORK

Grigoryan Juliette
Student of Master's Degree of the Public Administration Academy of the RA

Summary

In this article are introduced the psychological factors contributing to the effectiveness of leader's work, particularly the key issues of the emotional intellect. It is revealed the positive impact of the leader's high emotional intellect not only in the leadership, but also on the efficiency of the work.

Keywords: effective management, personal qualities, emotional intelligence, leadership.

**ՀԱՋՈՂՈՒԹՅԱՆ ՀԱՍՆԵԼՈՒ ԵՎ ԱՆՀԱՋՈՂՈՒԹՅՈՒՆԻՑ ԽՈՒՍԱՓԵԼՈՒ
ՄՈՏԻՎԱՑԻԱՆԵՐԻ ԵՎ ԱՆՁԻ ԿՐԵԱՏԻՎՈՒԹՅԱՆ ՓՈԽԿԱՊՎԱԾՈՒԹՅՈՒՆԸ**

ԱԲԵԼՅԱՆ ԻՆՆԱ

ՀՀՊԿԱ, Կառավարման հոգեբանության ամբիոն, մագիստրոս

Անձնակազմի առավել արդյունավետ կառավարում կարող է լինել այն դեպքում, երբ ղեկավարը գիտի, թե ինչն է իր աշխատակիցներին մոտիվացնում: Իմանալով ինչն է անձին դրդում լավ աշխատել, ինչն է նրան մղում առավել արդյունավետ աշխատանքի կատարման, ինչպիսի դրդապատճառներ են ընկած նրա վարքի հիմքում՝ ղեկավարը կարող է գործող մեթոդների մի ամբողջ համակարգ ստեղծել, անձնակազմի ճիշտ կառավարման համար: Դրա համար պետք է իմանալ անձի դրդապատճառները և ինչպես կարող են դրդել գործողության [5, էջ 443]:

Մոտիվացիան ներքին և արտաքին դրդիչ ուժերի համախմբություն է, որն անձին մղում է գործունեության, ձև և սահմաններ է տալիս այդ գործունեությանը, ինչպես նաև ուղղություն է տալիս այդ գործունեությանը, որն էլ ուղղված է նպատակի ձեռքբերմանը [7, էջ 410]:

Մոտիվացիայի տեսակներին են դասում հաջողության հասնելու և անհաջողությունից խուսափելու մոտիվացիաները:

Մոտիվացիայի այս տեսակներին անդրադարձել է Էլերսը: Ըստ նրա՝

1. Անձինք, ովքեր հակված են հաջողության հասնելու մոտիվացիային, ունեն միջին կամ ցածր ռիսկի մակարդակ: Նրանք խուսափում են բարձր ռիսկայնությունից:

2. Անձինք, ովքեր հակված են անհաջողությունից խուսափելու մոտիվացիային, նախընտրում են կամ շատ ցածր, կամ էլ շատ բարձր ռիսկայնություն: Նրանց մոտ պաշտպանական ռեակցիան և վախը անհաջողության մատնվելու շատ բարձր է [6, էջ 672]:

Համարվում է, որ հաջողության հասնելու մոտիվացիայի տեսական հիմքը դրել են ՄակԳլեյլանդը և Ատկինսոնը 40-ական թվականներին կատարած հետազոտությունների արդյունքում: Համատեղ աշխատանքի արդյունքում մշակել են պրոեկտիվ թեստ, որն ունի իր տեսական և փորձարարական հիմքերը.

1. Յուրաքանչյուր մարդ մյուս բոլոր պահանջմունքների հետ մեկտեղ ունի նաև ձեռքբերումներ ունենալու պահանջմունք, որը նրան մղում է գործունեության առավել բարձր մակարդակով իրականացնելուն:

2. Ձեռքբերումներ ունենալու պահանջմունքը ցուցաբերվում է հաջողության հասնելու ձգտումով և անհաջողությունից խուսափելով, ինչպես նաև դրանց փոխհարաբերությամբ [10, էջ 39]:

Ըստ ՄակԳլեյլանդի՝ հաջողության հասնելու պահանջմունքը մրցակցություն է կատարելության էտալոնների միջև, ձգտումը՝ գերազանցելու այն: Լաբորատոր պայմաններում ուսումնասիրելով հաջողության հասնելու դրդապատճառները՝ նա եկավ այն եզրակացության, որ ղեկավարների մոտ հաջողության հասնելու մոտիվացիան բարձր է, և նրանք իրենց վրա կարող են առավել մեծ պատասխանատվություն վերցնել:

Հաջողության հասնելու մոտիվացիայի տակ հասկանում ենք մոտիվացիա, որն ուղղված է ցանկացած տեսակի գործունեության գերազանց կատարմանը և որոշակի

արդյունքի ձեռքբերմանը:

Յուրաքանչյուր անհատականություն, որքան էլ տաղանդավոր լինի, կյանքի որոշակի շրջանում անհաջողության է հանդիպում: Որքան համարձակ ու որոշիչ են գործողությունները, այդքան մեծ է պարտության հավանականությունը [2, էջ 37]:

Անհաջողության պատճառները պետք է փնտրել անհատական գործոններում, մոտիվացիայի ցածր մակարդակում, կոմպոտենտության բացակայության մեջ: Հաճախ անհաջողության պատճառը կարող է լինել այն, որ մարդը ժխտում է օբյեկտիվ պայմանները, հաշվի չի առնում նյութականի, հասարակականի և հոգեբանականի առկայությունը:

Անհաջողություն ունենալու գործոններից մեկն այն կարող է լինել, որ որոշման կայացման ժամանակ առկա է չհիմնավորված լավատեսություն: Երբեմն մարդիկ գերագնահատում են իրենց հնարավորությունը նպատակին հանելու համար: Այդ դեպքում սուբյեկտը գնում է առավել համարձակ և ռիսկային քայլերի, միևնույն ժամանակ չի տեսնում հնարավորությունների իրական գնահատականը և օբյեկտիվ պայմանները:

Պայմանների գնահատումը այդ պահին կատարվող իրողության գնահատականը չէ, այլ այն իրավիճակների կանխատեսումն է, որոնք ապագայում կարող են լինել: Կանխատեսել, ինչպես նաև կարողանալ գնահատել հնարավոր կատարվելիք իրողությունը, հենց հաջողության հասնելու բանալին է:

Ինչ վերաբերում է կրեատիվությանը, ապա ժամանակակից գիտության մեջ ձևավորվել է առանձին ուղղություն, որն ուսումնասիրում է ստեղծարարությունը, ստեղծարար գործունեությունը: Դա ստեղծարարության հոգեբանությունն է [9]: Ռուս հետազոտողները կրեատիվությունը դիտարկում են որպես հոգեկանի զարգացման հիմք և մեխանիզմ [4]:

Կրեատիվության ուսումնասիրությունը իր մեջ դժվարություններ է ներառում, քանի որ այս խնդրին առնչվող փորձարարական փաստերը շատ նեղ են: Կրեատիվությունը ուսումնասիրվում է տարբեր հայեցակարգերում, սակայն այն կարծես գլուխկոտրուկ լինի, որը դեռ մինչև վերջ ոչ մեկին չի հաջողվել հավաքել [8]:

Դեռ 60-ական թվականներին տրվել էին կրեատիվության ավելի քան 60 սահմանում և ինչես նշում է Րեպուչին՝ դրանց թիվը օրեցօր ավելանում է [11]: Սահմանումներն ներկայումս այնքան են շատացել, որ դժվար է դրանց գնահատական տալ: Ինչպես նշում են հետազոտողները՝ կրեատիվության հասկացումը պահանջում է կրեատիվ գործողություններ:

Է. դե Բոնոն նշում է, որ կրեատիվության ամենացածր մակարդակը նախկինում գոյություն չունեցող ինչ որ բանի ստեղծումն է: Այնուհետև գնահատվում են կատարված աշխատանքի արդյունքները: Դրա համար այդ նորույթը պետք է ստեղծողի համար արժեք ունենա: Այստեղից արդեն նոր կարող է խոսվել ստեղծարարության մասին, որը պետք է լինի նորություն և արժեքավոր: Միևնույն ժամանակ այն պետք է յուրահատկություն ունենա, իր տեսակի մեջ եզակի լինի [1, էջ 20]:

Պ. Կուկը նշում է, որ չնայած նրան, որ կրեատիվությունը գործունեության տարբեր ոլորտներում հաջողության հասնելու համար կարևորագույն գործոններից է, սակայն այս հասկացության համար դժվար է բառացի ձևակերպում տալ [3]:

Ըստ Կուկի՝ կրեատիվությունը յուրօրինակ գաղափարների արտաբերում է՝ առանց հաշվի առնելու դրանց օգտակարությունը: Այս սահմանման մեջ ընդգծվում է միայն կրեատիվության գործընթացը և անտեսվում է արդյունքը:

Ըստ Ու. Կոյնի՝ կրեատիվությունը յուրօրինակ և խելացի գաղափարների առա-

ջաղորդումն է:

Ըստ Չ. Դևիսի՝ կրեատիվությունը մի բանի իրագործումն է, որը մինչ այդ ոչ ոք չի արել և ներառում է. միտք + հայտնագործություն + կիրառում:

Ըստ Ա. Մենտ Դորդի՝ ստեղծարար մտածողությունն իրենից ենթադրում է տեսնել այն, ինչը տեսնում են բոլորը և մտածել նրա մասին, ինչի մասին դեռ ոչ ոք չի մտածել [3]:

Ելնելով հետազոտության նպատակից՝ որն է՝ ցույց տալ, որ հաջողության հասնելու և անհաջողությունից խուսափելու մոտիվացիաները և անձի կրեատիվության մակարդակը փոխկապված են: Հաջողության հասնելու մոտիվացիայի բարձր լինելու դեպքում կրեատիվության մակարդակը բարձր է, իսկ անհաջողությունից խուսափելու մոտիվացիայի բարձր լինելու դեպքում կրեատիվության մակարդակը ցածր է:

Հետազոտական աշխատանքի իրականացման համար ընտրվել է թեստավորման մեթոդիկան: Ընտրվել են հետևյալ փորձարարական մեթոդիկաները՝

1. Հաջողության հասնելու մոտիվացիայի չափման համար օգտագործվել է Էլերսի «հաջողության հասնելու» թեստը,

2. Անհաջողությունից խուսափելու մոտիվացիայի չափման համար օգտագործվել է Էլերսի «անհաջողությունից խուսափելու» թեստը,

3. Կրեատիվության բացահայտման համար օգտագործվել է Տորրենսի «անավարտ պատկերների» մեթոդիկան:

Որպես հետազոտության ընտրանք հանդես են գալիս 21-ից 60 տարեկան պետական ծառայողները:

Մեթոդիկաներից ստացված ցուցանիշների վերլուծության և համեմատության արդյունքում ստացվել է հետևյալ պատկերը. 50 պետական աշխատողներից 39-ի մոտ հաջողության հասնելու մոտիվացիան բարձր է անհաջողությունից խուսափելու մոտիվացիայից: 11-ի մոտ ավելի բարձր է անհաջողությունից խուսափելու մոտիվացիան: Հետաքրքրական է այն փաստը, որ այն աշխատողները, ում մոտ բարձր է անհաջողությունից խուսափելու մոտիվացիան, ցածր է պատկերավոր կրեատիվության մակարդակը, իսկ այն աշխատողները որոնց մոտ բարձր է հաջողության հասնելու մոտիվացիան, պատկերավոր կրեատիվությունը նույնպես բարձր է, համեմատած նրանց, ում մոտ բարձր է անհաջողությունից խուսափելու մոտիվացիան:

Մեթոդիկաներից ստացված ցուցանիշների հավաստիությունը ցույց է տալիս

Աղյուսակ 1

Հաջողության հասնելու և անհաջողությունից խուսափելու մոտիվացիաները և կրեատիվությունը չափող մեթոդիկաներից ստացված ցուցանիշների կորելացիոն վերլուծություն

Կորելացիա				
		Հաջողության հասնելու մոտիվացիա	Անհաջողությունից խուսափելու մոտիվացիա	Կրեատիվություն
Հաջողության հասնելու մոտիվացիա	Պիրսոնի կորելացիա	1	-.050	.315*
	N		50	50
Անհաջողությունից խուսափելու մոտիվացիա	Պիրսոնի կորելացիա		1	-.475**
	N			50

կորելացիոն վերլուծությունը: Նախ անցկացվել է Կոլմագորով-Սմիրնով թեստը, համոզվելու արդյոք բաշխումը նորմալ է կատարվել և կարող ենք հաշվել կորելացիայի գործակիցը, նոր արդեն կատարվել է կորելացիոն վերլուծություն: Կորելացիոն վերլուծության արդյունքում ստացվել է հետևյալ պատկերը. հաջողության հասնելու մոտիվացիայի բարձր լինելու դեպքում պատկերավոր կրեատիվության մակարդակը բարձր է, այսինքն կապը գծային է, իսկ անհաջողությունից խուսափելու մոտիվացիայի բարձր լինելու դեպքում կրեատիվության մակարդակը ցածր է, այսինքն՝ կապը հակադարձ է (տե՛ս աղյուսակ 1):

Այսպիսով՝ ելնելով մեթոդիկաների և կորելացիոն վերլուծության արդյունքներից, պարզվեց, որ հաջողության հասնելու և անհաջողությունից խուսափելու մոտիվացիաների և կրեատիվության աստիճանը փոխկապակցված են: Հաջողության հասնելու մոտիվացիայի դեպքում կրեատիվության մակարդակը բարձր է, իսկ անհաջողությունից խուսափելու մոտիվացիայի դեպքում կրեատիվության մակարդակը ցածր է:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. **Бонэ Э.**, Серьезное творческое мышление, Мн., “Попурри”, 2005, 416 с.
2. **Занюк С.**, Психология мотивации, К., Эльга-Н; Ника-Центр, 2002. 327 с.
3. **Кук П.**, Креатив приносит деньги, 2007. 384 с.
4. **Матюшкин А. М., Пономарёв Я. А., Семёнов И. Н. и др.:** Психология творчества: перспективы развития/ Я.А. Пономарёв // Психологический журнал. 1994.
5. **Никифорова Г. С.**, Психология менеджмента: Учебник для вузов / Под ред. Г. С. Никифорова. 2-е изд., доп. и перераб. СПб.: Питер, 2004. 639 с
6. **Райгородский Д. Я.** (редактор-составитель) Практическая психодиагностика. Методики и тесты. Учебное пособие. Самара: Издательский дом «БАХРАХ-М», 2008. 672 с.
7. **Райгородский Д. Я.**, Психология управления. Хрестоматия. Учебное пособие для факультетов: психологических, экономических и менеджмента. Самара: Изд. Дом “Бахрах-М”, 2006. 768 с.
8. **Торшина К. А.**, Вопросы Психологии 1998.
9. **Тришина С. В.** Анализ проблемы креативности в современной психолого-педагогической науке. // Интернет-журнал “Эйдос”. 2006.
10. **McClelland D. C, Clark R. A., Roby T. B., Atkinson J. W.** The effect of the need for achievement on Thematic Apperception. J. Exp. Psychology, 1949.
11. **Taylor C. W.** Various approaches to and definitions of creativity // R. Sternberg, T. Tardif (eds.). The nature of creativity. Cambridge: Cambr. Press, 1988.

ՀԱՋՈՂՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱԵԼՈՒ ԵՎ ԱՆՀԱՋՈՂՈՒԹՅՈՒՆԻՑ ԽՈՒՍԱՓԵԼՈՒ
ՄՈՏԻՎԱՑԻԱՆԵՐԻ ԵՎ ԱՆՁԻ ԿՐԵԱՏԻՎՈՒԹՅԱՆ ՓՈԽԿԱՊՎԱԾՈՒԹՅՈՒՆԸ

Արեյան Իննա

ՀՀՊԿԱ, Կառավարման հոգեբանության ամբիոն, մագիստրոս

Ամփոփում

Սույն հոդվածում քննարկվում է մոտիվացիան, մասնավորապես հաջողության հասնելու և անհաջողությունից խուսափելու մոտիվացիաները, ինչպես նաև կրեատիվությունը: Ներկայացված են նաև հետազոտական տվյալները, որոնք ստացվել են 21-ից 60 տարեկան 50 պետական ծառայողների հետ անցկացված հետազոտական աշխատանքների արդյունքում: Արդյունքում

ստացվել են, որ հաջողության հասնելու և անհաջողությունից խուսափելու մոտիվացիաները և անձի կրեատիվության մակարդակը փոխկապված են: Հաջողության հասնելու մոտիվացիայի բարձր լինելու դեպքում կրեատիվության մակարդակը բարձր է, իսկ անհաջողությունից խուսափելու մոտիվացիայի բարձր լինելու դեպքում կրեատիվության մակարդակը ցածր է:

Բանալի բառեր. մոտիվացիա, հաջողության հասնելու մոտիվացիա, անհաջողությունից խուսափելու մոտիվացիա, կրեատիվություն:

ВЗАИМОСВЯЗЬ МОТИВАЦИИ ДОСТИЖЕНИЯ УСПЕХОВ И ИЗБЕЖАНИЕ НЕУДАЧ И КРЕАТИВНОСТИ

Абелян Инна

Академия государственного управления Республики Армения, магистр

Резюме

В этой статье обсуждается мотивация, в частности мотивация достижения успехов и избегания неудач, а так же креативность. Представлены исследовательские данные, которые были получены от результатов исследования государственных служащих в возрасте от 21 до 60 лет. В результате стало ясно, что при высшей мотивации достижения успехов креативность тоже на высшем уровне, а при высшей мотивации избегания неудач уровень креативности низок.

Ключевые слова: мотивация, мотивация достижения успеха, мотивация избегания неудач, креативность.

THE COHERENCE OF MOTIVATIONS AND INDIVIDUAL CREATIVITY TO ACHIEVE SUCCESS AND AVOID FAILURE

Abelyan Inna

Public Administration Academy of the RA, student of Master's Degree

Summary

The motivation to achieve success and avoid failure as well as creativity are discussed in this article. The research data, got as a result of a research work within 50 public servants between 21 to 61, are presented as well. It turns out that the motivation of achieving success and escaping failure and the level of creativity are interconnected. The level of creativity is high in case of high motivation of achieving success, and it is low in case of high motivation of avoiding failure.

Keywords: Motivation, motivation of achieving success, motivation avoiding failure, creativity.

**ՊԵՏԱԿԱՆ ԾԱՌԱՅՈՂՆԵՐԻ ԸՆՏՐՈՒԹՅԱՆ ՄԵԹՈԴԱԲԱՆՈՒԹՅԱՆ
ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ**

ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ ԱՆԻ

ՀՀ պետական կառավարման ակադեմիա ՊՈԱԿ «Կառավարչական գործունեության
հոգեբանություն» գ/հ լաբորատորիայի կրտսեր գիտաշխատող

Յուրաքանչյուր մասնագիտական գործունեություն իր առանձնահատուկ պահանջներն է ներկայացնում տվյալ գործունեությունն իրականացնողին: Այդ պահանջները վերաբերում են ինչպես տվյալ անձի մասնագիտական գիտելիքներին ու կարողություններին, այնպես էլ նրա անձնային առանձնահատկություններին ու տվյալ գործունեությունն իրականացնելու համար նրա համապատասխանությանը: Այդ համապատասխանության առավելագույն արտահայտվածությունը տվյալ անձին հնարավորություն է տալիս իր մասնագիտական գործունեությունն իրականացնել արդյունավետ, ինչն էլ հանգեցնում է տվյալ կազմակերպության կամ կառույցի գործունեության արդյունավետության բարձրացմանը: Մասնագիտական գիտելիքների, այդ գիտելիքները գործնականում կիրառելու կարողությունների ու հմտությունների, ինչպես նաև թափուր պաշտոնի համար հավակնող անձի անձնային որակների ու հատկությունների գնահատումն իրականացվում է մասնագիտական ընտրության գործընթացում:

Ըստ Վ. Ն. Դրուժինինի՝ մասնագիտական ընտրությունը միջոցառումների համակարգ է, որն ուղղված է այն անձանց բացահայտմանը, ովքեր առավելագույնս համապատասխանում են կոնկրետ մասնագիտության պահանջներին ըստ իրենց անհատական որակների: Մասնագիտական ընտրությունն ընդգրկում է մարդու սոցիալական բնութագրիչների ու նրա ընդհանուր կրթական ու սոցիալական պատրաստվածության ուսումնասիրումը, ինչպես նաև բժշկական և հոգեբանական հետազոտությունը. մարդու ուսումնասիրման այս ուղղությունները հաճախ հանդես են գալիս որպես ընտրության ինքնուրույն տեսակներ, որոնք, սակայն, սերտորեն կապված են և փոխադարձ լրացնում են միմյանց: Ըստ հեղինակի՝ հոգեբանական ընտրությունը մարդու հոգեկան և հոգեֆիզիոլոգիական որակների ու հատկությունների զարգացվածության աստիճանի ուսումնասիրման և գնահատման գործընթաց է, որը պահանջվում է կոնկրետ մասնագիտության կողմից, ինչը նպաստում է մասնագիտությանը հաջող տիրապետելուն և հետագա արդյունավետ գործունեությանը [5]:

Մասնագիտական հոգեբանական ընտրությունը, ինչպես նշում է Ա. Գ. Մակլակովը, միջոցառումների համակարգ է, որն ուղղված է կազմակերպության անձնակազմի որակյալ ընտրության ապահովմանը մասնագիտական գործունեության պահանջներին անհրաժեշտ հոգեֆիզիոլոգիական (անհատական) և անձնային որակների մակարդակի համապատասխանության գնահատման հիման վրա:

Անձի որոշակի որակների զարգացվածության մակարդակի նկատմամբ մասնագիտության պահանջների դուրսբերումը որպես կանոն մտնում է պրոֆեսիոգրաֆիայի կառուցվածքի մեջ: Պրոֆեսիոգրաֆիան մասնագիտության բնութագրման գործընթաց է: Պրոֆեսիոգրաֆիայի հիման վրա կազմվում է պրոֆեսիոգրաման: Այն ներառում է տվյալներ կոնկրետ մասնագիտության մասին: Պրոֆեսիոգրամայի հիման վրա կարելի է կատարել եզրակացություն այն մասին, թե ինչպիսի հոգեբանական որակներ պետք է

ունենա մարդը մասնագիտական պարտականությունների հաջող կատարման համար: Դրանք անձի այն անհատական-հոգեբանական որակներն են, որոնք որոշում են մասնագիտական պարտականությունների հաջող կատարման հնարավորությունը, իսկ պրոֆեսիոգրամայի բաժինը, որը պարունակում է տեղեկատվություն մասնագիտական կարևոր որակների մասին, ընդունված է անվանել պսիխոգրամա [6]:

Մասնագիտական կարևոր որակների դուրսբերումից հետո անհրաժեշտություն է առաջանում ընտրել այն մեթոդիկաները, որոնց օգնությամբ հնարավոր է գնահատել այս որակների զարգացվածության մակարդակը:

Ա. Գ. Մակլակովը նշում է, որ գործնականում փաստացիորեն բացակայում են դեպքերը, երբ մասնագիտական պիտանելիության գնահատման սահմանափակումներ մտցվում են այս կամ այն մասնագիտական կարևոր որակների չափազանց զարգացած լինելու հետ կապված: Որպես կանոն, որոշվում է մասնագիտական կարևոր որակների զարգացման սահմանը, որից ցածր զարգացվածության դեպքում մարդու աշխատանքը ըստ ընտրված մասնագիտության, հանդիսանում է աննպատակահարմար: Մակայն հենց մասնագիտական կարևոր որակների զարգացվածության անհրաժեշտ մակարդակի սահմանումն էլ հանդիսանում է չափանիշների որոշման այն գործընթացը, որոնց հիման վրա դուրս է բերվում ենթադրություն մասնագիտական հոգեբանական պիտանելիության աստիճանի մասին: Միայն դրանից հետո կարելի է անցնել մասնագիտական հոգեբանական պիտանելիության մասին վերջնական եզրակացության դուրսբերման և գործնականում մասնագիտական հոգեբանական ընտրության միջոցառումների անմիջական իրականացման գործընթացների մշակման: Մասնագիտական հոգեբանական ընտրության երկրորդ փուլը մասնագիտական հոգեբանական ընտրության միջոցառումների գործնական իրականացման փուլն է: Հենց այս փուլում է իրականացվում թեկնածուների անմիջական ընտրությունը՝ հաշվի առնելով նրանց մասնագիտական կարևոր որակների զարգացվածությունը: Այս փուլի արդյունքների հիման վրա կատարվում է վերջնական եզրակացություն մասնագիտական հոգեբանական պիտանելիության մասին: Առավել հաճախ եզրակացության դուրսբերման ժամանակ օգտագործվում են հետևյալ ձևակերպումները՝ «խորհուրդ է տրվում», «խորհուրդ է տրվում պայմանականորեն», «խորհուրդ չի տրվում» և այլն, իսկ օգտագործվող ձևակերպումների քանակը կարող է տարբեր լինել [6]:

Մասնագիտական հոգեբանական ընտրության երրորդ փուլը գնահատողականն է, կամ մասնագիտական հոգեբանական ընտրության միջոցառումների արդյունավետության գնահատման փուլ: Այս փուլում իրականացվում է մասնագիտական հոգեբանական ընտրության արդյունավետության վերլուծություն [6]:

Մասնագիտական հոգեբանական ընտրության համակարգի մշակման կարևորագույն փուլերից է մեթոդների ընտրությունը: Պայմանավորված նրանով, թե որքանով են համարժեք ընտրված մեթոդները մասնագիտական հոգեբանական ընտրության միջոցառումները գործնականում իրականացնելու համար, այնքան օբյեկտիվ կլինեն ընտրության արդյունքները [4]:

Անձնակազմի ճիշտ ընտրությունն առավել կարևորվում է պետական ծառայության համակարգի աշխատողների՝ պետական ծառայողների՝ թափուր պաշտոններում ընտրության գործընթացում: Այս ոլորտում ընտրությունն առավել կարևորություն է ստանում, քանի որ պետական ծառայողների գործունեության արդյունավետությամբ է պայմանավորվում պետության գործունեության արդյունավետությունն ընդհանուր վերցրած:

Պետական ծառայության համար անձնակազմի ընտրությունը իրենից ներկայաց-

նում է միջոցառումների համակարգ, որը նպաստում է պետական ծառայողների այնպիսի կազմի ձևավորմանը, որի քանակական և որակական բնութագրիչները կհամապատասխանեն պետական ծառայության նպատակներին և խնդիրներին: Ընտրության գործընթացում տեղի է ունենում որոշակի պաշտոնների համար մարդկանց որոնում սոցիալական կառույցի, պետական ծառայության ոլորտում գործունեության տեսակների հաստատված պահանջները հաշվի առնելով [7]:

Քաղաքացիների ընտրությունը պետական ծառայության համար իրականացվում է հաշվի առնելով մի շարք չափանիշներ: Դրանք կարելի է բաժանել ձևականի, սոցիալականի և մասնագիտական-որակավորման: Հայաստանի Հանրապետությունում թեկնածուներից ընտրությունն իրականացվում է ըստ ՀՀ Սահմանադրության, Քաղաքացիական ծառայության թափուր պաշտոն զբաղեցնելու համար մրցույթ անցկացնելու կարգի և Քաղաքացիական ծառայության մասին ՀՀ օրենքի [1, 2]:

Քաղաքացիական ծառայության թափուր պաշտոն զբաղեցնելու համար մրցույթի կարգով երաշխավորվում է Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիների համար քաղաքացիական ծառայության թափուր պաշտոններ զբաղեցնելու հավասար մատչելիությունը՝ իրենց մասնագիտական գիտելիքներին և աշխատանքային ունակություններին համապատասխան, անկախ ազգությունից, ռասայից, սեռից, դավանանքից, քաղաքական կամ այլ հայացքներից, սոցիալական ծագումից, գույքային կամ այլ դրությունից: Քաղաքացիական ծառայության թափուր պաշտոն է համարվում քաղաքացիական ծառայության պաշտոնների անվանացանկով նախատեսված՝ Օրենքով սահմանված կարգով չզբաղեցված պաշտոնը: Սույն կարգով սահմանվում է նաև քաղաքացիական ծառայության թափուր պաշտոն զբաղեցնելու համար հայտարարվող մրցույթին մասնակցելու իրավունք ունեցող անձանց շրջանակը: Մրցույթին մասնակցելու իրավունք ունեն քաղաքացիական ծառայության տվյալ պաշտոնի անձնագրով ներկայացվող պահանջները բավարարող, հայերենին տիրապետող, 18 տարին լրացած Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիները [1]:

Ընտրության ձևական չափանիշներին վերաբերվում են ներկայացման համար անհրաժեշտ փաստաթղթերին վերաբերվող պահանջները: Քաղաքացիական ծառայության թափուր պաշտոն զբաղեցնելու համար մրցույթի կարգով սահմանվում է ներկայացման համար անհրաժեշտ փաստաթղթերի ցանկը:

Ընտրության ընթացքում սոցիալական գործոններ են տարիքը, առողջական վիճակը, առկա ունեցվածքի մասին տեղեկատվությունը և այլն:

Պետական ծառայության համար ընտրության մասնագիտական-որակավորման չափանիշները իրենցից ներկայացնում են տվյալ պաշտոնի համար մասնագիտական կրթությանը ներկայացվող պահանջները և մասնագիտացման համապատասխանությունը պետական պաշտոնին, աշխատանքային փորձը, գիտելիքներ ՀՀ Սահմանադրությունից, քաղաքացիական ծառայության մասին ՀՀ օրենսդրությունից, համապատասխան մարմնի իրավասությունը սահմանող ՀՀ օրենսդրությունից և քաղաքացիական ծառայության տվյալ պաշտոնում աշխատելու ունակություն: Այսպես, ըստ «Քաղաքացիական ծառայության պաշտոնների յուրաքանչյուր խմբի ընդհանուր նկարագիրը հաստատելու մասին» ՀՀ Քաղաքացիական ծառայության խորհրդի N 20-Ն որոշման, քաղաքացիական ծառայության բարձրագույն, գլխավոր կամ առաջատար պաշտոն զբաղեցնող անձն ունի բարձրագույն, իսկ իր պաշտոնի անձնագրով նախատեսված դեպքում՝ բարձրագույն մասնագիտական կրթություն, իսկ կրտսեր պաշտոն զբաղեցնող քաղաքացիական ծառայողն ունի առնվազն միջնակարգ, իսկ իր պաշտոնի անձնագրով

նախատեսված դեպքում՝ բարձրագույն կամ բարձրագույն մասնագիտական կրթություն [3]:

Պետական ծառայության անձնակազմի մտածված և արդյունավետ գնահատման համակարգը իրականացնում է մի շարք կարևոր սոցիալական գործառնություններ: Այն թույլ է տալիս.

- նվազեցնել կոնֆլիկտները կոլեկտիվներում, ստեղծել բարենպաստ սոցիալ-հոգեբանական հարաբերություններ աշխատակիցների, ղեկավարի և ենթակաների միջև,

- խթանել անձնակազմի աշխատանքը,
- հաստատել արդարացի հարաբերակցություն աշխատանքի քանակի և որակի ու պետական ծառայողի աշխատանքի վարձատրման գումարային բովանդակության միջև,

- դիտարկել գնահատվող ցուցանիշների փոփոխությունների դինամիկան և իրականացնել համեմատություն ըստ պաշտոնների խմբերի, կառուցվածքային ցուցանիշների [7]:

«Քաղաքացիական ծառայության պաշտոնների յուրաքանչյուր խմբի ընդհանուր նկարագիրը հաստատելու մասին» ՀՀ Քաղաքացիական ծառայության խորհրդի N20-Ն որոշման մեջ նշվում է, որ քաղաքացիական ծառայության բոլոր դասային աստիճանների պաշտոնյաները տիրապետում են անհրաժեշտ (պարտադիր) կառավարչական հմտությունների և ունակությունների, ինչպես նաև իրենց պաշտոնի անձնագրով նախատեսված գործառնություններից բխող կառավարչական հմտությունների և ունակությունների [3]: Սակայն անհայտ է մնում, թե քաղաքացիական մասնագիտական ընտրության գործընթացում ինչպես է իրականացվում դրանց գնահատում, քանի որ ընտրության գործընթացում սա պահանջում է հոգեբանական ընտրության իրականացում, որի իրականացման ուղիները մեր իրականության մեջ անհայտ են: Բացի այդ, սույն փաստաթղթով սահմանվում է նաև քաղաքացիական ծառայության բոլոր դասային աստիճանների քաղաքացիական ծառայության պաշտոնների անձնագրով նախատեսված գործառնություններից բխող կառավարչական հմտությունների և ունակությունների ցանկը [3]: Ենթադրվում է, որ թափուր պաշտոնի համար թեկնածուներից հոգեբանական ընտրության գործընթացը պետք է հիմնված լինի այդ ցանկերում նշվող հմտությունների և ունակությունների արտահայտվածության աստիճանի հոգեբանական ախտորոշման և գնահատման գործընթացի վրա: Դրա արդյունքում կգնահատվի մասնագիտական կարևոր հոգեբանական որակների արտահայտվածությունը, այսինքն՝ թեկնածուի անձնային համապատասխանությունը՝ տվյալ պաշտոնի անձնագրով նախատեսված գործառնությունների իրականացմանը:

Հաշվի առնելով մասնագիտական հոգեբանական ընտրության վերը նշված վերլուծությունը և տվյալ ոլորտում առկա արտասահմանյան փորձը՝ ստեղծված իրավիճակում մեր կողմից կարևորվում է պետական պաշտոններ զբաղեցնելու համար քաղաքացիական ծառայողների հոգեբանական ընտրության մեթոդական փաթեթի կազմումը, որը կներառի մեթոդների ու մեթոդիկաների խումբ, որոնց միջոցով հնարավոր կդառնա կատարել տվյալ թափուր պաշտոնին հավակնող անձի հոգեբանական համապատասխանության գնահատում պաշտոնի անձնագրով նախատեսված պահանջներին և սահմանված մասնագիտական կարևոր որակներին: Սա հիմք կհանդիսանա օբյեկտիվ գնահատման համար, ինչը հնարավորություն կտա առավել արդյունավետ ընտրություն կատարել: Իսկ թե ինչպե՞ս է մեր երկրում կատարվում հոգեբանական բաղադրիչների գնահատումը պետական ծառայության թափուր պաշտոնի համար մրցույթին մաս-

նակցող թեկնածուների մոտ ներկայումս՝ մեզ համար անհասկանալի է: Հատկապես այն պարագայում, որ տարբեր որոշումներում հստակ սահմանվում ու առանձնացվում են քաղաքացիական ծառայության բոլոր դասային աստիճանների քաղաքացիական ծառայության պաշտոնների անձնագրով նախատեսված գործառնություններից բխող կառավարչական հմտություններն ու ունակությունները, սակայն չեն նշվում դրանց ախտորոշման ու գնահատման մեխանիզմները և ուղիները: Նշվում է, որ թեկնածուն մրցույթի ընթացքում անցնում է թեստավորման և հարցազրույցի փուլեր, սակայն դրանց մեջ ընդգրկվում են միայն մասնագիտական գիտելիքների վերաբերյալ պահանջներ, իսկ մասնագիտական կարևոր անձնային որակների գնահատման մասին խոսք չկա:

Այսպիսով՝ ելնելով վերը նշված խնդիրների կարևորությունից, առաջարկվում է կազմել պետական ծառայության թափուր պաշտոնի մրցույթի մասնակիցների հոգեբանական ընտրության մեթոդական փաթեթ, և այդ փաթեթի արդյունքները հաշվի առնել ընտրության գործընթացում: Մեթոդական փաթեթը չի կարող ընդհանուր լինել բոլոր դասային աստիճանների քաղաքացիական ծառայողների համար, քանի որ կախված դասային աստիճանից՝ փոխվում են գործառնություններն ու դրանք իրականացնող անձի առանձնահատկություններին ներկայացվող պահանջները: Այդ պատճառով էլ քաղաքացիական ծառայողների համար հոգեբանական ընտրության մեթոդական փաթեթներ անհրաժեշտ է կազմել ըստ դասային աստիճանների:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Քաղաքացիական ծառայության թափուր պաշտոն զբաղեցնելու համար մրցույթ անցկացնելու կարգը սահմանելու մասին որոշում, N 17-Ն, 13 հունիսի 2002 թ.:
2. «Քաղաքացիական ծառայության մասին» ՀՀ օրենքը, ընդունված 2001 թ. դեկտեմբերի 4-ին:
3. «Քաղաքացիական ծառայության պաշտոնների յուրաքանչյուր խմբի ընդհանուր նկարագիրը հաստատելու մասին» Հայաստանի Հանրապետության Քաղաքացիական ծառայության խորհրդի N 20-Ն որոշում, ք. Երևան, 18 հունիսի 2002 թ.:
4. **Պետրոսյան Մ., Զավադյան Ա., Ամիրջյան Դ.** Անձը և պաշտոնը, Եր., «Պետական ծառայություն» հրատ., 2013, էջ 344:
5. **Дружинин В. Н.** Психология, Учебник для гуманитарных вузов, СПб-Москва-Харьков-Минск, 2001.
6. **Маклаков А. Г.,** Профессиональный психологический отбор персонала. Теория и практика: учебник для вузов. СПб.: Питер, 2008. 480с.
7. **Охотский Е. В.,** Управление персоналом государственной службы: Уч. метод. Пособие. М.: Изд-во РАГС, 1997. 536 с.

ՊԵՏԱԿԱՆ ԾԱՌԱՅՈՂՆԵՐԻ ԸՆՏՐՈՒԹՅԱՆ ՄԵԹՈԴԱԲԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ
ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Խաչատրյան Անի

*ՀՀ ՊԿԱ ՊՈԱԿ «Կառավարչական գործունեության հոգեբանություն»
զ/հ լաբորատորիայի կրտսեր գիտաշխատող*

Ամփոփում

Կախված գործունեության տեսակից և յուրահատկություններից՝ առանձնահատուկ պահանջներն են ներկայացվում այն իրականացնող անձին: Հոդվածում կատարված վերլուծության արդյունքում առաջարկվում է կազմել պետական ծառայության թափուր պաշտոնի մրցույթի

մասնակիցների հոգեբանական ընտրության մեթոդական փաթեթ, և այդ փաթեթի արդյունքները հաշվի առնել ընտրության գործընթացում: Պետական ծառայողների համար հոգեբանական ընտրության մեթոդական փաթեթներ անհրաժեշտ է կազմել՝ ըստ դասային աստիճանների:

Բանալի բառեր. մասնագիտական գործունեություն, պետական ծառայող, մասնագիտական կարևոր որակներ, մասնագիտական հոգեբանական ընտրություն, հոգեբանական ընտրության մեթոդական փաթեթ:

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ МЕТОДОЛОГИИ ОТБОРА ГОСУДАРСТВЕННЫХ СЛУЖАЩИХ

Хачатрян Ани

*Академия государственного управления РА, Научно-исследовательская лаборатория
“Психология управленческой деятельности” младший научный сотрудник*

Резюме

Каждая профессиональная деятельность представляет свои специфические требования к исполнителю данной деятельности. В итоге проведенного в статье анализа предлагается составить методический пакет психологического отбора из претендентов на должность государственной службы, и итоги данного пакета иметь в виду в процессе профессионального отбора. Для государственных служащих методические пакеты психологического отбора нужно составить по их рангу.

Ключевые слова: профессиональная деятельность, госслужащий, профессионально важные качества, профессиональный психологический отбор, методический пакет психологического отбора.

PSYCHOLOGICAL PECULIARITIES OF METHODOLOGY OF PUBLIC SERVANTS SELECTION

Khachatryan Ani

*Public administration academy of RA, Public Administration Academy of the RA
“Psychology of organisational activity” scientific experimental laboratory, junior research fellow*

Summary

Each professional activity proposes specific requirements to the performer of that activity. As a result of the analysis conducted in the article offered to compose psychological selection guidance package for Public Service vacancy competition. There is assumed to take into account the results of the selection process. Methodical packages of psychological selection of the public servants needed to be compiled according to ranks.

Keywords: professional activity, public servant, professional qualities, professional psychological selection, methodical package of psychological selection.

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ
ԻԶԵՎԱՆԻ ՄԱՍՆԱՃՅՈՒՂ

ԵՐԿՐԱՊԱՀ ԿԱՄԱՎՈՐԱԿԱՆՆԵՐԻ ՄԻՈՒԹՅՈՒՆ

«ՀՀ սահմանամերձ գոտու ազգաբնակչության
հոգեբանամանկավարժական հիմնախնդիրները»

ՄԻՋԲՈՒՀԱԿԱՆ ՀԱՆՐԱՊԵՏԱԿԱՆ

ԳԻՏԱԺՈՂՈՎԻ ՆՅՈՒԹԵՐ

Համակարգչային ձևավորումը՝ Ա. Մոսինյանի

Թուղթը՝ օֆսեթ
Չափսը՝ 60x84 1/8
Ծավալը՝ 44 տպ. մամուլ
Տպաքանակը՝ 100

Տպագրվել է
«ՄԻՄ տպագրատուն» ՍՊԸ-ում:
Վանաձոր - 2015